DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

BEN FINE • SOSYAL SERMAYE SOSYAL BİLİME KARŞI

Kuram / İktisat - Siyaset

Ben Fine

sosyal sermaye sosyal bilime karşı

bin yılın eşiğinde ekonomi politik ve sosyal bilimler

İngilizceden Çeviren: Ayşegül Kars

Yordam Kitap

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ben Fine

Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü'nde (SOAS) iktisat profesörüdür ve Güney Afrika Ekonomi Politikaları Merkezi'nin yöneticisidir. İktisadın emperyalizmi ve toplumsal sermaye konuları üzerinde çalışmış; Dimitris Milonakis ile birlikte yazdıkları *Ekonomi Politikten İktisada: İktisat Kuramının Evriminde Yöntem, Toplum ve Tarih* adlı eseriyle 2009 Gunnar Myrdal ödülünü almıştır. Yazarın eserlerinden bazıları şunlardır: *Labour Market Theory: a Constructive Reassessment* (1998, Londra: Routledge), *The World of Consumption: The Material and Cultural Revisited* (2002, Londra: Routledge), *Marx'ın Kapital'i* (Alfredo Saad-Filho ile birlikte, 2008, İstanbul: Yordam Kitap, çev: Nail Satlıgan), *From Economics Imperialism to Freakonomics: The Shifting Boundaries Between Economics and Other Social Sciences* (Dimitris Milonakis ile birlikte, 2009, Londra: Routledge)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Eserin orijinal adı:
Social Capital versus Social Theory:
political economy and social science at the turn of the millenium
(Routledge, Londra ve New York, 2001)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SOSYAL SERMAYE SOSYAL BİLİME KARŞI

Bin Yılın Eşiğinde Ekonomi Politik ve Sosyal Bilimler

Ben Fine

İngilizceden Çeviren
Ayşegül Kars

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yordam Kitap: 121 • **Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı** • Ben Fine
ISBN-978-605-5541-25-5 • *Çeviri*: Ayşegül Kars • *Kitap Editörü*: Zeynep Hale Akman
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Şubat 2011 • *Yayın Yönetmeni*: Hayri Erdoğan
© Ben Fine, 2001; © Yordam Kitap, 2008

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti.
Çatalçeşme Sokağı No: 19 Kat: 3 Cağaloğlu 34110 İstanbul
T: 0212 528 19 10 F: 0212 528 19 09 W: www. yordamkitap. com
E: info@yordamkitap. com

Baskı: Pasifik Ofset
Baha İş Merkezi
Haramidere - İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SOSYAL SERMAYE SOSYAL BİLİME KARŞI

Bin Yılın Eşiğinde Ekonomi Politik ve Sosyal Bilimler

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İçindekiler

Teşekkür 9
Türkçe Basıma Önsöz 11

I.KISIM
1 Giriş ve Genel Bir Bakış 17
Neden sosyal sermaye? 17
İktisadın çevresinde ve içinde gelişen devrimler 25
Kitaba genel bir bakış 39

II.KISIM
2 Sermayenin Gizemi ve Akışkanlığı 53
Giriş 53
Sabır bir erdemdir de, sermaye midir acaba? 54
Sermaye sosyaldir 68
Bitirirken 73
3 Toplumsalın Geri Dönüşü 77
Giriş 77
Toplumsal dışlanır 79
Kişisel sermayeden sosyal sermayeye 88
Bitirirken 95
4 Ayrışmadan Tükenişe: Bourdieu'de Sosyal Sermaye 97
Giriş 97
Bourdieu'nün muhtelif sermayeleri 101
Bourdieu Becker'e karşı 108
Bitirirken 112
5 Rasyonel Tercihin Geri Dönüşü 115
Giriş 115
Toplumsal mübadeleden... 117
...sosyal sermayeye 126
Bitirirken 138
6 Ve Toplum Kuramının Referans Çalışması Geliyor 141
Giriş 141
İtalya işi 146
Pistte bowling oynarken 152
Bitirirken 162

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

7 Sosyal sermayenin Genişleyen Evreni ... 165
Giriş ... 165
Bourdieu geri dönüyor ... 167
Anekdot, metafor ve sezgisel bir araç olarak sosyal sermaye ... 179
Ağ bağlantısı ... 185
Ve iktisatçılar gelir... ... 194
Çatışma ve iktidar ... 207
Bitirirken ... 210

III. KISIM

8 Post-Washington Uzlaşması Yapılıyor ... 217
Giriş ... 217
Washington uzlaşması: modernleşmeden neoliberalizme ... 218
Kalkınma gündemi: devlet-piyasa karşıtlığı ... 224
Washington uzlaşmasından, post-Washington uzlaşmasına ... 229
Post-Washington uzlaşması geride mi kaldı? ... 236
Toplumsal, ancak yarı yarıya ciddiye alınır ... 239
Bitirirken ... 251

9 Dünya Çapında Sosyal Sermaye Bankacılığı ... 254
Giriş ... 254
Kayıp halkayı bulmamızı sağlayacak kilit okumalar neler? ... 256
Sörfçüler dipten gelen akıntılara dikkat etmeli ... 269
Bitirirken ... 276

10 Kayıp Halkanın Uzunluğu: Sosyal Sermayeyi Ölçebilir miyiz? ... 287
Giriş ... 287
Bir fayda olarak sosyal sermaye ... 289
Sosyal sermaye nedir? ... 292
Toplumsal bir tercih olarak sosyal sermaye ... 295
Toplumsal normlar ve sosyal sermayenin ölümü ... 298
Bitirirken ... 302

IV. KISIM

11 Sosyal sermaye ekonomi politiğe karşı ... 307
Neden sosyal sermaye ... 307
Bilimsel "üçüncü yol"culuk ... 317
Alternatif bir alternatif mevcut ... 322

Notlar ... 326
Dizin ... 380

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Teşekkür

Metnin kimi kısımları başka yerlerde daha önceden basılmış olsa da, kitap metni bir bütün olarak gözden geçirilmiş ve güncelleştirilmiştir. Bu kitapta daha önce kaleme aldığım yazılarımdan yararlanma fırsatını elde ettiğim için birçok kişiye minnettarım. Fine (1999c) için *Economy and Society* ve Routledge'a, Fine (2001a ve 2001b) ve Fine ve Rose (2001) için Routledge'a, Fine (1998b) için Berg'e, Fine (1999a) için *International Papers in Political Economy*'e ve son olarak Fine (1999b) için *Development and Change* ve Toplumsal Çalışmalar Enstitüsü'ne (ISS) özellikle teşekkür ederim. Bu kitap, ben Birleşik Krallık Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Kurulu'ndan "İktisatta Yeni Devrim ve Bu Devrimin Toplum Bilimlerine Etkisi" konusunu çalışmak için araştırma bursu alıyorken yazıldı. Kitabın büyük kısmı, Melbourne Üniversitesi İktisat Bölümünü ziyaretim esnasında hazırlandı. Onlara karşı mesleki, entelektüel ve kişisel borcum o kadar ağır, çok yönlü ve iç içe geçmiş durumda ki, saymakla bitiremem. Elimden gelenin en iyisini yaptığım umuduyla, ilgilenen herkese çok teşekkür ediyorum.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Türkçe Basıma Önsöz

Sosyal sermaye üzerine yazdığım bu kitap Türkçeye çevrildiği için çok mutlu ve gururluyum. Sosyal sermayenin Türkiye'de görece sınırlı bir kullanım alanına sahip olduğunu görmekten de ayrıca memnun oldum; en azından üstünkörü bir Google araştırmasından sonra vardığım netice bu. Türkiye'de durum bu olsa da, kitabın gösterdiği gibi, sosyal sermaye devasa bir iştaha sahiptir. Kavram, yeni alanları bünyesine çabucak ve kolayca katar; bu nedenle sosyal sermayenin aklımızı bulandıran büyüsünden uzak kalabileceğimizin hiçbir garantisi yok. Kitabın basıldığı günden bu yana yaşanan gelişmeler de bu sonucu kesin bir şekilde doğruluyor. Örnek vermek gerekirse, o günden bugüne sosyal sermaye sağlık çalışmaları alanında büyük başarı elde etti ve bilhassa, yeniliğin başarı getirip getirmediği noktasının açıklanmasında işletme alanında popüler oldu.

Farklı örnekler temelinde farklı sebeplerden kaynaklansa da, sosyal sermayenin hâlâ giremediği alanlar var. Özellikle (uluslararası) mali piyasalarla ilişkilendirilen elitlerin çalışıldığı alan bunlardan biri. Eğer yaşanan son krizin bize gösterdiği bir şey varsa o da şu: Garip bir şekilde mali sermaye, hem kendisinden beklendiği gibi çalışmıyor; hem de, ekonomik ve toplumsal işleyiş üzerinde olumsuz etkiye sahip olmasına rağmen bir o kadar da güçlü. Neoliberalizm dönemi, mali sermayenin daha önce görülmemiş derecede genişlemesine ve bu genişlemeye uyacak şekilde yönetim ve etki biçimlerinin zapturapt altına alınmasına tanıklık etti. Peki bu konuyla ilgilenen sosyal sermaye çalışmalarını nerede bulabiliriz? Hiçbir yerde. İlginçtir ki geçmişte "sosyal

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sermaye", toplam *ekonomik* sermayeyi ve kapitalizmin sistemsel işleyişini ya da işleyiş bozukluklarını belirtmek için kullanılırdı. Günümüzdeki sosyal sermaye literatürü ise bu konuyu dikkate almaz; zira sosyal sermayeyi, sermaye olmadan; sadece sosyal niteliğiyle pazarlama arayışındadır. Yani zenginler giderek daha fazla zenginleşirken, yoksulların payına sosyal sermaye düşer!

Bunun yanında sosyal sermaye; iktidar, çatışma ve bağlamın belirgin olduğu yerlere girmemiştir. Zira hem bu kavramları kapsamak için basit kalır; hem de kavramlar birbirlerine güvenir ve birbirleriyle işbirliği yapıp sosyalleşirlerse, hepsi için daha iyi olacağını savunarak onları homojenleştirme eğilimindedir. Böyle olunca sosyal sermayenin toplumsal tarih içerisindeki varlığı sınırlı kalmıştır. Tamamen farklı sebeplerden kaynaklansa da, yeni iktisat tarihindeki varlığı da sınırlıdır. İktisadın emperyalizmin egemenliği altındaki yeni iktisat tarihi, onun aracılığıyla iktisatdışı etmenleri içerebileceği, her şeyi kapsayan bir kavram bulma arayışındaydı. Seçtiği kavram olan "kurumlar", göreneklerden alışkanlıklara ve organizasyon biçimlerine kadar her şey için kullanılır oldu. Sosyal sermaye ile kurumların işlevi aynıydı; gereği durumunda her ikisine de açıklayıcı bir etmen olarak başvurulabiliyordu. Benzer bir role sahip olduğu için, yeni iktisat tarihi sosyal sermayeye kurumların yanında yer verme gereksinimi hissetmedi.

Kitabın çıktığı günden bu yana, sosyal sermayenin Dünya Bankası nezdindeki popülerliğinde de ani bir düşüş yaşandı. Bugün sosyal sermaye açıkça reddedilmese de, sessizce görmezden geliniyor. Dünya Bankası, geçmişte sosyal sermayenin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştı; özellikle de (toplumu ciddiye aldığını gösterme hevesiyle) kalkınma çalışmaları bağlamında. Bu açıdan, kavram daha sonra gereksiz ve aynı zamanda eleştirel zayıflıklarına rağmen güvenilmez hale gelmiş olsa da, önemli bir meşrulaştırıcı işleve sahipti. Dünya Bankası'ndan kimileri, sosyal sermayenin Dünya Bankası iktisatçılarını daha etraflıca düşünmeye teşvik ederek uygarlaştıma yönünde etki ettiğini savunuyor olsa da; hiç değişmeyen iktisadi analiz çerçevelerini sorgulatma-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://vanitey.org

dan Dünya Bankası iktisatçılarının toplumsalı içselleştirmesine imkân tanıdığı yönündeki bir yorum daha anlamlı.

Sosyal sermaye içerisinde, çevresinde ve daha ziyade yanı başında meydana gelen bu gelişmeleri yeni kitabım *Sosyal Sermaye Kuramları*'nda* ele alıyorum. Sosyal sermayenin kökenlerini ve analitik eksikliklerini sergilediğim bu bir önceki ciltle birlikte eğer yeni kitap, analitik bir araç olarak sosyal sermayenin reddedilmesi gerektiği hakkında okuru ikna edebilirse, harcadığım tüm çabalara değdiğini düşüneceğim. Ancak sosyal sermaye literatüründe yıkıcı eleştirileri görmezden gelme yönünde bir alışkanlık ve analize fazladan bir ya da iki değişken eklenince eleştirilerin kaynağı olan eksikliklerin giderileceği yönünde bir görüş var. Neyse ki artık Türkiyeli okur, sosyal sermayeyi reddetme önerisinin uç bir nokta mı, yoksa mantıklı bir tutum mu olduğu hakkında kendi kararını verme imkânına sahip.

Ben Fine
Aralık 2010

* Ben Fine, *Theories of Social Capital: Researchers Behaving Badly*, Londra: Pluto Press, 2010.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

I.KISIM

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1

Giriş ve Genel Bir Bakış

Neden sosyal sermaye?

Geride bıraktığımız yirmi yıl ekonomi politiğe karşı oldukça acımasızdı. Aslında 1970'ler, savaş sonrası piyasalardaki yükseliş ve akabinde yaşanan dibe vuruşa bir tepki olarak ekonomi politik açısından eşine rastlanmayan bir başarıya tanıklık etmişti: 1960'larda siyaset radikalleşmiş, serbest yükseköğrenim yaygınlaşmış ve öyle bir ideolojik atmosfer oluşmuştu ki; düşünün, tartışılan konu Keynesçilik, refah devletçiliği ve sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşma sürecinin devlet müdahalesi yoluyla yeteri kadar sağlanıp sağlanamadığıydı. İşte böyle bir ortamda ekonomi politik ve ekonomi politikçiler dergi, kitap ve "*Kapital* okuma grupları" çevrelerinde hiç olmadığı kadar gelişip serpilmişlerdi. Ancak bu saydığım gelişmelerin çoğu, monetarizmin yükselişini takiben baş gösteren iş bulma kaygısı ve eğitim-öğrenimde uygulanmaya başlanan muhafazakâr ve tek tip bir müfredat ile tersine döndü. Öyle ki bu sefer Keynesçilik, refah devletçiliği ve sömürgelerin bağımsızlığı sonrası kurulan devletlerin, küresel piyasanın gelişmesine çok fazla engel olup olmadığı sorgulanır olmuştu. Bu durumda üniversitelerin iktisat bölümlerindeki ekonomi politikçiler tabiri caizse aforoz edildiler. Ekonomi politikçiler, eğitimde ve araştırmada ortodoks iktisatla uzlaşmayı giderek daha fazla tercih eder ya da buna zorlanır oldular. Aynı görüşü paylaştıkları başka bir bilim adamının üniversiteye katılması ya da yerini devretmesi şöyle dursun, meslektaşlarından sempati ya da yardım görme konusun-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

da bile fazla ümitlenmemeleri gerekiyordu artık[1]. Açıkça söylemek gerekirse iktisat, muhtemelen diğer bütün disiplinlerden çok daha fazla neoklasik ortodoksinin egemenliği altına girdi. Ortodoksinin ise ekonomik gerçeklerden uzak olduğu, alternatif yaklaşımlara karşı en ufak bir hoşgörü beslemediği ve aynı şekilde; bilimsel bir disiplin olarak kendi tarihinden olduğu kadar diğer toplum bilimlerinden de bihaber olduğu gerçeği, iktisada dışarıdan bakanlar tarafından geniş kabul görüyordu. Dahası, ortodoksinin egemenliğindeki iktisadın matematiksel modellemeye ve istatistiksel yöntemlere olan sözümona bilimsel ve kati bağlılığı, hem akademisyenler hem de öğrenciler tarafından o kadar aranan bir şey oldu ki; matematik ve istatistiki bilginin ötesindeki başlıkların iktisat içinde nefes alacağı bir alan neredeyse kalmadı. İşte geldiğimiz nokta bu! Peki, şimdi iktisat öğrencilerine ineklemekle geçirdikleri üç-dört senenin ardından, bir kaç basit eleştirinin çektikleri bu eziyeti boşa çıkarmaya yettiğini kim, nasıl anlatabilir allah aşkına? Ya da bunca senenin ardından elde ettikleri tek şeyin (iktisadi sonuçların el altından ya da kitlelerin kullanımı için sunulduğu biçimden farklı olarak) iktisadın gerçekte neye benzediğini öğrenmek olduğuna kim onları ikna edebilir? Kısaca söyleyecek olursak, ekonomiyle ilgili herkes, ama en çok da ilerici ve/veya eleştirel bir bakış açısına sahip olanlar, iktisattan uzak duracaklardır. Aslına bakarsanız, farklı gayelerle de olsa, öğrenciler de iktisattan uzaklaşıyor. Öğrenciler arasında iyi bir meslek edinmeyi düşünenler, akıntıya kapılıp işletme ve finansa yöneliyorlar; bireysel çıkarını daha az ön planda tutanlar ise toplum bilimlerinin "daha hafif" ve daha uygun dallarına göç ediyor[2].

Önceki dönemde ekonomi politiğin yükselişinden oldukça yarar görmüş ve karşılığında da bu işe yirmi yılını vermiş biri olarak, 1990'lardan bakıldığında ekonomi politiğin geleceği iç karartıcı görünüyor doğrusu. Bu noktada üç temel görev ortaya çıkıyor: İlk olarak sosyalizme, ikinci olarak Marksizme ve üçüncü olarak da ekonomi politiğe olan bağlılığımı nasıl sürdürebilirim? Kafamı özellikle kurcalayan mesele, yeni nesil ekonomi politikçilerin nasıl yetişeceği. Ben nasıl yetişmiştim peki? Matematik bölümün-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kantey.org

den mezun olduktan sonra teknik engelleri kolayca geçerek iktisat bölümüne girdim. Bu bölümde bütün giderlerimin karşılandığı üç yıllık lisans sonrası eğitimin ardından ekonomi politiğe olan ilgim bilinmesine rağmen üniversitede bir yer edindim; zaten 1970'lerin başında üniversitelerde kadro bulmak kolaydı. Bugün ise bu yaşadıklarımın tekrarlanamayacağı açık. Doktora öğrencilerimin müteakip deneyimlerinin gösterdiği şu: Ekonomi politiğe ilgisi olan birinin akademik bir meslek edinme ihtimali ortadan kalkmadıysa bile azalmış durumda. Bunun sebebi, ekonomi politikçilerin ideolojik bir damga yemeleri ve ileride yürütecekleri araştırmaların sonuçlarının kabul edilebilirliğiyle ilgili kaygıları değil. Asıl sorun şu ki, ekonomi politiğe ayrılmış bir çalışma, ana akım yayınlarla girişilecek acımasız rekabette kaçırılmış bir fırsat demektir artık[3]. Biçimsel olarak ezoterik* tekniklerle eğitilmiş ve kendi dar uzmanlık alanlarıyla kısıtlı ana akım iktisatçıların sayısı giderek o denli artıyor ki, adeta klonlardan oluşan bir lejyona benziyorlar.

Bunlara ek olarak, daha önce de ifade edildiği gibi, iktisat disiplini sistemli bir şekilde hem bireysel hem de kurumsal olarak alternatiflere giderek daha kapalı hale geliyor. Bu tahammülsüzlük eğitimde, araştırmada, istihdamda ve yayın politikasında görülebilir. Birleşik Krallık'taki Cambridge Üniversitesi'nde ekonomi politiğin akıbeti bu durumun iyi bir örneğidir. Burada ekonomi politik gibi eski gelenekler, ortodoks ana akımın saldırısı altında ezilmektedir. Dahası, paradoksal olarak, ortodoks ana akımın içeriği ne kadar ezoterik ve ruhani (ve dışarıdan gelen eleştirilere karşı bir o kadar da zayıf) olursa, kendi içinde kurduğu hâkimiyet de o kadar sağlam oluyor. Bu sebeple bugün ana akım iktisat, entelektüel açıdan sakatlanmış olsa bile hiç olmadığı kadar güvende. Netice itibarıyla, istemeye istemeye de olsa şu kanaate vardım: Bir disiplin olarak iktisat,

* Yazar burada ezoterik terimini herkese açık olmayan, sadece dar bir grup "aydınlanmış" ve özel olarak eğitilmiş kişiye açık bilgi anlamında kullanmaktadır. Ezoterik bilgi, herkesin anlayamayacağı derin sırlara sahip olduğu düşünüldüğü için; ancak belirli bir öğreti, eğitim ve çabayla kazanılabilir. Bu sebeple "herkesin bilemeyeceği bilgi" anlamının yanında, "anlayışın ilerlemesi yoluyla öğrenilen; gizemli, ruhani bilgi"yi de imgeler. (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

ekonomi politiği yitirmiştir. Hadi ekonomi politiğin ortodoksiye gerçek bir alternatif oluşturma ihtimalini bir kenara koyduk; ortodoksinin eleştirel vicdanı olarak ona en azından etkin bir şekilde katkı sağlamasına bile itiraz edildi. Bu dışlama sürecinde ekonomi politik esas itibarıyla iki yönden sıkıştırıldı. İlki, ana akım iktisadın ekonomi politikle arasındaki ilişkiye dair bir özelliktir. Bu ilişkide ana akım iktisatçılar, ekonomi politikle karşılıklı tartışma ihtiyacı hissetmediler. Ekonomi politikçilerin onlarla ilişki kurması için ise, ortodoksinin yöntemsel ve kuramsal zeminini kabul etmeleri ve alternatif bir görüş ileri sürmenin bedeli olarak da, aralarında çıkabilecek uyumsuzlukları temizlemeleri gerekliydi. Ancak deneyimlerimin bana öğrettiği şu ki, ekonomi politikçilerin gösterdiği uzlaşma girişimlerinin bu derecesi bile, kabul görmeleri için yetersiz kalabiliyor, birkaç istisna haricinde tabii. Bu durum şaşırtıcı değil; zira ekonomi politik, ortodoksinin damarına basar. Böyle olunca da onun ana akım ortodoksiyi eleştirileriyle sallamasına çok nadiren izin veriliyor. Ekonomi politik temelindeki yayınlar ya geri çevriliyor ya da düzeltme aşamasında iğdiş ediliyor.

İkinci nokta iktisadın kendi içindeki gelişmelerle ilgili. Bir sonraki bölümde açığa kavuşturulacağı üzere, iktisattaki gelişmeler sonucunda ekonomi politiğin temel meselelerinin çoğu, önceleдiği ve esas itibarıyla uyumsuz olduğu bu disiplin tarafından üstlenilmiş ve dönüştürülmüştür. Bu durumun belli başlı örnekleri olan "yeni ekonomi politik", "yeni kurumsal iktisat" ve "yeni endüstriyel iktisat", sırasıyla siyasetle, kurumlarla ve tekel gibi daha önceden ihmal edilen ekonomik gerçeklerle ilgileniyor gibi görünüyor. Bu ise paradoksal bir biçimde ekonomi politiğe baskı yapmaktadır. Hodgson'un (1994a, s. 22) belirttiği gibi, "şu an için 'ekonomi politik' kavramı tek başına ekonomik emperyalizmin yağmasına karşı güvenli bir sığınak sağlamıyor"[4].

Kısacası, çift taraflı bu sıkıştırmanın ekonomi politiği hem öznelerinden hem de çalışma konusundan mahrum bırakma yönünde bir etkisi olmuştur. Ana akım ile diyaloğa girme süreci, alternatiflerin doğmasını engellemiş ve ekonomi politiğin, ortodoksinin pek müphem cazibesine giderek yenik düşmesinin yolunu

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kanitey.org

açmıştır. Amerikan radikal ekonomi politiğinin büyük kısmına damgasını vuran da işte budur. Bu açıdan bakacak olursak ekonomi politiğin, onun yöntemlerine daha aşina ve entelektüel açıdan daha hoşgörülü olan diğer toplum bilimlerinin içinde geleceğini emniyete alma ihtimali daha parlak görünüyor. Böyle olursa ekonomi politiğin; sınıf, iktidar ve çatışma gibi geleneksel değişkenlerinden feragat etmeden önemini koruması mümkün olabilir. Yine de fazla umutlanmamak lazım. Zira postmodernizmin yükselişi (kısmen tesadüfen, kısmen de bir karalama kampanyası neticesinde) ekonomi politiğe olan ilginin başka yönlere kaymasına sebep oldu. Dahası, ilginçtir ki, diğer toplum bilimlerinin bahsi geçen olumlu özellikleri hemen fark edilmiş ve bu disiplinler, ekonomi politiği iktisadın gözünde nahoş hale getiren etkilere (daha düşük bir derecede de olsa) maruz kalmıştır. Ancak, bununla ilgili çok daha endişe verici başka bir şey fark ettim: İktisat içerisinde ekonomi politiğin yok olmasına sebep olan gelişmeler, ana akım iktisadın diğer toplum bilimlerinin araştırma konularına karşı başlatacağı saldırının da birebir temellerini oluşturuyor.

Bu konuya bir sonraki bölümde yeniden değineceğim, yine de bu kadarıyla bile şu sonuca varabiliriz: Toplum bilimi içerisinde ekonomi politiği yeniden canlandırma ya da koruma görevi, iktisadın yeni emperyalizminin saldırılarına karşı onu savunma göreviyle birlikte üstlenilmek zorundadır[5]. Diğer disiplinlerin iktisat tarafından sömürgeleştirilmesi, kavramların iktisattan diğer disiplinlere teklifsiz ve istemsizce aktarılması gibi sinsi bir biçim almaktadır (ki bu kavramların kökenleri ve içerikleri diğer toplum bilimleri tarafından daha bütünlüklü olarak bilinseydi, sanırım bu kavramlar kabul edilmezlerdi). Ancak bu sömürgeci kavramlar bir kez hoşça ağırlandıktan sonra, kalkmaya pek de gönlü olmayan misafirler haline gelirler; kendilerini, aileye yeni dahil olan üyeler gibi sevdirmeye çalışırlar.

Sosyal sermayeyi çalışma konusu olarak seçme sebebim, işte böyle bir kişisel ve entelektüel arka planın ışığında daha rahat anlaşılabilir. Daha önce tüketim konusunu çalışmış biri olarak, ilki iktisat içindeki ana akım ideologlardan olan, ikincisi ise

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

(en azından kısmen) Marksist gelenekten gelen, Gary Becker ve Pierre Bourdieu'nün çalışmalarına aşinaydım. Ana akım iktisatçı Becker'ın (1996) yayınladığı kitapta sosyal sermaye kavramını kullanması dikkatimi çekti. Bu kavram Bourdieu tarafından on yılı aşkın bir süredir kullanılıyordu gerçi. Ben de, bu iki kullanım arasındaki ilişkiyi ve de bu kavramın, diğer toplum bilimlerinin iktisat tarafından sömürgeleştirilmesi hipotezim açısından uygunluğunu araştırmaya karar verdim (Fine 1999a). Neticesinde de, sosyal sermaye kavramının önemine, yükselişinin ve evriminin belki fazla erken bir safhasında haiz olma şansına (yoksa bahtsızlığına mı demeliydim?) eriştim.

Gerisi malum. Sosyal sermaye kavramı benim için çok hızlı hareket eden ve sayısı giderek çoğalan bir hedefti adeta. Bu kavramı incelerken, yakalama takatimi aşan böylesi bir hedefi kovalarken buldum kendimi birdenbire. Bu karmaşıklığı biraz olsun netleştirmek amacıyla içeriğe geçmeden önce, başlangıçta bir kaç noktayı belirtmem lazım. İlki şu: Kitabı belirleyen büyük oranda onun menşeidir. Evet, kitap bir iktisatçı tarafından yazıldı ve iktisat, çoğunlukla kitabın başlangıç noktası oldu. Ama yine de kitap bir bütün olarak toplum bilimlerine yayılmaktadır. Tam da bu sebeple toplum biliminin marazlarını yansıtır. Toplum biliminde disiplinlerarası çalışma taahhütleri giderek artmasına rağmen genelde sadece sözde kaldığından; disiplinler ise kendi içlerinde dar alanlarda özelleştiğinden; kitabın toplum bilimine yayılmasına güvenilmemeli ve sonuçta da kitap, sıkı bir okumaya tabi tutulmalıdır. İçerilen konulardan kendi disiplinlerinin dışında kalan alanlar, kimi okurlara zorluk çıkarabilir. Bu zorluğun faturası zaman zaman kitaba kesilecektir; zaman zaman da okurlar kendi disiplinlerini suçlayacak ve disiplinlerinin diğer alanlara yeterli derecede giremediğini, yayılmadığını düşüneceklerdir. Bu zorluğa rağmen kitapta hem disiplinler içi hem de disiplinlerarası mevcut literatüre meydan okuyan çok şey var. Ancak bir uçtan diğer uca toplum bilimlerini taramak, göz önüne alınan tek kıstas değildir; zira kitabın içeriği etraflıca oluşturulacaksa, pek çok dengeyi aynı anda tuttumak gerekli.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

İkincisi, kitap her şeyi kapsamaya ve kesin doğrular ortaya koymaya çalışmadan, öncelikle, sosyal sermaye kavramının eleştirel bir yorumunu sunuyor. Buna rağmen, yukarıda ve aşağıda serimlenenlerden daha geniş meselelerle de alakalıdır. Bu meselelerden en önemlisi (ki son bölümde bu konuya tekrar döneceğim), sosyal sermayenin ve bu kavramla ilişkilendirilen entelektüel ve çoklukla da akademik hayatın bin yılın eşiğindeki vaziyetine ışık tutmaktır.

Üçüncüsü, akademi bir açıdan son derece sefil bir hayattır. Neden mi? Evet, öğrenim koşulları kimi açılardan sık sık en yüksek seviyelerine çıkıyor olabilir ama, aynı anda diğer açılardan da en dibe vuruyor. Mesela, ya yayın yapacaksınız ya da bunun alternatifi olarak silinip gideceksiniz. Bir de dışarıdan para yardımı alma yönünde yapılan baskılar var tabii. Ama inanın, silinip gitme korkusu ya da yardım alma baskısı olmadan da akademik hayat gayet sefildir. Bazen böyle söylenmekten geri duramıyorum, ne yapayım. Ama böyle konuşup hem akademiyle alay ediyor hem de onu küçümsüyor görünmekten; akademik söylemde adetten olan nezaket ve saygı kurallarını ihlal etmekten hiç de çekinmiyorum[6]. Açıkçası, bir makale ya da eleştiri, kendi iddialarımın ciddiyetini tehdit ediyorsa dikkate alıyorum ancak. Değilse, bu gibi şeyler bende cevap yazmak için istek uyandırmıyor bile. Yine de bu umursamazlık, ana akım iktisatçılardan öç alma taktiğim değil. Aslına bakılırsa, kendi yöntemleri ve varsayımlarından en ufak bir sapma için "bilimsel değil" ve "kesinlik taşımıyor" diyerek itiraz edenleri tasfiye eden ve dahası, bu terimleri çevreleyen belirsizlikleri ve tartışmaları tamamen görmezden gelen iktisatçılar, kin dolu duygularımı fazlasıyla hak ediyorlar[7]. Ama ben öç almak için en uygun şeyin, zarif ve ince mizah olduğunu düşünüyorum; yine de kaba saba silahlarımızı tamamen bir kenara bırakmak da olmaz. Söylüyorum: Yüksek bilimsellik denilen şeylerin çoğu tam bir kepazelik. Dahası, bunu dile getirmede gösterilen zaaf, bu kepazeliğin daha ılımlı bir ölçüde de olsa devam etmesinde elbette bir pay sahibi. Ilımlı; çünkü bu kepazelik içinde kendilerini aşırı uçlardan uzaklaştırarak sözümona daha tarafsız olanlar, itibar kazanmış oluyorlar. Ancak

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kanteyl.org

ılımlı grup içerisinde, dar ufuklarını genişletirken kılavuza ihtiyaç duyan tecrübesiz akademisyenleri suçlamıyorum. Burada hedef aldığım, aralarında Nobel ödülü kazananların da bulunduğu; dünyanın biyolojik olarak belirlenmiş verili tercihler temelinde anlaşılması gerektiğine inanan; dahası, bu saçmalıklarla ilgili yazılıp çizilenleri bile umursamayan ve hatta, daha makul meslektaşları tarafından hafife alınan kişiler. Genellersek, eğer *bilim adamları* ve *entelektüeller,* yani fikirler arasında bir oraya bir buraya dolaşanlar; toplumsal, sermaye, güven, etnik köken, sivil toplum gibi terimler kullanıyorlarsa ve ilgili literatürle bağları yok değilse bile yüzeysel kalmışsa, o zaman alay edilmeye ve küçük düşürülmeye açık hale gelirler. Hobsbawm bir eserinde (1997, s. 277) gerçeğe aldırış etmeden dinsel ya da etnik bir bakış açısından tarih yazımını değerlendirir. Değerlendirmesini bitirirken sarf ettiği sözlere (belki o kadar önem vermeyerek olsa da) iktisatçılar ve toplum bilimciler, ekonomi politikaları ve sosyal politikaların hazırlanma sürecine ve sonuçlarına karşı çıkarken atıfta bulunmak isteyeceklerdir sanırım[8]:

> Yaşadığımız bin yılın sonunda dünyanın büyük kısmındaki durumun gösterdiği gibi, kötü tarih, zararsız tarih demek değildir. Görünürde hiçbir art niyet taşımadan yazılan cümleler, kimilerinin ölüm fermanı olabilir.

Üçüncü hususta ise, daha önce bahsettiğimiz, daha sıradan bir düzeye doğru ilerleyebiliriz. Sosyal sermaye literatürü bir kaç sene içerisinde fazlasıyla genişledi; öyle ki tanınmayacak hale geldi. Kitapta bu literatürün hepsini ele almış olmam ya da ele aldıklarıma eşit derecede yer ayırmam ne yazık ki hayal bile edilemez. Bu sebeple literatür açısından hem mutlak hem de görece olarak zaman zaman yüzeysel kaldığım oldu. Diğer kimi durumlarda ise tam tersine, sinsi merakımın ve olanaklarımın beni en kıyıda köşede kalmış detaylara dek götürmesine izin verdim. Her iki durumun da suçlusu benim. Bu gibi dengesizlikler elde ne gibi bir literatürün, ne zaman ve nasıl mevcut olduğuna bağlı olarak kısmen kaza eseri ve ister istemez oluşuyor. Öte yandan, bu kitabı son beş yıldır üzerinde çalıştığım metinlerin ve çıkar-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi | http://kitap.tc

dığım taslakların temelinde yazdım. Sıfırdan yazıyor olsaydım, çok daha farklı yazardım, eminim. Ancak böyle bir durumda bile kitabı bitirdiğim anda literatürle ilgili tam tamına aynı sorunla yine karşı karşıya gelecektim. Bunların hepsini baştan kabul ettim ve bin yılı geride bırakmaya yaklaştığımız bir zamanda literatürü takip etmeyi yavaş yavaş bıraktım[9]. Bölümler arası karşılıklı göndermelere başvurdum, ama asıl olarak her bir bölümün kendi içinde mümkün olduğunca yetkin ve bağımsız olması için çaba harcadım. Bu durum, kitapta tekrarların oluşmasına sebep oldu muhtemelen. Ama inanıyorum ki bu tekrarlar en az düzeyde tutulmuştur. Dördüncüsü, birçok malzeme internetten indirildi. Bu malzemeler ya yayınlanmamış taslaklar halindeydi ya da bulunduğum yerde ihtiyacım olan dergiler olmadığı için basılmış malzemeye ulaşmanın tek yolu internetti. Bu durum şunu getiriyor: Alıntı yaptığım yerlerin sayfa numaraları her zaman gösterilmeyebilir. Dahası, malzeme basıldıktan sonra bu eksikliği düzeltmek için titiz bir takip yürüttüğüm de söylenemez. Son olarak, kendi yayınlarımdan ve taslaklarımdan yararlanabildiğim için çok mutluyum. Zira birçok insan yorumlarıyla bu yayınlara katkıda bulunmuştu; onlara minnettarım. Ayrıca çalışmalarımda beni destekleyenlere, özellikle de kitabın bulgularının kendileri için yenilir yutulur cinsten olmadığını bilmelerine rağmen destekleyenlere çok teşekkür ederim.

İktisadın çevresinde ve içinde gelişen devrimler

Savaş sonrası piyasalarda yaşanan yükseliş döneminde ana akım iktisat Keynesçiliğin egemenliği altındaydı[10]. Keynesçilik halinden memnundu; zira mikro iktisat, piyasa kusurlarını düzeltmek için devletin en ufak ayrıntıya dahi müdahale edebilmesinin gerekçelerini hazırlıyordu. Böyle bir mikro iktisat politikasının ise, Keynesçiliğin tam istihdam garantisi veren makro iktisat politikasının temelini oluşturduğu düşünülüyordu. Ancak makro ve mikro; dahası kuram ve politika arasında Keynesçiliğin sağladığı uzlaşma, hem 1970'lerin stagflasyonu hem de neolibera-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lizmin ideolojik ve entelektüel saldırılarıyla hoyratça parçalandı. Uzun lafın kısası, 1970'lerde iktisat bir disiplin olarak belki de hayatındaki en büyük özgüven krizinden muzdaripti. Savaş sonrası dönem boyunca mikro iktisat, elindekileri optimize eden özne anlayışına dayanan ve piyasa ekonomisinin mevcudiyeti ve istikrarı için gereken ideal koşulları sağlayan ezoterik ve öncekilerden çok daha karmaşık modeller geliştirdi. Peki, makro iktisat? Makro iktisat ise, stagflasyon nedeniyle tarumar olmuştu. Keynesçiliğin ve müdahaleciliğin başarısızlığı, bir alternatif olarak neoliberalizmin yükselmesine sebep oldu (bu durumun makro iktisadı olumsuz etkilediğini söylemeye gerek bile yok sanırım). İşte bu neoliberal alternatif, piyasaların kendi haline bırakıldığında sorunsuz işleyeceğini farz ediyordu ("sorunsuz " derken kastedilen piyasa ekonomilerinin, her zaman olduğu gibi, son elli yıldaki kadar kötü işleyişi midir acaba !)

Milton Friedman'ın kaba monetarizminin yarattığı kısa aradan sonra iktisat disiplinini durgunluğundan kurtaran, yeni klasik iktisat oldu. Yeni klasik iktisat, yeni bir teknikten yararlanır: Rasyonel beklentiler. Rasyonel beklentilere göre, bütün ekonomik özneler aynı durağan ekonomik modele göre davranırlar; bu modele göre ellerindeki tüm bilgiyi konuşlandırırlar. Bu basit ve oldukça gerçek dışı varsayımın çok çarpıcı yansımaları vardır. Rasyonel beklentilere göre, mesela, önceden hesaplanmış hiçbir makro model, politika oluşturmak için uygun değildir; devlet, ekonominin yönünü değiştirmek için sistemli ve etkin müdahalelerde bulunmamalıdır[11]. Aynı şekilde ekonomik dalgalanmalar, asli olarak; optimize eden, işin uzmanı ekonomik öznelerin piyasadaki şoklara verdikleri tepkinin sonucu olarak anlaşılmaya başlanır. Buna göre özneler, sistemli devlet müdahalesinin planlanan etkisini önceden tahmin ederler ve zıt yöndeki eylemleriyle (kasti olmadan) devlet müdahalesini etkisiz hale getirirlerdi. Bu şekilde, neoliberalizmin yükselişiyle birlikte devlet harcamaları müsriflikmiş gibi, devlet müdahalesi ise verimsizlik yaratıyormuş gibi algılandı. Eskiden, tutturulmak istenen ideal tam rekabet ve genel denge idi; bu idealden sapmalar piyasa başarısızlığı olarak adlan-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

dırılıyor ve devlet müdahalesini meşrulaştırıyordu. Ancak yeni klasik iktisadın ideali, serbest piyasa ve minimal devlet yaratmak oldu. Bu değişim, Carrier ve Miller'in (drl.) (1998) değindiği gibi yeni ekonomik gerçek dışılığın (*economic virtualism*) doğmasına sebep oldu; kusursuz işleyen piyasa gibi hayali bir ideale uysun diye dünyayı yeniden biçimlendirme mecburiyeti, olabildiğince derin ve geniş şekilde yayıldı.

Ancak neoliberalizmin ve akademideki eşdeğeri olan rasyonel beklentilerin yeni klasik iktisat içerisindeki zaferi tek başına bütüncül bir tablo sergilemekten çok uzak olacaktı. İşte bu sebeple, tüm disipline yayıldılar. İktisatçıların rasyonel beklentiler kuramını benimsemesi çok uzun sürmedi. Öte yandan rasyonel beklentiler kuramı teknik sebeplerden ötürü matematik ve istatistik tekniklerinin seviyesini oldukça yükseltti. Ek olarak şu fark edildi: Yeni klasik ekonominin vardığı sonuçlar rasyonel beklentiler kuramındansa, bu kurama eşlik eden bütün piyasalarda anlık piyasa-süpürmesi varsayımına, yani, arz ve talebin, fiyat hareketliliğiyle her zaman birbirleriyle dengeye geleceğine dayanıyordu (bu yaklaşım piyasalardaki etkileşimi, bilgisayar üzerinden döviz alım satımına benzetir). Öte yandan arz-talep dengelenmesi olarak adlandırabileceğimiz piyasaların "temize çıkması" varsayımı reel iş çevrimi kuramına uygulandığında şu sonuca varılır: Aslında istihdam olanakları ve işçi sayısı hep dengededir. İstihdamdaki dalgalanmalar yapısal değildir, işçilerin özgür tercihinden kaynaklanır. Böylesi dalgalanmalar hep olur; zira işçiler sektördeki üretkenliğe bağlı olarak daha çok ya da az çalışma arayışındadırlar. İşte bu sebeple ücretlerin düzeyi de rastlantısaldır.

Vardığı sonuçlar ve içeriği sebebiyle yeni klasik iktisat, disiplin açısından bir dizi çok kritik işlev üstlenmiştir. Mesela disiplini, Keynesçilik/monetarizm tartışmasının getirdiği analitik durgunluktan kurtarmıştır. Bir yandan, diğer modellerin tepki göstermesi için arz-talep dengesi (anlık piyasa süpürmesi) varsayımını uç bir nokta olarak ortaya attı. Öte yandan rasyonel beklentiler kuramının, daha önce bu varsayımı kullanmamış modellere girmesine ön ayak oldu. Dahası, iktisadın, disiplin olarak, ezoterik modelle-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://manifest.org

me yolunda ilerlemesine gayret etti. Bu ise matematiksel ve istatistiksel tekniklerin, kavramsal gelişme karşısında galip gelmesi demekti. Ek olarak yeni klasik iktisat, fiyatların kimi piyasalarda neden kendini arz ve talebe göre anında düzeltemeyeceğini açıklama konusunda muhaliflerine kafa tuttu. "Arz, kendi talebini yaratır" diyen Say'ın piyasa yasasını, rastlantısal şoklara tabi riskli bir dünyada ve rasyonel beklentiler bağlamında yeniden diriltti. Böylece, iktisat disiplini kendisine oldukça uç standartlar belirlemiş oldu. Standartlar o kadar uç idi ki, buna bir tepki olarak ana akım alternatifler, daha ılımlı gündemlerle gelişebildiler ancak.

Neoliberalizm mikro ve makro arasında ters yönlü de olsa bir köprü kurabilme avantajına sahipti. Ancak mikro iktisat, arzın piyasaya terk edilmesine vurgu yaptığı için mikro ve makro arasındaki bu yakınlaşma olumsuz ve hatta aptalcaydı. Yine de bu sayede makro, talep tarafı olarak (aşırı olmamak şartıyla) para arzı hedeflerini ve hükümet harcamalarını karşılamak dışında, kendisine çeki düzen verme fırsatı edindi. Dahası neoliberalizm, devletin rant peşinde koştuğunu vurguladı ve kamuda yaşanan yolsuzluğu gündeme getirerek, devletin etkinliğini ve yönelimlerini sorguladı. Neticede bu durum, devlete olan güveni sarstı. Kısa kesecek olursak, neoliberalizm döneminde iktisat kuramı iki zorlukla karşı karşıyadır: Piyasa başarısızlıklarının neden bu kadar önemli olduğu sorusu bir tarafta duruyor. Devlet müdahalesinin piyasa başarısızlıklarından daha kötü etkileri olabileceği düşünüldüğünde, devletin neden piyasanın işlerliğini güvence altına aldığı sorusu ise diğer tarafta.

Son yirmi yılda bu soru(n)lara yanıt veren, iktisadın içinde ya da daha doğrusu çevresinde yaşanan, benim deyişimle "devrimler" olmuştur[12]. Özetle, bu devrimler neticesinde eskiden olduğu gibi piyasa başarısızlıkları vurgulandı ama bu sefer yeni bir "kıvırmayla" bu başarısızlıklar, alış ve satışlardaki asimetriler ve bilgi eksikliklerinin ortak sonucu olarak görüldü. Mesela, sağlık sigortası piyasasını düşünelim. Bu piyasada bireyler kendi sağlık durumlarından çok, sigorta şirketlerinin durumunu öğrenmekle yükümlüdür. Sigortacılar ise (potansiyel) müşterilerinin ortalama

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://anteyorg

sağlık durumu hakkında ne de olsa bilgi sahibidir. Şimdi: Belirli bir sigorta primi karşılığında sadece sağlığı görece bozuk olanlar başvuruda bulunacaktır. Neticede, iyi riskler ayrılacak, olumsuz tercihler sigortalanacaktır. Bu durumun üç olası sonucu var.

İlk durumda piyasa süpürmesi yaşanabilir. Buna göre, müşterilerden en sağlıklılarının daha düşük bir ücrete sigortalanmaları gerekir. Sağlıklı müşteriler için sigorta primleri düşük tutulursa, o zaman da herkes kendisini acenteye sağlıklı olarak beyan eder. Bu sebeple riskin düşük olmasını göz ardı etmek zorunda kalan sigorta acenteleri, bu düşük fiyattan teklifte bulunamazlar. Sonuçta da piyasalarda arz ve talep çok yüksek bir fiyatta da olsa eşitlenebilir. İkinci durumda piyasa süpürmesi görülmeyebilir. Sigortacılar sadece sınırlı bir düzeyde de olsa risk almaya karar verebilirler. Ancak bu sefer de, aldıkları riskle orantılanmayacak kadar büyük sayıdaki görece sağlıklı müşterilerini kaçırma korkusuyla, sigorta primlerini yükseltmezler. Böyle olunca da piyasada arz ve talep hiç dengeye gelmeyebilir; talep arzı aşabilir. Üçüncü durumda ise, böyle bir piyasa hiç oluşmayabilir. İster yüksek ya da düşük; ister yaşlılar ya da sakatlar için olsun herhangi bir fiyat aralığındaki sigorta primi ortalama olarak o kadar kötü riskler çekebilir ki, nihayetinde zarar eder. Ayrıca öznel zarar olarak bilinen durum da ortaya çıkabilir. Burada, sigortalandıktan sonra müşteriler sağlıklarına yeteri kadar dikkat etmeyebilirler; hem ilaç masraflarının karşılanacağını bilirler, hem de ihmalkâr davranışlarını denetleyecek bir mekanizma yoktur.

Yukarıdaki yorumların dayandığı Stiglitz'in (1994) bilgi-kuramsal olarak adlandırdığı iktisat hakkında da bir kaç söz söylemek gerekiyor. Birincisi, genel sağlık sigortası yapılıp sağlık geçmişinin öğrenilmesi (sigara kullanımı vs...) gibi yollarla, bireylerden bilgi toplanarak bilgi asimetrisi hafifletilebilir. Ancak bu durumda işlem maliyetini göğüslemek gereklidir. Ayrıca bu işlem maliyeti, geri kalan bilgi eksikliklerini gidermenin değerini aşabilir; bu risk her zaman olacaktır.

İkincisi, sigorta piyasasının, son derece önemli addedilen özel bilgi eksikliği biçimlerinden muzdarip olduğu iddia edilebilir.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ancak bu doğru değildir; sigorta piyasasına özgü hiçbir şey yoktur. Alıcı ve satıcıların farklı bilgilere sahip oldukları iddiası genel bir iddiadır ve bütün piyasalar için söylenebilir. Bu piyasalardan en göze çarpanları, mesela, bankaların müşterilerinin güvenilirlikleriyle ilgilendiği mali piyasalar ve işverenlerin işçilerinin yeteneklerini, çalışma performanslarını ve işverene bağlılıklarını değerlendirdikleri emek piyasalarıdır.

Üçüncüsü ve bana göre en önemlisi şu ki, ekonomik ve toplumsal yapıya bakışımızda yeni bir yaklaşım keşfedildi. Bu, bir disiplin olarak iktisat açısından özgün ve kayda değer bir gelişme demektir. Ancak yapıya getirilen bu yeni bakışın, geleneksel davranışlar ya da toplumsal normlar ve kurumsal yapılanma için bir iyileşme anlamına gelmediği açık[13]. Bu nasıl mümkün olabilir? İşte yeni yaklaşımın kimi önerileri: Mesela istihdam açısından, işveren öyle bir gerçek ücret önerebilir ki, çalışanlarla aynı özelliklere sahip işsizler, bu ücretten daha azına çalışmayı kabul edecektir. Bu şekilde elindekileri en iyi şekilde kullanmayı hedefleyen işveren, emek piyasasını pekâlâ yapılandırabilir. İşte bu şekilde emek piyasası artık çalışanlarla işsizler arasında yapılandırılmış olur. Aynı şekilde emek piyasası çalışanların kendi aralarında da yapılandırılabilir. Daha genel olarak, cinsiyet gibi temsili değişkenlerin temelinde şekillenen bilgi eksikliği, piyasada yapıların oluşmasına yol açabilir. Mesela kadınların, ailelerine bakmak için işi bırakmaya yatkın olduğuna ortalama olarak inanılıyorsa, bütün kadınlar buna göre değerlendirilecektir. Bu ise zincirleme olarak kadınların eğitimine dönük teşvikleri azaltacak, karşılaştırmalı (kocalarına kıyasla) dezavantajlarını pekiştirecek ve sadece ev işlerinde çalışmaları için gerekçe hazırlayacaktır.

Böylece bilgi eksikliği, elindeki kaynakları optimize etmeye çalışan bireylerin piyasayı yapılandırmasına; bunu yapabilmek için de yeniden üretilmelerine ve güçlendirilmelerine yol açar. Tek olarak, bilgi-kuramsal yaklaşım hem (piyasa dışı) kurumların oluşuna sebeplerine hem de açıkça optimize etmeyi hedeflemeyen davranışların varlığına açıklama getirmektedir. Kurama göre bu iki yapma, piyasa dışı (mesela sözleşmenin tarafları arasında gü-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kanley.org

ven ilişkisi kurmak ya da karşılıklı itibar kazanmak gibi) bilgi asimetrileriyle başa çıkabilmek için oluşturulmuş en iyi cevaplardır.

Bu gibi sonuçların önemi şudur: Bu sonuçlar, ana akım iktisadın diğer toplum bilimleriyle ilişkisi düşünüldüğünde olmayacak duaya amin diyormuş gibi görünüyorlar. Neden mi? Önceden iktisat içerisinde toplumsal, kurumsal ve (tümden akıldışı addedilen) geleneksel davranışları veri almak gerekiyordu. Bugün ise artık böyle bir zorunluluk yok. Yöntembilimsel bireycilik temel alınmaya devam edilse bile, bu zorunluluk ortadan kalktı. Çünkü temel neoklasik ilkelerin açıklayıcılığı oldukça genişledi. Bu genişleme, önceden beri analitik olduğu düşünülen diğer toplum bilimlerinin alanları, bu ilkelere dahil edilerek yapıldı.

Ekonominin çevresinde gelişen devrim derken kastettiğim işte buydu. Çevredeki bu devrim, modern ana akım iktisadı kuran 1870'lerin marjinal devriminin merkezi özelliklerini resmen ters çeviriyor. Çünkü bu marjinal devrim, ekonomiyi toplumun geri kalanından yavaş yavaş ama keskin bir şekilde ayırmıştı. Böylece iktisat, sadece piyasa ilişkilerini dert edinir olmuştu. İktisada getirilen yeni bilgi-kuramsal yaklaşım ise, hem ekonomiye hem ekonomik-olmayan (non-economic) alanlara; hem de ekonomi ve ekonomik-olmayan alanlar arasındaki ilişkiye yöneliktir. Neticesinde de diğer toplum bilimlerini farklı birçok yoldan, farklı birçok sonuca sebep olarak ve farklı derecelerde sömürgeleştirir. Yeni kurumsal iktisat, yeni ekonomi politik, yeni kalkınma iktisadı, yeni ev iktisadı vs. Geniş bir alana yayılan bütün bu yeni alt disiplinler, bu sömürgeleştirmenin bir kanıtıdır[14].

İktisadın diğer toplum bilimleri üzerindeki emperyalist planları gerçi yeni değil. İktisat evrensel kategoriler kullandığından (üretim, tüketim ve fayda gibi), ekonomik-olmayan davranışları da günümüzde rasyonel tercih analizi denilen alanın ayrılmaz bir parçası olarak kendine katmak için çok uzun zamandır saldırılarda bulunuyordu. Ancak, disiplin içindeki son gelişmeler sayesinde toplumsal, kurumsal ve gelenekselin analizini yapmaya muktedir oldu. Zaten böyle bir analizin yokluğunda, diğer toplum bilimlerinden her zaman soğuk bir karşılama görmüştü.

Ücretsiz PDF KitapArşivi - https://kantay.org

Son gelişmeler, ekonomik ve ekonomik-olmayan alanları eş zamanlı olarak inceliyor; ama yine de marjinal devrimin etkilerini silip, iktisat disiplinini bu devrim öncesindeki konumuna getiremiyor. Görüyoruz ki klasik ekonomi politiğin aksine iktisadın kuramsal kısmı, kaynağını yöntembilimsel bireycilikten almaya devam ediyor. Optimizasyon varsayımını doğrudan kabul etmeyip, onu eksik ve asimetrik bilgi bağlamına yerleştirerek yöntembilimsel bireyciliği yumuşatmaya çalışsa da, kendisini bu yöntemden kurtaramıyor. Bu ve bunun gibi diğer birçok açıdan yeni bilgi-kuramsal iktisadın neoklasik iktisatla ortak yönü, ortaya çıkanlardan çok daha fazladır. Bu ortaklığın asıl sebebi, her ikisinin de aynı evrensel (ve dolayısıyla toplumsal ve tarihsel olmayan) kategorilere dayanmalarıdır. Bu kategorilere bilgi kavramı da dahildir ki yeni kuram, bu kavramda da hiçbir sorun görmez. Bu açıdan iktisat, tarihsel özgüllüğe değindiği iddiasını taşır; ama kavramsal araçları aracılığıyla değil. Peki nasıl? Daha ziyade, ekonominin (ve toplumların) izlek bağımlı (*path dependent*) oldukları ve çoklu dengelere tabi oldukları kabul edilerek. Bu bağlamda iktisat için tarih, geçmişteki toplumsal ve ekonomik yapıları ve alışkanlıkları açığa çıkardığı için önemlidir. Böylece geçmişten, olası değil de, belirlenimci bir evrimsel sonuç çıkarılır.

İktisadın diğer toplum bilimlerini sömürgeleştirmesini inceledik. Şimdi, iktisatçıların ne yapıp ettiklerine bakarak bu sürecin nasıl ilerlediği hakkında genel ama acı kimi sonuçlar çıkarmak istiyorum[15]. İlkin iktisat, diğer toplum bilimlerinin sırtından beslenen bir parazit gibidir. Bu alanlarda filizlenen fikirleri alır, ardından yeni ekonomik ilkelere göre bu fikirlerin üzerinde oynar. Fakat bu süreç böyle gelişmek zorunda değil. Matematik biçimsellik ve yaratıcı spekülasyon da sömürgeleştirmeye damgasını vurabilir (ev geçiminin nasıl sağlandığı örneğinde olduğu gibi mesela). İkincisi, iktisatçıların yaptığı katkılar sıklıkla mevcut literatürü tamamen göz ardı etmektedir. Zira başka bir disiplinde gözlerine çarpan tek bir fikri alıp kaçma derdindedirler sadece. Bu süreçte ise fikir, kendi analitik ve içeriksel geleneğinden kopmuş olur. Üçüncüsü, sömürgeleştirme sürecinde iktisatçıların cehaletini

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://ramley.org

tamamlayan şey, sıklıkla, küstahlıktır. İktisatçılar, iktisadın sergilediği yeni bulguların orijinal olduğuna, bu bulguların diğer disiplinlerde çok uzun süre tutunacağına ve hatta buralarda daha iyi anlaşılacağına inanırlar. Dördüncüsü, cehalet ve küstahlığa diğer toplum bilimlerini hor görme eşlik eder; zira diğer disiplinler, iktisatçıların kendi bulgularını ispatladıkları yöntemleri kabullenme konusunda başarısız olmuşlardır.

Ancak analitik bir bakış açısından bakıldığında, iktisadın diğer toplum bilimlerine saldırısının en önemli özelliği indirgemeciliğidir. İndirgemeciliğin bir dizi bileşeni var. Ancak iktisat, yöntembilimsel bireyciliğin özel bir biçimine bağlıdır. İktisat, yöntembilimsel bireycilik içerisinde, faydanın birey tarafından maksimizasyonuna dayanmaktadır sadece. Teknik uyumu yakalamak için iktisat, biçimsel modellemesinde analizini genellikle birkaç değişkene ya da etkene indirger. Bu değişken ve etkenler içeriklerinden arındırılmış ve evrenselleştirilmiş oldukları için zorunlu olarak tarih ve toplum dışıdırlar. Bu durum, bilhassa fayda ve üretim fonksiyonunda; ama özellikle de (ilerde göreceğimiz gibi) sosyal sermaye kavramının anlaşılmasında görülür, hem toplumun hem de sermayenin anlaşılmasında. Neticede, kaçınılmaz olarak, kullanılan kavramlar açıklayıcı içerikten tamamen yoksundur. İktisatçılar postmodern etkilerden de etkilenmeden kalırlar. Gerçi, etnik kökenin (cinsiyetten tamamen farklı olarak) ekonomik etkileri gibi toplumsal konularla ilgilenmeye başlamışlardır, ama tikel örnekler genel etkiler yaratmıyor ne yazık ki. Başka bir deyişle, iktisatçıların kullandığı kavramsal araçlar hiçbir şekilde yapısal değişim geçirmemiştir. Bu şekilde kavramlar sorgulanmadan veri olarak alındığından, kuram ve pratik arasındaki ilişki de doğrudan ekonometriye sıçrama eğilimi gösterir. Ekonometride ise veriler, dünyayı olduğu gibi temsil ederler. Bu sebeple de, kuramları sınamak için kullanılırlar. İster spekülatif ve saf kuramdan, isterse ampirik çalışmalardan doğmuş olsun, analiz sonucunda varılan politikalar hiç itirazsız piyasa kusurlarını düzeltme biçimini alır. Yeter ki devlet yardımsever olsun ya da en azından piyasa başarısızlıklarından daha kötü olmasın...

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Sanırım iktisatçıların diğer toplum bilimlerine nasıl baktıkları hakkında bu kadar söz yeter. Peki, iktisadın sömürgeleştirme projeleri diğer toplum bilimleri tarafından nasıl karşılanıyor acaba? İlkin, diğer toplum bilimleriyle ilgili entelektüel atmosferi düşünelim. Fazla basitleştirerek ve yine fazla genelleştirerek diyebiliriz ki, bu aralar postmodernizmin aşırılıklarından bir geri çekilme var. Bu geri durma, kalıcı bir etki yarattı ve birçok "post- postmodernizmin" içeriğini belirledi. Benim ilgilendiğim konu açısından da bu geri çekilme bir dizi önemli unsura sahip. Birincisi postmodernizm, nesnellikten öznelliğe doğru bir kaçışa tanık oldu. Bu kaçış, bütün görüş ve kuramların eşit derecede geçerli olduğunu varsayan "kuramsal göreceliğin" çekiciliğinde bir artışı da beraberinde getirdi. İkincisi, tam da kuramsal göreceliğin bir sonucu olarak, seçmecilik (eklektizm) toplum kuramına daha makul görünmeye başladı. Buna göre, farklı kaynaklardan toplanan kanıtlar ve kavramlar birleştirilir. Birleştirilirken kendi içlerinde tutarlı olup olmadıklarına bakılmaz; karşılıklı tutarlılıklarına dikkat edilip edilmediğinden ise hiç bahsetmeyelim. Üç, ekonominin, özellikle de üretimin, boşu boşuna imtiyazlı bir yere sahip olduğu düşünülür. Bu durum ekonomik-olmayan konulara, özellikle de tüketim ve kültüre odaklanılmasına sebep olur. Dört, yeni toplumsal hareketler denilen olguya ilgi, sınıf analizini itibarsızlaştırma ve odak noktasını sınıftan uzaklaştırma eğilimini taşır. Beş, yeni söylem biçimleri doğmuştur. Bahsettiğimiz şey söylem kuramı içerisinde sembolik temsil konusunun çalışılmasında yeni analitik biçimciliğin ortaya çıkışı değil sadece. Aynı zamanda anlamın eleştirel yapısökümünün yapılması da bu yeni söylem biçimlerine ön ayak oldu.

Bu noktada Jean Baudrillard, postmodern hareket içerisinde önde gelen isimlerden biri olmuştur. Fine ve Leopold'ın (1993, 19. Bölüm) tüketim bağlamında ortaya koydukları gibi, nesnelerin sembolik değeri kavramını kullanması, Baudrillard'ın kendine özgü bir hayal dünyasına dalmasına sebep olmuştur. Bu kavram, metaların maddi niteliklerine başvurmadan, sadece kullanım değerlerinin anlamını yeniden belirlemekle ilgilendi. Halbuki metaların maddi

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

nitelikleri basitçe tüketim maddelerinin fiziksel özellikleri demek değildir; bilakis, bu maddelerin piyasada değişim değeri olarak üretimleri kadar, tüketimlerini de içeren maddi kültürün etkisini de kapsar. Kayda değer bir şekilde Slater (1997, s. 158) Baudrillard'ın, tüketimi bir semboller meselesine indirgediğini görür[16]:

> Barthes ve Baudrillard'ın tek yaptıkları (...) Veblen'ın ortaya attığı genel düşünceyi kabul etmektir: Metaların yegâne gerçek işlevi, toplumsal mevkii göstermeleridir. Daha sonrasında bu fikri bütün sınıfları kapsayacak şekilde genelleştirirler ve göstergebilime tercüme ederler. Bunu en ileriye götüren Baudrillard'dır; öyle ki, artık metaları değil, sembolleri tükettiğimizi iddia etme noktasına kadar gelir.

Neyse ki, postmodernizmin öncelikli meşgalesi olan tüketim ilgimizin zirve yaptığı dönem artık geride kaldı (ki bu dönemde bile tüketim, ekonomiden soyutlanarak ele alınıyordu). Ama Baudrillard'ın ellerinde tüketim hâlâ tesirini devam ettirir. Bu iki husus, çok yerinde bir adlandırmayla *Forget Baudrillard* (Unutun Baudrillard'ı) başlığını taşıyan bir çalışmada ustalıkla izah ediliyor. Rojek ve Turner'ın (1993) bu kitapta belirttiğine göre günümüzde Baudrillard eşsiz öneme sahip, zeki ve güçlü; ancak aynı derece beceriksiz ve gülünç bir şahsiyet olarak değerlendirilir hale gelmiştir. Çoğu düşünür Baudrillard kadar ileri gitmez. Ama birçoğu *bir miktar* ileri gider, sanırım bunu görmek önemlidir. Hayatın maddi gerçeklerinden kopuş, tüketim dünyasıyla sınırlı değildir. Zira değişim değerinden, kullanım değerinin sanal dünyasına kaçış aynı zamanda ve daha temelde, sermayenin dünyasını ve kapitalizmi terk etmek demektir[17]. Benzer şekilde, sermayeden kaçış zorunlu olarak ekonomiden ve dolayısıyla iktisattan kaçıştır. Ana akım iktisat, postmodernizm döneminde, özellikle de radikal ekonomi politiğin son yirmi yıl boyunca azalan etkisi sebebiyle hiçbir muhalefetle karşılaşmadı. Böyle olunca da, kendi alanında tekele yakın bir konuma sahip oldu (Bu tekelin oluşmasında, ana akım iktisadın toplum kuramına karşı sergilediği (analitik açıdan) hiç de misafirperver denilemeyecek tutumun etkisini hesaba katsak da olur, katmasak da). Bu açıdan, ana akım iktisa-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

dın ve heterodoksinin çoğunun belirli bir tüketim kuramına sahip olmadığını bilmek kritiktir[18]. Daha kesin konuşmak gerekirse tüketim, ana akım iktisat ve heterodoksi tarafından üretimmiş gibi ele alınmıştır. Buna göre bireyler tüketirken, fiyat sisteminin dayatması altında, ellerinden geldiğince faydayı maksimize etmeye çalışır[19]. Yahut ana akım iktisat içerisinde, olsa olsa en fazla tüketici iktisadı kuramı vardır. Bu kuram ise, metaların niceliklerine göre ayarlanan talep kuramıdır. Tüketimle ilişkilendirilen etkinlikler ve bilhassa da anlamlar, basitçe bir kenara bırakılmıştır.

Postmodernizm iktisat kuramındaki bu ikiliği, yani ekonominin benimsenmiş ve tüketime sırt dönülmüş olmasını sömürdü; kendine özgü bir biçimde de olsa, tüketimi benimsedi ve ekonomiye sırtını döndü[20]. Kuralı doğrulayan tek istisna, postmodernizmin ekonomiyle karşı karşıya geldiği post-fordizm, neofordizm ve esnek uzmanlaşma gibi kuramlardır. Bu kuramlar kuralı doğrular, çünkü bu kuramlarda ekonomiye gösterilen hürmetin bedeli, bütün postmodern tüketim kavramlarını (parçalı talep dışında) kullanmakla ödenir. Post-fordizmin tüketim kavramları, gerekçelendirilmemiş ve belirsiz şu iddia ile sınırlıdır: Tek tip metaların kitlesel tüketimi, yerini çabuk değişen, farklılaşmış ve özelleşmiş ürünlere bıraktı. Dahası bu iddia, "modern dönem, esnek üretimin yeni biçimlerine dayanır" görüşünü desteklemek için yeterli görülür[21].

İktisat, toplum bilimlerinde emsali olmayan ve dikkat çekici bir şekilde postmodernizmin yarattığı sarsıntıdan etkilenmemiştir. Ancak görüyoruz ki postmodernizmin etkisi sönükleştikçe, iktisat dışındaki toplum bilimlerinin maddi dünyaya duydukları ilgi artıyor. Ekonomik meseleler de işte bu maddi dünyanın bir parçasını oluşturur. Kısacası, hem ilgi alanları hem de yöntemleri açısından postmodernizm ve iktisat iki ayrı uçta durmaktadır, aralarında kocaman bir boşlukla... Sonuçta, diğer toplum bilimleri iktisadın sömürgeleştirme girişimlerine karşı bilhassa savunmasızdır. Bu durum, postmodernizmin (tüketimi incelerken) kullanım değerini yapılandırma kaygısı bir tarafa bırakılırsa, iktisadın yeni keşfedilen mikro altyapısı açısından özellikle geçerlidir. Yine de, bu ve

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahtay.org

bunun gibi diğer sebeplerden, iktisadın diğer toplum bilimlerini hep aynı tarzda ve hiçbir mukavemetle karşılaşmadan kolayca sürükleyip götürdüğünü düşünmek yanlış olacaktır. İlkin, toplumsal konuları ele almadaki becerisi açısından iktisat, eskiye nazaran daha cazip ya da makbul hale gelmiş olsa bile, diğer toplum bilimlerinin bakış açısından hâlâ oldukça sorunludur. İkincisi, iktisat yoğun olarak biçimsel matematik modellerine dayanıyor. Ancak bu, toplum bilimlerinin bir niteliği değildir çoğunlukla. Neticede de iktisadın sunduğu bulgular, alıcı disiplinin niteliklerini yansıtan, gayri biçimsel bir tarzda yeni disipline dahil edilirler. Mesela beşeri sermaye kavramı farklı toplum bilimleri içerisinde (iktisatta ortaya çıktığı ilk anlamını tam olarak yansıtma zorunluluğu olmadan) bir çok değişik şekilde kullanılmıştır. Üçüncüsü, sömürgeci iktisadın etkisinin çapı ve doğası, yerleştiği disiplinin entelektüel geleneğine ve devinimine bağlıdır. Böyle olduğu için de sonuç, disiplinden disipline ve konudan konuya kaçınılmaz olarak farklılık gösterir. Mesela, beşeri sermaye kuramının diğer toplum bilimlerinde kullanılmasında iktisat oldukça etkili olmuşken; tersine, tüketim konusuna duyulan ilginin patlamasında iktisadın pek bir rolü olmamıştır. Tüketimin, ihtiyaçların karşılanmasıyla olduğu kadar nesnelerin anlamıyla da alakalı olması, bu durumun sebeplerinden biri olabilir[22].

Genel konuşacak olursak, iktisadın kendi içindeki yeni kuram, görece karmaşık matematiksel modeller biçiminde gelişti. Hem içerik açısından olağanüstü derecede ezoterikti; hem de indirgemecilik savlarında oldukça hırslıydı. Yeni kuram bütün dünyayı (bilgiye dayalı) piyasa kusurlarıyla açıklar. Bulgular ise, hazır ve nazır bir biçimde gayri biçimsel önermelere dönüştürülür. Bu önermeler çoğunlukla, basitlikleriyle insanın dikkatini çekiyor: "kurumlar ve tarih önemlidir" önermesi mesela (Ne önerme ama !). Sonuç itibarıyla da yeni iktisat, dayandığı yöntem ve önermeler açıkça tasdik edilmeden etkili olabilmektedir. Dahası yeni iktisat, eski iktisadı başlangıç noktası olarak almaktadır; bilhassa toplum ve tarihi anlamlandırırken. Yeni iktisat için de (selefinde olduğu gibi) toplumsal nitelik bilgiye dair eksikliğin bir sonucudur; ta-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://tanitey.org

rihsel ise izlek bağımlılığıdır. Yeni iktisat, analitik yapı açısından eski iktisattan daha zengindir. Diğer toplum bilimleri ve araştırma konularına karşı takındığı yayılmacı tutum düşünüldüğünde çok daha engin, neredeyse sınırsız bir uygulama alanına sahiptir. O kadar ki, genişlemiş analitik çerçevesi bu alan karşısında tamamen yetersiz kalmıyorsa bile çoğunlukla ona dar gelmektedir. Neticede de, paradoksal olarak, yeni kuram için toplumsal ve tarihsel kavramları, diğer toplum bilimlerinin (tutarlılık kaygısı yaşamadan) kendi görünüm ve detaylarıyla doldurabilecekleri boş bir tuvaldir. Bu durum, diğer toplum bilimlerinin sezgilerinin, vahşi iktisadı uygarlaştırdığı şeklinde yorumlanabilir. Böyle yapılarak toplum kuramı, iktisatçılar için piyasa başarısızlıklarına ve bu başarısızlıkların piyasa-dışı (non-market) sonuçlarına *indirgenmekten* vazgeçiliyor; bu kavramlarla az ya da çok *ilişkilendirilebilir* hale geliyor. Velhasıl, ya iktidar, çatışma ve sınıf gibi kavramların hepsinden tamamen uzak durulmaktadır (ki en sık rastlanan budur) ya da bu kavramlar piyasadaki bilgiye dair meseleler olarak anlamlandırılmaktadır. Bu kavramlar, piyasada daha fazla kaynağa ya da bilgiye ulaşmaya etki eden unsurlar olarak yorumlanmaktadır; aynı oyun kuramındaki stratejiler gibi. Gibbons'un (1997, s. 127) zekice ortaya koyduğu şekliyle:

> İktisattaki oyun kuramı sınır tanımaz (...) Oyun kuramsal modeller; rasyonelliğin, bireysel çıkarların ve piyasadaki dengenin, hem piyasa içi (...) hem de piyasa dışı etkileşimlerde doğurduğu sonuçların iktisatçılar tarafından çalışılmasına imkân sağlar.

İktisadın emperyalizminde öne çıkan bir diğer etken, rasyonel tercih yaklaşımının kapladığı yerin büyüklüğüdür (ve bu yerin giderek güçlenmesidir). Bu durum, ana akım iktisadın yöntemlerinin; hem de bu sefer, bilgi kuramsal analizin yanında toplumsal ve yöntembilimsel bireyciliği temel alan her şeyi kapsayarak daha da büyümüş olan ana akım iktisadın yöntemlerinin, yeni iktisat içerisine hiç sorun çıkarmadan girmesine zemin hazırlar. Bundan kaçış mümkün mü? Diğer disiplinlerde rasyonel tercih yaklaşımını ve daha genel olarak yöntembilimsel bireyciliği reddetmeye meyilli olanlar vardır elbet. Bu kişiler için iktisadın kendi disip-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi | https://kanteyorg

linlerine yaptığı açık ve gizli saldırılar karşısında geri çekilmek, anlaşılır bir tepkidir. Buna göre, basit eleştirel bir reddetme ile ekonomiden tamamen kaçınılabilir. Bu kaçışta, hem postmodernist hem daha eskiden kalan bir savunmadan yararlanılacaktır: İktisadın veri aldığı nesneler (ve bu nesnelerin anlamları) toplumsal olarak oluşturulmuştur. Şimdi bu iddia, kendisi için güvenli bir alan oluşturur. Ancak aynı zamanda iktisatta ve diğer disiplinlerde ekonominin işgal ettiği alanı da kabullenir.

Özetleyecek olursak, iktisat diğer toplum bilimlerini sömürgeleştirmeye çalışmaktadır ve sonuçları farklı farklı olsa da, görülmemiş bir ölçüde bu amacına ulaşmaktadır. Bu durum kısmen, iktisadın kendi içindeki gelişmelerin bir yansımasıdır. Zira iktisat, yöntembilimsel bireyciliğine rağmen kendisini toplumsalı ele almaya muktedir görmektedir. Ek olarak, diğer toplum bilimleri düzensiz bir şekilde postmodernizmin uç noktalarından geri çekilerek, gerçeğe yönelmektedirler. Ve gerçeğe bu geri dönüşlerinde, pek de şaşırtıcı olmayan bir nedenle, ekonomik bir içeriğe sahip olma arayışındadırlar. Tesadüfen ya da planlı bir şekilde iktisat, bir disiplin olarak, diğer disiplinlerde ortaya çıkan bu fırsatı değerlendirmeye karar verdi. Ama önerdiği şey, rasyonel tercih yaklaşımını reddedenler için kesinlikle kabul edilemezdi. Bu durumda diğer disiplinlere girebilmenin tek yolu, ev sahibi disiplinin analitik diline bürünmek oldu. Kısaca hisse, diğer toplum bilimlerinin iktisadın önerdiği analitik "armağanlar" karşısında, oldukça şüpheci ve eleştirel olmayı sürdürmeleri esastır; bu armağanlar çok çekici görünseler bile. Ekonominin, günümüz kapitalizminin ekonomi politiğinin tam ve doğru bir yorumuna dayanması şart. Ancak böyle bir ekonomiye yeniden sahip olmanın ne yazık ki kestirme bir yolu bulunmuyor.

Kitaba genel bir bakış

Toplum bilimlerinin sömürgeleştirilmesi sürecinde diğer disiplinlerin gösterdiği iki uç tepki vardır: Eleştirel olmayan bir kabul ya da eleştirel bir geri çekilme. Ancak sömürgeleştirme

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

pratiğinin çoğu bu iki uç arasında bir yere denk düşer. Sosyal sermaye kavramı ise geniş bir alana yayılan farklı kullanımlarıyla yukarıda belirtilen gözlemlerin hepsini birden örneklendirir. Görüleceği üzere sadece ismi bile son derece dikkate değer. Sermaye esas itibarıyla ekonomik ve bireyci (sosyal-olmayan) addedilir. Bu sebeple "sosyal" sıfatı başa eklenerek ancak ve ancak sermayeye sosyal bir nitelik kazandırılır. Sosyal terimi ise zaten zımnen ekonomik-olmayan bir kategori olarak görülür. İşte böyle bir sosyal ve sermaye anlayışına karşı kitabın ikinci bölümü şu saptamayı yapıyor: Sermaye, ekonomik bir kategoridir ve gerçekte, halihazırda sosyaldir. Bu bakış açısından baktığımda sosyal sermaye kavramında tespit ettiğim sorun şu: Bu kavram kendi zıddını da beraberinde getirmektedir. Yani, sosyal sermaye kavramının ayna-aksi, sosyal-olmayan başka bir çeşit sermaye olduğu fikrini ortaya atmaktadır. Halbuki benim bakış açıma göre bu bir çelişkidir; "sosyal olmayan sermaye" fikri kendi içerisinde çelişen iki terimi taşımaktadır. Bu çelişkiye rağmen nasıl oluyor da sosyal sermaye kavramı bu kadar popüler olabiliyor? Bu popülerlik büyük ölçüde, sermayenin kendi gücünün bir sonucudur.

Sosyal sermaye kavramının uyandırdığı ilgi, Marx'ın *Komünist Manifesto*'daki "Katı olan her şey buharlaşıyor" yargısı çerçevesinde Berman'ın (1982) modernite tartışmasını adeta *tersyüz* etmesidir bir bakıma. Çünkü sosyal sermaye kavramı sermayeyi, geçici ve ekonomik-olmayan bir kategoriden var etmeye dayanır. Bu, ekonomiyi toplumsal içeriğinden arındırmaktan oldukça uzaktır. İkinci bölüm, sermayenin sosyal köklerini sermayenin gizemi ve akışkanlığı açısından tartışmaktadır. Sermaye kavramının altında yatan toplumsal ilişkileri tespit etmek zordur. Zira bu toplumsal ilişkiler farklı biçimlerde birden fazla kez ortaya çıkar, varlıkları çok sayıda farklı koşula bağlıdır ya da bu koşullar tarafından desteklenir. Bu sebeple, bu ilişkilerin hepsinin; kapitalist toplumda ne derece kök saldığına ve önkoşullarına bakılmaksızın; sosyal sermaye bağlamında "sermaye" olarak tanımlanması muhtemeldir. Kısaca, meta fetişizmiyle karşılaştıracak olursak, bir tür sermaye (ve kapitalizm) fetişizmi hüküm sürmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kantey.org

Sermayenin ne olduğunu toplumsal ve tarihsel bağlamında doğru biçimde tayin etmedeki başarısızlık; sermayeye, kapitalizmle ilgisi olsun olmasın, toplumsal ya da ekonomik-olmayan bir sürü niteliğin serbestçe kondurulmasına davetiye çıkarmaktadır.

Kitabın ikinci kısmı, öncelikli olarak sosyal sermaye kavramının kökeni ve evrimi ile ilgilenen ikinci bölümle başlıyor. Bu bölüm, her biri farklı bir açıdan (kavramın oluşum ve yükseliş aşamalarında) sosyal sermayenin belli bir perspektife yerleşmesine katkısı olmuş dört yazarın eleştirel bir değerlendirmesi için gerekli arka planı sağlamaktadır. Okurun sabrını girişteki ilk iki bölümle sınadıktan sonra, en nihayetinde sosyal sermaye kavramını doğrudan ele alacağım. Umarım yanlış bir başlangıç yapmıyorumdur. Üçüncü bölüm, Gary Becker'ın çalışmasına ve şu soruya odaklanıyor: Düşünce dünyasına sürpriz bir şekilde sosyal sermaye kavramını katmak Becker'ın aklına nereden geldi? Bu soruyu yanıtlamak, sosyal sermaye kavramına bağlı hale gelmeden önce Becker'ın toplum kuramına yönelttiği ve ekonomik yaklaşım olarak bilinen tutumu düşünmeyi zorunlu kılıyor. Aslında bu yaklaşım düşünüldüğünde Becker'ın sosyal sermaye kavramını benimsemesi şaşırtıcıdır. Zira Becker daha öncesinde toplumu inkâr eden bir yazardır (öncesi ve sonrası arasındaki değişim düşünüldüğünde de patolojik bir durum sergileyen bir yazardır). Bu yadsıma, yöntembilimsel bireyciliğe dayanan ve toplumu sanki bir piyasaymış gibi gören bir yaklaşımın neticesiydi. Bu durumda neden Becker sosyal sermaye kavramını kullanmaya başladı? Bu sorunun yanıtını bulmak, onun yarattığı sanal dünyanın sosyal sermaye kavramı olmadan, toplumsal olguların tümünü ele almaya neden yetmediğini sorgulamayı gerektiriyor. Sosyal sermaye, onsuz eksik kalacak bir dünyayı tamamlamak amacıyla bu iktisatçıya kendisini dayatmıştır.

Bir noktaya kadar bu ve Bourdieu üzerine olan bir sonraki bölümde, sosyal sermayeyi ele alma konusunda benim kendi başlangıç noktamı, yani; sosyal sermaye kavramını çalışmaya nasıl başladığımı ve bu kavramın iktisat ile toplum bilimleri arasındaki değişen ilişkiyle nasıl bir alakası olduğunu dile getiriyorum. Bence

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi https://rahtay.org

iktisat, sosyal sermaye çalışmalarına katkıda bulunan esas disiplin değildir. Ancak kavramın içkin ikinci kişiliği (*alter ego*) olmuştur. İktisat, sosyal sermayeye yöntemini verir; kavramın yöntemsel çerçevesini sağlar. Ayrıca, daha tikel olarak kavramın, ekonomik etkilerin ekonomik-olmayan etmenlerden kaynaklandığı hipotezini benimsemesinde ortaya çıkar bu ikinci kişilik. Kendi başlangıç noktamı anlatmama zemin hazırlamaları yanında Becker ve Bourdieu'nün ikisinin de düşüncelerini başlangıçta sergilemenin şöyle bir avantajı daha var: Bu iki düşünür, karşıt iki uç noktada durdukları için, aslında daha başlangıçta sosyal sermayenin analitik sınırlarını işaret etmiş oluyoruz. Becker, sosyal sermaye kavramını "kalıcı bir etkiye sahip, sosyal ya da piyasa dışı herhangi bir etkileşim" olarak tanımlar. Esas itibarıyla sosyal sermaye; doğal sermaye, fiziksel sermaye ve beşeri sermaye (ya da ekseriyetle bilinen şekliyle "kişisel" sermaye) gibi (var olduğu düşünülen) diğer sermaye biçimlerinden artakalan yeri doldurmaktadır. Bu "artakalanlar" da; ağlar, gelenekler, kurumlar, sivil toplum ve aileye kadar uzanıyor. Benzer şekilde sosyal sermaye, ekonomiden hükümete ve suça kadar, farklılaşan birçok sahada kullanılıyor. Böylece "boş bulduğun yeri sosyal sermaye ile doldurma" eylemi literatür için standart bir prosedür halini alıyor. Becker'ın, sosyal sermaye kavramının literatüre yerleşmesine bu şekilde ön ayak olan bir iktisatçı olması ne kadar acayip bir paradoks! Toplum bilimlerini sömürgeleştirirken Becker'ın daha önceki kaba yöntemi, toplumu sanki piyasaymış gibi ele almaya dayanıyordu; başka türlü analiz edildiğinde toplum diye bir şeyin var olmadığını düşünüyordu Becker. Sadece ve sadece optimize eden bireyin sözde rasyonalitesine bel bağladığı ve analizini, hiç de uygun olmayan alanlarda kullandığı için iktisatçı meslektaşları tarafından etraflıca eleştirilmişti. Becker'ın savlarına bu eleştirileri getirenler ise toplumsalın, piyasa kusurlarına verilen rasyonel tepkilerden nasıl doğduğuna; akabinde de bu tepkilerin tarihsel olarak nasıl evrildiğine vurgu yapmayı tercih etmişlerdi. Gelin görün ki, Becker'ın sosyal sermaye kavramını kullanmasını rasyonelleştirdiği dayanak, tam da kendisine yöneltilen bu eleştiriler oldu.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Bu durumun iki önemli uzantısı var. Bir, Becker'in sosyal sermaye kavramını kendisinden çok daha makul olan meslektaşlarından önce kullanmış olması gösteriyor ki, diğer meslektaşlarıyla Becker arasındaki fark aslında son derece azdır ve oldukça akademik bir niteliğe sahiptir. Demek ki ekonomiye ve ekonominin (ekonomik olmadığı kabul edilen) toplumsalla ilişkisine ana akım ekonomi içerisinden yöneltilen esas itibarıyla tek bir yaklaşım var; iki değil. İkincisi, iktisatçılar sosyal sermaye kavramını $e=(mi)^2$ olarak gösterilen bir formüle dayandırır. Bu formülde *e* iktisadı, *mi* yöntembilimsel bireyciliği ve piyasa kusurlarını ifade etmektedir. Buna ek olarak ikinci bir formül kullanılır; *ss=e*. Bu ikinci formülde de toplum bilimleri (*ss*) kendilerine karşılık gelen ekonomik yaklaşıma indirgenebilmektedir. Kısaca ve hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, iktisadın sosyal sermaye kavramına katkısı, kaçınılmaz olarak yöntembilimsel bireyciliğe dayanmaktadır; sosyalin anlamı da, piyasa kusurları karşısında oluşturulan rasyonel tercihe indirgenmektedir.

Sosyal sermaye kavramının bu gibi ekonomik yorumları toplumsal ilişkilere fiziksel sermaye gibi bakıyor. Toplumsal ilişkiler fiziksel sermayeden biçimsel olarak ayrıdır; ama geri kalan her şeyiyle fiziksel sermayenin aynısıdır. Bu bakış açısı çalışma konusunu başarılı bir şekilde soyuttan somuta çekmeye yarar. Dördüncü bölüm, bu tutumun aksini takınan Bourdieu'nün katkılarını ele alıyor. Bourdieu, kategorilerin, toplumsal ve tarihsel kısıtları olduğu gerçeğine halihazırda alışık bir bilim adamının bile kapitalizmin yanılsamalarına kurban gidebileceğinin harikulade bir örneğidir. Zira Bourdieu, sermaye ve sermayenin farklı görünümlerinin, kapitalist toplumun olduğu kadar diğer üretim biçimlerinin de değişik veçhelerinde bulunabileceğini düşünür. Bu bakış açısından Bourdieu'nün sermayeye çeşit çeşit biçim atfetmesi (sosyal sermaye yanında kültürel ve sembolik sermaye mesela) hiç şaşırtıcı değildir. Ancak, geriye dönüp bakarsak Bourdieu'yü şu açıdan mazur görebiliriz: Yukarıda eleştirdiğimiz hususa rağmen Bourdieu, bahsi geçen sermaye biçimlerinin kendilerini yaratan koşullar tarafından toplumsal ve tarihsel olarak sınırlandırıl-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

mış olduğu düşüncesine analitik olarak bağlı kalmıştır. Başka bir değişle, bu sermaye biçimleri Bourdieu için bağlamsaldır ve yapılandırılmışlardır. Bu bağlamsallığın, Bourdieu'nün gelişen literatür içerisinde sürdürdüğü yeri açısından iki önemli anlamı var. Birincisi ve en önemlisi şu: Sosyal sermayenin bağlamsallığını ve yapılandırılmışlığını kabul etmesi sebebiyle, kavramı ilk kullananlardan biri olduğu literatürde arada sırada da olsa dillendirilmesine rağmen, Bourdieu'nün analitik kavrayışı tümüyle bir kenara bırakılmıştır. Doğal aslında. Sosyal sermaye kavramının, ayrım yapmadan bütün toplum bilimlerinde kullanılışı ivme kazanmışken, bu kavramın tarihsel ve toplumsal olarak temellendiği düşüncesine pek tabii ki yer yoktur. İkincisi, Bourdieu'nün altını çizdiği diğer sermaye biçimleri artık anonimleşti; sadece uzmanlaşılan alanlarda kendi başlarına öne çıkar hale geldiler. Bununla beraber, sembolik ve kültürel olana atıfta bulunmak kaçınılmaz olarak toplumsal ve tarihsel bağlamı zorunlu kılıyor. O halde ana akımın istediği "sosyal sermaye"; içinden kültüreli, semboliği ve Bourdieu'yü söküp atarak saltanatını sürdürebilir.

Tam da bu sebepten, sosyal sermaye kavramına ilham verdiği için Bourdieu yerine James Coleman'ın övgüye değer bulunması çok daha muhtemel görünüyor. Coleman'ın sosyal sermaye kavramına temel oluşturan çalışması beşinci bölümün konusudur. Coleman, literatürde geleneksel hale gelen bir uygulamayı takip ediyor: Basit bir hipotezden yola çıkarak hem sebepleri hem de sonuçları içeren genel bir sosyal sermaye kuramına varıyor. Coleman özelinde bu hipotez, bireyi destekleyen bir aile geçmişi ile [Katolik] eğitim arasındaki olumlu ilişkidir. Ancak müteakip literatürde Coleman'ın kendi analitik geçmişi ile ilgili bir çalışmaya nadiren yer verilir. Bu eksikliği dilerseniz ben doldurayım. Coleman uzun süre, sosyoloji araştırmalarında rasyonel tercih yaklaşımının kullanılmasının son derece aktif bir savunucusu oldu. Rasyonel tercih yaklaşımı başka adlar altında sunulduğunda kabul görmeyince, 1980'lerin sonlarında bu iş için sosyal sermaye kavramının etkin bir araç olduğu ortaya çıktı. Bu durum özellikle, az bilinen bir literatür için geçerlidir (hatta sosyal sermaye kav-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kanitey.org

ramının köklerinin rasyonel tercih yaklaşımında olduğundan bile daha az bilinir). Bu literatür, toplumsal mübadele kuramına aitti. Coleman'ın önemli bir katılımcısı olduğu toplumsal mübadele kuramı, toplum kuramına bireysel tercih temelinde yaklaşmayı denemiştir. Toplumsal mübadele kuramının özellikle ilgilendiği sorular şunlardı: Mikro iktisadın, makro iktisatla ilişkisi ve bireyin, toplumla ilişkisi nasıl kurulabilir? (Bireysel etkileşimlerin toplamı olarak anlaşılan) toplumsal mübadelelerin anlamları birbirleriyle nasıl birleştirilmelidir? Aslında bu kuram, kendi çelişkilerinin ağırlığı altında uygulamada iflas etmekteydi. Ama hiçbir caydırıcı engellemeyle karşılaşmayınca Coleman, toplumsal mübadele kuramını sosyal sermaye kavramına dönüştürme fırsatını yakaladı. Böylece bireyi, rasyonel tercih yaklaşımı içerisinde yeniden diriltti; analitik vurguyu psikoloji gibi diğer unsurlardan ekonomiye kaydırdı. Dahası, bu konularla ilgili daha önce yazılıp çizilenlerin önemi nadiren kabul edildi, Coleman'ın kendisi bu literatüre katkı koymayı sürdürmesine rağmen. Öte yandan Coleman ve Becker, Chicago Üniversitesi'nde yakın çalışma arkadaşıydı. Bu, Becker'in sosyal sermaye kavramına neden erkenden merak saldığını şüphesiz kısmen açıklar. Coleman ise sosyal sermayenin (Becker gibi) iktisatçılar tarafından kullanıldığını görüp, iktisada sosyolojik bir anlayış getirdiğini savunur. Ancak gerçek tam tersidir.

Coleman'ın kendi hipotezi açısından bakacak olursak, zaten nadiren rastladığımız katkılarının gülünç bir tarafı var: Diğer değişkenleri hesaba katan müteakip araştırmalar, Coleman'ın aile geçmişi ve eğitim arasındaki ilişkiye dair ortaya koyduğu ampirik bulguları tekzip etmekte; bu da (analitik değerini bir tarafa bırakırsak) Coleman'ın ulaştığı sonuçları şüpheli kılmaktadır. Dördüncü bölümün kapsamına giren Robert Putnam vakasında, buna benzer pek çok sıkıntılı ince nokta var. Eğer, rasyonel tercih ve ekonomik indirgemeciliği genelde hiçbir şeyden kuşkulanmayan bir dinleyici kitlesine anlatan Coleman'ı kurucu üye kabul edersek, Putnam da onun veliahdı sayılır. Putnam'ın ilk katkısı İtalya'nın kuzeyi ile güneyi arasındaki farklı bölgesel gelişmişlikle

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahleyi.org

ilgiliydi. Putnam bu farklı gelişmişliği, neredeyse bin yıl önce başlayan ve yatay yurttaşlık bağı biçiminde gelişen sosyal sermayenin eşitsiz oluşmasıyla açıklamaktadır ki bu eşitsiz sosyal sermaye devletin icraatlarını belirlemiştir. Putnam'ın bu hipotezi tam da Makyavelci bir tarzda ABD'ye ihraç edildi. Böylece sosyal sermaye, İtalya'da yüzyılların inşa ettiği toplumsal bir değer olmaktan çıktı; ekonomik ve toplumsal sıkıntıları ele almaya ve büyük ölçüde de bu sıkıntıların yarattığı etkileri geri çevirmeye muktedir bir hal aldı ABD'de. Ayrıca şimdilerde nitel ve nicel olarak hızlı bir dönüşüme de tabi tutulmaktadır. Gelin görün ki Amerikalı yurttaşlar, çoktandır "tek başına bowling oynamaya" kurban gitmişlerdi ve Tocquevillci büyük yurttaşlık geleneklerini kaybetmiş görünüyorlardı. İşte bu yüzden kendi yurttaşları, Putnam'la alay etmekteydi. Büyük ölçüde bu sebeple, bilimsel bir bakış açısından Putnam'ın vaka analizlerinin her biri, yıkıcı kuramsal ve ampirik eleştirilerin hedefi olmuştur.

Sonuç itibarıyla Putnam, benim "boş laf girdabı"* dediğim kabahati işledi. Bir laf girdabı şöyle oluşur: Bir grup ampirik kanıtı açıklamak için (özgün olması gerekmeyen) bir kuram ileri sürülür. Akabinde, bu ampirik kanıtların yanlış olduğu ortaya çıkar; ancak bu kanıtları açıklayan kuram silinip gitmez. Paradoksal olarak, ampirik kanıtların getirdiği özgün katkı reddedileceği yerde, kendisine yöneltilen eleştirilerden güç toplar, destek alır ve enine boyuna daha da geliştirilir. Boş laf girdabı, iktisat içinde "bilimsel gelişme" olarak adlandırılan şeyin oldukça bilindik bir biçiminin klasik bir örneğidir. Ancak sadece iktisada değil, oturaklı bilim adamlarına, siyasetçilere ve popüler medyadakileri de içerecek şekilde eleştirmenlere baktığımda, bu işin ciddiye alınması gerektiğini düşünüyorum. Zira "Amerikan yurttaşlık bağları" türünden ideolojik bir duyguya saldırdığında, bu işin önemi bilhassa artıyor. Putnam'ın çalışmasının, 1990'larda toplum bilimleri içinde en çok atıfta bulunulan eser olmasının gösterdiği gibi, Putnam'ın ellerinde

* Yazar, kendisinin türettiği "benchkin" terimini kullanır. Terimi oluşturan kelimeleri değil de, terimin anlamını Türkçeleştirerek ona "boş laf girdabı" demeyi uygun gördüm. çev.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ve daha ötesinde sosyal sermaye kavramı, inanılmaz boyutlarda bir laf girdabı haline gelmiştir.

Sosyal sermaye kavramının bu boş laf girdabı durumu, kapsamlı ama yine de kısmi bir literatür incelemesi yaptığım yedinci bölümde aktarılmaktadır. Sosyal sermaye literatürü, bu kavramı açıktan açığa kullanmayanların bile aslında bunu farkında olmadan yaptıklarını söylüyor. Bu iddia, sosyal sermaye kavramının hem kuramsal hem de ampirik olarak toplum kuramının sınırlarını aştığını gösteriyor. Ancak bunu söylemek yeterli değil. Gelişen ve genişleyen literatüre, sosyal sermaye kavramının birbirleriyle yakından ilişkili iki yönü damgasını vurmaktadır (ama bu iki özellik bile kavramın devasa analitik iştahını bastırmaya yetmez). Bir taraftan, kavrama yöneltilen eleştirilerin yaptığı tek şey, kavramın kapsamına alması gereken eksik unsurları ortaya çıkarmaktır sanki; mesela yatay ve dikey; birey ve toplum, küçük, orta, büyük; kamusal ve özel; yukarı ve aşağı; etnik köken, ırk ve cinsiyet; biçimsel siyaset; sendikacılık ve internet ve daha da zorlayacak olursak; iktidar, mücadele ve eşitsizlik. Kısaca, yumurta adam Humpty'i rasyonel tercih duvarından düşürdükten sonra yeniden birleştirme meselesidir bu. Diğer bir değişle, sosyal sermaye kavramı bir sentez çöplüğü haline gelmiştir. Bu sentezleme, tarihsel bağlam ve anlama kadar ulaşmıştır. Diğer taraftan bu nokta, kapı dışarı edilmesinin ardından Bourdieu'nün yeniden içerildiğini göstermektedir. Böyle olunca da, sosyal sermaye kavramı, Coleman'ın çerçevesini çizdiği rasyonel tercih yaklaşımı tarafından ilk düzenlendiğinde dışlanan bütün unsurları geri çağırarak yoluna devam eder. Ancak, bir tane neredeyse kaçınılmaz istisna var; o da ekonomik olanın (sermayenin) her açıdan toplumsal olduğunu yerleştirmedeki başarısızlık. Zira ekonomik olanın, sadece $ss = e = (mi)^2$'e dayanan (muhtemelen üstü kapalı) bir bilgi-kuramsal analiz açısından toplumsal olduğu varsayımı devam ediyor. Bu başarısızlık nedeniyle sosyal sermaye, eleştirilere cevap vermek ve sınırlarını geliştirmek için toplum bilimlerinin geleneksel değişkenlerini ne derece içselleştirirse içselleştirsin, hiçbir zaman ekonomik ve toplumsal arasındaki ilişkiyi yeterince

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahley.org

ele alamaz. Bu içselleştirmenin yarattığı bir tuhaflık da şu: Sosyal sermayeciler kendilerini iktisatçıları uygarlaştırıyor olarak gördükçe, fiilen onlara karşı koyacak kimse bırakmıyorlar.

Üçüncü kısım, sosyal sermayenin kalkınma çalışmalarındaki rolüne değinmektedir. Bu alanda, kendi çalışmalarında ve diğer çalışmalarda sosyal sermayeyi şiddetle destekleyen Dünya Bankası'nın yarattığı etkiyle karşı karşıya geliyoruz. Sekizinci bölüm neden sosyal sermayenin Dünya Bankası için bu kadar önemli olduğunu açıklamayı amaçlıyor. Açıklamalardan ilki şu: Dünya Bankası'nın genel yaklaşımı Washington uzlaşmasından post-Washington uzlaşmasına kaydı. 1990'ların ikinci yarısında baş iktisatçısı Joe Stiglitz'in önderliğindeki post-Washington uzlaşması, kalkınma çalışmalarına uygulandığı şekliyle, iktisat içinde ve çevresinde gerçekleşen bir devrimdir. Post-Washington uzlaşması, Washington uzlaşmasının bir parçası olan "devlet karşısında piyasa" tartışmasını (ki burada IMF ve Dünya Bankası devlet karşısında piyasayı kayırmaktadır) değiştirmeye çalışır. Yerine, piyasa kusurlarının ortaya çıkışı, büyüklüğü ve devletin rolüne dair (ki devletin de kusursuz olması beklenmemektedir) bir tartışma getirmeye çabalar. Başka bir deyişle, Post-Washington uzlaşması selefinden daha devlet ve toplum canlısıdır; ama ekonomik ve ekonomik-olmayan alanları açıklarken her ikisi için de piyasa kusurlarına özgü bilgi-kuramsal analizi kullandığından, yine de indirgemecidir. Post-Washington uzlaşması toplum kuramcıları için Dünya Bankası içerisinde bir alan açtı. Zira Dünya Bankası daha önce sayı, etki ve önem açılarından hep iktisatçıların egemenliği altındaydı. Toplum kuramcıları bu fırsatı hemen yakaladılar; ama bu, çok sıkı hudutlara sahip bir fırsattı. Toplum kuramcıları değişmeyen ekonomi politikalarına ve politika analizlerine karşı gelmektense, bu politikaların önünü açmaya hizmet edeceklerdi daha ziyade. Burada savunulan, Dünya Bankası'nın araştırmalarının ve ideolojisinin; Banka'nın faaliyetleri, daha geniş dış araştırmaları ve politika tartışmaları üzerinde hiçbir etkisi olmadığı değildir. Daha ziyade, bu etkinin konudan konuya değiştiği ve eşit olmadığı savunulmaktadır. Ancak toplumsalın yeniden da-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kanlidiy.org

hil edilmesinin ikili (ve sıkıntılı) bir işlevi var. Bir yandan, en iyi ihtimalle hafif bir tadilata uğramış olan ekonomi politikalarının ve analizlerinin kabulünü, bu sefer tumturaklı sözler sarf ederek kolaylaştırır. Bir yandan da, bu politikaların başarısını güvence altına almak için, ekonominin toplumsala müdahalesinin meşru görüldüğü alanı genişletir. Böylece toplumsal (ve gizliden gizliye de siyasal) mühendislik, ekonomik mühendisliği tamamlamaya yaramış olur; bu çerçevede de sosyal sermaye kavramı alıcılarının hoşuna giden bir dil oluşturur.

Dokuzuncu bölümde, Dünya Bankası'nın sosyal sermaye üzerine çalışmalarını, genel hatlarını verdiğimiz böyle bir geçmişle karşılaştırarak ele alıyorum. Bunu ise, temel olarak, bu iş için tahsis edilmiş web sitelerini dikkatlice inceleyerek yapıyorum. Kitabın bir önceki bölümünde sunulan önermelerin, kalkınma çalışmalarının özgül bağlamından, Dünya Bankası'nın girişimlerinden ve araştırma ortamından kaynağını alması şaşırtıcı olmasa gerek. Ek olarak bu durum, daha önce muhalif olan sesleri ve görüşleri kendisine katmada Dünya Bankası'nın ne kadar etkili olduğunu da gözler önüne sermektedir. Bütün bunlar post-Washington uzlaşmasının dayandığı ekonomik temelin eleştirel bir değerlendirmesini sunmada hâlâ başarısız olduğumuzu da gösteriyor. Söylediğimiz şey en fazla şu: Dünya Bankası içerisinde iktisatçıların "sosyale" olan ilgisinin ufku sınırlandırılmıştır. Toplum kuramcıları ciddiye alınmak istiyorlarsa, temel ekonomik analizleri sorgulamamalıdır; neoliberal Washington uzlaşmasıyla yönetilen bir dünyayı geride bırakırken bile durum böyledir. Üçüncü kısım, "sosyal sermaye nasıl ölçülür?" sorusunun ortaya çıkardığı kuramsal konularla ilgili (ve iktisat içerisindeki standart literatürden yararlanan) biraz daha teknik bir bölümle tamamlanıyor. Benzer sorunlar sermaye kuramı, toplumsal tercih kuramı ve toplumsal normların oluşması bağlamlarında değerlendirilerek, sosyal sermaye kavramının altında yatan sorunlar, başka bir bakış açısından teyit edilmiş oluyor. Dahası, sosyal sermayenin kullanımıyla ilişkilendirilen meselelerin hangi yollarla daha verimli ele alınabileceği konusuna az da olsa ışık tutulmuş oluyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Dördüncü kısım, sosyal sermaye tartışmasını, günümüzde toplum kuramının üretildiği daha geniş bir bağlama yerleştiren tek bir bölümle sınırlıdır. Daha önce gördüklerimiz, büyük ölçüde ve içten içe kötümser bir gelecek izlenimi bırakıyor. Ortalıkta dolaşan araştırmalar bilimsel olmaktan çok uzaktır ve daha ziyade modaya ve "yayın yap, dışarıdan alınan fonları artır ve itaat et ya da silinip git" diyerek özetlenebilecek bireysel nedenlerin dayatmalarına tabidir. Bu durumun küçümsenmemesi gerekir, ama konu basitçe, bilim adamlarına ve bilimsel kurumlara dair kaba bir materyalizm sorunu da değildir. Zira bazı bilim adamları sosyal sermaye gibi kavramların dayattığı sınırlamalardan fazlasıyla haberdardır. Aslında bilim adamları bu sınırları işaret etmiş; haddinden fazla indirgemeci ve piyasaya adanmış da olsa ekonomizm ile uzlaşmanın şu aşamada daha iyi olduğu gerekçesiyle bu kavramı kullanmaya devam etmişlerdir. Ancak işte bu uzlaşmanın bir gereği olarak, "yapılabilir" addedilenlere uygun olsun diye analitik tutkularımız kırpıldı; kapitalizmle ilişkilendirilen iktidar, mücadele ve çelişkilerle doğrudan yüzleşmektense, bir ya da iki gündem açmaya daha uygun, bir çeşit bilimsel Üçüncü Yol oluşturuldu

Fakat bu, nelerin yapılabileceğine dair çok kasvetli bir tabloyu kabul etmek demektir. Halbuki bu bölüme başlarken anımsatıldığı gibi, postmodernizmden uzaklaşırken, çağdaş kapitalizmin ortaya çıkardığı olguları anlamak için, ekonomik gerçeklerin merkeze alınarak incelenmesiyle gerçekten ilgilenen kişiler var. Ekonomik gerçekleri incelerken indirgemecilik ve ekonomizmden kaçınmanın tek bir yolu var; o da ekonomi politiktir. Ancak ekonomi politik de hiçbir şeyi garantileyemez. Toplum kuramının faydaları konusunda ana akım iktisatçıları eğitme stratejisini savunarak ekonomi politikten geri durmak; en iyi ihtimalle düşünmeyi ertelemek, en kötü ihtimalle de düşünmeyi tamamen rafa kaldırmaktır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

II. KISIM

2

Sermayenin Gizemi ve Akışkanlığı[1]

Giriş

Bu bölümün iki temel amacı var. İlk olarak, sınırlı bir şekilde de olsa sermayeden ve kapitalizmden ne anladığımı, hiç olmazsa kapitalizmin oluşturduğu toplumsal yapılar, ilişkiler ve süreçler içerisinde göstermeye çalışacağım. Bu açıklama, kitabın bütünü için kuramsal bir arka plan sağlayacaktır. Ayrıca bu bölüm, sosyal sermayenin tanımsal ve kavramsal muammalarına rağmen (ya da bu muammalar sayesinde mi demek lazım acaba...) neden bu kadar cazip olduğunu izah edebilecek bir bakış açısı getiriyor. İkinci altbölüm, sosyal sermaye kavramının, anlamı birbiriyle çelişen iki ayrı sözcüğü basbayağı içinde bulundurduğu (oksimoron olduğu) iddiasıyla başlıyor. Başka türlü, sosyal sermaye kavramının bir tezat teşkil etmemesi için sosyal-olmayan bir sermaye türünün olması gerekecek; sosyal-olmayan bir sermaye türü olsun ki sosyal sermaye ile karşılaştırıldıklarında sosyal sermaye kendisini ondan ayırt edebilsin. Halbuki sermaye, özellikle de kapitalizmin içine gömülmüşken, tamamen toplumsal ve tarihsel bir bağlama sahip olduğundan, bu mümkün değildir.

Üçüncü altbölüm, bir önceki altbölümde yapılan analizden faydalanıyor. Burada, sermayenin varlığını sürdürebilmesi için, kendine özgü yollardan, sosyal bir niteliğe sahip olması gerektiği gösterilecektir; aynı, sırasıyla para, üretim araçları ve meta biçimlerine bürünürken; kimi ekonomik ve toplumsal yapılara tabiyken; iktidar ve denetimin özgün biçimlerini içerirken olduğu

gibi. Sermaye ve kapitalizmi kuşatan toplumsallığın yarattığı bu karmaşa, sermayenin, topluma ait her şeyde ve her konuda görülmesi sonucunu doğurur; öyle ki herhangi bir sosyal ilişki, bir şekilde ve bir yönüyle sermayeye benziyormuş gibi görünür. Sosyal sermaye kavramında, sermayenin toplumla çakışmasının aslında temel sebebi, sosyal-olmayan (non-social) bir ekonomi (sermaye) varsaymaktır. İster ana akım iktisatta olduğu gibi açıktan, isterse diğer toplum bilimlerinde olduğu gibi gizliden gizliye olsun; ekonomi (özellikle de piyasayla ilişkilendirildiğinde) sosyal-olmayan bir olgu olarak algılanırsa, işte ancak o zaman "sosyal sermayeyi" sermayenin ekonomik olmadığı farz edilen özelliklerinden yola çıkarak tasarlamak mümkün olabilir. Özetlersem, üçüncü altbölümde göstermeye çalıştığım şey şu: Sermayenin akışkanlığı, uygulamada, sermayenin ne olduğuna dair fikirlerin de aynı derecede akışkanlaşmasını getiriyor. Karşılığında da sosyal sermaye kavramı, yanlış ya da eksik kavranabiliyor. Bitirirken, sosyal sermayenin meta fetişizminin oldukça yoğunlaşmış bir biçimi olarak anlaşılması gerektiğini belirteceğim. Bununla şunu kastediyorum: Sosyal sermaye kavramında sermayenin toplumdan uzak olduğu kabul edilmelidir ki; sosyal, bu kavramdan ilkin keyfi olarak dışlanmasının ardından, geri getirilebilsin.

Sabır bir erdemdir de, sermaye midir acaba?[2]

Kavramsal bir araç olarak sosyal sermayeyi kullanmanın faziletlerinden ve nedenlerinden biri, ekonomik olanın analizini, ekonomik-olmayanın analiziyle birleştirmek ya da en azından ekonomik olanın ve olmayanın birbirlerini tamamlamalarını sağlamaktır. Sosyal sermaye kavramının kullanılması demek; ekonominin, ekonomik-olmayana bağımlı olduğunu ve ondan etkilendiğini kabul etmek demektir. Sonuç itibarıyla de bu kavram bir kez serbest kaldığında, sosyal terimi ekonomik-olmayanın ve sermaye terimi de ekonominin yerine geçmeye meyleder. Ancak bu eşleşme pek de kusursuz sayılmaz. Çünkü sosyal sermaye kavramı, doğrudan ekonomik bir içeriğe sahip olmayan bağlamlar-

da da kullanılabiliyor. Mesela, sosyal sermayeye sahip olmanın, bireylerin toplumdaki konumları dahilinde daha başarılı işlere imza atmalarını sağladığı varsayılır; sadece zengin olmak değil de, zengin ve sağlıklı bir insan olmak gibi.

Şimdilik bu son niteliği bir tarafa bırakalım. Daha son zamanlara kadar sosyal sermaye, sosyal ve sermaye arasında zorunlu bir karşıtlık içeriyordu. Buna göre, bir tarafta sermaye, bir tarafta sosyal durur. Aslında zaten bu iki terim ayrı kabul edildiği için, onları "sosyal sermaye" kavramında birleştirmek mümkün olur. Bu durum, en iyi ihtimalle, sosyal-olmayan bir sermaye biçiminin olduğunu ima ediyor. Başka türlü, sosyal sermayenin diğer sermaye çeşitlerinden ayrılarak kendi başına bir kavram oluşturması anlamsız olurdu. Anlambilime (semantik) şu an girmek istemiyorum; sosyalin sermayeyle sadece kolaylık sağlayacağı için kullanıldığı ve muhtemelen de yersiz ve biçimsiz bir sıfat olduğu tartışmalarına da bulaşmak istemiyorum. Biz sonuca bakalım: Uygulamada az ya da çok fark edilmiş olsa da olmasa da sosyal sermayenin anahtarı, sosyali, sermayenin karşısına yerleştirmesidir. Sermayenin en azından bir parçası sosyal olmamalıdır (*not-social*) ya da toplumdan uzak olmalıdır (*asocial*); ki sosyal olan bir sermaye parçasına yer açılsın.

Bu açıdan, ana akım iktisatçılar boş bir mantığa sahipler bir miktar. Altında yatan daha derin mevzuların çoğunlukla bilincinde değillerdir ama yine de sermayenin, her şeyden önce, toplumdan uzak bir şey olarak anlaşılması yönünde net bir yaklaşımları vardır. Bu bağlamda onlar için sermaye, genel olarak, mevcut kaynakların fiziksel (üretici) nitelikleri demektir. Son kertede de, ana akım iktisatçılar için sermaye, bu kaynakların genel faydaya katkı sağlama gücüdür; ama bu katkının da toplumsal niteliği yoktur. Sonuçta da sermayenin anlamını sosyal sermaye kavramıyla genişletmek bir şey ifade eder. İşte böyle bir genişleme ile sermaye, toplumun fiziksel olmayan özelliklerinden türeyen ekonomik sonuçları içermektedir. Sosyal sermaye, başka türlü toplumdan uzak kalacak olan ekonomiye, sosyalin (dışarıdan) eklendiğinin açık kabulüdür.

İktisatçılar dışındaki toplum bilimciler ise, sermaye derken ne kastettikleri konusunda titiz değillerdir çoğunlukla. Toplum bilimcilere göre, sermayenin kendisi pekâlâ sosyal olabilir. O halde sosyal sermaye, çoğu kez incelenmemiş özel bir ekonomik anlamda sosyal olmalıdır. Böyle bir durumda da bir yandan, eleştiri yöneltilmeden ana akım iktisadın standart terminolojisine (doğa, fiziksel, mali ve beşeri sermaye) sadık kalınıyor; bir yandan da "sosyal sermaye" kavramı ile bu terminolojiden kopmak arzu ediliyor. Bir kez daha aynı noktaya varıyoruz: Sosyal sermaye kavramını kullanmak sağlam (ve muhtemelen de birbiriyle çakışan) bir sermaye ve sosyal anlayışı gerektirir. Bu anlayış, özgün bir anlamda sosyal-olmayan bir sermaye çeşidi olabileceğini varsayar.

Bu biraz da ukalaca tartışmada varmak istediğim esas nokta aslında oldukça basit; o da sosyal sermaye kavramının özgünlüğünün kaçınılmaz olarak çıkarsandığı sosyal ve sermaye arasındaki karşıtlığın gerçek olmadığı. Sebebi de açık: Sermayenin toplumdan uzak olduğu zannı yanlıştır. Tabii ki bunun sosyali ve sermayeyi nasıl tanımladığımıza bağlı olduğu ileri sürülebilir. Sermaye, mesela, genel olarak kaynaklar; sosyal ise yine en genel anlamıyla bu kaynakların kullanılma tarzı olarak anlaşılabilir. Ancak, sermaye ve sosyal terimlerinin betimsel değil de, az da olsa analitik gücü olacaksa eğer, bu genel tanım ve ayrım dahi lafta kalır. Zira bu görüş nelerin kaynak sayıldığını daha onları kullanmaya başlamadan önce bildiğimizi varsayar. Halbuki sosyal sermaye kavramı aslında bu varsayımı yanlış çıkarır. Çünkü sosyal sermaye literatürünün başarılarından biri, toplumun doğrudan ticari bir biçime sahip olmadığı için genelde "kaynak" kabul edilmeyen birçok kaynağı ihtiva ettiğini göstermesidir. Demek ki, nelerin kaynak olduğunu onları kullanmadan bildiğimiz görüşü, en iyi ihtimalle şüphelidir. Ancak sosyal sermaye literatürünün büyük kısmı, daha incelikli bir meseleden beslenir. Kaynaklar dediğimiz şey, mevcut nesneler ve bu nesnelerin niteliklerinden daha fazla bir şeydir; zira bu kaynakların bir kısmı, kaynak tanımlı sermaye olarak nitelendirilir. Buna göre, neyin yararlı olduğu, aynı zamanda, neyin yararlı olarak düşünüldüğüne bağlı olacaktır. Bu

durumda kaynaklar, en geniş anlamıyla sadece nelerin mevcut olduğuna değil, nesneleri çevreleyen inançlara ve ideolojilere; hatta bu nesneleri ifade etmek için kullanılan dile dayanacaktır. İnançlar, ideolojiler, dil... Bunlar zorunlu olarak toplumsal belirlenimlere tabidir.[3]

Hem postmodernizme hem de nesnelerin içerik ve anlamlarının değişen toplumsal kurgulara tabi olduğu fikrine az da olsa aşinalığı olanlar için, bu gözlemlerimiz çok basit görünecektir. Öyle ki, sermayeyi tanımlamakta kullanılan ve yansız (*neutral*) gibi duran "kaynaklar" terimini, bu terimin toplumsal içeriğini evvelden dile getirmeden kullanmak bile eleştiriye boğulur. Doğal sermaye kavramı bu duruma uygun, özgün bir örnek sağlıyor bize. Doğal sermayenin; fiziksel ve beşeri sermayenin (ve zaman zaman da mali sermayenin) yanı sıra sosyal sermayeden de önce gelerek, bir yer işgal etmesi beklenir(di). Halbuki tam tersi, "doğal" olmasına rağmen bu kavram, mali ve beşeri sermayeden daha sonra "keşfedilmiştir". Doğal sermayenin, çevre sorunlarının yükselen grafiğini takiben, ancak son yıllarda ortaya çıktığı neredeyse su götürmez. Fakat bu durum tek başına, sermayenin toplumdan yalıtık olduğu iddialarını geçersiz kılmıyor. Zira doğal sermayenin daha önceden de hep var oluğu; fakat hatalı olarak serbest mal kabul edildiği; günümüzde yaşadığımız şeyin, başından beri bir sermaye biçimi olan doğanın bu niteliğinin şimdi daha açıktan ve yaygın olarak kabul görmesi olduğu öne sürülebilir. Ozon tabakasının delinmesi de buna örnek gösterilebilir. Çevre duyarlılığı sadece ilgimizi çevre sorunlarına çekmekle kalmadı, sermaye dünyasına dair algımızı da değiştirdi; bu kesin. Artık ürünlerin nasıl üretildiğini ve içeriğini bilmek istiyoruz. Acaba ürün olarak karşımızda duran sermayeyi yeniden üretmek, çevre açısından sürdürülebilir mi, merak ediyoruz. Ancak ilk olarak şunu belirtmekte fayda var: Tarih boyunca bu durum diğer sermaye biçimleri için de geçerli olmuş ve söz konusu sermayenin (ya da ürünlerinin) üretiminin yapıldığı koşullara karşı artan duyarlılıkla kendisini göstermiştir. Günümüzde çocuk işçiliğine karşı yürütülen kampanyalar da buna örnek olabilir[4]. Öyleyse sermayede ve hatta doğal serma-

ye kavramında bile doğal olan bir şey yoktur. Aksine, sermayeye atfedilen anlam ve kullanımlar büyük mücadele ve çatışmalara tabidir. Böyle olunca şirketlerin, halkla ilişkilere oldukça yüklü miktarlarda harcama yapmaları şaşırtıcı değil. Halkla ilişkiler ise ürünleri pazarlamaktan daha fazlasını yapıyor; sermaye olarak ne kadar güvenilir olduklarına bizi ikna etmeye çalışıyorlar[5]. İkincisi, çevre duyarlılığı mevcut kaynaklar ve bu kaynakların kullanım biçimleri üzerinde de zincirleme bir etki yaratmıştır. Mesela, bu kaynaklar çevresel açıdan ve etik olarak kabul edilebilir mi ya da böyle oldukları iddiasıyla sunulabilir mi?

Aslına bakılırsa, toplumdan yalıtık bir sermaye anlayışının geçerliliği sorusu baş aşağı dönmüş durumda. Sermayeyi ya da herhangi bir şeyi toplumsal bağlamının dışında düşünmek artık mümkün değil. Ama kitap boyunca göreceğiniz gibi, sosyal sermayeye dair kuramsal literatür, inceleme nesnesi olan bu kavramın yerleştiği tarihsel ve toplumsal bağlamı ele alırken bilhassa özensiz davranmıştır. Bu açıdan sosyal sermayenin, kendi çıkış noktası olan sermayenin toplumsal içeriğini araştırırken daha başlangıçta dikkatsiz olması, pek de sürpriz sayılmaz.

İşte bu bölümde ele alınacak asıl konu bu. Sosyal sermaye kavramına yapıcı ya da eleştirel bir yaklaşım, "sosyali" ve "sermayeyi" nasıl tanımladığımıza ve her ikisini farklı bir anlama gelecek şekilde "sosyal sermaye" kavramında nasıl birleştirdiğimize bağlı görünüyor. Ancak ben başka bir seyir izleyeceğim. Bu seyir, sermayenin sosyal nitelik kazandığı kimi yolları sergilemek olacak ki bu seyrin mantığını zaten yukarıda verdik. Bunu yaparken karşılaşacağımız sorunlardan biri, sermaye derken ne kastedildiğini kesinleştirdiğimiz gibi, sosyali de aynı netlikle tanımlama zorunluluğudur. Ancak sosyali net bir şekilde tanımlamıyorum; çünkü sosyalin ne olduğu içerik ve konu itibarıyla fazlasıyla kaygandır, literatürde sadece o anki ihtiyacı karşılaması amacıyla oluşturulmuş birçok değişik tanımı var. Belki tam da bu bolluk sebebiyle Bayan Thatcher toplum diye bir şey olmadığını söylediğinde kimse onu ciddiye almadı; kendisinin akademideki taraftarları bile...[6]. Bayan Thatcher'ın bu sözüyle olsa olsa piyasanın nimetlerini, öz-

güven ideolojisini ve devletin görevlerini kastettiği yorumları geldi. İyi de ne fark eder ki? Piyasa ve devlet dediğimiz şeyler sosyal olarak yapılandırılmamış mı ki sanki! O halde nedir bu sosyal? Şu anki amacımız açısından, sosyalin bireyselden farklı olduğunu ve bireyle sınırlı olmadığını anlamamız yeterli.

Sermayenin sosyal olarak alınabileceği ilk yer, tarihsel bağlamdır. Bu tartışmanın başlaması iki yüzyıl ya da çok daha uzun zaman almış olabilir, ama akademisyenlerin 20. yüzyılın sonlarına doğru sosyal sermayeyi tartışmaya başlamalarının sebebi, şüphe yok ki kapitalist bir toplumda yaşamalarıdır. Bütün niteliklerine haiz, "olgun" sermayenin varlığı, tarihin belirli bir dönemiyle sınırlıdır. Bu sebeple, tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal koşullar, sermayenin önkoşuludur. Sermayeye dair kuramsal yaklaşımlar da bu koşullarla sınırlı olmalıdır. Bu koşulları netleştirmedeki eksiklik, sermayenin tarih dışı bir şeymiş ve kapitalizmin ortaya çıkışından daha geniş kapsamlıymış gibi anlaşılmasına sebep olur.

Bilhassa 20. yüzyılın sonlarına doğru kapitalist toplumda sosyal sermaye kavramına yersiz önem atfeden özel bir şey var aslında. Bu, kapitalizmin; ekonomi ve toplum ya da piyasa ve piyasa-olmayan arasında yarattığı varsayılan bölünmedir. Bu yarık, büyük oranda devlet tarafından kapatılır. Ancak piyasa kadar, devletin rolü de sorgulanır ve eleştirilir oldu. Böyle olunca da, piyasa karşısında devlet müdahalesine gösterilen ilgi, ekonomik-olmayan alternatif yaşam biçimlerine kaydı. İşte ekonomik-olmayana duyulan bu ilgi sosyal sermaye kavramı için bir gerekçe sağlıyor büyük ölçüde. İtiraf edeyim, bu çok kaba, basit bir tarz; ama yine de sosyal sermaye kavramı geç 20. yüzyıl kapitalizminde hem kapitalist devlete hem de kapitalist piyasaya duyulan inancın girdiği krizin, entelektüel düzeydeki ürünü olarak görülebilir. Sosyal sermaye, piyasa-devlet karşıtlığının oluşturduğu neoliberal gündeme, hem analitik hem de siyasi bir alternatif bulma arzusunu temsil etmektedir.

Bin yılın eşiğinde ortaya çıkmış olmasına rağmen, işe bakın ki "sosyal sermaye" kavramının ilk kullanımını daha erken ta-

rihlere götürme girişimleri olmuştur. Hatta İngilizcede bu terimi ilk kullanma onuru Hanifan'a (1916) verilmiştir. Ancak bu geriye yürütme hatalı bir girişim. Yedinci bölümde açığa kavuşturulacak bir dizi sebepten ötürü, sosyal sermaye düşüncesi nereye bakılırsa bakılsın, ismen değil; öz itibarıyla aranmalıdır. Yıllar boyunca sosyal sermayenin hiç farkına varılmadan bu kadar popüler olmasının ana sebebi, ne yazık ki gelişmiş bir sermaye anlayışına sahip olması değil; sermayenin ne olduğu doğru dürüst bilinmeden, bu kavramın günümüz kuram ve koşullarından geriye doğru götürülmesidir. Halbuki sermayenin ne olduğu tarihsel olarak tayin edilmedikçe, sosyal sermaye kavramı ekonomik ve ekonomik-olmayan konuların bir arada değerlendirildiği her yerde bulunabilir. Tersine, sermayenin tarihsel anlamda sosyal olduğu algısına sahip olursak, o zaman sosyal sermaye de sadece özgül bir sosyoekonomik sistemle, kapitalizmle, ilintili hale gelir.

Kısacası, sermayeye ve sosyal sermayeye atıfta bulunduğumuz her zaman, kapitalizmi tarihsel ve dolayısıyla analitik bir kalkış noktası olarak aldığımızın bilincinde olmalıyız (bu kuralın önemli bir istisnası var, o da daha sonra ele alınacak olan, embriyo halindeki sermayedir). Sermaye ve kapitalizm kavramları, evlilik ve düğün terimlerine benzer; biri diğerine indirgenmeden ilki, ikincisinin bağlamına yerleştirilmiştir. Bu durum, araştırmamızın odağını şu soruya kaydırır: Kapitalizmde sosyal demek, ne demektir? Kapitalizmde sosyal kavramının içeriği, kendinden önceki tarihsel dönemlerde bu kavramın kazandığı içerikten (feodalizme dayanan sosyal anlayışından mesela) hangi açılardan farklılaşır? Bu bağlamda kapitalizm, kendisinden önceki dönemlerden o kadar çok alanda, o kadar açık şekilde ayrışır ki; bu çeşitlilik içerisinden birini seçmeye insan utanıyor. 20. yüzyılın Doğu Avrupa'sı, yolu tersten takip ederek kapitalizm ve sosyal arasındaki ilişkiyi örneklendirir. Zira kapitalizmin farklı bir toplum gerektirdiği, Doğu Avrupa'nın merkezi planlamaya göre işleyen eski ekonomileri için hazırlanan günümüz politikaları tarafından da kabul edilmiştir. İlk başlarda bu

ülkelerde piyasanın ve özel mülkiyetin oluşumunun, müreffeh kapitalizm dönemini açmaya yeteceği düşünülmüştü. Ancak yaşananlar, bu hülyaları darmadağın etti. Öyle ki kapitalizmin bu ülkelere girişine ya da buralardaki varlığına delil olarak gösterebileceğimiz tek şey, toplumsal ve ekonomik çöküştür. Demek ki kapitalizm ve dolayısıyla da sermayenin, özel mülkiyet ve piyasadan çok daha fazla toplumsal gereksinimleri vardır.

Kapitalizmin dayandığı şey ücretli emektir; sermaye için artı değer üretmeye muktedir ve gönüllü emek. Bu sebeple sermayeye eklenen sosyal nitelemesi, sınıf ilişkileri biçimini alır. Marksist kuram açısından sınıf ilişkileri, üretim biçimlerini (mesela kapitalizmi feodalizmden ya da neticede tarihin farklı dönemlerini) birbirlerinden ayrıştırmanın temelini oluşturur. Kapitalizmde sermaye ve emek, farklı sınıflar olarak birbirleriyle karşı karşıya gelirler. Kapitalist sınıf, üretim araçlarını ya da çalışarak geçinme yollarına erişimi tekeli altına almıştır[7]. İşçiler ise sadece emek güçlerini ücret karşılığında satarak hayatta kalabilirler. Ücret, kapitalist için, çalışılan emek zamandan daha az miktardaki emek zamanın karşılığıdır. Ücrete denk düşen gerekli emeğin üzerinde çalışılan artı emeği Marx sömürü olarak adlandırır. Bu sömürü, kapitalistlerin kârını oluşturur.

Bir önceki paragrafta yer alan açıklamanın neredeyse bütün unsurları eleştirilerin hedefi olmuştur, özellikle de emek değer kuramıyla ilişkili olan kısımlar. Marx ve Marksistlerin üretim ve sınıflara gereğinden fazla önem verdikleri düşünülür. Bununla ilişkili olarak, diğer toplumsal ve ekonomik olguların, kapitalist üretimin dayatmalarına indirgendiği; olguların öneminin ise, sermaye ve emek arasındaki mücadelenin dengelenmesi zorunluluklarına kurban edildiği düşünülür. Fakat bu iddialar, büyük oranda, Marksizmin yanlış okunmasından; sermaye analizini merkezi olarak görmekle, sermaye analizini her şeye kadim ve her şeyi tüketen bir nitelikte görmek arasındaki farkın büyüklüğünü anlayamamaktan kaynaklanır. Öte yandan, Marksizm içerisindeki ya da Marksizm karşıtı bu gibi görüşler şunu yansıtıyor: Kapitalizm içindeki gelişmeler, farklı derecelerde ekonomik ve sınıfsal güçler-

den bağımsızlaşır. Toplum kuramı, ekonomik sınıf yanında diğer tabakalaşma biçimleri üzerinde her zaman durmuş; bu tabakaların ekonomik ve ekonomik-olmayan çatışmalarda oynadıkları rolü her zaman vurgulamıştır. Bu durum, yeni toplumsal hareketler örneğinde ve ırk, cinsiyet ve çevre sorunlarına yapılan vurguda en açık şekliyle görülebilir.

Şu anki hedeflerimiz düşünüldüğünde, ekonomik ve diğer sonuçları açısından kapitalist üretimin ve sınıfın önemi üzerine yürütülen tartışmalara değinmek gerekmiyor. Sermayenin ve kapitalizmin, en azından kısmen, artı değer üretimini zorunlu kılan sınıf ilişkilerine dayandığını kabul etmek yeterli olacaktır. Bu manasıyla sermayenin sosyal niteliği; bu niteliğin öneminin diğer etmenler tarafından sulandırılmış olması ölçüsünde farklı anlaşılabilir. Ama bu etmenler, bırakın sermayenin sosyal içeriğini saptırmayı, tersine bu içeriğe katkıda bulunur. Feministler mesela, kapitalizmin kaçınılmaz olarak ataerkil olduğunu düşünebilirler. Bu düşünce ise sermayenin sosyal niteliğini reddetmez; tam tersi bu niteliğin karmaşıklığına ilave yapar. Uzun sözün kısası, kapitalizmi yeni toplumsal hareketlerin bakış açısından kavramak, sermayenin sosyal niteliğini güçlendirir; reddetmez. Bu toplumsal hareketlerin kendilerinin nasıl anlaşıldığı ayrı bir konudur ve sermayenin sosyal niteliğini etkilemez.

Sosyali, sınıf ilişkileri olarak içermesinin yanında sermaye, belirli bir ekonomik yapıyla da ilintilidir. Bunun sebebi ise sermayenin öncelikli olarak üretime ve metaların tüketimine dayanması değildir sadece. Bunun sebebi, sermayenin bir piyasa sistemi olmasıdır. Marksistlere göre bu, kaçınılmaz olarak kapitalist üretim ve sömürü sistemiyle ilintili bir piyasadır. Bu nedenle, üretim ve mübadele alanları arasında temel, yapısal bir bölünmeye sahiptir. Bu bölünme, işlem maliyeti iktisadında (kurumsal iktisatta) açıkça kabul edilmiştir. Şirketler, piyasa dışında ve piyasa ilişkilerinden ayrı, kendi içsel örgütlenme biçimlerini kurarlar. İşlem maliyeti iktisadı, hiyerarşiler tarzındaki bu piyasa dışı örgütlenmenin nedenlerini kendi yöntemleriyle araştırır. Böyle bir yaklaşım açısından şirketleşme, iş yapmak için piyasa aracılığıy-

la anlaşmaya çalışmaktan daha verimli içsel (ve büyük olasılıkla gayriresmi) bir yoldur.

Ancak burada, Marksist yaklaşımla bir tezatlık görülüyor. Zira sınıflar arasındaki genel sömürü ilişkisini özel vakalarda somutlaştıran kurum piyasa değil, şirkettir. Üretim, sermaye ve emeğin, çalışma koşulları (çalışma saati, yapılacak ürünün niteliği ve yoğunluğu, ücret miktarı) üzerine birbirleriyle doğrudan karşı karşıya geldikleri alandır. Burada yaptığımız tespit, bu mücadelenin sonuçlarının sadece şirket içinde ya da üretim alanında belirlendiği anlamına gelmemeli. Aksine, sermaye ve emek arasındaki mücadelenin sonuçlarını etkileyen bir dizi unsur vardır; bu mücadelelerin yer aldığı bağlamların zenginliği ve karmaşıklığı, sendikal hareketin gücü ve dayanışma, sanayi ilişkileriyle ilintili yasal atmosfer gibi. Ancak Marksist bir bakış açısından bunlar bizi en nihayetinde; hangi çalışma koşullarında ve nasıl bir ücret karşılığında ne kadar emek harcandığı sorularına götürüyor. Bu soruları yanıtlamak için ise şirket kurumu yetersiz kalır. Kapitalist şirket kurumu, sermaye ve emek arasında varılan anlaşmanın daha az ya da çok verimli olmasıyla ayrıcalıklı olarak ilgilenmez. Böyle bir anlaşma, şirket içi bir konu denilerek tüketilemeyecek; iktidarın boy gösterdiği, çatışmaların yaşandığı bir konudur[8]. İktidar ve mücadele kapitalizme özgü değildir; ancak iktidar ve mücadelenin ücretli emekle bu tarzdaki bağı kapitalizme özgüdür. Bu haliyle iktidar ve mücadele, sermayenin sosyal içeriğinin ayrılmaz parçasıdır.

Bahsi geçen kurumsal iktisatla Marksist yaklaşım arasında bir karşıtlık daha var. Kurumsal iktisadın şirketler ve piyasa arasındaki ilişkiye dair kuramı fazlasıyla geneldir. O kadar ki, sermaye ya da kapitalist şirket ile neredeyse bağı kalmaz. Aslında kuram, alternatif işlem biçimlerinin artan etkinliğini öne çıkarmak maksadıyla, piyasanın dışlandığı birçok örnekte uygulamaya konmuştur, yeni ev iktisadında ya da devlete duyulan ihtiyacın açıklanmasında mesela. Bu da gösteriyor ki, işlem maliyetleri yaklaşımının, bu haliyle, kapitalizmle ve sermayeyle hiçbir alakası yoktur. Yaklaşım, kapitalist şirketlerin özgül maliyet ve kâr biçimlerini

ele alıyor olabilir, varlık-özgünlüğü* (*asset-specificity*) örneğinde olduğu gibi. Ancak kuramın bu şekilde sermaye ve kapitalizme uygulanabiliyor olması, bu sonucu değiştirmez. Uygulamada bu yaklaşım, piyasa ve piyasa-olmayan arasında bir ayrım yapar. Buna göre piyasa ve piyasa-olmayan, anlaşmaya varmanın ve mübadele yapmanın farklı iki yolunu temsil eder. Sonuçta da yeni kurumsal iktisat, tarihi; piyasa ve piyasa-olmayan alanlar arasında (işlemlerin maliyetine ya da kârına göre) değişen dengelerin tarihi olarak okur.

Tersine Marksist yaklaşım ise, sadece kapitalizmde görülen üretim ve mübadelenin ayrılması olgusuyla özel olarak ilgilenir, hem de bir kaç farklı yoldan. İlk yol, üretim ve mübadele alanlarının yapısal bölünmesini, bu alanlar arasındaki sermaye akışıyla ilişkilendirir. Bu genel tanımla yetinecek olursak, iki alan arasındaki bu hareket, sermayeye değinme gereği duymaz bile (aynı, işlem maliyeti iktisadının maliyet ve kâr mantığında görüldüğü gibi). Ancak Marx'ın üretim ve mübadele arasındaki harekete dair geliştirdiği anlayış, sermaye için damıtılmıştır ve ona özgüdür. Marks, bilhassa sermaye için bir sınaî çevrim tanımlar. Buna göre, ne üretildiğinden bağımsız olarak sermaye, birbiri ardı sıra üç farklı biçime bürünür; para-sermaye, üretici-sermaye ve meta-sermaye. Başlangıçta sermaye; üretim araçlarını, hammaddeleri, sermaye niteliği taşıyan teçhizatı ve emek gücünü satın almak için para-sermaye olarak gelişir. Bunları satın aldıktan sonra çevrim, mübadele alanından üretim alanına geçer. Bu alanda üretici-sermaye metaların imalatına girişir; meta-sermaye bu imalat sürecinin sonucudur. Meta-sermaye satılarak ya da özel adıyla söyleyecek olursak "gerçekleşerek" mübadele alanına yeniden girer ve yeniden para-sermaye biçimini kazanır. Sermayenin böyle bir çevrim içine girmesinin amacı şudur: Gerçekleşen para, başlangıçtaki paradan fazla olmalıdır ki kâr elde edilsin. Ancak kâr açısından devreyi başlatan ve bitiren mübadele edimleri önemli olsa da, kârın kaynağı üretim alanında ortaya çıkan artı emektir.

* Arzu edilen bir nitelik, farklı kullanımlar arasında kolaylıkla transfer edilemeyince ortaya çıkar. *-çev.*

Sermaye çevrim boyunca hareket ederken, farklı açılardan sosyaldir. Mesela para-sermayeyken alım gücüyle ilintilidir (genel anlamıyla değil; parasal kârın üretilmesi saikiyle ve emek piyasasının bağlamına yerleştirildiğinde en azından). Üretici-sermayenin sosyal doğasının ise bir sınıf sömürüsü sistemini ifade ettiğinden halihazırda bahsettik. Meta-sermaye de ihtiyaçları karşılaması gerektiğinden sosyaldir. Ancak yine genel olarak değil de, kâr elde edilmesine izin veren bir fiyattan alımı teşvik etmesi anlamında ihtiyaçlara hizmet eder.

Farklı yollardan da olsa hem Marksist ekonomi politikçilerin hem de yeni kurumsal iktisatçıların paylaştığı ortak kabul şudur: Kapitalizmde piyasa kendisini, ekonomik ilişkilerin sahası olarak kurar ki bu ekonomik ilişkiler, yapısal olarak piyasa dışı (piyasa-olmayan) ilişkilerden farklıdır. Ancak Marksist ekonomi politiğe göre, öncelikli ayrım piyasa ve piyasa-olmayan arasında değildir. Öncelikli ayrım, biraz önce anlatılan sınaî sermayenin toplam devri ile ekonomik *yeniden üretimin* dayandığı daha geniş sosyal çevre arasındadır. Zira sınaî sermayenin toplam devri, diğer piyasa-dışı ilişkileri değil de, artı değerin *üretimine* ilişkin piyasadışı ilişkileri içerdiği için geniş sosyal çevreden ayrışır. Başka bir değişle sermaye, ekonomik ile "toplumsal yeniden üretim" arasındaki yapısal ayrımla ilişkili olduğu için sosyaldir. Toplumsal yeniden üretimi dar anlamıyla yorumlayacak olursak, emek gücünün hem biyolojik olarak hem de itaatkâr ücretli işçiler olarak yeniden üretimi için gereken süreci içerir. Daha geniş anlamıylaysa, toplumsal yeniden üretim, toplumun bir bütün olarak nasıl yeniden üretildiği ve zaman içinde nasıl dönüştüğüyle ilgilenir.

Tek başına alındığında sosyal sermayenin bu tanımı oldukça zararsızdır. Ancak kapitalizmin sermayesine özgü bir diğer toplumsal nitelikle ilişkilendirildiğinde, çok daha eleştirel bir içerik kazanır. Bu nitelik kâr etme zorunluluğudur. Bu zorunluluk, ana akım iktisadın çoğu açısından, ekonomiyi dengeye çekme etkisi yaratır. Bunun için de toplumsal yeniden üretim, ya sadece arz ve talepten oluşan bir sistemin hatırına bir tarafa bırakılır ya da yeni kurumsal iktisadın çoğunda olduğu gibi, toplumsal ve eko-

nomik yeniden üretimin karşılıklı uyum içinde olduğu farz edilir. Marksist ekonomi politiğin ise, sermayenin sosyal doğasından anladığı tamamen farklı bir şeydir.

Birincisi, Marksist ekonomi politik açısından gerilimler, sermaye çevrimlerinin içinde oluşur. Bu gerilimler, sermaye ve emek arasındaki bölüşüme dair mücadeleyi olduğu kadar, farklı sermaye biçimleri arasındaki rekabetçi süreci de içerir. Ana akım iktisat, bu çekişmelerden sadece birine odaklanmaya meyillidir. O da, alış ve satış arasındaki piyasa rekabetidir. Ancak, sınai sermaye çevriminden de kolayca görülebileceği gibi, sermaye biçimleri arasındaki rekabet üretkenliğe bağlıdır; bu üretkenliğe göre üretici sermaye dağıtılır. Üretici sermayenin kendisi de, kapitalistlerin para-sermayeye ulaşım gücüne bağlıdır. Marx'a göre bu sonuç, küçük rakiplerini yutma eğiliminde olan ve giderek daha büyüyen sermayenin, giderek daha büyüyen rekabetinin sonucudur. Netice itibarıyla de, kâr elde etme zorunluluğu hem tekil sermayeler hem de bir bütün olarak kapitalist sistem açısından sermaye biriktirme zorunluluğuyla ilintilidir.

İkincisi, bu zorunluluklar gelişen ekonominin içerisinde yer alan belirgin kimi yönelim ve gerilimlerle ilişkilendirilir. Bu yönelim ve gerilimlerin en önemlileri, tekelleşme ya da sermayenin merkezileşmesi ve eşitsiz ve bileşik gelişimdir*. Kapitalizmin bu eğilimleri toplum bilimleri içerisinde çoğunlukla kabul görmüştür. Son dönemde küreselleşmeye ve kentleşmeye gösterilen ilgiyi buna örnek gösterebiliriz. Sonuç itibarıyla sermaye, belirli eğilimler doğurduğundan sosyaldir. Dahası, bu eğilimler yalnızca ekonomik değildir; toplumsal ve ekonomik yeniden üretim içerisindeki ve bunların arasındaki gerilimlerden hem etkilenmiş hem de bu gerilimlere yol açmıştır.

Üçüncüsü, belirttiğimiz son noktanın sonucu olarak, sermaye çok işgalci bir üretim biçimidir. Kapitalist olmayan ekonomik etkinlik biçimlerini itaat altına alma ve kendi etki alanına dahil etme eğilimdedir. Böylece sermaye, ekonomik ve toplumsal ye-

* Bir kısım sermaye ve bu sermayeyle ilgili mekânlar hızlı gelişme yaşarken, diğer mekânların geride kalıp yoksullaşmasıdır.

niden üretim arasındaki sınırı da yeniden çizer. Bu sınır, her iki tarafa doğru geçişkendir. Başka bir yerde ve bağlamda, metalaşma olarak bildiğimiz şeyin tek yönlü bir süreç olmadığını uzun uzadıya anlattım. Nesnelerin ve ilişkilerin meta özelliklerini kaybettikleri de olur (*decommodification*). Faaliyetleri özel ticari alandan alıp refah devletinin eline vermek bunun bir yoludur mesela[9]. Kullanılan bu dil, bir bakıma muğlaktır ve kafamızı karıştırır. Metalaşma ve ticarileşme zorunlu olarak sermayeye bağımlıdır; ancak bu bağımlılık yeterli koşul değildir. Metalaşma ve ticarileşme, sermayeyle olan ilişkileriyle sınırlı olmayan, bu bağdan çok daha geniş kavramlardır. Kapitalist olmayan üreticiler mesela, kapitalist olmadan piyasada satış yapabilirler. Ama yine de sermayenin sosyal niteliklerinden biri kapitalist olmayan etkinlik alanlarına nüfuz etmek ve bu alanları, kendi ekonomik yeniden üretim biçiminin bir ya da birkaç özelliğini kabule zorlamaktır (bu metalaşma da olabilir, borçlanma mecburiyeti de).

Kısacası, bu bölüm boyunca sermayenin neden sosyal olduğunu ve sonuç itibarıyla de sermayeyi sosyalin karşıtı olarak kurgulamanın neden uygun olmadığını göstermeye çalışıyorum. Sermaye; sosyal ilişkilerle, sosyal yapılarla ve iktidar ve çatışmayı da içeren toplumsal yeniden üretimle iç içe geçmiştir; belirli ekonomik ve sosyal eğilimlerle ilişki içerisindedir. Bir anlamda, sosyal sermaye kavramını önemli analitik bir kategori olarak kullanmaya girişenlerin sermayenin bu yönlerinden bir ya da birkaçına dikkat etmemesi şaşırtıcı değildir. Çünkü sermayeyi, çok genel olarak dahi bu özellikleriyle kabul etmek, sosyal sermaye kavramının geçerliliğini zayıflatacaktır. Öte yandan, sosyal sermaye kavramı aracılığıyla sermayenin sosyal yönleri ele alınırken, bu gibi çarpıcı yönlerin öne çıkması beklenir. Ancak, sosyal sermayeyle ilgili eleştirel literatürü bir tarafa bırakırsak, durum pek de böyle değil. İşte bir sonraki bölüm, sermayenin doğasına değinerek bu durumun nedenlerini açıklamaya çalışmaktadır ki bu doğa (tamamen sosyalliğe dayanmasına rağmen), sermayenin sosyalliğini maskelemeye ve saklamaya meyillidir.

Sermaye sosyaldir

Bir önceki bölüm, kapitalizmin bir parçası olarak sermayenin son derece karmaşık ve aynı zamanda, çok çeşitli yönlerden sosyal olduğu anlayışını yerleştirmeye çalıştı. Konuyu etraflıca ya da ayrıntılı bir şekilde ele alamadığımız kesin. Mesela, sosyal sermayenin hangi yönlerden emek sürecinin özel biçimleriyle ve buna tekabül eden işletme içi iş bölümüyle ilişkili olduğuna doğrudan değinilmemiştir. İşletme içinde olduğu kadar, işletmeler arasındaki değişen iş bölümü de emek sürecini etkiler. Mesela, meta üretimi dikey olarak birleştikçe (ya da ayrıştıkça) ve uluslararası alanda belirli ülkeler belirli metaların üretiminde uzmanlaştıkça, işletmeler arasında vasıflarına ve işlerine göre özel hiyerarşiler oluşur. Anlaşılacağı üzere, sosyal sermaye kavramını kullanmaya niyetlenenler, sermaye anlayışını karmaşık sosyal yapısından ayırmaya mecburdurlar. Daha sonra, sosyal sermaye kavramında ayırt edici olarak sosyal olanın ne olduğunu kesinleştirirken, bu sosyalliğin bir ya da birkaç yönünü kavrama yeniden iade ederler. Bir anlamda, işlerin geldiği bu durumdan sermaye sorumludur. Genelde kapitalizmi, sırasıyla piyasa ve demokrasi tarafından az ya da çok uyumlu bir şekilde eşgüdümü sağlanan, esas itibarıyla ekonomik ve siyasi olarak özgür bireyler yığını olarak görme eğilimi vardır; ki bu duruma verilebilecek en dikkat çekici örnek, Bayan Thatcher'ın (kapitalist) toplumu reddidir. Ancak Marx'ın (1965, s. 176) ünlü sözünde dediği gibi, "doğuştan getirilen insan haklarının cenneti" ancak üretimin dışına çıkıldığında vardır:

> Ancak burada Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve Bentham'ın hükmü geçer. Özgürlük vardır; zira metanın hem alıcısını hem de satıcısını (...) kısıtlayan tek şey sadece kendi özgür iradeleridir (...) Eşitlik vardır; çünkü herkes herkesle ilişkiye girer (...) Mülkiyet vardır; çünkü herkes sadece sahibi olduğu şeyleri kullanır. Ve Bentham vardır; çünkü herkes sadece kendisini gözetir.

Laissez-faire ideolojisine karşı gösterilecek en ufak bir başkaldırı, sermayenin sosyalliğini görmeye ve sosyal sermayenin dünyasını aralamaya yetecektir[10]. Kapitalizm, mülkiyete ve özel

olana o kadar dayanmaktadır ki, zaten ideolojik olarak toplumsal ve sistemsel özelliklerinden yoksun kalmıştır. Bu özellikler ancak daha dikkatli bir toplum kuramı tarafından azar azar yerine konulabilir.

Bu düşüncelerin ışığında sermayenin akışkanlığını düşünelim ilk olarak. Akışkanlığı niteleyen, sermayenin daha önce betimlenen sınaî sermaye çevrimini takip ederken farklı biçimlere girmesidir. Görüldüğü üzere sermaye, birbiri ardına ve kendisini tekrarlayarak, para-sermaye olmaktan üretici-sermayeye ve oradan meta-sermaye olmaya doğru hareket eder. Sonra bu hareket başa döner. Birbirlerinden ayrı ele alındıklarında her bir sermaye biçimi, kendisiyle ilişkili özel bir sermaye anlayışını tetikler. Böyle olunca para-sermaye örneğinde para, sermaye olarak görülür. Bu durum, diğer iki özellikle daha da pekiştirilir. Bir taraftan para-sermaye, sermaye çevrimini belirlerken açıklayıcı olması maksadıyla edindiği önceki basit biçimiyle sınırlı kalmaz. Zira para-sermaye, hem bütün çeşitleriyle farklı biçimlerini barındıran oldukça karmaşık bir mali sistem içerisine hem de sermayeyi ancak zaman zaman içeren bir kredi sisteminin içine girmiştir. Bu kredi sisteminde, faiz beklentimiz olmadan bir arkadaşımıza ya da yakınımıza borç verdiğimiz zaman bile sermayeden bahsedebiliriz. Öte yandan, paranın tamamen sermaye olarak işletildiği yerlerde para-sermaye, (sıklıkla faiz biçimindeki) en yüksek getiri biçiminin arayışındadır. Böylece, meta üretimi ve tüketimi aşamalarının riskine hiç girmeden sınai çevrim hareketini kopyalamış olur. Bu kısa çevrimin kendisine kattığı güce rağmen, tek başına para-sermaye tam anlamıyla sermaye sayılmaz. Bu durum, spekülatif bir yükselişi takip eden her çöküşte birdenbire ortaya çıkar.

Üretici-sermaye örneğinde ise sermaye, (artık) ürün teminine izin veren üretim araçları olarak algılanır yalnızca. Kimi zamanlar, (üretimi zapt etmeyi ve teknolojik olanaklarla sınırlamayı uman ana akım iktisadın kötü şöhrete sahip üretim işlevinde olduğu gibi) emekle arasındaki zıtlıklar belirtilerek üretici-sermayenin ne olduğu kavranmaya çalışılır. Buna göre sermaye, üretimin girdisidir ve genellikle makine olarak anlaşılır. Böyle

olunca da hammadde gibi diğer girdiler ihmal edilir. Üretim, kendisinin önkoşulu olan diğer ekonomik ve toplumsal koşullardan koparılmıştır. Ancak, beşeri sermaye örneğinde bu durum daha vahimdir. Beşeri sermaye kavramında, sermaye ve emek arasındaki fark dahi bir kenara bırakılır ve işçiler, hemencecik bir diğer sermaye biçimi oluverir. Kısacası sermaye, üretici-sermaye biçiminde üretim sürecine girdi olarak doğrudan katılabilen her şeyin (hele bir de üretim amacıyla alınıp satılabiliyorsa) sermaye olduğu kanısını uyandırır.

Meta-sermaye, üretici sermaye gibi, sermayeyi fiziksel özellikleriyle ilişkilendirir. Ancak üretimle bağdaştırılan ve mübadele alanından ayrı tutulan üretici-sermayenin tersine, meta-sermaye sadece mübadele ile bağlantısı dahilinde sermaye olarak anlaşılabilir. Aslına bakılacak olursa, meta-sermaye üretimden kopmayı teşvik eder (Para-sermaye de mali sistem içinde bir artı değer taşıdığında kendisini üretimden koparmaya çalışır). Sonuçta da, artı değeri gerçekleştirme amacını taşımasa bile satılabilen her şeyin sermaye olduğu düşüncesini doğurur. Bu durumu çarpıcı bir biçimde gösteren şey şudur: Artık " hangi mallarınızı paraya çevirebilirsiniz?"diye sormakla "sermayeniz nedir?" diye sormak aynı şeyi ifade eder hale gelmiştir.

Uzun lafın kısası, sınaî sermaye biçimlerinin her biri, kendilerine denk gelen özgül bir sermaye anlayışıyla ilişkilendirilir; mali sistemle, üretim araçlarıyla ya da alım gücünü yöneten bir kaynakla. Her bir durumda sermaye, sadece kendisinin diğer biçimlerinden yalıtık olarak değil; aynı zamanda kendisinin temeli olan sosyal ilişkilerden de ayrı olarak yorumlanma eğilimdedir[11]. Bu durumu takip eden ciddi mesele şu: Sermayenin akışkanlığını tam olarak tanıma ve uygun bir biçimde kesinleştirmedeki başarısızlık, paradoksal olarak, sermayenin tanımında daha büyük bir akışkanlığa yol açıyor. Sermayenin biçimlerinden herhangi biri, herhangi bir bağlamda yeniden ortaya çıktığında; kapitalizmle ilintisi ve diğer biçimleriyle mantıksal ilişkisi olsun olmasın, yanlış bir şekilde sermaye olarak yorumlanma potansiyeli taşır. Yani para, üretim kaynakları ya da diğer kullanımlar için kaynaklar,

belirdikleri her yerde sermaye oldukları yönündeki yorumlara maruz kalırlar.

Mesele burada da bitmiyor. Daha önceden bahsettiğimiz gibi, sermayenin yeniden üretimi ve daha kapsamlı olan, kapitalist toplumun yeniden üretimi arasında yapısal bir ayrım vardır. Başka bir deyişle, kapitalist toplumun yeniden üretimi, sermayenin yeniden üretimini otomatik olarak sağlamaz; sermayenin yeniden üretimi de kapitalist toplumun yeniden üretimini otomatik olarak sağlamaz. Bu sebeple sermayenin çevrimler boyunca hareketi, kendisinin önkoşulu olan özgül ekonomik ve toplumsal koşulların mevcudiyetini ve bu koşullarla karşılıklı etkileşimi varsaymak zorundadır. Açıkça görülen şu ki, karşılıklı belirlenimin boyutlarına bakılmaksızın genel sosyoekonomik ortam, sermayenin işlevini yerine getirmesine üç aşağı beş yukarı olanak sağlayabilir. Bu durum devletin rolünden, ekonomik yeniden üretimin bir parçası olarak mali sistemin verimli ve kapsamlı çalışmasından ya da eğitim ve güvenlik sistemlerinden kaynaklanıyor olabilir. Bütün bunlar toplumsal yeniden üretimi temsil etmektedir. Neticede, sermaye akışkan olması için farklı biçimleri arasında hareket etmelidir. Bu durum, sermayenin kendisi ile sermaye için gerekli ya da sermayeye yardımcı koşullar arasında bir çakışmaya yol açar[12].

Zaman, bu duruma en güzel örnektir. Zaman, sermayenin hareketi için asli bir unsurdur (iktisatçıların sevdiği genel dengenin ideal ve zamansız dünyasında değil tabi). Eskiden beri (modern iktisadı kuran marjinalist devrimden de önce) var olan anlayışa göre sermaye, zamanın verimli kullanımından başka bir şey değildir. Daha genel konuşacak olursak, verimliliğe ya da üretkenliğe katkısı olan her şey sermaye sayılır. Bu fiziki bir öğe de olabilir (mesela bir ülke, uygun iklim koşulları sebebiyle daha çok sermayeye sahiptir); sosyal sermaye bağlamında olduğu gibi toplum tarafından yapılmış bir şey de olabilir (yolsuzluktan arınmış, etkin bir kamu hizmeti gibi mesela).

Sermayenin akışkanlığı, belirli sosyoekonomik koşullarda ve farklı biçimleri arasında sermayenin hareketi demek değildir sadece; bu akışkanlığın başka bir yönünün de vurgulanması gerekir.

Sermaye, faaliyetlerinin kapsamını yeni etkinlik alanlarına doğru genişletme eğilimi anlamında da akışkandır; aynı ticarileşme ve metalaşmada olduğu gibi. İşgalci eğilimlerinden dolayı, neyin kapitalist üretim olduğu ve neyin olmadığı arasındaki hudut sürekli değişir. Kârlılığı, üretimde uygulanan bir kıstas olmaktan çıkaran kamu sunumunun önceki birçok biçimine karşın, özelleştirmenin günümüzdeki seyri bu durumun en dikkate değer örneğidir. Kapitalist ve kapitalist olamayan üretim arasındaki bu akışkanlık, her ikisinin de sermaye olarak değerlendirilmesine müsaade eder. Ev içi üretime dayanmak yerine giderek metalara bağımlı hale gelen tüketim, bu duruma farklı bir örnek oluşturur. Ev içi üretimin ticari sektörle rekabet halinde olduğu ve bu sektörü ikame ettiği; bu sebeple de evin kendisinin zaman içerisinde kullanabileceği "sermaye mallarına" sahip olduğu düşünülür[13]. Kapsamındaki bu akışkanlık, sermaye kavramının taşıdığı daha önce altını çizdiğimiz bulanıklığı daha da güçlendirir.

Sermayenin niteliklerinin ya da kimi yönlerinin, kapitalist toplumun sermayeden oldukça farklılaşan alanlarına yansıtılarak sermayenin anlamlandırıldığı olur. Ancak, aynı yansıtma kapitalist olmayan toplumlarda da yapılabilir. Para, meta ve üretim... Bunların hepsi tarihsel olarak kapitalizmi önceler. Bu faktörler kapitalizm içinde sermayeye eklenen daha geniş sosyal ilişkilerden yalıtık düşünüldükleri zaman, kapitalizm öncesi toplumlarda sermaye varmış gibi yorumlar yapmak mümkün oluyor. Kölelerin, mesela, köle sahibinin sermayesiyle satın alındığı söylenebiliyor. Kafamız zaten karışıktır; bir de buna sadece para-sermayenin ve meta-sermayenin değil; bu sermayelerle ilişkilendirilen değişik sermaye biçimlerinin mevcudiyeti de eklenince durum iyice karmaşıklaşır. Zira ilişkilendirilen bu değişik sermaye biçimleri de kapitalizm öncesine götürülür. Böyle olunca da, tüccarlar ve bankerlerin varlığını takiben, hem ticari hem de faiz getiren sermaye, kapitalizmi önceler gibi görünür. Netice itibarıyla, sermayenin kapitalizmle ve kapitalist üretimle ilintili sınıf ilişkileri ve sömürüyle hiçbir ilişkisi olmadığı düşüncesi güçlenir.

Sermayenin akışkan olduğu son bir alan var; o da tekil par-

çalardansa tüm diğer alanların toplamıdır. Bu durum paranın her şeyi satın alabilmesine benzer. Sermaye genel satın alma gücüdür ve her şeyi satın alır. Para biçimindeki sermaye, genel yönetim gücüdür ve sınıf ve sömürünün sembolü olarak iş görür. Benzer şekilde, üretici-sermaye doğa üzerindeki hâkimiyet ya da daha geniş bir toplumsal bağlamda, emek üzerindeki iktidardır (buna rağmen üretici-sermayenin, toplumsal olarak etkisiz (*neutral*) olduğu düşünülür). Meta-sermayeye sahip olmak, zenginlik ve tüketim üzerindeki iktidarın genelleşmiş sembolüdür. Tek kelimeyle sermaye, iktidar ve paraya, mevkie ve zenginliğe ulaşma imkânına göre oluşan tabakalaşmayla eşanlamlı hale gelir. Sermaye, kapitalizmle ilişkilendirilir; ama ekonomi içerisindeki işlevleri daha genel olarak toplumun bütününü anlamlandırır; kapitalizm öncesi toplumları bile...

Bitirirken

Kısaca, sermayenin akışkan olduğu gerçeği kendi hareketinden, ilişkili olduğu koşullardan, içinde dolaştığı sınırlardan, daha geniş bir bağlamda dağıttığı yetkilerden ve uyguladığı iktidardan anlaşılabilir. Bu ise, sermayeyi neyin oluşturduğuna dair oldukça "akışkan" yorumlar yapılmasına müsait bir ortam sağlar. Bu yorumlar, birbiriyle çelişen iki entelektüel ve hatta popüler yanıt etrafında açıkça kutuplaşıyor; ancak yine de birbirleriyle bir şekilde sıklıkla birleşiyorlar. Bir yandan, aldığı farklı biçimlere, koşullara ve faaliyet alanlarına bakılırsa, neredeyse her şey sermaye olarak anlaşılabilir. Bu durum, Becker tarafından kullanılan ve gelecek bölümde tartışılacak olan kişisel ve sosyal sermaye kavramlarında aşikârdır. Sermaye kavramının her türlü eylem için hiçbir ayrım gözetmeden kullanılması o kadar yaygındır ki, Baron ve Hannan (1994, ss. 1122–1124) iktisadın yeni sosyoloji üzerindeki etkisini inceledikleri ve artık zaman aşımına uğramış eserlerinde bile, yeni yeni ortaya çıkmakta olan "sermaye bolluğundan" umutsuzca bahsediyorlar. Sosyologlar, diyerek hayıflanmaktadırlar, "hayatın neredeyse bütün unsurlarına sermayenin bir biçimi olarak

bakmaya başladılar". Benzer şekilde, kategorileştirme yüzünden ırka ya da cinsiyete dayanan her türlü ayrıştırmaya sosyal etiketini vurma eğilimi var. Böyle olunca da varılan her türlü sonuç sosyal yapı ile açıklanıyor, hem de gayet sağlam bir şekilde. Ancak bu açıklama bize totolojiden daha fazlasını vermiyor ne yazık ki[14]. Bu bakış açısından sosyal sermaye ya çok saçma ya da en iyi ihtimalle bir hülya gibi görünebilir. Zira bu kavram, toplum kuramının tüm alanlarına giriş bileti gibidir. Sermaye tartışılırken iki uç nokta karşımıza çıkıyor. Her şeyin sermaye olarak anlaşılması potansiyeli bir tarafta durur. Diğer taraftansa sosyal sermayenin sadece bir yönü belirleyici görülebilir, bu yön kavrama damgasını vurabilir ve kavram bu tikel anlamıyla sabitlenebilir. Mesela neoklasik iktisatta sermaye her zaman, teknik açıdan sabit olan ve üretim işlevi neticesinde ürün elde edilmesini sağlayan, sabit (fiziksel) sermayenin miktarı olarak anlaşılır. Ancak, farklı biçimleri içerisinde sermayenin akışkanlığı incelendiğinde, kapsam içerisine sadece bu iki ucun alındığına genelde pek rastlanmaz. Mesela, kaynaklar ya da sermayenin farklı biçimleri, ürün ve fayda üretmek için nasıl kullanılır? Bu soruyu sermayenin sadece iki uç anlayışını kullanarak yanıtlayamayız.

Sermayenin, kendi değişik biçimleri arasında hareket ettiği kabul edildikten sonra, ekonomik ve toplumsal yapılar da varsayılıyor. Bu yapılara, üretim ve değişim arasındaki yapılar ile ekonomik ve ekonomik-olmayan arasındaki yapılar dahildir; ancak bunlarla sınırlı değildir[15]. Sermaye ve emek arasındaki sınıf ilişkileri bu yapıları zorunlu kılar; zira sınıf ilişkilerini ne ekonomik ne de ekonomik-olmayan diye kategorileştirilebilir. Kendisine denk düşen mülkiyet ilişkileri, siyasal ve kültürel ilişkiler olmadan ekonomik ilişkiler sürdürülemez. Buna rağmen kapitalizmle ilişkilendirilen yapılar, ekonomik ve ekonomik-olmayanın başlangıçta ayrıldığı ve birbirlerinden bağımsız yahut karşılıklı bağımlı oldukları düşünülen analizlere sebebiyet verirler. Bu şekilde, ekonomik ve ekonomik-olmayan karşılıklı dengelenen; bir araya getirilmesi gereken şeylerdir artık. Böylece, sosyali sermayeyle karşı karşıya getirmenin mantığı da sağlanmış olur. Buna ilaveten, bu

tartışmalar içerisinde yapısalcılığın serpilme potansiyeli vardır. Zira eşitsizlik ya da farklılık, görüldükleri her yerde, (kuramsal açıdan) bağımsız parçalardan oluşan bir yapı olarak içerilirler. Bu içerme, yeni toplumsal hareketlerle (cinsiyet, ırk ya da özelleşmeye karşı kamu mülkiyeti vs) ilişkilendirilen tabakalaşma aracılığıyla olur mesela. Kısaca kapitalizm, toplumsal niteliği olmadığı farz edilen ekonomiden bağımsızken ya da onu kesen yollarla toplumsal olduğu iddialarına oldukça müsaittir.

Neticede toplum bilimleri, birbirlerinden ayrılan ve akabinde diğerini hesaba katmak için genişletilen ekonomik ve ekonomik-olmayan alanların analizleriyle dolup taşıyor. Bu ayırma/birleştirmenin en açık görüleceği kavram sosyal sermayedir. Her biri nasıl anlaşılırsa anlaşılsın sosyal ve sermaye büyük ölçüde, sırasıyla ekonomik-olmayan ve ekonomik ile özdeşleştirilir. Sosyal ve sermaye, yapay olarak ayrıldıktan sonra sosyal sermaye gibi her şeyi içeren bir terimde yeniden bir araya getirilmiştir. Halbuki, sermayenin daha baştan sosyal olduğu, kapsamına aldığı ekonomik ilişkilere bakılarak en uygun şekilde anlaşılabilir. Sosyal sermayenin bütün kullanımları, ana akım iktisadın duruşunun gizli kabulüdür. Ana akıma göre sermaye, sınıflar arası sömürücü bir ilişki ve bu ilişkiyi destekleyen daha geniş toplumsal ilişkilerden ziyade, bireyin sahip olduğu ve toplumsallıktan uzak bir dizi ihsandır. Sosyal olan, ilk başta zorla ve yapay bir şekilde koparılıp atıldığı için, şimdi ona sadece dışarıdan tatbik edilebilir. Bir kere bu yanlış yolu tuttuysanız, sermayenin sosyal eş adaylarının sayısı çoktur; ki bu bolluğun tek sebebi sermayenin gizemli akışkanlığı da değildir. O halde bu bolluğa daha başka bir yoldan yaklaşmak gerekir. Meta fetişizmi analizinde Marks, meta dünyasının yanılsama yarattığı konusunda çok nettir. Meta dünyası içerdiği ve altında yatan toplumsal ilişkileri gizler. Bunu, toplumsal ilişkileri şeyler arasındaki ilişkiler biçiminde gösterip fetişleştirerek yapar. Mesela, iki ceket, üç sandalyeye eşittir[16]. Marx'a göre (1965, s. 72):

> İnsanlar arasındaki belirli bir toplumsal ilişki, onlar açısından

> şeyler arasındaki gerçek dışı bir ilişki biçimini alır (...) Metalar üretilir üretilmez, fetişizm kendisini emeğin ürününe iliştirir.

Kendilerini olmadıkları bir şey olarak sunan metalar açısından, bu yanılsamaların oyun ya da basit bir hayal olmadığını görmek Marx'ı gerçekten çok uğraştırır: Meta mübadelesi, metalar açısından *gerçekten* şeyler arasındaki bir ilişkidir. Ancak bir ateist ya da inançsızın bakış açısı din fetişizminde, tanrı ve inananlar arasında yanlış ve aslında var olmayan bir ilişki olduğunu görebilir; inananlar açısından yaşadıkları şeyler, *gerçektir.* Sosyal sermayeyi de işte böyle bir bakış açısından anlayabiliriz. Bu kavramı kullananların tamamen analitik, ampirik ve insani kaygıları olduklarından şüphe yok. Kapitalizm içerisindeki süreçler, meta fetişizminde olduğu gibi kasti bir şekilde fiziksel değil de toplumsal olarak tanımlanmalarına rağmen, aslında kavram, işte bu son derece gerçek süreçlere tekabül eder. Ancak sosyal sermayenin zayıflığı ne yaptığından değil, ne yapmadığından kaynaklanır: Kavram, basit meta fetişizmine değil de, hem sermayeye hem de sosyal olana tabi olur. Sosyal sermaye kavramı, kapitalizm anlayışını zenginleştirmek maksadıyla toplumsalı geri getirmeye çabalıyorsa eğer; bunun tek sebebi, sermayeyi, toplumsal ve tarihsel bağlamından çekip alarak onu güçsüzleştirdiğindendir.

3

Toplumsalın Geri Dönüşü[1]

Giriş

Neoklasik iktisat açısından sermaye, en azından ilk bakışta, katı bir maddedir. Üretim sürecini destekleyen her türlü fiziksel nesne sermayedir. Bu durum kendisini, biçimsel ve teknik olarak en iyi şekilde üretim işlevi kavramında gösterir. Zira çıktının, sabit bir şekilde, sermaye ve emek miktarıyla doğru orantılı olduğu düşünülür; ne kadar fazla sermayeniz varsa, o kadar fazla ürün elde edersiniz. Ancak böyle kati bir temele rağmen sermaye, neoklasik iktisat içerisinde daha uçucu bir görünüme bürünür; öyle ki fiziksel dayanağı, çok daha genel hususlar için, özel bir örnek teşkil ediyor hale gelir. Sermaye, zamanı etkin kullanmaktır; mal üretimine ayrılan zamanı uzatarak daha fazla kazanmaktır. Bunu, ürünleri tüketmek yerine, makine üretmeye zaman harcayarak yapar. Böylece tüketimden hemen alacağımız hazzı erteleriz. Bu duruma bir örnek verelim. Mali varlıklar, faiz ya da temettü ödemeleri sayesinde zamanla değerlenerek sermaye olurlar. Mali varlıkların başka türlü değil de, bu şekilde kullanılması ilk olarak, tüketimin geciktirilmesini simgeler; ikinci olarak da, birilerinin bu tasarrufları alarak, gelecekte daha fazla tasarruf sağlamak için üretici bir şekilde kullandığının varsayıldığını gösterir. Neticede sermaye, zaman içerisinde genişletilmiş fayda akışı sağlayan her şey olur. Mesela beşeri sermaye, eğitim ve öğretime ayrılan kaynaklar yoluyla işgücünün niteliğinin iyileştirilmesini temsil eder. Nitelikteki bu iyileşme, işçide cisimleşir. Daha fazla

beşeri sermayeyle daha fazla üretim yapılır ve böylece fayda çoğalır. Bu açıdan sermaye fiziki değildir; zihinseldir ya da beceri ve deneyimde biriktir. Ancak daha az yahut sadece rasgele dikkat edilen konu şudur: Beşeri sermaye, tüketirken aldığımız keyfi, üretkenliği artırmak zorunda (ve dolayımında) kalmadan; doğrudan çoğaltır. Nasıl mı? Basitçe söylersek, daha çok şey öğreterek, daha fazla bilgilendirerek.

Bu düşüncelere bakarak, sermayenin tarihsel ve toplumsal açıdan özgül bir ekonomik örgütlenme biçimi olan kapitalizmle fazla bir ilgisi olmadığı derhal görünüyor. Aslına bakılacak olursa, sermaye bireylere ait bir şeydir. Hatta neoklasik iktisat, Robinson Crusoe tarafından yapılabilecek tüketim ve tasarruf kararlarına başvurarak geliştirdiği bir sermaye anlayışı ya da piyasa ekonomisini öğrencilere tanıttığı için kendisiyle gurur duyar. Böyle bir (piyasa ekonomisi ya da) ekonomi anlayışı, piyasa-dışı ilişkileri ya da toplumsal ilişkileri kapsayacak kadar genişletilebilir ki böyle olursa toplumsal ilişkilerin piyasa ilişkileri gibi değerlendirileceğine şüphe yoktur. Toplumsal ilişkiler, piyasa ilişkileri gibi değerlendirilirse karşımıza şu gibi analizler çıkar: Çalışmak ya da televizyon izlemek arasında yaptığım seçim, yatırım yapmak ya da tüketmek arasındaki bir tercihtir aslında. Dahası bu tercih, gelirimi harcamak ya da biriktirmek arasında verdiğim kararla koşuttur. Toplumun piyasaymış gibi anlaşılması, yalıtılmış bireysel kararlardan zorlayarak çıkarılmıştır ve böyle bir toplum anlayışının ön saflarında da Gary Becker bulunur. Bu sebeple gelecek bölümde Becker'ın ilk çalışmalarının sonuçlarını sunacağım. Özellikle de, Becker'ın bu yöntemler temelinde, olabildiğince fazla ekonomik ve toplumsal olguyu açıklama saplantısını göstereceğim.

Bu saplantısı sebebiyle Becker, hem kapsam hem uygulamada hem de diğer ilkeleri dışlaması açısından, rasyonellik ilkesini fazla ileri götürdüğünü düşünen iktisatçı meslektaşları tarafından küçümsenmiştir. Bu açıdan da sosyal sermaye kavramını literatüre yerleştiren en son kişi olması beklenir; ancak üçüncü bölümde değinileceği üzere, dikkat çekici bir şekilde bu işin öncülerinden biri olmuştur. Bu nasıl oluyor peki? Sorunun yanıtı şu: Sosyal

sermaye, yöntembilimsel bireyciliğe ve ekonomik rasyonaliteye bağlılığını sürdürürken Becker'ın, eskisinden çok daha geniş bir çapta ekonomik ve toplumsal olguya analizlerinde yer vermesine imkân tanır. Etkileri açısından sosyal sermaye kavramı, sermayeyi anlamak için bir başlangıç noktası sağlayan kişisel sermaye tarafından hâlâ içerilmeyen ve hayatı iyileştiren geri kalan her şeyi kendi başlığı altında toplamaya başlar. Son bölümde tartışılacağı üzere sabık muhalifleri, Becker'ın daha önceki çalışmalarına yönelttikleri eleştirilerini zamanla genelleştirmişler ve içeriğini de zenginleştirmişlerdi. Bu durum karşısında Becker'ın sosyal sermaye kavramını erken bir dönemde geliştirmesi, muhalifleri üzerinde gizliden gizliye bir üstünlük kurmasını da sağladı. Evet, toplum karşıtı ve esas itibarıyla de bir iktisatçı olan Becker, sosyal sermayeyi, toplum sanki ekonomiymiş gibi kullanıyor. Ancak bu durum bile, sosyal sermaye kavramının, ekonomiden çekip alınan sosyal içeriğin, ekonomiye geri kazandırılmasına ne kadar bağlı olduğunu açığa çıkarıyor.

Toplumsal dışlanır

Becker'in "ekonomik yaklaşım" olarak adlandırdığı terimi kullanma biçimi (belki de değerini çok sonradan anladığı için) oldukça basittir. Anlatayım. Bütün bireylerin aynı olduğunu ve sadece ve sadece, kendi refahlarının ve faydalarının maksimizasyonu arzusuyla hareket ettiklerini farz edelim. Şimdi bu temel üzerinde, olabildiği kadar fazla toplumsal olguyu, dışsal kısıtlamaların eşliğinde, ancak disiplinlerarası geleneksel hudutlarla sınırlanmadan açıklamaya çalışalım. İşte hepsi bu! Becker'in (1996, s. 1) 1992'de Nobel ödülünü alırken yaptığı konuşmada belirttiği gibi, "araştırmam esnasında iktisatçıların düşündüklerinden genelde daha geniş bir kapsama sahip olan toplumsal konuları analiz ederken, ekonomik bir yaklaşıma dayandım".

Ekonomik yaklaşımla ilgili bu yargılar, kapsam olarak Becker denilince akla ilk gelen başlıkların (beşeri sermaye kuramı ve yeni ev iktisadı) çok ötesine geçen ve bu başlıklara sadece laf arasında

değinen bir kitapta (Becker 1993) yer alır. Aslında kitabın girişindeki bir iki sayfada Becker, ekonomik yaklaşımın sahip olduğunu varsaydığımız gücünün farkında olduğunu teslim eder. Daha sonra da bu yaklaşımın, sigara içmekten bağımlılığa, ibadetten tenis oynamaya, çocuk istismarından boşanmaya, yürüyüş sporundan şiddete, yalan söylemekten cinsel istismara, psikoterapiden yurtseverliğe ve hükümet propagandasına kadar değişen birçok konuyu aydınlatmakta kullanılabileceği iddiasında bulunur. Böylece erken farkındalık, ekonomik yaklaşımın içerdiği uzak ufukların yararına çalışmış olur. Altmış beşinci doğum günü şerefine, onun izniyle çıkan ve Becker'ın "özünü" yakalamak amacıyla tasarlanan makalelerinin düzeltilmiş bir sayısında Febrero ve Schwartz'ın (drl.) (1995) gözlemlendiğine göre (Febrero ve Schwartz 1995, ss. xx–xxi)[2]:

> Doğası itibarıyla ekonomik olmadığı düşünülen birçok eylem, aslında ekonomik meselelerdir. Böylece ekonomi kuramı hukuk, sosyoloji, biyoloji, siyaset bilimi ve antropoloji gibi geleneksel olarak iktisadın dışında kalan olguları açıklamaya yardım edebilir (...) Bu *ekonomik emperyalizmin* gelişimi, Becker'in modern iktisada yaptığı bir diğer önemli katkıdır.

Hiçbir şey iktisadın emperyalist planlarını bundan daha iyi ifade edemez. Yalnız, ekonomik yaklaşımın açıklamaya yeltendiği meseleler, hiç de o kadar basit değildir. Eğer bu yaklaşım ayrım gözetmeden bütün toplum bilimlerine uygulanabilen, analitik her türlü işin üstadı ise, neden *ekonomik* yaklaşım olarak adlandırılıyor o zaman? Bu soruya verilebilecek en açık yanıt şudur: "Aslında kuram, ekonomik yaklaşım olarak anılmamalıdır; bu isim kurama (aşağıda değinileceği gibi), iktisat içindeki tarihsel köklerinden dolayı tesadüfen bulaşmıştır. Aslına bakılacak olursa, disiplinler açısından yansız ve iktisat dışında da bilinen bir terim olan "rasyonel tercih" ismi bu kuram için daha uygun olabilir". Dahası, iktisatta veri kabul edilen bu yöntem, diğer toplum bilimlerinin yaptığı gayet bilinçli bir tercihmiş gibi durmaktadır. Şimdi kuram için yapılan yeni isim önerisine bakalım bir kez daha. Burada "ekonomik" ve "rasyonelin", "rasyonel ekonomik özne" dediğimiz zamanki gibi

tamamlayıcı değil de, eşanlamlı olarak düşünülmesinin önemli bir nedeni var. Zira rasyonel ve ekonominin birbirlerini tamamlayıcı kullanımının, arz ve talebin dünyası olan piyasayla sınırlı analitik bir alanda uygulanan ve tamamen iktisatçıların kurguladığı bir şey olduğu düşünülür. Bu iki terimin eşanlamlı hale gelmesi ise, kuramın piyasanın ve iktisadın sınırlarını aşarak diğer disiplinlere yayılma isteğini bir kez daha gösteriyor.

Bu açıdan, Becker'ın ekonomik yaklaşımı hem ismen hem de içerik olarak evrensel uygulanabilirlik iddiası taşır. Taşır taşımasına ama ana akım neoklasik iktisat içerisindeki köklerini de ele verir; aksini savunanları yalancı çıkarır. En nihayetinde Becker de (1996, ss. 25–26) meselenin, piyasa modelinin evrensel çapta yayılması olduğunu istemeden de olsa kabul etmiştir[3].

> İktisatçılar, insan davranışlarındaki her türlü değişimi ve farklılığı açıklamak için, fiyat ve gelirlerde farklılık aramaya devam ediyorlar (...) İnsanlar ve dönemler arasındaki farklılıkları açıklarken, fiyat ve gelirlerin girdiği biçimleri, fark edilmesi en zor olanlarını bile, uzun uzadıya ve sıklıkla da yıldırıcı bir çabayla bulmaya çalışırlar.

Kısaca, Becker'in ekonomik yaklaşımında indirgemecilik, yöntembilimsel bireyciliğin özgül bir biçimine bürünür ve böylece yerleşik hale gelmeye çalışır. Ama her şey bununla bitmez. Becker aynı zamanda piyasa ve hatta hayatın bütününe sanal bir dünyaymış gibi yaklaşma çabasındadır. Becker için hayat, öyle bir sanal dünyadır ki; bireysel tercihler, her şeyin fiyat ve gelir olduğu yahut her şeyin fiyat ve gelire denk olduğu bir bağlamda yapılır. Sonuçta da piyasa, analitik olarak ayrıcalıklı tutulur ve sorgulanmaz. Piyasa, bütün toplumsal olguları anlamak için her daim kullanılabilecek bir prizmadır.

Paradoksal değilse bile, en azından dikkat edilmesi gereken nokta şu: Becker çalışmalarında parayı ve para kuramını hemen hemen hiç dikkate almaz. Bu durum, Becker'in piyasa modeline ne kadar büyük bir inançla bağlı olduğuna iyi bir örnek oluşturur. Paranın, yeri geldikçe etkisiz, ama genellikle de piyasanın etkinliğini artıran bir araç olduğu düşünülür. Ancak, bir yandan da

işlev bozukluklarıyla ilişkilendirilir fazlasıyla; özellikle de spekülatif hareket ve mali krizler, ama aynı zamanda da Keynesçi işsizlik söz konusu olduğunda. Görüldüğü üzere Beckerci ekonomik yaklaşım, bireye riayet etmek için sadece açıktan açığa toplumsaldan kaçınmakla kalmaz; aynı zamanda piyasanın en toplumsal ve sembolik yönü olan parayı da bir tarafa bırakır. Bu durumun bir göstergesi, Febrero ve Schwartz'ın (drl.) (1995) Becker'ın makalelerini harmanlayarak oluşturdukları endekstir. Bu endeksin 659 sayfası boyunca "para" girişi yoktur; parayla herhangi bir şekilde ilgilenen sadece bir makale vardır ki o da 1952 basımıdır[4]. İşsizlik de aynı şekilde ilgilenilmeyen konulardan biridir. Esas itibarıyla Becker, tam istihdam dengesinin yanında, paranın etkisiz ve hiçbir pürüz olmadan kullanılacağını da veri kabul eder. Ancak bunun, piyasa ekonomisini anlamak için pek de gerçekçi bir başlangıç noktası olduğu söylenemez; piyasa mantığını, piyasa-dışı alanlara yaymanın temeli ise hiç olamaz. Yine de bütün bunların hepsi, Becker'in kendi analitik tercihlerini yansıtması açısından önemlidir. Evet, bunlar Becker'in kişisel tercihleridir; zira parayı ya da işsizliği ekonomik yaklaşımın dışında bırakan mantıksal hiçbir zorunluluk yoktur: Becker için, bireylerin takas yapmayı bıraktığı ve para sisteminin etkinliğini kabul ettiği koşulları; yani, para gibi toplumsal bir olguyu rasyonel tercih meselesine indirgeyerek incelemek mümkün ise[5], benzer şekilde işsizlik de belirli koşullar altında iradi bir tercih olabilir, değil mi yani![6] Becker, hem yöntembilimsel bireyciliği hem de aslen paranın olmadığı ve tam istihdamın sağlandığı ahenkli bir denge varsayımını başlangıç noktası alarak dünyaya yaklaşmayı tercih eder. Bu yaklaşım ancak ve ancak analitik sonuçlar verme konusunda başarısız olursa, farklı varsayımlar kullanmaya gidilir.

Becker, verimli işleyen denge durumunu başlangıç noktası olarak almasının sebebini, ekonomik yaklaşımı demokrasiye uyguladığı erken bir çalışmasında (Becker 1958) serimler. Bu çalışmasında, içerik açısından ekonomik ve politik sistemlerin en azından ilkeler düzeyinde benzer olduğunu her zamanki tarzıyla kanıtlamaya çalışmaktadır (Becker 1958, ss. 105–6).

> İdeal demokrasi, piyasadaki ideal serbest girişim sistemine çok benzer; o da şu: Siyasi kararları seçmenlerin değer yargıları belirleyecek ve siyasal sektör verimli çalışacaktır.

Eğer, kolay olması açısından "bütün seçmenlerin aynı tercihlere sahip olduğu varsayılırsa", o zaman ekonomik ve siyasal sistemler sonuçları açısından da birbirlerine benzerler (Becker 1958, s. 107):[7]

> İktidar partisi seçmenlerin tercih ettiği politikaları uygulamadıysa, bu tercihlere daha yakın bir program öneren diğer bir parti halk desteğini kazanabilir. Neticede de, sadece bu tercihlere en iyi şekilde cevap veren program dengeyi tutturacaktır... Bütün partilerin nihai amacı siyasal iktidarı ele geçirmek olabilir; ama denge durumunda iktidardakiler de dahil hiçbir parti, siyasal iktidara sahip olmayacaktır.

Bu akıl yürütme sonucunda Becker şunu iddia ediyor: Büyük ölçekli siyasal örgütlerin maliyeti, seçimlerin aralıklı yapılması ve bilgisizlik sebepleriyle ortaya çıkan siyasi kusurlar, piyasa kusurlarından çok daha kötüdür. Bu sebeple Becker bitirirken, devletin piyasayı düzeltmesi yönünde desteklenmemesi gerektiğini belirtir (s.109)[8]:

> Tekelleşme ve diğer kusurların siyasal sektörde, en az piyasada olduğu kadar ve belki de çok daha fazla önemli olduğuna giderek inanmaya başlıyorum. Eğer bu inancımda çok az da olsa doğruysam (...) ekonomik tekelleri düzenlememek ve kötü sonuçlarına maruz kalmak, onları düzenlemek ve doğuracağı siyasi kusurlara maruz kalmaktan daha iyidir.

Bu bakış açısına göre topluma, kusursuz işleyen bir piyasaymış gibi yaklaşmak yanlış ya da oldukça basit bir hareket olacaktır; çünkü öyle olsaydı, toplum çok daha iyi bir durumda olurdu[9]!

İşte bu inançları taşıyan Beckerci iktisadın, özetlersek, üç ana öğesi vardır. İlk olarak Becker, indirgemeci mantıkla hareket eder. İkincisi, (paranın ve işsizliğin olmadığı) tam rekabet ekonomisini başlangıç noktası olarak alması, iktisatçı sıfatını yansıtan kişisel mizacıyla ilişkilidir. Üç, şimdilik sadece değinip geçtik ancak, bu mantık ve başlangıç noktası ekonomik yaklaşımın sınırlarını ge-

nişletmenin temelidir. Bu genişleme, sadece toplumsalı ekonomik yaklaşım içinde eriterek değil; aynı zamanda, daha önceden dışsal olanı, içsel ve analiz edilebilir bir değişken yaparak yürür. Becker, iktisatçıların başka disiplinlerin meseleleriyle ilgilenecekleri yerde, kendi disiplinlerindeki teknik formalitelerle gereğinden fazla meşgul olduklarını düşünür (s. 194)[10]:

> Yöntemsel bir bakış açısından amaç (...) sosyoloji ve antropoloji literatüründe önemli addedilen konuların ekonomik kuramın getirdiği çerçeveye yerleştirilerek analiz edilebileceğini göstermektir. İktisatçıların toplumsal etkileşimi ihmal etmelerinin asıl sebebi, kendilerini meşgul eden kavramların daha önemli olması ya da analitik dik kafalılıkları değil; son 70 yılda gerçekleşen biçimsel gelişmelere aşırı ilgi göstermeleridir büyük olasılıkla. Bunun sonucunda da toplumsal etkileşim gibi, daha önceki iktisatçıların önemli gördüğü kavramlar hurdaya çıkarılmıştır.

Yukarıda belirttiğimiz üçüncü noktanın can alıcı yönü, içselleştirmenin kapsamının genişlemesidir. Ancak bu tarz bir genişleme, Becker'in sonraki çalışmalarının içe dönük bir niteliğe sahip olmasını getirir. Becker, çalışmalarında bireysel tercihlerle ilgilenir; bireysel tercihler, faydanın maksimizasyonu amacıyla veri alınır. Şimdi, rasyonel olmak tamam da; toplumsal norm gibi kavramlarıyla birlikte tüm toplum kuramının varsayımları reddedilirse, peki o zaman bireysel tercihler kaynağını nereden alacak acaba? Bu, Becker'i bilhassa zorlayan bir soru. Zira Becker "optimize eden birey" tipini, sadece o bireyin yaşam süresine ve o bireye değil; tarih boyunca ve bütün bireylerin hepsine uygulamak istiyor: "Asıl görev, beğenilerin zaman içerisinde sabit ve insanlar arasında da benzer olarak ele alınabileceği önermesini yerleştirmektir" (s.25).

Bütün bireylerin paylaştığı verili tercihler varsayımı Becker'e çok çekici gelir; çünkü nesiller boyunca ailelerin (çocuk sayısı ve kadınların emek piyasasına katılımı gibi konularda) neden farklı seçimler yaptıklarını açıklamayı amaçlar. Verili tercihler varsayımından başka bir şey kullanmak da pek mümkün görünmüyor;

zira farklı seçimler konusunu, değişen tercihler temelinde açıklarsa, totolojinin sınırlarına yaklaşmış olacaktı (s. 49)[11]:

> Beğenilerin farklı olduğu farz edilerek hiçbir davranış açığa kavuşturulamaz (...) Beğenilerin istikrasız olduğu varsayımıyla birlikte bu varsayım, analitik başarısızlıkları gizleyen *ad hoc* iddialara, elverişli bir dayanak sunar.

Görüldüğü üzere, tercihlerin bireyden bireye değiştiği varsayımından hiç hoşlanılmaz. Bu olumsuz tavır, tercihlerin toplumsal değil de biyolojik olarak belirlendiği fikrine götürür bizi. Neticesinde de, ekonomik yaklaşımın sadece diğer toplum bilimlerine değil, nefes kesen (ama gerekçelendirilmemiş) bir sıçramayla doğa bilimlerine de eriştiğini öğreniriz (s.9):

> Alışkanlıkların hayatımızın bir çok alanına nüfuz etmesinin temel sebebi, kanaatimce şu: Alışkanlıklar, insani özelliklerin biyolojik evriminde avantaja sahiptir. Çok güçlü olmadıkları sürece alışkanlıklar, toplumsal olduğu kadar kişisel avantajlar sağlar.

Bu yorum, sosyoekonomik Darvinciliğin son zamanlarda ortaya attığı varsayımlarından biri değil. Çünkü yazarlarından biri Becker olan, daha 1973 tarihli erken bir çalışmada savunulduğu ve Febrero ve Schwartz (1995, s. xliii)[12] tarafından aktarıldığı üzere,

> Eğer çevresel değişimlere daha hızlı ve daha etkin tepki verme açısından, genetik doğal ayıklama ve rasyonel davranış birbirlerini güçlendiriyorsa, o zaman belki ortak tercihler yapma işlevi, zaman içerisinde doğal ayıklama ve rasyonel tercihe tabi olarak evrimleşmiş olabilir. Zira insan toplumuna en iyi uyum sağlayan, ortak tercih yapma işlevidir.

Fakat eğer doğal ayıklama süreci bireylerin tercihlerini tarih ilerledikçe homojenleştiriyorsa, bireyler arasındaki farklılıkları hadi bir tarafa bırakalım, sadece bir bireyin hayatı boyunca deneyimlediği, tercihlerindeki bariz değişkenliği nasıl açıklarız?[13] Sonuçta Becker (1996), bu soruna çok genel hatlarıyla değinir ve bu genellik düzeyinde sorunu çözme niyetindedir. Becker, cinsiyete göre değişmekle birlikte[14], hepimizin altta yatan tercihlerinin

aynı olduğu ve bu tercihlerin kişinin hayatı boyunca sabit kaldığı konusundaki ısrarını sürdürür. Ona göre tercihler, "genişletilmiş fayda fonksiyonu" olarak adlandırdığı şeyden türetilir. Fonksiyon, bir iktisatçının bakış açısından son derece normal bir fayda fonksiyonudur. Tüketilen mallarla pozitif orantılıdır; ayrıca yaşantımız boyunca biriktirdiğimiz deneyim ve tüketimlerin getirdiği ek değişkenler, fonksiyona yavaş yavaş ilave edilir. Bu ek değişkenler, bilinçli yahut kişisel kontrolümüzün dışındaki tercihlerin neticesi olabilir. Biçimsel olarak, bir kişiye ait faydayı veren fonksiyon şudur: $U(g_1, g_2,...; X_1, X_2,...)$. Burada g_i normal tüketim mallarını, X_i ise zaman içerisinde tercihlerimizi etkileyen diğer bir dizi unsuru temsil ediyor (Becker 1996, s. 126): "Hiç kimse *tabula rasa -boş bir levha*-olarak doğmamıştır; çocukluk döneminde ve daha sonra yaşananlar herkese, sınırlı da olsa, deneyimler kazandırır".

Sonuç itibarıyla, tercihlerin zamanla değişiyor gibi görünmesi bir yanılsamadır (görüldüğü üzere tercihlerdeki belirgin değişim, X_i'deki değişimle gösterilir). Buna güzel bir örnek bağımlılıktır. Şimdi bağımlılığı, Beckerci (rasyonel ve) değişmeyen tercihler yaklaşımına göre yorumlayalım. Çoğumuz için bağımlılıkta uyuşturucu ve benzeri ürünlere yönelik belirgin ve artan tercih, beğenilerdeki değişimin göstergesidir. Ancak Becker böyle düşünmez. Becker'e göre uyuşturucunun bulunabilirliği ve maliyeti dikkate alındığında bugünkü tüketimin yarattığı memnuniyet, gelecekte yaşanacak (ve maliyeti de giderek düşen) yoksunluk semptomları ve gelir kayıpları gibi nedenlere bağlı zararlarla karşılaştırıldığında ağır basıyor görünüyorsa, bireyler bile bile bağımlı olmayı tercih edebilirler. Yani konunun beğenilerle ilgisi yoktur; mesele faydanın maksimizasyonu temelinde yapılan rasyonel bir tercih meselesidir.

Bu yorumuyla Becker, sadece diğer toplum bilimlerinin bakış açısından değil, iktisadın kendisi açısından da tek bir analitik kanada doğru sürüklenir. Tabii ki Becker'in dayandığı varsayımlar ve kullandığı yöntemler el altında hemen bulunabilecek ampirik kanıtlarla yalanlanabilir. Mesela, fiyatlar ve gelir açısından birebir aynı koşullarda bulunan bireylerin, çok farklı davranışlar

sergilediği gösterilebilir (tercihlerin, ister doğal ayıklamayla değiştiği, isterse piyasa ayıklaması aracılığıyla değişim geçirdiği kabul edilsin, bir şey değiştirmez). Ekonomik yaklaşımın kapsamı biraz daha geniş tutulduğunda çoğunlukla bu uç noktadaki varsayımlara bile gerek kalmaz. Becker, yöntembilimsel bireyciliğe dayanma işini ve topluma duyduğu nefreti fazla ileri götürmektedir. Bu aşırılık karşısında iktisatçı meslektaşlarının 1980'lerin sonunda kendisi için yaptığı yoruma bakacak olursak şunu görürüz: Meslektaşları, Becker'e karşı düşmanca ve hatta küçümser bir tutum içindedir; gerçi Becker'in teknik ustalığına duydukları hayranlık bu husumeti yumuşatmaya meyillidir, ama olsun[15]. Bunlardan en önemlisi George Akerlof'un tutumudur. Akerlof, iktisadın yeni ve devrimci mikro altyapısının öncüsü kabul edilir[16]. Ancak Akerlof bu şöhretini diğer toplum bilimlerini sömürgeleştirmek amacıyla kullanır (gerçi sömürgeleştirmenin tam tersi yönde işlediği de gösterilebilir)[17]. Akerlof (1990, s. 73) kendisini her zaman "Becker'in yaptığının tersini yapan" biri olarak görmüştür. Akerlof'a göre Becker, ekonominin neden işlemediği sorusuna (s.72) odaklanmak yerine, arz-talep dengesine ve rasyonaliteye haddinden fazla bel bağlayan biridir. Elster'in (1990, s. 238) gözlemlediği gibi[18];

> Becker ve Akerlof (...) iki ayrı akımın temsilcileridir. Bir tarafta, sosyolojik meselelere saldırırken sosyoloji kuramını görmezden geldiğini söyleyebileceğim, iktisadın emperyalist akımı vardır. Diğer tarafta ise, sosyoloji kuramını ciddiye alan ve onu ekonomik meseleleri araştırırken kullanan Akerlof'un temsil ettiği akım vardır.

Akerlof, Becker tarzı analizleri yorumlarken Paul Samuelson'ın Milton Friedman'a attığı taşa atıfta bulunduğu zamanlar çok daha alaycı olur. Zira Samuelson, Friedman'ın 'kuskus' kelimesinin nasıl yazılacağını öğrendiğini; fakat yazmaya nerede son vereceğini bilemediğini belirtmiştir*[19].

Becker'i eleştirenler birkaç kişiyle sınırlı değildir. Sen'in (1990,

* Yazarın metinde verdiği örnek, muz anlamına gelen "banana"dır. *-çev.*

s.264) söylediği gibi, "Becker kullandığı araçları, bu araçların iktisattaki sözde başarıları nedeniyle seçmiştir; ancak aslında bu araçlar oldukça kısıtlıdır ve iktisatta bile fazla açıklayıcı ve kestirimci güce sahip değillerdir". Yine, Schelling (1990, ss.193–94) şunu kabul eder:

> Kendi adıma, Becker'in çalışmalarını fazla yararlı bulmuyorum (...) Becker'e göre geleneksel ekonomik modelin rasyonel davranış yaklaşımı bütünüyle yeterlidir. Becker'de beni kızdıran, iktisat dışında öğrenilecek hiçbir şey olmadığını düşünmesidir ki bu sizin deyişinizle "emperyalizme" denk geliyor muhtemelen.

Son olarak Solow (1990, s. 276) şöyle diyor: "Dırdırcı tarafım diyor ki, Becker'in yakaladığı nokta (...) bariz olmakla yanlış olmak arasında gidip geliyor".

Kişisel sermayeden sosyal sermayeye

Bu eleştiriler, temel olarak Swedberg'in 1990'da basılan derleme kitabı *Economics and Sociology, Redefining Their Boundaries: Conversations with Economists and Sociologists*'ten (İktisat ve Sosyolojinin Sınırlarını Yeniden Çizmek: İktisatçılar ve Sosyologlarla Söyleşiler) alınıyor. Bu kitap, tam da iktisadın yeni mikro-altyapısı sadece iktisat içerisinde kalmayıp, "yeni ekonomik sosyoloji" örneğinde olduğu gibi diğer toplum bilimlerine doğru genişleyerek güç kazanırken yayımlanmıştır. Becker ise muhtemelen bu yayılmanın önündeki bir engel olarak düşünülüyordur. Zira Becker, bireyi yüceltmek uğruna toplumu reddetme konusunda bilhassa ısrarcıydı. Ancak engel olarak görülen (ve Becker'le birlikte bir tarafa bırakılmak istenilen), Becker'in ekonomik analizlerindeki yöntembilimsel bireyciliği değil. Becker'in en sert muhaliflerinden biri olan Solow, sorun addettiği şeyi, başka bir kapsama yerleştiriyor. Solow, monetarizmin uç bir biçimi olan yeni klasik iktisadı eleştirirken şöyle diyor (Hahn ve Solow 1995, s.vii):

> İkimiz de kendimizi neoklasik iktisatçı addediyoruz. Zira ikimiz de iktisat kuramlarının, ilk olarak öznelerin rasyonelliği

ilkesine; ikinci olarak ise özneler arası ekonomik iletişimin alacağı biçimin, merkezin kontrolünden çıkmış (*decentralised*) olması ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalmasını istedik.

Böylece görüyoruz ki, Solow'un Becker'den farkı yöntemden kaynaklanmaz. Aralarındaki fark, uygulamanın kapsamından ve toplumsal ve tarihsel olarak biçimlenmiş birey yerine, zamandan bağımsız bir birey anlayışına yapılan aşırı vurgudan kaynaklanır. Şaşırtıcı bir şekilde, Swedberg ile 13 Nisan 1988'de yaptığı konuşmasında Becker (1990, s. 33), siyaset bilimine giren ekonomik yaklaşımın kapsamının büyük kısmını evvelden tahmin ettiğini iddia eder; ama bu iddiasında yeteri kadar temkinli de davranır[20]. Bu görüşme, iktisat ve sosyoloji arasındaki ilişkinin nasıl değiştiğini içermesine rağmen, konuşmanın hiçbir yerinde iktisattaki en önemli ve en yeni yöntemden bahsedilmez; yani, iktisadın mikroaltyapısına bilgi kuramsal yaklaşımdan. Gerçi "yeni" dediğimiz yaklaşım o zaman itibarıyla on yıldan daha eskiydi. Zaman aşımı dışında konuşmadaki bu eksikliğin olası bir diğer sebebi, yeni bilgi kuramsal yaklaşımın Becker'in çalışmasıyla hiç de bağdaşmamasıdır. Hele bir de yeni yaklaşımın iltimaslı olduğu iki uygulama alanı düşünüldüğünde, karşıtlık daha da ortaya çıkar. Bilgi kuramsal yaklaşım bir yandan, Becker tarafından ihmal edilen mali piyasalarla ilgilenir ve borç alma-verme piyasalarının bilgi asimetrisiyle çalıştığı varsayımı nedeniyle Becker'in çalışmasını dik keser (*orthogonal*). Diğer yandan, Becker açısından kesinlikle kabul edilemez olan şey, bu yaklaşımın emek piyasalarında uygulanıyor oluşu ve özellikle de, randımanlı çalışma ücretleri fikridir. Randımanlı çalışma ücretinde ücretler, bilgi-temelli piyasa kusurlarına göre belirlenir. Bu durum ise Becker'in beşeri sermaye kavramının fiilen geçerliliğini neredeyse tamamen ortadan kaldırır; özellikle de beşeri sermayenin eğitimdeki getiri oranına bakarak yaptığı ampirik çıkarımları geçersizleştirir. O kadar ki, beşeri sermaye kuramının en hararetli destekçilerinden ve bu kuramın eğitim iktisadına uygulanmasına ön ayak olanlardan biri olan Blaug (1987) için bile emek piyasaları iktisadında yaşanan bu gelişmeler, bütün bir beşeri sermaye kuramını geçersiz kılmaya ve bu kurama

"iman eden" kendisi gibi birinin "inancını değiştirmeye" yeterli olmuştur[21].

Bu tartışmaların ışığında, iktisadın yeni mikro-altyapısını kabullenme konusunda Becker'in tereddütlü değilse bile yavaş davranması pek de şaşırtıcı değil. Yine de bir kaç sene içerisinde Becker, kendisini eleştirenlere üstü kapalı da olsa yanıt verdi, fakat böyle yaparak, eleştirilerin doğruluğunu da kabul etmiş oldu. Becker, toplumsalı içermek maksadıyla yeni yaklaşımı benimsedi. Nasıl mı? Biçimsel anlamıyla, genişletilmiş fayda fonksiyonundaki X_i içerisine toplumsal değişkenlerin girmesine müsaade ederek (s.4):

> Bu kitap, bireylerin, faydalarını maksimize edecek şekilde davrandığı varsayımını sürdürür. Yalnız, bireysel tercihler teriminin tanımını; kişisel alışkanlık ve bağımlılıkları, çevre baskısını, çocukların beğenileri üzerinde ebeveynlerin etkisini, reklamları, aşkı, sempatiyi ve diğer ihmal edilen davranışları içine alacak şekilde genişletir.

Bağımlılık bağlamında bu genişletilmiş tanımı ele alalım. Misal, çevre baskısı vakasında, başkaları tarafından oluşturulan değerler bireye etki eder. Yani etki, doğrudan içsel olarak üretilen acı ve hazdan gelmez. Genel konuşacak olursak, bu durumda Becker'in toplumsal normları kabul ettiğini söyleyebiliriz: "Normlar, bir grubun ortak değerleridir; bu değerler bireysel tercihler olarak içselleştirilir ve böylece bireylerin davranışlarını etkiler" (s.225). Başka bir deyişle, toplumsalın içerilmesi, Becker'e rehberlik eden yöntemin birey anlayışını tepetaklak eder.

Becker'de şu soru yanıtsız kalıyor elbette: Optimize eden birey neden toplumsal normları içselleştirsin; bilhassa sonuç, rasyonel olabilecek bir davranıştan belirgin bir sapma ise? Toplumsal normları benimsemek ve faydanın maksimizasyonu ilkeleri gerçekten çelişkili midir? Birinci ilkeyi (normlar) ihtiva edecek şekilde ikinci ilkeye (maksimizasyon) öncelik tanırsak cevabımız hayır olur; Becker'in yaptığı da tam budur. Mesela, tıpatıp aynı iki restoran arasında yapılan, görünürde sebepsiz grup tercihi vakasını düşünelim (daha az popüler olan restoranın, işler ke-

sat olduğu için fiyatları aşağı çekmesi restoranlar arasında bizi etkileyen bir fark yaratmaz). Restoranlardan birinde yer varken, diğerinin önünde oluşan uzun kuyruklar, müşterilerin (kuyruğun oluştuğu) bu restoranın kalitesine dair daha çok bilgiye sahip olduklarını gösterir. Bu noktada şunu varsayıyoruz: (Bu bilgi doğru da, yanlış da olsa) oluşan kuyruk diğer herkese bir mesaj verir. Bu ise bireyler arasında rasyonel açıdan taklitçi bir davranış geliştirilmesine sebep olur ve moda olan restoranın daha üstün olduğu mesajını güçlendirir[22]. Çıkaracağımız ders şu: Eksik bilgi koşullarında, başkaları tarafından ortaya atılan bilgi kullanılır büyük ihtimalle. Başka bir deyişle toplumsal normlar, sınırlı bilgi ve deneyime sahipken verdiğimiz rasyonel tepkinin adıdır Becker'de. Aslında bu, yaşlıların hangi normlara ya da gruplara güvenilmesi gerektiğini daha iyi bilmelerine benziyor. Sanki onlar, daha önceden yaptıkları tüketimlerle beğenilerini geliştirmiş ve biriktirmiştir. Bu, beşeri sermayenin bir parçasını oluşturan "üretim yaparak öğrenmeye" paralel bir şekilde, bir çeşit "tüketerek" öğrenmedir.

İçsel olanın kapsamını genişleterek, Becker'in çok farklı bir analitik prosedür geliştirdiği sanırım şimdi açıklık kazanmış oldu. Bu analitik prosedür içeriden (bireyden) değil de dışarıdan türetilir. Bireyci değil, toplumsaldır; bu sebeple de Becker'in önceki kişisel ve analitik tutumuna tamamen zıttır. Bu durum, toplumsalın neden Becker'in entelektüel hayatının geç bir safhasında ortaya çıktığını açıklayabilir. Diğer disiplinleri ve ekonomi dışındaki konuları sömürgeleştirme arayışına girilince, kusursuz işleyen piyasa paradigmasını kullanmak için çokça hammadde bulunabilir; bu paradigma hane halkı, beşeri sermaye, beğenilerin gelişimi ve çocuk yapma kararı gibi konulara bir kene gibi yapışır. Ancak Becker (eski yöntemleri devam ettirmek için tüm hünerini sergilemesine rağmen), yenilgiyi kabul edecek entelektüel dürüstlüğe (ya da oportünizme) sahipmiş gibi görünüyor. Ne kadar zorlarsa zorlasın, bir noktada şunu kabul eder: Kusursuz işleyen bir piyasa dünyasında yaşıyormuşuz gibi bireysel optimizasyon tutumuna kolayca indirgenemeyecek, ampirik olarak gözlemlene-

bilen davranış biçimleri vardır. Biyolojik olanı tamamlamak için toplumsal olan bir zaruriyettir.

Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, Becker'in tasarladığı toplumsal kavramı en alt seviyede tutulmuş, içi boşaltılmıştır. Becker'in toplumu, bireylerin dışında varlığını sürdürür ve bireyler tarafından içselleştirilir. Ancak, tam da bu sebepten toplumsal, kendisini yeniden üreten davranış biçimlerine yol açmalıdır. (Müşterilerin benimsediği) revaçtaki pahalı restoran vakası, toplumsalın yeniden üretimi için uzun vadede örnek teşkil etmek için yeterli değil. Yine de bu vaka, toplum kuramının geleneksel değişkenlerini severek ve isteyerek bünyesine katmak için Becker'e bir kapı açar: "Erkek ve kadın herkes; ailelerinden, arkadaşlarından, akranlarından ve diğer insanlardan saygı görmeyi; onlar karşısında prestij ve güç sahibi olmayı ister; tanınma ve onay bekler" (s.12).

Becker'in toplumsalın faziletlerine yüzünü dönmesinin sonucunda iktisatçı meslektaşlarıyla ilişkisinde yaşadığı U dönüşü çok daha çarpıcıdır. Zira piyasa modeliyle fanatiklik derecesinde ilişkilendirilen Becker, şimdi sosyal sermaye kavramını benimseme konusunda sosyal sermaye çalışmalarının önüne geçmiştir. Doğrusu, fazlasıyla atıfta bulunduğum çalışmasında Becker (1996), analizine sosyal ve özellikle de sosyal sermaye kavramlarını dahil etmek ihtiyacıyla eski çalışmasını yeniden kaleme alıyor, denebilir. *Accounting for Tastes* (Zevkler Tartışılır) *kitabı, başlığından da anlaşılacağı gibi, altta yatan* ve değişmeyen genişletilmiş fayda fonksiyonunun ışığında beğenilerin nasıl olup da değişiyor göründüğünü açıklama amacını taşır[23]. Kitap, son yirmi yıl içerisinde yayımlanan makaleleri bir araya getirmekle kalmıyor; aynı zamanda Becker'in yöntemini ve bu yöntemin uzantılarını daha ihtiyatla yorumlayarak yeni katkılar sunuyor. Kitap iki bölümden oluşuyor. Beşeri sermaye örneğinde olduğu gibi, Becker'i meşhur yapan çalışmalar, kitabın ilk bölümünde işleniyor. Bu bölümün başlığı P ile gösterilen "Kişisel sermaye". Kişisel sermaye, özgürce seçilen üretici gücün artması olarak özetleyebileceğimiz beşeri sermayenin, (üretimle sınırlı kalmayıp) genelleştirilmiş halidir. Bu açıdan kişisel sermaye, *tüketimden* elde edilen faydanın

geliştirilmesinde bireysel güce, daha az ya da daha çok imkân tanıyan ve bireysel olarak seçilen diğer tüm deneyimleri temsil eder. Örnek verecek olursak, daha önce operaya gidenler, ikinci kez gittiklerinde operaya hiç gitmeyenlerden daha fazla eğlenir ve *ceteris paribus*, bir kez daha gitmeleri daha olasıdır. Böylece Becker şunu ispatlamış oluyor: Kişisel sermaye seviyeleri farklı olan bireyler farklı fayda fonksiyonlarına sahipmiş gibi görüneceklerdir; fakat bu doğru değildir.

Ancak kitabın ikinci bölümünde kişisel sermaye kavramı yerini, (bölüme, alt başlığını veren) sosyal sermayeye bırakır. Sosyal sermaye kişisel sermayeden farklıdır; zira bireyin tercihi ya da kontrolü dışındaki etmenlere bağlıdır. Ama genişletilmiş fayda fonksiyonunda S ile gösterilen bir değişken olarak sosyal sermaye, yine de refahı ve tercihleri etkiler. Kısaca: "Sosyal çevrenin etkileri, yani bir bireyin sosyal sermaye stoku, öncelikle kişinin kendi tercihlerine değil; konuyla ilgili iletişim ağında bulunan akranlarının tercihlerine dayanır " (s.12). Kimi sosyal sermaye çeşitleri tamamen bireyin kontrolü dışındadır; ebeveynleri tarafından yetiştirilmesi gibi mesela (gerçi bu bile ebeveynlerin rasyonel tercihleri açısından incelenebilir). Ancak esas itibarıyla sosyal sermaye kavramı, diğer insanlar tarafından yapılan tercihlere dayanır. Aslında tekil tercihlerin, bireylerin kendi sosyal sermayeleri üzerinde ya hiç etkisi yoktur ya da çok az etkisi vardır. Ancak bir araya toplandıkları zaman, diğer insanlar üzerinde kayda değer yayılma etkisi yaratırlar. Bu açıdan, Becker'in açıktan açığa dışsallıklar benzetmesini kullanması şaşırtıcı değildir (s.12). Genel olarak sosyal sermaye, verili kabul edilen genişletilmiş fayda fonksiyonu temelinde daha doyurucu içeriğe sahip bir açıklamaya müsaade eder ve böylece genişletilmiş fayda fonksiyonuna kuramsal bir gerekçe sağlamış olur (s.5):

> Fayda fonksiyonunun kendisi zamandan bağımsızdır, yani zaman içerisinde sabit kalan, tüketilen malların ve (kişisel ve toplumsal) sermaye mallarının bir fonksiyonudur (...) Genişletilmiş fayda fonksiyonunu (...) sabit yapan tek şey, geçmiş deneyimlerin kazandırdığı ölçütleri ve toplumsal güçleri içermesidir.

Detaylı değil de üstünkörü bakacak olursak, Becker eksiksiz bir sosyal sermaye yorumu tasarlamıştır. Bunu sağlayan sadece, sosyal sermaye kavramını dışsallıklarla, ağlarla, normlarla, etkileşimlerle ve hatta toplumsal güçlerle ilişkilendirmesi değildir. Ayrıca Becker (mali olmasa bile)[24] fiziksel ve doğal sermayeden beşeri sermayeye, beşeri sermayeden kişisel sermayeye ve kişisel sermayeden de sosyal sermayeye doğru ilerleyen bir gelişimden geçmiştir. Aslında kurama farklı sermaye çeşitleri eklendikçe[25], kuramın açıklayıcı içeriğine de birden fazla sınır getirilmiş oluyor. Neyse ki, konu iyice anlaşılmaz hale gelmeden sosyal sermaye kavramı imdada yetişir ve durumu toparlar. Böylece en azından ekonomik yaklaşım, eksiksiz analitik ürünler vermeye devam eder (s.6):

> İktisat, sosyoloji, tarih ve diğer alanlar, açıklayamadıkları bir davranışla karşılaştıklarında tercihlerinde ve değer yargılarında neredeyse rasgele değişiklikler yapıyorlar. Neticesinde de, bu alanlarda yaşanan onca tartışma sonucunda ne kadar az yol kat edildiğini görünce şaşıp kalıyoruz (...) Halbuki kişisel ve sosyal sermaye kavramları, sadece bağımlılıkları değil; modern dünyadaki (ve muhtemelen uzak geçmişteki) daha birçok davranışı anlama konusunda çok önemlidir.

İktisat ise basitçe her şeye kadirdir (s.25): "İktisatçıların geleneksel yaklaşımının, bu sorunlarla uğraşırken yol gösterici olacağı ve bu yöntemle, uzaktan bile olsa karşılaştırılabilecek genellik seviyesinde ve güçte başka bir yaklaşımın olmadığı iddiasını taşıyoruz".

Becker'in kişisel eğilimi, değişen tercihler için bireye bakmak ve en nihayetinde biyolojik belirlenimlere dayanmak olsa da, sosyal sermaye kavramında yakaladığı sosyalin rolünü kabul etmek için bu eğiliminin dışına çıkmıştır. Sosyal, toplum anlayışından türetilerek oluşturulduğu için, toplumu tekrar geri getirmek ve bağımlılıktan uzak geçmişe kadar, bütün konuları onunla açıklayabileceğini savunmak Becker için hiç de zor değildir. Ancak bu, içeriği oldukça sınırlı bir sosyaldir; piyasa aracılığıyla kurulan ilişkilerin dışında kalan bireysel etkileşimleri toparlamak anlamında ilişkiseldir sadece. Yine de bu ilişkiler önemlidir; zira iler-

leyen bölümlerde görüleceği gibi bu ilişkiler; kurumları, normları ve değerleri içerir ya da bunların oluşumuna öncülük eder. Böylece bireyin ve rasyonel tercihin tohumlarından, bütün bir ekonominin ve toplumun gökkubbesi doğar ve yükselir.

Bitirirken

Bir iktisatçı olarak Becker, toplumsal olan her şeyden ya eskiden beri nefret etmiş ya da onları piyasaymış gibi ele almıştır. Buna rağmen hayatının erken bir döneminde ve gayet rahatça sosyal sermaye kavramını benimsemesi, her biri önemli yansımalara sahip üç etkenden kaynaklanır. Birincisi, şu ana kadar fazla lafı geçmese de Chicago Üniversitesi'nde bir sosyolog olan James Coleman, Becker'in yakın çalışma arkadaşıdır. Aslında Becker bu üniversitenin hem iktisat hem de sosyoloji bölümlerinde ortak görev almıştır[26]. Coleman 1980'den itibaren sosyoloji içerisinde sosyal sermaye kavramına yer verdiği için genelde beğeni kazanmıştı. Sosyal sermaye kavramını biçimlendirirken vurguyu psikolojiden iktisada kaydırarak, toplumsal mübadele kuramıyla bir devamlılık sağlamış ve aynı zamanda rasyonel tercih yaklaşımının oynadığı rolü pekiştirmişti. Beşinci bölümün en kısa özeti de budur aslında. Bu noktada belirtmemiz gereken şu: Coleman'la yaptığı işbirliğine dayanması açısından Becker'in kullandığı şekliyle sosyal sermaye kavramı, kısmen rasgele ortaya çıkmıştır. Ancak her ikisinin de rasyonel tercih yaklaşımına bağlılıkları düşünüldüğünde, tam olarak rastlantısal olduğu söylenemeyebilir. Yine de bunlardan çok daha önemli olan gelişme, sosyal sermayenin kıydığı bir nikâhla, yeni ekonomik sosyolojiyi oluşturmak amacıyla iktisat ve sosyolojinin (aralarında bir aşk ilişkisi olmadan) bir çırpıda yaptıkları evliliktir.

İkincisi, Becker'in entelektüel dürüstlüğünü kabul etmek gerekir. Becker'e kalsa onun tercihi toplumu reddetmek ve kendisini, yalıtılmış bireysel davranışların sonuçlarının toplamıyla sınırlamak olurdu. Toplumsaldan uzak durma yönündeki bu eğilimine rağmen Becker, açıklama menzilini genişletmek açısından

toplumsalı açıklayıcı bir araç olarak vazgeçilmez addetmektedir. Toplumsal/sosyal, bir kez kullanıldı mı, ekonomik yaklaşım için kocaman yeni bir dünya, hatta yeni bir evren açılmış olur. "Sosyal", tanım itibarıyla "kişisel" olmayan her şeyi halihazırda kapsadığı için, artık her şey ekonomik yaklaşımla açıklanabilir. Tek bir istisnayla. "Sosyal olanın", "kişiselin", "sermayenin"...vs anlamlarının nasıl ve kim tarafından oluşturulacağı açıklanamaz. Bu noktada kayda değer olan şey şu: Becker açısından dil, öncelikli olarak; kimin, konuşmak içi hangi dili seçtiği meselesidir. Buna göre çoğunluk, çok sayıda kişinin aynı dili konuşmasının yaratacağı olumlu dışsallıkları görerek azınlık dillerinden geri durur (Becker 1990, s. 41). En temel toplumsal yapı (kurgu) olan dil; toplumsal ilişkiler, yapılar ve süreçler denizinin çelişkili ve evrilen bir yansımasıdır; Ama Becker dili bir kenara bırakır. Böyle bir ezoterikliğin yokluğunda sosyal sermaye kavramı, yöntembilimsel bireyciliğin en uç biçimiyle bile uyumlu hale gelir; hatta sosyal sermaye, yöntembilimsel bireyciliğin eriştiği en son nokta olur artık.

Üçüncü nokta, Becker'deki bu değişimin neoklasik iktisatçıları nereye götürdüğü meselesidir. Zira neoklasik iktisatçılar vaktiyle Becker muhalifiydiler; Becker'in uçlardaki tutumundan uzak duruyorlardı. Bir on sene kadar önce, kendilerinin daha iyi temellendirilmiş ılımlı tutumlarıyla karşılaştırıldığında, neoklasik iktisatçıların Becker'in "kuskus analizinden" duydukları hoşnutsuzluğun iyi bir nedeni olabilirdi. Ancak şimdi Becker, neoklasikçilerin kendisine saldırmak için kullandıkları ilkelerin aynılarını kullanarak, sosyal sermaye kavramı aracılığıyla toplum kuramını genelleştirir. Böyle olunca neoklasik iktisatçılar, resmen sırtlarından vurulmuş oluyor. Fiiliyatta olan ise şu: Disiplin dışındaki ortak bir zemin (toplum), iktisat içinden gelen iki zıt eğilimin işgaline uğradı: Becker'in her şeye piyasaymış gibi yaklaşma eğilimi ve Akerlof'un her şeye piyasa kusuruymuş; daha doğrusu, piyasadaki bilgi eksikliğiymiş gibi yaklaşma eğilimi. Neticede ise toplum kuramının kaybı, sosyal sermayenin kazancı olur.

4

Ayrışmadan Tükenişe: Bourdieu'de Sosyal Sermaye[1]

Giriş

Sosyal sermaye literatürünün ilk yıllarında, Fransız kuramcı Pierre Bourdieu'nün bu kavramın kurucularından biri kabul edildiğini sıklıkla görürdük. Ancak, literatür geliştikçe Bourdieu'nün varlığı göz ardı edilmeye başlandı. Bilimsel eserlerde, sadece standartlara uymak için Bourdieu'ye, o da yüzeysel, göndermeler yapılır oldu. Bourdieu'ye atıfta bulunmak yazara ve makaleye bir çeşit "sembolik akademik sermaye" kazandırıyordu adeta. Yine de Bourdieu, belki de paradoksal olarak, toplum kuramının diğer alanlarında önemini korumaya devam ediyor. En bilinen kitabı *Distinction (Ayrım)*, artık herkesçe kabul edilen bir klasiktir. Bu kitapta Bourdieu kültürel farklılıkların nasıl oluştuğunu, yerleştiğini ve toplumsal tabakalaşmayla ilişkisini açıklama gayesindedir[2]. Dahası, sosyal sermaye Bourdieu'nün kullandığı ekonomik-olmayan sermaye biçimlerinden sadece bir tanesidir. Diğer ekonomik-olmayan sermaye biçimleri arasından Bourdieu, kültürel sermaye ve sembolik sermaye kavramlarını tanıtmıştır okurlarına ki zaten Bourdieu denildiği zaman akla ilk gelen bunlardır. Ancak, konularında uzmanlaşmış çalışmaları bir yana, kültürel ve sembolik sermaye kavramları, sosyal sermaye kadar gelişemedi. Bu "azgelişmişliğin" sebeplerini bu bölümü bitirirken anlatacağız. Şimdi ise asıl konumuza dönelim. Bourdieu'nün, gelişmesine o kadar ön ayak olduğu bir kavrama ait literatürde gözden düşmüş olmasının bir dizi sebebi var. Bu sebeplerin her biri

teker teker ve detaylı bir şekilde incelenmeye değer; zira bahsettiğimiz kişi, bir çok fikrin ilham kaynağı olmuş, ününü hak eden bir şahsiyettir. Bu tartışma ayrıca, sosyal sermayeye yaklaşımımıza bir arka plan sağlayacaktır. Bourdieu'nün gözden düşmesinin sebeplerinden ilki şu: Bourdieu, Fransız toplum kuramının geleneksel bir özelliği olan yüksek bir soyutlama derecesine dayanma eğilimindeydi. Daha ampirik düşünen Anglosakson geleneği açısından bu durum, özellikle de sosyal sermaye kavramı örneğinde, şüphesiz caydırıcı olmuştur. Anglosakson geleneğinin temsilcileri, sadece toplumsal tabakalaşma ve kültürel faaliyetler arasındaki ilişki konusunda Bourdieu'ye atıfta bulunurlar. Bunun sebebi de bu ilişkinin anlamı ve önemiyle ilgilenmeleri değil; Bourdieu bu konuyu ampirik olarak incelendiği içindir[3]. Bourdieu'nün eğitimde derece elde etmenin eşleniklerini araştırdığı vaka analizleri de bu durumu teşvik etmiştir tabii. Ancak, Lamont ve Lareau'nün (1988, s. 161) Amerikan literatürünü araştırırken gözlemlediği gibi kültürel sermaye, sosyal sermayenin bir kopyası olmuştur[4].

> Kültürel sermaye ilk başlarda makro-siyasal sistemin içine gömülüyken, Amerikalı araştırmacılar kavramı bu sistemden soyutladılar. Böyle olunca da kavram, sınıfın yeniden üretildiği süreci araştıran bir araç olmaktan çıkıp, statü elde etme sürecini inceleyen bir araç haline geldi.

Sonuç itibarıyla, bir sosyoekonomik grup tarafından ortaklaşa paylaşılmasına rağmen kültürel (ve toplumsal) sermaye, bireylerin bir özelliğiymiş gibi algılanmaya başlanır ve Bourdieu de önce sansürlenir, sonra kibarca sepetlenir.

Bourdieu'nün gözden düşmesinin ikinci sebebini açıklamaya şöyle başlayalım. Halihazırda görüldüğü üzere Bourdieu, kültürle ilişkilendirilen konularla oldukça meşgul olmuştur. Mesela, kimler "kültürlü", kimler "kültürsüzdür"? Belirli insanların böyle addedilmesinin sebebi nedir? Bourdieu genelde bu gibi sorularla ilgilenmiştir. Öyle ki, Bourdieu'nün çalışmalarını okumak için, "kültürel çalışmalar alanında bilgi sahibi olmak bir zorunluluktur" demek bile az kalıyor. Halbuki sosyal sermaye kavramını

kullanmak isteyen bir çok kişi için bu alanın bilgisine erişmek, güçlerinin dışındadır çoğu zaman.

Üçüncüsü, bir kültür kuramcısı olarak Bourdieu, sınıf ve üretimin belirleyiciliği ile ilişkilendirilen ve dogmatik olarak görülen Marksizm ve postmodernizmin aşırı öznelciliğinin getirdiği hayal dünyası arasında bir yol tutturmaya özel olarak çaba harcar. Bu açıdan, ekonomik ve toplumsal ilişkilerin, yapıların ve eğilimlerin varlığından şüphe etmez[5]. Bunlar, kimi eylemlerin içerik ve anlamlarının nasıl tasarlanacağının bağlamını oluşturur. Bu bağlam içerik ve anlamı belirlemez; ama onlara sınırlamalar getirir. Anlamın belirlenmesi konusunda Bourdieu'nün gündelik hayatın gerçeklerine olan bağlılığı, postmodernizmin yarattığı züppelerden Jean Baudrillard'a yönelttiği sert eleştirilerinde kendisini net olarak gösterir. Baudrillard, Bourdieu'nün alaylarının hedefi olur; ama hak etmiyor da değildir hani (Bourdieu ve Haacke 1995, s. 39)[6]:

> Ocak 1991'de *Liberation*'da simularklar peygamberinin "Körfez savaşının olmayacağını" nasıl duyurduğunu muhtemelen hatırlarsınız. Bir kaç ay sonra ise bu büyük takiyeci, "Körfez Savaşı yaşanmadı" başlığı altında topladığı analizlerini bize sunmuştu. Gerçeklikten böylesi bir kaçış (...) giderek daha fazla, bir akıl hastalığıymış gibi görünüyor. Ancak [Baudrillard'ın] gerçek ilişkilerin dünyasını aslında terk etmediğini gösteren ve nadir de olsa rastlanan bir işaret var: *Der Spiegel*, kendisinin Irak'taki bir cepheyi ziyaret etme yönünde bir teklif alsa, kabul edip etmeyeceğini sorduğunda "ben hayatımı sanal dünyayla kazanıyorum" diyor.

Bourdieu, bir yandan Baudrillard'ı eleştirir. Öte yandan, Baudrillard'ın tam ters köşesinde bulunan entelektüelleri de aynı derecede küçümser; zira bu entelektüeller, ekonomik gerçekliklerin sözümona katı dayatmalarını sürüncemede bırakma konusunda oldukça ısrarcıdır. Bu ısrarlarıyla neoliberalizmin doğrularına boyun eğmiş, hatta bu sözde doğruların serpilmesine yardımcı olmuşlardır. Böyle yaparak Bourdieu (1998a) emekçilerle gözü kara bir dayanışma gösterir; bu entelektüellerin bir bilim

adamından beklenen dürüstlüğü ve sorumluluğu gösteremediklerini düşünür[7].

Ancak, günün sonunda bu etmenlerin hiçbiri, Bourdieu'nün sosyal sermaye hareketi içerisinde neden sınırlı bir kapsamda kabul edilebilir olduğunu açıklamaz. Daha ziyade, Bourdieu'nün görmezden gelinmesine rağmen neden tümden terk edilmediğini açıklayabilir en fazla. Kısaca söyleyecek olursak, sosyal sermaye müessesesini kurmuş olmasına rağmen Bourdieu, kendi varlığını sürdürmesine yetecek kültürel sermaye ve farklılığa, en azından bunların doğru biçimine sahip değildi kanımca. Bu, bir bilim adamının niteliği ve çok yönlülüğü ile elde ettiği mevkii arasındaki ters orantıyı gösteren çok çarpıcı bir örnektir. Bourdieu'nün sosyal sermayeye yaklaşımının kendisi temelde hatalı olsa da ve kimi açılardan, kendisini terk eden literatürün büyük çoğunluğunun tuttuğu yolu destekliyor gibi düşünülse de; Bourdieu'nün kuramı, geldiği son nokta itibarıyla sosyal sermaye kavramını eleğe çevirecek derece güçlü eleştirel bir içeriğe sahiptir.

Bir sonraki altbölümde, Bourdieu'nün sermaye kavramının (ya da kavramlarının) eleştirel bir yorumu yapılacaktır. Esas itibarıyla, nasıl olup da Bourdieu'nün (ikinci bölümde anlattığımız) sermayenin gizemli akışkanlığının kurbanı olduğu gösterilecektir. Şimdiden ipucu verelim: Bunun sebebi, farklı biçimleriyle sermayenin, kapitalist hayatın her alanında ve ayrıca, tarihin kapitalizm öncesi ilerleyişinde bulunabileceğini varsayması ve ana akım iktisatçılarla bu noktada aynı yolu izlemesidir. Bourdieu ve iktisat arasındaki bu yakınlaşmaya rağmen kendisi, iktisat bilimiyle arasında bilerek ve isteyerek uzlaştırılmaz bir ayrım çizer (üçüncü altbölümde bunu tartışıyoruz). Çizdiği bu ayrımın sebebi şu: Bourdieu'nün sermaye kavramları, toplum ve tarih içerisinde oldukça geniş bir düzlemde salınsalar da, incelenilen dönem ve eylemlerden çıkarılan toplumsal ve tarihsel içerikle tıka basa doludurlar. Bourdieu'de sermaye, sadece anlamı açısından değil, aynı zamanda etkileri açısından da sosyal bir tasarım olarak anlaşılır. Bölümü sonlandırırken değinileceği üzere, doyurucu olmayan (ve doyurucu olmadığı genelde göz ardı edilen) sermaye anlayışı bir

tarafa, Bourdieu'nün sosyal açıdan özgül bir sermaye anlayışına bağlı kalması, "olgun" sosyal sermaye literatüründen dışlanmasını oldukça kolaylaştırdı. Bu dışlanma, kapitalizmle ilişkili toplumsal ve tarihsel gerçeklere karşı bırakın hassas olmayı, bu gerçekleri neredeyse tamamen reddeden bir sermaye anlayışını güçlendirerek daha da artar. Bu sermaye anlayışı, Bourdieu'nünkinden farklı bir tarzda, ama aynı derecede yakışıksız bir sermaye anlayışıdır.

Bourdieu'nün muhtelif sermayeleri

Bourdieu'nün sermaye terimini nasıl kullandığını bu arka planda düşünmek gerekir. Bourdieu sermayeyi ilk önce bir dizi genel kategoriye ayırır; ekonomik, kültürel ve sembolik. Bu kategorilerin her biri, özgül faaliyet alanlarına dağıtılmaya müsaittir; akademik, profesyonel, bilimsel, edebi, yasal-ekonomik, felsefi, siyasal, bilgiye ait ve eğitime ait sermaye anlayışlarında olduğu gibi. Kimi zaman, ekonomik sermaye denildiğinde anlaşılan sadece kaynaklardır (Bourdieu 1996a, ss. 83–84). Bu kaynaklar içerisinde en ideal ekonomik sermaye türü de, paraya en kolay çevrilebilenidir[8]. Kültürel sermayenin ise üç temel biçimi vardır; içerilmiş, somutlaşmış ve kurumsallaşmış kültürel sermaye (Bourdieu 1986b, s. 243). Bunun yanında, sosyal olan fakat farklı yollardan tasarlanan ve kabul gören nitelikler, kültürel sermayeye damgasını vurur. Burada bahsedilen nitelikler, sadece eğitimin değil, aynı zamanda diğer toplumsal kazanım biçimlerinin de getirdiği biçimsel niteliklerdir. Son olarak sembolik sermaye ise, temsilini prestijde bulur; mesela şeref kavramında.

Toplumsal bağ ve ağların büyüklüğüne odaklanan konu, sosyal sermayeye ayrılmıştır. (Bourdieu 1996a, ss. 361 ve 368; ve 1986b, s. 248). Bu alanın en gözde örneklerden biri ailedir (Bourdieu 1996b, s. 292): "Böylece aile ilişkileri ağı, gayri biçimsel sermaye çevriminin mahalli olabilir". Bu ise "sembolik sermayenin olağandışı bir şekilde yoğunlaşmasına" yol açabilir ve çocukların evlenme potansiyellerini etkileyebilir mesela. (Bourdieu 1996b, s. 79). Dahası aile, büyük ölçekli şirketlerde somutlaşan sosyal sermayeye ben-

zer bir işleve sahiptir ya da sanayiden, mali sektöre doğru kaydığı düşünülen güç dengesindeki sosyal sermayeye. Kısaca, Bourdieu (1987, s. 4) şöyle diyor:

> Ampirik araştırmalarıma göre, Fransız toplumu ve şüphesiz günümüz Amerikan toplumu gibi, toplumsal bir evrendeki temel toplumsal güçler şunlardır: İlk olarak farklı çeşitleriyle *ekonomik* sermaye; ikincisi *kültürel* sermaye, daha doğrusu, farklı çeşitleriyle bilgiye ait sermaye ve üçüncüsü, aralarında çok güçlü bir ilişki bulunan iki sermaye biçimi olan, *sosyal sermaye* ve *sembolik* sermayedir. Sosyal sermaye, grup üyeliğine ve bağlantılara dayanan kaynaklardan meydana gelir. Sembolik sermaye ise, farklı sermaye türlerinin meşruiyet kazandıkları zaman aldıkları biçimdir.

İkincisi, sermaye kavramı, doğrudan ekonomik-olmayan kategorilere bilinçli ve kasti olarak yayılırken, analitik içeriği genişler. Aynı zamanda, iktidar kavramıyla özel olarak ilişkilendirilir. Hatta sermaye ve iktidar kavramları neredeyse eşanlamlı hale gelir; "farklı sermaye türleriyle ilişkilendirildiğinde" tümcesi ile "iktidarın türleriyle ilişkilendirildiğinde" tümcesi aynı şeyi ifade eder (Bourdieu 1986b, s. 243)[9]. Postone ve diğerlerinin (ve diğ.) (1993, s. 4) belirttiği gibi: "Ne Marksist, ne de biçimsel açıdan ekonomik olan Bourdieu'nün *sermaye* kavramı; kişiye, kendi geleceği ve başkalarının geleceği üzerinde denetim kurma gücü verir. Bu haliyle sermaye, bir iktidar biçimidir". Bunun yanında, bu tarz iktidarın devlette yoğunlaştığı düşünülür (Bourdieu ve Wacquant 1992, s 114). Devlette yoğunlaşan bu "özel sermaye; *tam olarak devletçi sermaye*", sermayenin ve genelleşmiş bir iktidarın, birbirleriyle tanımlandıkları tespitini doğrular. Aslına bakarsanız, Bourdieu (1998b, s. 41) şöyle diyor:

> Devlet, *farklı sermaye türlerinin yoğunlaşma sürecinin vardığı nihai duraktır*; fiziksel zorun ya da baskı araçlarının (ordu, polis) sermayesinin, ekonomik sermayenin, kültürel ya da (daha doğrusu) bilgiye ait sermayenin ve sembolik sermayenin (...) [ve] aslında özel bir sermayenin, tam olarak devletçi sermayenin *doğmasının* da yolunu açar; ki bu sermaye devletin, farklı alanlar üzerinde; sermayenin özgül türleri üzerinde ve bilhassa

da bu türlerin birbirlerine hangi oranlarda dönüşecekleri meselesi üzerinde iktidarını kullanabilmesine imkân tanır.

Burada ortaya çıkan durum, farklı sermaye kavramlarının devletin üstlendiği çeşitli faaliyet alanları boyunca, bilhassa akışkan ve birbirleriyle değiştirilebilir bir tarzda kullanılıyor oluşudur. Metafor devlete kadar genişletilebilir ve devlet, son kredi mercii olarak toplumun merkez bankasına benzetilebilir. Öyle ki devletin elindeki toplam sermaye miktarı, tekil sermaye parçalarından daha fazlasına denk gelecektir[10].

Bu durumda üçüncü nokta şu: Sermaye, sadece *genel anlamıyla* iktidar değildir. Sermaye ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik olarak sınıflandırıldığında bile, her türden *özgül* iktidardır. İlaveten, ekonomik biçimiyle sermaye, bir metafor olarak rahatça kullanılır; ekonomik sermayenin dili ve terimleri kolayca yayılır[11]. Ama aslında az ya da çok değişken olan sadece sermaye türleri değildir; ekonomik sermaye içerisinde ticaretin dili de aynı şekilde değişir. Çeşit çeşit sermaye türü, varlık (*asset*) olarak anlaşılabilir mesela. Varlık olarak sermaye türleri devinime tabidir; getirileri vardır ve bölüşülür; alınır ve devralınırlar. Aynı biçimde, farklı sermaye türleri birikir, korunur (ya da aşınır) ve dönüşür (Bourdieu 1987, s. 4):

> Böylece bütün toplumsal mekân boyunca özneler, ilk boyutta sahip oldukları sermayenin küresel *hacmine* göre; ikinci boyutta sermayelerinin *bileşimine*, yani değişik sermaye biçimlerinden ama özellikle de ekonomik ve kültürel sermaye biçimlerinden oluşan toplam sermayelerinin görece ağırlığına göre ve üçüncü boyutta da, sermayelerinin bileşim ve hacminin zaman içerisindeki evrimine, yani toplumsal mekândaki *yörüngesine* göre dağıtılırlar.

Dört; iktidar mutlak değil de görece olduğu ve kaynaklar ise (çoğunlukla) herkese açık olduğu için, sermaye de sosyoekonomik gruplarla, hatta teker teker herkesle kolayca özdeşleştirilebilir bir hal alır[12]. Bu durum Bourdieu'nün (1987), değişik sermaye biçimlerinin genel mülkiyetinin hacim ve bileşimine göre gerçekleşen bir ayrışma temelinde, bir sınıf kuramı geliştirme çabasının aley-

hinedir. Bir kişinin sosyal sermayesinin miktarı meselesi gündeme gelir ki bu miktar bireyin "etkin bir şekilde harekete geçirebileceği bağlantı ağının büyüklüğüne ve bağlantılı olduğu her bir kişinin kendi adına sahip olduğu sermayenin hacmine" bağlıdır (Bourdieu 1986b, s. 249). Kişinin iktidar alanındaki konumunu da, sermayesinin yapısı tanımlar (Bourdieu 1996b, s. 162). Şimdi, bu kişisel anlamıyla sermayenin Bourdieu tarafından nasıl kullanıldığına bir göz atalım. Mesela, sermaye bütün öğrenciler arasında dağıtılmıştır (Bourdieu 1996b). Bireyler kişisel gelişimlerine olduğu gibi (Bourdieu 1986b, s. 244), kültürel sermaye birikimlerine de para yatırırlar (Bourdieu 1986b, p. 253). Zencilerin kendilerine özgü dilleri, sermayeleridir. Ancak bu biçimi alan sermayeleri, ikincil (madun) toplumsal konumları sebebiyle değerini yitirir (Bourdieu ve Wacquant 1992, s. 143)[13]. Kadınlar, üretim biçiminin her aşamasında ikincil konumda görülürler; çünkü "evlilikle ilgili stratejilerin öznesi, erkeklerdir. Erkekler, bu stratejileri kullanarak sembolik sermayelerini korumak ya da artırmak için çalışırlar" (Bourdieu ve Wacquant 1992, s. 173)[14]. Bourdieu'nün sermaye anlayışının bireyci temeli en açık şekilde, farklı donanım portfolyolarını karşılaştırırken gün yüzüne çıkar. "Eşdeğer sermayelere sahip iki kişi, farklılık gösterebilir; zira biri çokça ekonomik sermayeyi ve çok az kültürel sermayeyi elinde tutarken, diğerinin çok az ekonomik sermayesi ve geniş kültürel varlıkları olabilir" (Bourdieu ve Wacquant 1992, s. 99)[15].

Daha genel söylersek, kültürel sermaye ve ekonomik sermayenin bir hiyerarşi oluşturduğu düşünülür. Bu hiyerarşide kültürel ve ekonomik sermaye, simetrik-ters orantılı olarak dağılma eğilimindedir (Bourdieu 1986a, s. 120 ve 1996b, s. 158). Böylece, sermayenin çeşitli biçimleri sosyal bağlamlarından ayrılmamış olurlar; ama bireyler tarafından özel mülkiyet ve bilhassa ekonomik sermayeye benzer şekilde sahiplenilirler.

Beş, sermayenin metaforlarla, bireylerle, kaynaklarla ve iktidarla bağının kurulması, onun tarihi aşan (*transhistorical*) bir kavrammış gibi kullanılması için uygun bir ortam hazırlar. Mesela, kapitalizm öncesi ilişkilerden türeyen aristokratik tabaka,

sosyal sermayenin bir biçimi olarak değerlendirilir: "Soyluluk unvanı, özgül bir toplumsal ilişki biçiminin kalıcı hale gelmesini garanti altına alan; kurumsallaşmış bir sosyal sermaye biçimidir *par excellence*" (Bourdieu 1986b, s. 251)[16]. Zaten Bourdieu de (1993, s. 272) sermaye anlayışının kaynağının, kapitalizm öncesi meseleler olduğunu ve onlardan kopyalanarak oluşturulduğunu kabul eder. Mesela sembolik sermaye, esasında, kapitalizm öncesi toplumlardaki şeref kavramını açıklamak için türetilmiştir[17]. Ayrıca Bourdieu (1981, s. 314), genel bir iktidar kuramı oluşturmak maksadıyla da sermayeye atıfta bulunur ki bu iktidar, bürokratların bulundukları kurumlardan aldıkları iktidardır.

> Bu gibi kişiler çok daha kolay kurban edilebilirler; çünkü kurum dışına çıktıkları zaman daha az sermayeye sahiptirler. Bu sebeple de kurum ve kurumun sağladığı özel sermaye ve kâr karşısında, daha az özgürlerdir (...) Bu kişi, sapkınların ayartmaları karşısında tüm kalbiyle kurumu savunmaya yatkındır. Bu sapkınlara içsel inançlar ve hiyerarşiler karşısında özgür olma imkânını tanıyan dışarıdan kazandıkları sermaye olmuş; bu sermaye onları bu özgürlüğü edinmeye yöneltmiştir.

Altı, Bourdieu farklı sermaye türleri arasındaki ilişkiyle ilgilenmiştir. Bu ilişkide, kısmen sermaye türleri arasındaki çatışmaya (bu çatışma, farklı sermaye fraksiyonları arasında ve farklı vasıta türleri içerisinde yahut arasında gerçekleşir), kısmen de bir sermaye türünün diğerine nasıl çevrilebileceğine odaklanır (Bourdieu 1986a, ss. 132 ve 137; ve 1986b, ss. 243 ve 252)[18]. Sermaye türleri arasındaki ilişkiye ilgi duymasının çokça nedeni var. Mesela, acaba bir sanatçı yahut genel olarak estetik beğeni (kültürel sermaye), maddi kaynaklara (ekonomik sermayeye) bağımlılığını devam ettirirken, özerkliğini nasıl korur? Ya da korur mu?[19] Sermaye türleri, özel sektörde ve kamuda iş bulmamıza yardımcı olur mu? Bu konuda bize sağladıkları yarar nedir? Kültürel ve sembolik sermayenin bölüşümü, nasıl olup da beğeniler arasındaki hiyerarşinin ve sosyoekonomik tabakaların yeniden üretilmesine yol açar? Bu kaygılar, sermaye türleri tarafından ortaklaşa paylaşılır. Dahası sermaye, bahsi geçen bu çok çeşitli faaliyet alan-

ları boyunca kullanılır. Buna rağmen Bourdieu, sermaye türleri arasına koyduğu kati mantıksal ve yapısal ayrımları korur. Bu ayrımlardan en başta geleni, sermayelere atfedilen anlamlardır (sermaye türleri farklı anlamlara sahiptir); en keskini ise aile ve ev hayatıyla ilişkilendirilen hassasiyetlerdir (aileye ait duygular, başka güdülerle karıştığında dahi yitirilmez). Sevginin ticarileştiğinde yadsınamayacağı gibi, ev üretimi de tamamen ticari ekonomi haline gelemez (hem sevginin hem de ailenin içerdiği faaliyetler ve bu terimlerin anlamlarının kapsamı değişebilir; ama bu tespit yine de geçerli olacaktır) (Bourdieu 1998b, s. 106)[20]:

> Ekonominin yapılanması ve parasal mübadelelerin ve hesaplama bilincinin yaygınlaşmasıyla birlikte; aile içi ekonomi, tüm diğer ekonomik ilişkilerin modeli olma özelliğini yitirdi. Piyasa ekonomisi, aile ekonomisinin özgül mantığını tehdit ettikçe; aile ekonomisi giderek daha fazla kendi özgül mantığını, yani sevgiyi, tasdik ettirme eğilimine girer (...) Böylece, aile içinde meydana gelen cinsel münasebetin mantığı ile piyasa aracılığıyla meydana gelen cinsel ilişkinin mantığı karşı karşıya konabilir; ilkine fiyat biçilemez, ikincisinin ise açık bir piyasa değeri vardır ve parasal mübadelelerin yaptırımı altındadır.

Benzer bir husus Kilise için de söylenebilir. Sadece arz ve talep açısından değerlendirildiğinde Kilise, ekonomik bir şirkettir; ama aynı zamanda velveleye ve inançsızlığa da yol açabilir (s. 112)[21].

Aile ve Kilise tartışmasının ışığında diyebiliriz ki ekonomi, ekonomik sermayenin dünyasını ihtiva etmeyen ya da bu dünyaya muhalif, ekonomi-karşıtı alt-evrenler yaratır (s. 113). Aynı durum para için de söylenebilir. Para gibi akışkan bir maddenin aile dahil her yere yayıldığı ve aile içinde bir neslin diğerine karşı yükümlülüklerini bile para aracılığıyla yerine getirdiği düşünülebilir. Ama bu durum, mesela armağan ekonomisinin mevcudiyetinde (bu ekonominin parasal biçimine rağmen) somutlaşan aile bağlarını açıklayamaz. Armağan ekonomisinin neden sadakat temelinde yürüdüğünü ve sadece faiz getirisini değil; ticari dünyayla ilişkilendirilen ve kesin hatlarla tanımlanan şart ve koşulları dışarıda bıraktığını da açıklayamaz (s. 109). Nihayetinde Bourdieu, nicel bir dil kullanmaya başlar. Aynı, farklı sermaye biçimleri arasında-

ki "değişim değerinde" (yahut dönüşüm değerinde) ya da "farklı iktidar biçimlerinin büyüklüğü ve görece değerinin belirlenmesinde" olduğu gibi, bu dili oluştururken bir ekonomik değer biçiminin diğerine dönüşümüyle bire bir benzerlik kurar (Bourdieu 1996b, s. 265)[22].

Bourdieu'nün sermaye anlayışının bu nitelikleri, ikinci bölümde temel başlıklarıyla değinilen sermayenin akışkanlığına mukabil, kavramın kapsamının belirgin bir şekilde genişlediğinin simgesidir. Marks, bir kapitalistin zenginliğini teşhir etmesini, işlerini devam ettirebilmesinin zorunlu koşulu olarak görür. Marx açısından zenginlik, gelir üzerinde sermayeden farklı bir harcama kalemidir. Bourdieu (1986a, s. 287) ise zenginliği, sembolik sermayenin bir biçimi olarak ele alır; bu savına analitik destek (yahut sermaye mi desek?) bulmak için de yine Marx'tan yararlanır:

> Meslek sahipleri (...) zekâ oyunları ve zekâ sporlarında, kabullerde, kokteyllerde ve diğer cemiyet toplantılarında, sadece içsel bir tatmin ve ahlaki aydınlanma değil; "bağlantılar" kurabilecekleri ve bu bağlantılarını ayakta tutabilecekleri ve de mesleklerini sürdürebilmek için gereksinim duydukları itibar sermayesini biriktirebilecekleri seçkin bir cemiyet bulurlar. Bu, lüksün, yani "savurganlığın bilindik bir mertebesinin", Marx'ın belirttiği gibi, "iş çevrimi için bir zorunluluk" olduğu ve "zenginliğin teşhiri ve sonuçta da bir kredi kaynağı" olarak "sermayenin gösterim masrafları arasına girdiği" örneklerden sadece biridir.

Doğrusu, Bourdieu'nün sermaye anlayışında, ekonomik bir kategori olarak sermayenin akışkanlığından oldukça bağımsız, çifte bir akışkanlık vardır[23]. Bir taraftan, Bourdieu'nün *ekonomik* sermaye kavramı derinlik ve kesinlikten yoksundur; kavram özensiz kullanılır. Bu sebeple Beasley-Murray (1999), Bourdieu'nün ekonomiye değinmeyi reddetmesine işaret eder ve Bourdieu'nün (ekonomik) sermayeyi sadece değişim değeri (parasal değeri); diğer (ekonomik-olmayan) sermaye biçimlerini ise kullanım değeri olarak kavramaya meyilli olduğunu ustaca tespit ederler. Bourdieu'de ekonomik sermaye nadiren incelenir ki bu ihmal, ekonomik sermayenin, sermayenin varsayılan diğer biçimleri

üzerindeki izdüşümünün büyüklüğüyle tam bir tezat oluşturur. Böyle olunca, diğer sermaye biçimleri istedikleri kadar kendi başlarına farklı bir içeriğe sahip olursa olsun, bu yetersiz ekonomik sermaye kavramı diğer sermaye biçimlerine de bir değer atfeder[24].

Bourdieu Becker'e karşı

Bir önceki bölümde, Bourdieu'nün sosyal sermaye fetişizmine kurban gittiğini saptamış olduk. Bu tamamen sermaye fetişizminin suçudur; zira Bourdieu, toplumsalın gizemlerinin kesin olarak bilincindedir. Bu farkındalık sebebiyle, Bourdieu'nün sermayeye yaklaşımının ve sermaye anlayışının diğer kuramcılarınkinden, özellikle de ana akım iktisatçılarınkinden nasıl farklılaştığı, incelenmeyi hak ediyor doğrusu. Bourdieu, eğitim hakkı üzerine yaptığı çalışması nedeniyle, kendi sermaye anlayışıyla beşeri sermaye kavramı arasında kurulabilecek benzerliğin farkındadır. Ancak, beşeri sermaye kavramının entelektüel üfürmelerini ve ideolojik rolünü acımasızca eleştirdiğini görüyoruz. Bourdieu ana akım iktisatçıları yorumlarken, yaygın olarak bu kavramın gerçek dışı ve ideolojik olduğunu belirtir (Bourdieu 1998a, ss. 94–96):

> Bu koruyucu kuram, tamamen matematiksel bir kurmacadır (...) katı ve dar bir rasyonellik adına uygulanan ve tikel rasyonellik ile tanımlanan bir kurmaca (...) Kuram, rasyonel eğilimlerin altında yatan ekonomik ve toplumsal koşulların (...) ve bu rasyonaliteyi kullanmanın koşullarını oluşturan ekonomik ve toplumsal yapıların ya da daha doğrusu, bu eğilimlerin ve yapıların üretim ve yeniden üretiminin koşullarının çıkarılıp atılmasından ibarettir (...) Başlangıçta toplumsuzlaştırılan ve tarihsizleştirilen bu "kuram" (...) kendisini doğru çıkarmanın araçlarına sahip olur (...) kuramın gerçekleşmesi ve işlemesinin koşullarını yaratmak amacıyla, çok büyük çapta bir *siyasal harekât* takip edilir; bu, toplulukların *yöntemsel açıdan yok edilmesi için bir programdır* (zira neoklasik iktisatçılar ister şirketlerle isterse de sendika ve ailelerle ilgilensinler; sadece bireyleri tanırlar).

Ve dahası (s.101):

> Kendi varlıkları ve daha önemlisi, genelde tamamen soyut ve

> kuramsal olan entelektüel eğitimleri, reel ekonomi ve toplumsal dünyadan kopuk olunca (...) [ana akım iktisatçılar] mantığın nesnelerini, nesnelerin mantığı olarak almaya meyleder. Deneysel doğrulamaya tabi tutma fırsatını neredeyse hiç yakalayamadıkları modellere güvenerek, diğer tarihsel bilimlerin vardıkları sonuçlara yukarıdan bakmaya yönelirler. Gerekliliğini ve aşırı zorluğunu sıklıkla kavrayamadıkları bu bilimlerde, sadece matematiksel oyunların saflığı ve berrak şeffaflığı kabul görür.

Daha özele inersek Bourdieu, iktisadın muhtelif bir alan olduğunu kabul eder; ama beşeri sermayeyi doğrudan ele alırken bu kavramın "indirgemeciliğin tüm çeşitlerini" gösterdiğini düşünür; "ki bu indirgemeciliğin başında, maddi çıkarlarımızın ve parasal kârımızın maksimizasyonu maksadıyla planlı bir arayış içinde olduğumuz dışında, hiçbir şeyi kabul etmeyen ekonomizm gelir" (Bourdieu ve Wacquant 1992, s. 118). Bu sebeple, der Bourdieu, "ekonomik ortodoksi ile paylaştığım tek şey (...) bir kaç sözcüktür".

Yeni ev iktisadını da eleştirir ve basitçe, reddini önerir (Bourdieu 1998b, 106):

> Aslında indirgemecilik, tanım itibarıyla tahminde bulunmaya karşı koymasına ve tahminleri reddetmesine rağmen Gary Becker, aileyi ekonomik tahminlere indirger. İşte Gary Becker usulü böyle bir ekonomik indirgemeciliğin aksine aile biriminin, merkezinde, oldukça kendine özgü bir ekonomik mantık sürdürmeyi başardığını görüyoruz.

Aile ekonomisinin "ekonomi karşıtı"; ödeve, hissiyata ve sevgiye dayanan mantığından daha önce bahsettik. Bu mantık, farklı toplumlarda toplumsal yeniden üretimle bağlantılıdır. Mesela, ticareti yıkıcı bir güç olarak ele alalım. Bu durumda ticaret, toplumsal uyumun altını oyduğundan, toplumsal yeniden üretim, bütünlüğü muhafaza etmek için dengeleyici bir güce (aileye) gereksinim duyar. Gerçi aslında ticaret, eş zamanlı olarak bu dengeleyici gücü de tahrip etmektedir (s. 107):

> Aile, iki çelişik güç sistemine birden maruz kalır. Bir yanda ekonominin güçleri vardır. Daha önce anımsattığım gerilimle-

> ri, çelişkileri ve çatışmaları devreye sokan bu güçler, kimi bağlamlarda belirli bir toplumsal uyumun devamını da dayatabilirler. Diğer yanda ise, sermayenin değişik biçimleriyle yeniden üretiminin, büyük oranda aile biriminin yeniden üretimine dayandığı gerçeğine büyük oranda bağlı olan toplumsal uyumun güçleri vardır.

Ancak Bourdieu'nün (1996b, ss. 275–76 ve 1986b, s. 255) olduğu kadar, doğrudan Becker hakkında yapılan bu ve bunun gibi diğer yorumların da gösterdiği gibi Bourdieu, Becker'in düşüncelerindeki gelişmelere ayak uyduramamıştır. Yöntembilimsel bireycilik temelinde toplumsal yapılara ve stratejilere dair bir kuram inşa etmeye daha yatkın ve bu konuda daha becerikli olan neoklasik iktisatçıların geçirdiği gelişimden ise hiç hiç bahsetmeyelim. Bourdieu için iktisatçıların dünyası, kuramsal duruş açısından tamamen tam rekabet ve laissez-faire'e bağlı olanlardan ibarettir. Ancak dürüst olmak gerekirse bu, Bourdieu'nün en şaşaalı zamanlarında yazdığı bir şeydir. Öyle görünüyor ki, kuramında sosyal olana değinmesi bile tek başına Bourdieu'yü beşeri sermaye kuramının ekonomizminden ve indirgemeciliğinden ayırmaya yetiyor. Mesela Bourdieu'ye göre; sosyal, kültürel ve sembolik sermayelerin devralınması ve yeniden üretimi, aile içinde gerçekleşen süreçlerce engellenir[25]. Sosyale değinmesi, aslında işte bu karşıtlığın bir sonucudur. Bu noktada, Bourdieu'nün çalışmalarının bir cilvesiyle karşılaşıyoruz. Bir yandan sermaye kavramını ekonomik-olmayan alanlara doğru akışkan ve muğlak olarak genişleten kendisidir. Fakat bunu unutur ve dönüp, sosyal sermayenin mevcudiyetinin gizli kalmış olduğunu ve sadece kendi yorumunun bu sermayenin varlığını ortaya çıkarabileceğini düşünür. Böyle olunca, fetiş haline gelmiş, hatta hiç var olmayan sermayeler; bu sermayelerin gizlendikleri, açıktan görünmedikleri kuramıyla kaçınılmaz olarak uyumlu hale gelir, değil mi! Ancak üçüncü bölümde gördüğümüz gibi Bourdieu'nün gizli diyerek işaret ettiği etmenler, Becker için oldukça gözle görünür şeylerdir; özellikle de onun kişisel ve sosyal sermaye kuramlarında[26].

Bourdieu, ana akım iktisadın indirgemeciliğini haklı olarak

suçlayadursun, toplumun ağlardan oluştuğu hususunun çok daha fazla vurgulandığı yeni ekonomik sosyolojiye karşı daha hoşnut bir tavır takınır[27]. Bourdieu'ye bol bol atıfta bulunarak Wacquant'ın değindiği gibi: " 'Yeni Ekonomik Sosyolojinin' uğraştığı meselelerle, Bourdieu'nün eski ve yeni çalışmaları arasında gözle görülür derecede geniş çakışmalar ve kesişmeler vardır" (Bourdieu ve Wacquant 1992, s. 118). Bu benzerliklerin, Becker gibi ana akım iktisatçılar için ne derece kabul edilebilir olduğu bir tarafa, aşağıda yer verilen sosyal sermaye tanımı hem Granovetter'in (1985) hem de yedinci bölümde bahsedilecek olan Granovetter'ın ağ kuramının takipçilerinin sunduğu çerçeveye inanılmaz derecede rahat oturur (Bourdieu 1986b, ss. 248–49):

> Sosyal sermaye, kalıcı bir ağ [sistemine] sahip olunmasıyla ilgili gerçek ve potansiyel kaynakların toplamıdır (...) Böyle olunca, verili bir kişi tarafından sahip olunan sosyal sermayenin hacmi, etkin bir şekilde harekete geçirebileceği bağlantılar ağının büyüklüğüne (...) kişinin kendisine ve hatta bağlantılı olduğu tüm kişiler kümesine ait sermayenin hacmine bağlıdır.

Bourdieu'nün çalışmasının, bu tarzdaki bir ağ kuramına indirgenebileceğini söylemiyoruz. Bourdieu'nün yöntemi, birbiriyle yakından ilişkili iki farklı yönden, onu bu kuramdan ayırır. İlki; Bourdieu, özgül tarihsel bağlamı içerisinde toplumsalın anlamının kesinleştirilmesine ihtiyaç duyulduğunun farkındadır. Bu sebeple, bir ağın varlığını teslim etmek yeterli değildir, aynı zamanda bu ağın gerçekte neleri içerdiğini araştırmak gereklidir. İşte bu, Zelizer (1988) ve DiMaggio (1990) gibilerin yeni ekonomik sosyolojiyi eleştirdikleri temeldir. Zira Zelizer ve DiMaggio'a göre yeni ekonomik sosyoloji, inceleme nesnelerinin kültürel içeriklerini sorgulamak yerine bu içeriği, sağlamlaşan ve hatta katılaşan etkileşimlerin bir armağanı olarak apaçıkmış bir şeymiş gibi kabullenir. Ancak bu suçlama kesinlikle Bourdieu'ye yöneltilemez[28].

İkincisi, Bourdieu ampirik çalışmaya karşı mesafelidir. Sermayenin farklı biçimleri arasında bağlantı kurmak için istatistiksel teknikler kullanır ama bağıntıda kullanılan verilerin an-

lamları anlaşılmadan, çeşit çeşit bağıntının kendisinin anlamsız olduğunu düşünür (Bourdieu 1986a, s. 18). Bourdieu'nün yöntemi kategoriler içerir; ancak amaç, araştırmayı kolaylaştırmaktır. Bu kategoriler ancak uygulamada sistematik hale gelir. Bu gibi kavramları entelektüel soy kütükleri boyunca takip etmek anlamsızdır; çünkü her birinin "ampirik çalışmanın biçim verdiği ve ampirik çalışma için biçim alan geçici kurgular" olduğu görülecektir (Bourdieu ve Wacquant 1992, s. 161)[29]. Bu haliyle Bourdieu'nün yöntemi, anlamı ve etkileşimleri tüm ayrıntılarıyla ortaya çıkarılabilen, bu temelde ampirik olarak sınanabilen ve ne oldukları kesin hatlarla tanımlanmış bileşenlere sahip; ayrıca, bağlama çok az atıfta bulunan ya da hiç değinmeyen (matematiksel) modeller kullanmanın tam tersidir.

Bitirirken

Bourdieu'nün yöntemi, sermayenin ekonomik-olmayan biçimlerine, sanki bunlar ekonomik sermayeye tamamen denkmiş gibi muamele eden ekonomizm ile uzlaşmaya çalışır. Bunu, ekonomik-olmayan sermaye biçimlerinin özgüllüklerini koruyarak ve "iktisada indirgenebilirliğin acımasız ve evrensel gerçeğini" göz ardı etmeden yapar (Bourdieu 1986b, ss. 252–53). Bu yolu takip edersek göreceğiz ki, sermayenin akışkanlığı (sermayenin dönüşebilirliği) son derece merkezi, yöntemsel bir muamma oluşturur (Bourdieu 1986b, ss. 252–53)[30]:

> İşler durumdaki sermayenin mantığı, bir sermaye türünün diğerine dönüşümü ve bu dönüşümleri yöneten yasa; karşıt fakat aynı derecede kısmi olan iki görüş tasfiye edilmeden anlaşılamaz. Bu görüşlerden biri, bütün sermaye türlerinin son tahlilde ekonomik sermayeye indirgenebileceği temelinde, diğer sermaye türlerinin sahip olduğu kendilerine özgü faydanın nereden geldiğini önemsemeyen ekonomizmdir. Diğer görüş ise, toplumsal mübadeleleri iletişim olgusuna indirgeyen (...) göstergebilimciliktir.

McLennan'ın (1998) net olarak aydınlığa kavuşturduğu üzere, Bourdieu'yü farklı sermaye türleri (türlerin açtığı *alanları* ve onla-

ra yüklenen *habitus*'u) öne sürmeye iten güdü, hem sonuçlar hem de süreçler açısından toplum kuramında kaba belirlenimcilikten kaçınmaktır. Ancak, farklı sermaye türlerine başvurarak yaptığı bu deneme, iki açıdan başarısız olur. Bir taraftan, kaotik bir sermaye kavramı yaratılır. Diğer taraftan "sermaye" denerek ekonomik indirgemeciliğe metaforik bir kayma yapılır. Hiç olmazsa Bourdieu'nün çalışmalarında bu gerilimlerin olduğu biliniyor[31]; zira sosyal sermaye literatüründe bu gerilimlere el atmak şöyle dursun, bunların ayırdına bile nadiren varılır (tıpkı Bourdieu'nün farkına varılmadığı gibi).

Bu durum, Bourdieu'nün, sosyal sermayenin nüfuz alanının dışına çıkmasına rağmen, kültürel ve sembolik sermaye gibi diğer sermaye biçimlerinin çevresinde dönen entelektüel dünyada nasıl olup da gelişmeye devam ettiğine büyük oranda mantıksal bir açıklama getirir[32]. Ancak bu sermaye biçimleri de, kültür kuramı ve kültür analizi içerisindeki özel (olsa olsa yakından bakılınca göze çarpan) uygulama alanlarına kaydırılarak tecrit edilmiştir. Örnek vermek açısından, iktisat ve coğrafya arasındaki ilişkiyi düşünelim. İktisat, ana akım neoklasik iktisat da olsa, mekânın ekonomi politiği de olsa, coğrafya içerisinde üç aşağı beş yukarı kolayca bir rol edinmiştir kendisine her zaman. Bu açıdan coğrafyayı iktisattan ayıran şey, coğrafyanın postmodernizmden derinlemesine etkilenmiş olmasıdır. Bu ayrım noktasından, Zukin'in (1996) belirttiği gibi, mamur çevre üzerine iki farklı ekol doğmuştur. Geleneksel ekol, toprak kullanımının ekonomi politiğine odaklanır. Daha güncel ekol ise sembolik sermaye, görsel temsil ve mekânın üretiminde dahil etme/ hariç tutma konularını ele alır[33]. İki ekolü bir araya getirmeye çalışırsak, sermayenin akışkanlığının etkilerinin hissedileceğini söylemek çok şaşırtıcı olmaz herhalde. Zira bu yakınlaştırma sürecinde, kültürel sermaye ve hatta sosyal sermaye kavramları serbestçe ve esnek bir şekilde kullanılır. Sermayenin, zenginlik ve şehrin kendisi olarak iki ayrı anlamı arasındaki rezonans, bu durumu daha da teşvik eder[34]. Mesela Kearns'de (1993, s. 50) kültürel sermaye, tarihsel mahallere ve imgelere bağlanır;

Crilley (1993, s. 234) binaların "sembolik sermaye" olarak işlev gördüğünü belirtir; Philo ve Kearns (1993, s. 16), mülkiyet ve süslü püslü malları, kültürel sermayenin yüzeydeki simgeleri olarak görür; son olarak Goodwin (1993, s. 146), kadim bir gerçeği bulmuşçasına haykırmaktadır: "Kentsel sermaye en nihayetinde diğer herhangi bir sermaye biçimi gibi değerlenir"[35].

Uzun lafın kısası, sosyal sermayenin kısa süren hayatıyla karşılaştırıldığında, kent ve sermayenin birlikte düşünüldüğü fikirler oldukça erken ortaya çıkmıştır. Bu durum, Bourdieu'nün coğrafya örneğine tesirinin merkezi önemde olduğunu gösteriyor. Ancak, Bourdieu'nün çalışmalarında yer alan sermaye türlerinden sadece bir tanesi olmasına rağmen sosyal sermaye, ekonomik-olmayan veçhelerin hepsine yayılmıştır. Bu adım, kavramın toplumsal, tarihsel ve kültürel içeriğinin bir tarafa bırakılmasının da önünü açtı aynı zamanda. Başka bir deyişle, sosyal sermaye kavramının kapsamı genişledi ama Bourdieu'nün bu kavrama yüklediği anlama kıyasla kavram sığlaştı. Dahası, literatür içerisinde sosyal sermaye kavramı yeniden yapılandırılırken Bourdieu terk edildiğinden, daha önce Bourdieu'ye özgü olan bu kavram, genel bir kategori haline geldi. Böylece literatür, Bourdieu'nün pahasına, kendi gülünçlüklerini yaratarak ilerledi. Şu gülünçlüğe bakınız: Bugün, genelleştirilen sosyal sermaye kavramı alınır; çok genel olduğu söylenerek, bir kez daha özel türlerine ayrılır. Bu sebeple Castel (1998) taşradaki bir sosyal sermaye biçimi olarak "kırsal sermaye" kavramını önerebilmektedir[36]. Tam da bu sebeple,

Bourdieu'nün diğer sermaye türleri disiplinlerarası faaliyet alanları açısından daha dar bir menzile sahipken, sosyal sermaye kavramı bir toplum biliminden diğerine serbestçe atlayabilmektedir (diğer sermaye türlerinin isimleri bile toplumsal ve tarihsel özgüllükle bağlarını devam ettirmelerine yeter, bu bağ, yuvarlatılmış olsa da)[37]. Konuyu şu şekilde sonlandırmak gerçekten çok cazip: "Sosyal sermayenin" kendisi, Bourdieucü anlamda sosyal sermayenin ve diğer sermaye türlerinin bir biçimidir. Bu kavram, çalışmalarımız için bir "saha" ve iştirakçileri için (sosyal sermayeciler için) bir "habitus" yaratmıştır.

5

Rasyonel Tercihin Geri Dönüşü

Giriş

Bir önceki bölümün ışığında, Bourdieu'nün sosyal sermaye üzerine yaptığı çalışmanın üç özgül özelliğinin altını çizmemiz lazım. İlk olarak Bourdieu, oldukça akışkan bir sermaye anlayışının takipçisidir. İkincisi, bu sermaye anlayışı toplumsal ve tarihsel açıdan bağlamsal olma özelliğini korur. Üç (büyük oranda ikinci özelliği sebebiyle), sosyal sermaye literatürü geliştikçe, Bourdieu'nün çalışmaları bir köşeye atılmıştır. James Coleman'ın sosyal sermaye kavramına getirdiği yaklaşım, bu özelliklerin hiçbirini taşımaz. Coleman çalışmalarında, "kamu mallarının ya da piyasa kusurlarının üstesinden gelme yeteneği" olarak, analitik açıdan sabitlenmiş bir sosyal sermaye anlayışından yararlanır. Bunun dışında Coleman'ın sermayesi baştan aşağı toplumsallıktan ve tarihsellikten uzaktır; sermaye, piyasa ve piyasa-dışı ilişkilerin varsayımsal ayrımı kabul edildiği kadarıyla, tarihsel açıdan sabittir. İşte bu haliyle Coleman'ın sosyal sermayesi, literatürün takip edeceği sosyal sermaye anlayışı olarak kabul görmeye devam eder. Coleman'ı farklı yapan nedir peki? Coleman sosyal sermaye kavramı ve sosyal sermaye kuramı açısından neden bu kadar büyüleyici oldu?

Bu bölümde işte bu soruları yanıtlamaya çalışacağız. Bölüm, toplumsal mübadele kuramını yorumlayarak başlıyor. Sosyal sermaye kuramı içerisinde nadiren böyle kabul edilmesine rağmen, sosyolojinin bu alanı 1960'larda gelişmeye başladı; ta ki yerini sosyal sermaye kuramına bırakana kadar. Sosyal sermayenin

gelişiyle, toplumsal mübadele kuramı basitçe kaldırılıp atılmadı. Kimi kopukluklar olsa da, ikisi arasındaki belirgin devamlılıklar sayesinde toplumsal mübadele kuramı, halefinin analitik öncüsü oldu. Astone ve diğ. (1999, s. 1) sosyal sermaye kuramının fazlasıyla popüler olduğunu söylüyor: "Kaynağını sosyolojiden alan ve geniş ölçüde, daha güncel toplum bilimlerine dahil olan bir kavramdır bu. Sosyal sermaye kavramı, toplumsal mübadele kuramının uzantısıdır". İki kuram arasında bir bağ olduğunu keşfeden kişinin ben olduğumu iddia edemem. Ancak, alıntıladığım yukarıdaki ifade sayesinde, sosyal sermaye ve toplumsal mübadele arasındaki ilişkiye ayağımın takıldığını söyleyebilirim. Bu tökezleme, toplum bilimleri geçmişimin, bilimsel yönümün ve öngörümün ne kadar zayıf olduğunu gösteriyor olabilir mi? Pek sanmıyorum. Astone ve meslektaşları tarafından kaleme alınan makalede, toplumsal mübadele kuramı nüfus bilimi (demografi) alanında kullanıldığı için, makale bilhassa dikkat çekicidir. Makalede toplumsal mübadele, ailelerin çocuk yapma tercihlerini açıklamada bir etmen olarak sunuluyor. Halbuki nüfus bilimi, sosyal sermaye kuramının fazla ilgilenmediği bir alandır, sosyal sermayenin çocuk yapma tercihlerini açıklayan etmenlerden biri olarak kullanılmaya başlanmasına rağmen.

Toplumsal mübadele kuramı ve sosyal sermaye kuramının büyük ölçüde aynı sorunlarla meşgul olduğu ikinci altbölümde gösterilecektir. Bunlardan biri, mikro iktisat kuramının makro iktisat kuramıyla nasıl bağdaştırılacağı; diğeri ise ekonomik etmenlerin ekonomik-olmayan etmenlerle nasıl bağdaştırılacağı sorunudur. Bu bağdaştırmanın kökenine bakacak olursak, yöntembilimsel bireyciliği toplum kuramına yamamak için bir projedir. Bu haliyle de kendisine yüklediği, toplumu bireyden başlayarak kurma görevinin çelişkileri içerisinde debelenip başarısız olmuştur. Genelde gözden kaçar ama Coleman, toplumsal mübadele kuramına katkı sunan başlıca kişilerden biridir. Coleman, birbirine yakın ve birbiriyle ilişkili iki konuda kendisini diğerlerinden ayıran özgül bir yaklaşım tutturmuştur. Bir taraftan, yöntembilimsel bireyciliğin bilhassa dar bir versiyonuna, faydacılığın, sadece

bireysel çıkarların peşinden koşmaya indirgenmiş haline bağlı kalmıştır. Diğer taraftan, psikolojik etmenler yerine ekonomik etmenlere çok daha fazla önem vermiştir. Gerçekte Coleman, eşi görülmedik bir iş yapmış ve toplumsal mübadele kuramıyla ekonomik bir yönelimi, sosyoloji içerisinde birleştirmiştir. Üçüncü altbölümde gösterileceği üzere işte bu birleşme, sosyal sermayeye hayat vermesi için Coleman'ın önünü açmıştır.

Ancak Coleman'ın katkıları bundan çok daha fazladır. Belirtildiği üzere, Coleman'ın kendisinin de dahil olduğu toplumsal mübadele literatürü yöntembilimsel bireyciliğin çevresinde kurulmuştur. Bu sebeple toplumsal mübadelenin, toplumsalı yeterli bir şekilde değerlendirmekten aciz ve iktisatçılar dışındaki toplum bilimcileri için de nahoş olduğu görülmüştür. Kuramın ardından yöntembilimsel bireycilik, neoliberalizmin şafağında yeniden canlandı. Bu canlanma daha ziyade, rasyonel tercih kuramı biçiminde oldu. Rasyonel tercihin gelişiyle artık yöntembilimsel bireycilikten duyulan hoşnutsuzluğu gideren çok daha güçlü bir ilaç bulunmuş oldu ve bu ilaç, hem Coleman'a hem de toplumsal mübadeleden sosyal sermayeye geçiş sürecine destek verdi. Rasyonel tercih, toplum kuramının geleneksel kavramlarının kılığına bürünerek yöntembilimsel bireyciliğe olan nihai bağımlılığını gizledi. Son bölümde dile getirileceği üzere, toplumsal mübadele ve sosyal sermaye arasındaki ilişkiye dair yaşanan bir hafıza kaybı da rasyonel tercihin yerleşmesini teşvik etti ve ona yardımcı oldu. Aynı anda gerçekleşen, ekonomiye vurgu yapılması yönündeki değişim de hesaba katılırsa, toplumsal mübadeleden sosyal sermayeye geçiş tamamlanmış olur. Sosyal sermayenin gelişmesi için artık sadece bir grup gönüllü sosyal sermayeciye gereksinim vardı. Toplum bilimlerinin ise sosyal sermaye kavramına pek gereksinimi var gibi görünmüyordu.

Toplumsal mübadeleden...

Dönüp geriye bakıldığında, toplumsal mübadele kuramının eskiden ne olduğunu ve nasıl geliştiğini görmek çok daha kolayla-

şıyor. Kuram 1960'ların ilk yıllarında ünlendi. Takip eden birkaç on yıllık dönem kavram için çok yoğun geçti. Ancak ardından yitip gitti; daha doğrusu yerini sosyal sermaye kuramına kaptırdı. Ben, toplumsal mübadele kavramının kısa hayatını, bu kavrama emek veren üç ana kişi etrafında tartışıyorum: Homans, Emerson ve Blau ve onların takipçileri ve yorumcuları[1]. Öte yandan, literatür iki temel soru etrafında toplanmaktadır[2]. İlk soru şu: Toplumsal ilişkiler, yapılar, kurallar, kurumlar ya da herhangi bir şey, bireysel davranışların ışığında nasıl anlaşılmalıdır?[3] İkincisi, bahsi geçen konuları ele alabilmek için odaklanılması gereken en uygun bireysel davranış ve güdü türleri hangileridir? Görüldüğü üzere, toplumsal mübadele projesi her zaman için yöntembilimsel bireycilikle ilgili olmuştur; başka bir deyişle, bireylerin davranışlarının toplamı temelinde toplum nasıl anlaşılır, sorusuyla ilgilenmiştir. Toplumsala yaptığı göndermelerin anlamı, bu bağlamda kolayca anlaşılabilir. Mübadeleye yaptığı göndermeler ise, bireylerin birbirleriyle nasıl ilişki kurduğu sorusuyla, öncelikli olarak meşgul olmasının bir sonucudur.

Bireysel etkileşimlerin kuramı olarak toplumsal mübadele başlangıçta, genelleştirilmiş bir mübadele anlayışından yararlanır. Piyasa ilişkileri, bu mübadele anlayışının özel bir türüdür. Zira diğer mübadele biçimleri kişisel ve nitel iken, piyasa ilişkileri kolayca nicel olarak ölçülebilir. Fine ve Lapavitsas (2000), böyle bir yaklaşımın ister nicel isterse nitel olsun, her iki mübadele türü açısından da uygun olmadığını savunurlar[4]. Piyasa mübadeleleri ve piyasadışı mübadeleler, ortaklaşa aynı kategoriye dahil edilemezler ama aynı kategoriyi tek başlarına dolduramazlar da. Zira her iki mübadele biçimi ve mübadelenin kendisi, birbirlerinden çok farklı özgül toplumsal ilişkilerin somut bir biçimidir. Mesela kapitalist meta üretimi, özel olarak, kapitalizm içerisindeki daha genel mübadele ilişkilerinden ve aynı zamanda, kapitalist olmayan toplumlardan türeyen diğer mübadele biçimlerinden ayrılır. Kullandığı kavramların, işte böylesi tarihsel ve toplumsal özgüllüklerine ya da kapsamlarına genelde hassasiyet göstermediği damgasını yer toplumsal mübadele literatürü. Zira toplumsal, bireyler birbirleriyle ilişki

kurar ve mübadele ederken, bireylerin evrensel olduğu düşünülen (toplum ve tarih dışı) niteliklerinden türetilmeye yeltenilir. Ancak böyle bir girişim, antropolojinin (armağan kavramı üzerine çalışmalar olarak farklı bir isim altında da olsa) tam olarak aynı konuları ele alan merkezi bileşenini bütünüyle göz ardı eder. Bu yorum, ancak bu şekilde mümkün olabilir zaten[5].

Böyle olunca, Homans'ın (1961) çalışmasında toplumsal mübadele kuramının çıkış noktası olarak, başlangıçta davranışsal psikolojinin alınması ve sosyal psikolojinin ihmal edilmesi hiç de şaşırtıcı değildir[6]. Nihayetinde, Ekeh'in (1974) de özenle belgelediği gibi Homans, Skinnercı davranışsal psikolojiye kayarak yozlaşır. Bu kayma bir yozlaşmadır, zira Skinnercı yaklaşımda insan, diğer hayvan türleriyle karşılaştırıldığında "insan" türüne ait olması anlamında "insanoğlu olarak" incelenir. Ancak insan, bu türsel özelliği sebebiyle toplumsal olmasına rağmen[7], psikolojinin tamamı davranışsal psikolojiye indirgenir (91). Aslında[8], "Homans en üst seviyede bir Skinnercıdır; çünkü insan davranışının tam olarak kavranabilmesi için hayvan psikolojisinin prensiplerine indirgenmesi gerektiği ve indirgenebileceği inancını taşır" (s. 95).

Homans'ın bu olağandışı "indirgemeciliğini" ne açıklayabilir? (bu terimi Homans için Ekeh (1974) açıkça kullanmış ve Chadwick-Jones (1976) toplumsal mübadele kuramını değerlendirirken bütün bir bölümü bu terime ayırmışlardır)[9]. Bunu açıklayan şey, Homans'ın, ortaklaşmacı (*collectivist*) sosyoloji ya da işlevselciliğin bütün biçimlerinden kurtulma saplantısıdır; Lévi-Strauss'tan Durkheim'a, ortaklaşmacılık nerede görülürse görülsün bunu yapar. Durkheim, "bireylerin doğası fikrinin, son kertede toplumun doğası tarafından belirlendiğine" inandığı için, Ekeh'nin (1974, s. 88) belirttiği üzere Homans, buna karşılık olarak, "Durkheim'ın, toplumun *sui generis* bir teşekkül olduğu ve sosyolojinin de psikolojinin doğal bir sonucu olmadığı iddiasını" reddeder (s. 89)[10].

Homans'ın indirgemeciliğinin bir nedeni ve mantığı vardır elbet. Ama ufku sınırlı alternatif düşünme biçimlerinin ağırlığı karşısında dahi tutunamadığı kesin. Homans, kendi toplumsal mübadele kuramını oluştururken toplum kuramından o kadar

çok şeyi çıkarıp attı ki; bu durum, söz konusu unsurları kurama keyiflerine göre az ya da çok geri katmaları için eleştirmenlere serbest bir giriş sağladı. Aslına bakacak olursak, Homans'ın kendisi de psikolojik hayvanın ötesine, ekonomik hayvana geçmeye; kuramına acı ve hazzın basit düzeydeki hesaplamalarını ilave etmeye; yani, psikolojik davranışçılık ile faydacı iktisadın birleşmesini sağlamaya hazırlanıyordu[11]. Bu, yukarıda değindiğimiz ilk konu üzerinde (insan davranışının altında yatan unsurlar meselesi) doğrudan meyvelerini verir. İlaveten, toplumsal mübadele kuramının evriminin farklı bir yönünü, yani iktisatla ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. Bu ilişki, bir dizi bileşene sahip.

Birincisi; armağanın, metanın karşıtı olarak değerlendirildiği armağan literatürünün çoğunda olduğu gibi, ekonomi ve piyasa, birbirlerinin eşanlamlıları olarak kullanılır. Toplumsal mübadele ise piyasa mübadelesinden ayrı ve farklı görülür. Sonuç itibarıyla de, toplumsal mübadeleyi araştırmak için farklı ilkeler gerektiği sonucuna varılır. Emerson (1987, ss. 11–12) bunu oldukça açık dile getiriyor:

> Neoklasik iktisat kuramının merkezinde, öznenin (bir şahsın ya da şirketin), diğer öznelerle değil; *piyasayla* muhatap olduğu düşüncesi vardır. İktisat kuramında da kararlar, özneler tarafından diğer öznelerin kararları karşısında ya da bu kararlar öngörülerek değil; piyasa fiyatları gibi çevresel değişkenlere cevaben verilir (...) Aksine, toplumsal mübadele kuramının farklı biçimlerinde ise, belirli iki özne arasındaki boylamasına *mübadele ilişkisi*, kuramın çevresinde düzenlendiği merkezdir (...) Bu sebeple, toplumsal ve ekonomik mübadele kuramları birbirlerine doğru yaklaşıyormuş gibi görünmelerine rağmen, aslında kavramsal çekirdekleri açısından birbirlerinden kökten farklı olmayı sürdürürler. Toplumsal mübadele kuramı birey-çevre ilişkisini inceler.

Uzun sözün kısası, iktisat, bireyleri piyasa değişkenleri bağlamında inceler; toplumsal mübadele kuramı ise bireyleri toplumsal ilişkiler bağlamında inceler.

İkincisi, toplumsal mübadele kuramının iktisada eleştirel yaklaşmaması çarpıcıdır; ancak, yöntembilimsel bireycilikteki indirgemeci kökleri düşünüldüğünde bu durum anlaşılabilir.

Ana akım neoklasik iktisat yaygın olarak, kendi faaliyet alanı içerisinde tartışmalı herhangi bir durum yokmuş gibi kabul edilir. Zira böyle olmasaydı, toplumsal mübadele için başka ilkeler gerekecekti. Benzer şekilde, iktisadın kendisinin tartışıldığı ve kavranıldığı düzlem oldukça sınırlıdır. Her zaman değilse bile en iyi ihtimalle sıklıkla, tam rekabet ekonomisi ve bununla ilişkili marjinal faydanın maksimizasyonu için gereken koşulların tartışılması kabul görür. Bu kabulün, tek olmasa da en önemli sebebi, toplumu anlamanın temeli olarak sadece bireylerin davranışsal ve güdüsel yönleriyle alakadar olunmasıdır.

Üçüncüsü, bir disiplin olarak iktisadın bilgisinin, ana akım neoklasik iktisat kapsamında dahi yüzeysel olduğu ortaya çıkar; toplumsal mübadele ve ekonomi arasındaki ilişkiyi ele almaya bilhassa daha yatkın olan hetorodoksilerin ve ekonomi politiğin bilgisi ise çok daha vahim durumdadır. Geriye dönük de olsa, bu değerlendirmemizi hesaba kattığımızda diğer bir neticeye ulaşıyoruz: Toplumsal mübadele kuramcıları, ana akım iktisadın bilgi dağarcığının utanç verici şekilde basit, sıklıkla yanlış ve ne yazık ki eskimiş olduğunu ortaya çıkardılar. Bu durum, muhtemelen, okurların ve yazarların her ikisinin birden ihmalkârlıklarını ve aynı zamanda, basitliklerini yüzlerine vurarak, birbirlerine gözdağı verdiklerini gösteriyor. Böylece, bir disiplinin dili ve biçimsel araçları, diğer disiplinlerin dil ve araçlarıyla yer değiştirir. Netice şu ki, iktisadın kendisi gelişimini sürdürse bile, toplumsal mübadele kuramının iktisattaki gelişmeleri takip etmesi pek de muhtemel değildir. Toplumsal mübadele kuramı iktisatla boy ölçüşmediği için, iktisattan artakalan yerlerle yetinir. Evet, iktisat; iktidar, adalet, sömürü, bölüşüm, kişiler arası mukayese ve kurumlar gibi konuları ele almada yetersizdir ve toplumsal mübadele kuramı da kendisini, iktisadın dolduramadığı bu analitik boşlukları dolduruyormuş gibi görür. Kısacası, toplumsal mübadele kuramı üç yanlış anlamayla maluldür. Ekonomiyi, müstakil bir disiplin olarak gördüğü iktisadın bakış açısından kavrar, iktisattan anladığı neoklasik iktisattır ve son olarak, neoklasik iktisattan anladığı da, onun en basit ve zaman zaman da yanıltıcı biçimidir.

Bu yorum, toplumsal mübadele kuramının ikinci temel ilgi alanı, yani bireyden topluma geçiş nasıl sağlanır, sorusu açısından bakıldığında, gerçekten akademik bir yorum gibi kalıyor. Zira bu yorumun sadece, toplumsal mübadele kuramından, sosyal sermaye kuramı adını alacak olan halefine aktarılacak entelektüel meseleler açısından (hatırı sayılır derecede) bir anlamı vardır. Bu kaygıyı bir tarafa bırakırsak, toplumsal mübadele kuramının gelişimiyle ilgili çok daha fazla söz söyleme fırsatı doğar. Öncelikle, istediğimiz kadar ekonomik saiki yahut diğer güdüleri devreye sokalım, insan davranışı toplumu açıklamaya yetmez. Bu doğrultuda ve en nihayetinde toplumsal mübadele kuramı literatürü, Humans'ı karşısına alarak gelişebileceğini; bunu yapacak entelektüel bütünlüğe sahip olduğunu gösterdi. Sonucunda da toplumun bireyden başlayarak türetilemeyeceğini kabul etti. Buna göre toplumun anatomisi, insanın anatomisinden çıkarılamaz; tabii ki eğer dış bir uyarıcının tesiri altında kalınmamışsa ki o zaman da bu dış uyarıcının kendisinin açıklanması gerekir. Netice itibarıyla psikolojik, ekonomik ve diğer unsurların eklenmesiyle insan davranışı üç aşağı beş yukarı yeniden yorumlanabilir, ama yine de alternatif bir güzergâh izlenmesi gerekecektir.

Bu yeni güzergâhın ilk aşaması, ikili (*dyadic*) mübadele denilen ve iki birey arasındaki mübadeleden oluşan küçük bir toplum kurmaktır. Buradaki bütün mesele, basitçe; bütünün, tekil parçaların toplamından daha büyük olup olmadığı meselesidir: Toplumu, ikili ilişkilerin üst üste yığılmış toplamı temelinde anlayabilir miyiz? Toplumsal mübadele literatürü (yine Homans'a karşı olarak) bu soruya çoğunlukla, kulaklarda çınlayan olumsuz bir yanıt verir. Mitchell'in (1978, s. 25) görüşüne göre, "Homans'ın tutumunun özü şu düşüncedir: Toplumsal biçim ve yapılar, kendi çıkarının peşinde koşan bireylerin toplamının yarattığı bileşim etkisinden öte bir şey değildir." Aslında Homans, ortaklaşa davranış biçimlerini hiçbir zaman açıklayamaz. Zira kendisi, "birikmiş bireysel etkileşimler dışında, ortaklaşa davranış biçimi diye bir şey yoktur" varsayımının sadece bir adım uzağında durur. Peki toplumsal mübadele kuramı bu çıkmazı nasıl aşacaktır?

Çıkmazı aşmanın esas itibarıyla üç farklı yolu vardır. İlki, genelleme yapmaktır. İkilikler, kişiler arası etkileşim ağlarına genellenir. Bu ağlar, akabinde, kendilerine özgü toplumsal ya da yapısal bir içeriğe sahip olabilirler. Böylece kurumlar ya da göreneklер, kurumları dolduran ve göreneklere uyan kişilerin varlığından bağımsız; kendi başlarına bir toplumsal varlığa sahip olmaya başlarlar. Bu durum, açıkça, sosyal sermaye kuramının bir parçası olan ağ kuramını öngörür. İkinci yol, bireylerle ilişkilendirilen (ideolojik ve kültürel anlamda) değerler sistemleri üzerinde daha fazla yoğunlaşır. Birinciden bağımsız düşünüldüğünde bu ikinci yol, esas itibarıyla, birincinin doğal bir sonucudur. İkinci strateji en çok, Homans'tan daha az indirgemeci ve kullandığı kaynakların analitik içeriği düşünüldüğünde daha kapsayıcı olan Blau (1964) ile özdeşleştirilir. Mitchell'in (1978) belirttiği gibi Blau, iktidarın, çatışmanın ve kurumların doğuşunu, birikmiş toplumsal mübadelelerden yola çıkarak açıklama çabasındadır. Bu birikmiş toplumsal mübadeleler, mübadele alanındaki kökenlerinden bağımsız bir şekilde hareket eden değer sistemleri biçimini alabilir. Bir müddet sonra mübadeleyi gerçekleştiren bireyler değil, bireyin yerine geçen bu değer sistemleri olur. Kısaca, "Blau'nün kuramsal önerileri, aslında karşılıklı olarak birbirlerini dışlayan bir sürü bakış açısının en iyi taraflarını alır [ve Blau'nün] (...) entelektüel seçmecilik için ne kadar hevesli olduğunu yansıtır " (s.74)[12]. Benzer bir durum Emerson (1987) için de geçerli. Yukarıda görüldüğü gibi Emerson için de sorun, kişi-piyasa ilişkilerinin aşılarak, kişi-çevre ilişkilerini anlamaya geçmek ve böylece eşitlik, adalet, iktidar ve sömürü gibi konuları içerebilmektir[13]. Hatta bu amaçla, çok boyutlu bir değer sistemi oluşturması manidardır[14]. Bu açıdan, sosyal sermaye kuramıyla gerçekten dikkat çekici benzerlikler olduğunu görebiliriz. Bu benzerliklerinden biri, toplumsal mübadele kuramının açık içselleştirme yeteneğidir; kendi analitik temelleri sınırlı olmasına rağmen.

Cook'da (drl.) (1987) yer alan katkıların açığa çıkardığı gibi[15], toplumsal mübadele kuramının ağlara, değerlere ya da her ikisine

birden gönderme yaparak bireyselden yola çıkıp toplumsalı kurmak gibi bir seçeneği vardı[16]. Üçüncü yolu anlatmaya geçmeden önce, Blau'nun bu kitaptaki yeri hakkında bilgi vermeyi uygun görüyorum; zira Blau bir dönüşüm geçirmiştir ve bu dönüşümün sebepleri, özellikle sosyal sermaye kuramının geleceği açısından önemli olacaktır. "Mübadele ve iktidar üzerine yazdığım ve makro-sosyolojik kuramın mikro-sosyolojik kuram temelinde kurulmasını önerdiğim kitaptan bu yana fikrimi değiştirdim " demektedir Blau (s.99). Bu değişimin sebebi şu düşüncesidir: Toplumsal mübadelelerin mikro düzeyleri arasındaki boşluk, bunlardan toplumsal ilişkiler ortaya çıkarmaya yetecek derecede doldurulamaz. Aslında (s.87),

> Makro-sosyolojik kuramı oluştururken önemli bir husus, onun mikro-sosyolojik kuramla bağıdır. Bir yaklaşım, mikro-sosyolojik ilkelerle başlamak ve bu ilkeleri makro-sosyolojik kuramın temeli olarak kullanmaktır. Alternatif yaklaşım ise mikro ve makro için farklı bakış açıları ve kavramsal çerçeveler gerektiği varsayımına dayanır (...) Ben de tek geçerli yaklaşımın ikincisi olduğu sonucuna vardım; en azından sosyoloji kuramının bu aşamasında.

Görüldüğü üzere esasen, mikro/makro yakınlaşması umudu ilke olarak reddedilmiyor, sadece bu bilgi düzeyimizde mümkün olmadığı belirtiliyor! Ancak en ilginci, iktisatla kurulan benzerliklerdir. Hem ekonomi hem de sosyolojinin mikro ve makro düzeyleri çakışıyor kabul edilir. Bu doğrultuda "Bir metafor kullanarak söyleyecek olursak, makro-yapısal kuram toplumsal ilişkileri dışarıdan incelerken, mübadele kuramı toplumsal ilişkileri içeriden inceler, denilebilir (...) mikro iktisatta olduğu gibi bu, mikro fakat genel bir kuramdır" (s.96). Mikro-makro ilişkisiyle ilgili tam da aynı çözülmemiş sorun, ekonomi için olduğu kadar, toplum kuramı için de geçerlidir artık (s.99):

> Emin olalım ki nihai amaç, hem makro-yapı hem de mikro-süreçlerin toplumsal hayat için ne derece önemli olduklarına dair açıklamaları kapsayan, birleştirilmiş bir sosyoloji kuramı geliştirmektir. Ancak, bunu başarabileceğimiz gün bize hâlâ

çok uzak; mikro iktisat ve makro iktisadın henüz titiz bir kuram geliştirememiş oluşu da bunu gösteriyor.

Keşke Blau çevresinde olup bitenlerin farkına varabilseydi! Zira sadece makro iktisadın yeni mikro altyapısı kurulmakla kalmıyor; aynı zamanda birinci bölümde özetlendiği üzere, aynı ilkeler, iktisatçılar tarafından ekonomi kuramını olduğu kadar, toplumsal sorunları da ele almak için genişletiliyordu[17].

Bunlar bir yana, Blau'nun tutumu toplumsal mübadele kuramcıları arasında evrensel kabul görmedi; çünkü üçüncü yol, bu tutumun muammalarını teker teker çözüme kavuşturuyordu. Bu üçüncü yol bireylerin, bireylerin değerlerinin ve bireylerin ağlarının etkileşime geçtiği toplumsal bağlamı veri alma zorunluluğundan doğar. Böyle olunca, toplumsalın oldukça büyük bir kısmı açıklanmadan bırakılır. Gerçi üçüncü yol, bireylerin ve bireylerin etkileşiminin biçim (ağlar) ve içeriğinin (değerler) daha geniş kapsamlı anlaşılması aracılığıyla kendi çalışma alanını tahsis etmiştir. Şimdi ise etkileşimlerin kapsamını genişleten bu tutumu, inceleme dışı bırakılan alanın büyüklüğüyle çelişiyor gibidir. Neticede eleştirel literatür, toplumsal mübadele kuramının açıklama düzeyinin düşüklüğüne ve hatta kuramın düştüğü totolojiye atıfta bulunur. Bu potansiyel zayıflığı Emerson da (1976) fark etmiştir mesela. Çözüm basitçe, sadece değerlerin ve ağların değil; toplumun kendisinin de bireysel mübadelelerin bağımlı/bağımsız sonucu olarak algılanmasına müsaade etmektir. Bu, daha genel toplumsal bağlamı yeniden üreten ve hatta dönüştüren toplumsal mübadelelerin de bağlamı olur. Toplumsal yapılar, Cook'un (1991) savunduğu gibi, mübadele ilişkileri ve mübadele ağları üzerinden yapılandırılmalıdır. Cook, bireye indirgemeciliği reddeder; zira bu indirgemecilik toplum kuramının tutarlı olması için gereken zorunlu kıstasları sağlamaz. "Kuram, [açıklama getirilmeyen] makro seviyede kalamaz ve bireyin seviyesine indiği zaman ise, [bireylerin davranışlarının] basitçe üst üste kümelenmesi yoluyla makro seviyeye tekrar dönemez" (s.39). Buradaki mesele "bu etkileşim kalıplarının zaman ve mekân içerisinde nasıl yeniden üretildiği ve kopya edildiğidir" (s. 41) (18). Sonuçta Cook (1987, ss.

218-19), dönek Blau (1987) ile aynı fikirde olmadığını açıkçan açığa gösterir. Yukarıda bahsedildiği üzere Blau, "toplumsal yapılar, ne de olsa, özneler arasında geçen toplumsal ilişkilerden meydana gelmişlerdir. Bu özneler, bireysel ya da (temsilcileri aracılığıyla hareket eden) ortaklaşmalar tarzında olabilirler" diye düşündüğünden, Blau'nün, "bireyler ve yığınlar arasındaki verimsiz eski bir dikotomiye yapışıp kaldığını" düşünür[19].

Toplumsal mübadele kuramıyla ilgili şahsi görüşüm, kuramın kendisi bir olgunluğa erişince bir neticeye vardı. Kuram, daha fazla ilerleyemeyecek gibi görünüyordu. Toplumsal mübadele kuramının toplum kuramına, ekonomik kuramı tamamlayan (bireyci) mikro bir altyapı sağlama projesi başarısızlığa uğramıştı. Ayrıca bu durum, literatürde süre giden ve birbiriyle ilişkili üç muhalif görüşü yansıtıyordu: İktisat mı sosyolojiye nüfuz etti, sosyoloji mi iktisada? Analizler bireyi mi, toplumu mu temel alıyor? Rasyonel tercih yaklaşımından bağımsız ele alındıklarında, tarihsel ve toplumsal olarak belirlenmiş etmenlerin analitik konumları nedir?[20] Ancak, ayrı olsa da yakından ilişkili gelişmeler bu entelektüel manzarayı dönüştürmek ve bir açıdan da bu muhalefeti ortadan kaldırmak üzereydi. Gelecek bölümde gösterileceği üzere Coleman, kuramın vurgusunu ve terminolojisini başka bir yöne kaydırarak sosyal sermayeyi kurdu. Kurarken de, sosyal sermayenin gönüllü takipçilerine dönüşecek bir grubu temel aldı. Bu arada, iktisat içerisinde makro iktisadın yeni mikro altyapısı hız kazanmaktaydı. Bu durum, hem iktisat içerisinde makro ve mikro arasındaki ikilemi çözmeyi hem de eş zamanlı olarak, optimizasyon ilkelerini ekonomi-dışı uygulama alanlarına yaymayı vaat ediyordu.

...sosyal sermayeye

Sosyal sermaye üzerine yapılan çalışmalarda neredeyse her zaman Coleman'ın, kavramın kurucusu olduğu söylenir. Dahası, Bourdieu'nün tersine, literatür genişledikçe ve ilerledikçe Coleman en azından sembolik olarak kabul görür[21]. Sosyal sermaye kav-

ramının daha önce nasıl kullanıldığının izi sürülmüştür. Ama Coleman'ın nasıl olup da modern dönemdeki ilk sosyal sermayeci değilse bile, en azından ilklerden biri olduğunu açıklamaya şaşırtıcı bir şekilde çok az özen gösterilmiştir. Çalışmaları arasında en çok ilgi gösterilenler, 1988'de Amerikan Sosyoloji Dergisi'nde (*American Journal of Sociology*) yayınlanan makalesi ve 1990'da yayınlanan kitabıdır. Ancak Coleman sosyal sermaye kavramını ilk kez 1987 tarihli makalesinde (1987b) kullanmıştır[22]. İlgi gösterilen çalışmalarla, kavram açısından önemli çalışma arasındaki fark ciddi bir sıkıntıya yol açar. Neticede sosyal sermaye kavramı sanki bir yerlerden gelen bir ilhamla, birdenbire bulunmuş gibidir. Dahası, Coleman'ın ailevi ve çevresel koşullardaki farklılıklar temelinde okulda gösterilen başarının farklılaşmasını açıklama isteğinden yola çıkarak, kendi sosyal sermaye kuramını türettiği ve genelleştirdiği düşünülür. Coleman'a göre "daha iyi" [Katolik] ailelerden ve çevrelerden gelenler, okulda daha başarılı olurlar. Böylece sosyal sermaye, beşeri sermayenin kaynaklarından biri olur (birey, işveren ya da devlet tarafından, beşeri sermayeye yatırılan kaynakların yanı sıra).

Ancak önemli olan şu: Coleman ve diğ. (1966) zaten ta yirmi yıl öncesinden bu meseleleri düşünüyordu[23]. Sosyal sermayenin, beşeri sermayenin neredeyse yerini alması, arada geçen zamanda ortaya çıkan sorunlara getirilmiş yeni bir anlayış değildir; dilde ve entelektüel atmosferde yaşanan bir değişiklikten ibarettir. İşte bu değişiklik, sosyal sermaye kavramının doğuşuna imkân sağlamıştır. Coleman, özel olarak 1980'lerin sonunda, iktisat ve sosyoloji arasında doğmakta olan uzlaşma ya da çatışmaya müdahil olur. Müdahil olurken de, bu ikisinin "Colemanvari" özgül bir sentezini yapma arayışıyla benzersiz bir konumda durur[24]. Bu duruşu, bir yandan, toplumsal mübadele kuramına dayanır. Ama bu kuram ve kendi konumu arasındaki benzerliklerden hemen hemen hiç bahsetmemiştir[25] (gerçi toplumsal mübadele kuramı, o zaman itibarıyla, sınırlı olan ufkunu çoktan tüketmişti). Diğer yandan, rasyonel tercihe dayanan ve epey zamandır devam ettirdiği yöntemsel duruşunu korur[26]. Şimdi sırasıyla bunları ele alalım.

Bir önceki bölümde kasti ve geçici olarak bir tarafa bırakılmasına rağmen Coleman, aslında toplumsal mübadele tartışmasına katkı sunan en önemli kişilerden biridir. Sosyal sermaye kavramını kullanışı, hiç olmazsa toplumsal mübadele üzerine önceki çalışmasıyla gösterdiği devamlılık açısından incelenmelidir (Coleman 1972, 1973, ve 1975). Bu devamlılık açısından Coleman sosyal sermaye kuramında, toplumsal mübadele kuramının ortaya koyduğu ana sorunsalın, yani bireyden başlayarak toplumsalın nasıl türetileceği sorusunun sınırları içerisinde kalır. Aslına bakarsak, psikoloji dışındaki diğer tüm toplum bilimlerinin rasyonel tercihe indirgenebileceğini kabul eder (psikoloji bir istisnadır, çünkü toplumsal sistemin karşısında duran biyolojik bir sisteme bağlıdır) (Coleman 1990b, s. 53). Bu açıdan, toplumsal mübadele kuramını davranışsal psikolojiyle başlatan Homans'ın tam zıddıdır[27]. Yine de Coleman'ın (1990b, s.51) asli meselesi bireysel davranışlar değil; bu davranışların sistemli davranışlara nasıl yol açtığıdır:

> Nicel çalışmaların çoğunun, açıklanması gereken şey olarak bireylerin davranışlarının alındığı çalışmalar olduğu gerçeği, her zaman canımı sıkan şeylerden biri. Böyle olunca sistemin gerçekten nasıl işlediğini değil, sadece bireylerin davranışlarını açıklıyoruz. Son bir kaç ay içerisinde beni heyecanlandıran şeylerden biri ise, nicel verilerin bireylerin değil, sistemin işleyişini açıklamak için nasıl kullanılmaya başlanacağını görmem oldu.

Zannedersem Coleman burada üstü kapalı olarak sosyal sermayeden bahsediyor. Zira başyapıtında (1990a, ss. 305–06) tam olarak aynı konuyu sosyal sermaye bağlamında, ancak bu sefer açık olarak ortaya koyar; sadece, bu kavramın değeri konusunda tereddütler yaşar.

> Sosyal sermayenin toplum bilimleri içerisinde mali sermaye, fiziksel sermaye ve beşeri sermaye kavramları gibi kullanışlı nicel bir kavram olup olmayacağını bekleyip göreceğiz. Kavramın bugünkü değeri, öncelikli olarak toplumsal sistemlerin nitel analizleri için, bunlar arasından özellikle de, nicel göstergeler kullanan nitel analizler için ne kadar kullanışlı olduğuna bağlıdır.

Bu analizler yapılırken ve kavram kullanılırken uygulanan

yöntem ise, halihazırda Coleman'da (1986) belirtilmiştir. Bu yöntem, bir önceki bölümde değinilen üçüncü yolla tamamen örtüşmektedir. Yani, toplumsal mübadele kuramının ortaya çıkardığı sorunları çözmek için toplum, bireysel etkileşimlerin süregiden kümelenmesiyle ve bireysel etkileşimlerden yapılan kestirimlerle tanımlanır.

Toplum kuramı için uygun bir alan belirlemeye Coleman, şöyle bir öneriyle başlar: Toplum kuramı bir bütün olarak topluma ve bireylere odaklanmalıdır (toplum ve birey arasındaki ara kategorilere müsaade edilmek şartıyla tabii). Toplum ve bireylerin birbirleriyle nedensel olarak nasıl ilişkilendirildiğine bağlı olan dört muhtemel kuram türü vardır: Toplum-toplum, toplum-birey, birey-toplum ve birey-birey. Coleman buradan şu sonuca varıyor: "Sosyolojideki ana kuramsal soru, bireysel seviyeden makro seviyeye nasıl geçileceğidir. Bu, iktisatçıların (bu adlandırma yanıltıcı olsa da) "kümelenme" dedikleri sorundur" (s.347). Çoktan fark edileceği üzere, sosyal sermayecilere iktisatçıların adlandırması daha cazip gelmiştir. Aslında,

> İktisatçılar, bireyden makro seviyeye çıkma sorununa "kümelenme" diyerek sorunu hatalı isimlendirmelerine rağmen, bu sorunu ele alma konusunda yaşanan gelişmelerin çoğunu onlar yapmışlardır. Rekabetçi bir piyasada sürdürülen rasyonel eylem düşüncesi, iktisatçıların başlıca aracıdır.

İktisatçıların eksik görüldüğü tek alan, toplumsal açıdan ulaşılan toplam çıktıların, bireysel düzeydeki optimizasyon davranışıyla tutarlı olduğunu göstermemeleridir. Bu bir eksikliktir; "çünkü kümelenme yeterli değildir; kümelenmenin bireylerin hareket ettiği toplumsal yapıların yeniden üretimiyle nasıl tutarlı olduğunu göstermek de gereklidir" (s.360)[28]. Dahası,

> Toplumsal normlar (...) soruna dair bir fikir verir (...) [Sorun,] toplumsal gerçeklik ve mevcut ya da potansiyel bir toplum kuramı arasındaki çakışmadır. Gerçekliğin ihtiyaç duyduğu şey, *toplumsal kurumlara* sahip olmaktır. Kurumlar, bireysel beğeni ve yetenekleri, bir fiyat grubuna ve bölüşülecek mallara ya da ortaklaşa verilecek kararlara dönüştürür. Toplum kuramı-

> nın ihtiyacı olan şey ise, bu aktarmayı betimleyecek kavramsal araçlara sahip olmaktır.

Şu ana kadar zaten çok açık bir şekilde görüldü ki, Coleman toplumsal mübadele kuramının odağını, (psikolojiyle değil de) iktisatla yapılacak bir diyaloğa doğru tamamen kaydırmıştı; böylece kurama çok daha güçlü bir ekonomik içerik kazandırdı. Yeni ekonomik sosyoloji konusundaki bu tutumunu da (ki aynı zamanda Coleman'ın arka planını oluşturan ikinci öğedir) Chicago Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü olmasına borçludur. Böylece, iktisatçı olarak Becker'in muadili olmuştur. Hatta Becker'le birlikte diğer toplum bilimlerinde "ekonomik yaklaşımın" uygulanmasını teşvik etmek için, iki haftada bir yapılan rasyonel tercih seminerleri düzenlemişler ve bu seminer dizisini uzun yıllar devam ettirmişlerdir. Yine de iki makalesi ve bir kitabı içerisinde (sırasıyla, Coleman 1987b, 1988, ve 1990a. Sonuncusu neredeyse bin sayfaya yakındır) sosyal sermaye kavramı, özellikle de bir iktisatçının gözüyle bakılırsa, suya sabuna dokunmayan bir basitlikte kendisini gösterir. Bu kavram, söz konusu eserlerde, sadece kamu malları* ve dışsallıklar** sorunları için uygun bir çözümün bulunabileceği alanın büyüklüğünü yansıtır. Bu konularla uğraşma gücüne sahip olmak demek (beleşçiliği [*free riding*] engellemek için), bireysel çıkarları tatmin etmekle bireysel çıkarları kontrol etmek arasında bir denge kurmayı ifade ediyor. Bu düzenlemeler bir kez bireyler tarafından içselleştirildikten sonra, artık birer davranış kuralını temsil etmeye başlarlar. Coleman (1987b, s. 153), bu basit seviyedeki sezgilerimizin bir araya geldiklerinde hem iktisat hem de sosyoloji açısından çarpıcı bir buluş oluşturacağını düşünüyor gibidir:

> Dışsallıklar ve kamu mallarının getirdiği kökten değişikliklerin farkına varma konusunda neoklasik iktisadın yavaş davranmasına benzer bir şekilde, sosyoloji içerisinde "mübadele

* Hiçbir ücret ödemeden herkes tüketebilir. Karşılığında çok yüksek bir bedel ödemek gerekmediği takdirde, hiç kimse kamu mallarını üretmek için girişimde bulunmaz. Böyle bir bedel ise verimsizliğe yol açar.

** Bireylerin eylemleri, diğer bireyler üzerinde doğrudan yansımalar yarattığı zaman ortaya çıkar.

> kuramını" kullananlar da, çok sayıdaki toplumsal eylem ve hareketin dışsallıklar yarattığını yahut kamu malı ya da kamusal kötü niteliğine sahip olduğunu anlamada yavaş davranmışlardır. Bu ise, sosyoloji içerisinde mübadele kuramının, hatalı bir şekilde bireyci olduğu anlamına gelir ve bu sebeple sosyoloji, dışsallıkların, kontrol uygulama yönünde bir çıkar yarattığını fark edemez (...) İşte bu anlamda toplumsal normlar sosyal sermaye oluştururlar.

Coleman'ın sosyal sermaye anlayışına daha yakından bakacağız. Ancak şu an için teslim etmek gerekiyor ki, Coleman'ın iddiaları iki açıdan çok çarpıcıdır. İlki, Coleman iktisat konusunda yanlış bilgiye sahiptir. Ekonomiye (ve topluma) karşı, kusursuz işleyen piyasayı mevcut tek iktisat varsayarak, analitik bir tutum takınır ve en azından başlangıçta, meslektaşı Gary Becker gibi davranır. Halbuki bu varsayım, ana akım iktisat için kesinlikle doğru değildir. Zira ana akım, yüz yılı aşkın bir zamandır yoğun bir şekilde piyasa kusurlarıyla ilgileniyor (Piyasa kusurlarıyla ilgili önde gelen çalışmalar Alfred Marshall'a aittir)[29]. Bir önceki altbölümde toplumsal mübadele kuramıyla ilgili görüşümü belirttim. Açığa çıkıyor ki, basit bir kümelenmeden farklılaşabilecek tam anlamıyla toplumsal sonuçlar üretme konusunda kuramın yaşadığı asli sorun, kesinlikle, kuramın bireyci temelidir. Coleman'ın bunun farkında olmayışını gerçekten aklım almıyor. Bu eksikliği açıklamak için şöyle bir şey farz edilebilir: Coleman ya toplumsal mübadeleden sosyal sermayeye geçerken tekerleği yeniden keşfetme işine girişmişti ya da sosyolojisini iktisatçı dinleyicilerine tanıtayım derken, önceki literatürü kasten bir tarafa bırakmıştı[30].

Coleman'ın iddialarının ikinci ve şimdiye kadar fazla dikkat edilmemiş yönü, tarihi ele alış biçimidir. Kuramında üstü kapalı olarak görülen şey; kaynaklar, iktidar ve (çıkar kavramından oldukça farklı olarak) kontrol, dışsallıklar, kamu malları gibi evrensel olan toplum ve tarih dışı kavramları kullanışıdır. Yine de Coleman, keskin ve basit bir tarihsel dönüşüm anlayışına sahiptir: Buna göre, tarihin bir noktasında bir dönüm noktası yaşandı. Bu dönüm noktasından önce piyasa-dışı mübadele egemendi. Akabinde ise, piyasa mübadelesinin daha gayri şahsi biçimleri

öne çıktı ve bu biçimler, toplumun önceden dayandığı sosyal sermayeyi yavaş yavaş yok etti. Böyle düşündüğü için Coleman'da toplumsal kavramlar, önce ekonomik sermayenin farklı türlerinin karşısına konulup tarih dışı bir şekilde oluşturulur. Daha sonra da birer kategori olarak, tarihsel bulguların üzerine yerleştirilir. Böylece, (elimizdeki rasgele kanıtlar kullanılarak) olağanüstü bir yaratıcılık ortay çıkar. Mesela, Coleman'ın (1991) iddialardan bazıları şunlardır: 13. yüzyıl öncesinde, kurulu toplumsal teşkilatlar yoktu (s.4)[31]. Yahut "aile içi geçimlik ekonomiden kopma, geçen yüzyılda" yaşandı (s.11).

Bu yavanlık ve yanlışlık, toplumun " 'doğal' ya da 'ilkel' fiziksel çevreden, 'inşa edilmiş' fiziksel çevreye ilerleyerek" dönüştüğü "büyük dönüşüm" fikrinin bir sonucudur (Coleman 1993). Coleman, tarihi böyle algıladığından, toplum bilimcilere şunu tavsiye ediyor:

> Hem toplumda hem de sosyolojide bir hata yapıyoruz. Bu hata basit ve düzeltilebilir: İlkel toplumsal kuruluşların dayandığı sosyal sermaye yok oluyor. Bizlerse, artık geleceğin toplumlarının kurulacağının ve dikkatimizi bu toplumlara uygun kurumlar tasarlamaya vermemiz gerektiğinin bir türlü farkına varamıyoruz.

Bu suçlama ve suçlamanın ifade edildiği terimler, toplum bilimcilerin çoğunu hayrete düşürüyor olabilir. Coleman (1993) bu noktada, ilk çalışma konularından olan, dağılan ailelerin eğitimi nasıl baltaladığı temasına geri döner ve muhafazakâr aile değerlerini[32], rasyonel tercihe duyduğu kişisel sadakatiyle özenle birleştirerek, kendi yaklaşımını örneklendirir. Coleman şunu savunur: Çocuklarını düzgün yetiştirmeyen ebeveynler, sadece çocukların aklını boş işlere harcamalarına sebep olmakla kalmazlar; aynı zamanda, onlar için suç ve uyuşturucuyla dolu bir gelecek ihtimali yaratırlar. Ebeveynlik görevini okullar da yerine getiremez. Bu sebeple kötü ebeveynler, topluma zorla bir dışsallık yüklerler. Bunu engellemek için, çocuklarının sosyal sermayesini oluşturmaları karşılığında ebeveynler ödüllendirilmelidir. Sonuca göre ödemenin yapılacağı bu ödül sisteminde, daha zor çocukları idare edenler,

daha yüksek bir ödül alacaktır[33]. Şimdi, uygulanabilirliğini bir tarafa koyarsak bu proje, tüyler ürpertici bir ahlaki çöküntü sorununu içinde barındırıyor. Çünkü ebeveynler, çocuklarına bakmanın ne kadar zor olduğunu abartma yönünde teşvik edilirler ki bu, akşam yemeği esnasında çocukların şımarıklıkları hakkında yaptıkları latifelerden çok daha ciddidir. Sonuç, Coleman'ın nadiren gizleme ihtiyacı hissettiği bir toplumsal mühendislik girişimidir (s. 14)[34]:

> Artık toplumsal denetimin esas olarak zora, kısıtlamaya ve kapalı toplulukların baskıcı örtüsü altında gerçekleşen olumsuz yaptırımlara değil; esas olarak olumlu teşviklere ve ödül performansına dayandığı bir gelecek, fırsatlar sunuyor bize.

Kısaca, cesur yeni dünya piyasayla tanışıyor!

Evet, bu biraz ürkütücü bir tablo olabilir ama ileride sosyal sermayeci olacaklar için faydalı bir ders. Konudan biraz uzaklaşmış olsak da bu tartışma, Coleman'ın dünya görüşü ve sosyal sermayenin bu görüşleriyle nasıl uyum sağladığı hakkında biraz fikir veriyor. Daha özel konuşursak Coleman için sosyal sermaye, basitçe, iktisadın bir uzantısıdır; piyasa kusurlarıyla, kamu mallarıyla ve kamusal kötüyle nasıl başa çıkılacağını ele alması amacıyla iktisadın genişletilmiş halidir; toplumsal mübadele kuramındaki birey anlayışının, piyasa kusurlarıyla başa çıkılabilmesi için genişletilmesidir[35]. Bunun gibi mütevazı bir başlangıcın ardından Coleman, çalışmalarında bir an için sosyal sermayeyi bir kenara bırakır ve rasyonel tercih yaklaşımına, bu sefer toplum biliminin bütününü açıklamak için başvurur (ki bu yöntem, bütünün dağılması ve asli özne gibi sorunlarda zaten kullanılıyordu) (Coleman 1990b, s. 53)[36]. Buna göre, toplumsal sistem, temel kategorileri kontrol ve çıkar olan bireyler arasındaki ilişkilerin kümelenmesinden oluşturulabilir.

Toplumsal sistemin bu yorumunun iktisat içerisindeki gelişmelerle, özellikle de makro'ya yeni mikro altyapı getirilmesiyle olan benzerliği çok çarpıcı. Bu benzerlikler, kimsenin gözünden kaçmadı ve Coleman ve Becker arasındaki ve gizliden gizliye buna tekabül eden iktisat ve sosyoloji arasındaki farklara dair bir tartışma başladı. Swedberg'in (1990, s. 6) dediği gibi;

> Temel olarak Becker (...) neoklasik analizin, ekonominin dışında kalan alanlara doğru nasıl genişletilebileceği sorusuyla ilgilenir. Diğer taraftan Coleman ise, sosyolojiye rasyonel tercih temelinde yeniden biçim vermeye çalışır. Bunun için, sosyolojinin kimi geleneksel özelliklerine analizlerinde yer verme hususunda Becker'den daha titizdir.

Frank'ın belirttiği gibi bu geleneksel özellikler, temel olarak, Coleman'ın temsilci bireylere bağlı kalmaktan sakınma ve bu aracı mercilerin veri kabul edilmesine müsaade etme isteğinde kendilerine yer bulurlar (ayrı bir rasyonel tercih tartışmasının, bu varsayımı haklı çıkaracağı düşünülür. Bu konu için aşağıya bakınız.). Daha önemlisi Becker, neoklasik iktisadın dengedeki mübadele modellerinden başlamasına ve bu modelleri parasal mübadelenin olmadığı durumlara yaymasına rağmen[37], Coleman için bunun tam tersi geçerlidir. Coleman, içinde paranın yer almadığı toplumsal mübadele çeşitleriyle ilgilenerek başlar. Bu mübadeleler, sosyal sermaye ile birçok şeyin değiş tokuşunda kullanılırlar. Böylesi mübadelelerde sosyal sermaye, benzetme yaparsak, bir çeşit kredi gibi iş yapar. Bireyler, kendileri için geri ödeme ve sistemli bir şekilde sosyal sermayeyi yeniden üretme mekanizmaları mevcut olduğu müddetçe, böyle bir krediyi kullanabilirler.

Ancak Becker ve Coleman'ın kuramları, içerik değil, sadece başlangıç noktaları açısından farklılık gösterir. Ayrıca ikisinin de rasyonel tercih yaklaşımına bağlılıklarını vurgulamamız gerekiyor. Böyle olunca da aralarında çok fark olduğunu söylemek abartıdır[38]. İktisatçıların başlangıç noktası kusursuz işleyen piyasadır. Bu piyasa, daha sonra piyasa kusurlarının ışığında belirli bir toplumsal içerik ile yeniden yapılandırılır. Bu toplumsal içeriğin, bu sefer bilgi eksikliklerinin ışığında, ekonomik rasyonalite ile uyumlu olduğu gösterilmelidir. Öte yandan sosyologlar, disipliner gelenek tarafından tanımlanan bir toplumsal kavramından başlarlar ve bu kavramı rasyonel tercih temelinde yeniden yapılandırmaya çalışırlar[39].

Son olarak, genel bir toparlama yapacak olursak Coleman, sosyoloji ile olan ilişkisi hesaba katıldığında, iktisattan "ayrılışının"

bir mantık evliliğine kolayca dönüşebileceğini açıkça belirtmektedir: "Sosyoloji için en uygun paradigma, Walrasçı genel denge kuramından türetilebilir. Elde edeceğimiz bu türev, genel denge kuramından toplumsal yapı sebebiyle yine de kısmen ayrılır; zira Walrasçı kuram, toplumsal yapıyı yok sayar" (Coleman ve diğ. 1986, s. 364). Walrasçı sistemde piyasa kusurlarının olmayışı, Coleman'ın bu sistemin bir noksanı olarak bahsettiği tek noktadır. Özetleyecek olursak, yeni mikro-altyapı; yani toplumsalı yöntembilimsel bireycilik temelinde açıklamak için piyasa kusurlarını kullanma girişimi, Coleman'ın toplum kuramı için belirlediği hedefleri yerine getirmeyi başarmıştır[40]. Bu açıdan durum, sosyolojinin iktisadı teslim aldığı (tersi değil de) şeklinde değerlendirilmelidir ve böyle de değerlendirilir. Sosyolojinin, iktisat içerisindeki bir casus olmadığı düşüncesi ise nadiren kabul görür (Coleman 1990b, pp. 56–57). Ancak Coleman (1990, s. 300) yöntembilimsel bireyciliğe bağlılığına rağmen, kendisini toplum kuramının neferlerinden biri olarak görür. O kadar ki, bireye odaklanılırken toplumun ihmal edildiğinden şikayet eder; hem de ciddidir, dalga geçmez!

> Modern toplumda yaygın olarak görülen bir hayal var (...) o da şu: Toplum, bir dizi bağımsız bireyden oluşur. Bu bireylerin her biri, ayrı ayrı ulaşılan hedeflerini gerçekleştirmek için eylemde bulunur ve toplumsal sistemin işleyişi, bağımsız bireylerin bu eylemelerinin bileşiminden meydana gelir.

Diğerlerinin toplumu ihmal ettiği suçlaması yanında, Coleman'ın kendisini bu gruptan ayrı tutup, bilimsel açıdan daha yüksek bir mevkie yerleştirecek derecede yüceltmesini nasıl açıklayabiliriz? Coleman'ın diğerlerinin aksine rasyonel tercih yaklaşımını kullanıyor oluşu ve bu yaklaşımın Coleman için tek meşru yöntem olduğu veri kabul edilirse, bu burnu büyüklük izah edilebilir. Böyle olunca, neden kendisini iktisada sosyolojiyi katan kişi olarak gördüğünü de anlamak mümkün olur. Coleman'ın ne yaptığını baştan düşünelim: Başlangıç noktası kabul edilen toplumsal, bireyden çıkarılır ve ekonomi de psikolojiyle ikame edilir. Böyle bir durumda aslan (iktisat) tarafından mideye indirilecek

bir kuzunun (sosyoloji), aslanı beslediğini düşünerek böbürlenmesi hiç de şaşırtıcı değildir*. Ana akım neoklasik iktisadın tavırları, Colemancı sosyoloji içine o kadar çok işlemiştir ki; iktisat tarafından yenilip yutulduğundansa iktisadı beslediğini iddia etmek, sosyolojiye profesyonel bağlılığı (toplumsalı incelemek) açısından hiçbir sorun teşkil etmez[41].

Daha özel olursak, ilgili literatürde Coleman'ın, çoğunlukla ve haklı olarak, sosyal sermaye kavramını bireysel öznelerin eylemleri ve hedefleri açısından işlevsel olarak anladığı kabul edilir. Zira sosyal sermaye, "işleviyle tanımlanır (...) ortak iki niteliği olan çok çeşitli varlıklar (...) ve toplumsal yapının bazı yönleridir ve yapının içinde bulunan bireylerin kimi eylemlerini kolaylaştırır" (Coleman 1990a, s. 302). Sosyal ilişkiler, eylemliliği kolaylaştırıcı yönde değiştiği zaman, sosyal sermaye de değişir (s. 304). Dahası, bu açıdan sosyal sermaye ne fiziksel ne de beşeri sermayedir. Sosyal sermaye "ikili ve çoklu kişiler arası ilişkilerin yapısında zorunlu olarak ortaya çıkar; ne bireylerde ne de üretimin fiziksel donanımında bulunur" (s.302).

Bu temelde sosyal sermayenin (ki bu kavram, kitabının 300 sayfasını geride bıraktıktan sonra ancak doğru düzgün ortaya çıkar), kısıtlı bir ek değeri olduğu düşünülür. Bu durum, sosyal sermayenin ürettiği geniş literatür göz önüne alındığında oldukça çarpıcı: "Sosyal sermaye kavramını kullanmak, diğer bölümlerde tartışılanlardan önemli açılardan farklı hiçbir süreci açığa çıkarmayacak" (s.304). Daha ziyade sosyal sermaye kavramı, nedensel olarak kurgulanmıştır ve (devrimci eylemden kredi kurumlarının rotasyonuna kadar) olağandışı bir çeşitliliğe sahip örnekleri bir araya getirmek için terminolojik bir çatı sağlar[42]. Dahası, bu kavrama eşlik eden ve sosyal sermaye literatüründe artık standart hale gelmiş diğer kavramlar da ortalarda gezinir; otorite, güven, normlar, yükümlülükler, beklentiler, bilgi, yaptırımlar, kamu malları ve dışsallıklar gibi. Bu kavramlar, sosyal sermayenin kendisine gerek duyulmadan, açıktan açığa kullanılıyor oldular.

* Yazarın kullandığı İngilizce atasözü şudur: "The lamb going to slaughter should see itselfas feeding the lion" - çev.

Analitik olarak Coleman'ın sosyal sermaye anlayışını, esas itibarıyla geniş çaplı iki tema şekillendirir. Her iki tema da, toplum seviyesine kadar yükseltilmiş olan rasyonel tercih kuramının sorunsalından türetilmiştir. Birincisi Coleman, beleşçilik (*free riding*) ile aşırıcılık (*zealotry*) arasındaki ikilikle ilgilenir. Sırasıyla beleşçilik, kimi işlevlerin gereğinden az; aşırıcılık ise gereğinden fazla yerine getirilmesine yol açar. Sonuç ne olur peki? Sonuç (ilgili herkesin ister iyiliğine, ister kötülüğüne olsun); ekonomik, siyasal ya da diğer kaynakların, bireysel ya da ortaklaşa amaçların peşinden gitmek için ne derece güçlü olduklarına bağlıdır. Ne zaman fiiliyatta böyle bir güç oluşsa, bir sürü değişik çıkarı gerçekleştirmek için, bir sürü değişik iktidar kullanılabilir hale gelir. İşte böylece sosyal sermaye yaratılmış olur. Sosyal sermaye, bireysel sermayenin ya da kaynakların diğer türleriyle tezattır; zira son saydıklarımızı müşterek kurumları kurmadan evvel, kendi başımıza da kullanabiliriz. Aslında ekonomik piyasa kusurları modeli, piyasa-dışı alanlara yayılmıştır. Ancak bu, bireysel olarak izi sürülen çıkarlar ile müşterek ulaşılan neticeler arasındaki ayrılığı ortadan kaldırmaya muktedir olabilir de, olmayabilir de. Toplum kuramındaki sistematik (daha doğrusu bu sistematiğin analitik olarak bizi zorlayan kısmı), bir araya toplanmış bireysel eylemlerin kasıtsız ama kalıcı sonucu olarak anlaşılır. Bireysel eylemlere verilecek en uygun cevap, müşterek eylemler ve piyasa-dışı eylemlerdir[43].

İkincisi, Coleman (1990a) "kusursuz sistemi" tartışırken, bu anlamıyla sosyal sermayenin konumlandığı daha genel çerçeveyi netleştirir. Aslında Coleman (ideal olarak) dünyanın, kusursuz işleyen Walrasçı bir sistem olmasını ya da (kusursuz işleyen bir sisteme en çok yaklaşan piyasa sistemi olduğu için) piyasa-temelli ekonomik dengeye dayanarak kurulmasını gönülden dilerdi. Çünkü ilke olarak piyasada her şey paraya çevrilebilir ya da her şey mübadele edilebilir (Coleman'ın [1990a, s.720] kullandığı tabirle; *fungibility*). Kaynaklar nerede isteniliyorsa, orada kullanılabilirler. Ancak ne yazık ki, toplumun her alanının parasallaştırılması mümkün değil. Bunun sebeplerinden biri, mesela, demokrasilerde oyların parayla satın alınmasına izin verilmemesi ve kimi durum-

larda para kullanımının toplumca yasaklanmasıdır. Bu durum, çıkarları gerçekleştirmeye çalışırken, kaynaklar ve iktidarın mübadele edilebilirliğinde bir aksama olduğunu gösterir. İşte bu boşluk, sosyal sermaye ile doldurulabilir. Öyle ki, "eğer bir sistemde sosyal sermaye eksikliği varsa, genelleşmiş ya da sistemik iktidar varsayımı geçerli değildir, demektir" (s.816). Görünen o ki, mübadele edilebilirlikteki (ve sosyal sermayedeki) bir eksiklik, kaynaklara ve dolayısıyla iktidara ezici bir üstünlükle sahip olanların, hâkimiyetlerini bütünüyle kurmalarına engel oluyor gibidir[44].

Kısaca, kusursuz bir sistem, toplumun tümünü içermesi koşuluyla Walrasçı bir ekonomik sistem olabilir. Ancak gelin görün ki bu sistem, toplumun tümünü içermez; içeremez. Bu sebeple sosyal sermayenin, toplumu piyasaymış gibi sunmasına ihtiyaç duyulur. Öyle ki sosyal sermaye, kaynakların ve iktidarın tamamen farklı sahalarda, farklı hedeflere ulaşmak amacıyla sorunsuz işlemesine imkân verecektir; aynı, paranın birçok şeyi satın almaya muktedir olması gibi. Açıktır ki; aşırıcılıktan rant kapmaya kadar, ortaya çıkan parasal mübadele kusurları ya da eksiklikleri ilke olarak sadece sosyal sermaye tarafından giderilebilir. Ancak sosyal sermayenin, ekonomik mübadele edilebilirliği işlevsel olarak ikame edişinin her şeyi çözeceğinin hiçbir güvencesi yoktur*.

Bitirirken

Özetle Coleman, Marx'ın kapitalizme geçiş kuramının kötü bir taklidini üreterek ve iktisadı ilkel bir düzeyde kullanarak, basit toplumsal mübadele kuramını sosyal sermaye kuramına dönüştürdü. Niyeti her ne olursa olsun, iktisadı sosyoloji içine (ya da sosyolojiyi iktisat içine) çekerek çok daha önemli bir şey yapıp yapmadığı tartışması ise[45], bir yere varmıyor. Ancak Coleman'ın, rasyonel tercih yaklaşımının kılık değiştirmiş ve çok daha akla uygun bir biçiminin, büyüyüp serpilmesinin yolunu açtığı kesin. Zira bahsedildiği üzere bu yöntem, zaman zaman sadece rahat-

* Burada bahsedilen, sosyal sermayenin kötüye kullanılması ya da hiç kullanılmamasından tamamen başka bir şey.

lık olsun diye de olsa, müşterek öznelerin veri alınmasına müsaade eder; ancak ana kuramda yine de buna yer yoktur (Coleman 1990b, ss. 51–52):

> Sanırım, kimi kuramsal amaçlar için müşterek özneler veri alınabilir (...) Fakat aynı zamanda diğer bir kısım amaçlar için ise müşterek özneler sorunlu olarak görülebilir. Başka bir değişle, yöntembilimsel bireycilik birden fazla seviyede iş görebilir diyorum. Gerçek yöntembilimsel bireycilik doğal kişileri (...) yegâne başlangıç noktası olarak alır (...) [Ama] mikro-dan-makro-ya geçiş çerçevesi *görece* bir çerçeve sunar. Öznelerin amaçlı eylemlerde bulunduklarının görüldüğü herhangi bir seviye mikro seviye olarak alınabilir ve bu öznelerin sisteminin nasıl işlediği incelenebilir. Ama ana açıklama için söylediğim gibi, biri çıkıp, bu öznelerin kendilerini sorunsal olarak almak da isteyebilir.

Ancak Coleman, doğru bir tahminle, kuramının diğer toplum bilimcilere ne kadar basit gözükeceğinin bilincindedir. Bu basitlik, neoklasik mikro iktisadın, bir parça mübadele edilebilirlik ve indirgemecilikle ucuz bir yoldan genelleştirilmesinin neticesidir. Aslında Coleman bu durumu itiraf da ediyor:

> Mikro seviyedeki olağanüstü basit bu sistem, iki unsura sahip: Bir tarafta özneler; diğer tarafta ise, bazen "olaylar", bazen "kaynaklar" ve bazen de "mal" dediğim şeyler. Yani, bu açıdan burada birazcık kaygan bir zemin var. Öte yandan, bu unsurları iki şey birbirine bağlar; "çıkar" ve "kontrol".

İlaveten, "eylemlilik ilkesi (...) faydanın maksimizasyonuna bağlıdır (...) ama ben bunu çıkarlar yönünden düşünmek istiyorum; çünkü çıkar, kişileri düşündüğümüz doğal biçimle daha fazla örtüşüyor "(s.52). Kısaca, ekonomik rasyonellik, müşterek öznelerle ve çıkar kavramının terminolojisiyle ilişkilendirilerek daha eli yüzü düzgün hale getiriliyor. Burada kontrol, devredilemez kaynaklara ya da toplumsal kısıtlamalara dayanır. Bu toplumsal kısıtların başında (sigara içilmemesi gerekliliği gibi) toplumsal normlar gelir. İktidar ise ekonomik-olmayan kaynakların kişiler arasında bölüşümü olarak anlaşılır (ss.56-57). Bu analizin ekonomik analizle olan benzerliği (özdeşlik değilse tabii !) çarpıcıysa eğer; toplum kuramı-

nın, kuramın dilinin ekonominin diliyle eşzamanlı kullanımı yoluyla daha geniş bir uygulama alanı edinmesi de yine bir o kadar çarpıcıdır. Kısaca, Coleman'a (1990b, s.56) göre "iktisada uygulayacaksak, iktidar ve zenginlik aynı şey demektir":

> Ancak sadece ekonomik değil, (ortaklaşa gerçekleştirilen eylemleri de içeren) diğer kaynaklarla da ilgileniyorsanız; işte o zaman zenginliği "iktidar" olarak yorumlarsak daha iyi olur. Zira bu, neoklasik iktisatçılarla aramdaki en temel fark.

Başka bir deyişle iktidar, bilindik ekonomik zenginliğin başka (piyasa-dışı) araçlarla sürdürülmesidir. (Piyasa-dışı) bu araçlar açısından sosyal sermaye kavramı, analitik bir çatı sağlayabilir. Bu durum, açıkça yapılan bir itirafla karışık, rasyonel tercihe duyulan değişmeyen sadakatten ve gölgelerle savaşmaktan başka bir şey değil; zira bu göstermelik savaş da olmasa toplum kuramında geleneksel hale gelen kimi kavramlar hepten dışlanacaklardır. Tilly'nin (1998, s. 19) güçlü algısıyla işaret ettiği gibi[46]:

> James Coleman toplumsal normların, bağlılıkların ve benzeri olguların ilişkisel yorumuna saldıracakmış gibi görünüyor her seferinde; ancak tam hedefine ulaşmak üzereyken yumruklarını geri çekiyor. Coleman'ın yazılı ifadeleri, bireysel eylemleri etkileyen birçok özne, gözlemci ve otorite olduğundan bahsetse de; matematiksel formülasyonları, etkili bir şekilde, kişiler arası etkileşimden ziyade, tek bir öznenin hesaplarını tasvir etmektedir.

Coleman'ın sosyal sermaye kavramında gerçek sosyalin yokluğu, sosyali yayarak ya da rötuşlayarak, bir şekilde ona eski yerini kazandırmaya çalışanların dikkatini çekmedi. Böyle olunca, toplumsal mübadele kuramında yer alan rasyonel tercih bağlamına dikkat edilmemiş oldu. Halbuki toplumsal mübadele kuramından, bilmeden de olsa ayrılınan nokta buydu (ana akım neoklasik iktisattan sermaye kavramının alınmış olması dışında tabii)[47]. Sosyal sermaye, toplum kuramı içerisinde hem yöntembilimsel bireyciliğin hem de iktisadın olağanüstü zaferini temsil eder ki bu, on yıl önce hayal bile edilemezdi[48].

6

Ve Toplum Kuramının Referans Çalışması Geliyor

Giriş

1980'lerin başında literatürde, 1930'larda Birleşik Krallık'taki kitlesel işsizliğin sebeplerini inceleyen yeni bir çalışma alanı oluştu. Bu çalışmaları harekete geçiren (bundan sonra kısaca B&K olarak belirteceğimiz) Benjamin ve Kochin'in (1979)[1] yaptığı katkılardır. B&K 1930'lardaki işsizliğin gönüllü olduğunu iddia ediyordu. Nedeni ise, ücretlerle karşılaştırıldığında seviyesi çok yüksek olan işsizlik yardımıydı. Başka bir deyişle, yazarlara göre işsizliğin sebebi, yardım/ücret oranının yüksek oluşuydu. Böyle olunca da işsizler, karşılaştıkları fiyat sinyalleri (ve dolayısıyla caydırıcı etmenler) karşısında, işsiz kalmayı seçiyorlardı. Bu her açıdan son derece ilgi uyandıran makalenin, aynı derecede güçlü karşıt akademik fikirlerin bombardımanına maruz kalması şaşırtıcı olmasa gerek. B&K' e yöneltilen eleştiriler, hem kuramsal hem de ampirik temeldeydi; yaş, cinsiyet, bölgesel farklılıklar gibi çok daha fazla değişkeni içeriyordu; yahut B&K'nin kullandığı verileri düzeltiyordu. Eleştiriler neticesinde B&K'nin çizdiği yardım ve işsizlik arasındaki birebir sebep-sonuç ilişkisi, başka etmenler tarafından yumuşatılmış ve hatta bastırılmış oldu. Ancak netice itibarıyla yardım seviyesinin yüksekliğinin, yüksek işsizliğe sebep olduğu fikri sürdürüldü. Hem artık bu durumdan sadece Benjamin ve Kochin'i sorumlu tutmak ya da bu başarıyı sadece onlara mal etmek de olmazdı[2].

Bu anlattıklarımın sosyal sermayeyle ne ilgisi var? Aslında yok... Sadece, B&K olayı bir akademik bilimsellik (!) türünü ortaya çıkarıyor ve ben de bu özgün türe bir isim vermek istiyorum. İsmi söylüyorum; boş laf girdabı. Temel nitelik olarak bir boş laf girdabı literatüre bir ya da birkaç katkı yaparak başlar. Yaptığı katkıların düşünsel bir yenilik getirmesi gerekmez; yine de, Yeni Yoksul Yasası'nda olduğu gibi mesela, uygulamada yeni bir şeyler ortaya çıkarabilirse ne mutlu. Yaratıcılıktaki bu eksikliği telafi eden iki şey vardır. İlki, yaygın görüşün ("tabii ki işsizler iş ister") tamamen reddidir. İkincisi, akademi ("işsizler isteksiz çalışır") ve kitle bilinci ("işsizler, fazlasıyla cömert olan refah devletine yük olur") arasında kalakalmalarıdır. Dahası bir laf girdabı, kuramsal açıdan ya da gerçeklik düzeyinde temelden çürük olmasıyla kendisini belli eder. Son ve en önemlisi, laf girdapları muazzam büyüklükte bir literatür üretirler. Çıkış noktası olarak başlangıçtaki katkı alınır; bu katkıyı ölesiye eleştiren bir literatür gelişir. Paradoksal olarak, başlangıçta yapılan katkı, yoğun eleştiriler karşısında terk edilmez ya da yok olup gitmez. Tam tersi, eleştirileri içselleştirerek hayatına devam eder. Gerçi bu içselleştirmede her zaman tutarlı ya da başarılı olunmayabilir; ama (yanlış) başlangıç noktasının az ya da çok tesirinde kalarak gelişme sağlanır.

Bu bölüm, Robert Putnam'ın sosyal sermaye üzerine çalışmasının bir "boş laf girdabı" olduğunu kanıtlama amacını taşıyor. Elbette boş laf girdabı, B&K örneğinde önceki paragrafta genel hatlarıyla verilen muğlak süreçler ve sonuçlar için kullanılan bir metafordur. Hiçbir laf girdabı bir diğerinin tıpatıp kopyası değildir; geniş çevreleri sayesinde hepsinin gittiği yol farklılaşır. Aynı şekilde bağlamlarına bağlı olarak içerikleri de değişir. İlk olarak, Putnam'ın, sosyal sermaye kavramı için ne kadar önemli olduğunu görmek gerekir. Newton (1999a, s.3) Putnam'ı "sosyal sermaye kuramının yaratıcısı ve asli temsilcisi" olduğu için övmektedir. Newton Coleman'dan da bahseder; ama daha ileride. Ancak gelin görün ki Newton, bu tümcelerin yer aldığı koskoca derleme eserinde Bourdieu'ye sadece üç kere atıfta bulunmuştur; Bourdieu'nün indekste yer almasına da izin verilmemiştir[3]. Putnam'ın çalışma-

sına en azından laf arasında atıfta bulunmadan literatüre katkı yapan neredeyse yoktur. Durum, sadece kendi disiplini olan siyaset biliminde böyle değil. Konu, tarih disiplinini de içine alacak şekilde, aynı disiplinlerarası köprü oluşturan bir ağ misali, tüm toplum bilimlerini ilgilendiren bir konudur. Mesela tarih açısından, Disiplinlerarası Tarih Dergisi (*Journal of Interdisciplinary History*) ikili özel sayısını sosyal sermayeye ayırmıştır; Putnam hem bahsedilenler, hem de katkı koyanlar arasındadır (Gamm ve Putnam 1999)[4]. Rotberg (1999) tarafından derlenen giriş makalesi "Afrika, Amerika, Avusturya ve Avrupa'da Sosyal Sermaye ve Siyasal Kültür" başlığını taşır. Bu başlık, makalelerin kapsadığı zaman dilimiyle birlikte ele alınırsa, kavramın tarihselliği kadar, (varsayılan) coğrafi genişliğini de belli eder[5]. İlaveten, Konut Politikası Tartışmaları Dergisi (*Housing Policy Debate),* sosyal sermayeyle sadece akademik olarak ilgilenilecek belki de en son yerdir; yine de mukabilinin oluşturduğu örneği takip eder. Dergi, makalelerden oluşan ve ilk makaleyi Putnam'ın (1998) kaleme aldığı tek bir özel sayı çıkardı ve sosyal sermayeyi, konut edindirmenin unsurlarından biri olarak ele aldı. Keman'ın (1999, s. xv), Deth ve diğ.'in (drl.) (1999) önsözünde belirttiği gibi, sosyal sermaye, akademik siyaset bilimini fildişi kulesinden çıkarmıştır; hem de geçmişte Tocqueville ve John Stuart Mill gibi yazarlar tarafından oluşturulan geleneği sürdürmesine izin vererek.

Putnam'ın bir boş laf girdabı başlatmasının olumlu yönlerini (yani popülerliğini ve şöhretini) ortaya koymak ve ispatlamak; olumsuz yönlerini (sahte ve tartışmalı bilimselliğini) ele almaktan çok daha kolay. İlkine örnek verelim: Putnam'ın (1993a) (sosyal sermaye kavramını ilk kez gündeme getirdiği) İtalya üzerine çalışması, üç ayda bir çıkan ana akım İktisat Dergisi'nin (*Quarterly Journal of Economics*) editörü tarafından, 90'larda toplum bilimlerine yapılan en övgüye değer katkı olarak telaffuz edilmiştir. Lemann'ın (1996) belirttiği gibi Putnam, Coleman'ın kullandığı yolu kullanarak, çalışmasının İtalya'ya getirilmesinin ardından, sosyal sermaye kavramını ABD'ye yeniden ithal etmesiyle birlikte bu kadar önemli hale geldi. Amerikan sivil toplumunun varsayı-

lan düşüşüyle yüzleşmesinin bir sonucu olarak Putnam, pop yıldızlarına yakın şöhretli bir konum kazandı. Bill Clinton'la birlikte Camp David'e (izleyici olarak) davet edildi; popüler dergilerde boy gösterdi; ki bu, kamuya nasıl mal olduğunu gözlemleyebileceğimiz bir turnusol kağıdıdır. Dahası, bu popülerlik bilimsel konumundan da bir şey götürmedi; Cambridge'de 1999'da son derece prestijli Marshall derslerini vermeye başladı.

Lemann'ın değindiği gibi, Putnam'ın gördüğü kabul, Banfield'ın (1958 ve 1970) deneyimlediğinden oldukça farklıydı. Banfield'ın çalışması, Güney İtalya'dan ABD'ye ve ABD'nin varoşlarına kadar geniş bir alanı tarar. Banfield, kişiselleşmiş kısa dönemli kazançlar elde edilirken, topluluğun uzun dönemli ortak faydasının göz ardı edilmesine yol açan ahlaktan uzak (*amoral*) bir aileciliğin, her iki bölgede de görüldüğünü savunur. Ancak Banfield'ın, incelediği toplulukla ilişkisi açısından geldiği nokta; zenci olmanın getirdiği dezavantajın kaynakları konusundaki görüşlerine veri tedarik ederken, polisten güvenliğinin sağlamasını talep etmek oldu! Putnam ise, tersine, topluluk tarafından sıcak bir şekilde karşılanmış; *National Civic Review* tarafından desteklenmiştir mesela[6]. Putnam'ın sosyal sermaye anlayışı, Banfield ile benzer meselelerde kendi görüşlerini yaymasına imkân tanımış ve bunu yapabilmek için kendisine uygun bir referans çerçevesi sağlamış görünüyor. Wallis ve diğ.'in (1998) bildirdiğine göre Putnam, "köprü kuran sosyal sermayenin" oluşturulması için, zenci çocukların beyazların okullarına gönderilmesi taraftarı olduğunu açıklar (ki başkaları buna ırksal entegrasyon diyebilir). Zira bu her şeyden önce zencilerin aldığı eğitimi iyileştirecektir. Öte yandan Putnam karma okulların, yerel zenci topluluğun sahip olduğu sosyal sermayeyi (Putnam buna "köprü-kurmayan sosyal sermaye" demektedir) zayıflatacağını da düşünür. Bu sebeple, "karma okullarla ilgili tartışmaların üzücü yanı, her iki tarafın da haklı olmasıdır" der. Şu ana kadar anlatılanların düşündürdükleri şöyle: Konu, sanki tamamen sosyal sermayeyle ilgilidir. Dahası, herkes tarafından bilinen az buçuk şeyler dışında, okullarla ve ırkçılıkla ilgili hiçbir şey söylemiyor Putnam.

Ancak bu, bir boş laf girdabı olarak, sosyal sermaye için halihazırda bir başarısızlık yaratmış durumda. Daha asli olarak, ikinci altbölüme Putnam'ın ilkel sosyal sermaye birikimini tetikleyen İtalya örneğini sorgulayarak başlıyoruz. Putnam'ın ileri sürdüğü ilk savlar; kuramsal, tarihsel, yöntemsel, ampirik ve kavramsal temelleri açısından yıkıcı saldırılara maruz kaldı. Bildiğim kadarıyla, Putnam şu ana kadar bu eleştirilere cevap vermiş değil. Aslına bakılırsa, bu eleştiriler cevap verilebilecek gibi de değil.

Böylesi aciz ve hatta aşağılayıcı bir başlangıcın ardından Putnam, ilk olarak Coleman'dan aldığı sosyal sermaye kavramını, evirip çevirip tekrar ABD'ye takdim ederek, olağanüstü bir kurnazlık sergiledi. Putnam, Amerikan yurttaşlarının derneklere üye olma ya da dernekleşme tercihlerini gözlemleyerek, ilk olarak Tocqueville'in dikkat çektiği sivil toplum gibi bir değerin, artık geriliyor olmasından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirdi.

Ayrıca Putnam, Tocqueville tarafından öngörülemeyecek olan bir konuyu, televizyonun gelişmesi ve yaygınlaşmasını, sivil toplum analizine ekledi. Putnam'a göre televizyon, toplumsal açıdan etkin bireylerin yerine, hainee, "oturan patates çuvallarının" (*couch potatoes*) geçmesinin sebebidir. Bu doğrultuda Putnam, kendi araştırma programını oluşturmaya ve popüleritesini inşa etmeye girişti; zira bu unsurlar, akabinde enine boyuna budanacaktı; sosyal sermaye adı altında başkaları, bu popülerliği alıp kaçacaklardı[7].

Ancak üçüncü altbölümde, akademideki modanın baştan çıkarıcı gücü karşısında, eleştirel niteliklerini korumaya istekli ve muktedir akademisyenlerin (ve belki de bu modanın bir adım önüne geçerek); Putnam'ın Amerika macerasını, İtalya çalışmalarından daha fazla beğenmedikleri gösterilecektir. Buradan da anlıyoruz ki, aslında sosyal sermaye, toplum bilimleri içerisinde hızlıca genel kanı haline gelmeden çok önce, temellerinin sığ ve sallantılı olduğu ortaya dökülmüştü. Ama sosyal sermaye, kendisine yöneltilen eleştirilerin ağırlığı altında akademik dünyayı terk edeceği yerde, bu eleştirileri içselleştirdi ve böylece süregelen ilerleyişini devam ettirdi. Geriye dönüp bakınca, sosyal sermaye-

nin bükemediği bileği öptüğünü söylemek uygun düşer herhalde. Ek olarak, Putnam'la ilgili bölümü bitirirken göstereceğimiz üzere, İtalya'dan Amerika'ya kadar süren uzun Putnamcı maceranın, sosyal sermaye kavramı üzerinde bir etkisi daha oldu. Sosyal sermaye, yöntembilimsel bireycilik ve sınırlı ekonomik içeriğiyle bağlarını koparacağı yerde, kendi kendini güçlendiren bir süreç başlatarak, bu yönlerini gizleme eğilimi gösterdi: Toplum kuramının çoğunlukla bireyci olmayan kategorileri, sosyal sermayenin genişleyen yörüngesinin kapsamına alındı.

İtalya işi

1993'deki çalışmasında Putnam (1993a), sosyal sermaye kavramını ilk kez kullanır. Putnam, Coleman'ın (1988) bireylerin sahip olduğu sosyal sermayenin eğitim hayatına etkisini incelediği çalışmadan esinlendiğini açıkça kabul eder. Ancak, zamanla ilgisi eğitimden siyasete ve ABD'den İtalya'ya kayar. Aslında amacı oldukça basittir: İtalya'nın kuzeyinde kaydedilen kalkınmanın, neden İtalya'nın güneyindekinden daha yüksek olduğunu açıklamaya çalışır. Verdiği yanıt da aynı derecede basittir: Çünkü İtalya'nın kuzeyi, daha yüksek bir sosyal sermaye seviyesine sahiptir. Daha açıklayıcı konuşacak olursak sosyal sermaye, sivil toplum içerisinde, yani devlet ve ekonominin arasında bir yerde kurumların oluşmasıyla tanımlanmıştır. Yatay denilen bu yurttaşlık kurumları (demokrasi ve ekonomik büyümeyi de yanlarında getirerek), güneyin aksine kuzey İtalya'da serpildiler. Başka bir deyişle, sosyal sermaye hem devletin hem de ekonominin daha iyi çalışmasını sağladı. Sivil toplum ile ekonomik ve siyasal performans arasındaki böylesi bir ilişki, iki süreç ile açıklanmıştır. Bu süreçlerden biri kurumlara üyeliğe ve bu üyeliğin sevk ettiği yurttaşlık bilincine içsel, diğeri dışsaldır. İçsel olan şudur: Belirli bir amaç doğrultusunda oluşturulan bir kurumun üyeleri, birbirlerine aşina olacaklar ve güven duyacaklardır. Bu güven, diğer faaliyet alanlarına doğru olumlu bir yayılma etkisi yaratacaktır. Dışsal olan ise şudur: Sosyal sermaye, yayılma etkisinin sadece

kurum üyeleriyle sınırlı kalmaması açısından, çok daha genel bir güven kültürü ortaya çıkarır. Dahası, bu genelleşmiş güven kültürünün geçerliliğini korumasının koşulları yeni değildir. Bu koşullar, sosyal sermaye zaman içerisinde yavaş yavaş ve değişerek inşa edilmeden ve gücünü sağlamlaştırmadan (ya da sağlamlaştıramadan) çok önce; neredeyse bin yıl evvelinden belirlenmiştir. Sosyal sermayeyi oluşturmak uzun zaman alabilir; ancak güvenin yanlış yerleştiği ortaya çıkarsa, sosyal sermayenin yok olması çok kolaydır. Sosyal sermaye, ekonomik ve siyasal kalkınmayı gerçekleştirmek için yardım elini uzatır; ama yokluğu ölümcüldür. Yani toplumlar, sahip oldukları sosyal sermaye seviyesinin yüksekliğine göre ikiye ayrılırlar; sırasıyla kuzey ve güney İtalya bu durumun örnekleridir. Putnam (1993a, s. 177) şöyle diyor:

> Güven, normlar ve bağlantılar gibi sosyal sermaye stokları birikmeye ve kendi kendilerini güçlendirmeye meyillidir. Kısır döngüler, bir toplumsal denge yaratır. Bu dengeye yüksek seviyede işbirliği, güven, karşılıklılık, katılımcı yurttaşlık ve müşterek refah eşlik eder. Ama ihanet, güvensizlik, sömürü, kaytarma, tecrit, kargaşa ve tıkanıklık da kısır döngülerin boğucu havasında birbirlerinin daha da yoğunlaşmasına sebep olurlar. Bu iddia, ortak eylem sorunuyla karşı karşıya olan tüm toplumların (yani aslında *tüm* toplumların) evrilmeye yatkın oldukları ve bir kez ulaşıldığında kendi kendilerini güçlendiren, en azından iki genel denge durumu olduğunu savunur.

Putnam savını ampirik düzeyde kurar. 20. yüzyıl İtalya'sında kurumsal faaliyetleri ve sosyal sermaye seviyesini inceler ve ardından, sosyal sermaye konusunda kuzeyin sahip olduğu avantaja dair bulgular ışığında, yukarıda kısaca değinilen tarihsel yorumu dikkatlice kurgular. Böyle yaparak, "yıkıcıdan" daha azını yakıştıramayacağımız bir dizi eleştirinin hedefi olur; ki bu eleştiriler sadece İtalyan tarihini araştıran bilim adamlarından da gelmez[8]. Tarrow (1996) bu eleştirmenlerin, hem ilklerinden hem de en sertlerindendir. Tarrow önce, Putnam'ı övmek için elinden geleni yapar. Putnam'ın nicel ve nitel bulguları birleştirme ve disipliner ayrımları aşma çabasından; kurumların değişen etkilerine özel

olarak odaklanarak sivil toplum ile ekonomik ve siyasal performans arasındaki ilişkiyi ele aldığından bahseder. Bu değişen etkiler önemlidir, zira başka türlü, bu kurumlar farklı tarihsel bağlamlara yerleştirildiğinde bile benzerlik göstereceklerdir. Ancak, daha on sayfa ilerlemeden Tarrow, İtalya örneğini ve sosyal sermayenin adeta bir sarmaşık gibi büyüdüğü ve yayıldığı kaynağı, bir daha birleştirilemeyecek bir şekilde özenle parçalara ayırır[9]. Sosyal sermayenin büyüsüne kapılan herkese Tarrow'un çalışmasını dikkatlice okumalarını öneririm. İtiraf edeyim, görece daha sıradan ama sert kimi yorumları kendime ayırdım; ama keskin görüşleri (ve kibar nükteleri) açısından Tarrow'un kitabını resmen sömürdüm.

Tarrow, Putnam'ın çalışmasının etkisini anlatmaya, "akademik çevrelerin dışında da yankı bularak (...) bilimsel çalışmalarla popüler başarı arasında ender rastlanan birlikteliği kuran (....) alanında övgüye değer en yeni çalışmalardan biri" olduğunu dile getirerek başlar (s.389). Ancak, bu birlikteliğin gerçekleşmesini sağlayan şey yeni araştırmaların ortaya koyduğu bulgular değildir. Zira Putnam ve arkadaşlarının çalışmaları, farklı yerlerde on seneden fazla bir zamandır halihazırda yayımlanıyordu[10]. Bu sebeple başarının sırrı daha ziyade, daha önceki çalışmalarında yaptığı çıkarımların kapsamının, kurumsal başarı konusundaki "mütevazı savlarından", "demokrasiyle aralarındaki ilişkiye" kadar genişlemesinde aranmalıdır. Sosyal sermaye ise, bu başarıyı mümkün kılan ithal edilmiş bir kavramdır. Aslında Putnam (1993a) kitabının son bölümünü sosyal sermaye kavramına ayırır; bu bölümden önce metinde bu kavramdan bir kere olsun bahsetmez. Bu çalışmasını önceleyen ve on sene süren araştırmasının neticesinde yaptığı yayımların ise sosyal sermaye kavramı açısından neredeyse hiç önemi yoktur. Kısaca söylersek, Putnam için sosyal sermaye, uzun süreli bir çalışmanın sonrasında akla gelen kuramsal bir fikirdir. Zira daha önemli ya da daha büyük şeylere yönelik bir köprü kurmadığı sürece, kavram ilk başlarda, çalışma için zaruri görülmemiştir.

Tarrow'un eleştirel yorumunun iki genel tipten oluştuğunu

gözlemleyebiliriz. Putnam basit regresyon analizi yürütmüştür. Bu sebeple belki biçimsel bir anlatım kullanmak bütünüyle uygun olmayabilir, ama yine de yapacağım. Öncelikle değişkenlerin nasıl ölçüleceği sorusu gelir. Bir yandan, göz ardı edilen değişkenlerin nasıl hesaplanacağı meselesi vardır. Diğer yandan, zaman serileriyle kesit analizini ilişkilendiren* değişkenlerin birbirleriyle nasıl etkileşime geçtiğini gösteren modellerle; bağıntı ve nedensellik arasındaki ilişkinin nasıl ölçüleceği sorulur. Daha az biçimsel bir ifadeyle konuşur ve daha açık olursak; bunların hepsi, kurumsal hayat biçimine bürünmüş sosyal sermayenin, Putnam tarafından daha genel bağlamından nasıl koparıldığını gösterir, diyerek özetlenebilir. Halbuki sosyal sermayeyi üreteceği ve etkileyeceği farz edilen bağlam tam da bu geniş bağlamdır. Yine de eksik olan en önemli şey bağlam değil de, merkezi devlet. Tarrow, dobra dobra dile getirir: "Kitapta devlet kurumunun yokluğu, Putnam'ın açıklama modelinin en temel hatalarından biridir " (s.395). Devletin yokluğunun bir yönü; kuzeyin, yabancı egemenliğinde yaşanan uzun bir geçmişin ardından güneyi boyunduruk altına alma derecesidir (s.394):

> Normanların 12. yüzyılda kurduğu merkezi monarşiden, burayı 1861'de ele geçiren birleşik hükümete kadar Güney İtalya'yı yöneten bütün rejimler yabancıydı ve burayı sömürgeci bir mantıkla yönettiler.

Kısaca demokrasi, yönetim, politika ve kurumsal eylemliliğin, bu gibi etmenlerden bağımsız olması çok zordur. Daha genel konuşursak, Putnam'ın sosyal sermaye kavramına odaklanarak, siyasal hayata ve bu hayatı belirleyen unsurlara dair çizdiği tablo, son derece yetersizdir[11].

Ancak bu, basitçe, tarihin derinliklerine inme ve kuzeyin, güneye kıyasla nasıl daha iyi yönetildiğinin fazlasıyla güllük gülistanlık ve fazlasıyla tekdüze bir tasvirini verme meselesi değil. Zira kuzeyde ortaya çıkan yolsuzluk dalgası Putnam'ın analizini

* "Kimi bölgelerin zaman içerisinde kalkınmasını, zamanın bir noktasında bölgeler arasındaki farklılıkları inceleyerek kavrayabilir miyiz? " sorusu gibi

zayıflatmıştır[12]. Son senelerin yolsuzluğunun, kuzeyin sekiz yüz yıllık tarihini çökertmesi mümkün mü acaba? Tarrow, sorusuna bir yanıt beklemez ama sormaktan da geri durmaz (s.392):

> Acaba Putnam, Kuzey İtalya'nın kamusal hayatında ayrılıkçılığın yanı sıra ortaya çıkan yolsuzluk skandallarının, yıllar boyu süren terörizmin ve siyasal adam kaçırmaların yanı sıra yaşanan mafya istilasının, kitlesel örgütleriyle birlikte Marksist ve Katolik alt-kültürlerin çöküşünün ardı ardına patlak vermesini nasıl anlamlandırırdı, hem de bütün bunlar parti sisteminin örgütsel ağlarını tamamen yok etmişken?

Tarrow bunun yanında, daha önce Goldberg (1996) tarafından güçlü bir şekilde ortaya konulan bir konuya, yani güneyin kimi yerlerinde kurumsal faaliyetin son dönemdeki gelişimine dikkat çekiyor (ki Goldberg Putnam'ı, güney ve kuzey arasındaki farklılıkları açıklamadan, iki bölgenin kalkınmasındaki farklılaşmayı ele almakla suçlamaktadır). Bu noktada Grote (1997) Putnam'a basit fakat tam anlamıyla yıkıcı bir eleştiri yöneltmektedir. Grote'ye göre sosyal sermayenin etkisine dair Putnam'ın tarih yorumu çok yetersizdir ve çok geç bir döneme dair verilerden hazırlanmış yapay bir üründür. Mesela Putnam'a göre güneyin tarihsel ataleti, 1982 gibi geç bir tarihte ölçülen güney ve kuzey arasındaki kurumsal etkinlik farklılığına dayanır. 1982-1990 dönemi gibi geç dönem veriler, aslında İtalya çapında kurumsal faaliyetin homojenleşmesine işaret eder. Bu dönemde güney, kuzeyi kurumsal faaliyetler açısından yakalamaktadır. Ama yine de buna tekabül eden ekonomik kalkınmada bir yakınlaşmadan bahsedilemez. Yakın tarihsel dönemde, modern kurumsal faaliyetler güneye (kuzeyden daha yavaş da olsa) geliyor. Yine de bu gelişme, geniş anlamıyla ekonomik ve siyasal kalkınmanın daha uzun tarihi açısından hiçbir şey ifade etmeyebilir; olsa olsa nedensellik ilişkisini ters çevirir. Grote, bu son verilerin "yurttaşlıkla ilgili iddiaların tümünü yahut en azından büyük kısmını zayıflattığı " sonucuna varıyor mantıken (s.5)[13] ve devlet ve yönetimin görevlerine çok daha fazla önem verilmesi gerektiğini savunuyor. Eleştirel yorumlar içerisinde bu, tekrar tekrar karşımıza çıkan ve farklı eleştiriler

için bir buluşma noktası oluşturan bir tema. Devletin işlevi sosyal sermaye çalışmalarına, bir bağlam ve (yatay yerine) dikey etkileşimler gibi yeni unsurlar katıyor ve böylece sosyal sermaye çok daha yapıcı yorumlanabiliyor[14].

Tarrow eleştirisini, Putnam'ın göz ardı ettiği unsurları yapısal olarak içeren ve Putnam'ın varsaydığı nedenselliğin yönünü ters çeviren bir alternatif önererek bitirir (s.396):

> Yurttaşlık kapasitesinin yokluğu, siyasetin, devlet inşasının ve toplumsal yapının yan ürünüyse, o zaman Amerika'nın şehirlerinde ya da Üçüncü Dünya tarımında yaşanan sıkıntıların sebebi de ilk önce reel sermayenin kaçışında; ikinci olarak ise ürün fiyatlarındaki istikrarsızlık gibi yapısal unsurlarda aranmalıdır daha ziyade. Aynı Güney İtalya'da olduğu gibi, Kuzey Philadelphia ve Sahel'de de yaşanan sıkıntıların göstergeleri yurttaşlıkla ilgili olabilir; ancak sebepler yapısaldır. Eğer Güney İtalya'ya dair Putnam eleştirim onun kuramını da içine alacak şekilde genişletilecek olursa, kurumları teşvik ederek sosyal sermaye eksikliğini yok etmeyi hedef alan siyasetçiler, sorunun sebeplerine değil, emarelerine saldırıyorlar demektir.

Bu, sosyal sermayeciler için gayet erken ve yerinde bir uyarı. Tarrow, sadece İtalya'yla sınırlı olan yerlerde de olsa, Putnam'ın sosyal sermaye kavramını kullanışı içerisindeki kuramsal boşlukların ve yanlış politika saptamalarının altını çiziyor; tarihsel ve çağdaş kayıtlarda yaptığı hataları da bir tarafa ayırıyor[15]. İkinci genel fakat daha üstü kapalı Putnam eleştirisi, Putnam'ın kalkınma modelini sorgulamak yerine, bu modelle ilişkilendirilen kavramlara yüklediği anlamları sorgulamaya yönelir. Açıkça görülen şudur ki, sosyal sermaye olarak adlandırılsın ya da adlandırılmasın Putnam, yurttaşlıkla ilişkilendirilen güven gibi diğer değişkenleri sekiz yüzyıllık İtalyan tarihi boyunca anlamlarını hiç değiştirmeden kullanmıştır. Tarrow şöyle diyor (s.396):

> Tarih, gerçekler kullanılarak geçerli genellemeler yapılabilecek, yansız bir hazne değildir (...) Çağdaş demokratik siyasetten türettiğimiz bir kavram, nasıl olur da tarihin diğer dönemlerine ve diğer siyasal sistemlere taşınabilir?

Aynı tartışma içerisinde, İtalya'nın kalkınması üzerindeki Napolyoncu etkileri tartışırken Grew (1999), sadece yöntem ve kronoloji açısından değil; siyaset kavramının anlamı açısından da Putnam'dan ayrılır. Zira Grew'e göre siyaset, toplumsal bellek ve gelenekler pahasına sadece kurumlarla sınırlı olmaması gereken bir siyasal kültür düşüncesini, iktidar kullanımını ve keskin kopuşları anlatmaktadır.

Özetle, Putnam'ın vaka analizi, sadece sosyal sermaye kavramı çevresindeki kısır döngülerin oluşturduğu dengeyi ortaya çıkarma amacına hizmet ediyor gibidir. Analiz, İtalya üzerine yürüttüğü çalışmasının sonuçlarını yansıttığı için tabii ki bunun kasıtlı yapılmış olması çok zordur. Ama İtalya işini tamamlamak; devlete, tarihsel kayıtlara, güncel bulgulara ve siyaset ve sivil toplumla ilişkilendirilen temel kavramlara karşı son derece basit bir muhakeme yapmayı gerektiriyor. Başlangıçta, bu analitik günahlar yığınına bir kılıf bulunmuştu; ancak böyle bir kılıfın varlığı, bölgenin ve bölge tarihinin uzmanlarının açıklamalarıyla bütünüyle ortaya çıkarıldı. Böyle olunca da sosyal sermayenin kapı dışarı edilmesi hiç de şaşırtıcı olmasa gerek. Putnam'ın sosyal sermaye kavramını yüceltişini daha da göklere çıkarmak; sadece ve sadece bu eleştirel literatürü ihmal ve göz ardı ederek mümkün oldu; neticesinde de bir o kadar güçlü ve olumsuz tepkiyi üzerine çekti.

Pistte bowling oynarken

İtalya'nın geçmiş bin yılı zarfında serimlenen varsayımsal sosyal sermaye kavramıyla, günümüzde ABD'deki durumun hem zamansal hem de mekânsal olarak birbirlerinden çok uzak oldukları düşünülebilir. Ancak popüler ve bir o kadar da bilimsel fikirlerin, iletişimin küreselleşme hızını bile utandıracak bir hız ve rahatlıkla başka başka uygulama alanları bulduklarını görüyoruz. Coleman'dan Putnam'a sıçradıktan sonra sosyal sermaye kavramı, Putnam'la birlikte İtalya'dan Amerika'ya geldi. Böylece kavrama İtalya'da dahil olan yatay yurttaşlık bağları, kavramın Amerika'daki hayatında da korundu. Dahası, Amerika'daki ha-

yatında sosyal sermaye, bowling kulüpleriyle ilişkilendirilen yakınlıkları incelemek için kullanıldı. Bu yakınlıklardaki azalmaya atıfta bulunmak için kullanılınca, kavram, kendi kendisiyle alay eder hale geldi neredeyse (Putnam 1993b, 1995, ve 1996a)[16]. Sosyal sermayenin Atlantik-aşırı yolculuğu esnasında kavramın kaybettiği şeyler de kazandığı şeyler de oldu. Kaybettiği şey, İtalya çalışmalarından kaynaklanan derin kötümserliğiydi. Kalkınmadaki farklılaşmanın, sosyal sermayenin uzun süren inşası esnasında yüzyıllar öncesinden oluştuğu söylenirse, kısa vadede yapılabilecek fazla bir şey kalmaz pek tabii ki. Ancak Amerika ve dünyadaki diğer yerler açısından böylesi bir kötümserlik terk edilebilirdi. Zaman artık, sosyal sermaye kavramına odaklanarak ve onu yeniden kurgulayarak neler kazanabileceğimizi düşünüp, neşelenme zamanıydı. Jackman ve Miller'in (1998) Putnam hakkında dediği gibi:

> Putnam, kuzey bölge yönetimlerinin üstün performansını İtalya'ya atfediyor; yurttaş katılımında görülen farklı kültürlerin etkisini ise güneydekilerin donuk performansına. Bu farklılıkların kalıcı olduğu düşünülür; öyle ki aslında Putnam, bunların izini ortaçağlara kadar sürer (...) Buna karşın, aynı derecede iyi bilinen ve İtalya örneğindeki iddialarını daha detaylandırarak sunduğu "tek başına bowling oynamak" savında, "yurttaşların Amerikası'nın" sadece yirmi yıl önce yok olduğunu söyler!

Sosyal sermayenin, muhtemelen eleştirileri yanıtlarken kazandığı şey ise[17], devletin işlevinin kabulüdür. Kısaca Putnam açısından belirtirsek (1993b, s. 42):

> *Sosyal sermaye, etkin bir kamu politikasının ikamesi değil; daha ziyade onun kısmen önkoşulu, kısmen de neticesidir. Sosyal sermaye (...) devletler ve piyasalar aracılığıyla ve onların içinde işler; onların yerine değil (...)*Sosyal sermaye yaklaşımı, toplumsal altyapıyı işleyen kamu politikalarıyla birleştirmenin yeni yollarını ortaya çıkarmayı; karşılığında da akıllıca kamu politikaları kullanarak Amerika'nın sosyal sermaye stokunu yeniden canlandırmayı vaat eder.

Tabii ki bu söylediklerimiz kamu politikalarının etkinliğine

bağlıdır ve neticede bowling kulüpleri, Amerikan vatandaşlarının sivil topluma katılabileceği ve yan ürün olarak da birbirleri için dışsallıklar üretebilecekleri daha genel yolları anlatmak için kullanılan basit bir metafordur. Ancak bu metafor, durumu alttan altta hicveder. Levi'nin (1996) belirttiği gibi, Timothy McVeigh ve Oklahoma'daki bombalamayı düzenleyen diğer kundakçılar bowling liginin birer üyesiydiler (ama pek de yurttaşlıkla bağdaşır bir iş yapmadılar!). Ancak benim en çok sevdiğim örnek *Büyük Lebowski* filminde betimlenen bowling kardeşliğidir. Zira bireysel ve müşterek, bir grup işe yaramazın oluşturduğu bir kardeşlikti bu. Putnam'ın Amerikan sosyal sermayesinin azalışını göstermek için kullandığı bir diğer unsur, televizyonun yaygınlaşmasıdır[18]; çünkü televizyonun ev dışındaki diğer eylemlere yer bırakmadığı düşünülür.

Görüldüğü üzere Amerikan sosyal sermayesinin azalışının birçok işareti var. Ancak bu semboller literatürde o kadar büyük bir yer işgal ediyor ki, bu duruma farklı açılardan bir sürü itiraz gelmesi pek şaşırtıcı değil. Kâh sosyal sermayedeki azalma reddedilmiştir, kâh bu azalmanın etkileri; kâh sosyal sermayenin diğer alanlara etkide bulunduğu düşünülen mekanizmaların basitliği eleştirilmiştir, kâh sosyal sermayenin diğer biçimlerindeki artışla, mevcut azalışın telafi edilmesi önerileri. Mesela Greeley (1997a ve 1997b) ve Wood (1997) toplumsal değerlerin ve eylemlerin devamı açısından (televizyon karşısında) kilisenin öneminin üstünde duruyorlar. Ama Norris (1996), televizyonun bütün işlevlerinin olumsuz olduğu görüşüne itiraz ediyor ve sosyal sermayenin yaratılması için haberlerin izlenmesi tavsiyesinde bulunuyor[19]. Bir diğer örnek olarak Valley (1996), siyasal ilgisizliğin günümüz politikalarının aldığı biçimin bir sonucu olduğunu savunur. Siyasal ilgisizlikte televizyon önemli bir görev üstlenir ama Moy ve diğ.'in (1999) desteklediği üzere, televizyon denildiği gibi zorunlu olarak sosyal sermayenin azalışını ima etmez[20]. Kimileri interneti, televizyonun olumlu eşdeğeri olarak görür (Kern 1997)[21]. Stubbs (1998) açısından internet, mesela Yugoslav etnik çatışması çevresinde yaratılan sanal savaşlarda kullanılmak için oluşturulacak

sosyal sermayenin kaynağıdır[22]. Schudson (1996), boş zaman faaliyetlerinin (spor merkezlerine üyelik gibi) ticarileşmesi ışığında (YMCA ve YWCA'dan elde edilen verilere göre*), Putnam'ın yurttaşlık bağlarının zayıflamasını nasıl ölçtüğünü sorgular. Aynı zamanda Schudson, kadınların eşitlik ve yasal zeminde sınıfsal eylemde bulunma gücü için mücadeleleri gibi yeni siyasallaşma biçimlerine sıcak bakar. Ek olarak, eğer günümüzde sosyal sermayenin 1910-1940 arası nesillerle kıyaslandığında azaldığı söyleniyorsa, o zaman bu nesiller boyunca sosyal sermayenin yüksek olması ve dahası, daha önceden, muhtemelen savaş ve Yeni Düzen (*New Deal*) zamanı politikaları tarafından oluşturulması gerekir.

Ancak Putnam'a karşı en fütursuz yorumlarda bulunanlar Jackman ve Miller (1998) oldu; özellikle de 1994'de kadar olan son yirmi yılda Amerikan sosyal sermayesinin azalışını sorgularken. Jackman ve Miller'a göre Putnam seçerek; sadece kimi kanıtları kullanır ve çıkarımları hatalıdır. Bu açıdan Ladd'nin (1996) çok farklı kaynaklardan toparladığı ve geniş bir alana yayılan bulgular ışığında vardığı sonuca yer verirler: "Verilerin gerçekte gösterdiği sosyal sermaye artışının büyüklüğüne karşı tamamen hazırlıksız yakalandım. Sistematik verilerin tek bir dizisi bile "tek başına bowling oynamak" tezini desteklemiyordu"[23]. Mesela (bu yirmi yıllık dönemde) yardım kurumlarına üyelik, neredeyse yarı yarıya artmış ve çevre koruma derneklerinin sayısı beş katına çıkmıştır. Sözümona "oturan patates çuvalı" gençliği, dernek kurma ve üyelik konularında özel olarak öne çıkar. Aslını söyleyecek olursak, Putnam'ın kullandığı veriler sivil haklar, çevre ve tüketim odağında 1967 sonrasında kurulan yeni gruplaşma türlerinin hiçbirini içermez! Ah o kötü 1960'lar, hiç yaşanmamıştır sanki...

Sadece bu bahsettiğimiz isimler değil, van Deth ve diğ.'in (drl.) derlemesinde (1999) ve Avrupa'da sosyal sermaye olgusu ve bu olgunun etkileri hakkındaki karşılaştırmalı yorumunda görülebileceği gibi, sosyal sermaye kavramının savunucuları da Putnam'a karşı oldukça eleştireldir. Hollanda'da gönüllü kuruluşlar üzerine

* YMCA: Genç Hıristiyan Erkekler Birliği ve YWCA: Genç Hıristiyan Kadınlar Birliği. *-çev.*

yaptıkları çalışmada de Hart ve Dekker (1999), özel hizmetlerin, bir kamu kültürü olan gönüllülüğe yer bırakmayacağı ihtimali konusunda "televizyon ve gönüllü eylemler arasında basit bir mübadelenin gerçekleştiği" iddiasını mantıksız bularak reddederler (s.101). Daha ziyade, gönüllü kuruluşlara katılımla, tüketim toplumunun yoğunluğu ve modadaki değişim hızı arasında daha yakın bir bağ olduğunu savunurlar: Gönüllü katılımı çekmesi açısından şöyle diyorlar: "Siyasi partilerin zamanı geçti; çevre ve kaçak göçmenler konuları ise hâlâ gündemde. Bir kaçak göçmen, popülerlik açısından, son dönemlerini yaşayan bir AIDS hastasının en yakın ahbabıdır" (s.102). Maloney (1999), üyelik yoluyla siyasi katılımın yerine çek defterinin geçmiş olma ihtimali üzerinde durur. Ancak bu durum, zorunlu olarak siyasi bağlılıkta bir azalmaya işaret etmeyebilir[24]. Mesela Whiteley (1999) toplumsal etkileşim yokluğunda, sosyal sermayenin, kişisel ahlak ya da hayali cemaatler gibi psikolojik yollarla kurulmasını incelerken aynı konuya değinir[25]. Eastis (1998) ise müzik grupları üzerine etnografik bir çalışma yürütürken, ilişkilerin karışık ve çeşit çeşit olduğunu ve sadece üye sayısının büyüklüğüne indirgenemeyeceğini savunur[26]. Torcal ve Montero (1999), Franco döneminin devam eden etkisi sebebiyle İspanya'da karşılıklı güven duygusunun az olsa da giderek büyüdüğünden bahsederler. Siisiäinen (1999), Finlandiya'daki gönüllü kuruluşlara üyelikte düşüş gözlemlemezken Selle (1999), Norveç için böyle bir düşüşten bahsedilebileceğini bildirir; ama bu kuruluşları desteklemek için hükümetin (ve sendikaların) üstlendiği (değişiklik gösteren) önemli görevlere vurgu yapar. Stolle ve Rochon (1999), *Dünya Değerler Araştırması* (World Values Survey) verilerini kullanır ve şu sonuca varır: Siyasi faaliyet ve güven biçimine bürünen sosyal sermayenin, kurum üyeliğiyle bağı vardır ama bu bağ; Almanya, İsveç ve Amerika'da aynı değildir[27]. Smidt (1999) ise sosyal sermayenin bu çeşit bir üyeliğe değil de, dine bağlı olduğu sonucunu bulmuştur[28]. Öte yandan Kaufman ve Tepper (1999), resmi gruplardan daha ziyade gayriresmi grupların sosyal sermayesi için bir kamusal alanın mevcudiyetinin ne kadar önemli olduğunu vurgular.

Bütün bu çalışmaların altını çizdiği şey, Putnam'ın sosyal sermayeyi anlamlandırdığı çerçevenin ne kadar dar olduğudur ki bu darlığın bir sebebi şüphesiz devletin, siyasi partilerin ve kültürün işlevlerinin dışlanmasıdır. Halbuki yer verilen veriler; birçok farklı ve genelde fark edilmeyen açılardan Vietnam savaşı, nükleer silahsızlanma ve ırkçılık karşıtı hareketler çevresinde oluşturulan kampanyaların kızışması ve sönmesinden etkileneceklerdi. Ancak daha anlamlı ve kapsamlı eleştiriler Putnam'ın çalışmasını, kendisinin bile kullanamadığı genişlikte bir analitik çerçeve içerisinde düşünebilenlerden geldi[29]. Mesele sadece sosyal sermaye kavramını destekleyen eksik verileri ve bu veriler arasındaki bağlantıları kurama eklemek değil; konuları farklı açılardan düşünmektir. Yine de en önemli eksiklik, Levi (1996) ve Tendler'ın (1997) üzerinde durduğu devletin ve de yatay ilişkileri (ve de kendi eylem alanlarını) geliştirecek geleneksel siyasi kurumların (partiler ve sendikalar) yokluğudur (Kenworthy 1997). Foley ve Edwards (1996),

Putnam'ın, kuramında bir yandan kurumlaşmaya dayandığını; öte yandan da bu kurumların oluşmasında siyasi örgütlerin işlevinin önemini dikkate almadığını iddia ederler. Dahası Putnam, Amerika'daki diğer sivil katılım biçimlerini de göz ardı etmektedir, öyle ki, nihayetinde siyaset tamamen dışarıda bırakılır[30]. Foley ve Edwards'ın gözlemlediği şudur: Putnam'ın kuramında kurumsal faaliyet, ya iyi bulunan bir yönetimi destekliyordur ya da baskıcı bir devlete direnmenin araçlarından biri olmuştur[31]. Buradan bir adım ilerisi, sosyal sermayenin zaruri olarak iyi bir şey olup olmadığının sorgulanması olur; aslında bu soru yaygınca sorulmaktadır. Sosyal sermaye kavramının olumsuz anlamda kullanılabileceği düşüncesinin de üzerinde epeyce duruldu. Portes ve Landolt (1996) diğer herhangi bir kaynak gibi sosyal sermayenin de kullanılma biçiminden bağımsız tanımlanabilmesini talep ederler. Kötü anlamlarda da kullanılabileceği için, sosyal sermayenin ters yönü hemen kendisini gösterecek ve sonucu belirleyen, yine bağlam olacaktır. Bu açıdan Rubio (1997) "ters" sosyal sermaye deyimini bulmuş; kimileri ise, mesela mafya örgütlenmesinden, uyuşturucu kaçakçılığından ve yolsuzluktan

bahsetmek için "başarısız" sosyal sermaye ifadesini tercih etmiştir[32]. Ayrıca Amerika'da "Ulusal Yivli Tüfekçiler Birliği" ve Ku Klux Klan'ın (İtalya'da faşizm ve Almanya'da Nazizm'inkinden çok daha faklı olarak) gördüğü işleve de dikkat etmek gerekebilir. Sosyal sermayenin olumsuz yönlerinin bir sonucu şudur: Kavram, adaletsiz olmaya mahkûmdur; kimileri için olumlu, kimileri için ise olumsuz olacaktır. Ayrıca kavramın vardığı sonuçlar, hep genel bağlama bağlı olacaktır. Mesela kimi kurumlar, sadece başkalarını üyelikten dışlayarak dahi eşitsizlik yaratırlar. Diğer kurumların yarattığı eşitsizlikler ise, bu eşitsizliğin yan etkilerinin nasıl çoğaldığına bağlı olarak daha geniş kapsamlıdır. Sadece pozitif toplamlı oyun oynanırsa ve sosyal sermaye kavramının içine her şey dahil edilebilirse, işte o zaman iktidar ve kontrolle ilişkili bölüşüm etkisi ya da diğer etkiler de ortadan kalkar; ki iktidar ve kontrol, işbirliği ve fayda terimlerinin aksine, sosyal sermaye lügatinde yer almazlar. Edwards ve Foley'in (1997, s. 672) az ve öz bir şekilde dile getirdikleri gibi;

> Sosyal sermayenin bağlam bağımlılığı son dönemki tartışmalarda yeterince belirtilmeyen iki sonucun ortaya çıkmasına sebep olur. Birincisi, sosyal sermayeye erişim yolları eşit şekilde dağıtılmamıştır (...) ve ikincisi, sosyal sermayenin değeri, içine yuvalandığı sosyal alanların kaderine ayrılmaz derecede bağlıdır.

Bütün bunlar, sosyal sermayenin karanlık yüzünü gösterir (Putzel 1997)[33]. Bu karanlık yüz ya da bu karanlık yüzün yaratacağı sonuçlar, yaşanan ihtilafların muhtemel kaynağıdır. Sosyal sermaye ya da sosyal sermayedeki azalma; Portes (1998), Heying (1997) ve Levi'nin (1996) iddia ettikleri gibi, elitlerin yerleşik çıkarlarının bir yansıması olabilir; zira şirketlerin şubelerinin yerellerden kaçmasının, yerel topluluk hayatına zarar verdiği tespit ediliyor[34]. Bu ise, kurban giden birey karşısında topluluğu suçlamak demektir bir açıdan; çünkü şirketler kaçtıkları zaman çalışanlarını geride bırakırlar, hem de bariz bir şekilde tembel işsizler güruhu olarak. Bu sebeple, aslında olan şey şirketlerin toplulukla-

rı terk edip gitmesidir, bu gidişin ardından ise toplulukların sosyal sermayeden mahrum oldukları için çözüldükleri iddiası yayılır!

Bu eleştirilerin çoğu, büyük ölçüde, Putnam'ın tutarlı bir ekonomik analiz ortaya koymadaki başarısızlığından kaynaklanıyor[35]. Hem nitel hem de nicel olarak sosyal sermaye indekslerinin incelenmesi için çok çaba harcanmasına rağmen, sosyal sermayenin bu ölçümlerinin, ekonomik seviyede kayda değer değişimler yarattığı mekanizmaların incelenmesine fazla ilgi gösterilmez. Mesela, daha fazla sosyal sermaye daha yüksek büyüme oranlarına sebep olur mu? Ya da sadece farklı bir büyüme yolu mu önerir? Yahut daha yüksek bir tabanda aynı büyüme oranını mı yaratır? Bu sorularla birlikte içten beslenen büyüme kuramının dünyasına girmiş oluyoruz. Aynı zamanda, büyüme kuramının sosyal sermayeyi içermesine tanıklık ediyoruz (konuyla ilgili yedinci bölüme bakınız). Zira başka türlü, sosyal sermaye literatüründe bu sorular genelde cevapsız kalıyor. Ancak Levi'nin (1996, s. 46) daha gündelik bir düzlemde sorguladığı şey şu: "Kuş gözlem toplulukları ve futbol kulüplerine üyeliğin; bizi daha yüksek sivil katılıma, demokratik siyasete ve kalitesi yüksek bir devlet yönetimine götürdüğü mekanizmalar" nelerdir (ki aynı şeyi ekonomik büyüme gibi başka sonuçlar için de düşünebiliriz)?

Kimi açılardan iktisadın bu kadar göz ardı edilmesi şaşırtıcı; zira Putnam'ın benimseyebileceği bir iktisat kuramı; yani ilk başlarda Piore ve Sabel (1984) ile ilişkilendirilen esnek uzmanlaşma kuramı hazırda bekliyordu. Ancak görüyoruz ki bu kuram, Putnam'ın kitabının (1993a) sonlarına doğru, sadece rasgele değinilmeye değer görülmüştür. Halbuki, esnek uzmanlaşma kuramı bir çok açıdan, Putnam'ın siyaset biliminin iktisattaki eşidir. Hatta esnek uzmanlaşma, küçük ölçekli sanayilerin kendilerine uygun ve işbirliğine açık yerel sanayi bölgeleri ve topluluklarında yer edindiği müddetçe, gittikçe gereksiz hale gelen büyük ölçekli sanayilerle rekabet edebileceğini ve onlar karşısında hayatta kalabileceğini iddia ettiği için, Putnam'ın siyaset bilimini önceler ve öngörür. Dahası "Üçüncü İtalya" , esnek uzmanlaşma yaklaşımının en sevilen (ve en fazla itiraz edilen), neredeyse klişeleşmiş

örneğidir[36]. İşe bakın ki, esnek uzmanlaşmanın sosyal sermayeye uygulanışının ender rastlanan örneklerinden birini Bazan ve Schmitz (1997) verir. Hem kendi çalışmaları hem de Putnam'ın İtalya çalışması için şu tespiti yaparlar: Yaptığımız şey, sosyal sermaye kuramını geriye dönük bir biçimde araştırmalarımıza monte etmektir. Eğer kendi betimledikleri haliyle sanayinin tarihi anlatılacaksa, sosyal sermaye kavramını kullanmanın zaruri olduğunu savunarak sözlerini bitirirler. Doğru ya da yanlış; daha önce de birçok kez (kendileri tarafından da) anlatıldığı gibi, yanıt açıktır[37]: İtalya'yı sosyal sermaye açısından yeniden tanımlamak; gerçekten esnek bir kavramı İtalya'dan Amerika'ya, Amerika'dan da artık her nereyeyse oraya genelleştirme amacına hizmet eder sadece[38].

Güven ve yatay ve sivil bağların, ekonomik esnekliğin birebir siyasi yansımaları oldukları kabul edilirse, karşımıza şu sonuç çıkar: Her iki yaklaşımın da ortak noktası; ekonomi kuramında çok temel bir zayıflık ve bu zayıflığa karşılık gelen, ekonominin genel öneminin sınırlı bir değerlendirmesidir[39]. Bu durum, esnek uzmanlaşma yaklaşımında bir yere kadar maruz görülebilir. Zira bu yaklaşım, belirleyici özelliği esneklik olan, ikinci sanayi devrimine girdiğimizi savunur. Ancak Putnam ve takipçileri için her şey bu kadar basit değil; çünkü söz konusu zayıflık ve ekonominin öneminin küçümsenmesi, karşılaştırmalı ekonomik performansın tüm bir tarihini tehlikeye sokar. Neyse ki, bu konuyla fazla ilgilenmezler yahut ilgilenmeye yetecek araçlara sahip olmadıkları için, sadece olabildiğince acemi ve yüzeysel bir şekilde ilgilenirler[40]. Edwards ve Foley'in (1997, s. 674) tespit ettiği gibi, iktisadın eksikliği ve devletin göz ardı edilişini dikkatlice birleştirirler[41]:

> Son dönemde sosyal sermayenin azalışı ve Amerika ve diğer yerlerde yurttaşlık bağlarının yitirilişiyle ilgili yorumlarda göze çarpan şey; hem Amerika'da hem de dünya çapında 20. yüzyılın sonlarında yaşanan geniş kapsamlı iki değişime, yani ekonomik yeniden yapılanmanın ve refah devletinin dağılışının ortaya çıkardığı ikiz olguya değinmenin açıkça ihmal edilişidir.

Putnam'ı ekonomik açıdan eleştirenlerin ters köşesinde kültü-

rel konulara daha yatkın olanlar yer alır. Son dönemde moda olan yapıbozuma görece az rastlanmasına rağmen, kültür çalışmaları açısından Putnam ve takipçileri postmodern eleştiriler için fazlasıyla kolay ve meşru birer hedef oldular hep. Zira cemaat, kurumlar, sivil toplum ve güven gibi Putnamcı ham malzeme, sadece belirli tarihsel ve toplumsal bağlamlar içinde anlam kazanabilir. Bunlar bir yandan, yapıbozumun sevdiği, kalıcı malzemelerdir. Diğer yandan bağlama dair kaygılar, tam da sosyal sermaye kuramında eksik olan unsurlardır (ampirik çalışmalarda gizliden gizliye mevcut olsa bile). Kısacası, eğer bağlantılar içinden nelerin aktığını ya da kurumları içinde nelerin tartışıldığını ve bağlantı ve kurumların nasıl kurulduklarını bilmezsek, bu ilişkilerin, hadi önemini bir tarafa bıraktık, doğasını nasıl değerlendirebiliriz? Bağlantılar ya da kurumların önemi ve doğası, sadece bağlamsal değildir; sadece üyelerinin öznel yorumlarına da bağlı değildir. Aynı zamanda içeriğin kendisi tartışmaya açıktır; kaotiktir ve bütün inanç ve bilgi sistemleri gibi, çelişkilidir. Edwards ve Foley'in (1997, ss. 670–71) net olarak belirttiği gibi[42]:

> Sosyal sermayeyi kavramak için salt yapısal terimler yeterli değildir, çünkü kavram yapısal anlamıyla bile kültürel bir yük taşır ("beklentiler", "yükümlülükler" ve "güven" de olduğu gibi). Başka bir deyişle, anlamı yapı içerisinde yuvalanmıştır ama bu anlam kolaylıkla yapıya indirgenemez. İkincisi, sosyal sermayenin kültürel bileşimi için de aynı derecede açık olan şey şudur: Sosyal sermaye bireyler tarafından kullanılır ama basitçe bireylerin bir niteliği olarak anlaşılamaz (...) Bu sosyokültürel bileşen, sosyal sermayeye, içerisinde anlam kazandığı ve bireylerin ve grupların ulaşımına açık hale geldiği bağlamı sağlar; bireysel ve ortak eylemleri öyle destekler ki, eylemlerin onsuz gerçekleşmesi mümkün olmazdı.

Sınırlı bağlamsal içerik konusunda Putnam'a yöneltilen bu eleştiriyi, siyasal kültür alanında, fikirler ve anlamlarla sınırlamamız gerekmiyor, zira siyaset aynı zamanda yaşanır ve deneyimlenir. Sonuç itibarıyla de Törnquist (1998, s. 124); Kerala, Filipinler ve Endonezya'da demokratikleşme süreçleriyle ilgili

karşılaştırmalı bir çalışma yürütürken "demokratikleşme *politikasının* belirleyici gücü, sosyal sermayeye sahip hareketli bir toplumun belirleyici gücünden daha fazladır" sonucuna varır ve "sosyal sermayenin ve sivil toplumun desteklenmesinin bir neticeye varmadığını; bu sebeple, gerçek demokratikleşme sürecinde görev alanlara özel olarak destek vermeye yönelinmesini" önerir (s.138). Törnquist'in iddiaları, daha önceden ele aldığımız noktaları birleştirir ve Putnam'ın kapsamlı bir eleştirisini sunar. Bu eleştirilerden bazıları şunlar: Putnam öncelikle iktidarı ihmal eder; analizlerinde iktidara yer vermez (özellikle sömürgecilik ve sömürgeciliğin bıraktığı mirası analiz ederken). Sosyal sermayenin bölüşümünün ve ona erişimin eşitsiz olduğunu göz ardı eder. Sosyal sermayenin etkisini, siyaset ve sivil toplumun sorunlu ayrımı temelinde inceler. Ekonomik analizi sınırlıdır. Sosyal sermaye ve demokrasi arasındaki zayıf ilişkiyi tespit etmekte başarısızdır (bilhassa faşizm ve otoriter rejimler düşünüldüğünde). Ayrıca analitik bir bakış açısından, sosyal sermayenin etkisinin belirlenimci olduğu düşünülür. Böyle olunca da, ekonomik performans ve demokrasi arasındaki ya da demokrasi ve sosyal sermaye arasındaki ilişki değerlendirilirken, ara değişkenler atılır.

Bitirirken

Putnam'ın, sosyal sermaye kavramını keşfini ve kullanımını Coleman'a borçlu olduğunu kabul etme inceliğini gösterdiği gibi, sonraki nesil sosyal sermayeciler de bu iltifatın karşılığını Putnam'a defalarca ödemişlerdir; İtalya ve Amerika üzerine vaka çalışmalarının her biri için olduğu kadar, yöntemi ve kuramsal çerçevesi için de Putnam'a son derece yıkıcı eleştiriler yöneltilmiş olmasına rağmen. Ancak Putnam'ın çalışmasına verilen cevaplar (bir boş laf girdabının temel nitel özelliği olarak) hem onu zayıflatmış hem de güçlendirmiş ve böylece onu toplum kuramının referans çalışması yapmıştır. Temellerinin çürük olduğu ispatlanabilir; (metaforu devam ettirirsek) bina pekâlâ yıkılabilirdi. Halbuki bunun yerine, eksik temeller, bu hantal yapıya kaotik

bir şekilde yapıştırıldı; her kafadan herkesin, kuram içerisinde bilimsel bir yer edinebilmesi sağlandı. Sosyal sermaye, siyasetteki Üçüncü Yolun akademik karşılığı oldu böylece; ne isterseniz alabilirsiniz bu kavramdan! Elbette kimi ufak sınırlamalar yok değildir. Mesela, sosyal sermaye kavramını kullanarak, kimi unsurlar karşısında ödün vermeden, beton gibi durma tercihinde bulunmuş oluyoruz; sınıf, iktidar, çatışma ve kontrol gibi. Yani sosyal sermayeyi kapitalist sistem dışında düşünüyoruz aslında. Kimi unsurlar karşısında ise fark edilir ama daha yumuşak bir tavır takınıyoruz; (merkezi) devlet, yönetici elit, sendikalar ve ana siyasi partiler ve hareketler gibi ekonomik ve siyasal hayatın temel öznelerinin görevi mesela.

Skocpol'un (1996) gözlemlediği gibi, yerel gönüllü kuruluşlar ve dernekler çevresinde gelişen bir romantizme kendisini vakfetmesinden çok ayrı olarak Putnam, toplumdan ayrışmış küçük kümelere ait kavram ve verilere dayanır. Sosyal sermaye literatürü geliştikçe, çok az sayıda katılımcı Putnam'ın bu bağımlılığının farkında olduklarını gösterir ya da bunu kabul eder. Neticede de, toplumsal mübadeleden sosyal sermayeye ve Coleman'dan Putnam'a geçişin her ikisi de, yöntembilimsel bireyciliğe ve sınırlı ekonomik içeriğe saygınlık kazandırma sürecini tamamına erdirir. Sosyal sermaye de bunu yapar; hem de paradoksal olarak, sıklıkla ve geniş ölçüde kökenlerini gizleyerek ve uygulama alanını genişleterek (yedinci bölümde göreceğiz).

Ancak, bu genel değerlendirmelerin kuralı doğrulayan istisnaları var. Jordana (1999, ss. 49–50), Putnam'ın çalışmasının kuramsal temellerini ve yöntembilimsel bireyciliğini açıkça kabul eder; bunların izini Coleman'daki toplumsal mübadele kuramına kadar sürmez gerçi[43]. Putnam, muğlak, teknik açıdan gayri biçimsel ve karışıklık yaratmaya müsait olarak görülür; ama bu özelliklerin sosyal sermaye "kavramının yeniden yapılanmasına imkân tanıdığı" düşünülür. Ayrıca, "Robert Putnam'ın kitabının son yıllarda elde ettiği başarıyı açıklayan önemli bir unsur, karşılaştırmalı siyasetin bakış açısıyla rasyonel tercih yaklaşımı arasında, zoraki de olsa belli bir bağ kurmayı başarmış olması-

dır" deniliyor. Putnam'ın, anahtar değişkeni olan güven aracılığıyla (bu kavram hiçbir zaman doğru dürüst tanımlanmamasına rağmen) mikro ve makro iktisadı birleştirme çabaları 1980'lerde yaşanan büyük kuramsal modellerin başarısızlığının ertesinde sunduğu analitik vaatleri sebebiyle (ağır eleştirilere rağmen) popüler olduğu düşünülür[44]. Benim şahsi değerlendirmemin büyük bir kısmı burada tekrarlanmış görünüyor. Zira Jordana yöntembilimsel bireyciliğin içinden bir tutum takınır. Böyle olunca da eleştirileri, Putnam'ın kışkırtıcı bilmecelerini çözmeye yardımcı olacak en uygun oyun kuramının hangisi olduğu tartışmalarına götürür bizi. Ancak Putnam ve takipçileri, yöntembilimsel bireyciliğe ve onunla ilişkili biçimsel yöntemlere bağlı oldukları için, oyun kuramının temeli üzerinde yaşayamaz ve serpilemezler. Tek çıkar yol, üstlerinin örtülmesi ve böylece toplumsala ve biçimsel olmayan modellere tutarsız bir şekilde eklenmelerine müsaade edilmesidir.

7

Sosyal Sermayenin Genişleyen Evreni

Giriş

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde, sosyal sermayeye dair iki uç yaklaşımdan söz ettik. Bir köşede, rasyonel tercihi ve toplumun kusursuz işleyen bir piyasaymış gibi ele alınması gerektiğini saplantı derecesinde savunan (ve piyasa kusurlarını sadece zorunlu olduğu yerlerde gönülsüzce kabul eden) Gary Becker durur. Diğer köşede duran Pierre Bourdieu ise farklı sermaye türlerinin tarihsel ve toplumsal özgüllükleri içerisinde nasıl oluşturulduklarını ve bu türlerin, toplumsal yeniden üretim içerisinde birbirleriyle nasıl etkileşime geçtiklerini araştırır. Diğer bütün sosyal sermayecilerin bu iki uç arasında bir yerde durduğunu düşünmek doğru olmaz; zira sosyal sermayeciler arasında dil ve zaman zaman işleyiş açısından benzerlikler olsa da, kullandıkları yöntem, kuram ve kavramlar birbirlerinden oldukça farklıdır. Ancak kitabın diğer iki kısmı, bu bölümün konusu bağlamında Coleman ve Putnam'ın Bourdieu'dense Becker'a çok daha yakın olduğunu gösteriyor. Putnam, yatay olarak, özellikle yurttaşlık bağları ve bu bağların devletin performansı üzerinde yaptığı etki aracılığıyla biçimlenen bir sosyal sermaye anlayışına yaptığı vurgu ile diğerlerinden ayrışır. Bu açıdan Putnam, daha sonra sosyal sermayenin ilerleyişine dönüşecek olan hareket içerisinde ufak bir adım atmış olur. Bourdieu'yü sosyal sermaye yaklaşımından kesip atma süreci ise, hem sosyal sermayenin anlamı hem de etkileri açısından

sınırsız bir uygulama alanı bahşetti kavrama. Toplum kuramı, böyle geniş bir kapsam alanına sahip olunca, literatürün kaotik olması ve sosyal sermayenin ne olduğuna dair muğlaklığı sık sık teslim etmesi neredeyse kaçınılmaz olur. Bu muğlaklık o derece büyüktür ki, üçüncü bölümde tartışıldığı gibi, sosyal sermayeden açıkça anekdot ve metaforlar yoluyla ve sezgisel bir araçmış gibi bahsedilmesine bağımlı hale gelinir. İkinci bölümde değinilen bir diğer sonuç, Bourdieu'nün mesele ettiği konuların parça parça ve genellikle istenmeden, literatüre yeniden sokulmasıdır. Buna, vaka analizlerinin birikmesi de eklenince, ihtiyatlı düşünmeye müsait olanlar şunu kabul etmeye neredeyse mecbur oldular: Sosyal sermaye oldukça bağlamsaldır; o kadar ki, zaman içerisinde genellemelerin geçersiz olduğu ortaya çıkar.

Bu aşamada akla gelen soru bağlamsal derken neyin kastedildiğidir. Beşinci bölümde ortaya çıktığı kadarıyla iktisatçılar için böyle bir mesele neredeyse mevcut değil. Sosyal sermaye basit olarak, piyasa-dışı araçları temsil eder. Ve iktisatçılar için piyasa-dışı araçlar, piyasa kusurlarını yanlış yönetirler. Piyasa-dışı araçların yapıp yapabileceği, en fazla, piyasa kusurlarını olumsal başlangıç koşullarına ya da rastlantısal şoklara atıfta bulunularak, daha tarihsel bir zemine yerleştirmektir. Dördüncü bölümde değinilen ağ kuramı da bağlam karşısında aynı derecede kayıtsız kalabilir; çünkü bağlamdan ziyade örgütsel biçimlere odaklanır. Ancak bir kez daha bağlam, burada kendisini mecbur kılmaktadır. Zira ağ denilen şey, içinden akıp giden bir içeriğin ve katılımcıların hareketlerinin yokluğunda bir hiçtir. Bu, özellikle sosyal sermaye için geçerlidir. Bir kez sosyal sermayenin, iktidarın bölüşümü ve uygulanışı yanında, çatışmaların çözülmesi ve bastırılmasıyla ilişkili olduğu kabul edildiğinde, artık sosyal sermayeyi bağlamdan ayırmak mümkün olmaz (bu konu beşinci bölümde anlatılmıştır).

Kısaca, sosyal sermaye, sadece uygulama alanını genişleterek hayatta kalabilir ve gelişebilir. Bu genişleme, bir anlamda, iktisadın emperyalizminin bire bir yansımasıdır. Sosyal sermaye, (ekonomi dışında kalan) toplum kuramının bütün yönlerini sömürgeleştirme arayışındadır. Dahası, ne kadar fazla yayılırsa, o

kadar kaotik ve her şeyi saran bir hal alır*. Yine de iktisadın emperyalizmiyle sosyal sermayenin emperyalizmi arasında çok temel bir fark var. İktisadın emperyalizmi gerçek anlamda hiçbir sınır tanımazken; sosyal sermaye, ismine rağmen, hiçbir zaman sermaye dünyasına girmez ve ekonominin karşısına çıkmaz. Aslında sosyal sermaye, toplumun kusurlu işleyen bir piyasa olduğu anlayışı üzerinde temellenir, ki bu anlayış, iktisadın toplum bilimlerini sömürgeleştirmesi hareketinin başlangıç noktasıdır zaten.

Bourdieu geri dönüyor

Dünya Bankası'nın sosyal sermayeye yaklaşımını detaylı bir şekilde incelediğim ilk yazımda "Eleştirel Bir Deri Yüzme" alt başlığını kullanmıştım. Kişisel görüşmelerim neticesinde öğrendim ki bu başlık, paylama tonunda olduğu düşünüldüğü için Dünya Bankası'nın önde gelen bir sosyal sermayecisi tarafından saldırı mahiyetinde algılanmış. Eleştirel içeriğin ve tonun ağırlığına rağmen asıl niyetim bir saldırıda bulunmak değildi[1]. Yazıda daha ziyade, aynı şeyi yapmanın birden fazla yolu olduğunu söylemeye niyetlenmiştim**. Aslına bakarsak, Dünya Bankası'nın farklı bileşenleri ve bağlantıları göz önüne alınarak, Banka'nın "sosyal sermaye girişiminin" kendisini bir sosyal sermaye olarak görmüştüm. Dünya Bankası da kendisini daha geniş bir platformda ele alıp, "bilgi bankası" olarak yansıtma niyetindeydi zaten. Böyle olunca mesele, Dünya Bankası'nın sosyal sermayesinin diğer sosyal sermaye anlayışlarından nasıl ayrılacağını tespit etme meselesiydi. Bu bir meseleydi, çünkü bunu yapmanın farklı yolları mevcuttu.

Daha genel düşünürsek, aynı mesele sosyal sermaye literatürü için de geçerlidir; hatta daha fazlasıyla. Bunun sebeplerinden biri, on seneden daha az bir süre içerisinde yapılan katkıların hem hac-

---

* Bu konu, bu bölümü bitirirken açıklanacaktır. Özetle bölüm, sosyal sermayeyi tanımlamada geç kalınmış olunduğu tespitini gözden geçiriyor ve neticede ortaya çıkan şeyin bir enkaz olduğunu savunuyor.

** Yazarın kullandığı atasözü şudur: "There are many different ways of skinning a cat". Yazarın makalesinin alt başlığıyla, ancak İngilizce'de ortaya çıkan bir kelime oyunu var burada –*çev.*

mi hem de toplum bilimleri içerisindeki kapsamı açısından, literatürün yaşadığı patlamadır. Sosyal sermayeye ayrılmış araştırma makalelerinin ve özel sayıların seri halinde ortaya çıkışı, bu patlamanın kanıtıdır (Foley ve Edwards 1997, Harriss ve de Renzio 1997, Edwards ve Foley (eds) 1998, Lang ve Hornburg 1998, Portes 1998, Wall ve diğ. 1998,[2] Woolcock 1998, Morales ve diğ. 1999, van Deth ve diğ. (eds) 1999 ve Mondak (ed) 1998). Dilerseniz, literatürdeki bu kalabalığa bir göz atıp, sosyal sermayenin nasıl kullanıldığını görelim. Woolcock (1998) esasen, sosyal sermaye içerisinde yedi ya da biraz daha fazla uygulama alanı tespit etti; ekonomi ve toplumsal kalkınma, işlevlerini (yanlış) yerine getiren aileler, okul performansı, topluluk hayatı, çalışmanın örgütlenmesi, demokrasi ve yönetim ve son olarak ortak eylemlilik[3]. Öte yandan sosyal sermaye, Meksikalı sokak satıcılarının gayriresmi ihtiyaçlarını (Pena 1999), siyasi önderlikte güven ve birlik gereksinimini açıkladı (Renshon 2000)[4]; üst yönetimin (Snell 1999) ve küçük, yenilikçi girişimlerin elindeki bir araç oldu; daha genel olarak, işletme çalışmalarının kabul görmüş bir parçası haline gelerek[5] yayıldı. Bahsi geçen diğer katkılardan anlaşılacağı ve ileride bahsi geçecek olanların da teyit edeceği üzere bu sergilenenler, sosyal sermayenin analitik kapsamının aslında aşırı mütevazı bir yorumudur. Ancak yine görüleceği üzere, sosyal sermaye kendi karşı-literatürünü de yaratıyor. Yine de eleştirmenler ve sinikler, kavramla gerçek bir savaşa girişmezler; onlarınki olsa olsa yastık savaşı olmaya meyleder; en yıkıcı darbeleri bile soğurulur, cansız bir sonuç doğurur.

Görüleceği üzere, bu büyümenin kendi mantığı ve dinamiği yok değildir. Fakat, genel bir görüş elde etmek halihazırda zordur ve bu zorluğu daha da perçinleyen şey, literatürün kaotik yapısıdır. Hiç abartmıyorum, bugün literatüre yapılacak tipik bir katkı, söze aynen şöyle başlayacaktır: Kavramın çelişkili birçok tanımı vardır, bu tanımlar arasından seçim yapılması gerekir, ancak literatürde tanımlar arasından birine henüz karar verilmemiştir. Bunlar belirtilecek, ardından yazar kendi amacına uygun kendi tanımını getirecek ve bu durum pek tabii görülecektir. İkinci bö-

lümü okuduktan sonra, bu duruma şaşırmıyorsunuzdur herhalde. Zira sosyal sermaye, esas itibarıyla, bir kesinlikten yoksunluk durumunu yansıtır. İşte "sosyal" ve "sermaye" kavram çifti, bu yoksunluk içerisinde kullanılır ve birleştirilir. Sosyal, bireysel mübadele ilişkilerine indirgenemeyen her şeyi hareket noktası olarak alır. Dolayısıyla da sosyal sermaye, maddi varlıklar dışındaki her şey oluverir. Harriss ve de Renzio'nun (1997, s. 921), Narayan ve Pritchett'ten (1996, s. 2) alıntılayarak belirttikleri hususun durumu anlatmaya yetersiz kaldığı bile oluyor: "Sosyal sermaye herkes için her şey demek olmasa da, birçok kişi için birçok şeydir."

Kavramın entelektüel kökenlerinin izini sürme çabası, sosyal sermayeye atfedilen belirsizlik ve kapsamın her ikisini birden çarpıcı bir şekilde örneklendirir. Bu iz sürme, kavramın ne kadar büyük bir süratle oluşturulduğuna ve derinliğine tanıklık eder[6]. Kavramın bir ucunda Hyden (1997) vardır. Hyden, kavrama ilk açıktan göndermeleri (sadece İtalya'da da olsa) 19. yüzyılın ortalarından başlatır. Kavramın gelişimi sürdükçe, onu devlet-sivil toplum ilişkisine dair farklı yaklaşımlar içerisine yerleştirir. Bu bağlamda sosyal sermaye, hangi bakış açısına sahip olduğuna bakmadan, büyük kuramlarla ve sistemsel analizlerle alakalı hale gelir. Neticede de sosyal sermaye, hiçbir entelektüel sorumluluk kabul etmeden, toplum kuramına açık bir davetiye sunar. Woolcock (1998, s. 155) şundan yakınıyor:

> Şu an sosyal sermaye, birçok değişik anlam üstleniyor. Sayısı giderek artan sosyal, siyasal ve ekonomik çalışmalar içerisinde kavramdan bahsedilir. Ama toplum bilimlerinde herhangi bir yenilik umudu doğduğunda sıklıkla olduğu gibi, bu kez de sosyal sermayenin entelektüel geçmişine ya da kavramsal ve ontolojik konumuna yöneltilen eleştirel bakış, oldukça sınırlıdır.

Bu entelektüel başlıklara daha sonra döneceğim. Ancak şu an için daha gündelik bir düzeyde konuşalım. Yukarıda, tipik olarak değerlendirdiğim sosyal sermayeye katkı yapan makale, toplum kuramıyla daha az alakadarmış gibi görünüyor. O makale, ampirik bir çalışma için, az ya da çok, ciddiyetle ele alınan bir ortam sağlayabilir en fazla. Bu durum ise, açıkça, sosyal ser-

mayenin daha yeni kökenlerine ve hayallerine ihanet etmektir. Makalenin (ve tipik bir ampirik çalışmanın) şablonu, kabaca, Coleman'ın ailevi geçmişle sosyal sermaye arasındaki ilişki ve bu ilişkinin eğitim hayatındaki etkileriyle ilgili ilk uğraşılarından alınıyor. Burada model çarpıcı derecede basit. Sosyal (ailevi) sermaye bir şekilde tanımlanır. Eğitimde elde edilen sonuç da şu ya da bu şekilde tanımlanır. İkisi arasında bir bağıntı bulunur ve bu ilişki, sosyal sermayeden kaynaklanan bir nedensellik ilişkisi olarak yorumlanır. Tabii ki, daha sağlam istatistik teknikleri ve çıkarımlarla birlikte ekleyeceğimiz verilerin ışığında, bilimsel içeriğin genişletilmesi imkânı var[6]. Zira ihmal edilen değişkenler, tersine işleyen nedensellikler ve bunun gibi sebeplerden ötürü Coleman'ın ampirik çalışmasının ne kadar ilkel olduğunu anlata anlata bitiremeyiz. Nauck'a göre (1999, s. 215)[7]:

> Coleman'ın açıklamalarının zenginliğiyle, bu açıklamayı ailevi sosyal sermayenin ampirik analizine uygulayışı arasında (...) şaşırtıcı bir tezat vardır.

Nauck'un Coleman'ın açıklamalarına duyduğu beğeni, kitabını bitirirken yaptığı ve Colemancı rasyonel tercih yaklaşımına duyduğu açık bağlılığı gösteren yorumla açıklanabilir (s.236):

> Yeni ev iktisadının ilkeleri, bireyci-yapısal kuramsal modelin genel çerçevesi içerisinde yeniden düzenlenmelidir.

Nauck, basitçe Bourdieu'den medet umarak, birbiriyle etkileşim halindeki neredeyse on kadar değişkeni devreye sokar. Almanya özelinde "çocukların eğitimdeki başarıları üzerinde sosyal sermayenin etkisinin, kültürel ve ekonomik sermayenin etkisiyle kıyaslandığında görece az olduğu" (s.235) sonucuna varır. Ardından, bu durumun sebebinin, Almanya'daki etnik çeşitlilikteki azlıktan ve (Amerika'yla karşılaştırıldığında sosyal sermayeye duyulan gereksinimi ve onun gücünü zayıflatan) etkin çalışan kurumların varlığından kaynaklandığını savunur. Benzer şekilde Neal (1997), ücretler ve mezuniyet açısından "sonuçların, Katolik okullarının kamu okullarından genel olarak üstün olduğunu göstermediğini" belirtiyor (bir yandan da, azınlıkların daha iyi

okulların bulunduğu mahallelerde yaşamaya güçlerinin yetmediğini gösteren mesken tercihini modelleyemediği için, neredeyse af diliyor okurundan). "Tersine, sonuçlar; Katolik okullarının kenar mahallelerdeki kamu okullarıyla benzer nitelikte olduğunu, beyaz öğrencilerin devam ettiği kent merkezindeki kamu okullarından çok az farkla daha iyi; azınlıkların devam ettiği kent merkezindeki kamu okullarından ise çok daha iyi olduğunu gözler önüne seriyor" (s.121). Yani okul performansı, geniş sosyoekonomik çevre ve finansman seviyesiyle çok daha yakından ilgilidir. Konuyu ilerletecek olursak, taşınmanın (mesken değiştirmenin) sosyal sermayeyi azalttığı düşünülür. Yalnız, Pribesh ve Downey (1999), okul değişikliğine yol açan ve açmayan mesken değişikliklerinin ayrıştırılmasının ihmal edildiğine dikkat çekiyor. Buna göre, okul performansının açıklanmasında, taşınan kişilerin sosyoekonomik özelliklerinin, taşınma olgusunun kendisinden daha fazla katkısı olduğu sonucuna varırlar. Ayrıca, Katolik okullarıyla ilişkilendirilen (nesiller arası) toplumsal kapanmanın (*social closure*) (matematik dersinde) performans düşüklüğüne yol açtığı iddiası için Morgan ve Sørensen (1999a ve 1999b) ile Carbonaro (1999) ve Hallinan ve Kubitschek (1999) arasındaki tartışmaya bakılabilir[8].

Ancak, analitik bir bakış açısından bunlar, abartılı; hatta zihin bulandırıcı aksesuvarlardan başka bir şey değildir. Halbuki sosyal sermayenin başlangıçtaki evrimi açısından çok daha önemli olan şey (beşinci bölümde değinildiği üzere), bu ampirik çalışmaların Coleman'ın nihayetine erdirdiği kuramsal işi bütünlediği yahut eksikliklerini doldurduğu gerçeğidir. Bu ampirik çalışmaların özü şudur: Zaman zaman Bourdieu'nün haklılığı kabul edilir; ama bu tamamen sahte bir kabuldür. Zira bu çalışmalarda, (eğitime bağlı) kazanılan toplumsal konumların, bireylerin sahip olduğu bir nitelik addedilip sorunsuz bir şekilde incelenmesi dışında Bourdieu'nün yapabileceği tüm katkılar çıkarılıp atılır (Lamont ve Lareau 1988, s. 161).

Başıboş bırakılırsa, sosyal sermaye literatürünün alçakgönüllü denebilecek bu başlangıçtan bile nasıl ilerleyeceğini tahmin etmek zor değil. Yapılması gerekenler konusunda şunlar söyle-

nebilir. İlk olarak, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki basit bağıntılar daha fazla bağımsız değişken eklenerek güçlendirilmelidir. Böylece, ihmal edilen değişkenlerden kaynaklanan yanlış sonuçlar düzeltilebilir. Kimi bazı özellikler aileler arasında eşit koşullar yaratmak için kullanılacağına, sosyal sermaye olarak görülebilir ve bu şekilde ailevi bileşime dahil edilebilir. Ama yine de, sosyoekonomik özellikleri ve bileşimi açısından aileyi parçalarına ayırmanın birçok farklı yolu var. Sosyal sermayenin etki alanını eğitim hayatıyla sınırlamanın da hiçbir sebebi yok. Aslında, Coleman'ın sosyal sermayeyi işlevsel olarak kavrayışına bakarak, bu kavramı her türlü uygulama alanında her türlü sonuca ulaşmak için kullanabiliriz. Sonuç itibarıyla kültürel ya da sosyal sermaye, diğer değişkenler aracılığıyla bireylerle vekâleten ilişkilendirilebilir. Nihayetinde de, değişkenler arasındaki ilişki, çok-değişkenli, yapısal, gecikmeli ya da karşılıklı hale gelir.

Bu doğrultuda hareket edersek göreceğiz ki Coleman, özellikle Amerika için birçok ampirik çalışmanın ilham kaynağı olmuştur. Bu çalışmalar, bireysel kazanımların, aile yahut mikro-toplumsal çevrenin diğer yönlerinden nasıl etkilendiğini ortaya koyma çabasındadır (ki bu durum, halihazırda bireyin tasarrufunda olan sosyal sermaye olarak yorumlanmıştır). Ebeveynlerin ayrı olup olmadığı, annenin çalışıp çalışmadığı, ailenin özgül bir etnik ya da kültürel cemaatin üyesi olup olmadığı, ailenin göçmen olup olmadığı, göçmense yeni mi eski mi olduğu, ailenin hangi sıklıkla taşındığı, hangi sıklıkla çocuklarla iletişim kurduğu ve hangi sıklıkla televizyon izlediği gibi unsurlar, olumlu ya da olumsuz sosyal sermayeyi meydana getiren değişkenlerdir. Bu etmenler, bireyin okul ya da üniversitedeki başarısını (sene kaybı dahil), suç işleme ve görevi ihmal eğilimiyle birlikte siyasi aşırılıkla bağıntısını istatistiksel ya da başka yöntemler aracılığıyla sorgulamak için kullanılır[9]. Bu sebeple Ramsay ve Clark (1990, s. 188) aile kurumunu, sosyal sermayelerini artırmaları için yüreklendirir; "piyano ve tenis dersleri alın, üniversitede (herhangi bir) derse gidin; ancak bunu ailenizle yapın ve paylaşın" önerisinde bulunurlar[10]. Schneider ve diğ. (1997) ebeveynlerin okul tercihinin, çocukları-

nın okul hayatına daha etkin katılmasını sağlayarak, sosyal sermaye üretmelerini teşvik ettiğini düşünür. Sun (1998), okullarda matematik ve fen bilimleri alanlarında başarı kazanmak için bir yatırım modeli gerektiğini öne sürer. Zira Doğu Asyalıların aileye ilaveten daha az sosyal sermayeye sahip olmalarına karşın, az çocuklu ve daha durağan aileleri olduğundan, daha fazla yatırım yaptıklarını gözlemlemiştir[11]. Bu sebeple de, okuldaki başarı için bir yatırım modeli oluşturmak amacıyla Becker, Bourdieu ve Coleman'ı toparlar. Parcel ve Menaghan (1993 ve 1994) ise çocukların davranışlarını, makul görülen toplumsal normların içselleştirilmesiyle ilişkilendirir; ki bu normlar kısmen, çocukların ebeveynleriyle ilintili, çalışma hayatına dair normlarıdır. Hirabayashi (1993) göçmenler arası bağlantıları sosyal sermayenin bir biçimi olarak değerlendirirken, Wilson (1998) bu bağların beş değişik ilke temelinde çalıştığını iddia eder[12]. Zhou ve Bankston (1994), etnik asimilasyonun başlangıçta sahip olunan mali ve beşeri sermayenin büyüklüğüyle birlikte, etnik grupların kendi cemaatlerine bağlı kalmalarının getireceği avantajın hesaplanmasına dayandığını savunur. Flora (1998) ve Flora ve diğ. (1997), girişimciliğin bir belirleyeni olarak sosyal sermayeyle uğraşırlar[13]. Kelly (1994), Batı Baltimore bölgesinde yaşayan Afro-Amerikan gruptaki gebelik olgusunu inceler. Bu incelemesini, sosyal (ve kültürel) sermayenin bölüşümüne atıfta bulunarak yapar. Kelly, sosyal (ve kültürel) sermaye kavram(lar)ının 1970'lerde Bourdieu, 1980'lerde ise Coleman tarafından klasik sosyoloji içerisinden geliştirildiğini savunur. Sosyolojik ve ekonomik gelenekleri düşünecek olursak, emek piyasası analizleri, farklı sermaye kavramlarını bir araya getirmek için mükemmel bir alan sunarlar. Zira Brown'un (1995) gözlemlediği gibi bu geleneklerde sırasıyla hünercilik (*credentialism*) ve toplumsal kapanma birbirlerini tamamlar[14]. Benzer şekilde Sanders ve Nee (1996), ABD'deki göçmenlerin sosyal sermayesini (aile bağları ve memleketlerinden ya da yeni ilişki kurdukları kredi kurumlarından gelen mali kaynaklar gibi), göçmenlerin sahip olduğu beşeri sermaye olarak değerlendirir[15]. Swartz (1996) dinle ilintili kültürel sermayeyi araştırır. Astone ve diğ. (1999, s. 2)

ise, sosyal sermayenin "bulanıklık ve tutarsızlıktan" zarar gördüğünü belirtirken, bir yandan da çocuk yapma tercihinin kalıcı bir açıklaması olarak bu kavramı kullanmaya devam eder.

Ancak hem ilke olarak hem de fiiliyatta daha bir çok çalışma yapılması gerekiyor. Kısaca buradaki mesele, A sosyal sermaye iken, A'nın B ile bağıntılı olup olmadığı ve sosyal sermayenin B'nin nedeni olup olmadığı meselesidir. Daha önceden açıklandığı üzere, böylesi istatistiksel bir mantık yürütmek, bağıntıyı nedensellik ile karıştırmaktadır. Muhtemelen A, B'nin nedenidir yahut her ikisine birden sebep olan başka bir şey vardır. Bu son ihtimal, bağıntı ve nedenselliği istatistiksel olarak deşifre etmekten farklı olarak sosyal sermaye literatürünün gelişebileceği üçüncü bir yol açar. Bu istatistiksel analizlerin yapamadığı şey, A'nın B'ye sebebiyet verdiği toplumsal süreçleri ve mekanizmaları ele almaktır; bu mekanizma ve süreçler sadece varsayılır. Bu konunun iki farklı yönü var. Bir taraftan, dolaysız ve dar anlamıyla sosyal sermayenin varsaydığımız geriliğinin, nasıl kimi sonuçlara yol açtığı sorusu durur. Mesela, parçalanmış bir aile, kötü bir eğitim demektir, yargısında olduğu gibi. Gizliden gizliye bu sorunun altında yatan mantık şudur: Tüm sermaye türleri üretici bir girdidir; tek bir istisnayla: Sosyal sermaye. Sosyal sermayeden mahrumiyet, hiçbir sonucun elde edilmesine izin vermez. Bu durumda sosyal sermaye literatürü A'nın B'ye nasıl dönüştüğüyle meşgul olmuştur[16].

Diğer taraftan, bu durum daha büyük sorunlara yol açıyor. Zira fark edileceği üzere bir önceki paragraftaki tartışma, toplumla ilişkilendirilen bireyle ilgilidir; toplumun bir sistem olarak nasıl işlediğiyle değil. Bu tutumun, Coleman'ın rasyonel tercihle uğraşısını ve kuramsal ve ampirik bir kategori olarak sosyal sermayeden beklentilerini yansıttığını hatırlamakta fayda var (beşinci bölüm). Bu açıdan mikro işlerlikten makro işlerliğe bir adımda geçişi meşru görmek gerekiyor. Ama biliyoruz ki bireyler için doğru olan şey, toplumun bütünü için hiç de doğru olmayabilir. Herkes Nobel Ödülü kazanamaz mesela! Yine de bu tartışmaya bakarak, sosyal sermayenin size yardımcı olacağı sonucuna varmam lazım sanırım. Ancak, mikro verilerin yerine makro verileri geçirerek

de sorunu çözmüş olmuyoruz; ki MacMillan (1995), suç oranlarını işsizlik seviyesi, yer değiştirme ve evlilikle açıklayabileceğimiz temsili bireyler varmış gibi düşünerek, mikro-makro geçişini kullanmıştır[17]. Böylesi çalışmalar, makro yapısal göstergeleri ve istatistikleri kullanarak, açıkça bireyden topluma sıçramayı hedefler. Ancak böyle yaparak, toplumsalın yeniden üretildiği yahut dönüştürüldüğü kavramsal meseleler ve nedensel mekanizma ve süreçler atlatılmış oluyor. Yani, sosyal sermayenin bir çıktıya kaynaklık edeceği varsayılır; ama aslında bu çıktının kendisi de bir varsayımdır. Çıktı, toplumun ve bireylerin ilerleyişlerini sürdürecekleri farazi bir temel sağlar bize (toplum ve bireylerin, değişmeyen bir denge durumunda oldukları düşünülmüyorsa tabii...).

Gerçi yetersizdir ama literatürde yankı bulan özgül bir uğraşı, bir dereceye kadar bu muammaları yansıtır. Ancak bu muamma dediğim durum, sosyal sermayenin tanımındaki belirsizliklerle ilintili sorunlara kolay kolay indirgenemez. Birçokları gibi Portes ve Landolt da (1996) sosyal sermayenin ne olduğunu ve kullanım yerlerini birbirlerinden ayrıştırma gereğinin üzerinde dururlar. Farklılık kısmen, sonuçtan sebebi türetirken, totolojiden sakınma arzusunda yatar. Mesela eğer sosyal sermayeyi, okulda daha iyi performans göstermemize imkân tanıyan bir şey olarak tanımlayacak olursak, ampirik deliller ışığında sosyal sermayenin bu işlevini yerine getirdiğini gördüğümüzde pek de şaşırmayız herhalde. Dahası, sosyal sermayenin tanımını, sosyal sermayenin etkilerinden ayrıştırma arzusu; bu kavramın nerede ve nasıl kullanılacağını daha önceden kestiremeyeceğimizi kabul etmenin bir sonucudur. Öyle ki, gözümüz her zaman ters, olumsuz ya da başarısız sosyal sermaye üzerinde olur. Bu konuya aşağıda döneceğim[18].

Bunlar harika sebepler. Ancak nedense bu sebeplerden saçma bir sonuca varılıyor. Dahası, bu saçma sonuç literatürde geniş kabul de görüyor. Düşünelim; bir çekici, nasıl kullanıldığından ayrı, bir parça tahta ve demir olarak anlatabilir miyiz? Aynı şekilde, totolojiye düşmemek ve belirlenimci olmamak şartıyla, sosyal sermaye de nasıl kullanıldığından bağımsız anlaşılamaz. Kavramı,

nasıl kullanıldığından ayrıştırma girişimi, (aynı, sermayenin fiziksel kavrayışının kendisinde olduğu gibi) "sosyal sermaye bir şey gibidir" düşüncesine kadar alçaltır bizi (Bu açıdan çekiç, içinde konumlandığı toplumsal ve ekonomik ilişkilere ve kullanım yerine bağlı olarak sermayenin fiziksel tanımının bir unsuru olabilir de, olmayabilir de!). Sosyal sermayenin ne olduğunu, ne iş gördüğünden ayırma modasının ender rastlanan istisnalarından birini Falk ve Kilpatrick (1999) sunar. Falk ve Kilpatrick, Avustralya'nın kırsal topluluklarında etkileşimin nasıl gerçekleştiğini öğrenmeye odaklandıkları çalışmalarında, sosyal sermayenin sadece kullanımıyla tanımlanabileceğini savunurlar. Güven gibi sosyal sermaye de küçük, orta ve büyük düzeyler içine yerleştirilir. Buna göre sosyal sermaye (öngörülen) beceri, bilgi ve değerler temelinde; geçmiş, gelecek ve bugüne dair fırsatlara bağlıdır[19].

Sosyal sermayenin tanımının kullanımından bağımsız olamayacağı gerçeği kısmen, bu kavramın bağlam bağımlılığının bir sonucudur. Ancak paradoksal olan şu ki, sosyal sermayenin, sonuçları açısından etkisiz bir tanımına ulaşma arzusu kadar literatürde öne çıkan şey, sosyal sermayenin bağlam bağımlılığının yeteri kadar anlaşılamadığı eleştirisidir. Bu tartışmanın başını çekenler Foley ve Edwards (1999) olmuştur. 1995'den bu yana, sosyal sermayeyi kullanan 45 ampirik çalışmadan hazırladıkları araştırmalarında[20], sosyal sermayeye dayanan yaklaşımlar arasında bir ayrıştırmaya giderler. Buna göre, sosyal sermayeye güven gibi nitelikleri atfedenler siyaset, iktisat ve psikoloji iken[21], sosyolojiyle ilgili olanlar kavramı bağlantılar ve kurumlar açısından değerlendirir. Birinci yaklaşım bir çıkmaz sokak olarak görülür; çünkü bu yaklaşım, tutum ve davranışların içine yerleştirileceği ve bunları belirleyecek daha geniş bir bağlamdan yoksundur ve makro-sonuçları değerlendirme konusunda aciz kalır[22]. Halbuki sosyal sermaye, nasıl üretildiğine ve nasıl kullanıldığına bağlıdır. Ortaya çıkışı, zaman, mekân ve sınıfa göre çeşitlilik gösterir; aynı zamanda "kapasite fazlası" ve "taşınabilirliğin" büyüklüğüne göre değişir. Kısaca kavram, kim, ne zaman ve nasıl sorularına verilen yanıtların oluşturduğu bağlama bağlıdır. Bu açıdan Foley ve

Edwards "Bourdieu'nünkine daha uygun bir görüşü desteklediklerini" açıkça beyan ederler. Daha net olmak gerekirse[23]:

> Ne genel anlamıyla kaynaklar, güven ve karşılıklılık gibi tutum ve normlar; ne de ağ ve kurumlar gibi toplumsal altyapılar kendi başlarına sosyal sermaye olarak anlaşılabilir (...) Toplumsal ilişkilerin bireysel ve ortak eylemleri nasıl kolaylaştırdığını anlamanın anahtarı; bu ilişkilerin "kullanım değerinin" ve "akışkanlığının", içinde bulunduğu özgül toplumsal bağlama bağlı olduğunu kabul eden bir sosyal sermaye anlayışında yatar. Dahası, sosyal sermayenin bağlam bağımlı doğası; burada tetkik edilen diğerleri yanında Bourdieu'nün sosyal sermaye anlayışının da açıkça teslim ettiği gibi, toplumsal kaynaklara erişimin ne adilane tahvil edildiği, ne de eşit şekilde bölüşüldüğü anlamına gelir. Toplumsal kaynakları (sosyal sermayenin "hammaddelerini") sosyal sermayeye dönüştürmek için gereken erişimin, farklı ancak hepsi zorunlu bileşenleri vardır. Bu bileşenler, belirli bir kaynağın varlığının ve kimi toplumsal ilişki biçimlerinin, bu özgül sosyal sermayeye bireysel ya da grup olarak erişimi tahvil ettiğinin farkına varılmasını gerektirir (...) Yani, sosyal sermayenin içine gömülü olduğu özgül toplumsal bağlam, sadece onun "kullanım değerini" etkilemekle kalmaz; belirli toplumsal kaynakların bölüşümüne ve yönetimine erişim araçlarını biçimlendirir aynı zamanda.

Burada gördüğümüz, sosyal sermayenin bağlam bağımlılığının en güçlü anlatımıdır[24]. Ancak, bağlama iki farklı anlam yüklenebilir. Birincisi, ki Edwards ve Foley'in ilk çalışmasında ağırlıkla mevcut olan budur, sosyal sermayenin bizatihi anlamının, içinde yer aldığı toplumsal ve tarihsel koşullara bağlı olduğudur. Aslında, ciddi bir Bourdieu okumasından çıkan sosyal ve diğer sermaye biçimlerinin kaçınılmaz içeriği budur. Verili koşullarda farklı sermaye biçimleri arasında akışkanlık olduğunu ve birinin ötekine dönüşümü anlamında, sermaye biçimlerinin değişebildiklerini varsaysak da, bu sermayelerin ne olduğu bizatihi koşullar tarafından belirlenir; aynı, duruma göre bir çekicin alet, silah ya da arkeolojik bulgu olması gibi. Bu doğrultuda, bağlamın diğer anlamı farklı bir yönelime sahip olur ve sosyal sermayenin anla-

mında bir sorun görmediği için çok daha zayıftır. Bağlamın bu ikinci anlamına göre, sosyal sermayenin anlamı değil, kullanımı yahut bölüşümü, kendisini takip eden ve kesinleştirilmesi gereken geniş içeriğe sahip şart ve koşullara bağlıdır. Bu, esas itibarıyla, bir modelin düzgün bir şekilde belirlendiğinden (değişkenler arasındaki tüm konuyla ilgili etkileşimlerin içerildiğinden) ve ilgili hiçbir değişkenin ihmal edilmediğinden kuramsal ve istatistiksel açıdan emin olma meselesidir. Kısaca, bağlamın zayıf olan anlamı şunu der: Toplum ve tarih, sosyal sermayenin ilk koşullarını sağlama doğrultusunda evrilmiştir. Bu evrim, farklı sonuçların doğmasını mümkün kılmıştır. Başka türlü, sosyal sermaye hep aynı seviye ve tezahürlere sahip olacaktı.

Bağlamın bu zayıf anlamı, postmodernizmin halen nüfuz etmediği toplum kuramının büyük çoğunluğu tarafından kabul görür. Kendi toplumsal ve tarihsel özgüllüğünün (güçlü anlamıyla) daha fazla bilincinde olan daha önceki kuram da bu zayıf anlamı eksiksiz kabul eder[25]. Edwards ve Foley'in bağlamın güçlü anlamından zayıf anlamına kayıyor görünmeleri gerçekten üzüntü verici. Bu kayma neticesinde bağlamdan bağımsız ve aynı zamanda bağlamın iki anlamının bir sentezi olan kendi sosyal sermaye tanımlarını getirebiliyor ve istemeden, kendileriyle dalga geçmiş oluyorlar.

Sosyal sermaye en iyi şekilde, erişim (ağlar) artı kaynaklar olarak anlaşılabilir.

Bu gibi sorunlara rağmen, hakkını vermek gerekirse Foley ve Edwards (1999) ampirik literatürün iki merkezi niteliğini didikleyip dururlar. İlki şu: Yazarlar, vaka analizlerinin, karşılaştırma yapma ya da politika oluşturma açısından önemini sorgular. Eğer sosyal sermayenin bağlam bağımlı olduğu ve bağlamın da kim, ne zaman, nasıl sorularına göre oldukça değişken olduğu kabul edilirse; vaka analizlerinden yapılacak hiçbir çıkarım, diğer durumlara genelleme yapmak için geçerli sayılamaz. Çekiç bir taraftan bir gereçtir, diğer taraftan silah.

Foley ve Edwards Bourdieu'den sürekli bahsetmezler ve ona

bağlılıkları görece düşüktür. Ama ortaya koydukları ikinci durum, kopuk da olsa, Bourdieu ile bu ilişkilerinin sonucudur. İkinci tespit ise şu: Coleman'a geçiş sürecinde ve aynı zamanda Coleman'ı geride bıraktığı süreçte Bourdieu'yü dışlayan literatürün gelişimi, Bourdieu'yü azar azar geri kazanma üzerinde temellenir. Esas itibarıyla Bourdieu'nün geri gelişi; söylemek gerekirse, daha genel olan sosyal sermaye aracını kullanarak toplumsalı geri kazanma sürecinin, daha özgül olan bağlamsal yansımasıdır. Sosyal sermaye gibi şekilsiz bir kategori çeşit çeşit vaka analizine uygulanmış olduğu için, şimdi bu analizlerin hepsi, kullandıkları sosyal sermaye kavramını geliştirme, bağlam içine yerleştirme ve (sağlıksız yöntemsel ve kuramsal içeriğine bakmaksızın) ona niteliğini veren kuramsal ve ampirik boşlukları meydana çıkarma arayışına girerler. Ancak, daha sonra değineceğim nadir rastlanan bir kaç istisna dışında, Bourdieu'nün kullandığı güçlü anlamıyla bağlamı, sosyal sermaye literatüründe yakalamak zordur.

Anekdot, metafor ve sezgisel bir araç olarak sosyal sermaye

Bir önceki bölümün ardından görülüyor ki, gelişen sosyal sermaye literatürünü ele almanın bir yolu, önceden dışarı attığı bağlamı şimdi nasıl geri aldığının bir taslağını çıkarmaktır. Bu geri kazanma, ya sosyal sermaye kavramının tanımını yeniden düzenleyerek yahut genişleterek ya da verili bir sosyal sermaye tanımının sonuçlarını farklı koşullar temelinde yahut farklı değişkenler ekleyerek ayrıştırarak yapılabilir. Genel olarak, halihazırda görüldüğü ve literatürün çoğunda kabul edildiği üzere, neredeyse her şey sosyal sermaye olabilir. Sonuçta, genel ve birbirlerinin yansıması olan iki süreç, sosyal sermayenin evrimine damgasını vurur. Bir taraftan, bir önceki bölümde yer verilen tartışmada kanıtlandığı üzere; özgül vaka incelemelerinin bağlamında yer alan özgül toplumsal etkileşimlere odaklanarak, soyut olan sosyal sermaye tanımı daraltılabilir. Bu doğrultuda vaka incelemelerinin özgüllüklerini yansıtan yeni etmenler ve değişkenler eklenebilir.

Sosyal sermayenin İtalyan sivil toplumunda didik didik edildiği Putnam'ın ilk çalışmaları, ABD'deki bowling kulüpleri ve sosyal sermayeyi başarılı bir eğitim hayatı edinmeye müsait ailevi koşullarla tanımladığı zamanlarda Coleman'ın çalışmaları, bu duruma örnek gösterilebilir. Bu örneklerde sosyal sermaye, kendisinin ampirik tezahürlerinden birine indirgenir. Bu durumun iki zıt yönü vardır. Böylesi durumlarda vaka incelemelerinin detayları, daha fazla etkiyi içerme gereğini telkin eder. Böyle olunca da sosyal sermayeyi, daha geniş bir içerikle kaynaştırma mecburiyeti doğar.

Bir anekdotu başlangıç noktası olarak kullanıp, sosyal sermayenin ne olduğunu belirlemek için vaka incelemesi yapma yaklaşımına çarpıcı örnekler verebiliriz (hatta bu yaklaşımın taklidini yapabiliriz). Böylece bilimsel literatürde sosyal sermaye kavramının tanım ve anlamına dair muğlaklık da kısmen yansıtılmış olur. Coleman (1993) "yerlilerin yaptığına çok yakın bir tarzda, Mississippi'nin bir kolu olan Wisconsin Nehri üzerinde yapılan bir kano yolculuğu" ile anlatımına başlar. Woolcock'un (1998) kapsamlı araştırmasında makalenin ilk bir kaç sayfası, Madras ve Singapur'daki havaalanlarının farklılaşan standartlarını yorumlamaya ayrılmıştır. Raiser (1997) Helsinki'ye nazaran Roma'da nasıl araba kullanıldığının önemi konusunda düşüncelerini dile getirir. Bunlar anekdottur; ama bu anekdotları sosyal sermayeyi ayrıntılandıran metaforik anlatımlar olarak kullanmaya sadece ramak kalıyor[26]. Bu tutum literatürde inanılmaz derecede popülerdir ve oldukça özgür bir alanın doğmasına müsaade eder; zira "açıklayıcı olması amacıyla söyleyecek olursak, sosyal sermaye şu an için böyle bir şeydir; ama aynı zamanda ilerleyen örneklerde farklı da olabilir" tarzındaki bir tavrı mümkün kılar[27]. Bu durumun en anlaşılır örneğini Robison ve Siles (1998) verir. Robison ve Siles, bireylerin birbirlerine sarılarak mı, yoksa "havuç ya da sopayla mı" bağlı olduklarına vurgu yaparak, sosyal sermayenin içine aldığı sosyal etkileşimlerin kapsamını genişletmeyi amaçlıyor. Yazarlar örgütsel ağlar açısından şunu savunuyor (13):

> Komşu boğumlar arasında değişim olması, komşu olmayan bo-

> ğumlar arasında bir değişim olmasından daha kuvvetle muhtemeldir. Bu sebeple sarılma-sarılma ilişkisinden, havuç-havuç ilişkisine geçebiliriz; ama bir adımda sarılma-sarılma'dan sopa-sopa'ya geçmek pek muhtemel olmayacaktır.

Sosyal sermaye için en beğenilen metafor sağlıktır. Bu metafor, ekonomik ve toplumsal kalkınmaya ve daha genel olarak, ekonomik ve toplumsal dönüşüme uygulanıyor. Buna göre, sosyal sermayeye sahip olmayan toplumlar hastadır ve daha fazla sosyal sermaye edinmeden ve sosyal sermayelerini uygun bir şekilde kullanmadan, verimli işleyemezler. Dahası, literatürde orantılı bir şekilde temsil edilmemesine rağmen fevkalade bir ters çevirme gerçekleşiyor ve sağlık çalışanlarının kendileri, hastalık halini açıklamak için hemencecik sosyal sermaye metaforunu kullanmaya başlıyorlar[28]. Buna göre bireyler ya da çeşitli toplumsal tabakalar, sosyal sermaye eksikliği nedeniyle farklı biçimlerde hastadır. Bu düşünce *hem* mutlak *hem de* görece yaşam standartlarının, sağlık bozukluklarını yüksek oranda koşullandırdığına dair köklü kanıtlardan doğuyor. Mesela eşitsizlik, özellikle de gelir eşitsizliği, görece yoksunluk yarattığı için fakirlerin sağlığı açısından kötüdür. Bu çalışma alanının önde gelen pratisyenlerinden biri olan Wilkinson (1996), uzun soluklu araştırmasını açıkça bu konuyla; daha net ifade edersek, sosyal sermayenin sonuçlarıyla ilişkilendirmiştir. Bu çalışmanın özelliği, sağlık bozuklukları için bir kuram ararken, ampirik bulgulardan yola çıkılmasıdır[29]. Bu arayış, sebep ve sonucu analitik olarak birbirine bağlayan bir mekanizma için ricacı olan kurumların suçudur; aynı kanser ve sigara arasındaki ilişkiye dair sadece istatistikler değil de, psikolojik kanıtlar da bulma arzumuz gibi. İşe bakın ki toplumsal eşitsizlikle ilişkilendirilen psikolojik stres, bize tam da böyle bir mekanizma sağlar[30]. Ancak, toplum kuramının ana değişkenleri hakkında daha genel sonuçlar çıkarmak için bu mekanizmaların bir adım ötesine geçme girişimi, analitik olarak hem büyük hem de gerekçelendirilmemiş bir girişimdir. Bu girişimle yapılan; suçun, somuttan soyuta ve mikro'dan makro'ya doğru yükseltilmesidir[31]. Bu durum, Wilkinson'ın (1996) toplum kuramını üstünkörü kul-

lanımında görülebilir. Wilkinson, ticaretin yükselişiyle birlikte, toplumsal birliğin damgasını vurduğu bir dünyanın yitirildiği şeklindeki Coleman'ın fikirlerini etkin bir şekilde yansıtır. Tek bir önemli farkla. Wilkinson, insanlar arasında kendi çıkarının peşinden gitme davranışının, doğal yollardan gelişmemiş olduğunu savunur. Bu iddiasını ise, şempanzelerin sosyal olduklarını belirterek gerekçelendirir[32].

Wilkinson, ampirik bulgularını temellendirecek bir açıklama sağlamak için toplum kuramını istismar eder. Bir yandan da, sağlık bozukluğuna sosyal sermaye başlığı altında bir açıklama kotarmaya çalışır. Her iki girişim de aynı derecede üzüntü verici[33]. Dahası, Wilkinson'ın ekonomiyle ilgili çıkarımları da var. Günümüzde farklılaşma, giderek daha fazla, paraya erişime dayanır. Böyle bir farklılaşma doğrultusunda Wilkinson, geçmişin armağan ekonomisine özlem duyar[34] ve toplumsal birlik karşısında dağılmanın kaynağı olarak görülen piyasa ekonomisine karşı hoşnutsuzluğunu gösterir. Ancak armağan ve metayı ele alırken, toplum kuramını nasıl kullandığını ve istismar ettiğini es geçer (bu istismarı açıklamanın yanı sıra, açıklamadan geçiştirdiği bir diğer konu olan ticaret toplumunun doğuşu ve doğasını göstermek, herhalde çok uzun sürerdi). Neyse ki bahsettiğimiz mesele, Kawachi ve diğ.'de (1999a) yer alan tek bir çizimde gayet açık dile getirilir; böylece meseleyi uzun uzun anlatmaya gerek kalmaz. Wilkinson'ın yazarlarından biri olduğu bu eser önemlidir; sadece ABD'den ve Birleşik Krallık'tan önde gelen araştırmacıları bir araya getirdiği için değil; hastalıkların sebeplerinin, bir hastalık biçimi olduğu varsayılan suçun sebeplerine doğru genelleştirildiği için[35]. Kullanılan ilk şema beş sütundan oluşur; sütunların kavramsal çerçeveleri izah edilmiştir. Bu sütunların başlıkları şöyle (başlıkların yanında parantez içerisinde belirtilenler [belirtilmişse eğer], sütunların içeriğidir): Görece yoksunluk (gelir eşitsizliği ve ümitsizlik), toplumsal birlik (sosyal sermaye, ortak fayda, toplumsal karışıklık), mutlak yoksunluk (yoksulluk, işsizlik, düşük eğitim), şiddet suçu ve mülke saldırı (birbirlerini karşılıklı koşullarlar) ve sağlık kaybı. İlk üç sütun, dördüncü sütunun sebebi ola-

rak görülür; birinci sütunun ikinciyi etkilediği ve birinci dışında bütün sütunların da sonuncu sütunu etkilediği düşünülür.

Bu yaklaşıma yöneltilen ender eleştirilerden birinde Muntaner ve Lynch (1999, s. 67), "Wilkinson tarafından dile getirilen toplumsal birliğin yönlerinin çoğu, ilişkilerin *per se* göstergelerine değil; bireyin psikolojik davranışlarına aittir (duygular, stres, tutumlar, acizlik, güdüler, öz-algı, saygısızlık gibi)." diyorlar. Bireyin psikolojik davranışlarına ait kaygıları toplumsal ilişkilere ve analizlere kaydırmanın, en basitiyle, meşruiyeti yoktur. Hele bir de, eşitsizliğin azaltılması ve toplumsal birliğin artırılması örneklerinde olduğu gibi, bu analizlerden politikalara dair sonuçlar çıkarılıyorsa, ilkesel olarak arzu edilen bir şey olsa dahi bu duruma müsaade edilemez[36]. Bireyden toplumsala geçerken, sistematik bir analiz zaruridir[37]. İşte bu analiz, sağlık literatüründe açıkça eksik ya da zayıf. Böyle olunca da sosyal sermaye bu derdin devasıymış gibi görülüyor (yanıltıcı bir devadır ama ne fayda!). Muntaner ve Lynch'e göre, gelirin nasıl üretildiğine değil de, elde edilen gelire çok fazla vurgu yapılmaktadır: "Wilkinson'ın modelinin 'çıkış noktası olarak aldığı gerçek' şu: Kimi süreçler aracılığıyla (ki Wilkinson bunları tanımlamaz) gelir adaletsiz bir şekilde bölüşülür ve bu, sağlık açısından sonuçlar doğurur"(s. 64).

Kısaca söylersek, çıkarılan sonuç şudur: Çağdaş kapitalist toplumlarla ilintili sınıf ilişkilerini, iktidarı ve mücadeleleri; bunların hem gelir hem de sağlık alanında nasıl eşitsizlikler yarattığını daha derinden incelemek gereklidir. Başka türlü, haksız bir benzetme olacak ama şöyle bir analizle baş başa kalırız: (Gelir ve eğitim seviyesindeki farklılıkları düzeltme bağlamında) kölelik, hem köle hem de efendi için aynı derecede kötüdür; çünkü eşitsizliğin yarattığı stres ve toplumsal birlikteki eksiklik, her ikisini de etkiler[38]. Bu analizin kullandığı mantık devam ettirilip şu soru sorulabilir pekâlâ: Analizlerden, gelir eşitliğinde artış sağlayacak politikalar uygulama yönünde neticelere varılıyor. Peki bu eşitliğin sosyal sermayede azalma ve (sağcıların iddia etiği gibi, sosyal yardıma muhtaç olanlar arasında oluşacak bir alt-tabakalaşma

biçiminde) daha fazla parçalanmaya sebep olmayacağını nasıl bilebiliriz ki?[39]

Şu ana kadar bu bölümde gördük ki, sosyal sermayenin gelişimi vaka incelemelerinden başlar, ardından anekdotlara ve metaforlara kayar. Sosyal sermaye, anekdotlardan metaforlara kaydığı bu yazınsal serüvenini, kavramın bir diğer popüler çıpası olan sezgisel araçlara geçerek tamamlar. Mesela Portes (1998), sosyal sermayeyi sezgisel bir araç olarak kavrar. Ancak bu araç, özgül bir uygulama içine yerleştirilmeden, çok geniş bir şekilde kullanılırsa değerini yitirir. Foley ve Edwards (1999) için de sosyal sermaye, bireyler ve gruplar arasında sosyal sermayenin nasıl bölüşüleceğini ele alan ve aynı zamanda bu kaynakların etkilerini de inceleme kapasitesine sahip, sezgisel bir araçtır[40]. Kısaca, sezgisel bir araç olarak sosyal sermaye, şüphesiz araştırmaların önünü açar, ama bu yaklaşım sosyal sermayeye, farklı amaçlar için kullanacağı analitik bir meşruiyet kazandırmaz[41]. Morrow'un (1999, s. 760), çocukların sağlık sorunları bağlamında Bourdieu'nün sosyal sermaye anlayışını, Coleman ve Putnam'ın anlayışlarından üstün tutarken belirttiği gibi[42]:

> Kavram, açıklayıcı bir model olmaktan ziyade, en iyi ihtimalle sezgisel bir araç olarak yorumlanabilecek (...) betimletici bir yapı olarak kalır (...) Sosyal sermayenin", başarısız bireylerde, ailelerde, topluluklarda ve çevrelerde eksik olan bir "şey" ya da "kaynak" olarak "zarar kuramı sendromu" diye adlandırılabilecek şeyin bir parçası olma tehlikesi var.

Bu önemli görüşün ortaya koyduğu gibi, sosyal sermayenin nasıl geliştiğini incelemek için, kavramın vaka incelemelerinden doğan genellemelerden, kendisinin bire bir yansıması olan toplumsal etkileşimlere doğru kaymaya nasıl başladığının farkına varmak gerekiyor. Ancak bundan sonra, kavram en soyut seviyedeki yolculuğuna başlayabilir ve kuramsal ya da ampirik açıdan yavaş yavaş, az ya da çok parçalarına ayrılabilir.

Ağ bağlantısı

Gariptir ki, bu süreç bile bir anekdotla başlatılabilir. Mesela Becker'in çalışması, kimi restoranların moda olması gibi hayattaki basit meselelere dair soyut laf ebeliklerine dayanır genelde (üçüncü bölüme bakınız)[43]. Daha sıkça yapılan şey ise, sosyal sermayeye soyut bir yaklaşım getirmek için mevcut kuram ve kavramlardan yararlanmaktır. Mesela Portes ve Sensenbrenner'e göre (1993) dört çeşit sosyal sermaye vardır; değerleri içe yansıtma (*introjection*), karşılıklılık, sınırlı dayanışma ve onay görmüş yükümlülükler. Bu soyut kavramsal çalışmayı, kullandıkları örgütsel şemalar ve ağ modellemelerinden de görüldüğü gibi, ağlara dair biçimsel konular tamamlar. Davern (1997) ise, biçimsel meseleleri bırakıp kavramsal düşünür ve sosyal sermayenin altında yatan ağların dört bileşeni olduğunu savunur; yapısal, kaynaksal, dinamik ve normatif. Kavramsal ve biçimsel katkılar arasında, ağların yoğunluğunu sorgulayan diğer katılımcılar yer alır: Acaba ağlar, Fox'un (1996) belirttiği gibi, birçok bağlantıya sahip oldukları için yoğun mudur; yoksa Burt'a (1992 ve 1997a) göre "kalınlaşana" kadar "ince" ağlardan akan yeni bilgi akışları gibi, seyrek mi?[44].

Burt'un çalışması özellikle iki nedenden ötürü açıklayıcıdır. Biri, daha önce bahsi geçen kişinin özgül mizacından kaynaklanır. Burt, bir ağın birey için ifade ettiği değerin, ağdan geçen akış ne kadar özgün olursa o kadar büyük olacağını düşünür. Öte yandan bu özgünlük ise, bireyin katkısından ya da bu katkıyı yapma kapasitesinden; yani sırasıyla beşeri ve sosyal sermayeden kaynaklanır. Bu sebeple Burt (1997a, s. 359) şöyle diyor:

> Sonuçlar açısından sosyal sermaye, beşeri sermayenin bağlamsal tümleyicisidir. Sosyal sermaye zekânın, eğitimin ve yaşça büyüklüğün getirilerinin; kişinin, piyasa ya da hiyerarşilerin toplumsal yapısı içerisindeki yerine kısmen bağlı olduğunu öngörür. Beşeri sermaye bireysel yeteneklere atıfta bulunurken, sosyal sermaye fırsatlarla ilgilidir.

Temel olarak, bir yöneticinin durumu, kendisi gibi yöneticiler az olduğunda daha iyidir. Ayrıca yöneticinin üzerindeki kariyer

baskısı daha az olur; böylece yaratıcılığını ve "yapısal boşlukları" doldurma yeteneği artar. Esasen bu tartışma, iktisattaki karşılaştırmalı üstünlükler kuramıyla istemeden de olsa yapılan bir benzetmeye dayanıyor. Ticari ortaklarınızdan ne kadar farklılaşırsanız (diğerleri de sizin elinizdekileri istiyorlarsa şayet), durumunuz o kadar iyileşir. Bu bakış, başka bir alternatifle ters düşer; bu alternatif ise ölçek ekonomileri kavramıyla benzerlik gösterir. Buna göre, ağ içerisinde benzeşme ne kadar fazlalaşırsa, o kadar iyidir. Tabii ki, iki ağ biçimi birbirlerinin rakibi değil de tamamlayıcısı olabilirler, ölçek ve kapsam ekonomilerinde olduğu gibi mesela (bunlar, sosyal sermaye literatürüne bağlama ve destekleme olarak geçmişlerdir)[45]. Ama Burt (1997b, s.7) kısaca şunu diyor: "Yapısal boşluk kuramı, sosyal sermaye metaforuna somut bir anlam verir. Bu kuram, sosyal sermayenin nasıl olup da ağ içerisinde komisyonculuk için doğan fırsatların bir fonksiyonu olduğunu betimler". Dikkat edilmesi gereken şu ki, Burt kuramını ampirik olarak sınarken, sonuçlardaki farklılıkları açıklayabilecek olan bireysel farklılıkları düzeltmeye koyulur. Netice itibarıyla, kalıcı bir açıklama olarak yapısal boşluğu bulması kaçınılmazdır! Burt'un yaklaşımının yanlış olduğunun nasıl ispatlanacağı ise net değil.

Bu aynı zamanda, erkeklerle aynı niteliklere sahip kadınların neden daha erken terfi aldıklarını açıklama amacındaki Burt'un bahsi geçen son çalışması için de geçerli. Burt'un verdiği yanıta şaşırmamak lazım: (Aralarındaki nitelik farklılıkları sıfırlanırsa) kadınlar erkeklerden faklı yollar kullanarak terfi etmeye çalışır. Bu ise kadınların bağlantı kurma niteliklerini yansıtır ve kapsar. Bu yanıtın ampirik geçerliliği ve değeri her ne olursa olsun, yanıtın kendisi Burt'un çalışmasının ikinci ve merkezi bir özelliğinin altını çizer. O da, içerilen ağların bağlam ve içerikten neredeyse tamamen yoksun olduğudur (ağlara bir içerik ve bağlam, sadece ampirik maksatla verilir). Örnek özelinde söyleyecek olursak, erkek ve kadınların yönetimdeki başarılarını karşılaştırmakla ilgilenmesine rağmen, toplumsal cinsiyet ve cinsiyet ilişkileri hiçbir şekilde tartışılmaz![46]

Şematik tasvirlere ya da matematiksel modellemeye yoğun şekilde bağımlı olan biçimsel ağ kuramının sonuçları işte bunlardır. Emirbayer ve Goodwin (1994), böyle bir analizin yapıyı, kültürü ve hatta ağların (etkileri bir yana) biçimlendirilmesini, yeniden üretimini ve dönüşümünü tartışırken bile, özneyi ihmal ettiğini belirtirler[47]. Temel kuramsal varsayımların eleştirilmediğine işaret ederler; matematiğin anlaşılması zor terminolojisi ve bizatihi kendisinin, matematik dışından gelen araştırmacıları nasıl yıldırdığına değinirler. Emirbayer ve Goodwin ilaveten, toplum kuramcıları ve tarihsel sosyologlar arasındaki diyalog eksikliğine dikkat çeker.

Daha az biçimsel terimlerle anlatırsak, bağlam ve içerik açısından benzer zayıflıklar, yeni yeni doğmakta olan ekonomik sosyoloji için de kaydedilebilir. Ekonomik sosyoloji, optimize eden özneyi başlangıç noktası olarak almaz, ama rasyonel tercihi kullanır. Genel anlamda Baron ve Hannan (1994, s. 1117) sorunu şu şekilde ortaya koyuyorlar:

> Önce tercihler, güdüler ve davranışlar toplumsal bağlam içerisinde bir kalıba sokulur (ve bu şekilde kavranılır). İkincisi, kabul gören davranış standardını ve piyasaları (ya da mülkiyet haklarını) destekleyen altyapı olarak bireycilik ve rasyonelliğin kendisi *toplumsal ve tarihsel ürünler* olarak kabul edilir; zamandan bağımsız soyutlamalar olarak değil.

Granovetter (1985) gibi, ağlar karşısında daha bütüncül ve dengeli bir sosyolojik yaklaşımla daha yakından ilişkilendirilen sosyologlar, vurguyu toplumsal ve tarihsele yapar. Böylece kişiler arası ilişkilerden oluşan ağlar katılaştırılır ve içkinleştirilir. Sonucunda da, milattan öncelerden kalan bireycilikten daha önemli olurlar. Bireyciliğin, geçmiş bir zamanda bu ağları yarattığı düşünülmeye başlanır. Az ya da çok analitik bir bildiri olarak Granovetter (1990a, ss. 95–96) şöyle iddia ediyor:

(1) Eylem her zaman toplumsal içerisinde konumlanır ve bu sebeple sadece bireysel nedenlere atıfla açıklanamaz.

(2) Toplumsal kurumlar otomatik olarak ortaya çıkmaz, aldıkla-

rı biçimler kaçınılmaz değildir; daha ziyade, "toplumsal olarak oluşturulurlar".

Böylece toplum, bireyi incelemenin tarihsel olarak verili temeli olarak alınabilir. Aslında bahsettiğimiz şey şu fikirle aynı: "Genel ilke şudur: Bireyin sahip olduğu ağlar, ne kadar fazla ilgili kurumu içine alırsa, özne o kadar avantajlı olacaktır" (Granovetter 1992, s. 10). Neticede, "bir ilişkinin ağlarda gömülü olan özgül tarihini" ihmal ettiği için, Becker'in kullandığı yöntemin aşırı basit ve "çok dar" olduğu düşünülür (Granovetter 1990b, s. 100). Ancak, bir önceki bölümde çerçevesi çizilen tarihsel ve toplumsal açıdan zayıf biçimi dışında, Granovetter'in herhangi bir şekilde bağlamı analizi içine yerleştirip yerleştirmediği de tartışmalı bir konudur (Zelizer 1988 ve DiMaggio 1990)[48].

Böyle olsa bile Granovetter, sosyal sermaye kavramının kendisini hiç kullanmadığının farkına yeterince varmış görünüyor (Astone ve diğ. 1999). Aslında, ağ analizleri araştırmalarında Podolny ve Page (1998) de sosyal sermayeden hiç bahsetmez; çalışmaları, Portes'in (1998) sosyal sermaye değerlendirmesiyle birlikte *Annual Review of Sociology*'nin aynı sayısında yer almasına rağmen! Yine de Granovetter, sosyal sermaye ağı içerisinde geçiştirilmekten kaçamaz. Bu konudaki en anlaşılır ve geniş kapsamlı sentezi Adler ve Kwon (1999) sunuyor. Adler ve Kwon, analizlerine organizasyon çalışmalarından başlar. Yazarlar, "organizasyon içerisinde sosyal sermaye 'gayri biçimsel organizasyon' başlığı altında çoktan beri iş görüyor" sonucuna varıyor. Yazarlar, çoğu geç tarihli ve bu yüzden de sosyal sermaye kavramını açıktan kullanmayan referans grupları aracılığıyla, etkileşimli üç tema grubu önerirler. Bu tema gruplarının dayandığı etkileşimler şunlardır: Bireyler ve şirketler arasındaki (başarılı bir kariyer, makam tazminatı ve iş arayıp bulan işçiler), alt birimler içerisinde ve arasındaki (birimler arasında kaynak değişimi ve ürün yeniliği, beşeri sermaye üretimi, görece işçi çevrimi ve farklı görevler verildiğinde grupların verimi) ve son olarak, firma içi ve firmalar arasındaki (örgütsel çözülüş ve başlangıçlar, mal verenle ilişkiler,

bölgesel üretim ilişkileri ve şirketler arası öğrenme) etkileşimler. Bu çözümlemenin ardından Adler ve Kwon, mantıki olarak şu sonuca varıyorlar: "Sosyal sermayeye artan ilgi, kendisine denk bir derecede kuramsal netlikle eşleşmiyor". Bu sebeple yazarlar, kendi sosyal sermaye tanımlarını yapar:

Sosyal sermaye, bireysel ve ortak öznelerin az ya da çok uzun ömürlü sosyal ilişkiler ağı içerisinde yer alan bir kaynaktır.

Adler ve Kwon hızlıca "sosyalin" üzerinden geçer ve şunu belirtirler: "Son dönem ağ kuramı ve sosyoloji kuramının kimi diğer okulları, kuram oluşturulurken yöntembilimsel bireyciliğe bağlı kalırlar. Bu sebeple bu okullar, toplum merkezli analizlerin, betimlemeden farklılaşan açıklayıcı bir değeri olup olmadığı konusunda şüphe duyarlar". "Sermayenin" daha makul yorumu ise toplumu, esas itibarıyla "kaynaklardan oluşan geniş ve heterojen bir aile" derecesine indirger. Böyle olunca Adler ve Kwon, Baron ve Hannan'ın (1994) toplum kuramının her şeyi sermayeye çevirdiğine dair şikâyetlerini reddederler[49]. Zira aslında, "böyle bir yayılma varsa, memnuniyetle karşılanmalıdır".

Bu, sosyal sermaye için ödenecek standart ve belki de anlaşılabilir bir bedeldir. Ancak Adler ve Kwon'u diğerlerinden ayıran bu değil. Adler ve Kwon, yaptıkları sosyal sermaye tanımını meşrulaştırmak için nelerin içerilmesi gerektiğine dair bir ufka sahiplerdir. İşte bu farkındalık, yazarları başka bir yere koyar. Gerçi içermeye dair meşrulaştırma arayışına, toplum kuramı karşısında genelde azgelişmiş addedilen organizasyon kuramı temelinde girer, ama olsun. Bir taraftan, ilgili ağları ve kapsadığı tüm etkileşimlerle bu ağların içeriklerini ele alabilmek için organizasyon kuramının hem içsel hem dışsal yönleri içerilmelidir. Diğer taraftan, ağın her iki ucunda da bu yönler bireyler ve kurumların kültür ve değerleriyle iç içe geçtiği için elde edilecek sonuçlar (ya da sosyal sermayenin değeri), etkileşimle ilişkilendirilen yetenek, güdü ve fırsatlara; risk ve faydaya bağlıdır[50]. Kısaca sonuç, her şeyi, hafiften fokurdayan analitik bir kazanın içine atmak ve sosyal sermayenin aradaki uyumu sağlayacak bir senteze yol açması-

nı beklemek oluyor; ama iktidarın ve çatışmanın eksikliği yine de göze çarpmaktadır. Hasılıkelam, sosyal sermaye çıkış noktasını toplum ve sermaye kavramlarından alır. Fakat bu çıkış noktası oldukça zayıflamıştır. Buna rağmen kavramın toplum kuramını hem tanımladığı hem de sorunlarını çözdüğü düşünülür[51].

Ancak ağların bağlamsal yerleri konusunda belirgin olan gömülmüşlük (*embeddedness*) fikri, sosyal sermayenin gelişiminde başka bir yoldan göz alıcı şekilde tasvir ediliyor. Sosyal sermaye diğer sermaye biçimlerinden farklı olarak anlaşılıyorsa da, daha genelinde, ekonomi ve toplum içerisinde onlarla etkileşim halinde ve onlara bağlı olduğu farz edilir. Bu anlamıyla sosyal sermaye, özelleştirme döneminde, başta kamu/özel ayrımını uzlaştırırken ve devletin rolünü değerlendirirken "dikey" olarak anlaşılır. Evans (1996a, s. 1033), gömülmüşlük fikri ve ağların içerdiği siyasal ve sosyolojik unsurlar arasındaki yüksek sinerjiyi işaret ederek şunu belirtiyor[52]:

> Çağdaş kuramcılar, bu gibi norm ve ağlara "sosyal sermaye" etiketini yapıştırarak (...) temel bağları, potansiyel olarak değerli ekonomik varlıklar biçiminde yansıtırlar. Kullandıkları dil, Granovetter'in piyasa ilişkilerinin gömülü olması üzere yaptığı klasik çalışmanın tekrarıdır.

Bu gibi dikey analizlere literatürde fazla yer verilmez. Bunun bir sebebi şu: Sosyal sermaye ne kadar çok dikey olarak konumlandırılırsa, kavramın o kadar az ilintili olduğu düşünülür. Evans (1996b, s. 1124), yayına hazırladığı derlemedeki çalışmalarını şöyle bitiriyor:

> Burada incelenen örnekler, sosyal sermayenin önceden sahip olduğu niteliklerin ana kısıtlayıcı unsur olmadıklarını gösteriyor. Sınırları belirleyen şey, makro seviyedeki bağlar ve güvenin başlangıçtaki yoğunluğundan ziyade, ekonomik ve siyasal açıdan verimli olacak bir ölçekte dayanışma ilişkileri ve toplumsal eylem üretilmesi maksadıyla mikro seviyedeki sosyal sermayenin "ölçeğini büyütme" işinin içerdiği zorluklarmış gibi görünüyor.

Buna ek olarak mesele, basitçe, analitik olarak dikey sosyal

sermayeyi bir tarafa bırakmaya çalışmak değil; bunu, kamunun aleyhine (ve hatta kamuyla birlikte) özeli gerçekten destekleyerek yapmaktır. Özel olarak Ostrom (1996), kamu ve özel arasındaki ortaklaşa üretime daha fazla özen gösterilmesi gerektiğini savunur[53]. Ostrom biraz basite kaçarak, kamu ve özel arasındaki ortak üretimin, üretimin bir fonksiyonu olduğunu varsayar. Bu fonksiyon, eş ürünler olarak yurttaş ve hükümeti girdi olarak içerir. Buna göre, üretimin verimli olması için kamu ve özel sektörün bir karışımı gereklidir[54]. Sosyal sermayeden ise ayaküstü bahsedilir sadece: "Ortak üretimin başarısı şudur: Yurttaşları sosyal sermaye ve diğer yatay ilişkiler geliştirmeleri yönünde cesaretlendirir" (Putnam 1993a, s. 1083). Ostrom'un analitik açıdan çok daha fazla vurguladığı nokta, akademik uzmanlaşmanın sektörler arasında dağıtılması sebebiyle kamu ve özel arasındaki işbirliğinin ihmal edilişidir. İlke olarak Ostrom, kamu ve özel sektör arasında daha fazla etkileşim sağlanması için üsteler. Ama söyledikleri uygulamada kamu-özel dengesini ikincisi lehine bozuyormuş gibi görünüyor (s.1083):

> Müsaadenizle Peter Evans'dan daha radikal olup, şunu savunacağım: Kamu kurumları ve çok-merkezli sistemler temelinde örgütlenen yurttaşlar tarafından, normalde kamu malı olarak düşünülen birçok mal ve hizmetin ortak üretimi, özellikle yoksul olan gelişmekte olan ülkelerde refah seviyesini yükseltebilmek için hayati önemdedir.

Harriss ve de Renzio (1997, s. 919) bu yaklaşıma ve yaklaşımın neticelerine pek de güvenmiyorlar[55]:

> Sivil toplumu devletin karşısına yerleştiren ya da "sosyal sermayenin" zengin donanımını "iyi yönetimin" önkoşulu kabul eden görüşe dayanan politika önerileri, neredeyse bütünüyle yanlış anlamadan ibarettir.

Champlin'in (1997) çok iyi yakaladığı gibi, sosyal sermaye düşüncesi ideolojik olarak özelleştirmeyi desteklemenin bir aracına dönüşmüştür; özellikle de halkı kamusal değil de özel bir olgu olarak inşa ettiği için. Böyle olunca, dikey anlayışı terk etme süre-

cinde politika analizlerinin analitik önyargılarla eşleşmesi hiç de şaşırtıcı değil. Bu ideolojik eğilim kısmen; dikeyin, gömülmüşlüğün, kamu/özel ayrımının diline bürünerek gizlenir. O hale gelir ki, rasyonel tercih ve yöntembilimsel bireyciliği hiçbir yerde göremeyiz. Ancak Boix ve Posner (1998, s. 686) kavramsal açıdan rasyonel tercih ve yöntemsel bireyciliği ortaya çıkarır. Siyaset biliminin hipotezlerini Putnam çevresinde kuvvetlendirmeye uğraşan bu iki yazar, Coleman'ın ortaya attığı muammaları hatırlatıyorlar[56]:

> Kurama göre işbirliği bazen öznelerin katılmak için fazla istekli olmadıkları bağlamlarda gerçekleşir. Bireylerin bu davranışını yorumlayabilmek için kuramcılar, sosyal sermaye kavramını geliştirdiler*.

Boix ve Posner, sosyal sermayenin nasıl kullanıldığı ve yeniden üretildiğine; mikronun, daha iyi makro-hükümet performansına nasıl dönüştüğüne dair bir denge analizi önerirler. Beş süreç öne sürerler: Bilinçli seçmen, seçilmişlerin toplumu daha iyi temsil etmelerini ve sorumlu olmalarını sağlar; normlar ve itaat kültürü hükümetin yürütme maliyetini düşürür; medeni erdem uzun vadeli refahı, kısa vadeli kazançların yerine geçirir; *bürokrasi içi-arası-üzeri* performanslar, bir kısır döngü oluşturur; elitler arası yıkıcı çelişki giderek kızışır.

Dikeyin karşısında, "yatay" sosyal sermaye anlayışı durur. Yatay, sanki dikey tamamen ve salimen elden çıkarılmış gibi yol alır (ikisi arasında sınırlı bir etkileşimin olduğu uzak çevre dışında). Bu, ailenin meydana getirdiği mikro-kozmik parçadan, sivil toplumun bütünü üzerinde yapılan büyük ve basit bir çıkarımdır[57]. Bu açıdan, sosyal sermayenin toplum içerisinde yatay olarak hareket ettiği düşünülür ve kavram; devlet, resmi politikalar, sendikalar ve ekonomiden arta kalan yerleri doldurur. Bu sebeple Hyden (1997) sosyal sermayeyi sivil toplum olarak yorumlar;

---

* Anlatılmak istenilen şu: Neden bireyler istememelerine rağmen böyle davranırlar? Bireyin hareketini, bireye içsel güdülerle açıklayamadığımıza göre, bu davranışı etkileyen dışsal nedenler nelerdir? Sosyal sermaye, işte bu soruların yanıtı olarak kurgulanmıştır. çev.

Woolcock (1998, s. 153) sosyal sermayeyi, toplum kuramına sivil toplumu yeniden kazandırdığı için metheder; Bain ve Hicks (1998) ise bu kavramı, toplumsal dışlama ve içermenin kaynağı olarak görür. Sonuçta, toplumsal ya da kültürel hayatta önemli olabileceği düşünülen bütün değişkenleri avlamak için yola çıkılır! Dahası sosyal sermayeye, ekonomik performans ve diğer performanslar açısından ayrı ayrı (ya da diğerleriyle birlikte) bir önem bahşedilir[58]. Edwards'ın (1999) anekdotvari deneyimlerinden yola çıkarak gururla belirttiği gibi[59] sivil toplum, en iyi ihtimalle kaygan bir kavramdır. Bu kayganlık açısından sosyal sermayenin durumu çok daha kötüdür. Böyle olunca Edwards, iki kavram arasında bir ayrım yapmaktan çok uzaktır; daha ziyade bu iki kavramı birbirlerinin yerine kullanır. Gerçi Edwards, kaynağını kendisinin dışından aldığı için (ki kavramın biraz önce tartışılan dikey konumunda bu açıkça görülür) sosyal sermayenin sivil toplumdan daha geniş olduğu sonucuna varır. Tabi sivil toplum kavramının anlam ve tutarlılık açısından tartışmalı olduğu da uzun zamandır kabul ediliyor[60].

Putnam'ın ardından böylesi hoşluklar bir kenara itildi; yerlerini ise, güven ve güven benzeri tutumlar ya da kurumsal üyelik olarak düşünülen bir sivil toplum anlayışından beslenen, çoğunlukla ampirik çalışmalara bıraktılar[61]. Bu sebeple Putnam, sosyal sermayenin anlamını, lüzumsuz yere norm ve kurumlara indirgeyerek daralttığı ve kavramın toplumsal yapı içerisine gömülmüş olduğunu görmezden geldiği için Edwards ve Foley (1998) tarafından ağır bir dille eleştirilir (kavramın gömülü olduğunu ispatlamanın, Coleman ve Bourdieu'nün amaçlarının asli niteliği olduğunu hatırlamak lazım). Edwards ve Foley, Putnam'da ortaya çıkan sonuç hakkında şunları söylüyor: "Analitik dağarcığa pek bir şey katmıyor... Dahası, hâlâ geçerliliğini koruyan araştırma verilerinde, sosyal sermaye kavramının fırsatçı kullanımı ve sosyal sermayeye öncelikli olarak bireylerin sosyopsikolojik bir niteliği gibi muamele edilmesi, sosyal sermaye tartışmalarını artık geçmişte kalan bir yere götürüyor. Nereye mi? 1950'lerin ampirik demokratik kuramının, çokça kullanılan kalabalık analitik tuza-

ğına". Edwards ve Foley, özel olarak, sosyal sermayenin bahsi geçen sezgisel potansiyelinin farkına varır. Sosyal sermayenin, diğer bir sezgisel ve aynı derecede sorunlu fikir olan sivil toplum gibi boşa harcandığı düşüncesindedirler; zira aslında her ikisi de ekonomizm derdine deva olabilir.

> Farklı fakat benzer yollardan sivil toplum ve sosyal sermaye kavramlarının her ikisi de, günümüz toplumlarında birey ve grupların toplumsal ve siyasi davranışlarını açıklamak için kullanılan baskın ekonomik modellerin varsayılan eksikliklerini ele alırlar.

Edwards ve Foley'in anlayamadıkları şey, bu gömülülük durumunun, ekonomik modelin ve bu modele ait sosyal sermaye ve sivil toplum kavramlarının tamamlayıcı bir parçası olduğudur.

Ve iktisatçılar gelir...

Kimi akademisyenler bu konuda hassas olsa da, meseleyi fiyakalı bir şekilde popülerleştirenler derhal ortaya çıktı. "Sosyal sermaye ve küresel ekonomi" adlı makalesinde Fukuyama (1995, s.103), çoktan dillere düşmüş bir geleceği en tipik şekilde resmeder:

> Uluslar arasındaki en önemli ayrım artık kurumsal değil, kültürel (...) Kültür, uluslararası farklılaşmanın ana ekseni olacaktır. Neo-merkantilist ve neoklasik iktisatçılar arasındaki atışmada kendisini gösteren, devletin rolünün ne olması gerektiği üzerine sağ ve sol arasındaki geleneksel tartışma, sivil topluma dair anahtar meseleyi kaçırıyor. Sol, devletin anlamlı bir toplumsal dayanışmayı içerebileceğini ve destekleyebileceğini düşünerek yanılıyor. Kendi açılarından libertaryan muhafazakârlar ise, devlet bir kez denklemden çıkarıldığında, güçlü toplumsal yapıların eş zamanlı olarak yeniden canlanacağını düşünmekte hatalıdırlar. Halbuki kökleri kültür, din, gelenek ve diğer modernite öncesi kaynaklar gibi rasyonel olmayan unsurlarda olan sivil toplumun niteliği ve aracı kurumları, küresel ekonomi içerisinde modern toplumların başarılı olmasının anahtarı olacaktır.

Toplum kuramı iktisadın etkisi altına girdikçe, sosyal sermaye gibi kavramları kullanmak yeni iktisadı tamamlayan bir şey değil de, onun reddiymiş gibi ters bir yanılsama ortaya çıkarır. Ancak tarihin sonunun, hiç sorunsuz, iktisadın zaferine yol açması hiç de şaşırtıcı değil. Zira bu süreç ilerledikçe iktisadın, ekonomik-olmayanı görmezden gelerek, onunla kendinden emin bir şekilde başa çıkabildiği gibi, iktisatçı olmayanlar da iltifatlara mazhar olmaya başlar. Fukuyama (1996, s.13) şöyle diyor[62]:

> Geçen kuşak boyunca ekonomik düşünce Milton Friedman, Gary Becker ve George Stigler ile birlikte anılan neoklasik iktisatçıların ve serbest piyasa iktisatçılarının egemenliği altındaydı. Neoklasik bakış açısının yükselişi, Marksistlerin ve Keynesçilerin egemen olduğu bu yüzyılın ilk yarısına nazaran büyük bir gelişme demektir. Neoklasik iktisadın, muhtemelen, yüzde seksen doğru olduğunu düşünebiliriz; zira paranın ve piyasaların doğasıyla ilgili önemli gerçekleri gün yüzüne çıkarmıştır. Çünkü kökeninde yatan rasyonel ve çıkarının peşinde koşan insan davranışı modeli, yüz vakadan sekseni için doğru. Geriye insan davranışlarının yüzde yirmilik kısmı kalıyor ki neoklasik iktisadın bu kısım için getirdiği yorum oldukça zayıftır. Adam Smith'in çok iyi açıkladığı üzere, ekonomik hayat toplumsal hayat içine derinlemesine gömülmüştür ve içinde yer aldığı toplumun gelenekleri, değerleri ve adetlerinden ayrı anlaşılamaz. Kısaca ekonomik hayat, kültürden ayrılamaz.

Fukuyama'nın büyüme muhasebesindeki kaba ve spekülatif icraatın bir eşi, özgün makalesinde de görülüyor. Belki rastlantısal, belki de toplum bilimlerinin iktisat tarafından sömürgeleştirilmesinin bir parçası olarak yeni ya da içsel büyüme kuramı, sosyal sermaye kuramının yükselişiyle benzerlikler göstererek iktisatta ön plana çıktı. Bu gelişme üzerinde durmamız lazım[63]. Geleneksel olarak, eski ya da dışsal büyüme kuramında ana akım iktisat, ekonomik büyümeye yapılan katkıları ölçmek için toplam faktör verimliliği denilen bir hesaplamaya dayanıyordu. Bu hesaplama, sermaye ve emek gibi girdilerdeki bir artışın, çıktıdaki (garanti olarak görülen) artışa katkısının hesaplandığı bir yöntem içerir. Uygulamada, eğer girdilerde yüzde iki, çıktılarda ise yüzde

beşlik bir artış olmuşsa, o zaman büyümeye yüzde üçlük açıklanmamış ve "artık" denilen bir artış yapılmış demektir. Bu artış mesela, araştırılmamış teknik gelişim seviyesinde ya da toplam faktör (ya da girdi) üretkenliğinde bir değişime atfedilir.

Büyüme konusuna ampirik yaklaşım hakkında değinilmesi gereken iki önemli nokta var. İlki şu: Cambridge eleştirisi olarak bilinen ekol sayesinde sermaye kuramının temelden hatalı olduğu uzun zamandır biliniyordu. Modelin ölçümleri, esasen, hem tüketim hem de üretim maddesi olan sadece tek bir malın oluşturduğu (hayli mantıksız) bir dünya için geçerlidir. Zira faktör girdilerindeki görece fiyat değişiminin, fiyatlardaki ya da gelir dağılımındaki değişimi değil de, üretkenlikteki değişimi yansıtmasının tek yolu budur[64]. İkincisi, varsayımlarının realizminin aksine (ki bu varsayımlar tam rekabeti ve kaynakların tam istihdamını olduğu kadar tek bir nesneye duyulan gereksinimi de içerir) artık ya da toplam faktör üretkenliği, haklı olarak açıklanmamış gibi düşünülür. Bu, büyümeye yapılan katkıları anlama konusunda ihmalkârlığımızın büyüklüğünü gösterir. Bu doğrultuda, bir açıklama getirebilmek maksadıyla, daha önce göz ardı edilen girdileri ama özellikle de orantısız artış gösterenleri hesaplamalara dahil etmek için girişimler yapıldı. Böylece beşeri sermaye (yani, emek girdilerinin giderek daha nitelikli olması) içerildi, ampirik açıklamalara ilave edildi. Böylece, daha net konuşursak, artık miktarı azaltıldı[65].

Eksikliklerine rağmen toplam faktör verimliliği hesaplamaları, son on yıla kadar iktisatçıların tikel ekonomiler ya da sektörel ekonomilerdeki büyümeyi ölçtükleri temel araç olarak kalmıştı. Halbuki şimdi verimlilik hesapları, öncelikli olarak yerlerini içsel ya da yeni büyüme kuramına bırakıyor. Eski (dışsal) büyüme kuramıyla ilgili bir diğer sorun, sermaye ve teknolojinin görece serbest hareket ettiği koşullarda, ülkeler arasındaki kişi başına büyüme oranlarının birbirlerine yaklaşacağını ima etmesiydi. Dünyada azgelişmişliğin devam ettiğinin ampirik kanıtları bu iddiayı yalanladı. Böyle olunca da kuramlar, özellikle verimlilik artış oranlarını kullanarak, büyüme oranlarının neden farklılaş-

tığını açıklamayı amaçlar oldu. Hakikaten, büyüme oranları neden farklılaşır? Aşırı derecede basitleştirirsek, bu sorunun yanıtlarından biri, piyasa kusurlarının büyüme oranlarının çevresinde birbirlerine yakınsadığı çıktı seviyesinde yer alır; diğeri, piyasa kusurlarının büyüme oranlarındaki farklılıklara çevrildiği üretkenlik artışı kuramlarında. İster kuramsal ister ampirik olsun literatür, 1980'den bu yana yapılan bin kadar akademik katkıyla neredeyse bir patlamaya tanıklık etmiştir. Zira, kuramın temel alabileceği çok geniş ölçekte piyasa kusuru vardır; teknoloji, tasarruflar, eğitim, maliye, ölçek ekonomileri, dışsallıklar, nesiller arası aktarımlar, eşitsizlik seviyesi ve hatta siyasi rejim gibi ekonomi dışı konular mesela. Ayrıca ilgi giderek, sadece neden ve sonuç üzerinde odaklanmaya kayıyor, bunları birbirlerine bağlayan mekanizmalar yerine. İşte bu sebeple sosyal sermayenin bağımsız değişken olarak kullanımı da giderek geriliyor.

Ampirik çalışmalar tipik olarak, Barro-tipi regresyona dayanır. Buna göre, ülke büyüme oranları ya da sektörler arası büyüme oranları tahminleri, başlangıçtaki çıktı seviyesine, daha önceki faktör girdilerindeki artışa ve piyasa kusurlarını yansıtabilecek değişken miktarına göre yapılır[66]. Ancak bir dizi kuramsal ve ampirik sorun bu çabaların önünü kesti. Mesela Barro-tipi regresyonlar kuramı gerçekten sınayamıyor. İçsel bir büyüme modeline, tek bir tane de olsa değişken eklendiği andan itibaren dinamikler, çoklu denge ve bunun çevresinde gelişen bileşik uyum yöntemleri ile birlikte büyük ölçüde karmaşık hale gelir. Bunun yanında gözlemlediğimiz herhangi bir özgül büyüme, büyüme yöntemlerinden bir ya da bir kaçına doğru; onlardan uzağa ya da onların çevresindeki bir hareketi yansıtıyor olabilir. Barro-tipi regresyonlar bu etkileri çözemez. Ayrıca, gerilemenin içine atılan değişkenlerin birçoğu birbirleriyle ilişkili olacak ya da böyle kuramsallaşmaları gerekecektir. Ancak bu ilişkiyi kurmak mümkün olmayacaktır; zira kurulursa, modeller teknik açıdan fazla karmaşık hale gelecektir. Ek olarak, regresyonun içerdiği farklı değişkenlere bağlı olarak diğer değişkenlerin önemi ciddi anlamda değişebilir yahut sembolleri değişebilir. Bu, büyüme kuramı literatüründe

uzun zamandır bilinmektedir. Temple (2000) bu durumla ilgili şu sonuca varıyor[67]:

> Buradaki temel sorun şu: Birbirine rakip hipotezler arasındaki farkı kolayca görmemize ilke olarak müsaade edecek modellerden en genel olanı, bilgilendirici nitelikte olamayacak kadar fazla genişlemiş oluyor.

Bütün bunların sosyal sermayeye ekonomik yaklaşımla ilgisi ne? Yanıt çok basit: Yeni büyüme kuramıyla sosyal sermayeye ekonomik yaklaşım arasında çok büyük örtüşmeler var[68]. Her ikisi de piyasa kusurlarına ve ekonomik-olmayan anonim değişkenlere dayanır. Aralarındaki fark şu ki, büyüme kuramı ekonomi disiplini içerisinde daha sıkı sıkıya kök salma eğilimindedir; ancak sosyal sermaye kuramı kaynağını bu disiplinin dışından alır ve bu disiplin dışında daha fazla gezinir. Böyle olmasına rağmen, yeni büyüme kuramıyla ilişkili ampirik yöntemlerdeki zayıflık sosyal sermaye kuramına da bulaşır. Büyüme oranlarındaki farklılığı sosyal sermayedeki farklılıkla açıkladıklarını iddia edenlere ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Bunların kuramsal ve ampirik yöntemleri, böyle bir çalışmayla ilişkilendirilen ölçüm sorunları ve çetrefilli dinamikleri hesap etme konusunda kaçınılmaz olarak başarısız olacaktır[69].

Büyüme oranlarındaki farklılığı sosyal sermayedeki farklılıkla açıklamaya girişen çalışmaların sayısı sınırlı; Knack ve Keefer (1997), Moesen (1998), Temple (1998) ve Temple ve Johnson (1998) bunlardan bir kısmıdır. Önemli olan şu ki, ekonomik-olmayan değişkenleri büyümede regresyonlar içerisine atma yöntemi ne yenidir; ne de iktisat içerisindeki son dönem modadan esinlenmiştir[70]. Fukuyama vakasında görüldüğü üzere benzer bir analiz tarzı, ekonomik performans açısından kültürün önemli olduğu yaygın kanaatinden alır kaynağını. Bu düşünce, Weber'in kapitalizmin doğuşunun zamanı ve yerini, Protestan etiğine bağlamasına kadar geri götürülebilir. Weber'den, büyümedeki gerilemelere çok uzun bir yol kat etmek gerekli. Bu yolculuk, Amerikan Siyaset Bilimi Dergisi'nin (*American Journal of Political Science*) özel bir sayısında yer alan, Granato ve diğ. (1996a ve 1996b), Jackman ve

Miller (1996a ve 1996b) ve Swank (1996) arasındaki tartışmada güzel bir şekilde örneklendiriliyor. Burada, farklılaşan büyüme oranlarının evrensel tarihini, kültürel ve/veya siyasi farklılıklar temelinde olabildiğince açıklama çabasına giriliyor. Süregiden bu çaba, ilkel yöntemlerden, daha gelişkin tekniklere ve kolayca bulunan veri dizinlerinin kullanımına kadar farklı yöntemlerle yapılıyor. Uygulamada, sosyal sermaye ve büyüme literatürüne yapılan katkılar biraz daha az iddialıdır. Ancak ilke olarak yaklaşımın içerik ve kapsamı aynıdır: Biçimsel modeller eldeki verilere, tarih dışı (*ahistorical*), toplum dışı (*asocial*) ve mekanik bir şekilde uygulanır. Jackman ve Miller'in (1996a, s. 654) vardığı ve tekrar tekrar belirttikleri (Jackman and Miller 1996b, s. 712) sonuca göre: "siyasi kültür örneğini bu şekilde sınamak ve damıtmak için daha fazla çaba harcamak (...) verimsizmiş gibi görünüyor"[71].

Başka bir yerde, siyasette sosyal sermayenin kullanımı üzerine yapılan bir araştırmada Jackman ve Miller (1998), Foley ve Edwards'ı (1999) kısmen andırır bir şekilde literatürü ikiye ayırır; bir tarafta güven vs. vardır; diğer tarafta toplumsal yapı. Jackman ve Miller'a göre bu iki yaklaşım birbiriyle bağdaşmaz. (Pek hoşlanmadıkları) ilk yaklaşıma göre güven kalıcı, dışsal ve hükümet ve ekonominin performansına dair neticeler çıkarılan bir kavramdır. Bu, yeni büyüme kuramlarının ve aynı zamanda Putnam'ın İtalya için, hem analitik hem de ampirik olarak kullandığı yöntemdir[72]. Aksine, Coleman ile ilişkilendirilen gelenek, güven normlarından kaynaklanan bu gibi sonuçları içsel olarak algılar ve bunların tarihsel olarak gelişme göstermiş olan rasyonel tercih temelinde açıklanması gerektiğini düşünür. Coleman ile ilişkilendirilen bu yönteme göre Putnam'ın çalışması tutarsızlıklar taşıyan son derece tipik bir örnektir. Zira sosyal sermaye bir yandan tarihsel olarak oluşur, diğer yandan kavram ABD'ye ayak basar basmaz, bu toplumun normlarının jet hızıyla değişmesinin önünü açar. Kısaca, merkezi değerlerin hem kalıcılığının hem de çözülüşünün, sosyal sermayenin ve grup oluşumunun farklı biçimleri olarak açıklaması, birbirleriyle tutarsız iki yaklaşım olarak görülür.

İktisatçılar böyle ayrıntıları yersiz bulup ilgilenmezler. Zira kendileri hiç düşünmeden ve sorunsuzca, gayet tabii bir şeymiş gibi içsel/dışsal ve kısa vade/ uzun vade arasında zahmetsizce gidip gelirler. Ancak iktisatçılar, sosyal sermaye kavramını sadece büyüme alanında kullanmazlar. Aslında sosyal sermaye, gelişen literatüre disiplinin yaptığı daha genel katkıya uygun düşen örneklerden biridir sadece. İktisatçılar bu daha büyük katkıyı nasıl sağlıyor acaba? Çok basit; ellerindeki en basit şeyleri bile mevcut analitik ilkelere ekleyebiliyorlar. Örnekse, sosyal sermaye kavramını kullanmakta zorlanmazlar; çünkü farkına varmamalarına rağmen eskiden beri bu kavramın anlamını biliyorlardır[73]. Üçüncü bölümde gösterildiği gibi iktisatçılar, daha önceden kavramın yalıtık bireylere dayandırılmasının tersine, sosyal sermayeyi toplumsal addederler. Başka bir deyişle, sosyal sermaye bireylerin birbirleriyle etkileşime geçtikleri yerdir. Tabii ki bu etkileşim zaten piyasa aracılığıyla kurulmuştu. Ama artık etkileşimi sağlayan sosyal sermaye olunca, dolayısıyla piyasa da bir kenara bırakılır. Yani sosyal sermaye, piyasa-dışı bireysel etkileşimlerin toplamının bir neticesidir. Bireysel etkileşim, gerekli ancak yeterli olmayan bir koşuldur; zira sermayeyi oluşturan tek başına etkileşim değildir. Ayrıca toplumsal etkileşimler, bu etkileşimlerin sonuçları üzerinde olumlu ve sürekli bir etkiye sahip olmalıdır; aynı doğal bir kaynağın, makinenin ya da daha yüksek nitelikli işçinin, fiziksel sermaye üzerinde sahip olduğu gibi.

Şimdi, tabii ki, ana akım iktisadın varsayımlarına göre piyasa, piyasa kusurları olmazsa kusursuz işler (itirazı olan var mı?). Sonuç itibarıyla sosyal sermaye, piyasa kusurlarının mevcudiyetine bağlı hale gelir; ancak böyle ekonomik performansın sürekli iyileşmesini sağlayabilir. Sosyal sermayenin bu genel analizini oluşturduktan sonra geriye kalan basitçe, sosyal sermaye olarak hangi tür toplumsal etkileşimlerin (piyasa mekanizması aracılığıyla girebileceklerimiz dışında) ele alınacağını ve hangi tür piyasa kusurlarına tesiri olduğunu (ve bu kusurlardan hangilerinin, bir umut, düzeltileceğini) detaylandırma meselesidir artık[74].

Bu hat üzerinde devam etmeden önce, iktisadın sosyal serma-

yeyi yapılandırdığı iki ayrı yol üzerinde durmamız gerekli, gerçi bu yolların ikisini de saf halleriyle bulmak mümkün değildir. Birinci yol, bir açıdan içgözlemsel (*introspective*) ve spekülatiftir; zira bireysel optimizasyon modelinin kapsamını genişletme arayışındadır basitçe (bu bireylerin eşgüdümünü piyasa sağlar). Bu durumun tipik ilk örneği, araştırma nesnesini tanımlamak için zaman zaman ekonomi-dışına ihtiyaç duymasına rağmen Gary Becker'dır. İkincisi, diğer disiplinlerin sosyal sermaye analizlerinin verili ekonomik çerçeve içerisinde yeniden yorumlandığı daha güncel literatürün, daha tipik bir örneğidir. Bu yolla, başlarken değindiğimiz ekonomi-dışı anlayışların içerik ve amaçları ne olursa olsun sosyal sermaye, bireyselleştirilmiş toplumsal etkileşimler aracılığıyla, piyasa kusurlarının piyasa-dışından idare edilmesi anlayışına indirgenir.

Bu gözlemlerimizi literatürden çok sayıdaki olguyla örneklendirmemiz mümkün. Eski bir çalışmasında Schiff (1992) gruplar arasında zaman içerisinde olumlu dışsallıkların kurulduğunu iddia eder. Neticede de, bir birey daha fazla ekonomik kazanç elde etmek için bir gruptan diğerine geçtiği zaman, terk ettiği grup olumsuz dışsallıklara maruz kalır ve bu dışsallıklar eski grubun üretkenliğini azaltır[75]. Bunların hepsini basit bir şekilde modelleyebiliriz. Schiff devam ederek bunun Brezilya'daki yerli toplulukların, bir otoyolun yapılması sonucu nasıl dağıldığını anlamanın yolu olduğunu savunur. Otoyola, bireylerin kabileleri terk etmelerinin önündeki kısıtları biraz olsun gevşeterek, yerli kabilelerin sosyal sermayesini zayıflatan bir unsur gözüyle bakılır Schiff'de; otoyol yapımıyla yağmur ormanlarının içine kadar girilmesinin altında yatan ekonomik çıkarları ve iktidar ilişkilerini araştırmaya gerek duyulmaz. İşte bu, en saf haliyle görebileceğiniz spekülatif bir örnektir. Bunun gibi spekülatif örnekler, neoklasik iktisadı mantıksal bir temelde genişleterek ve çalışma konusunun gerçeklerine hiç aldırış etmeden ilerler[76].

Robison ve Siles'ın (1997) çalışması gerçeklerden daha az uzaklaşır; sosyal sermayeyi sarılmalara, havuç ve sopalara bağlayan daha sonraki çalışmalarını bir tarafa bırakırsak tabii. Robison ve

Siles sosyal sermayenin, bir topluluk içinde gelir seviyesinin yükselmesini ve topluluklar arasında da daha fazla ticaret yapılmasını mümkün kıldığını savunur[77]. Yaptıkları ekonomik analiz ise standarttır:

> Sosyal sermayedeki değişimlerin gelir dağılımı üzerindeki etkisi iki farklı yoldan çıkarsanabilir. İlk yaklaşım, sosyal sermayenin dışsallıkları nasıl içselleştirdiğini ve böylece gelir seviyesini yükselterek, gelir uçurumunu nasıl azalttığını gösteren üretim modelleri kullanır. İkinci yaklaşım ise, sosyal sermayenin toplumsal olarak zengin olan gruplar arasında ticareti nasıl düzenlediğine vurgu yapar.

Ancak bu yorumlanmış nitel sonuçlar dışında, sosyal sermaye anlayışlarının istatistiksel çalışmalarla hiçbir ilgisi yoktur, ki bu istatistik çalışmalar kadınların yönettiği çocuklu ailelerin doğuşunun, gelirlerin düşüşünün ve ABD'de devletler arası gelir farklılığındaki artışın kaynağının sosyal sermaye olduğunu göstermeye çalışır. İstatistiksel çalışmalarla kopukluk, önemli bir bulgudur. Bu kopukluğun sosyal sermaye fikrine yapışıp kalması, cinsiyet ilişkilerine yapılan bütün göndermelerin ve ilişkilerin karşılıklı ve toplam etkisinin, az ya da çok kesilip atılmasıyla sonuçlanır. Sosyal sermayeyi oluşturan geniş çaplı sosyoekonomik unsurlar aracılığıyla yapılan bu kesip atma oldukça rahatsız edici.

Dasgupta (2000) ise güveni sosyal sermayenin bir bileşeni olarak el alır. Dasgupta güven konusunda yedi noktaya parmak basar: teşviklere olan gereksinim, güvenilir olmak için cezai müeyyidelere (ya da bir icra mevkiine) olan gereksinim, birey ile kurumsal sorumluluk arasındaki etkileşim, konuşmak yeterli olmadığı için birbirimizin bakış açılarını hesaba katma ve tahmin etme gereği, sorumluluğun değerinin ölçülebileceği ve "diğer insanların *eylemleri* hakkında yapılan doğru tahminlerin (...) kişinin kendi eylem tercihleri üzerindeki etkisi; bilhassa

bu eylemin, diğer insanların eylemlerini gözlemlemeden belirlemek gerektiği zamanlarda".

Bu durum, asimetrik bilgi ve bu bilginin nasıl kullanıldığının analizi için, üne ve güvenilirliğe gereksinim duyulduğunu göste-

riyor. Eğer amaçlar doğru olarak belirlenirse, güvenilmez olana güvenilebilir. Zira bütün mesele, oyunu, teknik bir açıdan oynamaktır. Özellikle, nihai sonuçlardan başlayarak stratejiyi geriye doğru oluşturmak ve hatta tercihlerdeki öngörülebilir kaymaları hesaba katmak gerekiyor. Kısaca, güven olarak sosyal sermaye basitçe, iktisadın yeni mikro altyapısıyla donatılmış daha önceden var olan bakış açılarına indirgenir. Güvenmek, eksik bilgi temelinde diğer insanların davranışlarını tahmin etme meselesidir. Güven kavramının farklı anlamları ve bu anlamların bağlamsal içerikleri, hiçbir yerde hesaba katılmaz; bu yöntem tamamen terk edilmediği takdirde tabii. Dasgupta'nın da, yazının amacının "Dasgupta'da (1993) geliştirdiğim düşüncelerimi Putnam'ınkiyle (1993a) birleştirmektir. Amaç, sosyal sermayenin yoksul ülkelerde insanların refahını artıracağı ve koruyacağı düşünülen kurum türleri için ne kadar güçlü olduğunu görmek" olduğunu itiraf etmesi şaşırtıcı değil[78]. Netice itibarıyla bu makale, daha önceki çalışmalarda yer verilen analizi yeniden üretir; sadece, bu analize bir sosyal sermaye yorumu ekler. Ayrıca duygu, kültür, bağlam, inanç, norm ve güven gibi kavramları kullanmasına rağmen, bu kavramların yalnızca verili anlamlarına dayanması ve sosyal sermayeyi oyun kuramına ve hatta üretim fonksiyonuna indirgemesi dikkat çekicidir.

Collier (1998), ekonomi-dışı literatürün umutsuz ve çokça disiplin arasında dağılmış olduğunu ve tanımların üzerinde uzlaşma sağlanarak, biraz dizginlenmesi gerektiğini düşünür. Buna rağmen, bir iktisatçı olarak sosyal sermayeye katkısı ilk bakışta, mevcut ekonomi-dışı literatürün bir türeviymiş gibi görünüyor. Ama aslında yapmaya çalıştığı şey, sabitlenmesini istediği tanımları "temel ekonomi kuramından" türetmektir[79]. Başka bir deyişle mesele, ekonomi-dışı literatürü almak ve onu olduğu gibi iktisat içerisine yerleştirmektir. Bu doğrultuda Collier sosyal kavramıyla başlar:

> Sosyal sermaye "sosyaldir"; çünkü piyasa-dışı süreçler içerir (bu süreçlerin ekonomik sonuçları olsa da durum değişmez). Ekonomik etkiler, sonuçta piyasada karşılaşılan fiyatlar aracılı-

gıyla, her bir öznenin kararının hesaplanması süreci tarafından "içselleştirilmez". İktisat dilinde bunlar "dışsallıklardır".

Diğer taraftan sosyal sermaye, gelir akışını sürekli kılan ekonomik etkilere sahipse eğer, bir sermayedir. Bu temelde sosyal sermaye fikrine, "sosyal etkileşim biçimleri, içselleştirilen dışsallığın özgül türü ve içselleştirme mekanizmalarına" göre biraz daha çeki düzen verilir. Daha hususi olarak, "analizin yapıtaşı üç dışsallık, dört toplumsal etkileşim türü ve altı içselleştirme mekanizmasıdır" deniyor. Bu dışsallıklar sırasıyla şunlardır: Diğer insanların davranışlarına dair bilgi, davranış-dışı çevrenin ve ortak eylemlerin bilgisi; hiyerarşi, kulüp, ağ ve gözlemler biçimindeki sosyal etkileşim; bilgiyi birleştirmek ya da kopyalamak yoluyla onun içselleştirilmesi, yinelenen işlemler ya da dedikoduya dayanan şöhret yoluyla kazanılmış güven aracılığıyla fırsatçılığın içselleştirilmesi ve nihayet, norm ve kurallar aracılığıyla beleşçiliğin içselleştirilmesi.

Elbette bu liste ağ ve organizasyon kuramına yapılacak ufak göndermelerle genişletilebilir. İktidar ve şiddet kavramları da, daha az uyumlu bir yoldan da olsa, eklenebilir. Görüldüğü üzere Collier'in çalışması, esas itibarıyla piyasa-dışı mekanizmalar aracılığıyla nasıl daha verimli sözleşmeler yapılacağı konusuyla meşgul olan yeni mikro iktisatla, toplumsal organizasyon ve davranışlarla ilgilenen ekonomi-dışı sosyal sermaye literatürünün uzlaştırılmasını temsil eder. Ancak Collier ağırlıkla, kökleri kabul görmüş ana akım iktisat kuramında olan saf spekülasyona dayanır. Toplum kuramının bilgisinin bulgu ve kullanımının kapsamı oldukça sınırlıdır. İşte bu sebeple Collier'in çalışması, özellikle yaptığı ayrıştırmanın boyutları açısından, Schiff'kinden daha gelişkin olmasına rağmen, paylaştıkları iki temel özellik var. İlki şu: Sosyal, ekonomi değerlendirilirken ilk başta dışarıda bırakıldığı için şimdi sermaye olarak ekonomiye takdim edilebiliyor. İkincisi de şu: Her ikisine göre de ekonomi, sosyal değildir; çünkü sermaye (doğal ya da beşeri sermaye ve diğer varlıklar da dahil) ilk başlarda fiziksel ve bireylerin bir eklentisi olarak düşünülmüştü. Bu

pek tabii ki bütünüyle kabul edilemez bir düşünce; zira sermaye, sadece içinde şekillendiği toplumsal ilişkilerin "birleştiriciliği" temelinde varlığını sürdürebilir. Bu ilişkiler yenilikçi; sonradan akla gelen görüşler olarak eklenebiliyorlar kavrama. Ama aslında, başlangıçta göz ardı edilişleri şimdi telafi edilmeye çalışılan fikirlerdir sadece.

İktisat, bir açıdan, daha geniş bir literatüre doğrudan açıklık getirdi; ama bu, söz konusu literatürü daha az kabul edilebilir yaptı. Zannediyorum ki birçok iktisatçı Collier'in iktisadı indirgemeci temsilini ve bunun sosyal sermayeye getirilerini (hem iktisadın hem de sosyal sermayenin bireysel davranışlardan oluştuğu düşüncesini) reddedecektir. Ancak Collier, sosyali sermayeye ilave etmenin bir sonucu olarak, sosyal sermaye literatürünün büyük kısmının kendi yaklaşımıyla uyumlu olduğunu da gösterdi; literatürün dili, geleneği ve niyetleri tam tersi olsa da. Collier ana akım iktisattan faydalanarak kendine özgü bir ekonomi anlayışı edinir. Bu sayede kendi yaklaşımında sermaye ve sosyal sermaye arasındaki ilişki netlik kazanır. Ama sermaye kavrayışının eksikliği, ekonomik-olmayan literatürde muğlaklığa yol açar.

Paradoksal olarak Collier, sosyal sermayeyi tartışırken bu noktayı neredeyse kabul ediyor. Koro (ya da daha sıklıkla kulüp) örneğini verir ve haklı olarak şunu iddia eder: Sosyal sermaye fikri içerik açısından sosyaldir, zira tek başına bir birey solo bir şarkı söylüyor olsa bile bir koro oluşturamaz. Aynı şekilde, tek başına bir birey sermaye üretemez, zira sermaye diğer bireylerle yapılan mübadele eylemine dayanır. Collier için tek sığınak, sermayenin fiziksel olarak kavranmasıdır. Ancak bu anlayış temelden hatalıdır, çünkü sermayenin fiziksel anlamına göre, mesela, insan olmayan canlı türlerinin yiyecek depolayarak sermaye kullanımıyla meşgul olabilecekleri ima edilebilir. Hatta bu türler sosyal sermayeyi, gen havuzlarını yeniden üreten davranışlarda da kullanabilirler. Bu düşünce silsilesini, sermayeyi sınırlandırmanın hiçbir yolu olmadığı düşüncesi takip eder. Elbette Collier neoklasik iktisada sert eleştiriler yöneltmiştir. Ancak bu eleştiriler, bilhassa toplumsalın açıktan açığa *yeniden*-getirildiği sosyal sermaye kav-

ramı bağlamında belirgindir. Ama burada bile Collier'in iddiaları tamamen çöküyor. Çünkü dışsallıkları, etkileşimi ve içselleştirmeyi içerdiğini söylediği on üç unsuru üstünkörü gözden geçirmek bile, bunların toplumsal ve tarihsel içerikten yoksun olduğunu ortaya sermek için yeterli (piyasanın görünmeyen bir çıkış noktası olarak alınması hariç)[80].

Bu temelde Collier'in çalışmaları, büyümedeki artan regresyonlar konusundan, yoksulluğa doğru kayar. Yukarıda görüldüğü gibi sosyal sermaye, ister bireyler ister gruplaşmalar biçiminde olsun, farklı özneler için çok geniş kapsamdaki sonuçlarla ilişkilendirilmiştir. Bir kez daha, bu çabalarla ilgili büyük sorunlar var. Modeller, çok fazla etmeni içerdiğinde fazla karışık olmaya mahkûmlar. Bu sebeple modelleri, sosyal sermayeye dair sadece bir ya da iki değişkenin ilave edildiği, (yetersiz olduğu daha önceden görülmüş) standart bir model biçiminde oluşturma eğilimi var. Bana kalırsa bu analizler tek tek ağaçlarla ilgilenip, ormanı kaçırıyorlar. Yapabildikleri ise, yoksulluk vakasında mesela, genelgeçer açıklamaları en fazla belli belirsiz derecede değiştirmek. Yoksulluğu azaltan herhangi bir şeyin kokusunu almanın hayli güç olduğu koşullarda Collier'in on üç unsuru açısından konuyu ele almak, bambaşka bir meseledir artık. Yoksulluğun, mesela cinsiyet, sınıf ve ırk kavramları merkezinde kurulan iktidar ilişkileriyle ilgili olduğunu biliyoruz. Bunların ağ, havuz ve fırsatçılığın bir sonucu olarak değil de, doğrudan ele alınması gerekir; değil mi? Halbuki bakın Collier konuyu nasıl bağlıyor:

> Sivil toplum sermayesinin bölüşümüne dair sonuçlar genelde karışıktır. Toplumsal parçalanmanın getirdiği engelleri kopyalamanın dışında, genel olarak kopyalama ilerici olma eğiliminde olacaktır. Havuz (işlemlerin ve şöhretin tekrarlanması) ise gerici olma eğiliminde olacaktır. Norm ve kurallar, ilerici olma eğiliminde olacaktır; yoksulların katılımını ve çıkarlarını bastırma etkisine sahip yüksek gelirli gruplar içerisinde liderliğin yoğunlaştığı yerler hariç.

Bu kafa karıştırıcı dili bir tarafa bırakarak soruyorum: Biz bunları zaten bilmiyor muyduk?[81]

Sosyal sermaye; kuramsal bir bakış açısından, yığılmış bireysellikler temelinde de olsa büyüme başlığına uygulandığında bir bütün olarak ekonominin işleyişiyle yüz yüze gelir. Sosyal sermaye ve yoksulluk literatürü mikro-iktisadın içindedir ve genelde hane düzeyinde ele alınır. Sosyal sermaye, yoksulluğun bundan önceki yetersiz açıklamalarının eksikliklerini, dışlanan değişkenleri ekleyerek doldurmayı amaçlar. Bu açıdan, toplam faktör üretkenliğindeki artık yaklaşımıyla yakın benzerlikler gösterir. Sosyal sermaye, her şey hesaba dahil edildikten sonra, yoksulluğun geriye kalan *artık* açıklamasıdır. Bu durumun aynısı; eğitimden, genç yaşta hamileliğe ve suça yatkınlığa kadar bütün sosyoekonomik ve sosyokültürel olgulara uygulanabilir. Emek piyasasında uygulanan ayrımcılık literatüründe şöyle bir durum gözleniyor: Ayrımcılığın boyutları; ücret ya da istihdamdaki farklılıklar, sayısı giderek artan değişkenlerin yavaş yavaş dahil edilmesiyle sözümona açıklandığında azalır[82]. Toplam faktör verimliliği yardımıyla sosyal sermaye, ayrımcılık ve onun sonuçları açısından alternatif bir açıklama haline gelir; aynı, daha önceden beşeri sermayede olduğu gibi. Beşeri ve sosyal sermayelerin dağılımdaki eşitsizlik kabul edilmiş olsa bile, bunlar hesaba katıldıktan sonra cinsiyet ve ırk, birer *artık* açıklama olurlar[83].

Çatışma ve iktidar

İktisatçılar, sosyal sermayeye olumlu yaklaşırlar; onlar için sosyal sermaye piyasa kusurlarına verilen tepkiyi anlamak ve düzeltmek için bir araçtır. Bu durum, toplum kuramında standart haline gelmiş çatışma ve iktidar gibi kavramların iktisatta olmayışının bir yansımasıdır. Sonuç itibarıyla, sosyal sermaye taraftarları bu kavramı sıklıkla; potansiyel olarak herkesin kazanabileceği pozitif toplam oyunu olarak anlıyorlar. Ancak daha ihtiyatlı toplum kuramcıları, bu kavramı kullanarak daha sorunlu meseleleri yeniden gündeme getirme arayışındalar. Aslında, iktisadın en basit hali bile aynı şeyi yapmak için yeterli; ta sosyal sermaye kavramına gitmeye gerek yok (Adam Smith'in belirttiği gibi, üre-

ticilerin bir karteli işletebilmek için güvene gereksinimleri vardır). Zira sosyal sermayenin etkilerinin önceden belli ve olumlu olması yönünde hiçbir zorunluluk yok; ta ki hem içsel hem de dışsal içeriği incelenene kadar. Bunun dışında mesela, sosyal sermayenin adaletsiz bölüşülmesi ve birileri tarafından diğerlerinin dezavantajına kullanılması, uluslararası hukuk çalışmalarında öne çıkartılmıştır. Dezalay ve Garth (1997) uluslararası hukukun işleyişi aracılığıyla, büyük Amerikan hukuk şirketlerinin ve okullarının hukuksal ve sosyal sermaye tedarik ettiğini savunur. Bu ise, Amerikan ekonomik ve siyasal iktidarının lehine, hukukun Amerikanlaşmasına yol açmaktadır (84). Daha yaygın olarak Seron ve Ferris (1995) ise, katıldıkları ağlar içerisinde ve mesleklerinde erkeklerin kazançlı çıktıklarını; çünkü cinsiyete göre ayrışmış ve özel hayatlarının ikincil ve başkalarının (muhtemelen eşlerinin) bakımı altında olmasını gerektiren bir sosyal sermaye kullandıklarını iddia ederler[85].

Çöp toplama üzerine Beall'ın (1997, s. 960) çalışması, iktidar ve çatışma açısından sosyal sermayenin (sözümona) yansızlığıyla ilgili benzer sonuçlar verir[86]:

> Kamu-özel ayrımında toplulukların ve hükümetin temsilcileri arasında ortaya çıkan sinerji (...) daha kapsayıcı sivil katılım biçimlerini besleyeceği yerde, patronaja dayanan kayırmacı ilişkileri daha da güçlendiriyor ve katılaştırıyor görünüyor (...) Bangalore'da ve aynı şekilde Faisalabad'da olduğu gibi, iktidar ilişkilerini ve eşitsizliğin mevcut yapılarını anlamak zorundayız; çünkü her iki durumda da, çöp toplama meselesinde sosyal sermayeye yapılan yatırımın gayet sağlam bir yatırım olduğu ortaya çıktı; ama kimileri için daha az, kimileri için ise daha fazla sağlam.

Ancak bu konuyla ilgili en göze çarpan eser, Heller'in (1996) hayranlık uyandıran çalışmasıdır. Bu çalışmada Heller, Kerala'daki sanayi işçilerinin ayaklanmalarının ulus devletin muhalefetine rağmen ilerici politikaların uygulanmasına nasıl yol açtığını araştırır. Acaba, bu analizin ve bu analizin sınıf oluşumuna ve sınıf mücadelesine açıktan açığa yaptığı göndermelerin

sosyal sermaye fikriyle ilişkilendirilmesi talihli bir gelişme midir, talihsiz mi? Evans (1996b, s. 1127) bu gibi bir dizi vaka çalışmasının sonuçlarını özetlerken, hiçbir meziyeti olmayan şu neticeye varır: "Eğer bir topluluk, çelişen çıkarlar tarafından parçalanmışsa, sosyal sermayenin doğası ve anlamı daha karmaşık hale gelir". Bu sonuçtan yapılacak kaçınılmaz çıkarım şudur: Eğer çatışma, sosyal sermaye kavramını zayıflatıyorsa, neden çatışma ve çatışmanın kuramsal destekleri sosyal sermaye olarak görülüyor? Bunları, araştırmanın başlangıç noktası olarak almak daha yerinde olmaz mıydı? (Zira çatışma fikrinin eklenmesi sosyal sermaye kavramını çoktan muğlaklaştırmış ve gereksiz kılmıştır).

Böyle olunca sosyal sermayenin eşitsizlik, iktidar ve çatışma kavramlarıyla yüzleşmesinde ikili bir tercih yapılır. Ya bu kavramlar doğrudan ele alınır ya da sosyalin ya da bağlamın bir parçası olarak içselleştirilir. İktidar örneğinde olduğu gibi, sosyal sermayenin kimileri için iyi olduğu, kimileri için ise olmadığının farkına varıldığında, kavramın pratikte kötü olduğuna hükmedilebilir ki, hatırlanacak olursa bu tutum önceden de olumsuz, ters, başarısız ya da karanlık sosyal sermaye olarak literatürde son derece yaygın bir şekilde kabul görmüştü (Portes ve Landolt 1996)[87]. Mesela Rubio (1997) Kolombiya'da uyuşturucu kaçakçılığı suçunu çalışır. Güçlü bağlantılarla ilişkilendirilen bu olgu Rubio'a göre, İtalyan mafyasına sıklıkla atfedilen "ters sosyal sermayenin" bir örneğidir. Bu durum ise faşizmin, ortak kültür ve cemiyetler aracılığıyla sosyal sermayenin bir ürünü olarak yorumlanmasına benzer; bu yorumdan sadece biraz daha fazla popüler olabilir. Daha güncel olarak Foley ve Edwards (1999), yoğun bağlantıların, Rwanda toplumunun önde gelen bir özelliği olduğunu belirtir[88]. Diğer taraftan, Doğu Avrupa devletleri incelendiğinde vurgulanan nokta, sosyal sermayenin *doğru* biçiminin görece eksikliğidir. Etnik köken ve göçle ilgili herhangi bir mesele, "sosyal içermenin faydaları" ve "sosyal dışlamanın maliyeti" olmak üzere sosyal sermayenin iki yüzüyle karşı karşıya kalmaya mecburdur (Portes ve Itzigsohn 1997, Massey ve Espinosa 1997)[89]. Kısaca, sosyal sermayenin etkili olduğu anlaşılır anlaşılmaz, özellikle bu etkiler

olumsuz ise, varılan sonuçlar iktidar ve çatışma açısından sorgulanmaya başlanır. Yöneltilen sorular, iktidarın diğer kaynakları bağlamında yapılacak bir analizin başlangıç noktası olmalıdır. Bourdieu ile ilintili ve göz ardı edilen radikal geleneği dikkate alarak Shucksmith (2000, s. 216) kırsal kalkınma konusunda şu sonuca varıyor:

> Kültürel ve yurttaşlık kurumlarını olumlu unsurlar olarak değerlendiren Putnamcı görüş, bu kurumların sınıf egemenliğinin araçları olduğunu ve daha eşit bir toplumun kurulması için yıkılmaları gerektiğini düşünen Gramscici görüşle çelişir. Sosyal sermaye ise bir taraftan toplumsal kontrolün bir biçimi olarak, diğer taraftan da bu kuralları ihlal etmeye adanmış sıkı ağlar aracılığıyla, her iki görüş için de anlamlı olabilir.

İşte bu şekilde, hem daha önce değindiğimiz Bourdieu'yü geri kazanmak için sosyal sermayede değişiklik yapılması temasıyla hem de (son bölümde ele alınacak olan) sosyal sermayenin her şeyi ama her şeyi içerebileceği temasıyla zarif ve muntazam bir bağ kurulur.

Bitirirken

Önceki bölümlerde, sosyal sermayenin toplum kuramını kendisine mal etmesinin bir özelliği olan "büyük patlamaya" biraz çeki düzen vermek gibi zahmetli bir işle meşgul olduk. Zira kavram, yatay olarak sivil toplum boyunca ve dikey olarak da kamu-özel ayrımı boyunca hareket ediyordu. Kavram tarihsel ve coğrafi sınır tanımaz. Disiplinlerarasıdır ve çok-disiplinlidir. Anekdot ve mecazlara dayanır ve sezgisel bir araç olarak hizmet verir; böylece aydınlık olduğu kadar karanlık yüzleri de ortaya çıkar. Vaka analizlerinden soyut ilkeler çıkarır; soyut ilkeler temelinde vaka analizleri yapar. At koşturduğu analitik, ampirik ve siyasi alan sınırsızdır. Toplum kuramına önceden yapılan katkıların hiçbiri, sosyal sermayenin mezhebi geniş ve giderek de genişleyen çerçevesinde yeniden yorumlanmaktan kurtulamaz.

Ancak devasa diyerek tarif edebileceğimiz analitik iştahı düşü-

nüldüğünde, sosyal sermayenin kapsamını artıran bu yöntemlerden hiçbiri şaşırtıcı gelmiyor. Yine de bir kaç istisna var. Mesela, bağlamsal içeriğin güçlü anlamı olarak adlandırdığım şeyi yansıtan herhangi bir malzemeyi içeren hiçbir yemeği hazmetmeye kavramın gücü yetmiyor. Böyle bir bağlamın yokluğuna sıkça değinilir. Bu eksiklik kısmen kavramın kendi hırsının sonucudur. Değer ve kültür gibi sosyal sermayeye kazandırılan unsurların toplumsal olarak oluşturulduğunu kabul edenler hariç, kültür çalışmalarıyla daha fazla meşgul olanlar, sosyal sermayeyi somuta inmek için kullanacakları bir çıpa olarak değerlendirirler (hangi çalışma konusuyla ilgilenirlerse ilgilensinler, öncelikli meseleleri daha üretici bulgular elde etmek değil de, konunun kültürel içeriği olmasına rağmen)[90]. Sosyal sermaye alanı içerisindeki daha işine bağlı ve ciddi bilim adamları için ise, toplumsal bağlamla ilgili meselelerin bir kenara bırakılmasının hiçbir meşruiyeti yoktur. Bu bilim adamlarına göre, sosyal sermaye literatürünün en gelişkin anlayışlarının, toplumsal olarak inşa edilmiş kültürü ve benzerlerini geri getirmesi, bir zorunluluktur. Bu doğrultuda Bebbington'ın (Bebbington 1997 ve 1999, ve Bebbington ve Perreault 1999) çalışması yol gösterici. Bebbington sosyal sermaye kavramını gidebildiği en son noktaya kadar götürür; anlam temasını da içerebilmek için, diğer üç sermaye türüyle (beşeri, doğal ve üretilmiş sermaye) birlikte sosyal sermayeyi ele alır. Ayrıca çatışma ve iktidarı da ilave eder. Ardından bu iki kavramı sürdürülebilirlik, erişim ve geçinme yollarıyla birlikte, en uygun sosyal sermayenin nasıl geliştirileceği sorusuyla ilişkilendirir[91]. Alternatif olarak Schuller ve Field'ın (1998, s. 234) önerdiği gibi, sosyal sermaye diğer insanların neler yaptığını kabataslak açığa çıkardığı için, kabul edilemez beşeri sermaye kavramından bir adım ileriye gitmektir. Zira beşeri sermaye, özellikle "sosyal sermayenin aşırı içermeci müphemliği" düşünüldüğünde "bir yandan özgül ile merkezi; diğer yandan bağlama yerleştirme ile kapsamı genişletme arasındaki" bir pazarlığı dayatır.

Sosyal sermayenin her şeyi kapsar hale geldiğine ne şüphe! Aslında, Michigan Üniversitesi'nin Dünya Bankası adına derle-

diği sosyal sermayeye yapılan yüzlerce katkının özetinden oluşan veri tabanı bu söylediğimizi doğrulamakta[92]. Veri tabanı şunu ortaya çıkarıyor: Toplum kuramı ve politikasının büyük çoğunluğu sosyal sermayenin çatısı altında birleştirilmiştir, çünkü bu kavram hayret uyandırıcı bir konu çeşitliliğine sahiptir. Aslında veri tabanı, sosyal sermaye kullanılarak toplum kuramının yeniden yazılmasıdır. Veri tabanındaki makalelerin üçte ikisi sosyal sermayeye neredeyse hiç gönderme yapmaz bile. Zira birçoğu kavramın doğuşundan daha eski tarihlidir. Yazarların onayı alınmadan yazıldığı kabul edilen bir dizi makale özeti, "bu makale sosyal sermayeyi *per se* incelememektedir" tarzında ifadeler içerir. Şimdi bu yeniden yazmayı örneklendirmek için iki özet seçiyorum. Biri, on beş yıl öncesinin *Annual Review of Sociology*'sinden alınmıştır (Roy 1984). Burada E.P.Thompson, Barrington Moore ve Charles Tilly'nin çalışmalarının "o zamanda sosyal sermaye kavramı kullanılmıyor olsa bile, bu kavramın çokça kanıtını içerdiği" iddia ediliyor. Bu tanınmış yazarlar bence birinci yargıyı kabul ve ikinci yargıya da itiraz ederlerdi[93]. İkinci özet *Sociological Quarterly*'den (Berger 1995). Makale, Holocaust'tan kurtulan iki Yahudi Polonyalı kardeşin hayat hikâyelerine yer verir. Özette, kardeşlerin kurtularak, sosyal sermayelerinden yararlandıkları ve sosyal sermayelerini geliştirdikleri varsayılır. Kısaca, sadece bu iki özete bakarak dahi şunu söyleyebiliriz: Sosyal sermaye sınıf eylemini, tarihsel değişimi ve (Holocaust'tan kurtuluş incelemesinin özgül bağlamında) toplumsal temsiliyeti ve yapıyı da kapsar!

Bu gibi girişimleri takip eden kaos durumunu Maryland Üniversitesi'nin çabaları ortaya koyuyor. Üniversitenin sosyal sermaye araştırma grubu, uzun zaman boyunca ve faal olarak geliştirdikleri kavrama belirli bir düzen getirmek için büyük ihtimalle ideal bir yerdir. Mesela, 24 Ağustos 1999 tarihli ve "Sosyal Sermaye: Bir Duruş Yazısı " adlı çalışmayı ele alalım (Sosyal sermaye Araştırma Grubu 1999)[94]. İlk olarak, toplumsal ilişkiler (ve bu ilişkilerin potansiyel faydaları) şu şekilde tanımlanıyor:

> *Kişilerin birbirlerine ya da diğer insanlar tarafından kurulan gruplara karşı, karşılıklı etkileşim nedeniyle geliştirdikleri tutumlardır (...)* Sempati ve sorumluluk duygularından kaynaklanan ayrıcalıklı muamelenin getireceği potansiyel fayda, sosyal sermayenin özüdür.

Toplumsal ilişkilerin, kendi kendisini inceleyen bireysel tutumlar olarak anlaşılması muhtemelen, sosyal sermaye literatürünün çoğunun bireysel değerleri (bu değerlerin bağlam tarafından belirlendiği düşünülerek) göz ardı etmesinin bir sonucudur. Bu tamamen benim yaptığım bir spekülasyon. Ancak yine de şu fikri uyandırıyor:

> Toplumsal ilişkiler ve diğer kültürel normlar *idealleştirilmiş bir benlik* inşa eder.

Neticede[95], gidişata uyularak sosyal sermaye, olabilecek en acayip şekilde tanımlanır:

> Bir kişinin ya da grubun diğer bir kişi ya da gruba duyduğu sempati ya da sorumluluk hissinden kaynaklanan potansiyel fayda, avantaj ve ayrıcalıklı muameledir. Sosyal sermaye ayrıca, bir kişinin kendi idealleştirilmiş benliğine karşı sempati ya da sorumluluk hissinden kaynaklanan potansiyel fayda, avantaj ve ayrıcalıklı muameleyi de içerir.

Sosyal sermayenin "sosyalini" bireyin idealleştirilen benliğinden çıkarsayacağı fayda olarak (simgelerin önemine atıfta bulunarak) tanımladıktan sonra sermaye, basitçe, uzun ömürlü, kalıcı bir şey olarak ele alınır. Sonucunda da sermaye; ticaretin kurallarını ve seviyesini değiştiren; dışsallıkları içeren; kamu mallarına yatırımı kolaylaştıran; göç hareketlerini yönlendiren; eğitimde başarıyı değiştiren; hukuksal ve kamusal hizmetlere, eğitim, istihdam ve refah hizmetlerine erişim sağlayan; sözleşme maliyetini değiştiren; hassas konularda hizmet verilmesini destekleyen; kaynakları daha yaygın bölüştüren ve suç işlenme ihtimalini azaltan hizmetler getirir. Kültürel sermayenin kaynakları olarak simgeler ve benzerlerine yapılan göndermeler bundan çok daha uzundur. Son olarak, "sosyal sermaye genel başlığı altında" daha

fazla araştırma yapılması talep edilir. Buna göre şu konular araştırılmalıdır: Aileler ve gençlerin davranışları, eğitimin getirileri, küresel şirket, küresel eşitsizlik, topluluk gelişimi, göç, kâr amacı gütmeyen şirketler, ortak eylemlilik, işyerinde verimlilik ve diğer birçok konu.

Bireyin toplumsalı ikamesinde olduğu gibi, sosyal sermayeyi kuşatan kavramsal karmaşa, kaos ve bir o kadar da heves, genelde o kadar açık değildir. Bu durum örtbas edilmez de. O halde neden sosyal sermaye bu kadar tutuldu? Bu soruyu yanıtlayanlardan biri olan Harriss ve de Renzio'un (1997, s.921) kendileri tumturaklı bir şekilde şu soruyu sorar: "Sosyal sermayenin çok farklı anlamlara geldiği gerçeği, farklı gündemler için elverişli bir çıpa işlevi gören bir fikir olduğu gerçeğini mi yansıtıyor acaba?" Sosyal sermaye kavramı çok esnek olduğu için, eskiden yapılan katkıların ve tartışmaların yeniden açılması ve yeniden canlanması için görülmemiş bir fırsat sunar. Sıklıkla da, aynı şeyin bu sefer yeni terminolojiyle tekrar söylendiği açıkça kabul edilir. Aslında, bu (eski) katkılar neticesinde ortaya eskisinden daha az sonuç çıkması hiç de şaşırtıcı değil; zira toplum kuramı sosyal sermayeye indirgenmiştir bir kez. Hatta yeni eklenen bir değerin görüldüğü yerlerde bu durum, bir önceki bölümde belirtildiği gibi, sosyal sermayenin kökenleriyle ilişkilendirilen bir zayıflığın ürünüdür. İlaveten, sosyal sermaye herkes için her şey olma kapasitesine sahipken, aynı şekilde (kitabın ilerleyen bölümünde gösterileceği gibi), tikel içerik ve dinamiklere maruz kalmaya ve esir düşmeye de müsaittir.

III. KISIM

8

Post-Washington Uzlaşması Yapiliyor[1]

Giriş

II. Kısım, sosyal sermayenin toplum bilimleri içerisinde yükselişinin genel taslağını çıkardı. Kitabın bu bölümü ise, kavramın hususi olarak Dünya Bankası içinde ve Dünya Bankası aracılığıyla ön plana çıkışıyla ilgileniyor. Yine de toplum bilimleri içerisindeki genel durum ile Dünya Bankası özeli arasında oldukça büyük çakışmalar ve sinerji vardır. Bu bölüm, sosyal sermayenin Dünya Bankası için bu kadar önemli hale geldiği genel bağlamı çiziyor. İki, üç ve dördüncü altbölümler Dünya Bankası'nın ekonomik duruşunun, Washington'dan post-Washington uzlaşmasına ya da neoliberalizmden daha devlet dostu ve müdahaleci bir tutuma nasıl kaydığını anlatır. Buna göre post-Washington uzlaşmasının tam tamına, kalkınma iktisadına ve daha genel olarak kalkınma çalışmalarına uygulanan iktisadın yeni bilgi kuramsal mikroaltyapısı olduğu gösterilecektir. Beşinci altbölüm, bu yaklaşımın hem ekonomik analiz, hem de politika belirleme açısından kalkınma içerisindeki sınırlarını sunuyor. Önemli olan nokta şu ki, post-Washington uzlaşması kalkınmanın sorunlarını piyasa kusurları meselesine indirger.

Ancak, toplum bilimlerinin iktisat tarafından sömürgeleştirilmesi projesinde olduğu gibi, post-Washington uzlaşması da kendisini sadece ekonomik meselelerle sınırlamaz. Post-Washington uzlaşması kalkınma bağlamında ekonomik analizi ekonomi-dışı

analizlere ve politika belirleme alanına yaymaya hem muktedir hem de isteklidir. Washington uzlaşması, ekonomi-dışı hiçbir alan yokmuş ya da ekonomi-dışının var olup da etkili olduğu yerlerde, bu etkilerinin en aşağı seviyeye çekilmesi gerekiyormuş gibi ilerliyordu. Washington uzlaşmasından farklı olarak post-Washington uzlaşması ise, kendi şartları dahilinde, ekonominin yanında toplumsalın varlığını ilan eder. Dünya Bankası'nın kendisi içerisinde bu durum, sayıca oldukça az ve ikincil durumda olan toplum kuramcılarının konumlarını iyileştirmeleri ve etkilerini artırması için bir fırsat yaratır. Altıncı altbölüm, hem içsel hem de dışsal olarak Dünya Bankası'nın faaliyetlerinde, araştırmaların oynadığı rol bağlamında toplum kuramcılarının, kendilerinin iktisatçılar tarafından ciddiye alınmaları arayışına nasıl girdiklerini inceler. Araştırmaların etkisinin eğitim, ticaret ve sosyal politika gibi çeşitli konular içerisinde aynı olmadığı savunulur. Bu eşitsizlik, içsel ve dışsal etkilerin karmaşık etkileşiminin olduğu kadar; meselelerin özünün ve toplum bilimleri içerisinde nasıl anlaşıldıkları ve nasıl ele alındıklarının bir neticesidir.

Ancak, kimi genel etmenler kritik. Bu genel etmenlerden başlıcası şu: Dünya Bankası borç verme işini sürekli haklılaştırma ihtiyacı içindedir; son dönemki eleştiriler karşısında kendisini politikalarında daha devlet ve halk dostu olarak sunmak zorunda hissetmiştir mesela. Daha akademik bir düzlemde bu politika değişikliği, iktisat her şeye hükmetmeye devam ederken, toplumsala da bir yer verilmesine götürdü. Bu bölümü bitirirken belirtileceği üzere, sosyal sermaye kavramı aracılığıyla Washington uzlaşmasından şikâyetçi olanların yaşadığı kış, post-Washington uzlaşmasında göz kamaştırıcı bir yaza dönüşmüştür.

Washington Uzlaşması: Modernleşmeden neoliberalizme

Washington uzlaşması, 1980'lerin başında, Dünya Bankası ve IMF'nin politikaları üzerinde hâkimiyet kurma maksadıyla hızlı bir şekilde ortaya çıktı. Terimin kendisi John Williamson (1990)

tarafından icat edilmiştir. John Williamson 1980'lerde Latin Amerika'nın yaşadığı siyasi reform sürecini değerlendirirken şunları söyler (s.1):

> Bu amaçlar doğrultusunda "Washington", öncelikli olarak Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB) ve ABD yürütme organı demektir. Gerçi bu terimin en azından Amerika Ülkeleri Kalkınma Bankası'nı (IDB), Latin Amerika ile ilgilenen Kongre üyelerini ve ekonomi politikaları ile meşgul olan düşünce kuruluşlarını da kapsaması istenilmişti. Bana öyle geliyor ki, "Washington'ın" ülkelerin ne yapması gerektiği konusunda uzlaşma benzeri bir şeyi toplayabileceği dokuz ya da on politika sahası tespit edilebilir. İşte bu sebeple bu programa "Washington uzlaşması" ya da "Washington gündemi" adını veriyorum. Bu Washington gündeminin içeriğinin betimleyici bir özeti; makro ekonomik tedbirlilik, dışa yönelim ve yurtiçi serbestleşmedir.

Özel olarak, başından itibaren Washington uzlaşması hem bir dizi politika (ve fikir) hem de bu politikaların izinden gidecek olan bir dizi (Washington'daki) kurum olarak değerlendirildi. 10-15 yıl sonra Williamson (1997, ss. 60-61) Washington uzlaşması ile ilişkilendirilen politik tedbirleri açık olarak sıraladı. Bunlar;

- Mali disiplini sürdürürken (*inter alia*) tasarrufları artırmak
- Kamu harcamalarını (*inter alia*) iyi yönetilen toplumsal harcamalara yönlendirmek
- Çevreye duyarlı toprak vergisi getirerek (*inter alia*) vergi sisteminde reform yapmak
- Banka sektörünün denetimini güçlendirmek
- Rekabetçi bir döviz kuru sürdürmek, dalgalı kuru ve döviz kurunun nominal çıpa olarak kullanımını bırakmak
- Bölgeler arası ticareti serbestleştirmeye çalışmak
- Özelleştirme ve (emek piyasasını da içeren) deregülasyon aracılığıyla (*inter alia*) rekabetçi bir piyasa yaratmak
- Herkesin eksiksiz tanımlanmış mülkiyet haklarından yararlanmasını sağlamak

- Bağımsız bir merkez bankası, güçlü bütçe kurumları, bağımsız ve dürüst bir yargı, üretkenlik görevini destekleyecek merciler gibi temel kurumlar kurmak
- Eğitim harcamalarını artırmak ve bu harcamaları ilk ve orta dereceli eğitime yöneltmek

Bu politikalar hem mikro hem de makro ekonomik unsurlar ihtiva ediyor. Makro iktisat politikalarının enflasyonun, ödeme dengelerinin ve bütçe açığının kısa vadeli istikrarını güvenceye alacağı varsayılır. Bunlardan, genel olarak kısaca istikrar olarak bahsedilir. Diğer taraftan mikro iktisat politikaları, uzun vadeli ekonomik etkinliğe göre düzenlenir ve bu sebeple uzun dönemde büyüme oranlarını yükselteceği planlanır. Bu ise, yapısal uyum olarak bilinir. Başlangıçta, istikrar ile yapısal uyum arasındaki muntazam ayrımın, sırasıyla IMF ve Dünya Bankası'nın sorumluluk alanları arasındaki ayrıma tekabül etmesi bekleniyordu. Buna göre IMF kısa vadeli istikrarla, Dünya Bankası ise uzun dönemli yapısal uyum ve büyüme ile ilgilenecekti. Ancak 1980'ler boyunca iki kurumun politikaları ve sunduğu krediler giderek çakıştı. Buna göre, ikisi arasındaki kurumsal işbölümü keskin olmamasına rağmen, istikrar ve yapısal uyumla ilgili aralarında uzlaşma (Washington uzlaşması) sağlandı.

Washington uzlaşmasını anlamanın en iyi yollarından biri onu, yerini aldığı şeyle karşılaştırmaktır. Zira Washington uzlaşması Dünya Bankası içerisinde McNamara dönemi olarak bilinen bir önceki kalkınma anlayışından çok belirgin bir kopuşu işaret ediyordu. McNamara dönemini, bu dönemdeki Keynesçiliğin, refah devletçiliğinin ve modernleşmenin birbiriyle çakışan bir karışımını içerdiğini belirterek anlayabiliriz. Bu karışımın üç temel analitik özelliği var. İlki, piyasalar kusursuz işlemez; özellikle de azgelişmiş ülkelerde. Bu sebeple, piyasadaki çarpıklıkları düzeltmek için devletin hem makro hem de mikro düzeyde müdahalede bulunması yerinde olacaktır.

İkincisi, kalkınma, gelişmiş ülkelerde daha önceden tecrübe edilen koşullara geçiş olarak anlaşılmalıdır. Neticede, politika-

ların hedefi kalkınma olarak belirlenebilir. Kalkınma hedefinin kendisi de iki bileşene ayrılabilir. Bir taraftan yapısal değişime ihtiyaç duyulur. Gelişmekte olan ekonomilerin ürün yelpazesini değiştirmesi gerekir; bu yelpazenin daha büyük kısmı tarım yerine sanayi ürünlerinden oluşmalıdır. Diğer taraftan bu, kalkınma süreciyle (sanayileşme, kentleşme, proleterleşme ve refah devleti gibi) ilişkilendirilen, sosyoekonomik yapıdaki daha geniş çaplı değişimlerin göstergesi kabul edilir.

Üçüncüsü bu süreç, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru yapılan ikili bir izdüşümü ihtiva eder. Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkeler gibi olmakla yetinmemeli; aynı zamanda gelişmiş ülkelerin ekonomi kuramı, kalkınmayla ilgili konularda gelişmekte olan ülkelere uygulanmalıdır. Ancak gelişmiş olan ülkelerin kendileri arasında kusursuz bir ampirik devamlılığın yokluğu ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki heterojenlik, hususi kalkınma-hedefli yeniliklerin ve ekonomi kuramının, dengeli *versus* dengesiz büyümeden; artık emek ekonomisine kadar uzanan bir menzilde farklı uygulanışlarının doğmasına sebep oldu. Bu açıdan politika, yapısal değişimi ya da kalkınmayla ilişkilendirilen süreçleri getiren ya da bunları destekleyen bir devlet müdahalesi meselesi oldu çıktı (bu süreçler arasında altyapının sağlanması, yatırım için yeterli kaynakların temini ve mesela, ithal ikameci sanayileşme aracılığıyla "bebek sanayiler" için yerli piyasaların korunması yer alır).

Washington uzlaşması, işte böylesi yoğun devlet müdahalelerinin gerekçelerine karşı sert bir tepki olarak anlaşılabilir. Uzlaşmanın yaygın başlangıç noktası, piyasaların kendi başlarına bırakıldığında verimli çalıştığıdır. Verimli çalışmadığı yerlerde ise, devlet müdahalesine ön ayak olunmasının ya da müdahalenin teşvik edilmesinin iyileşmeye yol açacağının güvencesi yoktur. Zira devlet, kötü işleyen piyasayı geliştirme kapasitesine sahip olmayabilir. Ayrıca böyle bir arzusu da olmayabilir; mesela devlet, devlet müdahalelerini çok daha fazla piyasa bozukluğu yaratma pahasına kendi yararlarına kullananlar tarafından ele geçirilmiş olabilir. Bu şekilde rant peşinde koşmanın dolaylı etkileri,

doğrudan etkilerinden daha kötü de olabilir; mesela kaynaklar, keyfe keder kimi politikaları gerçekleştirmek için harcanabilir. Standing (1999), Washington uzlaşmasının çeşitli unsurlarının özlü bir yorumunu yapar ve uzlaşmanın, başka bileşenleri kapsamına almak için nasıl ilerlediğine dair önemli fikirler verir:

> Yeni düşünce akımları ve hükümet eylemleri 1980'lerde netlik kazandıkça, "Washington uzlaşması" on bir ana unsurdan oluşan bir model önermeye doğru evrildi ve "başarısını" artırdıkça, bu modele daha fazla unsur ekledi. Bunlar, özet olarak, ticaretin serbestleşmesi, mali serbestleşme, özelleştirme, deregülasyon, döviz serbestisi (yabancı doğrudan yatırım önündeki engellerin kaldırılması), özel mülkiyetin korunması, tek ve rekabetçi döviz kuru, kamu harcamalarının kısılması (mali disiplin), kamu harcama kalemlerinin (sağlık, eğitim ve yatırıma doğru) değiştirilmesi, vergi reformu (vergi tabanının genişletilmesi, ek gelir vergisinin kesilmesi, artan oranlı verginin azaltılması) ve "toplumsal güvenlik ağının" kurulması (yoksullara seçici devlet yardımı). Dünya Bankası ve IMF (ve OECD) raporlarında belirtilen on ikinci unsur emek piyasası esnekliğidir. Bununla kastedilen, ademimerkezi emek ilişkileriyle birlikte, korumacı ve toplu hareket etmeyi destekleyen düzenlemelerde yapılacak kesintilerdir.

Washington uzlaşması, Dünya Bankası ve IMF'nin gelişmekte olan ülkelere verdiği kredilerle ilişkilendirilen yapısal uyum ve istikrar programlarını bilgilendirmede merkezi bir rol oynadı. Paradoksal olarak, programlar yaygınlaştıkça, Washington uzlaşması da giderek daha yoğun bir şekilde "koşullu" hale geldi. Bu koşulun mantığı, piyasa güçlerine daha fazla bağımlı olunmasını güvence altına almaktır. Mesela Toye (1994, ss. 29–30), yapısal uyum programlarının başlıca dokuz unsurunu sıralar; bunlar (parantez içindeki oranlar, söz konusu unsurun hangi sıklıkla gelişmekte olan ülkelere kabul ettirildiğini gösterir): İthalat kotalarının kaldırılması (yüzde 57), ihracat teşviklerinin artırılması (yüzde 76), mali sistem reformu (yüzde 70), kamu teşekküllerinin mali performansının iyileştirilmesi (yüzde 73), tarımsal ürünlerin fiyatlandırılmasında revizyon (yüzde 73), kamu yatırımlarının

değiştirilmesi (yüzde 59), sanayi teşviklerinin revizyonu (yüzde 68), kamu teşekküllerinin verimliliğinin arttırılması (yüzde 57), tarımsal ürünlerin piyasa sunumunun geliştirilmesi ve tarıma diğer desteklerin artırılması (yüzde 57).

Ancak buradaki mesele, önemine rağmen Dünya Bankası ve IMF politikalarının içerik ve etkisinden daha çok, bu politikaların kalkınma iktisadı ve tartışmalarına yaklaşımı ve bunlar üzerindeki etkisidir. Yaklaşımında müdahaleciliği reddettiği ve piyasaya bel bağladığı için Washington uzlaşmasına iki unsur giderek daha fazla ve zaruri olarak damgasını vurur. İlk olarak, doğrudan görüleceği üzere kalkınmayı gerçekleştirmek için ayrıca bir politika önermesine gereksinimi yoktur; zira bu hedefe ulaşmak için tek bir politikası vardır. Bu tek politika ise, hiçbir politika geliştirmemek ve olabildiğince çok piyasaya güvenmektir. İkincisi ve daha az karşımıza çıkanı ise şu: Kalkınma fikri, analitik gündemden her an çıkarılabilir. Buna göre, kalkınmayı tanımlamanın ya da nitelemenin gereği yoktur; kalkınma, piyasa (kendi haline bırakıldığında) karşımıza ne çıkarırsa odur.

Kalkınmayı gerçekleştirmek için piyasa güçlerine bel bağlama ve devlet müdahalelerini engelleme konusunda ısrar edilince, kalkınmayı meydana getiren bileşenler büyük oranda analitik gündemden çıkmış oldular. Kısaca, araçlar (piyasa güçleri) amaç haline gelir. Devlet, piyasanın serpilmesi için uzun vadede ihtiyaç duyduğu sosyoekonomik altyapıyı sağlayacaktı. Bunun dışında devlete karşı hoşnutsuzluk beslendiğinden, kısa vadeli olanlar dışında politika hedefleri tayin edilmesine (makro iktisadi hedefler gibi) lüzum görülmedi. Uzun vadeli dönüşüm örneğinde olduğu gibi, politikalar ve kalkınma arasındaki ilişki buhar olup uçtu.

Washington uzlaşmasının kalkınma üzerine yürütülen tartışmalar üzerindeki etkisi de kayda değerdir. Washington uzlaşması belirli bir duruşu kısmen başarıyla müdafaa etmekle kalmadı sadece; kendi alternatifini yarattı ya da kendi eleştirisini de hazırladı. İleride belirtileceği gibi, Washington uzlaşması piyasayı devletle karşı karşıya getiren analitik bir gündem oluşturdu. Ardından, bu gündemi takip eden tartışmada ağırlıklı olarak bir

tarafa (piyasaya) yüklendi. Böyle olunca Washington uzlaşmasının alternatifi ise kendisine, kalkınmayı geçekleştirmek için devlet müdahalesinin zaruri olduğunu hem kuramsal olarak, hem de karşılaştırmalı ve tarihsel örneklerle gösterme görevi biçmiştir. Washington uzlaşmasını destekleyenler tarafından, çoğunluğu görmezden gelinen muhalif literatür, oldukça büyük bir konu ve ülke çeşitliliğine sahiptir. Aynı zamanda yapısal uyum ve istikrar programlarının sonuçlarına karşı da oldukça eleştireldir[2]. 1980'lerin sonlarına doğru yapısal uyum ve istikrar programlarına karşı muhalefet güç kazandı. Bunun sebebi, "insan odaklı kalkınma" olarak bilinen durum açısından programların doğurduğu neticelerin önemsenmediğinin gözlenmesi oldu. Yoksulluk, çevre ve kadınların karşılaştırmalı konumları gibi konular atlanmış; bu ihmal, uyum programlarının etkinliği ve istenirliğiyle ilgili eleştirilere sebep olmuştur. İlaveten, Doğu Asya'nın yeni sanayileşen ülkelerinin gösterdiği başarı, devlet müdahalesinin, özellikle sanayileşme ve ticaret politikaları açısından imalatta rekabetçiliğe ve ihracatta büyümeye ters düştüğü varsayımının yanına büyük bir soru işareti koyulmasına sebep oldu. Ayrıca dördüncü altbölümde değineceğimiz gibi, 1990'ların ortalarına doğru Washington uzlaşması içeriden gelen saldırılara da maruz kalacaktı.

Kalkınma gündemi: devlet-piyasa karşıtlığı

Görüldüğü üzere, Washington uzlaşması piyasaya daha fazla itimat edilmesini tembihleyen politik talimatlar belirlemekle kalmadı; aynı zamanda devlet-piyasa karşıtlığını vurgulayan analitik bir gündem de getirdi. Yani neoliberalizm taraftarı tutumunun paradoksal sonucu; sadece devlet müdahaleciliğini pohpohlayarak geçmişi yorumlamaya çalışanlar arasında değil; gelecek için öngörüde bulunmaya çalışanlar arasında da devletin rolüne duyulan ilginin canlanması oldu. Washington uzlaşmasının yönelttiği saldırıları karşılayabilmek için, kalkınmacı devlet olarak bilinen genel yaklaşıma odaklanıldı. Basitleştirirsek, iki genel soru öne çıktı: Devletin kalkınmayı desteklemek için uygulaması gereken

uygun ekonomik politikalar nelerdir? Devletin bunu yapmasına imkân tanıyan ya da teşvik eden koşullar nelerdir?

Fine ve Rustomjee (1997, 3. Bölüm), "halkalar ve özneler" diye adlandırdıkları daha genel terimler aracılığıyla bu soruları yanıtlamaya girişirler. Halkalar, bir eylemin kasti ya da tesadüfen oluşturduğu zincir etkisinin meydana geldiği yere odaklanır. Artık bugün, üretkenliği artırmada önemli olarak görülen dışsallıklar, teknolojik yayılma etkisinin apaçık örneğidir. Dahası, bir sanayinin gelişmesi, diğer sanayilere girdi sağlar ya da onlar için talep demek olabilir. Diğer taraftan ister bireyler, kurumlar ya da isterse sınıflar olsun, eylemde bulunan herkes özneleri meydana getirir. Halkaları gerçekleştiren öznelerdir; potansiyel halkalar ise kendilerine uygun bir özne doğurabilirler. Açık konuşursak, ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi için, ekonomik büyüme ve toplumsal dönüşümü yaratacak olan özneler ve halkalar arasındaki etkileşime ihtiyaç vardır. Aynı şekilde, farklı ekonomi kuramları, farklı özne ve halkalara odaklanır ve (güç kaynağı örneğinde olduğu gibi) birine ya da diğerine farklı önem atfeder. Şimdi, kalkınmacı devlet literatürü bu açıdan yorumlanabilir; zira meselesi, devlet ve piyasa arasındaki ilişkiler, bu ilişkilerin birer özne olarak nasıl işlediği ve hangi halkaları desteklediğidir. Washington uzlaşması, en katışıksız görüşü benimser. Buna göre devlet, uygunsuz halkalar peşinde koşan, uygunsuz öznelerin ekonomik çıkarlarını yansıtmaya mecburdur. Tersine kalkınmacı devlet literatürü ise, devlet ve piyasanın görece erdemlerine dair farklı bir görüşe sahiptir. Böyle yaparak o da devlet/piyasa çerçevesini kabul etmiş olur. Dahası, halkalar/özne ayrımına ve bir önceki paragrafın sonunda altını çizdiğimiz sorulara tekabül edecek şekilde kalkınmacı devleti, özenle iki çeşide ayırmaya meyleder. Fine ve Rustomjee, ekonomi okulunun kalkınmacı devlet fikrini, devletin hangi politikaları benimsemesi gerektiğini sormak için kullandığını; siyasal okulun ise devletin doğru politikaları benimsemeye muktedir olup olmadığını sorduğunu savunurlar.

Ekonomi okulu, muhtemelen standart ekonomi kuramından faydalanarak bütün piyasa kusurlarını tespit eder, ardından da

kalkınmacı devlete bir rol biçer. Devletin rolünü de tanımlar; bebek sanayileri korumak, ölçek, kapsam ekonomilerini gerçekleştirmek ve dışsallıkları dikkate almak. Ekonomi okulu ayrıca kalkınma sürecinin dinamik etmenleri olan üretkenlik artışının kaynakları ve bir sanayiden diğerine yayılma etkisini tanımlar. İster biçimsel modellerde, ister gayri biçimsel kuramlarda ya da tarihsel deneyimlere değinirken olsun ekonomi okulu, kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için devletin ekonomik müdahalesinin zorunlu olduğunu savunur. Sanayileşme örneğinde mesela, toplum içinden "kazananları" seçmekten ziyade kazananlar yaratmak için, devlete duyulan ihtiyaca vurgu yapılmıştır. Ekonomi okulunun Washington uzlaşmasında vurguladıkları nokta, verili bir karşılaştırmalı üstünlüğün piyasa mekanizması tarafından kullanılma kapasitesidir. Piyasada kazananları seçme konusunda şirketler hem daha iyidir, hem de daha istekli. Bunun aksine kalkınmacı devlet literatüründe, sanayileşmeyi ve imalatta kalıcı bir rekabet gücü edinmeyi sağlayacak kapasite, daha önce bulunmadığı yerlerde karşılaştırmalı üstünlükler yaratma kapasitesi ve hatta (bir tabir uydurmak gerekirse) fiyatları kasıtlı olarak *yanlış* yorumlama ve uluslararası fiyatların egemen olmasına müsaade eden serbest piyasa mantığına boyun eğmeme kapasitesidir.

Ekonomi okulunun, özellikle sanayileşme açısından yaklaşımını örneklendirmek için Doğu Asya'nın yeni sanayileşmekte olan ülkelerini kullanması şaşırtıcı olmasa gerek. Buna göre Güney Kore'de mesela ithalatları kısıtlamada, yatırım ve planlamada mali kaynakların bölüşümünde ve daha genel olarak, sanayi politikasının uygulanıp denetlenmesinde devletin oynadığı geniş role dikkat çekilir. İşte bu şekilde Washington uzlaşmasına karşı geliştirilen iddialar o kadar güçlü hale geldi ki, konuyu değerlendirmek için özel bir çalışma yürütülmüş ve 1993'te, tam da uzlaşmanın içeriden saldırıların hedefi olmaya başladığı zamanda yayımlanmıştır. Çalışma şu tartışmalı sonuca varır: Müdahale ya esas itibarıyla piyasa dostudur, piyasayla uyumludur ya da müdahalenin etkileri olumsuzdur. Başka bir değişle, kalkınmayı desteklediği müddetçe devlet, eksiksiz çalışıyor olsaydı tam da piya-

sanın yapacağı şeyi yapmıştır sadece. Dahası, Doğu Asya deneyiminin diğer ülkelere çok sınırlı şeyler ifade ettiği ve bu ülkelerinin deneyiminin başka yerlerde tekrarlanamayacağı iddia edilmiştir.

Bu tartışma nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın ekonomi okulu, ilkeler düzeyinde elde edilecek bir zaferin, uygulamada politika alanındaki bir zafer anlamına geldiği düşüncesini kabul eder. Ancak Washington uzlaşması böylesi bir varsayımı halihazırda sorgulamıştı. Mesela, bazı piyasa kusurlarından dolayı devlet müdahalesi gerçekleşse bile, bu müdahalelerin uygun politikaların uygulanacağını garantilediği hiç de söylenemez. Devletin kalkınmacı olarak ne gücü, ne de böyle bir isteği olmayabilir. Hatta hükümetten kaynaklanan başarısızlık ve verimsizlikler, piyasadan kaynaklananlardan çok daha ciddi olabilir. Özellikle siyasi süreçler aracılığıyla piyasa dışı rant arayışını düşünürsek bu daha açıktır. Bu konular, siyasal okulun kalkınmacı devlete yaklaşımının kopuş noktaları ve bir o kadar da iki okulun birbirlerini tamamladıkları alanlardır. Ekonomi okulu, piyasa kusurları açısından doğru politikaların hangileri olduğunu sorar ve bu politikalar bir kez tanımlandı mı, uygulamaya konulacaklarını varsayar. Siyasal okul ise, devletin uygun politikaları uygulama gücü olup olmadığı sorusuna ayrıcalıklı olarak odaklanır; bu politikaların neler olabileceğiyle ise hemen hemen hiç ilgilenmez.

Başlangıçta siyasal okulu kısmen de olsa etkileyen şey, kaynağını, rant peşinde koşmanın dayanılmaz ağırlığından alan iddialara karşılık verme ihtiyacıydı. Bir devlet, çarpıtılmış alternatif araçlarla, gerçekten bir piyasa mekanizması olarak hizmet ediyor; uyguladığı politikalar, piyasa disiplini olmadan bireysel çıkarları gerçekleştirmek için kullanılıyorsa; bu devlet nasıl kalkınmacı olabilir? Buna verilecek ilk yanıt şu: Devlet ekonomik çıkarları etkiler; ama bu çıkarlardan yeteri derecede bağımsızdır. Bu açıdan, Doğu Asya'nın otoriter ve kalkınma açısından başarılı yeni sanayileşen ülkeleriyle, Latin Amerika'nın popülist ve başarısız ülkeleri arasında (artık gelenekselleşmiş olan) bir karşılaştırma yapılabilir.

Ancak basite kaçan bu sonuçlar, geniş ülke grupları içerisin-

deki farklılıklar ve aynı zamanda daha geniş çaptaki örnekler düşünüldüğünde kolayca yalanlanabilir. Eğer bir devlet hem özerk hem de güçlüyse, neden iktidardaki diğer devletler gibi yapıp gücünü, servetini artırmak ve patronaj için kullanan bir "vampir" devlet olmasın ki? O halde devlet özerk ve güçlü olmalıdır; ama fazla özerk ya da güçlü değil. Daha ziyade devlet, ekonomi ve toplum içine gömülü olmalıdır, öyle ki ekonomi ve toplumdan olumlu etkilensin ama onların eline geçmesin. Bu açıdan siyasal okul, bir yandan sayısı gittikçe artan bir dizi koşulu tanımlamak zorunda kalır. Diğer yandan da, bu koşullara tekabül eden, bir devletin kalkınmacı olmak zorunda olup olmadığı konusunu düzene sokarken kullanılan terminolojiyi tanımlamak zorunda kalır. Afrika devletlerinin ve bu devletlerin performanslarının ne kadar heterojen olduğunu hatırlayacak olursak, bu kıtanın Doğu Asya ve Latin Amerika kadar ilgi toplamaması bize şaşırtıcı gelmeyecektir. Yine de, Fine ve Stoneman (1996, s. 16) şunu belirtiyorlar:

> Böylelikle özerklik, görece, sınırlı ya da gömülü olarak yeniden tanımlandı. Devletlerin bu özerkliği elde edebilme koşulları ise, güçten jeopolitik konuma, daha önceki rejimlerden bağımsızlığa, demokratikleşme ve ulusal bağımsızlık arasındaki sıralamaya, kültürel birlik ve yönetimin seviyesine kadar genişletildi; devlete atfedilen güçlü, zayıf, ılımlı, katı ve özerk, zor gibi dengi niteliklerin anlamları da genişletildi.

Yazarlar iddialarına devam eder. Buna göre; evet, bu kavramsal yeniden keşiflerden ve vaka analizlerinden elde edilen ve giderek heterojenleşen ampirik bulguları, artık daha düzenli bir şekilde takip ediyoruz. Ve evet, ekonomi okulu ve siyasal okul arasındaki analitik (ve arada senteze pek yer vermeyen) işbölümü devam ediyor. Ancak bu kabullerin her ikisi de, devlet ve piyasayı karşı karşıya koyan Washington uzlaşmasının hazırladığı kalkınmacı gündemin sorgusuz sualsiz kabul edilmesinin bir sonucudur. Bu sebeple Fine ve Stoneman, devlet ve piyasanın her ikisinin birden, altta yatan ekonomik ve siyasi çıkarların ve ilişkilerin sonuçları oldukları, klasik ya da Marksist geleneğe geri dönülmesini savunurlar. Bu altta yatan ekonomik ve siyasi çıkarlar ve ilişkilerden

en çok bilinenleri; mali, sanayi, tarımsal yahut belirli aileler ve ahbap çavuş ilişkilerinden ya da patronajdan faydalananların oluşturduğu sınıf ya da sınıf fraksiyonlarıyla ilişkilendirilenlerdir.

Yani kalkınmacı devlet literatürü, Washington uzlaşmasının piyasa taraftarı neoliberal tutumunu reddetmesine rağmen, devlet *versus* piyasa yaklaşımını kabul eder. Bunu, uygun siyasi koşulların mümkün kıldığı, uygun devlet müdahaleciliğini destekleyerek yapar. Aynı şekilde, Washington uzlaşmasına bir alternatif önerirken, odak noktası olarak sınıf ilişkilerinden, sınıfların temelini oluşturan ekonomik ve siyasi çıkarlardan ve buna denk gelen çatışma ve iktidarın rolünden uzak durur. Bunlar kalkınmacı devlet literatüründe, özellikle siyasal okul düşünüldüğünde, tamamen yok değildir; ama devlet aracılığıyla değil, devlet içerisinde gerçekleşen çatışmalar olarak ele alınırlar sıklıkla.

Washington uzlaşmasından, post-Washington uzlaşmasına

1980'den itibaren Washington uzlaşması büyük zorluklar yaşamaya başladı. İnsan odaklı kalkınmayı ciddiye alma gereği, Doğu Asya mucizesinin nasıl açıklanacağı ve uyum politikalarının, devletlerin performanslarında kayda değer değişimler sağlama konusundaki gözle görülür başarısızlıkları gibi (ki başarısız olduğu alanlardan en başta geleni kalkınmadır) bir dizi farklı konuyla ilgili artan eleştirilerle karşı karşıya kalıyordu. Post-Washington uzlaşması görünüşte bu sorunları çözdü; en azından analitik ve söylemsel düzeyde. Post-Washington uzlaşması en çok, önde gelen destekleyicisi ve 1990'ların son yılları boyunca Dünya Bankası'nın kıdemli başkan yardımcısı ve baş iktisatçısı olan Joe Stiglitz ile yakinen ilişkilendirilir. Stiglitz, 1998'in başında yeni uzlaşmanın manifestosunu açıktan açığa duyurmuştur. Ama ilk yaptığı şey, eski uzlaşmayla arasına mesafe koymak oldu (Stiglitz 1998a, s. 1):

> Washington uzlaşması iyi bir ekonomik performansın, serbest ticareti, makro iktisatta istikrarı ve piyasa fiyatlarını doğru yo-

> rumlamayı gerektirdiğine inanır. Bir kere hükümet bu konulara el atınca (esas itibarıyla, bir kere hükümet "yoldan çekilince") özel piyasalar, etkin bir bölüşüm ve büyüme getirecektir (...) Ancak Washington uzlaşmasının sürdürdüğü politikalar hiç de eksiksiz değildir ve bazen de saptırılmıştır. Piyasaların çalışmasını sağlamak, enflasyonun düşürülmesinden daha fazlasını; güvenilir mali düzenlemeler, rekabet politikası ve teknoloji transferini kolaylaştıran politikalar gerektirir. Bunlar, Washington uzlaşmasının göz ardı ettiği temel konulardan sadece bir kaçı.

Kendisinin kurgulamış olduğu ve Washington uzlaşmasıyla giriştiği bu eleştirel diyalogdan sonra Stiglitz, karşılaştırmalar üzerinden kendi alternatifini öne sürer (s.25):

> Hükümetlerin, asli unsurlar (ekonomi politikaları, temel eğitim, sağlık, ulaşım, hukuk ve asayiş, çevrenin korunması) üzerinde daha çok odaklanmalarını sağlamaya çalışmak hayati bir adımdır. Ancak, asli konulara odaklanmak minimalist bir devletin yöntemi olamaz. Devlet uygun düzenlemeleri oluşturmada, sanayi politikasında, toplumsal güvenlikte ve refahta önemli bir role sahiptir. Bu sebeple yapılacak tercih, devletin müdahil olup olmaması arasında değildir. Bunun yerine mesele sıklıkla, devletin nasıl müdahil olacağı meselesidir. Daha önemlisi, devlet ve piyasanın birbirlerini ikame edebileceğini düşünmemeliyiz (...) Devlet kendisini, piyasanın tamamlayıcısı olarak görmelidir. Bu tamamlayıcılığı, piyasaların işlerini daha iyi yerine getirmelerini sağlayan eylemleri üstlenerek yapar.

Bu metinde, post-Washington uzlaşmasının bir dizi özelliği göze çarpıyor. İlki şu: Stiglitz, Washington uzlaşmasını keskin bir dille eleştirir; nicelik ve nitelik açısından daha fazla devlet müdahalesini içeren bir alternatif arayışındadır. İkincisi, devlet *versus* piyasadan meydana gelen analitik gündemi reddeder. Bunun yerine, ikisinin tamamlayıcı olduğunu ve birbirlerine karşı değil, birbirleriyle birlikte çalışabileceklerini savunur. Daha az aşikâr olan üçüncüsünde, kalkınma iktisadı ve kalkınma politikaları tartışmalarına yeni bir gündem getirir ve piyasa kusurlarını göz önüne alarak devlete buna uygun bir rol biçmeye çalışır. Dört, toplumsalı analize yeniden sokar; toplumsal, piyasa kusurlarını ele almak ve

mümkünse düzeltmek için bir araçtır artık. Bu açıdan, piyasa kusurlarını oluşturup bırakan ve dünyanın ne kadar fazla piyasaya benzerse, o kadar yaşanası bir yer olacağını savunan Washington uzlaşmasından ayrılır[3].

Washington uzlaşmasının dayandığı analitik ilkeler düşünüldüğünde bunların hiçbiri şaşırtıcı değil. Burada öğretici olan, Stiglitz'in bir akademik iktisatçı olarak kendi kariyeridir. Bir tesadüf eseri, Washington uzlaşmasının yaşadığı güven krizinin zirve yaptığı bir dönemde belirttiği gibi (Stiglitz 1994, s.5):

> Geçen on beş sene içerisinde yeni bir paradigma, iktisada bilgi kuramsal yaklaşım olarak adlandırılan bir şey (...) gelişti (...) Bu paradigma daha şimdiden kalkınma iktisadı ve makro-iktisatla ilgili fikirler veriyor bizlere. Paradigma, yeni bir refah iktisadı, yeni bir şirket kuramı ve mali piyasaların işleyişi ve rolüne dair yeni bir anlayış sağladı.

Bu yeni paradigmayı zaten birinci bölümde masaya yatırdık. Bu, (eksik bilgiye dayanan yeni) piyasa kusurları kuramının kalkınma iktisadına ve bunun getirisi olarak da daha genel anlamda kalkınma çalışmalarına uygulanmış halidir. Stiglitz'in kendisi ortakçılık kuramıyla meşhur olmuştur. Bu kuramı paradigma dahilinde değerlendirildiğinde, toprak sahibi ve kiracı arasındaki asimetrik bilgiye ve bir o kadar da kredi ve mali piyasalardaki çalışmalara kurumsal bir tepki olarak düşünülür, mesela[4].

Burada değinilen analitik ilkeler, esas itibarıyla, ne kalkınmanın sorunlarına özgüdür; ne de genel anlamda bu sorunlardan kaynaklanırlar. Her şey bir yana, piyasa kusurlarının varlığı, bunların nasıl üstesinden gelineceği ve piyasa ve piyasa-dışı eylemler arasındaki ilişki gelişmekte olan ekonomiler için olduğu kadar, ileri ekonomiler için de merkezi öneme sahip. O halde, post-Washington uzlaşması hangi açıdan gelişmekte olan ülkeleri farklı olarak değerlendirir? Yanıt, konuyla ilgili bütün kafa karışıklıklarını yok edecek derecede basit. Bir taraftan, gelişmekte olan ekonomilerin, farklı piyasalar içinde ve arasında tezahür eden piyasa kusurlarının sıkıntısını bilhassa çektikleri düşünülür. Ayrıca, bu kusurlarla başa çıkmak için gerekli olan piyasa-dışı kurum ve be-

ceriler açısından gelişmemiş oldukları varsayılır. Diğer taraftan, gelişmekte olan ülkelerin ürün yelpazelerine göre yapısal olarak farklılaştıkları ve mamul madde üretimi oranlarının bilhassa düşük; hammadde ve özellikle de tarım ürünleri üretim oranının ise yüksek olduğu düşünülür[5]. Bu temel üzerinde Stiglitz, yeni kalkınma iktisadını kurmak için gereken entelektüel programı halihazırda tamamlamıştı. Bu program, on seneden fazla bir süredir piyasa kusurları meselesine ve bu kusurların etkilerine indirgenen kalkınma analizini kapsamlıca tartışmaya açmıştı (Stiglitz 1989). Araya giren zaman zarfınca program gözden geçirildi ve kapsamı genişletildi; eski neoklasik tam rekabet modeli başlangıç noktası olarak alındı (Stiglitz ve Hoff 1999):

> Neoklasik iktisat tarihi, kurumları ve bölüşüme dair kaygıları dışlayarak, aslında kalkınma iktisadının kalbini dışlıyordu. Modern iktisat kuramı ise temel unsurların (kaynaklar, teknoloji ve tercihlerin), ekonomik neticelerin (...) tek belirleyeni olmadıklarını savunur (...) Hükümet başarısızlıklarının hiç görülmediği yerler de bile piyasa başarısızlıkları, özellikle de az gelişmiş ülkelerde yaygındır.

Dahası Stiglitz, "tarihin cilvesi" olarak gösterdiği verem hastalığına ve çoklu dengeye yapılan rasgele göndermelerle, neden "gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler farklı üretim fonksiyonlarına sahiptir" gibi temel bir soruya açıklama getirir:

> Tarihsel rastlantıların önemli olduğunu vurguluyoruz (...) Çünkü geçmişte, kısmen özneler arasındaki yaygın tamamlayıcılık (...) hatta kısmen de hatalı işleve sahip bir kurumlar ve davranışlar dizini, ekonominin yerinden edilmesinin hiç de kaçınılmaz olmadığı bir Nash dengesi oluşturabilmiştir.

Bu temelde Yusuf ve Stiglitz'in (1999) kalkınmayla ilgili konuları, çözülmüş olanlar ve çözülmeyenler diyerek ikiye ayırabileceklerini düşünmeleri şaşırtmadı beni. Bunlardan çözülmüş konular istemeden de olsa, kuramsal alana; çözülmeyenler ise politika alanına giriyor gibi görünüyor. Bunun sebebi sadece piyasa kusurları analizi kullanılması değil; aynı zamanda politikaların kendisinin, pratikte aldıkları biçime bağlı olmasıdır.

Yeni uzlaşmanın politik getirileri nelerdir? En azından ilkesel olarak, bu getiriler son derece açık. Bu, piyasanın yaptığından daha iyi seçimler yapma meselesidir; karar alma sürecine toplumsal ve özel getiriler arasındaki ayrılığı dahil etme; piyasa kusurlarıyla ve uygun olmayan görenek ve kurumlarla ilgilenip, geçmişi adam etmeye çalışma meselesidir. Bunların hepsi kuramsal açıdan gayet iyi işler ama uygulamada mesele çok daha karmaşıktır. Açık olduğu üzere post-Washington uzlaşması mikro iktisat ilkelerine dayandığı ve bu ilkeler de piyasa-dışı etkilere kadar uzandığı için, tanımlanacak ve düzeltilecek kusur sayısı belirsizdir. Dahası görüyoruz ki, kuramsal bir bakış açısından, bir ya da iki kusur, elverişli bir (içsel) büyüme seyrini ya da elverişsiz bir büyüme seyrini; kısır döngüleri ya da kendi kendini besleyen döngüleri; düşük bir noktada sağlanan dengeyi ya da yüksek bir noktada sağlanan dengeyi mümkün kılmaya yetiyor da artıyor. Öte yandan, bir kaç unsurdan daha fazlasını doğru düzgün bir şekilde içeren ekonomi tahminleri ya da modeller o kadar karmaşıklaşır ki, kullanışlı olmazlar artık. Bu sebeple mesele, kalkınmayı desteklemeleri açısından anahtar olarak görülüp seçildikleri için ayrıcalıklı hale gelen bir kaç etmen üzerinde odaklanmaktır. Bu unsurlar, beşeri sermayeden ticaret politikasındaki bir tutuma kadar değişebilir. Yine de daha heterodoks bir tavır almak ve eşitlik, güven ve siyasi istikrar seviyesinin önemli olabileceğini savunmak da mümkün.

Yeni uzlaşmanın üzerinde yükseldiği politikanın ilkelerine dair bu kadar açıklama yeterli. Bu konuya yaklaşmanın başka bir yolu daha var. Post-Washington uzlaşmasının, yerini aldığını düşündüğü Washington uzlaşmasıyla değil de, kendisini önceleyen kalkınmacı çerçeveyle benzerlikleri nelerdir? Post-Washington uzlaşması, Keynesçi-refah devletçi-modernleşme yaklaşımıyla nasıl kıyaslanabilir?

Post-Washington uzlaşmasının analitik temeli, piyasa kusurlarının ve tarihsel olarak evrilen piyasa-dışı kurumlar ve göreneklerin dünyasında elindeki kaynakları optimize eden bireydir; bunu daha önce gördük. Hatta bu kurum ve göreneklerin etkileri, ekonomik özneler bir bütün olarak ele alındığında, onların üze-

rinde kümelenir ve bu sayede süreklileşirler. Kalkınma içerisinde büyüme yolları ve başarı, (bir ya da daha fazla) dengenin sağlanması doğrultusunda ilerleyen yahut bu denge çevresinde yer alan hareketler olarak anlaşılır. Sosyoekonomik yapılar en iyi ihtimalle, tarihin ya da tesadüflerin önümüze serdiği dışarıdan dayatılan başlangıç noktalarıdır; bireylerin optimizasyonu üzerinde gerçekleşen kümelenmenin bir sonucudur. Bu yargılara varmak için illa kalkınma literatürüne girmek zorunda değiliz. Makro iktisada bilgi-kuramsal yaklaşım mesela, gelişmiş ülkelerdeki Keynesçi işsizliği piyasa kusurlarıyla açıklar. Buna göre, daha düşük bir ücretle çalışmaya gönüllü işçiler olsa bile, optimize eden işverenler ücretleri düşürmeye bilir (Bunun sebebi ise randımanlı çalışma ücreti ya da nitelikli ve itaatkâr bir işgücü çekmek için belirli bir ücret primi ödemeye razı olmaları olabilir). Benzer kaygılar, para piyasası ve diğer piyasalarda da görülebilir. Bu sebeple post-Washington uzlaşmasının, bilgi asimetrilerini içerecek şekilde ve piyasa kusurlarının genişletilmiş tanımı temelinde Keynesçi işsizliği kapsaması gibi, refah devletçiliğini ve modernleşmeyi de aynı temelde içerir. Refah devletçiliği sağlık, eğitim ve daha genel olarak sosyal ve ekonomik altyapı hizmetlerinde karşılaşılan piyasa kusurlarını düzeltmek için gereklidir. Modernleşme de, en azından ekonomi-dışı yönleri açısından, bir dizi bileşenine ayrıştırılabilir; bu bileşenler ise genel olarak bir taraftan iyi yönetimin oluşturulmasını, diğer taraftan ise sivil toplumun faydalı yönlerini içerir. Diğer bir değişle, post-Washington uzlaşması içerisinde modernleşme, piyasa kusurlarının üstesinden gelmek için kullanılan piyasa-dışı verimli bir araç haline gelir. Piyasa kusurlarının, kalkınmayla birlikte yok olmasa bile giderek azalacağının varsayılması durumu değiştirmez.

Bir önceki paragrafta anlattıklarımız ışığında diyebiliriz ki, post-Washington uzlaşması, piyasa kusurlarını hesaba katarak Washington uzlaşmasından hem ayrılır hem de onu yaygınlaştırır. Ama bununla da kalmaz; aynı zamanda Washington uzlaşmasını önceleyen kalkınma iktisadından da esinlenir. Aslında, kimi zaman açıktan açığa post-Washington uzlaşmasına eski kalkın-

ma literatüründen geleneksel katkılar yapılmış ve uzlaşma, bunları kendi çerçevesinde yeniden yorumlayarak, bu katkıları mikro iktisadın sağlam temellerine yerleştirdiğini iddia etmiştir. Ancak böyle yaparak kaybettiği bir şey oldu mu acaba? Ancak ve ancak optimize eden birey kümeleri temelinde inşa edilen bir analizi reddedersek, bu soruya olumlu yanıt vermek mümkün olur. Başka bir değişle post-Washington uzlaşması, sosyoekonomik değişimin bireysel eylemlerin sonucu olduğu (tersi değil de) bir kalkınma anlayışına dayanır. Halbuki eski kalkınma iktisadının çoğu, böyle bir çerçeve içine rahatça yerleştirilemez. Zira kalkınma iktisadı, ekonominin geniş yapısal özellikleriyle ve genel kalkınma süreciyle ve bu ikisinin birbirleriyle nasıl etkileşimde bulunduğuyla ilgilenir. Mesela sanayileşme, kalkınma iktisadı için hem ürün yelpazesindeki karmaşık bir değişimi hem de baskın olarak kırsal ve kendine yeterli bir artı emek ekonomisinden, kentsel ve proleterleşmiş bir ekonomiye geçişi temsil eder. Post-Washington uzlaşmasının ortaya sürdüğü kilit mesele, bireyler kendi işleriyle optimizasyon amacı doğrultusunda uğraşırken, bu geçişlerin piyasa ve piyasa-dışı kusurlar arasında gelişen etkileşime indirgenip indirgenemeyeceğidir.

Şimdi, post-Washington uzlaşmasının doğurduğu politikaları düşünelim. Uzlaşmanın politikaya etkisi, Washington uzlaşmasıyla karşılaştırıldığında daha devlet dostu olan tutumunun bir özelliği olmaktan çok, daha önceki dönemin politik bakış açısıyla ilişkisine dayanır. Bir kez daha yeni uzlaşma, bütün politik seçenekleri kapsayabileceğini iddia eder ki, bu iddia, geniş analitik kapsamı tartışılırken daha önce de öne sürülmüştü. Ancak eleştirmenlerin çoktandır farkında oldukları gibi, post-Washington uzlaşmasının politik tavrı ve uygulamada müdahaleciliğe bağlılığı, daha önceki uzlaşmadan çok da farklı değildir. Aslında, önceki Keynesçi refah devletçi-modernleşme yaklaşımının daha sönük bir uyarlamasıdır.

Peki neden? Bunun iki sebebi var. Birincisi, müdahaleciliğe eski bağlılığın temelinde yer alan kalkınma anlayışına göre, büyük yapısal değişimler getirmesi ve sosyoekonomik süreci

kolaylaştırması için devlete gerek duyulur. Kamu hizmetlerinin devlet mülkiyetine girmesinin desteklenmesi mesela, önemlidir. Post-Washington uzlaşması ise müdahaleciliğin potansiyel kapsamı konusunda daha ihtiyatlıdır. Müdahalecilik, sadece, önemli görülen piyasa kusurlarının düzetilebileceğini söyleyen bir mikro iktisadi temelde meşrulaştırılabilir. İkincisi, devlet müdahalesinin sunduğu tedavi yöntemi, serbest piyasa (ya da piyasa-dışı) semptomlara tercih edilmelidir. Washington uzlaşması öncesi devlet, kalkınma için yararlı bir güç olarak görülürdü. Bu olumlu bakış açısı, Washington uzlaşması öncesinden post-Washington uzlaşmasına geçiş sürecinde yitirildi. Bunun bir sebebi post-Washington uzlaşmasının, Washington uzlaşmasından, rant peşinde koşan öznelerin işgaline maruz kalmış bir devlet anlayışı devralmasıdır. Sonucunda post-Washington uzlaşması rant peşinde koşma potansiyelinin devlet müdahalesinin gerekçelerini zayıflattığını kabul etmez. Ama piyasa-dışı kusurların, piyasa kusurlarını gidermeyi gölgede bırakmadığından her daim emin olmak ister. Müdahalecilik, iyi yönetimin kapasitesiyle sınırlı olmalıdır ki bu durum iyi yönetimi, politikanın konusu yapar.

Post-Washington Uzlaşması geride mi kaldı?

Post-Washington uzlaşması daha 1990'ların sonunda ortaya çıkmış olmasına rağmen, şimdiden eleştirel bir kabul yahut ret almıştır. Olumsuz tepkileri tetikleyen şey, yeni uzlaşmanın kalkınma anlayışı ve aynı zamanda analitik ilkeleri hakkında bir dizi farklı bakış açısının duyduğu endişedir. Mesela uzlaşma içerisinde şu soruya odaklanan farklı başlıklar ortaya çıkmıştır: Diğer analitik bakış açılarının ve politika önerilerinin getirdiği *sınırlamalardan* hangileri post-Washington uzlaşmasında hâlâ geçerliliğini koruyor?*

Bu sınırlamalardan ilki şu: Post-Washington uzlaşması yön-

* Buradaki mevzu, post-Washington uzlaşmasının, Washington uzlaşmasından ne derece ayrıştığından ziyade, uzlaşmanın geçmişten getirdiği kısıtlara vurgu yapılmasıdır. *-çev.*

tembilimsel bireyciliğe sıkı sıkıya bağlıdır. Bu çerçevede yöntembilimsel bireycilikle kastedilen; toplumun, kümelenmiş birey davranışlarının bakış açısından anlaşılmaya çalışılmasıdır. Dahası bu, ana akım iktisatla tanımlanan özel bir yöntembilimsel bireycilik türüdür. Buna göre tek bir bireysel saik vardır, o da faydanın maksimizasyonudur. Diğer davranış kural ve/veya nedenleri reddedilir. İktisada bilgi kuramsal yaklaşım ve diğer disiplinlere uygulandığında aldığı adla söyleyecek olursak rasyonel tercih, artık bireysel davranışları olduğu kadar, faydanın maksimizasyonu ilkesini çiğniyor görünen müşterek davranışları da hesaba katar. Zira bu, faydanın maksimizasyonunun piyasa, piyasa-dışı ve bilgi kusurları bağlamında, daha geniş bir şekilde anlaşılmasının bir neticesidir. Bu açıdan, yöntemsel olarak post-Washington uzlaşması bireyleri ve toplumu, mutluluk peşinde bencilce koşmak gibi boş ve kuru bir unsura indirger. Mesela fedakârlık sinik bir şekilde, kendi avantajına işleyen bir strateji olarak değerlendirilir.

İkincisi, post-Washington uzlaşması ağırlıkla, kimi şeylerin içsel, kimi şeylerin de dışsal olduğu ve içsel şeylerin dışsal belirlenimler temelinde kesin neticeler verdiği düşüncesi çevresinde döner. Ana akım iktisat geleneğine oranla, bu uzlaşmada daha fazla unsur içsel kabul edilmiştir. Bu duruma gelinmesinin sebebi ise, bu gidişata dur demek yerine, içsel ve dışsal arasındaki sınırın birincisinin lehine kaydırılmasıdır. Rastlantısal şoklar sayesinde, sonuçlarda çeşitlilik görmek için bir imkân doğmuş olsa bile, çoklu denge ve (aksiyomatik model oluşturmanın altında yatan) izlek bağımlılığı sonuçların yoğun bir biçimde önceden belirlenmiş olacaklarını söyler alttan alta.

Üç, post-Washington uzlaşması ister tikel ülkelere isterse kalkınmanın tikel basamaklarına dayansın, toplumsal ve tarihsel olarak özgün koşullara yeteri kadar duyarlı olmayan; genelleştirilmiş ilkeler ve kavramlara gereğinden fazla bel bağlıyormuş gibi görünür. Bu açıdan post-Washington uzlaşması ana akım iktisadın bir uzantısıdır. Ekonomiden anladığı şey, kıt kaynakların birbirleriyle rekabet eden amaçlar arasında bölüşümüdür. Karşılığında ise bu amaçlar, üretim fonksiyonu, tercihler ve faktör donanımları tara-

fından belirlenir. Post-Washington uzlaşması bu etmenlere bir de piyasa ve bilgiye dayanan kusurları ekler.

Dördüncüsü, önceden değinilen noktaları bir araya toplarsak, post-Washington uzlaşması "indirgemeci" olarak düşünülebilir. Buna göre, meselelerin karmaşıklığı ve toplumsal ve tarihsel bağlamları soyulup atılır ve konular, bilginin eksik olarak aktarıldığı bir dünyada rasyonel tercih yapmanın dar analitik ilkeleri içine hapsedilir. Kısaca, tarihsel rastlantılar ya da tarihsel miraslardan başka, toplum diye bir şey yoktur ve bireyler, elbette ki, oldukça tek boyutludur! Bu sebeple diğer disiplinlerden türetilen toplum kuramı, piyasa ve piyasa-dışı içerisinde optimize eden bireyin hesaplarına indirgenir; hatta piyasa ve piyasa-dışının kendileri bu hesabın birer sonucu olarak evrilirler.

Beşincisi, post-Washington uzlaşması, tekerleği bu sefer daha az tekerlek koluyla, yeniden keşfetmekle suçlanır. Zira vardığı sonuçlar birçok açıdan herkes tarafından biliniyor: Piyasa kusursuz işlemez; kurumlar ve toplumun görenekleri önemlidir; devlet, piyasa ve özel kurumların başarısız olduğu yerlerde kalkınmanın desteklenmesinde bir rol oynayabilir; başlangıç koşulları önemlidir vs. Bu görüşler bilgi kuramsal yaklaşıma eklenerek geri kazanılabilir ama böyle yapıldığında analitik içeriğin çoğu kaybolacaktır.

Altıncısı; bu durum, post-Washington uzlaşmasının deneyimlediği yoğun rahatsızlığın bir sonucudur. Bu rahatsızlık, post-Washington uzlaşması ana akım iktisadın dışında kalan diğer yaklaşımlarda geleneksel hale gelmiş süreçler ve toplumsal değişkenlerle ilgilendiğinde ortaya çıkar. Bunlar, iktidar ve çatışmayla ilgili (ki bunlar sınıf ilişkileri gibi toplumsal yapıyla ilişkili kavramlardır) meseleler ve toplumdaki, mesela küreselleşme unsuruyla ilişkili, dönüşümlerdir (zira küreselleşme, hem analitik ve hem tarihsel olarak kolayca bireylerin optimizasyon davranışlarına indirgenemez).

Yedincisi; post-Washington uzlaşmasının kökenleri Dünya Bankası'na uzandığı için, uzlaşmaya şüpheyle yaklaşılır. Daha öncesinde, Washington uzlaşması oldukça büyük baskı altındaydı ve iki önemli işlevini yeterince yerine getiremiyordu. Paradoksal olarak

bu eksiklikler, yapısal uyuma tabi ülkelerde Dünya Bankası'nın, artan yoğun ekonomik ve toplumsal müdahaleciliği meşrulaştırmak için bir söylem ve fiiliyatta Banka'nın kalkınmayı başarıyla destekliyormuş gibi görünmesini sağlayan bir halkla ilişkiler vizyonu edinmesine sebep oldu. Bu çerçevede post-Washington uzlaşması, devlet ve daha geniş toplumsal meselelere ve bunun yanında, keyfi ekonomik ve toplumsal müdahalelerin adım adım rasyonelleştirilmesine karşı daha ılımlı bir tavrı gayet zarif bir biçimde yeniden getirdi. Ek olarak Japonya (ABD'nin alternatifi olarak), önde gelen bir yardım kaynağı olarak öne çıktı; hatta tek yardım kaynağı olduğu bile söylenebilir. Çünkü ABD ile karşılaştırıldığında Japonya'nın tutumu, kalkınmayı destekleyen devletler için daha uygundu. Belki de bu, hem geç sanayileşmeyi başarma konusundaki kendi tarihsel deneyimlerinin hem de Asya Pasifik ülkelerinde başarıyı garantilemek için, müdahaleye ihtiyaç duyulduğu gerçeğinin bir yansımasıdır (Bu ülkelerin Japonya'nın doğrudan yabancı yatırımlarını aldıkları da unutulmamalı). Kısacası post-Washington uzlaşması, kendisini öyle gösterir ama yeni bilgi kuramsal makro altyapının bakış açısından, Washington uzlaşmasının içeriden ve dikkatlice yeniden gözden geçilirmiş hali değildir. Daha ziyade ve öncelikli olarak, Dünya Bankası üzerindeki baskıların yönünün (ABD'den Japonya'ya) değişmesine bir cevap olarak ortaya çıkmıştır. Zira bir önceki uzlaşmaya yöneltilen eleştirel akademik literatürün ağırlığı çoğunlukla devam ederken, yeni uzlaşmanın taraftarları da bu literatürü göz ardı etmeye devam ediyorlardı. Bu, Dünya Bankası içindeki gelişmelerin önemsiz olduğu anlamına gelmez; bu konuyu birazdan inceleyeceğiz.

Toplumsal, ancak yarı yarıya ciddiye alınır

Kitabın bu bölümünün ana hedefi, Dünya Bankası'nın çalışmalarında "sosyal sermayenin" nasıl muamele gördüğünü eleştirel olarak incelemek. Yaptığım şey, bu haliyle, entelektüel bir eylem. Ancak gerçekten sadece akademik mi? Zira Dünya Bankası'nın işlevsel etkisini değerlendirdiğimiz geniş bağlam içerisinde, ken-

di araştırmaları ve politikaları arasındaki ilişkiye dair soruların yanında, araştırma ve politika ortamı üzerinde uyguladığı daha genel etkiye dair sorular da ortaya çıkıyor. Hatta daha genel bir düzeyde ortaya çıkan mesele, (akademik) araştırmalar ve (özellikle de ekonomi ve toplum kuramının çoğunun ezoterik doğası düşünüldüğünde) bu araştırmalarla politika önerileri arasındaki ilişkidir. Bu tamamen ilgisiz bir konu mu? Ya da gerçekten bir fark yaratır mı? Bu soruları yanıtlayabilmek için iki hususta tam donanıma sahip olmak gerekir. Bunlardan ilki, bu araştırmaların bilgisinin nasıl üretildiği ve de nasıl yayıldığıdır. İkincisi, bu bilginin nasıl alındığı ve kullanıldığıdır. İşte bu soruları yanıtlamak, benim gücümü ve niyetimi aşar! Yine de araştırmaların ve daha genel olarak ideolojinin etkilerinin karmaşıklığı ve çeşitliliği üzerinde duracağım[6].

Daha dar kapsamda, yani Dünya Bankası bağlamında, bu konular hakkında iki zıt basmakalıp görüş var. Bir taraftan Dünya Bankası'nın yaptığı araştırmaların, verdiği yardımlarla ve yardımlarla ne yapıldığıyla ilgisi yokmuş gibi görülebilir. Buna göre Dünya Bankası'nın araştırmaları ve çalışmaları (özel etkileri her nelerse artık) esas itibarıyla farklı dünyalarda iş görür. Bu yaklaşım, politikalar ve araştırmaların özerkliğiyle ilgili birbirinden çok farklı iki duruştan kaynaklanır. Buna göre, ya Dünya Bankası içerisinde borç verme işinden doğrudan sorumlu olanlar kendilerini çepeçevre saran her türlü entelektüel kargaşadan bihaber bir şekilde hayatlarına devam ederler (bunun bir sebebi, politikaların tatbikatıyla ilgilenmeleri ve kafalarını yerel bilgi ve deneyimler içine gömmüş olmalarıdır). Ya da, daha büyük bir ölçekten bakacak olursak politikalar, Dünya Bankası'nca değil; dış ekonomik ve politik koşullar tarafından belirleniyordur. Araştırmalar ise, en fazla, Banka'nın pratikte yaptıklarını rasyonelleştiriyordur (hatta bunlarla çelişiyor bile olabilir). Yani Dünya Bankası'nın araştırmaları, Banka'nın pratiğini bize sunan boş gevezelikler önceden belirlenmiş politikaların kamuya açılacağı bir kanal yahut sonuçlar üzerinde hiç etkisi olmayan ya da az olan, tali bir iş midir sadece? Ranis (1997, s. 79), mesela,

Banka içerisinde iki "dolaşım sistemi" tespit eder. Biri Başkan'ın odası, araştırma ekibi ve baş iktisatçı arasındadır; diğeri, "nazik davranın ama borç verme işini de bağlayın" diye özetlenebilecek bir hedefle meşgul olan bankanın faaliyetlerinden sorumlu bölümler çevresindedir.

Diğer taraftan, araştırmalar politik bakış açısının ve önceliklerin oluşmasında oldukça etkiliymiş gibi görünüyor. Araştırmalar, Banka'nın içsel işlevlerini belirlemese bile, yukarıdan aşağıya azar azar etkili oluyor. Ayrıca bu araştırmaların, Dünya Bankası'nın dışarıdaki işlevsel eylemleri üzerinde de bir "sızıntı" etkisi olur. Bu açıdan Dünya Bankası, verdiği borçlarla ilişkilendirilen koşulların (ki bunların belirlenmesinde araştırmaların rolü nedir bilinmiyor) çok ötesinde etki ediyormuş gibi algılanabilir; hem eğitici bir banka hem de (daha güncel olarak) kendine özgü bir "bilgi bankası" olarak. 25 milyon dolarlık araştırma bütçesini değerlendirerek Ranis (1997, s. 75), Dünya Bankası'yla ilgili şöyle söylüyor[7]:

> Banka'nın özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinde yayılma çabuları çok büyük ve çok bunaltıcı. Aynı zamanda Banka, diğer ulusal ve uluslararası örgütlerin ürettikleriyle de görece az ilgileniyor (...) Aslına bakarsak, konuyla çok daha ilgili akademik çevrelerin ürünlerini bile görmezden geliyor.

Böylesi bir lüks (ya da kibir) araştırmaların ağırlığından kaynaklanıyor büsbütün ama araştırmalara da Banka'nın borç verebilme gücü arka çıkıyor (Stern ve Ferreira 1997, s. 524):

> Kalkınma iktisadı üzerinde Banka'nın etkisini incelerken, Banka'nın büyüklüğünün ona eşsiz bir konum sağladığını kabul etmek gerekiyor. Banka'da yaklaşık 800 uzman iktisatçı çalışıyor (...) Bu kaynaklar, kalkınma iktisadı çalışan bütün üniversite bölümlerini ve araştırma enstitülerini gölgede bırakıyor. Banka'da 3.000'den fazla ek uzman var. Banka'nın borç verme programının büyüklüğü (yıllık 15 milyarla 20 milyar dolar arası), borçlanan ülkelerin politikaları ve düşünceleri üzerinde oldukça etkili olmasına imkân veriyor. Kalkınma iktisatçılarının sayısının, araştırma bütçesinin ve borç vermenin getirdiği

> gücün ağırlığı, Banka'nın potansiyel etkisinin derin olduğu ve Banka'nın kalkınma iktisadı dünyasındaki bir dizi eşit özneden herhangi biri olarak görülemeyeceği anlamına gelir.

Dahası Dünya Bankası, uyum programlarının biçimlendirilmesi sürecinde hükümetlere de yer verme arayışına girdi. Amaç, programların yerelden sahiplenilmesini sağlamaktı. Bu tutum, demokratikleşmenin ve politikaların yerel katılımcılarca belirlenmesini teşvik etmenin bir aracı olarak sunuladursun; bunu, baskıcı bir hoşgörü biçimi ve daha ziyade, programın uygulanışını güvence altına almanın incelikli bir aracı olarak algılamanın daha doğru olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Helleiner (1994, ss. 10–11) meseleyi daha zarif bir şekilde şöyle anlatıyor:

> Dünya Bankası şimdi, programın yereller tarafından sahiplenilmesini desteklediğini söylüyor, "borçlanma kararlarına temel olması için kullanacağımız (...) malzemelerin, Afrikalıların ürünü olmasında ısrar ederek " mümkün olan her yerde yabancılar yerine Afrikalı yerel danışmanlar çalıştırıyorlar (...) ve Afrika kamu politikası alanında mesleki ve analitik beceriler geliştirmeye çabalıyorlar. Bunlar vadesini doldurmuş çabalar ve (Banka'nın ortodoks görüşleri lehine) önyargılılar. Ama yine de Afrika'da memnuniyetle karşılanıyorlar.

Harberger'in (1992, s. 93) yorumu daha keskin. Diğer borç akışlarıyla karşılaştırıldığında Dünya Bankası'nın verdiği borçların ağırlığının az olduğunu belirtiyor ve neye ihtiyaç duyulduğuyla ilgili şunu savunuyor[8]:

> Banka şunu kabul etmeli: Banka nihayetinde öğretici bir kurumun rolüne sahip. Zira gelişmekte olan ülkelere, ekonomi politikasıyla ilgili bilmeleri gereken dersleri öğretiyor. Bunu kısmen, gelişmekte olan ülkelerin gençlerini eğiterek; kısmen gelişmekte olan ülke halkının Banka'nın personeli olarak çalışıp öğrendikleri aracılığıyla; kısmen de Banka'nın gelişmekte olan ülkelere giden ve bakanlar ve bakanlık görevlileriyle çalışan temsilcileri aracılığıyla yapıyor.

Netice itibarıyla Banka'nın verdiği borçlar ve Banka'nın faaliyetleri, eğitici diğer araçlar aracılığıyla Dünya Bankası politikala-

rının (ve araştırmalarının) gelişmesine müsaade eden bir gösteriş unsurudur ve tahmin edilebileceği gibi insanı yanıltan bir unsurdur. Ayrıca Dünya Bankası'nın, sadece neoliberal Washington uzlaşmasını teşvik etmede değil; aynı zamanda Washington uzlaşmasının kalkınma çalışmaları için belirlediği ve (ağırlıkla piyasaya güvenerek) devlet ve piyasayı karşı karşıya getirdiği analitik gündemin hazırlanmasında da hususi bir rolü var. Bu rol bile, Reaganizm ve benzerlerinin dayatmalarıyla yürütülmüş olabilir. Ranis'in (1997, s. 74) daha genel hatlarıyla belirttiği gibi, insan-odaklı uyumun daha ılımlı ikliminde:

> Banka, bir yenilik getirmektense var olan bir temanın liderliğini çarçabuk ele geçirme yönünde bir eğilim gösteriyor (...) Bu durumun en yeni örnekleri çevre, kalkınmada kadının rolü, askeri harcamalar ve yönetişimi içerir. İşlevsel yahut politik bir bakış açısından güncel ve tartışmalı kabul edilen konular, hemen Banka'nın diline giriyor (...)bankanın araştırma ve analiz gündeminin, hatta zaman zaman borç verme kriterlerinin bir parçası oluyor.

Burada, Dünya Bankası'nın yürüttüğü araştırmaların etkili olup olmadığı konusundaki iki uç arasında ortada bir konum benimseniyor ki, aslında Dünya Bankası'nın araştırmalarını, hem bir şeylerin sebebi hem de bir şeylerin sonucu olarak görmek faydalı olacaktır. Bu doğrultuda araştırmalar, Dünya Bankası'nın kendisi ve daha geniş politika ortamı üzerinde etkilidir; aynı zamanda da Dünya Bankası'nın emirlerine verilen cevaplardır. Mesela, Edwards'ın (1997, s. 47) ticaret politikasıyla ilgili vardığı sonuca bakmakta fayda var[9]:

> Dünya Bankası'nın, son reform hareketinde rol oynayan politika ve (...) fikirlere bir şekilde (ama fazla değil) katkısı oldu. Banka, yıllar boyunca, ticaret rejimlerinin sonuçları üzerine yürütülen entelektüel tartışmalara katkı yaptı. Banka'nın yaptığı araştırmalar her zaman yüksek kaliteli olmasa ve her zaman hatırlamaya değer şeyler üretilmese de Banka'nın kendi serbestleşme politikalarının faydalarını gösteren etkileyici miktarda delil biriktirmeye yetkin olduğuna inanıyorum

Ek olarak, Krueger (1997, s. 19) birleşik araştırma çalışmalarının uygulama alanındaki önemine değinir:

> Etkin korunma ve maliyet-kazanç teknikleri gibi hesaplamalara değinen analitik araştırmalara yüksek puan verilmesi gerekir. Zira bunlar, politikayı belirleyenlerin ve onların analiz uzmanlarının, ne kadar kaba da olsa, yeterli derecede ampirik nicel bilgiye sahip olmalarını sağladı.

Dünya Bankası'nın bilhassa öne çıktığı bir diğer alan, eğitim iktisadına beşeri sermaye yaklaşımıdır. Bu yaklaşım son on yıldır özellikle kız çocuklarının ilkokula gönderilmesinin desteklenmesiyle ilişkilendirilmiştir[10]. Dünya Bankası'nın eğitim konulu 1980 tarihli politika araştırması, Psacharopoulos (1981, s. 141) tarafından erken bir tarihte şöyle betimlenmiştir: "Bu çalışmayı eğitimsel kalkınma alanında modern bir İncil olarak adlandırmak abartı olmayacaktır". Jones'un (1992, s. 229) da kabul ettiği gibi:

> 1980'lerde Banka'nın araştırma ürünlerinin çoğunun kalitesi su götürmez. Bunun kanıtı, Banka personeline ait bir dizi makalenin akademik dergilere kabul edilmesidir.

Ancak Jones, Dünya Bankası'na yaptığı bu övgüyle birlikte, araştırmaların şu niteliklerine de yoğun bir şekilde dikkat çeker: Bir kaç ülke üzerine yapılan araştırmaların sonuçlarının aşırı derecede genelleştirilmesi, özgün araştırma kapasitesi geliştirme ve bundan yararlanma eksikliği ve eğitim hizmetinin maliyet ve kazanç akışına indirgenmesi. Aslına bakılacak olursa, diyerek ekliyor yazar:

> Psacharopoulos'un araştırma liderliğini, Banka'nın gereksinimlerine fazla odaklanmış ve bağlı kalmış, gereğinden fazla açık uçlu ve serbest atışa oldukça müsait diyerek eleştirmek, kolaya kaçmak olacaktır. Zira Psacharopoulos'un yayınlarının yapısı budur; bu sözleri sarf ederek, ziyadesiyle tekrarlayan yapıyı eleştirmiş olacağız, başka bir şeyi değil.

Ve Jones eğitim araştırmalarının başka sebeplerle ilerlediğinin en nihayetinde farkına varır (s. 220)[12]:

> Politikaya değişim getiren en güçlü kuvvet, Dünya Bankası'nın

> bir banka olarak çalışmasını sürdürme isteği olmuştur. Öyleyse borçluların, borç almak için yeni sebeplerle karşı karşıya kalmaları gerekir, bu sebepler ticari ya da imtiyaza dayalı sebepler olabilir. Eğitim ve kalkınmayla ilgili yeni görüşler, yeni borç verme biçimleri yaratma ihtimaline sahip değillerse bu görüşleri desteklemek, basitçe, Banka görevlilerinin planları içerisinde yer almaz... Günlük çalışmalarında borç departmanı görevlilerini yönlendiren şey, yüksek sayıda hacimli borç anlaşması yapma ve projelerin bütün aşamalarında ödemelerin hızlı yapılmasını teşvik etmedeki başarılarıdır (ve kariyerleri de bir ölçüde buna bağlıdır). Bu son konu, yani proje esnasında ödemeleri yavaşlatmamak için yüzeysel değerlendirmelerin teşvik edilmesi (tam da Banka'nın yaptığı şeydir bu) eğitimin detaylarıyla ilgili konulara (özellikle de sınıf içi eğitime) Banka'nın gösterdiği görece ilgisizliği açıklamaya yardımcı olur. Borç departmanı görevlileri ve aynı zamanda eğitim politikası analiz uzmanları, eğitimde süreçle ilgili meselelerde belirli bir naiflik sergiler; bir o kadar da eğitim ve öğretimin uygulama boyutunda, eğitim politikasının belirlenmesinde, eğitimdeki değişimin idaresinde ve topluluğun katılımı ve motivasyonunda.

Bu durum, Dünya Bankası araştırmalarının etkili olduğu ve araştırmaların kabul gördüğü düşünülen ticaret kuramı ve politikasının tersine, beşeri sermaye kuramının Dünya Bankası'nın eğitim çalışmaları tarafından neden ihmal ret ve/veya suistimal edildiğini açıklar. Borç anlaşmaları yapıldıktan sonra beşeri sermaye kuramı, Banka görevlileri için üç aşağı beş yukarı anlamsızdır. Çünkü gümrüklerle ne yapmanız gerektiğini size söyleyen bir ticaret politikasının aksine (ki bunu söylemek ne derece iyi, ne derece meşrudur tartışılır), eğitim harcamalarının getiri oranının hesaplanması, sadece ilkesel olarak ortaya bir eğitim projesi koymanıza yardımcı olabilir; o kadar.

Özelleştirme, Dünya Bankası araştırmalarını örneklendirmesi açısından yukarıda bahsettiğimiz eğitim ve ticaretle tam bir tezat oluşturur; hem akademik gelişkinlik hem de araştırma sonuçları üzerindeki etkisinin derecesi açısından. Özelleştirmenin, aralıksız ve sert bir biçimde politik bir tedbir olarak devam ettirilmesi-

ne rağmen, Dünya Bankası'nın bu konudaki araştırmaları en iyi ihtimalle zayıftır; en kötü ihtimalle de bu politikanın bir savunusu niteliğindedir. Ortodoksiye egemen olan yaklaşım, mülkiyetin öneminin, düzenleme ve rekabet koşullarıyla kıyaslandığında fazla olmadığını savunur. Özelleştirme literatürü, analitik olarak, bu yaklaşımın çok gerisindedir[13]. Yaptığı ampirik çalışmaların sadece kendisine faydası dokunur. Eğer başından itibaren mevcut literatürden dersler çıkarılmış ve bu dersler takip edilmiş olsaydı, uygulanan politikalar farklı olabilirdi; bilhassa da özelleştirmenin ya da kamu sektörü reformunun istenilirliği ve aynı zamanda, diğer politikalarla arasındaki sıralama ve bunların birleştirilmesi konularında[14]. Dünya Bankası'nın özelleştirme üzerine araştırmalarını hazırlayanların, araştırmaların entelektüelliğin kıyısından geçtiğini dahi iddia etmeyeceklerini düşünüyorum; belki çoktan entelektüellik sınırının dışında duruyorlardır bile.

Eğitim ve ticaret, daha geniş bir akademik çevre içerisinde Dünya Bankası'nın oldukça aktif olduğu ve onlar aracılığıyla etki kazandığı alanlardır[15]. Ancak özelleştirme, Dünya Bankası'nın bu konumunun her yerde geçerli olmadığını gösteriyor. Hatta yukarıda sırasıyla Jones ve Edwards'a atıfta bulunarak belirtildiği gibi, eğitim ve ticaret alanları bile şüphe uyandırıyor. Dünya Bankası'na genelde olumlu yaklaşan de Vries (1996, p. 240) bile Banka'yı methetme konusunda fazla ileri gitmez:

> Yine de Banka'nın, sınırlı da olsa, yeni düşüncelerin yaratıcısı olduğunu söyleyebiliriz. Banka birçok farklı yerden aldığı düşünceleri özümser, bunları faaliyetlerinde birleştirir, uygulanabilirliklerini sınar ve akademisyenler ve hükümet yetkilileri arasında fikir alışverişi için bir forum sağlar.

Ancak politikaların, araştırmalar tarafından yönlendirildiği yerlerde bile, başı çeken araştırma hem uluslararasılaşmıştır, hem de Amerikanlaşmıştır ki bu ikisi ana akım neoklasik iktisat çevresinde aşağı yukarı aynı anlama gelir[16]. Bu, Kapur ve diğ.'in (1997, s.4) Dünya Bankası iktisatçılarının bağımsızlığından şüphe etmesine yol açar:

> İktisat, Banka'nın ayırıcı bilimsel disiplini olmak üzereydi. Banka'nın politikalarını olduğu kadar araştırmalarını da ağırlıklı olarak biçimlendiren iktisatçılar, geniş bir yelpazedeki ülkelerden seçiliyordu. Ancak bu iktisatçılar, büyük ölçüde eğitim dili İngilizce olan üniversitelerin, ama özellikle de Amerikan üniversitelerinin ekonomi bölümlerinin meyveleriydi. Banka'nın danışmanlık, araştırma, teknik destek ve gündem belirleme alanlarında uygulandığı haliyle bu gerçek, Amerika'nın kurumdaki rolünü, resmi yönetim aygıtının ötesine geçerek artırır.

İlk başlarda, araştırmaların Dünya Bankası'ndaki rolünün gayet karışık ve dengesiz olduğu; eldeki konuya ve aynı zamanda hem entelektüel hem de politik iç ve dış çevreye bağlı olarak değiştiği sonucuna varılabilir[17]. Hatta zayıf kaldığı bir dizi alan dahi belirlenebilir; mesela araştırmalar düşük niteliktedir; alternatiflerin katılımına fazla yer verilmez (Amerikanlaşma); bağımsız bir araştırma kapasitesi oluşturma aleyhine aşırı yayılmaya yer verilir (tekrarlar); tercihlerde, tasarılarda, faaliyetlerin gözlem ve değerlendirilmesi alanlarında araştırmaların birliği ve bütünlüğü zayıftır; borç alımını gerekçelendirebilmek ve takdir yetkisine yer açabilmek için (araştırmaların söz konusu ülke ve meseleye özel olması gerekli olsa da) aşırı genelleştirmeler yapılır ve son olarak; Banka'nın yaklaşımında büyük değişiklikler yaşansa bile özeleştiriye ve değerlendirmelere fazla yer verilmez. Dahası, hem Dünya Bankası ve yüksek nitelikli akademik araştırmalar arasındaki hem de herhangi bir nitelikteki araştırma ve uygulama arasındaki uçurum, giderek genişliyor gibidir. Hem meseleler ne kadar makro iktisadi ve program temelli değil de mikro iktisatla ilgili ve proje temelli olursa, uçurum o kadar büyüyor gibi görünmektedir[18].

Şu ana kadar, sadece iktisat *içerisinde* yapılan araştırmalar üzerinde düşündük durduk. Şimdi ise iktisat ve diğer toplum bilimleri arasındaki ilişkinin düşünülmesi gerekiyor. Toplumsal etmenlerin Dünya Bankası iktisatçıları tarafından ciddiye alınması için uzun bir mücadele verildiği görüşü giderek yaygınlık

kazanıyor[19]. Cernea (1991a, s. 6) Dünya Bankası iktisatçılarının düşüncelerinde kültürel unsurların yokluğunu üzüntüyle karşılar; bu iktisatçılar, demektedir, "projelerin kontrolünü çoğu kez elinde bulunduran uzman teşekkül olarak, kültürel değişkenleri proje modellerine dahil etmek için çok az uğraşıyorlar". Cernea şöyle devam eder: "Müdahale-sebepli-kalkınma yaklaşımında toplumsal boyutun ihmali, her zaman varılan sonuçlarla intikamını almaktadır". Bu, toplum bilimlerinin bilgisinin nihayetinde projelere girmesinin sebeplerinden sadece biri. Zira bir tercihin eşiğinde durulmaktaydı: Projeler ya başarısızlığa uğrayacaktı ya da yukarıdan aşağıya yayılma gibi gayet şüpheli bir etkinin getirilerine dayanmak yerine, bilinçli bir katılımla geliştirileceklerdi. Toplum bilimleri, Dünya Bankası'nın "ekomerkezci", "teknomerkezci" ve "metamerkezci" kurum içi kültürünün yarattığı dengesizlikleri telafi etmeye çalışır. Biraz daha açarsak bu, fiyatları ve teknolojiyi doğru anlamaya gereğinden fazla önem veren ve toplumsal özneleri göz ardı eden bir kültürdür (Cernea 1996, ss. 15–16). Burada iktisatçılara ağır eleştiriler yöneltiliyormuş gibi görünüyor. Halbuki asıl mesele, iktisatçıların yanlış olmalarından daha ziyade; en başta üniversite eğitimlerinin bir sonucu olarak, tek taraflı olmalarıdır (Cernea 1996, s. 17):

> Eski iktisat öğrencilerinin çoğu (...) Dünya Bankası'na (ya da hükümetlere ve özel sektöre) yanlı, tek taraflı kavramsal modeller getirdiler (...) Üniversitelerin zamanında yapamadıklarını, sonradan biz nasıl düzeltebilir ki?

Zaman zaman, bilhassa erken dönem çalışmalarda toplum bilimlerinin katkısıyla ilgili sorun, verili politikaların daha iyi çalışmasının nasıl sağlanacağıydı: "Sosyoloji ve antropoloji, yeniden yapılacak bir düzenlemeye nasıl yardımcı olabilirler?"(Cernea 1991b, s. 198). Ancak bu sorudan, "Toplum bilimleri kendi bilgisini politika oluşturma sürecine artık sınırlı bir şekilde aktarmamalıdır" önerisine geçmeye sadece bir adım kalıyor (Cernea 1996, s. 10)[20]:

> Bütün bu sebeplerden (ekonomik, toplumsal, ahlaki, mali) ötürü, toplum analizi sadece *araçsal* değil; aynı zamanda (...) mec-

> buridir. Programların başarısını doğrudan artırır (...) [toplum analizi] *bir lüks* ya da kalkınmayı tetikleyen *düşük değerli bir eklenti* değildir; kalkınma programlarının tasarlanmasında, uygulanabilirliğinin ve yeteri derecede amaca yönelik oluşunun artırılmasında *ekonomi analizi kadar* gereklidir.

Toplum kuramının araştırmalara dahil edilmeye başlanması son derece sancılı ve geç olsa da, mevcudiyeti bir anda hız ve varlık kazandı. Cernea (1996), Dünya Bankası'nda ilk antropoloğun 1974'de göreve başladığını belirtiyor (Dünya Sağlık Örgütü'nde bu tarih 1950'dir !)[21]. Ancak ardından Cernea (1996, s.4) şunu da ekler[22]:

> Bu yirmi yıl içerisinde bir araya toplanan grup, *bugün aynı yerde çalışan dünyanın en geniş grubudur*; bu, esasen, kalkınma antropolojisi ve sosyoloji çalışan 50 ve 60 arası toplum bilimciden meydana gelen bir gruptur. Ek olarak, her sene gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerden yüzlerce toplum bilimci, kısa dönemli danışmanlar olarak işe alınıyorlar ki bunun sebebi büyük ölçüde *kurum içi çekirdek grup tarafından onaylanan* toplum analizlerine duyulan gereksinimdir (vurguyu ben ekledim).

Geriye dönüp bakıldığında bu büyüme ve nüfuz, Dünya Bankası iktisatçılarının uyguladığı dar görüşlü hegemonyaya karşı başarılı bir saldırı gibi görünüyor. Öte yandan, bilhassa insan odaklı uyum programlarının artan önemi düşünüldüğünde toplum bilimlerinin dış etkenler tarafından da desteklendiğini söyleyebiliriz. Cernea'nın (1991a, s. 36) belirttiği gibi "önce insan" sloganı kullanıldığında, toplum bilimleri için açılan fırsatlar sınırsızdır:

> Sosyolojik bilgi ve becerilerin giriş yapabileceği noktalar, politika oluşturulmasından uygulama ve değerlendirmeye ve kuramlaştırmadan toplum mühendisliğine kadar, kalkınmanın planlanma aşamasının bütün kısımlarına yayılmalıdır.

Ancak ileriye bakıldığında, toplum bilimcilerin gerçekte elde ettikleri başarının bu söylenenle karşılaştırıldığında pek de etkileyici olmadığını görüyoruz. Post-Washington uzlaşmasının bakış açısından iktisatçı olmayanların duruşunda sorunlu hiçbir

şey yoktu zaten. Piyasa kusurlarına yapılan vurgu, aynı ekonomi ve ekonomi-dışı etmelerin bir arada yer almasında olduğu gibi olumlu karşılanarak kucaklandı. Ek olarak, toplum bilimcilerin çalışmalarının farklı ancak yakından ilişkili dört niteliği bilhassa rahatsız edicidir. İlki, ekonomi ve toplumsal arasındaki bölünme, toplum bilimcileri tarafından kabul edilir. İkincisi bu bölünme, ekonominin toplumsal olmadığı imasını da beraberinde getirir. Üçüncüsü, Dünya Bankası'nın analizleri eleştirel bir süzgeçten hiç geçirilmeden kabul edilir; sadece Banka'nın toplumsalı atlamasına değinilir. Dört, toplumsalın peşinden sert bir tavırla gidilmesine rağmen toplumsal, ekonominin bir eklentisi gibi iş görür. Böylece bir bakıma, ekonomik mühendislikle arasındaki etkileşim düşünüldüğünde toplumsal mühendislik mantıki sonuçlarına götürülmüş olur. Yüksek kaliteli olarak gördükleri projelerin seçilebilmesi, seçilen projelerin başarıyla uygulanması ve projenin sonunda düze çıkabilmesi için, başlangıçta yer verilen unsurların içerilmesi iyi olacaktır.

Böyle olunca, iktisatçı olmayanların kendi marjinal konumlarını kabul etmek zorunda kalmaları ve sadece konumlarının *daha az* değersiz olması için bastırmaları şaşırtıcı olmasa gerek. Bunun en iyi örneği, en faal oldukları zorunlu yerleştirme (*involuntary resettlement*) konusudur. Bu konunun kendisi bile kendi kendini marjinalleştirir. Zira projelerin, başka türlü önemsenmeyecek ve hatta projeleri engelleyecek olan sonuçlarıyla ilgilenirler. Ancak, ekonominin toplumsal olduğu gerçeğinin, yoksulluğun zorladığı yeniden yerleşme literatürü tarafından açıktan açığa ele alınan (ekonomik) alanlarda ortaya çıkması tam bir paradokstur. Cernea (1991b, ss. 195–96) bu literatürün başlıklarını şöyle sıralar: Topraksızlık, evsizlik, işsizlik, marjinalleşme, açlık tehlikesi, artan hastalık ve ölüm oranı ve son olarak, toplumdan kopuş[23].

Bu başlıkların çoğu birçok kez kalkınma iktisadının merkezinde yer aldı. Eğer bunlar toplumsalsa, ekonomi de genel anlamda öyledir o zaman. O halde toplum bilimleri sadece ekonomidışı olarak adlandırılan alanlara dayanarak bunlarla nasıl başa çıkabilir? Peki iktisadın kendisine karşı çıkmadan ekonomi ve

ekonomi-dışı birliği nasıl başarılabilir? Önemli olan şu ki, iktisadın kusurları dışında, Cernea'nın getirdiği iktisat eleştirisi oldukça sınırlı gözüküyor. Aslında Guggenheim ve Cernea (1993), (ekonomi-dışı olduğunu düşündükleri) aile ve evin rolüne vurgu yaptığı için Schuh'u (1993) methederler. Halbuki Schuh'un söz konusu makalesi, yeni ev iktisadı ve beşeri sermaye kuramına bel bağladığı için, tamamen ana akım iktisadın kavramlarına bürünmüştür. Görüldüğü üzere, ekonomik-olmayanın ekonomiye girişi, ana akım iktisat tarafından hiç itiraz edilmeden kabul görür oldu, hatta ana akım iktisadın altında yatan yöntemi daha da güçlendirdi. Toplum-dışı görülen iktisat ile toplumsal olduğu düşünülen ekonomi-dışı arasındaki kökten bölünmeye geçici bir çözüm bulmanın yollarından biri, iktisatçı olmayan Dünya Bankası uzmanlarının fazlaca önayak olduğu gibi, sosyal sermaye fikrini icat etmek ve/veya kullanmak oldu. Gösterileceği üzere sosyal sermaye, Dünya Bankası iktisadını ve iktisatçılarını tedirgin etmez ve hatta kapsam alanlarını ve konumlarını güçlendirici yönde etkide bulunabilir. Bu açıdan, Cernea'nın (1996, s. 16) varisleri onun tavsiyelerini dikkate alsalar iyi ederler; zira sosyal sermaye yeni fikirler öne sürmez; sadece eskileri birleştirir: "Uygulamalı toplum bilimciler için sadece pratik tadilatlar yapan kelime oyunları hiçbir zaman yeterli değildir. Yeni, yenilikçi fikirler ileri sürmek entelektüel bir mücadele ve kuramsal sorumluluk gerektirir".

Dünya Bankası biri iktisatçılara, diğeri iktisatçı-olmayanlara ait iki ayrı dünya içeriyormuş gibi görünüyor... ve sosyal sermaye kavramı bu iki dünyayı bir araya getirme umudu vaat ediyor. Gerçi bu buluşma, aynı bir yüzleşme gibi, tamamen farklı entelektüel geçmiş ve dinamikler üzerinde temellenir. İşte bu buluşmanın nasıl sonuçlandığı, bir sonraki bölümün konusu.

Bitirirken

Umarım, hem STK (sivil toplum kuruluşu) aktivistlerinin hem de Dünya Bankası çalışanlarının en katı ve akademik açıdan sinik olanlarını bile Dünya Bankası araştırmalarının önemli olduğu

konusunda ikna edecek kadar söz söylemişimdir. Araştırmalar, en azından söylemsel ve daha muhtemelen içeriksel olarak birçok şekilde ve birçok yönden önemlidir. İlk olarak araştırmalar, en genel çatı altında toplanmaya kalkılır. Bunun sağladığı avantaj, Banka'nın bankacılık işleri için yer açmasıdır ki bu mantık, müşterilerine borç verebilmesi için lazımdır. Washington uzlaşmasında laissez-faire'e bağlılık, paradoksal olarak keyfi müdahalelerin alanını inanılmaz boyutta genişletti. Bu bakış açısından Dünya Bankası ve IMF programlarına göz ucuyla bakmak, bu kurumların uyum programlarını uygulayan ülkelere nasıl müdahale ettiklerini görmek için yeterli olacaktır. Post-Washington uzlaşması ile müdahalelerin kapsamı ve gerekçeleri hem genişledi hem de derinleşti. Sayesinde hem piyasaları güçlendirmek hem de düze çıkarmak amacıyla politikalar oluşturuldu. Post-Washington uzlaşmasında yatırım sahaları sınırsızdır. Buna ek olarak, keyfi kararlar ve "sivil topluma" daha yoğun müdahale etmek için oldukça büyük bir alan boş bırakılır. Zira piyasa kusurlarına karşı geliştirilen piyasa-dışı tepkiler, piyasası iyileştirmek için meşru görülür.

İkinci konu, analitik gündem belirlenirken araştırmaların etkisinin ne olduğuyla ilgili. Araştırmalar, muhalefetin içinde işleyeceği koşulları belirleyebilir. İşte bu açıdan, Dünya Bankası piyasa ve devlet karşıtlığından uzaklaştı. Şimdi, post-Washington uzlaşmasının ardından hepimiz, piyasa kusurlarını düzeltme ve sosyal sermayeyi inşa etme arasındaki bir diyaloğa kanalize ediliyoruz. Washington uzlaşmasıyla karşılaştırıldığında bu durum bir yandan (hoşgörüsüz ve dogmatik olup) eleştirilerin etrafından dolanmanın; bir yandan da (yoksulların, kadınların, kitlesel katılımın ve çevrenin ihmal edildiği gibi) eleştirileri içermenin taşıdığı potansiyel sebebiyle avantajlıymış gibi görünüyor.

Üçüncüsü, bu durum, ekonomi ve ekonomi-olmayan arasındaki keskin dikotomiyi yansıtmaya devam ediyor. Zaten post-Washington uzlaşmasının ortaya çıkışı, bu dikotomiyi ya güçlendirmiş ya da en iyi ihtimalle örtbas etmişti. Aslında bu, ekonomi politikalarının yolunu açmak için bir girişim olarak görülebilir; çünkü başka türlü sadece marjinal olarak değişikliğe uğrayan bu

ekonomi politikaları, faaliyetleri ve istenirlikleri hiç sorgulanmadan uygulanacaktı. Daha önce Washington uzlaşması, ekonomi-olmayanın davetsiz misafirliği sebebiyle ekonominin durduk yere engellendiği tarzında bir resim çizmekteydi. Buna karşın post-Washington uzlaşması, piyasa kusurlarıyla başa çıkma konusundaki az ya da çok faydaları aracılığıyla piyasa ve piyasa-olmayanın, ayrılmayacak şekilde birbirlerine yapışık oldukları çözümlemesini yapar. Ancak sonuçta toplumsal, ekonomi açısından yine de yabancı ve ekonomi-dışı bir kolaylaştırıcı olarak kalır.

Dört, Dünya Bankası hem iç hem de dış sebeplerle araştırmaların yönlendirilmesinde oldukça büyük etkiye sahiptir. Bu, kimilerine nazaran bazı alanlarda çok daha fazla önemli olmuştur; bilhassa ticaret politikası ve eğitim iktisadında. Dahası Dünya Bankası'nın muhalefetle karşılaşmadan araştırma ya da politika yönelimleri dayatabildiği ya da belirleyebildiği hiç olmamıştır. Yine de, Banka'nın haddinden fazla etkili olduğu tartışılmaz. Mesela tartışmaların koşullarını, kendi modernleşme evreleriyle (taklide dayalı büyüme aşamaları ya da farklı kalkınma seyirleri), Washington uzlaşmasıyla (devlet *versus* piyasa) ve post-Washington uzlaşmasıyla (piyasa kusurlarına piyasa-dışı tepkiler vermek anlamında kalkınma) uyum içerisinde belirleyebiliyor.

Şu an itibarıyla Washington uzlaşmasından post-Washington uzlaşmasına geçişte sosyal sermayenin Dünya Bankası'na neden bu kadar cazip geldiği açık olmalı. Sosyal sermaye, piyasa kusurları için ve piyasa kusurlarının anlaşılması için piyasa-dışı etkilerin harekete geçirilmesini mümkün kılar. Politikalar açısından mantıklı olan keyfi müdahaleler meşru görülür ve bunların kapsamı genişletilir. Söylem olarak devlet, sendikalar ve geleneksel siyaset yanında toplumsal, daha sıcak karşılanır. Son olarak toplumsal ve toplum kuramcıları, iktisatçıların iktisadı hiç sorgulanmadan, iktisatçılar tarafından entelektüel açıdan önemsenir.

9

Dünya Çapında Sosyal Sermaye Bankacılığı

Giriş

Kitabın bir önceki bölümünde sosyal sermayenin hemen her türlü amaca hizmet edebilen düşünsel bir çatı olarak kullanılabilecek; tamamen kaotik, muğlak ve genel bir kategori olduğu sonucu çıkarılıyor. Yine de kavramın evrimine "izlek bağımlılığı" ve süregiden entelektüel bağlam damgasını vurur. Genel sosyal sermaye literatürü öylesine bir dinamiğe sahiptir ki, disiplinlerarası (bilhassa iktisat ve toplum bilimleri arası) çalışmaları teşvik etmesi anlamlıdır. İktisadın mı diğer toplum bilimlerini; diğer toplum bilimlerinin mi iktisadı sömürgeleştirdiği tartışılan bir konudur. Bu bölümde bu yargılarımızın doğruluğunu, Dünya Bankası'nın araştırmaları ve bir nebze de faaliyetlerinde, sosyal sermayenin işgal ettiği konuma bakarak inceleyeceğiz. Bunu yaparken de bir önceki bölümde serimlenen bağlamdan yararlanacağız. İlerleyen bölümlerde teker teker yapılandırılacağı gibi, iktisatçılar söz konusu olduğunda post-Washington uzlaşmasının altında yatan ekonomik ilkeler (piyasa kusurları, özellikle de eksik ve asimetrik bilgiye dayanan kusurlar), sivil toplumun rolü ya da kalkınmacı devletin ortaya çıkmasına müsait koşullar gibi ekonomi-dışı ya da daha az geleneksel alanlara uygulanır. Bu açıdan ve kısmen sosyal sermaye aracılığıyla iktisatçılar, diğer disiplinlerin çalışma konuları üzerinde iltimas sahibi olurken, kendi ekonomik ilkelerini tartışmaya açmazlar. Yine de durum, iktisatçı olmayanlara

şöyle görünebilir: Meseleler, bilhassa da uzun zamandır meşgul oldukları ve iktisatçılar tarafından geçmişte dışsal ya da önemsiz addedilerek büyük bir gayretle göz ardı edilen toplumsal konular, en sonunda ciddiye alınmaktadır.

Dünya Bankası bünyesinde sosyal sermaye fikrinin kendine özgü bir mizacı vardır. Belirtildiği gibi iktisatçı olmayanlar için, iktisatçılar tarafından önemsenmenin bir aracı olarak kullanılır. Bir kaç kelimeyle özetleyecek olursak, istikrar ve uyum programlarına yöneltilen eleştirilere birçok açıdan verilen cevap olan insan odaklı uyum, politik hedefler alanından politika analizi alanına doğru genişledi. Buna göre sosyal sermaye kendi başına iyi bir şeydir ve ekonomi için de iyi olabilir. Ancak bu, post-Washington uzlaşmasına halihazırda iliştirilmiş olanlar dışındaki ekonomi politikalarının ve analizlerinin eleştirel bir gözle yeniden değerlendirilmelerine yol açmadı. Dahası, Dünya Bankası iktisatçıları, sosyal sermaye kavramını ekonomiye dair mevcut teşhisleri tamamlaması amacıyla kullanıyorlar; onları kökten yeniden değerlendirmek için değil. Politika analizleri düzeyinde, "sivil topluma" daha fazla müdahalede bulunmak işte bu şekilde meşrulaştırılıyor ki aslında bu tutum, Dünya Bankası'nın düşünce sistemindeki mevcut eğilimleri (politikaları, devletle birlikte ve/veya devleti çevreleyen güçlerle çalışarak uygulamaya koyma) güçlendirir.

Ancak Dünya Bankası'nın görüşlerinin, sosyal sermaye kavramı çevresinde evrilmesinin taşıdığı gerilimleri ve çelişkileri görmezden gelmek, ciddi bir hata olacaktır. Bu gerilim ve çelişkiler ilk olarak Washington uzlaşması ile post-Washington uzlaşması arasındaki karşıtlığı içerir. Post-Washington uzlaşması hem iktisatçılar hem de iktisatçı olmayanlar için, bir önceki uzlaşmanın ilke ve uygulamalarına karşı çıkmak açısından benzer fırsatlar yarattı. Onlar da, bu fırsatları kullanma konusunda hiç de çekingen davranmadılar. Ancak Dünya Bankası içerisinde toplumsal ve toplum kuramcıları üzerinde sırasıyla iktisadın (piyasanın) ve iktisatçıların hegemonya oluşturdukları konusunda şüpheye yer yoktur. Zira, post-Washington uzlaşması ve sosyal sermaye, ana akım ekonominin düşüncelerinin taşıdığı sınırları kaldırır;

ancak bu sınırlamaları çözmeden bırakır. İkincisi, iktisatçılar ve iktisatçı olmayanlar arasında bir gerilim vardır. Bu gerilim, hem analitik hem de politik gayelerle, ekonomi ve toplum arasındaki ilişkinin nasıl anlaşılması gerektiğine dair potansiyel farklılıkları yansıtır. Üçüncüsü, bir önceki bölümde uzun uzun anlatıldığı gibi, sosyal sermayenin kendisi çelişkilerin varlığıyla delik deşik olmuş bir kavramdır.

Kayıp halkayı bulmamızı sağlayacak kilit okumalar neler?

Sosyal sermaye kavramının Dünya Bankası araştırmalarında nasıl ön plana çıktığını, bu kavramın 5 yıl içerisinde sıfırdan başlayıp yükselişine ve 1998'in sonlarına doğru bu kavrama tahsis edilmiş web sayfasına (http://worldbank.org/poverty/scapital) bakarak görmek mümkün. Bu sayfa, iki ana tema etrafında örülmüş[1]. Birincisi sosyal sermayenin kaynaklarının (aile, topluluk, sivil toplum, kamu sektörü, etnik köken ve cinsiyet), ikincisi ise konularının (suç ve şiddet, iktisat, ticaret ve göç, eğitim, çevre, maliye, sağlık, beslenme ve nüfus, bilgi teknolojisi, yoksulluk ve ekonomik kalkınma, kentsel kalkınma, su ikmali ve sağlık tedbirleri) belirlenmesidir. Bu konuların her biri, genelde bir ya da daha fazla kilit okuma ve sav içeren, bir ya da iki sayfalık metinlere ayrıştırılır. Sosyal sermayenin başarısız olabileceği yapılan bir çok yorumda (ama her yerde değil) açıkça kabul edilmiştir. Mesela iktisat, ticaret ve göçle ilgili bölümde çocuk işçilik karşıtı olası baskılar küreselleşmenin bir neticesi olarak görülür. Ancak aile üzerine olan bölümde bundan bahsedilmeye gerek görülmemiştir. Aksine bu bölüm, ailevi sorumlulukları, özgür eylemin önündeki potansiyel engeller olarak değerlendirmekle yetinir.

Daha genel konuşursak, bu sayfaların ortak özellikleri şunlardır. Bir, sayfalar basit ve indirgemecidir. Bu sebeple "çatışma" başlığı altındaki girişler, "çatışma kıt kaynaklar üzerine verilen ve iki ya da daha fazla partinin rakip hedeflerinden kaynaklanan mücadeleler" olduğu iddiasıyla başlar. Aile, "daha geniş bir toplum için,

sosyal sermaye üretiminin kurucu öğesi " olarak görülür. Etnik köken, çeşitlilik ve farklılık açısından değerlendirilir. Buna göre, iç düzenlemeler ya da bölümlerin desteklenmesi, etnik çatışma potansiyelinin önünü kesecek şekilde yapılmalıdır. Burada önemli olan nokta şu: Her iki temanın da altında yer verilen alanların her biri, uzun bir geçmişi olan, tartışmalı ve zengin entelektüel geleneklere sahiptir. İşte bu gelenekler sosyal sermayeyi, her şeyin altında birleştirileceği bir kavram olarak ithal etme maksadına kurban ediliyor. Etnik köken konusunun, bir dolu basmakalıp söze indirgeniyor oluşu, Dünya Bankası literatürünün herhangi bir yerinde olduğu kadar, bilhassa sosyal sermaye bağlamında da rahatsızlık vericidir[2].

İki, sosyal sermayeyi geniş çaplı iki etkisi açısından düşünme eğilimi var; bu etkilerin her biri olumlu ve olumsuz yönlere sahip. Asli olarak, sosyal sermaye iyi bir kavramdır; ancak doğru kullanılmazsa ya da tüm diğer kavramları dışlarsa kötü olabilir. İkincil olarak, piyasayı tamamlayabilir ama aynı zamanda gölgeleyebilir. Esas itibarıyla sosyal sermaye tanıdıklarını kayırır; bildiğiniz şeyleri kullanmak zorundasınızdır. Ama en azından neyi/kimi kullandığınızı bilirsiniz, değil mi! Bu sebeple (deniyor mesela), etnik girişimciler, birbirine kenetlenmiş güven ilişkilerinden faydalanırlar. Ancak, etnik kökenleriyle çatışan, ticari açıdan mantıklı kimi işler yaptıklarında (topluluk dışında iş yapmak gibi) cezalandırılabilirler. Böylesi bir analitik çerçeve elbette ikili bir "ya/yada" bağlamına sahip olmanın avantajını taşır, zira sosyal sermayenin piyasa içerisinde ya da dışında, olumlu ya da olumsuz etkileri, politika önerilerinde ve analizlerinde esneklik ve dengenin her ikisine birden müsaade eder.

Üç, belirttiğimiz iki özellik, inceleme nesnelerinin romantize edilmiş yorumları için hayli müsaittir (gerçi, nadiren gerici bir tutuma sahip olduklarını belirtmek lazım). "Sosyal sermaye suç ve şiddeti engelleyebilir" başlığı altındaki girişler, düzensizliği maruz görerek şu hareketi içtenlikle tasdik eder: "Sosyal sermaye çok kilit bir güvenlik sistemidir. Bir hırsızı yakalayan coşkulu kalabalığın kitlesel gösterisine tanık olmak nadir rastladığımız bir

şey değil. Kimi zaman kalabalığın zanlıyı yetkililere teslim etmeden önce ona vurdukları bile olur". Genel olarak, sivil toplum ve ailenin romantize edilmiş yorumları olumludur; ama yine aileyle ilişkilendirilen yolsuzluk ya da kayırmacılık söz konusu olduğunda olumsuz da olabilirler. Ancak neyin içeriğe dahil edildiğinden çok daha önemli olan şey, neyin dışlandığıdır. Mesela kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplumla işbirliğine ve yetkilerin onlara dağıtılmasına dayanan iyi yönetişim ile ilişkilendirilir. Ancak bu ilişkilendirme sayesinde siyaset, sendikalar ve büyük şirketler kendilerine sosyal sermaye içerisinde bir yer bulurlar. Başka türlü bahsi geçen bu kavramlar pekâlâ var olmayabilirler.

Dört, özellikle post-Washington uzlaşmasının ışığında, ne analitik açıdan ne de politikaları açısından Dünya Bankası'nın düşünüş ve pratiğini sarsacak hiçbir şey yoktur. Hatta Dünya Bankası bünyesinde, istikrar ve yapısal uyum politikalarının eleştirilerinin izine rastlamak bile mümkün:

> Makro-iktisatçılar, serbest ticaret ülkelere ekonomik kazanç sağlasa bile bu kazançların nüfusa eşit şekilde dağıtılmadığını kabul ediyorlar. Buradaki tehlike şu ki; nüfusun ancak küçük bir kısmına fayda sağlayan bu büyüme, eşitsizliği artırır ve toplumsal çözülmeye yol açabilir (...) Bu ise son kertede toplumdaki yaşam standartlarını etkiler.

Ancak bunları bir arada değerlendirirsek görürüz ki önemli olan, bu unsurların sınırlı ve yanlı içeriklerinden ziyade, hedef alınan kapsamın genişliğidir. Daha önce yedinci bölümde açıklanan ve Dünya Bankası'nın web sitesinde bulunan makale özetleri veri tabanı bunu doğruluyor. Sosyal sermayenin kapsadığı alan (disiplin, içerik ve yöntem açısından) uçsuz bucaksız[3]. Dünya Bankası'nın yaptığı, sıklıkla farklı biçimlerde ve zaman zaman da kısaltılarak kullanılan tanıma göre[4]:

> Doğal sermayenin, fiziksel ya da mamul sermayenin ve beşeri sermayenin alışageldik bileşimlerinin, sosyal sermayeyi de içerecek şekilde genişletilmesi gerekir. Sosyal sermaye toplumun içsel, sosyal ve kültürel bütünlüğünü insanlar arasındaki etkileşimi yöneten norm ve değerleri ve bunların içinde gömülü

olduğu kurumları anlatır. Sosyal sermaye, toplumları bir arada tutan bir tutkaldır. O olmadan ekonomik büyüme ya da refah olmaz; sosyal sermaye olmadan, toplum bütünüyle çöker. Hatta bugünün dünyası bu çöküşün kimi yürek burkan örneklerini veriyor bize.

Önemli olan taraf şu ki; bu, ana akım iktisatta yer alan bir yaklaşımı zaten kabul etmektir. Zira bu yaklaşıma göre sosyal sermaye, doğal sermaye ile başlayan fiziksel ve beşeri sermayelerden geçerek hareket eden bir ilerlemenin nihai neticesidir (Grootaert 1997)[5]. Beşeri sermaye ve takip eden diğerleri için sosyal sermaye, ekonomik kalkınmayı açıklayan *kayıp halkadır* (engelleyici halka değil de). Bunu iki farklı şekilde yorumlayabiliriz. İlki şu: Diyelim ki sermayenin doğal, fiziksel ve beşeri bileşenleri düşünüldüğünde, ekonomik kalkınmada sermayenin rolü, kavramsal olarak halihazırda anlaşılmış olsun. Buna göre bu sermaye biçimleri, üretime yardım eden ve ya üzerine ekleme yapabileceğiniz ya da kullanıp tüketebileceğiniz birer depodur. Kolayca görmezden gelinen ancak bir bakıma sosyal sermayenin analize dahil edilmesiyle beraber aynı derecede vurgulanan nokta, bu anlamlarıyla sermayenin, sosyal olmadığına dair bir varsayımdır. Bu varsayım, sermayenin fiziksel anlayışının bir sonucudur. Bu anlayış, sosyal-olmayan (olmadığı varsayılan) üç sermaye türünün her biri için kullanılır. Böylece bu sermaye türleri, sadece fiziksel üretkenlik nitelikleri açısından düşünülürler. Bu sermaye türlerinin sosyal sermaye ile kurdukları ilişki incelemeye değer. Sermaye (daha doğrusu kapitalizm demeliyim) sosyal ilişkilere dayandığı müddetçe, bu sermaye türleri de ayrı ayrı sosyal sermaye bileşenine sahiptir. Dahası, diğer sermayelerin (sadece Robinson Crusoe'nun dünyasında değil de) gerçek dünyada işleyebilmesi için, kimi toplumsal düzenlemelerin hayati olduğu kabul edilir. Bu sebeple sosyal sermaye, "toplumları bir arada tutan tutkal" olarak görülür; Dünya Bankası'nın hoşuna giden bir diğer metafor!

Kısaca sosyal sermaye, standart ekonomik analizin alakadar olmadığı her alanı doldurur[6]. İlke olarak, sosyal sermaye her şey

olabilir[7]. Grootaert'ın da katkıda bulunduğu bir sayının girişinde Dixon ve Hamilton (1997, s. 3) şöyle diyor: Sosyal sermaye,

> Bireylerin ve toplumların nasıl etkileşimde bulunduklarını, nasıl örgütlendiklerini ve yükümlülük ve ödülleri nasıl paylaştıklarını tanımlayan fazladan bir unsurdur. Sosyal sermayenin kimi ülkelerin başarılarını ve diğ.'in gelişimlerindeki eksiklikleri anlamada açıklayıcı, eleştirel bir değişken olduğu artık kabul ediliyor. Sosyal sermayenin bir dizi tanımı olsa da, hatta zaman içerisinde meydana gelen değişimleri belirlemek ve takip etmek için kullanılabilecek çeşit çeşit göstergeler önerilse de, nasıl meydana geldiği ve gelişmesine nasıl yatırım yapılacağı konusunda maalesef fazla bir şey bilmiyoruz.

Grootaert'ın makalesi, web sitesinin "sosyal sermaye üzerine kilit okumalar" diyerek önerdiği alfabetik olarak sıralanmış on beş makaleden biridir sadece. Zannediyorum ki bu makaleler, sosyal sermayenin içindeki elit düşünceleri ve düşünürleri yansıtıyor. Aslında yazarların oldukça küçük bir azınlığı halihazırda Dünya Bankası çalışanı ya da bir zamanlar çalışanı olmuş. Ancak bu azınlığa her çeşit alandan diğer Dünya Bankası gezginleri eklenince azınlık, oldukça büyük bir çoğunluğa dönüşüyor. Dahası, Dünya Bankası'yla kurulan bu bağ, sosyal sermayenin kısa hayatı boyunca giderek güçlendi; öyle ki, çok az kişi sosyal sermaye kavramının geliştirilmesine karışmadan kaldı. Schiff (1992), Knack ve Keefer (1997), Robison ve Siles (1997), Collier (1998) ve Temple (1998), bunlar arasındaki iktisatçıları temsil eder (hepsini yedinci bölümde tartıştık). Bu yazarlar sosyal sermayeyi piyasa kusurlarının bir neticesiymiş gibi ele alır. Grootaert'nin (1997) makalesinin ([sosyal çevre olarak sosyal sermaye, doğal çevreyle birlikte tükenmekte midir, sorusunu tartışan] sürdürülebilir kalkınmanın belirtilerine ayrılmış bir sayıdaki bir bölüm) merkezinde ekonomik yaklaşım yer alır[8]. Ekonomik yaklaşım, sosyal sermayenin büyüme muhasebesine yaptığı katkıyı açıklayabilir; aslında kavramın değerinin tam da bu katkıyla ölçülmesi gerekir. Ekonomik yaklaşımda sosyal sermaye, beşeri sermayenin anlaşıldığı gibi anlaşılır, zira hem girdi hem de çıktıdır. Ancak beşeri sermaye

bireylerle ilgiliyken sosyal sermaye gruplarla ilgilidir. Bu, kavrama kamu yararı havası verir, hem de dışsallık ve yetersiz yatırım özellikleriyle birlikte. Bunun sebebi ise toplumsalın, özel getirileri aşmasıdır. Neticesinde Grootaert aşırı derecede geniş bir sosyal sermaye tanımı yapar; kavramın içine gayriresmi, yerel, yatay ve dikey ağları, yani "hükümet, siyasi rejim, hukukun üstünlüğü, adliye ve sivil ve siyasi özgürlükler gibi daha resmi kurumsal ilişkileri ve yapıları" da ekler. Böylece muhafazakâr iktisat tarihçisi Douglass North ve siyaset bilimci Mancur Olso'u ekonomik kalkınma analizinin içine çeker. Bir dizi vaka analizi de kavrama ayrıca dahil edilir; bunlar: Kurumsal düzenlemeler ve işbirliği açısından Doğu Asya mucizesi; Putnam'ın gönüllü kuruluşların rolü üzerine çalışması; Somalili yerel bir diktatörün Boosaaso adlı bir kıyı kentinde 1991'de kabile büyükleri ve yerel halkın desteği neticesinde ticaretin gelişmesine imkân sağlayarak, kentin tarihinde oynadığı rol; yerel halk ve hükümet yetkilileri arasında orman yönetimi üzerine çıkan Gujurat çatışmasının topluluklar harekete geçinceye kadar nasıl durgunluğa sebep olduğu; Grameen bankası aracılığıyla bilgi paylaşımı (ve yoksullukla mücadele için karşılıklı borç verilmesi); çokça yerel eylemliliğe sahip fakat yüksek dereceli bürokrasiye hiçbir şekilde güven duyulmayan (aynı, taneleri dibe çökmüş bir kum saati gibi), mücevher kaçakçılığının ve mafyanın kol gezdiği bir toplum olarak Rusya.

Bu örneklerin her biri tartışmaya açıktır; hele ki örneklerde sosyal sermayenin kullanımı, en iyi ihtimalle zaten bilinen bir şeyi yansıtıyorsa ve en kötü ihtimalle de bu şeyi gizliyorsa. Ancak sosyal sermaye fikrinden okuduğumuz daha önemli nokta, uygulama alanının ne kadar geniş kapsamlı olduğudur. Aslında Grootaert (1997, s. 78) sosyal sermayenin tanımını genişletir, öyle ki sosyal sermaye artık "bütünüyle toplumsal yapıları olduğu kadar, kişiler arası davranışları yöneten normlar topluluğunu" da içine alır. Bu açıdan sosyal sermaye, ekonomik bağları olmadan serbestçe hareket edebilir. Esas itibarıyla durum, Coleman (1988), Putnam (1993b), Fukuyama (1995) ve Portes ve Landolt'ı (1996) içeren Putnamcı tarzdaki kilit okumalar grubu için böyledir. Bu

durum, sosyal sermayenin özensizce kullanıldığı savı hakkında şüpheler uyandırır. Peki, bu şüphe bir tartışma başlatır mı? Hayır, aslında bu durum kilit okumalara çok da yansıtılmaz.

Sosyal sermayeye ekonomik ve ekonomi dışı yaklaşımlar, sosyal sermayenin yarattığı etkiyi bulmayı amaçlayan az ya da çok basit istatistiksel yöntemlerde bir araya gelirler. Bu yöntem Narayan ve Pritchett'in (1996) hazırladığı kilit okumalarda dikkat çekici bir şekilde kendisini gösterir[9]. Narayan ve Pritchett'in Tanzanya'nın köylerinde gelir farklılıkları üzerine yaptıkları çalışma, 87 köyden 6.000 kişinin katıldığı Katılımcı Yoksulluk Ölçümü'ne (Participatory Poverty Assessment) dayanır. Yazarlar, kuruluşlar (bir vakfa üye misiniz?) ve fedakârlık, merhamet, saygı ve hoşgörü gibi kültürel davranışlarla ilgili veriler toplar. Bunlar sosyal sermayenin öğeleridir. Bu öğeler, bu öğelere sahip bireyler tarafından gelirlerini yükseltmeleri için potansiyel bir kaynak olarak görülürler. Ancak daha önemlisi, bu öğelere köyün sahip olması, öğelerin köy içerisinde bireysel tezahürlerinden bağımsız olarak, köy sakinleri için de gelirlerini artırmak için potansiyel bir kaynak olarak algılanır. Eğer köyde destek gören bir vakıf, diyelim ki cenaze işleriyle ilgilenen bir vakıf varsa, herkes (vakfın üyesi olmayanlar da) bundan faydalanır.

Katılımcı Yoksulluk Ölçümü programları, Dünya Bankası'nın araştırma yöntemidir. Böylece, yoksulların ve yoksulluğa neyin sebep olduğunun belirlenmesindeki kilit unsurları, yoksulların kendilerinin belirlediği varsayılır. Bu, ilke olarak gayet hoş. Ancak araştırmacı ve yoksullar arasındaki ilişkide, bu noktada göze çarpan bir çelişki bulunuyor. Öncelikli olarak örnekleme, araştırmacıların analitik önyargılarını ve ayrıca yorumlarını katmaması imkânsızdır. Zira Tanzanya'daki herhangi bir yoksulun, yoksulluk koşullarını yetersiz *sosyal sermayenin bir sonucu* olarak tespit ettiğinden son derece şüpheliyim!

Araştırma esnasında çalışmalar, rahatlıkla sonuçlarıyla ölçülebilir. Bu durum, sosyal sermayenin geliri yükseltebileceği beş mekanizma olduğunu iddia eder: Denetlemenin iyileştirilmesi yoluyla daha etkin bir hükümet getirecek yatay bağlantılar kur-

mak; yerel sorunları çözmek için işbirliği yapmak; yeniliğin yayılması; daha eksiksiz bilgi ve daha düşük işlem maliyetleri ve son olarak, gayriresmi sigorta. Bunların büyüme oranlarını değil de, sadece gelir düzeyini etkileyeceği kabul edilir; bu ise sosyal sermayeyi gelirle ilişkilendiren biçimsel bir modelin olmadığını gösterir. Ancak çalışma sadece bireylerin içerdiği sosyal sermayeye odaklanır; ulusal kuruluşlarla ve daha genel kurumsal kapasiteyle ve kültürel davranışlarla olan bağlar bir tarafa bırakılır. Ek olarak, sosyal sermaye ve gelir arasındaki ilişkinin tersi doğrultuda değil de, bu doğrultuda (ne kadar çok kişisel sosyal sermaye, o kadar çok potansiyel gelir ve ne kadar çok ortak sosyal sermaye, o kadar çok kişisel fayda) ilerlemesi için özen gösterilir (Halbuki eğer zengin olanlar daha fazla sosyal sermaye ya da kurumsal mal tüketmeyi seçerlerse, tam da bu ters yönelim meydana gelebilir). Bu hassasiyet, sosyal sermayenin gelir üzerindeki etkisini sınamak amacıyla araçsal bir değişken seçilerek gösterilir. Buna göre, gelirle değil, sadece sosyal sermayeyle ilintili bir değişken seçilmesi gerekir. Bahsettiğimiz Dünya Bankası araştırmasında, köye dışsal güven seviyesi seçilmiştir.

Gösterilen tüm dikkate rağmen çalışmanın başlığı, ki sosyal sermayenin tanınmasının önünü açmak için tasarlanmıştı, oldukça dramatik. Sunuş bölümünde Serageldin (1997, s. vii) şöyle diyor[10]:

> Bu çalışma, köy düzeyindeki sosyal sermayenin (yani, özgül nitelikteki gruplara üyeliğin) hane refahını önemli derecede etkilediğine dair ölçülebilir kanıtlar sunuyor. Etkileyici bir istatistiğe dayanarak çalışma, köy düzeyindeki sosyal sermayede yaşanan standart bir artışın, hane gelirini kişi başına yüzde 20 ila 30 artırdığını ortaya çıkarıyor. Bunu, eğitimdeki bir standart sapmanın (kişi başına neredeyse fazladan üç sene demektir) geliri sadece yüzde 4,8 oranında artırdığı bilgisiyle kıyaslayabiliriz.

Ancak varılan bu sonuçlarla ilgili ortada bir dizi sorun var ki bu sorunlar, kullanılan verilerin ne kadar nitelikli olduğu gibi tikel meziyetlerinden bağımsız olarak, diğer çalışmaların da bir

özelliğidir. İlk olarak, zaman içerisinde bir köyün yaşadıklarını incelemek yerine, tarihin belli bir noktasında köyleri dondurup karşılaştırarak, yani sadece kesit analizlerinden sonuç çıkarılıyor. Bunun neden bir sorun olduğunu anlayabilmek için aşağıdaki varsayımsal duruma bir bakalım. Tanzanya köyleri arasındaki gelir dağılımının, kazananlar (yüksek gelirliler) ve kaybedenlerin (düşük gelirliler) bir dağılımı olarak veri kabul edildiğini varsayalım. Ancak, kazanan ve kaybedenlerin köyler arası dağılışının, aslında gelir dağılımına tekabül eden sosyal sermaye dağılımına bağlı olduğunu da varsayalım. Bu varsayım yukarıdaki istatistiksel sonuçları değiştirmeyecektir. Yani, *ceteris paribus*, sosyal sermayesini artıran köy, aynı zamanda gelirini de artıracaktır. Ancak, varsayım gereği, gelirin dağılımı verili olduğuna göre, bu artış sadece başka bir köydeki azalma pahasına olabilir. Diğer bir değişle köyler, sosyal sermayeye giderek daha fazla kaynak ayırarak avantaja sahip olmak için, birbirlerini kandırıyor olacaklardır; hem de sıfır toplamlı oyun varsayımıyla net bir kazanç elde etmeden[11].

İkincisi, esas itibarıyla son paragrafta belirttiğimiz husus, sosyal sermayenin rolüyle ilgili sistemli bir analize duyulan gereksinimle ilgili. Bir bakıma, (tahminde bulunmak maksadıyla) araçsal bir değişken kullanılması ve bu değişkenin gelirden bağımsız olduğu varsayımı, bu sistemli analiz gereksiniminin kabulüdür. Ancak bu yapılan geçerli mi acaba? Sorun şu ki, neredeyse bütün değişkenler birbirleriyle ilişkili olmaya mahkûmdur; ister basit, isterse daha çapraşık bir yoldan. Bu bağlı ilişkileri ayrıştırmak, sadece daha kapsayıcı bir analizle mümkündür (hem mevcut değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması anlamında, hem de bulunmayan değişkenlerin [köyden daha üst bir düzlemdeki mesela] içselleştirilmesi anlamında kapsayıcı).

Üçüncüsü, sosyal sermaye özel bir değişkendir ve onu istatistiksel bir analize standart bir yöntemle sokmak kesinlikle uygun değildir. Sosyal sermayenin çok düşük seviyelerinde (ilk insanlardan ikisi, ilk topluluğu kurmak için bir araya geldiği zaman mesela), etkisini yok saymak gerekir. Sosyal sermayenin çok yüksek seviyelerinde de aynı sorun devam eder; öyle ki fazladan bir kulüp

ya da üye hiçbir şey getirmez. Aslında, tekil toplumsal etkileşimlerin sayısı açısından bakıldığında, sosyal sermayenin seviyesi ya da etkisinin ardıl izlem biçimini alacağını (başlarken sınırlıdır ve yavaş yavaş azalmadan önce hızlıca yükselir) iddia etmek makul görünüyor[12]. Bunu takip eden şudur: Ölçülen ilişkiler çizgisel değildir ve standart sapmaların sabit olması beklenmemelidir. Mesela, hedeflenen yoksullukla mücadeleyse, sosyal sermayeden beklenen çarpıcı tesirin bölüşüm sisteminin alt kısımlarında gerçekleşmesi pek mümkün değildir (bu durum, bir önceki paragrafta tartışılan sistemsel etkilerden oldukça farklıdır).

Dört, bir önceki hususta az ya da çok doğrudan hareket edildiğinde görüyoruz ki, sosyal sermaye, hem oluşumunda hem de yarattığı tesir açısından, başlangıç etkilerine maruz kalır. Bu durum, çoklu dengelerin oluşmasına oldukça müsaittir; özellikle de yoksulluk çıkmazlarının. Bu sebeple istatistikler, yüksek ve alçak denge tarafından yaratılan sosyal sermaye ve gelir arasındaki bağıntıyı ölçüyor olabilir[13]. Sonuçta, sosyal sermayenin bir standart sapma kadar yükselmesi, bunu on standart sapma kadar yükseltemeyecek olanlar için aynı oranda bir etki yaratmayacaktır. Şimdiye kadar değindiğimiz birçok noktayı bir araya getirirsek, yüksek ve düşük dengenin dağılımını ve aynı zamanda, bu dengelerin köylere bölüştürüldüğü mekanizmaları açıklama zarureti doğar. Sosyal sermayenin inşası aşamasında kuluçka döneminin uzun sürdüğü, ancak güven ilişkilerine dayandığı için bu uzunlukla karşılaştırıldığında yıkılmasının görece daha hızlı olabildiğinin sık sık iddia edildiği göze çarpıyor: Kötü bir hasat dönemi ya da hastalık gibi rastlantısal olayların ya da şokların, farklı dengelerin oluşması yoluyla hem gelir hem de sosyal sermaye üretmiş olabileceğini düşünmek mantıklı değil mi?[14]

Özetle, kentsel bağlama yansıtıldığında bu çalışmalar; "eğer varoşlar diğer çevre muhitlerin özelliklerini elde edebilselerdi, artık varoş olmalarına gerek kalmayacaktı" ya da "artık varoşların var olmasına gerek kalmayacaktı" demenin daha tumturaklı bir yoluymuş gibi görünüyor[15]. Yine de bu gibi önermeleri irdelemek anlamsız değil. Çünkü bunlar bize, bir muhite üst sınıfın ken-

disinin ve değerlerinin girmesiyle, hangi yollarla muhitin değer kazandığını anlatıyor. Ancak daha geniş bir çerçeveye yerleştirilene kadar (ki emlak piyasasının bir bütün olarak nasıl işlediği, bu çerçevelerden sadece biridir) bunlara atfedilen değer sınırlı kalır. Dahası, yukarıda değinilen zayıflıklar, parça parça ele alınıp incelenebilir az ya da çok; ancak bir arada ele alındıklarında oldukça dişlidirler. Zira yer verilen vakaların toplumsal ve tarihsel özgüllüklerini ele almak, konu ister bir bütün olarak Tanzanya isterse Tanzanya'nın tekil köyleri olsun model tayini, çoklu bağımlılık, göz ardı edilen değişkenler, çoklu denge, zaman serileri temsil eden kesit analizi gibi ölçme tekniklerini düzeltmeye çalışmaktan neredeyse kesinlikle daha mühimdir.

Tanzanya çalışmasının bir sürü taklidi ortaya çıktı; ayrıca, iyileşmelerin yapılmasına sebep oldu. Bu taklitler farklı ülkeler boyunca dağılır ve daha incelikli istatistiksel tekniklerden yararlanırlar; mevcut veri kümelerine ulaşılamadığı ya da bu verilerin uygun olmadığının düşünüldüğü yerlerde daha fazla araştırmayı ve araştırma planını tetiklerler[16]. Genelde güven ve kurumsal davranışla ilgili yüzlerce değişken araştırmaya dahil edilir. Esas değerleri ne olursa olsun çalışmalar ya zorunluluktan bağlamsal içerikten uzak durur (daha önce yedinci bölümde anlatılan hem zayıf hem de güçlü anlamlarının her ikisi açısından da) ya da sosyal sermayeyi açıklayıcı bir değişken olarak, bağlamsal değişkenleri araştırmaya nadiren dahil ederler (böyle yaparak, karşılaştırma yapma ve politika önerilerinde bulunma açılarından, tüm uzantılarıyla birlikte araştırmanın arka plana itilmesi göze alınmış olur). Maluccio ve diğ.'in (1999) 1993 ve 1998 yılları arasında Güney Afrika'da sosyal sermayenin etkisiyle ilgili çalışmaları, bize kişisel merakın çarpıcı bir örneğini sunar (bu zaman aralığı, apartheid* rejiminden olağan siyasal demokrasiye geçişin desteklendiği bir dönemdir). Maluccio ve diğ., sosyal sermayenin erken dönemde değil de, ilerleyen yıllarda etkileri olduğunu bulmuş ve

* Afrika dilinde "ayrılık" anlamına gelen Apartheid, beyaz ırkın yönetiminde olan Güney Afrika Cumhuriyeti'nde 1948-1994 yılları arasında zencilere karşı uygulanan ırk ayrımıdır. -çev.

bu etkilerin, ırk ayrımının birçok kısıtlamasının kaldırılması sebebiyle gerçeğe dönüştüğünü savunmuştur.

Ancak başka bir yerde ben, Güney Afrika'daki siyasi geçişin ağırlıkla ekonomi politikaları tarafından belirlendiğini iddia etmiştim ki Dünya Bankası ve IMF bu dönemde politikaları belirleyenler üzerinde etkili olmaya başladıkça, bu ekonomi politikalarının da Washington uzlaşmasıyla uyumlu hale geldiği geniş çapta kabul görür (Fine 1999f). Daha tartışmalı olan ise ekonomi politikalarının, oldukça yoğunlaşmış Güney Afrika şirket sermayesinin süregiden ekonomik çıkarlarını yansıttığı fikridir[17]. Şirketler öncelikli olarak, Güney Afrika'ya uygulanan yaptırımların kaldırılmasıyla birlikte işlerinin küreselleşmesiyle ilgileniyorlardı. Sonuçta şirketlerin, hükümetin öncülüğünde ilerleyen ekonomik ve toplumsal yeniden yapılanma programlarına bağlılıkları sınırlı ve bir o kadar da dengesizdi. Mesela, devlet harcamalarının ve müdahalesinin kısılması ve döviz işlemleri üzerindeki kontrollerin kaldırılması politikalarını yeğliyorlardı. Bense, Makro İktisat Araştırma Grubu (1993) içerisinde (alay edermiş gibi ve) tesadüfen *Demokrasiyi Faaliyete Geçirmek* başlığı altında şunu savundum: Devletin mali açıdan sınırlandırılmasının sonucu, konut, sağlık ve eğitim için bir felaket olur; bu hizmetlerin sunumu piyasaya ve sanki mali açıdan sınırlıymış gibi muamele gören ekonomiye bağlı hale gelir. Bu temel ihtiyaçların sunumunun önündeki asıl engel devletten daha ziyade, bunların öncelikli olarak hükümet tarafından temininde iş gören kurumsal kapasitedir ve bu konuyla her şeyden daha fazla ilgilenmek gerekir. Bu manzarada, sosyal sermayenin oluşturulması ve kullanılmasıyla ilgili bulgulara ayrılan yer, ekonomik ve toplumsal performansı yöneten temel unsurları ihmal ettiği için sınırlandırılmalıdır[18].

Geriye kalan üç kilit okuma, diğerleri arasında kendilerini hemen gösteriyor. Bunlardan ikisi Evans (1996b) ve Ostrom (1996), aynı sayıda ve Evans (1996a) tarafından derlenen *World Development*'ın özel bölümünde yer alıyor. Bunları yedinci bölümde tartıştık. Evans ve Ostrom doğrudan devletin rolüne odaklandıkları için diğer okumalardan farklılaşırlar. Devletin rolü,

sosyal sermayenin aracılığıyla devlet ve özel sektör arasındaki sinerji bağlamında değerlendirilir. Önemli olan şu ki, Ostrom'un makalesine yer verilmesi, Evans tarafından derlenen koleksiyondaki diğer çalışmalar pahasına gerçekleşiyor ki ne yazık ki yer verilmeyen bu çalışmalar çok daha fazla teferruatlı ve toplumsal güçleri ve devlet üzerindeki etkilerini anlamlandırma biçimleri açısından çok daha radikaldir. Genel olarak, daha sonra ele alınacağı gibi, devletin ve ekonominin rolü, Dünya Bankası'nın sosyal sermaye anlayışındaki bir eksiklik olarak hafızalarda yer eder. Zira Dünya Bankası için devlet ve ekonomi, marjinal olarak düzeltilmesi yeterli olan bir arka fondur sadece.

Son olarak, son kilit okuma olan Woolcock'u (1998) ele alalım. Bu son okumanın düzlemi diğerlerinden farklıdır, zira sosyal sermaye literatürünün geniş kapsamlı ve dikkatlice düşünülmüş bir analizini içerir[19]. Böyle yaparak makale, sosyal sermayenin birçok zayıf noktasını tespit eder; kavramın kapsam ve uygulama açısından kaotik olması bunlardan biridir sadece. Buna rağmen, kendi ortaya koyduğu eleştirileri dinleyip kavramı tamamen reddetme ihtimali düşük görünüyor; Woolcock olsa olsa belki laf arasında bu ihtimalden söz eder. Dahası, kavramı çok daha detaylı kuramsal ve ampirik araştırmalara iliştirerek, sosyal sermaye için yeni bir gerekçe önerir (s.159):

> Sosyal sermaye düşüncesine yöneltilen eleştiriler (....) bizi nereye sürükledi? Terimi tamamen azletmeden bu sorunların bir olası çözümü; sosyal sermayenin farklı tür, seviye ve boyutları; bu boyutların farklı bileşimleriyle ilintili farklı performans neticeleri ve uygun görülen bileşimleri güçlendiren ya da zayıflatan farklı koşul gruplarının var olduğunu kabul etmektir. Bu meseleleri aydınlatmak ve çözmek, statik bir yorumdan ziyade dinamik bir sosyal sermaye anlayışı gerektirir; ayrıca sosyal sermayenin entelektüel tarihinin daha detaylı incelenmesini ve bu boyutların, seviyelerin ya da koşulların çoğunu kapsayan ampirik araştırmalardan ders çıkarılmasını işin içine sokar.

Bu makaleyi yazarken Woolcock'un Brown Üniversitesi'nde olduğu belirtilmişti. Ancak daha sonra kendisi, Dünya Bankası'nda

Sosyal sermaye Elektronik Posta Tartışma Grubu'nun moderatörü olarak tekrar karşımıza çıkıyor[20]. Sosyal sermayenin esas itibarıyla ekonomik meselelerden uzak durması bağlamında, özellikle iktisatçılar tarafından dile getirilen zaaflarına rağmen (yahut tam da bu sebepten) Woolcock'un bu kavramı içtenlikle kucakladığı düşünüldüğünde; görüleceği üzere, bu uygun bir atama olmuştur.

Sörfçüler dipten gelen akıntılara dikkat etmeli

Dünya Bankası ağı, kendisine yapışık bir sürü uyduya sahip[21]. Bunlardan biri Sosyal sermaye Girişimi Çalışma Raporları dizisi. İlk başlarda bu dizi, ikisini daha önce tartıştığımız altı yazıdan oluşuyordu (Grootaert 1997 ve Collier 1998). Diğer bir yazı (Feldman ve Assaf 1998) sosyal sermayenin açıklamalı (ve yakın bir tarihte güncelliğini kaybetmeye mahkûm) bir kaynakçasını verir. Ancak dizinin ilk iki yazısı, bu girişim içerisinde para kaynağının nasıl bulunacağına dair on iki başarılı öneriden oluşur (World Bank 1998a ve 1998b). Bu öneriler çok çeşitlidir ve sosyal sermayeyi, her şeyi bir araya (çoğunlukla da nahoş bir şekilde) toparlayan bir kavram olarak dayatmanın dışında, ne yazık ki analitik (ve politik) açıdan pek yeni bir şey getirmezler. Aslında bu önerilere damgasını vuran şey, sosyal sermayeyi tatminkâr derecede tanımlama konusundaki beceriksizlik ve kavramı, araştırma devam ederken kullanılabilir yapma gereği yönünde sağlanan belirli bir fikir birliğidir[22].

Sanırım bu projeleri kısaca tartışmak için biraz dursak iyi olur. İlki, mesela, Rusya'da sağlık hizmetlerindeki gerilemeyle ve sosyal sermaye ağlarının bu gerilemenin bir çaresi olarak nasıl kullanıldığıyla ilgilenir (Rose 1998, kendisi de bir çalışma raporudur). Proje önerisine göre (World Bank 1998b, s. 22)[23]:

> Araştırma sonuçları, halk sağlığını ve refahı artırıcı politikalar belirlenmesi amacıyla politika önerileri hazırlamakta kullanılacaktır; özellikle de gayriresmi sosyal sermaye ağlarının politikaların değerini nasıl artırdığı ya da nasıl hükümet programlarının yerini aldığıyla ilgili olan politika önerileri hazırlamakta.

Bu hedeflerin, daha önce eşi benzeri olmayan bir şekilde 1989-1995 arasında erkeklerin ortalama yaşam süresinde altı yıl kadar büyük bir düşüş yaşamış 150 milyon nüfuslu bir toplum için biraz hafif kaldığı düşünülebilir (Field 1995)[24].

Bir diğer proje, Hindistan Kömür Şirketi'nin (Coal India Limited [CIL]) maden çalışmalarıyla hayatları ve geçim yolları iyileşen kişilerin sosyal sermayesiyle ilgilenir. Bu konunun uzmanı değilim ama bir yargıya varmadan önce hem proje önerisinden (World Bank 1998b) faydalandım hem de rehabilitasyon üzerine Dünya Bankası ve CIL ile uzun zamandır kavgalı olan sivil toplum örgütleri ve yerel örgütlerin bazı belgelerinden bilgi edindim. Şu gözlemimi belirtmek yeterli sanırım: Dünya Bankası proje önerisi ile yararlandığım diğer kaynaklar, iki farklı dünyaya ait. Proje önerisi açısından sosyal sermayeyi inşa etmek, topluluğun katılımını teşvik etmesi sebebiyle rehabilitasyonun getirilerini artıracaktır. Ancak raporda on üç sayfa boyunca, maden projelerinin birçoğunun istenip istenmediğiyle ilgili geçmişte yaşanan anlaşmazlıklara dair bir ipucuna nadiren rastlanır. Böyle olunca alternatif yorumların ortaya koyduğu gibi, rehabilitasyonun ve katılımın geçmişte nasıl saygısızca yürütüldüğü bahsini açmak anlamsız oluyor. Raporda, en iyi ihtimalle, bize bu konuda söylenen şudur:

> Projeden Etkilenen Halk'a (PAPs), daha genel olarak da hedef topluluğa, yereldeki devlet yetkililerine ve toplum ve çevre konularıyla ilgilenen STK'lara danışmak, CIL için tamamen yeni bir şey. Dahası, maden bölgelerindeki başlıca hak sahipleriyle daha önceki koordinasyonun (kısmen iktidar, eşitlik ve kaynaklara erişim meseleleri sebebiyle) her zaman işbirliği şeklinde geliştiği de söylenemez.

Alternatif bir bakış açısından bu, olayları olduğundan küçük göstermekten çok daha fazla bir şeydir; yanıltıcıdır ve kendi içinde tutarsızdır (CIL hem danışma konusunda yenidir hem de işbirliği eksikliğiyle karşılaşır). Bir yorumcunun belirttiği gibi;

> Sorun şuymuş gibi görünüyor: Mikro projelerde (köye yol yapmak gibi) halk karar verme ve uygulama yönünde cesaretlendi-

riliyor; ama daha geniş makro bağlama dair (gelecekteki geçim kaynakları, yasal tanıma, toprak ve su kontrolü gibi) fikirleri göz ardı ediliyor. Banka, hükümet ve CIL, halkın katılımının ne zaman ve hangi koşullar altında gerçekleşeceği konusunda seçmeci davranır. Karar verme gücüne talip olanlar onlardır. Bu sebeple makro projeler (ve halkın ekonomik mülksüzlüğü ve acizlik hissi) düşünüldüğünde, mikro projelere katılım büyük oranda anlamsızdır. Ve herkes; şirketlerin yüksek yönetim kademelerinden köyün delisine kadar herkes, bunu bilir.

Dahası, Berne Bildirisi'nin (1998) raporu şöyle:

> Mart 1995 atölye çalışması katılımcıları, projenin etkilediği insanların tek bir temsilcinin dahi atölyeye katılamamasından ve halka danışma sürecinin proje arazisinde gerçekleşmesi zorunluluğundan şikâyet etmişlerdi. Banka'nın konudan sorumlu temsilcisi, danışma sürecinin mümkün olduğu kadar kapsayıcı olduğunu ve kasti olarak hiçbir grubun dışlanmadığını iddia ediyor. Ancak projeden etkilenmiş STK'lar hiç de aynı fikirde değil. Mart 1995 atölye çalışması raporu, "fazla radikal" olduğu için dışlanan bir grubu kayıtlara geçiriyor. Halka yakın en az üç topluluk daha, yıllardır kömür madenlerinden etkilenen insanlarla çalışmalarına rağmen hiçbir zaman fikirlerinin alınmadığını ve CIL ve Dünya Bankası'na gönderdikleri yazılara bir kere olsun yanıt verilmediğini Kuzey STK'larına bildiriyorlar. Bunlardan ikisi, Jharkhand Janadhikar Manch (JJM) ve Bihar'dan Chotanagpur Adivasi Sewa Simiti (CASS), CIL yerleşiminin, rehabilitasyon projelerinin ve Dünya Bankası'nın yeni projelerinin detaylı ve düzeyi yüksek bir eleştirisini hazırladılar.

Kısaca, bu kavramı kendi haline bırakırsak, bu sektörde sosyal sermaye azlığı yokmuş gibi görünecektir. Projeyi iyimser tarzda yorumlarsak, daha çok ve nitelikli sosyal sermaye geliştirmesi için, kendisine beyaz bir sayfa açmasını önerirdik. En kaba yorumla ise, sinik bir şekilde geçmişi takmamasını ve sosyal sermayenin doğru türünü geliştirmesini önermiş olurduk (doğru sosyal sermaye türü, daha önceden belirlenmiş kömür projelerine karşı oluşan muhalefeti süzgeçten geçirecek ve bu muhalefeti en aza indirecektir) Dahası, oldukça popüler söyle-

mine rağmen sosyal sermaye, katılımı biçimselleştirmenin ve kurumsallaştırmanın potansiyel bir aracı olarak görülebilir. Bu durum, katılımın merkezileşmesi ve kontrol altına alınması için de tabii ki daha iyi!

Bu sonuçlar, Dünya Bankası için kömür projesini değerlendirmekle sorumlu Pantelic ve Pantoja'nın (1999) vardığı sonuçlarla esas olarak tutarlı. Bu, bize, manzaraya geniş bir açıdan bakmak için bir fırsat verebilir. Sosyal sermayenin geniş bir kapsamda uygulanması kabul gördü, bu uygulama alkışlandı da. Ancak, "sosyal sermayenin ne olduğu sorusuna tatminkâr bir cevap verilmedi"[25]. "Sosyal sermayenin nasıl çalıştığı, hangi koşullar ve kültürler içinde hangi biçimleri aldığı ve nasıl üretildiği" konularında pragmatik bir yaklaşım gerekli. Ancak pragmatik yaklaşıldığında da, bu noktadan itibaren her şey kavram içine atılıverir[26]; toplumsal mübadelenin bir parçası olarak iktidar ilişkilerinin içerilmesi gerekir; sosyal sermayenin nasıl ortaya çıktığının, yok olduğunun ve yeniden doğduğunun; nasıl dinamik olduğunun; içeri çökme ve patlama kapasitesiyle birlikte, çatışma döngülerine nasıl tabi olduğunun içerilmesi gerekir.

Vaka çalışmalarına getirilecek betimsel bir arka plan, CIL'ın toplumsal meselelerle ilgilenmesi gerektiği dışında sosyal sermayeden bahsetmez. Sosyal sermaye, toplum ve birey arasındaki gerilimi içerir; evrensel ve tarih dışı olmaktansa, bağlamsal, ilişkisel ve yapısal olmak zorundadır. Böylece Edwards ve Foley'i (1998) akıllara getiren dikey hesapların altı oyulur. Güven, mesela, birçok farklı türden meydana gelir. Bir yanda, yurttaşlık bilinci ve toplulukla ilişkisi içerisinde sebep ve sonucu ayrıştıran sorunları içerir. Diğer taraftan, sosyal sermayenin ne yaptığını, ne olduğundan ayrıştıran sebep ve sonuçla ilgili sorunları içerir. Günün sonunda, "ne olduğu ve kimin için var olduğu açısından sosyal sermayeyi incelemek gerekir", genel sonucuna ulaşılır. Bu durumun daha özel ve cesur bir uzantısı, bir muammayı vurgulamasında yatar. Buna göre rehabilitasyonda meydana gelecek verimlilik, topluluk içi ve topluluklar arası sosyal sermaye doğurabilir. Bu sosyal sermayeyle de, işlemlerin sürmesi için avantaj elde etme

maksadıyla hileye başvurmaktan tamamen farklı şekilde, bütün olarak bir projeye karşı çıkılabilir:

> Aslında, köy içinde (...) ve köyler arasında bir köprü inşa etme fikri (...) birçok maden temsilcisi tarafından amaçları açısından zararlı ve madenlerin sorunsuz işleyişi için bir tehdit olarak algılandı.

Böylesi bir sonuç, sosyal sermayeye dayanan yapay ve dayatma bir yorumunun sonuç sözleri değil de, altta yatan ekonomik ve siyasi çıkarları ve bu çıkarların nasıl temsil edildiğini ortaya çıkarmak için neden bir başlangıç noktası olmasın ki?

Çalışma raporlarına dönecek olursak şunu görüyoruz: Yukarıda ya da kitabın başka yerlerinde daha önce tartıştıklarımızı bir tarafa bırakacak olsak bile geriye, farklı katkıların birbirine içine geçtiği bir demeti andıran yirmi ya da daha da fazla çalışma raporu kalıyor 2000 yılının sonunda. Bu durum, sosyal sermaye kavramının genişliğini ve kavramı çevreleyen kaosu yansıtır. Bu raporlar içinde İsham ve diğ.. (1999), Kähkönen (1999) ve Krishna ve Uphoff'dan (1999) oluşan bir alt grup, su sevkiyatıyla ilgili konulara değinir. Krishna ve Shrader (1999) ile birlikte bu alt grup, sosyal sermayenin bağlamsal önemine oldukça vurgu yapıyorlar. Bu bağlam ise, güvenin nasıl anlaşıldığı ve kabul gördüğünden, evsiz çocuklar ve ortak arazilerle nasıl ilgilenileceğine dair yöntemlere kadar uzanan bir kapsama sahip. Diğer taraftan bir dizi diğer rapor, sosyal sermayeyi dar teknik anlamıyla kullanıyor. Mesela, sözleşmeyle ya da bilgiyle ilgili sorunların üstesinden nasıl gelinileceği gibi. Yahut, van Bastelaer (1999) yoksullara verilen kredilerin denetlenmesinde; Fafchamps ve Minten (1999) ise bu konuyla ilgili ağlarda ve aynı zamanda ticaretle uğraşanlar arasında fiyat ve kaliteyle ilgili bilginin paylaşımında sosyal sermayenin nasıl kullanılabileceğini soruyorlar[27]. Paldman ve Svendsen'ın yanı sıra (1999), sosyal sermayeyi analitik bir sıkıştırıcı olarak gören yukarıda bahsi geçen yazarlar, kavramı, üretim fonksiyonundaki bir değişken olarak bile kullanabiliyor[28].

Bir de çalışma raporlarının konumuna pek de erişememiş ve

çoğuna değindiğimiz "üzerinde çalışılan raporlar" var. Bu raporları; sosyal sermaye araştırmaları ve ölçüm araçları için açılan ve şu an itibarıyla Narayan (1998), Sudarsky (1999) ve Szabo'dan (1999) oluşan bir web sayfası tamamlıyor. Bunlar, Krishna ve Shrader (1999)[29] ve R.Rose (1999) gibi diğer çalışmalarla birlikte hane halkı anketlerinden toplanan ve sosyal sermayenin inşası için kullanılacak, şaşırtıcı bir dizi değişkeni ortaya seriyor. Mesela Sudarsky (1999) sosyal sermaye için on ayrı boyuttan ve 69 değişkenden faydalanır. Narayan (1998) ise 14 farklı tür ve ağ grubuna yönelik, toplam 87 sorudan oluşan bir hane halkı anketi kullanır. Bu hane halkı anketlerinden pratikte ortaya çıkan ise şu: Kuramdan hane halkı anketlerine gidildiği kadar, hane halkı anketlerinden de bir kuram çıkarılmaya çalışılıyor.

Dünya Bankası'nın uydularından bir diğeri Sosyal Sermaye Elektronik Posta Tartışma Grubu'dur. Bütün internet tartışma forumları gibi, bu grup da bir sürü lüzumsuz şey içeriyor; ama aynı zamanda kimi cevherlere de sahip. Bu tartışma grubundan edindiğim genel izlenim, sosyal sermayenin ne olduğu ve nasıl ölçülmesi gerektiğine dair bir kafa karışıklığı ve muğlaklık. Moderatör Michael Woolcock tarafından daha ilk elektronik postada kabul edildiği gibi:

> Sosyal sermaye, gayrimenkul gibi sermayenin standart ekonomik biçimlerine tam olarak uymasa da, yine de tartışmaların disipliner, sektörel ve bölgesel hatlar üzerinde ilerlemesine olanak tanıyan çok faydalı bir metafor olarak iş görüyor. "Beşeri sermaye" (eğitim ve öğretim) fikri de aynı sorunlardan muzdariptir ama 1960'ların başında yaşadığı sallantılı başlangıçtan bu yana, eğitim ve öğrenim meselelerini en yüksek kuram, araştırma ve politika düzeylerinde düşünme açısından inanılmaz derecede yardımcı oldu. Doğasından ötürü daha az somut olsa da, sosyal sermayenin ileride "ana akım" tartışmalar içerisinde benzer bir yer edineceğini umabiliriz.

İkinci mesele hakkında Voth şu yorumu yapıyor: Sosyal sermaye kavramının altında yatan düşünceler, uzun zamandır sosyoloji tarafından bilinıyordu. Ancak, kavramın şimdiki kullanı-

mı, toplum kuramının uygulama alanını genelleştirerek onu fazla basitleştiriyor. Bu yorum karşısında Woolcock'un yanıtı ise şu:

> Gerekçeleriyle birlikte birçok eleştiri, bütün bir disiplinin [sosyoloji] tek bir değişkenin [sosyal sermaye] (özellikle de böylesi ekonomik imaları olan bir tanesinin) üzerine yıkılmasının gülünç olduğuyla ilgili kaygılarını dile getiriyor. Ancak, ana akım sosyolojinin fikirlerinin en sonunda hakkının verildiğini görmekten memnun olan başka yorumlar da var. Onlar için "sosyal sermaye" kavramı iyi bir pazarlama örneği olduğu kadar, pragmatik bir kuramdır da aynı zamanda! Ben ikinci grupta olanların tarafını tutmaya meyilliyim (...) Ama bir yandan da, öğrenme konusunda ciddi olan öğrencilerin kendilerini daha geniş bir literatüre hakim olmaya adamaları gerektiği fikrini destekliyorum.

Kısaca, analitik bütünlük ve etkileme gücü arasında bir tercih yapılması gerekiyorsa, en yüksek seviyedeki etkileme gücü (bu güç her ne olursa olsun) tercih ediliyor[30].

Moderatörün cevap vermediği sekizinci sayıda Legge, sosyal sermayenin bir metafor olduğunu kabul eder; ancak ekler:

> Açıktır ki, metaforun söylemsel değeri vardır; hatta bu, metaforun son dönemdeki yükselişinin temel sebebiymiş gibi görünüyor (...) Ama burada bile kavramın ne derece gerekli olduğu sorusunu sormak zorundayız. Neoliberal hegemonyaya karşı olanlar "sosyal sermaye" kavramını neoliberal kalıpların egemenliğindeki politik tartışmalarda üstünlük sağlayabilmenin bir yolu olarak kullanma çabasındalar (...) Bu noktada, kavramın ortaya çıkışının, ilticasının ve kullanımının siyasi yönü hakkında bir tartışma yürütmek gerekli olur.

Bu konu, bitirirken ve kapanış bölümünde ele alınacak. Ancak bundan önce yedinci bölümde tartışıldığı gibi, bir metafor olarak sosyal sermaye fikrinin kapsamı ve muğlaklığı karşısında kendisini nasıl tekrar ettiğini anlatmak lazım[31]. Tabii ki, metaforların bir kısmı analitik söylemlerden (az ya da çok) türetilir; aynı, dışsallıklar, güven ve ağ terimlerde olduğu gibi. Bu terimler arasındaki en büyük metafor "sosyal" "sermaye"dir, ki terimlerin her ikisinin de ne dediği yeterince anlaşılmaz. Dahası, bir demet

metaforun nasıl olup da kalkınmanın kayıp unsurunun anahtarı olabildiği merak ediliyordur herhalde. Bu noktada, sosyal sermayenin sağlıklı bir toplumun kaynağı olarak görüldüğü metaforu hatırlamaya değer. Bu metafora göre, sağlık mesleği içerisinde ihmalin (bakış tarzınıza göre) ya üstü örtülür ya da nedeni bilinmeyen bir rahatsızlık olarak gösterilir; bilemeyiz[32].

Bitirirken

Özetle, sosyal sermaye nasıl bir yer işgal eder? Kavram, Katolik post-Washington uzlaşmasının Lutherci Washington uzlaşmasını yerinden etme süreci içerisinde bir yer elde edebilecek midir acaba[33]? İki yargı hatasını ya da daha doğrusu, iki öngörü hatasını itiraf ederek başlayabilirim. Fine'a (1999b, s. 11) göre, ana akım iktisatçılar yoğun şekilde biçimsel modellere bağlı olduklarından, sosyal sermayeye iliştirilen bulanık fikirlerin bu kavramın esas itibarıyla iktisatçılar tarafından piyasa kusurları ve (bireysel etkileşimler olarak görülen) toplumsal etkileşim için kullanımını sınırlayacağını savunuyordu. Bu tespit doğru. Ancak aynı yerde, daha üstü kapalı ifade etmiş olsam da şöyle bir gözlemde de bulunmuştum: Bu gibi kaygılar, post-Washington'ın öncüsü olarak Stiglitz'in kendisinin bile kavramı kullanma cesaretini kıracaktır. Bu bir açıdan, Stiglitz'in entelektüel tutarlılığının ve onun matematiksel bir iktisatçı olarak kendi içgüdülerine güvenmeye devam edeceğini kabul etmekti[34].

Bahsedilen yazı daha yayınlanamadan yanlış olduğum görüldü. Prebisch konferanslarında Stiglitz (1998b) sosyal sermayeye bir bölüm ayırır. Ancak Stiglitz'in sosyal sermayesi kullanımı, ne idüğü belirsiz (ve diğer taraftan ise oldukça cömert olan) gayri biçimselliklerden farksızdır[35]. Dört tane rahatsızlık verici yansıması var bu durumun. İlki, bilgi-kuramsal iktisadın erdemleri ne olursa olsun Stiglitz, Washington uzlaşmasına bağımsız ve analitik bir bakış açısından yöneltilen eleştirinin başını çekti. Bu durumda sosyal sermayeyi benimsemesi, eski uzlaşmayla mücadelesinin getirilerinin izinden gitme konusunda daha diplomatik ve daha dar

kapsamlı olmayı tercih ettiğini gösteren pek çok kanıttan sadece biridir[36]. Ancak, aşağıda tartışıldığı gibi, Kasım 1999'da Dünya Bankası'ndan erken ayrılışıyla Stiglitz, Dünya Bankası'ndan pek de fazla uzağa ve yeterince hızlı gitmiş de sayılmaz.

İkincisi, post-Washington uzlaşmasını destekleyen Stiglitz'in Prebisch konuşmasından ve diğer Dünya Bankası yayınlarından aşikâr olduğu üzere, ekonomi dışı alanların iktisatçılar tarafından sömürgeleştirilmesi kalkınma çalışmaları için çok ağır bir gerilemedir. Zira iktisatçılar; sanayileşme, cinsiyet ve etnik köken gibi kilit konuları, ampirik ve entelektüel geçmişlerinden arındırır. Mesela, bilgi konulu Dünya Kalkınma Raporu'nda görüleceği gibi, bilgi kuramsal doğrultuda ekonomik indirgemecilik genel prosedürdür; indirgenemeyenler, kaotik ve bölük pörçük bir dağınıklık içinde bırakılır[37].

Bu durumun doğal bir sonucu olarak üçüncü nokta şu: Post-Washington uzlaşmasında, toplum bilimlerinin ekonomi tarafından sömürgeleştirilmesinin aldığı biçim fazlasıyla tek taraflı. Ekonomi, toplumsalı kendisine mal eder; ama tersi (toplumsalın ekonomiyi mal etmesi) görülmez. Başka bir deyişle, ekonomik analiz ve iktisatçılar daha geniş bir çapta görev üstlenmeye hak kazanırlarken, bu ilişkiye karşılık verilmez. Bu durum, Dünya Bankası'nın dışında kalan dünyada neden post-Washington uzlaşmasının sıklıkla hayal kırıklığı yarattığını ve Stiglitz'in politik görüşlerine şüpheyle yaklaşıldığını belki de açıklar (zira Stiglitz'in politik görüşlerinin çoğu, Washington uzlaşmasının bakış açısından çok farklılaşmadan kalır). Diğer taraftan Banka'nın iktisatçı olmayan uzmanları, iktisatçıların topraklarına girdikçe, onlar tarafından daha ciddiye alındıklarını düşünerek kendilerini teselli ederler.

Dört, 1980'ler boyunca hem ekonomik hem de toplumsal alanda Washington uzlaşmasının zararlı etkileri ortaya çıktıkça insan odaklı kalkınma, Dünya Bankası'nın yoksulluk, cinsiyet ve çevreyle ilgili politikalarının doğurduğu zararlı ikincil sonuçlar karşısında verilen tepkiyi temsil eder hale geldi. Bu ikincil etmenler, politik hedefler dosyasına dahil edildiler; ama nasıl dahil edildik-

leri (eksik mi, merkezi mi ya da esası korunarak mı?) muammadır. Post-Washington uzlaşmasının sosyal sermayeyi kapsamasıyla, bu etmenlerin (kısıtlı da olsa) analitik olarak içerilmesi yolunda bir adım atılmış oldu. Böyle olunca toplumsal nesneler, iktisatçıların elinde giderek bir araç ve aynı zamanda bir amaç haline geldiler[38]. Ek olarak Budlender ve Dube'un (1998) fark ettiği gibi, sosyal sermaye daha geniş çaplı bir girişimin; Dünya Bankası'nı insancıllaştırma girişiminin bir parçasını oluşturur oldu ki bu girişim insani temas ekonomisini, cinsiyetçi bir bakış açısından milli muhasebeyi, hane içi kaynak bölüşümünü ve sürdürülebilirliği içerir.

Bunların hepsi ikinci yanılgıma getiriyor beni; yani, sosyal sermayenin post-Washington uzlaşmasına, hem meseleleri kalkınmacı devlet etrafında ele alacağı hem de mevcut literatüründen yan çizebileceği bir temel (kavramsal açıdan kısıtlı da olsa) sağlayacağı varsayımına. Peter Evans'ın çalışmasında görülebileceği gibi, bu değerlendirme sosyal sermaye etrafında dönen daha geniş bir tartışma içerisinde doğrudur. Ancak (Dünya Bankası Evans'ın yazılarından birini kilit okuma olarak almasına rağmen) hem ekonomi hem de devlet, Dünya Bankası'nın sosyal sermaye anlayışından dışlanırlar[39]. Diğer bir deyişle, sosyal sermaye başlığı altında, iktisatçıların daha önceden dışlandıkları meseleleri ele almalarına müsaade edilir, ama iktisatçı olmayanlar ne iktisada ne de devlete yönelemezler. Bu, Woolcock'un (1998, s. 186, vurguyu ben ekledim) sosyal sermaye ile ilgili ifade ettiği umutlarıyla keskin bir tezat oluşturur[40]:

> Benzer şekilde, hem kalkınma kuramcılarının hem de politika belirleyicilerinin karşı karşıya kaldıkları sorun, dinamik ve katılımcı toplumların, sürdürülebilir eşitlikçi ekonomilerin ve *hesap verebilir kalkınmacı devletlerin* inşası için elverişli toplumsal ilişki türlerini ve bileşimlerini yaratacak, yetiştirecek ve sürekliliğini sağlayacak mekanizmaları tanımlamaktır.

Dünya Bankası'nın yorumunda kendisini gösteren, sosyal sermayenin yörüngesinden kalkınmacı devletin dışlanışının dayandığı kanıt nedir? Bu dayanak, Dünya Bankası'nın web sitesinin

yapısı ve içeriğinde ışıl ışıl parlıyor. Programa, Çevre ve Toplum Açısından Sürdürülebilir Kalkınma Bölümü'nde yer verilir[41]. İktisatçı olmayanların bakış açısından sosyal sermayenin; ekonominin ve devletin sınırlarını ihlal etmedikçe neredeyse tamamen başıboş olmasına müsaade edilir[42]. İktisatçıların bakış açısı ise Collier (1998) tarafından şüpheye yer bırakmayacak şekilde açıklanıyor. Bu açıklama iktisada ait, korunmuş, geleneksel bir alanı kontrolü altında tutuyor. Bu alan, neyin ekonominin dışında yer aldığını (sivil toplum) ve bunun nasıl anlaşılması gerektiğini belirler. Buna göre ekonomi-dışı, istenmeden ortaya çıkan bir dışsallıktır ki hükümet, şirket ya da aile arasındaki seçici etkileşim tarafından içselleştirilmeden kalır:

> Putnam'ın, bir dışsallığın içselleştirilmesinin, ilişkinin amacı açısından tesadüfî olduğu bir toplumsal etkileşim biçimi seçmesinin harika bir sebebi var. Bunun sebebi, sivil toplum içinde dışsallıkları içselleştiren toplumsal etkileşimlerin büyük çoğunluğunun tesadüfî olmasıdır. Bu kuralın üç büyük istisnası var: Bir, dışsallıkları içselleştirmek için, açıkça amaca uygun tasarlanmış toplumsal etkileşimler. Bu etkileşimlerin ilki hükümettir. Zira hükümet, ortak eylemlilikle ilgili sorunların birçoğunun üstesinden gelmek maksadıyla yapılan bir düzenleme olarak düşünülebilir... İkincisi şirkettir: Şirket içerisinde kaynaklar kısmen piyasa-dışı süreçler tarafından bölüştürülür ve bu durum, dışsallıkların içselleştirilmesine müsaade eder. Üçüncüsü ise evdir: Ev içinde kaynaklar piyasa-dışı süreçler tarafından bölüştürülür ki bu durum dışsallıkları içselleştirir. Ancak, hükümetin eylemlerini, şirketin iç örgütlenişini ve evin iç örgütlenişini; kısmen halihazırda bu konularla ilgili bir yığın çalışma olduğu için ve kısmen de bunlar diğer toplumsal etkileşimlerden çok farklı oldukları için dışlayan bir sivil sosyal sermaye kavramıyla çalışmak hassasiyet gerektirir. Hükümetin örgütlenişini, şirketin ve evin içinin örgütlenişini dışlayan toplumsal etkileşimleri "sivil toplum" olarak adlandıracağım. Bu açıdan sivil toplum evler arası etkileşimi, şirketlerin etkileşimini ve ev ve şirketler arası etkileşimi içerir.

Bu tabii ki, dikkat çekici derecede spekülatif bir sivil toplum anlayışı (ev, şirket ve hükümet anlayışlarını şimdilik bir tarafa

bırakıyoruz). Bu anlayış, bu terimlerin anlamına dair geniş literatüre ve toplum ve toplumsal etkileşimleri bu şekilde inşa etmenin analitik olarak uygun olup olmadığına değinmeyen neoklasik iktisadın eleştiriye tabi tutulmamış bir uzantısına dayanıyor. Bunun yanında bir de, farklı sebepler yüzünden parçalara ayrılan çeşitli meselelerin birbirlerinden bağımsız olduğu varsayımı var.

Sosyal sermaye anlayışları açısından Dünya Bankası içinden ve çevresinden yapılan katkıların hepsi, kimi Dünya Bankası iktisatçılarının katkıları kadar katı ve sınırlı değillerdir. Bu durum bilhassa, uygulama alanı genişledikçe, kavramın taşımakla yükümlü olduğu dağ gibi yükü teslim edersek daha iyi anlaşılır. Mesela yedinci bölümde Bebbington'ın, çatışma ve bağlamı da içerecek şekilde, ancak ilgili tüm toplumsal açıları içerdiği zaman sosyal sermaye kavramını uygun bulup kullandığı görüldü. Yine çeşitli çalışmalarında Narayan ve Woolcock'un sosyal sermayeyle ilişkilendirilen girdi ve çıktılar konusunda ve ayrıca kavramın odak noktası meselesinde aralarında bir uzlaşma sağlayarak soruları yanıtladıkları görülebilir[43].

Böylece Narayan (1999a ve 1999b) mesela, sosyal sermayenin tanımlanmasının esas itibarıyla zor olduğunu, şu hususları kabul ederek teslim eder: Toplumlar, toplumsal gruplardan oluşur, bireylerden değil; toplumlar için toplumsal bütünlük, istikrar ve refah zaruridir; toplumda bireyin ve toplumun yetenekleri arasında (A. Sen'i takiben) bir gerilim vardır; ancak bu gerilim toplumsal dışlamaya olduğu kadar sivil katılıma da yol açabilir. Bu hat üzerinde ilerlersek, sosyal sermaye ilişkisel olarak anlaşılır. Bu doğrultuda Portes (1998) şöyle diyor: "Sosyal sermayeye sahip olması için bir insanın diğerleriyle ilişkili olması gerekir ". "Sosyal sermaye, toplumun toplumsal yapıları içerisinde gömülü; insanlara, eylemlerini koordine etme ve hedeflerine ulaşma imkânı veren norm ve toplumsal ilişkiler olarak tanımlanır". Kavramı netleştirme yönündeki bu öneri, onu hem ilişkisel, hem de işlevsel kılar ve birey ile toplum (etkileşimler olarak mı anlaşılıyor acaba?) arasında bir yerde bulunur! Bu temel üzerinde sosyal sermayenin, "eğitimden gelire, sağlığa, şirket performansına, topluluk düze-

yinde ortak eylemliliğe kadar geniş bir kapsama sahip sonuçlar üzerinde" etkiye sahip olduğu düşünülür. Ancak sonuçlar devletin gömülü oluşuna, özerkliğe ve toplumsal katılıma bağlıdır. Sivil toplum da "aile ve devlet arasında bulunan alan olarak" önemlidir; açıktır ki aile ve devletin her biri diğerinden bağımsız olarak oluşturulur. Ancak neredeyse her şeyi sosyal sermaye ağının içine fırlatıp atma süreci bir diğer süreçle orta menzilli olarak tanımlanabilecek bir kuramın doğuşuyla alakalı ve daha önce dağılmış muhtelif unsurun yeniden bileşimi süreciyle tamamlanır[44]. Buna göre sosyal sermayenin iki genel türü olduğu düşünülür; bir gruba tutunma ve gruplar arasında köprü kurma[45]. Burada sosyal sermayenin kendisi, grup içi ya da gruplar arası etkileşimlerin gerçekleşmesi için, öncelikle iyi tanımlanmış gruplar varsayar. Bu gruplar iyi tanımlanmış ve belirlenmiş olsalar bile, elbette farklı sosyal sermaye türleri bunları kesecektir. Etnik kökene tutunmak, cinsiyet ile mesela desteklenebilir. Ancak sosyal sermayenin dağınıklığı giderek ilerlediği için, bu gibi ara kategorilerle çözülemez pek.

Orta menzilli yaklaşımlarda sosyal sermaye ya devleti genel olarak tamamlıyor görüldü (her ikisinin de iyi çalıştığı zamanlarda) ya da devleti ikame ettiği düşünüldü. Yani, iyi ya da kötü devletlere; iyi ya da kötü sosyal sermayeye ve buna denk düşen üç rejime sahibizdir; kalkınma, sosyal sermaye ve ikisi arasındaki tamamlayıcılık. Bu şekilde Woolcock ve Narayan (2000), orta menzilli yaklaşımı ilerletirler. Yazarlar, sosyal sermayeye dört genel yaklaşım olduğunu iddia ediyor: komüniter (yatay olarak kurumlara odaklanır), ağlar (köprü kurma ve tutunma. Bunlar iyi ve kötü biçimlerinde yataydır ve ağırlıklı olarak Granovetter'a dayanırlar), kurumsal (iyi yönetişim) ve sinerji (yatay ve dikey ya da devletin önemli olduğu, ilinti). Yazarlar, sonuncusunu tercih ediyor ve sosyal sermayeyi analiz etmek için "tikel bir topluluğu niteleyen toplumsal ilişkilerin doğasının ve büyüklüğünün; resmi kurumlarının ve kurumlar arası etkileşimin tanımlanmasına" ihtiyaç duyulduğu konusunda uyarıyorlar. Bu gibi tutumlara ve aynı zamanda sosyal sermayenin özellikle iktisat ve sosyoloji ara-

sında köprü kurarak disiplinlerarası bağ sağladığı iddiasına rağmen, iki özellik devamlı kendisini gösteriyor. Bunlar, iktisadın tamamen ihmal edilmesi ve değerlere belli belirsiz yapılan göndermeler dışında sosyal sermayenin yedinci bölümde belirtilen güçlü anlamıyla bağlamsallaştırılmasındaki başarısızlıktır. Bu durum, Narayan'ın kitlesel katılıma uzun zamandır süren bağlılığı ve kitlesel katılımla ilgili çalışmaları düşünüldüğünde paradoksaldır[46]. Aslında, bu ihmaller sebebiyle çalışmalarında dikkati çeken bir kayma oluşuyor. Bir taraftan, çatışma potansiyeli ve sosyal sermayenin potansiyel başarısızlığı soyut tanımsal tartışmalarda tamamen kabul edilir. Ancak bu başarısızlığı bir tarafa bırakma eğilimi vardır ya da onu ölçülü hale getirmek için sosyal sermayeyi başarılı kılmak, bir politika hedefi olarak ele alınır. Bu tutum, sosyal sermaye "olumlu etkileşim elde etmek amacıyla herkesin tam ve eşit katılımıyla, insanların birlikte eylemde bulunmasını mümkün kılan norm ve ağlar" olarak tanımlandığı müddetçe kalkınmayı destekler. Kısaca, beşinci bölümde tartıştığımız üzere bir kez sosyal sermayenin tanımından, ekonomiden, bağlamdan, başarısızlıktan, çatışmadan ve iktidardan kopulduğunda, Woolcock ve Narayan'ın yazıları kusursuz piyasa sosyalizminin özgürlükçü bir versiyonu olarak kolayca okunabilir! Bu açıdan yazarlar Coleman'ı tekrar ediyor ve piyasa kusurlarının dünyasında kusursuz bir toplum arıyorlar[47].

Bu tartışma sosyal sermaye kavramını nereye götürür? Daha genel olarak post-Washington uzlaşmasının bir parçası olarak bunun (birçoğu teyit edilen kavramsal eksikliklere rağmen) çok daha ilerici analitik ve politik bir gündem doğurduğunu savunanlar var. Bu Woolcock'un benimsediği ve aslında yaygın olan tutuma benziyor, tek farkla; bu sefer bu tutum Dünya Bankası içerisinde benimsenmiştir. Ancak, Sosyal sermaye Elektronik Posta Tartışma Grubu'nda belirtildiği gibi, sosyal sermayenin doğuşu ve evrimi entelektüel açıdan oldukça siyasileşmiştir. Sosyal sermayenin toplum bilimleri içerisinde ekonomizmle savaşmak için bir çerçeve sağladığı iddiası da ortaya atılabilir. Ancak, toplum kuramı içerisinde doğru düzgün bir ekonomik analiz yapılma-

dığı müddetçe, bu iddianın bir sonuca varacağından şüpheliyim. Sosyal sermayenin, uzlaşma sağlanmış bir analitik düzlemde Dünya Bankası'yla başarıyla bir araya gelme ihtimali çok daha zayıf; bu karşılaşmadan çıkacak sonuç, ortak bir tercihte bulunmak değil de, muhtemelen, eleştiriymiş gibi görünüyor. Tam da iktisadın diğer toplum bilimlerini sömürgeleştirdiği gibi, post-Washington uzlaşması da neoliberal selefine karşı muhalefeti içine alır ve böylece sosyal sermaye, toplum kuramını sömürgeleştirir. Toplum bilimciler Dünya Bankası içerisinde bir yere gelebilmek için mücadele ediyorlar ve sosyal sermaye temelinde iktisatçılarla muhatap oldukları için, bu yeri kısmen de olsa kazandıklarına inanıyorlar[48]. Başarı duygularının ne kadar gerçek olduğu bir yana, kazandıkları bu yer ne yazık ki, Washington uzlaşmasının ardından kalkınma çalışmalarının yeniden canlandırılacağı temel değildir.

"Kayıp halka" ve "toplumsal tutkal" metaforlarına geri dönecek olursak bu metaforlar, Dünya Bankası içerisinde toplum bilimcileri ve iktisatçılar arasındaki uyumun ve bunların birbirlerine bağlandıkları kısıtlı alanın mükemmel birer sembolüdür. Hem toplum bilimcileri hem de iktisatçılar, iktisadın başarısız olduğu ve bu sebeple ekonominin toplumsal ile desteklenmesi gerektiği konusunda hemfikirdir. Bu, iktisatçı olmayanlar için bir *modus vivendi* olduğu kadar, iktisatçıların verdiği bir tavizdir de aslında. Neticede iktisatçılar toplumsalı içermeye; iktisatçı olmayanlar ise toplumsalın iktisatçılar tarafından ciddiye alınmasına çalışırlar. Bu, basitçe, birbirleriyle anlaşmaya varmaları için yapılan entelektüel bir egzersiz değildir. Zira politikalar üzerine zımni bir anlaşma vardır. İktisatçılar, ekonomik mühendislik girişimlerinin, bilinen diğer adıyla yapısal uyum ve istikrar programlarının, toplumsala yeterince ilgi gösterilmediği için sendelemesinin yasını tutarlar. İktisatçı olmayanlar ise, ekonomi politikalarını ve müdahaleleri tamamlayacak bir toplumsal mühendislik umudunu taşırlar. Sonuç itibarıyla, Dünya Bankası'nın *ekonomik* analizlerindeki kıtlık müdahale edilmeden öylece bırakılır. Bunun başta gelen sebebi, analizlerdeki kıtlığın, iktisatçı olmayanlar için bir

fırsat yarattığının düşünülmesidir[49]. Kendilerine açılan bu fırsatlar kapısı karşılığında iktisatçı olmayanlar nadiren itiraz edeceklerdir. Bu kapının muhtemelen kendilerinin çekmesi sonucunda değil de diğer taraftan itilerek açılmış olması, onlar için bir şey değiştirmiyor. Ancak analitik olarak, post-Washington uzlaşması iktisadının eleştirel olarak ele alması gereken şey, tutkal ya da kayıp halka metaforları değil. Ne iktisatçılar ne de iktisatçı olmayanların, post-Washington uzlaşması bağlamında sosyal sermaye çevresinde oluşmuş oldukça yüklü analitik bölgeye girmesine gerek var. Zira bunu yapmak, öyle ya da böyle, Dünya Bankası'nın bir bilgi bankası olduğuna meşruiyet kazandırmak ve bu rolünü pekiştirmek olacaktır.

Joe Stiglitz'in Dünya Bankası baş iktisatçılığından bin yılın eşiğinde istifa ederek kurumdan erken ayrılışı, bu yorumun doğruluğunun altını çizer (gerçi kimileri bunun tam tersini söylüyor). Basında yer alan spekülasyonlar Stiglitz'in kendi iradesiyle mi gemiden atladığı, yoksa biri tarafından mı itildiğiyle ilgileniyordu. Fakat kayda değer olan, özellikle Rusya'da özelleştirme ve Doğu Asya krizinin yönetimiyle ilgili meselelerde Stiglitz'e sesini çıkarmaması ya da istifa etmesi söylendiği yönündeki iddiaların varlığı. Zira Dünya Bankası başkanı James Wolfensohn'ın Stiglitz'i açık ve kesin bir şekilde desteklediği ama istifasından bir ay kadar önce kamuoyunun gözü önünde ağzının payını verdiği görülmüştü. Bu paylama Stiglitz'in IMF'nin vaktinden önce başlattığı Rus özelleştirme programını eleştirmesi üzerine gerçekleşti. Stiglitz programı yanlış olduğu için değil, önemi geç anlaşılan haksız kazançlara sebep olduğu için eleştirmişti. Söylentiye göre, eğer Stiglitz Washington uzlaşmasının kurumlarına yönelttiği eleştirilerini yumuşatmazsa, Wolfensohn'un yeniden görevi başına getirilmesi, ancak ve ancak Stiglitz'in de facto kovulmasıyla olacaktı. Ancak konuşmalarından ve yayınlarından ve en yeni olarak da *Oxford Review of EconomicPolicy* ve *Economic Journal*'ın (o zamanın) son sayılarında yer alan makalelerinden açıkça anlaşılacağı üzere, Stiglitz'in yumuşamak gibi bir niyeti yoktu; bundan şüphe bile edilmiyordu. Stiglitz açıktan açığa ve somut adımlarla,

özellikle Doğu Asya konusunda alternatif politikalar için bastırdı, zira Doğu Asya'da reel faiz oranlarının artırılmasını tavsiye eden geleneksel IMF istikrar politikasının, muhtemelen ekonomik gerilemeyi kötüleştirici etkisi olmuştu[50].

Bu hikâyeden çıkarılabilecek makul sonuçlardan biri şu: post-Washington uzlaşması başarısız olmuştur. Stiglitz'in zorla ayrılması bu başarısızlığın bir sembolüdür. Dahası, Dünya Bankası araştırmaları esas itibarıyla basitçe söylemseldir ve (kontrolden çıkarsa) başarılı bir şekilde frenlenir. Bu yorumun doğruluk payı elbette var ancak mesele bundan çok daha karmaşık. Bizi bekleyen yeni Washington araştırma paradigmasının (tabii böyle bir şey varsa) nasıl bir şey olduğu sorusunu bir tarafa bıraksak bile, mesele bundan çok daha karmaşık. Birincisi, Stiglitz'in post-Washington uzlaşmasının sonuçlarına sıkı sıkıya yapışarak gösterdiği dürüstlük, bu sonuçların etkisini daha geniş kalkınma topluluğu içerisinde pekiştirme yönünde bir etki yapabilirdi sadece. İkincisi, Dünya Bankası'nın sosyal sermayecilerinin kaderinden bağımsız olarak aynı durum, sosyal sermaye için de geçerlidir. Washington kurumlarına karşı olmanın, güvenilirlik ve ün elde etmek için yeterli olduğu yönünde bir düşünce var. Dahası, Stiglitz'in ayrılışı hakkındaki yorumun göze çarpan bir yönü, Stiglitzci düşüncenin esaslı bir eleştiriden neredeyse tamamen yoksun olduğudur. Zira piyasa kusurları olduğu, bunların sebebinin bilgi asimetrisi olduğu ve bu kusurların fiiliyatta önemli sonuçları olabileceği düşüncesine karşı çıkmak ilke olarak birçoğumuz için imkânsız görünüyor. Bu Stiglitz ağzı, hem Washington hem de post-Washington kurumlarında kalkınma söyleminin önemli bir parçası halini aldı[51]. Zaten Stiglitz kuramsal açıdan yanlış olduğu için gitmemişti ki; sadece kuramını, Washington uzlaşmasına bağlı meslektaşlarını eleştirirken fazla ileri götürmüştü[52]. Neticede varılan sonuç şu: Post-Washington uzlaşması analitik olarak üstündür ve mesele basitçe, piyasa kusurlarını ve devletin piyasayı geliştirme gücü olup olmadığını tartışma meselesidir.

Kısaca, Stiglitz'in daha kullanıcı dostu bir söylem getirmesi dışında Dünya Bankası içerisinde post-Washington uzlaşmasını

güçlendirmeyi başarıp başaramadığı bir tarafa, kısa hükümranlığı ve acele ayrılışı dışarıdaki cazibesini güçlendirme ve kalkınma tartışmalarının kurallarını belirleme yönünde oldukça iş yaptı. Ama nihai olarak (ve en önemlisi), eğer Stiglitz bile ekonomi politikalarını ekonomik kanıtlar temelinde değiştirme konusunda yetersiz kaldıysa, bu durum, sosyal sermaye bayrağı altında yürüyen toplum kuramcıları için iki misli geçerli olmalı. Genel olarak, toplum kuramcılarının yaptığı tek iş, toplumsal etmenleri benimsemeleri yönünde iktisatçıları cesaretlendirerek onları uygarlaştırmaya çalışmak oldu. Bu sebeple, uygarlaştırmanın doğuracağı herhangi bir netice, toplumun piyasa kusurlarına indirgendiği ekonomik indirgemeciliği zayıflatacağı yerde pekiştirmeye mahkûmdur.

10

Kayıp Halkanın Uzunluğu: Sosyal Sermayeyi Ölçebilir miyiz?

Giriş

Son bölümde açığa çıktığı üzere, literatürde sosyal sermayenin nasıl ölçüleceği konusuna az çok ilgi gösterilmiştir. Bunun nedeni, kavramın muğlak ve çeşit çeşit farklı biçimlerde tanımlanması, nitel değişkenlere dayanıyor olması (güvenin, sivil bağların ve katılımın derecesi gibi), sosyal sermayeyle ilgili standart araştırmaların yokluğu ve istatistiksel sebeplerle bir toplam ölçü elde etme arzusudur. Bu bölümün amacı, sosyal sermayenin kuramsal bir nesne olarak ölçümünü incelemektir. Bu sebeple saydığımız zorlukların çoğunu bir tarafa bırakacağız[1]. Çünkü bu zorlukları bir anlık göz ardı etmeden, ölçümün ne olduğu ve nasıl yapıldığı soruları karanlıkta kalacaktır. Bu bir zayıflık. Ancak bu zayıflığın bile üstünü örtülmeye meyilli başka zorluklar var; herhangi bir ölçme tekniğini uygulamaya sokmaya kalkınca karşımıza çıkan zorluklar mesela. Bu bölümün içeriği, Dünya Bankası Sosyal Sermaye Elektronik Posta Tartışma Grubu'na başvurmadan önce tasarlanmış olmasına rağmen, altıncı sayıda o dönemin grup moderatörü Michael Woolcock'un sorusuna bir yanıt olarak değerlendirilebilir[2]:

> Sosyal sermayenin farklı boyutlarını içeren ve diğerleriyle bileşim halindeki kimi boyutların; anarşiden şiddete, işbirliğinden refaha kadar farklı farklı sonuçlar doğurabileceğini kabul eden

> kavramsal bir çerçeveyle başlamak zorundayız. Bu, tek bir sosyal sermayenin ya da sosyal sermaye indeksinin, bilhassa farklı milletlere uygulandığında oldukça sorunlu olduğunu ima ediyor. Yine de, bu temel sorunun sosyal sermayeye özgü olduğunu düşünemiyorum bir türlü: Aranızdaki bir iktisatçı, diğer "sermayeleri" ölçerken bu sorunların üstesinden nasıl geldiklerini bizlerle paylaşabilir mi lütfen?

Sosyal sermaye kavramı ve onunla ilişkili ampirik çalışmaların (kısa bir zaman geçmiş olsa da) bu meseleler yeterli derecede açığa kavuşturulmadan bu kadar ilerlemesi hayret verici. Ölçüm sorunlarının daha önce nasıl ele alındığının görmezden gelinmesi gerçekten ürkütücü; bilhassa, yeni terminolojik başlığı altında sosyal sermaye literatürünün daha önceki kuramsal literatürü nasıl talan etmeye yatkın olduğu bilinirken.

Kısaca, Woolcock, tek bir sosyal sermaye indeksinin kabul edilemez olduğu ve bu yargıya iyi bilinen ve köklü iktisat literatüründen erişilebileceği hakkındaki sezgilerinde haklıdır. İktisatçılar, sosyal sermaye literatürüne katkıda bulunma (hatta egemen olmaya kalkma) konusunda çekingen davranmamışlardır; ama yine de bu meseleler sosyal sermayecilerle paylaşılmamıştır. Büyük ölçüde bunun sebebi, faaliyette bulundukları analitik ve ampirik alan çok daha dar olmasına rağmen yıkıcı sonuçlar doğurmuş olan sosyal sermayecilerin iktisat içerisinde bir kenara atılmış olmasıdır. Aşağıda yer alan üç bölümün her birinde iktisadın, sosyal sermayenin ölçümüyle ilgili sorunları ele aldığı farklı yollar sergileniyor ve (son örnek dışında) oldukça kötümser sonuçlar çıkarılıyor. Daha olumlu taraftan ise, son örnek sosyal sermayenin ilkesel olarak nasıl ölçüleceğine dair sonuçlar çıkarıyor. Ancak bu ilkesel ölçme, tahmin edeceğiniz gibi, sosyal sermayenin bağlamsal içeriğinin bir köşeye bırakılmasına bağlı. Netice itibarıyla, nesnelerin anlamının bilhassa iktisat dışında görünür hale geldiği tüketim üzerine olan bir diğer literatür dizisine atıfta bulunarak, sosyal sermayeyle ilintili bütün entelektüel teşebbüsleri sorgulayan sondan bir önceki bölüme geçebiliriz. Son bölüm ise daha geniş sonuçlar çıkarıyor.

Bir fayda olarak sosyal sermaye

Sosyal sermayenin ölçülmesinde karşılaşılan sorunlardan biri şudur: Sosyal sermaye birçok bireyi, eylemi ve davranışı içerir. Bütün bireylerin aynı ve bütün bireysel eylem ve davranışların ise bir diğerinin dengi olduğu varsayılarak işe başlandığında ölçmek kolaydır. Bu varsayımla, bireyler arasındaki etkileşim sayısını toplarız basitçe. Altta yatan varsayımları az da olsa gevşeterek ölçüm konusunda biraz daha ilerlemek mümkün. Eğer planlanmış etkileşimler her zaman ve kimi sabit oranlarda birbirinin dengiyse ve bu oranlar birbirleriyle uyumluysa; o zaman ölçüm yine sorunsuz devam eder. Söylemek istediğimiz şu: Bir bowling kulübüne üye olmak komşunuza güvenmekten iki kat değerli; suç çetesine üye olmaktan zıt yönde (olumsuz sosyal sermaye) üç kat değerlidir. Bu da demektir ki, suç çetesine üye olmak bowling kulübüne üye olmanın eksi altıda biri kadardır. Geriye tek bir mesele kalıyor: Acaba sosyal sermaye miktarını hesap etmek için kaç birim mafya ya da komşuluk gereklidir? Bu ise basitçe bir büyüklük ve köken sorunu.

Bu basit varsayımları (ki bu varsayımlar hem analizi hem de politikaları muhtemelen aşırı derecede basitleştirir) terk ettiğimizde, doğal olarak sorunlar ortaya çıkıyor. Birey, *s* ile ifade edilsin. *s* ile etkileşimde bulunan diğer birey de *r* olsun. Şimdi, *s* ile *r* arasındaki etkileşime odaklanalım ve bu etkileşimi k_{rs} olarak tasarlayalım. Elimizdeki mevcut tek eylemin yoğunluğunun *s*'ye göre farklılaştığını ve değiştiğini varsayalım[3]. Birey açısından durum şu vektör ile eksiksiz tanımlanabilir: $k^r=(k_{r1}, k_{r2},..., k_{rt})$. Burada toplum *t* insandan oluşmaktadır. O halde soruyu yeniden sorabiliriz: Acaba r_{th} birey için sosyal sermayeyi nasıl ölçeriz?

Bu sorun iktisatçılar için şaşırtıcı derecede tanıdık; bu, bir değerin *k* vektörlerinin tanımladığı gibi bir vektör uzayından türevinin alınması işidir. Sorunun en bilinen iki biçimi, tüketim mallarının (hatta emek ve atık gibi olumsuzların bile) *k* vektörünü faydaya dönüştüren fayda fonksiyonu *u(.)* ve üretici girdilerin vektörünü çıktıya dönüştüren üretim fonksiyonu *f(.)*'dur. Sosyal sermaye, kendi ayarlamaları olan net bir çıktı olmadığı için, üretim

fonksiyonuyla değil de, fayda fonksiyonuyla uygun bir benzetme yapılabilir...ve bu benzetme harika bir iş çıkarır.

Önce tek ve yalnız bir birey, *m(k)*, için ölçüm yapma sorununu düşünelim. Gerekli olan tek şey, elimizdeki mevcut tek niteliği içeren (ki bu tek nitelik, sosyal sermayenin tek bir unsurundaki artışın, bütün olarak sosyal sermaye miktarını artırdığı tüketim kuramını doyurmaz) vektörleri, *k*, düzenlemektir. Genel olarak, iktisat, fayda fonksiyonlarının varlığını varsayar, buna tekabül eden kayıtsızlık eğrileri *k* vektörlerinin sıralanışını temsil eder. Sosyal sermaye bağlamında kayıtsızlık eğrileri, birbirlerinin dengi olan etkileşimlerin farklı bileşimleri olacaktır. Ancak iyi bilindiği üzere, bu gibi fonksiyonların faydası ve ölçümü (eğer varlarsa tabii) fonksiyonlar monotonlaşıncaya kadar geçerlidir sadece. Bu durumda söyleyebileceğimiz tek şey, daha az ya da daha fazla sosyal sermayemiz olduğudur, mutlak anlamda ne kadar sosyal sermayemiz olduğunu söyleyemeyiz. Eğer *m(k)* bir ölçüt ise, *n(m(k))* da *n(.)* monotonik fonksiyonun ölçütüdür. Başka bir değişle, sosyal sermayenin ölçüsü sadece rakamsal olabilir.

Değinmemiz gereken dört husus daha var. İlki, ölçüm fonksiyonundan tikel sıralamaya geçerek ters yönde bir iş yapılır. Fonksiyon, halihazırda verili olan sosyal sermayelerin sıralamasını temsil eder. İkincisi, böylesi bir temsil var olmak zorunda değil. Eğer altta yatan sıralama sürekli değilse, ölçüt *m(k)* da yoktur. Devamlılık, sözlüksel olarak bilinen sıralamaları dışlar; zira sözlüksel sıralamalarda (düşük tabakadan) bir bireyle (*b*) girişilen belirsiz büyüklükteki ilişkiler, elit bir bireyle (*a*) girişilecek en ufak bir ilişkinin eksikliğini telafi edemez[4]. Sözlüksel sıralamanın, tüketim bağlamında (bariz olarak, diyelim) geçerliliği vardır ama toplumsal etkileşimler keskin hiyerarşilere ve dışlamalara tabi oldukları için, sosyal sermayenin evreninde de muhtemelen yaygın bir biçimde bulunabilirler. Üçüncüsü, hem kuramsal hem de ampirik çalışmalarda bu meseleler yaygın olarak bir tarafa bırakılır ve bireylerin *k* malıyla ilgili altta yatan tercihlerinin tek bir fayda fonksiyonuyla (*u*) temsil edildiği varsayılır. Giriş metinlerine ve sınır araştırmalarına üstünkörü de olsa göz atmak, bunu fark et-

mek için yeterli olacaktır. Eğer uygulama, seçilen fayda fonksiyonunda gizli olarak bulunan ordinal ölçümlere dayanıyorsa sadece, o zaman bu bir sorun olmayabilir. Ancak eğer herhangi başka bir şey karşısında ölçüm yapılacaksa, bu bir fark yaratacaktır. Zira diğer mevcut monotonik ölçütlerin herhangi birinin değeri sonsuza götürülerek ordinal ölçüm temsil ediliyor olsaydı, sonuç farklı olacaktı. Dört, bunlar lisansüstü ya da lisans düzeyinde standart ders materyali olduğundan, tesadüf ettiğimiz iktisatçı bir arkadaşınıza bu çıkarımlarımızı göstermek utanç verici olabilir.

Bu sorunlar, tek bir bireyi ölçmeye kalkarsak karşımıza çıkar. Çok sayıda bireyden oluşan bir toplum için bu sorunlar daha da derinleşecektir. Farklı toplumların karşılaştırmasını yapma işini ise düşünmek bile istemiyorum. Şimdi etkileşimde bulunan bireylerin "toplumuna" girelim[5]. Bireysel sosyal sermayelerin (k^1, k^2,...k^t) vektörleriyle ilgili bir ölçüte ihtiyacımız var, o da M olsun. Yine iktisadın iyi bilenen sorununun bir benzeri hemen kendisini gösterir. $M(k^1, k^2,...k^t)$, ya herkes için (r) mal vektörleri (k^r) üzerinde toplumsal refah fonksiyonuna tekabül eder. Ya da (tercih bu yöndeyse), bireysel sosyal sermayelerin birbirlerinden yeterli derecede bağımsız oldukları varsayılırsa, bireysel sosyal sermayenin ölçüleri vektörünün üzerinde toplumsal refah fonksiyonuna tekabül eder, ki bu ikinci şıkkın zorlukları daha önceden aydınlatıldı ($M(m_1(k^1),m_2(k^2),...m_t(k^t))$). Toplumsal refah fonksiyonu üzerine olan literatür oldukça köklüdür. Ancak iktisatçılar devletin, basitçe, toplum adına takip ettiği kendi refah fonksiyonuna sahip bir birey gibi olduğunu varsaydıkları için, bir kez daha bu literatürün yansımalarını bir kenara iterler. Teknik olarak, bireysel sosyal sermayeden toplam sosyal sermayeye geçişte karşımıza iki temel mesele çıkıyor. İlki şu: Bireysel sosyal sermayeleri birbirlerine karşı konumlandırabilmek için onlara nasıl bir ölçü atamak gerekir (seninkiyle karşılaştırıldığında benim sosyal sermayem ne kadar eder)?[6] Matematiksel iktisadın bir kolu, bu sorunlara oldukça farklı bir yaklaşım (toplumsal tercih kuramı) getirir. Bu yaklaşımın sonuçlarını bir sonraki bölümde ele alacağız.

Kısaca, sosyal sermayenin ölçümünde yığılma ve kişiler arası karşılaştırmayla ilgili çok ciddi sorunlar var. Fiziksel açıdan bütünü (ilişkilerin sayısı, mesela), ilişkilerin ne olduğuna, kimlerin elinde olduklarına ve nasıl bölüşüldüklerine göre farklı bir şekilde ölçebiliriz. Vurgulamamız gereken nokta şu ki bu sorunlar, ölçütün nasıl kullanıldığından bağımsız olarak ortaya çıkar. Genel olarak, ister kuramsal ister ampirik olsun bu kullanım, sosyal sermayenin bireysel, toplumsal ya da ara seviyeleri temelinde, ekonomik sonuçları ya da diğer sonuçları açıklamaya yönelir. Bunun ışığında, uygulamalı iktisatla (özel olarak tüketici talebiyle) kurulan benzerlikler takip eder hemen. Zira fayda fonksiyonları, tüketimi öngörme ve hesaplamanın temeli olagelmiştir. Benzer şekilde, sosyal sermaye, sonuç vermeleri için kaynaklarla etkileşime girer. Bu alandaki en bilinen sorunlar, yığılmayla ilgili olanlardır. Buna göre talep, bölüşüme ve kişiler arası farklılıklara bağlıdır; başka özel bir varsayım yoksa. Görüldüğü gibi, sosyal sermayenin farklı bileşenlerine birbirlerinden bağımsızmış gibi yaklaşmak (mesela, beslenme gereksiniminin, giyinme gereksiniminden bağımsızmış olması gerektiği gibi), çok özel varsayımları gerekli kılar. Ek olarak, ister toplam seviyesinden isterse hane seviyesinden yontulan yöntemler aracılığıyla olsun, kuram ve tahmin teknikleri fazlasıyla karmaşık ve detaylı hale geldi[7]. Sosyal sermayeciler, bu yöntemleri kullanabileceğimiz araştırma malzemelerini sağlıyor ama bunların farkına fazla varılmıyor gibi görünüyor.

Sosyal sermaye nedir?

Dünya Bankası Sosyal sermaye Elektronik Posta Tartışma Grubu (sayı 5) içerisinde profesör Varshney, şöyle bir yorum yapıyor[8]:

> Sosyal sermayenin nasıl ölçüleceğini düşünürken, "fiziksel sermayenin" nasıl ölçüleceğine dair iki eski Cambridge tartışmasını okumak anlamlı olur mu acaba? Eğer doğru hatırlıyorsam bu, Joan Robinson ve Robert Solow arasındaki bir tartışmaydı. Robinson, sermaye stoklarını ölçmenin kuramsal açıdan savu-

> nulabilir bir yolu olmadığını iddia ederken Solow, konuyla ilgili sorunların çok ciddi olduğunu ancak yine de ölçümün yapılabileceğini savunuyordu. Hafızama dayanarak konuşuyorum ama elimizde en azından, politik ekonominin güçlü iki beyninin eski bir girişimleri var ki bunlardan biri (Solow) Nobel Ödülü kazanmış; diğeri ise Nobel ödülü kazananları yetiştirmiştir (Robinson, A. Sen'in hocasıdır). Bu tartışmada, kullanım potansiyeli yüksek bir şey olabilir ve bu bizi tekerleği yeniden keşfetmekten kurtarabilir.

Moderatörün yanıtı ise şu:

> Aslına bakarsanız (...) belki okurlarımızdan biri toplumsal alanlardaki bu ve diğer önemli ölçüm tartışmalarıyla ilgili bir giriş yapabilir (ya da bizi yönlendirebilir). Tarihten alacağımız "çok sayıda ders" olduğuna eminim.

Elbette tarihten çıkarılacak dersler var ama bu dersler alınmadan sosyal sermayeye bu kadar ilgi gösterilmiş olması da son derece rahatsız edici.

Cambridge'in sermaye tartışması ya da eleştirisinin, birbirleriyle karmaşık bağlantıları olan bir dizi farklı unsuru ve amacı var. Bu tartışma, hem kuramsal hem de ampirik meseleleri içerir[9]. Genel anlamıyla sorun şu: Hem sermaye hem de tüketim malı olarak işlev gören tek bir meta olduğu varsayılan bir ekonomi modelinin geçerliliği ne kadar olabilir? Beklenildiği gibi yanıt şu: Bu modelin bulguları, birden fazla mal ile oluşturulan modellere aktarılamaz ve bu modeller için geçerli olamaz[10]. Daha özel olarak bu yanıt şunu diyor: Sermayeyi, sermaye ve emek arasındaki bölüşümün ya da çıktının seviyesini belirlemenin temeli ve fiziksel bir miktar olarak ya da kimi başka ölçülerle tanımlamak imkânsızdır. Sermaye; verili tercihler, verili teknoloji, tam istidam ve tam rekabet gibi kısıtlayıcı varsayımlarla bile mantıklı bir şekilde ölçülemez ve önemli ekonomik sonuçları açıklamak ya da ölçmek için kullanılamaz. Sermaye yoğunluğu ve kâr oranı arasında bir ters ilişkinin varlığı gibi basit sonuçlar ve hatta kişi başına sermaye yoğunluğu ve çıktı arasındaki pozitif ilişki bile buradan çıkarılamaz. Sorun şu ki, (hadi diyelim ki sermaye

için bir tane ve tüketim için de bir tane olmak üzere) birden fazla mal için bir hesaplama yapacağımız zaman, sermayenin ekonomik amaçlar doğrultusunda (fiziksel de olabilir) hesaplanması, iki malın karşılıklı evrimine bağlıdır. Sermayenin ekonomik değeri sadece onun fiziksel miktarına bağlı değildir; bir tüketim dalgasının zaman içerisinde nasıl tedarik edildiği de değerlendirmeye dahil edilir[11].

Bunun sosyal sermayenin ölçülmesiyle ne alakası var? İlk olarak, şu ya da bu biçimiyle nicel olduğu müddetçe, sosyal sermayenin ölçülmesinde ilke olarak bir sorun yoktur. Ancak (daha önce değinildiği ve aşağıda yeniden yer verileceği üzere) böylesi ölçümler, istenilen bütün özellikleri içermeyebilir. İkincisi, bu hesaplama ekonomik ve toplumsal sonuçları açıklamak için kullanıldığında, neredeyse kaçınılmaz olarak sorunlar ortaya çıkar. Bunun nedeni basit. Sosyal sermayenin yaratılması ve korunması için kimi kaynaklara gereksinim olduğunu varsayalım. Sonrasında, diyelim ki, sosyal sermayenin genel seviyesini hesaplamadan önce bu kaynakları elde etmek zorundayız. Bunu yapmak içinse, kaynaklara bir değer biçmek zorundayız. Kaynaklar, sosyal sermayenin kendisi karşısında (ya da ona denk şekilde) fiziksel olarak hesaplanabilir değillerse, kaynaklara biçtiğimiz değer üzerinde sosyal sermayenin ekonomik etkilerini bilmemiz gerekir ki sosyal sermayeyi ölçebilelim! Yani, kırılmaz bir döngünün içinde kısılıyoruz. (Varsaydığımız) ekonomik sonuçlar üzerinde sosyal sermayenin etkisini hesap edebilmek için, sosyal sermayeyi ölçeceğimiz bu ekonomik sonuçları bilmemiz gerekir[12].

Bu tartışmadan iki önemli sonuç çıkarılabilir. İlki, Cambridge eleştirisinin sonuçları ana akım iktisatçıların direnişiyle karşılaşmış olmasına rağmen köklüdür ve iyi bilinir. Yine de bu sonuçlar, kuramsal ve ampirik çalışmaları takip edebilmek için görmezden gelindi. Eleştirinin kabulü 1970'lerde zirveye ulaştı. Ancak radikal ekonomi politiğin düşüşüyle, günümüzde varlığını sürdürmüyor olabilir[13]. Aslında, eleştirinin ortaya çıkışını teşvik etmiş ve özellikle alakalı olduğu bir alan, büyüme kuramıdır (ve hesaplamadır). Büyüme kuramı, son on yıl içerisin-

de yeni (içsel) büyüme kuramı olarak ana akım içerisinde ve Cambridge eleştirisinin yıkıcı etkilerinden az ya da çok habersiz olarak tomurcuklandı. Ek olarak (kendi alanı içerisinde geçersiz olsa bile), mesela Knack ve Keefer (1997) ve Temple'da (1998) olduğu gibi, sosyal sermayeye uygulanabilsin diye neredeyse içgüdüsel olarak genişletildi. Kısaca, sosyal sermayenin ölçümü açısından sermaye kuramının Cambridge eleştirisinden öğrenmesi gereken dersler var; hatta bu derslerden ilki, ana akım iktisadın, bu dersi öğretecekler tarafından ders müfredatının ilk sıralarına yerleştirilmeyeceğidir!

İkincisi, Cambridge eleştirisinden çıkarılacak en basit analitik sonuç (içerisinde bulunduğu kuram ve yönteme bakmaksızın), sosyal sermayenin (eğer bu kavram kullanılacaksa), kendisinin hem bir sebep hem de bir sonuç olduğu bir çerçevede anlaşılması gerektiğidir. Sosyal sermayeyle ilişkilendirilen etmenler, ekonomik ve toplumsal sonuçlara sahiptir. Karşılığında ise bu sonuçlar, sosyal sermayenin üretilmesini etkiler. Bu iki süreç, birbirlerinden bağımsız değildir. Aralarındaki etkileşimin nasıl inceleneceği ise, ilerleyen bölümlerde ele alacağımız başka bir mesele[14].

Toplumsal bir tercih olarak sosyal sermaye[15]

Üç kişiden (*A,B,C*) oluşan bir toplum düşünelim. Bu üç kişinin üye olabilecekleri üç kulüp olsun (*X,Y,Z*). A, kulüpleri tercihine göre sıralar: *X, Y, Z*. B için bu sıralama şöyledir: *Y, Z, X* ve C için ise şöyle: *Z, X, Y*. Aşağıdakilerden hangisinin daha fazla sosyal sermayesi olur acaba? *X* ve *Y*'i karşılaştıralım. Hem A hem de C, X'i Y'den daha üst sıraya koyuyor. Bu sebeple, kulüp X'in getirdiği sosyal sermayenin (*ceteris paribus*) kulüp Y'den fazla olduğunu düşünmek makul görünüyor. Ancak, bakınız, aynı mantık bize kulüp Y'nin getirdiği sosyal sermayenin kulüp Z'den ve kulüp Z'nin sosyal sermayesinin de kulüp X'den fazla olduğunu söylüyor.

Gördünüz mü, oylama paradoksu olarak bilinen kısır döngüyü yakaladık! Bu durumun üç sonucu var. Birincisi, sosyal sermayenin hesaplanması, iktisatta azımsanmayacak bir literatüre ege-

men olan toplumsal tercih kuramının dengi olarak oluşturulabilir. Mesela, sadece bir kulübe sahip bir dünyada, devletleri (bu sefer *A*, *B* ve *C* devletleri temsil etsin) karşılaştırdığımızı düşünelim. Bireysel toplumsal etkileşimler, etkileşimlerin dünyanın farklı devletleri üzerinde ima ettiği tercihler açısından da yapılandırılabilir. Böylece toplumsal tercih kuramı bireysel düzeyde kalmamış, devletler arası bir analizi de içermiş olur. Sonuçta sosyal sermayeyi ölçmek ya da sıralamak, bireysel düzenlemelerin görünüşü arkasındaki toplumsal düzenlemenin farkına varılmasını gerektirir. İkincisi, toplumsal tercih kuramı, aksiyomatik bir yaklaşımdan kaynağını alır ki bu durum, önceki bölümlerdeki yaklaşımlarla bir ölçüde tezat oluşturur. Sosyal sermayenin düzenlenişinin hangi özelliklere yeterli derecede sahip olmasını isterdik acaba? Mesela, bireylerin eylemlerine ya da tercihlerine olumlu cevap verebilsin mi? Üçüncüsü, Arrow'un imkânsızlık kuramının ağırlığı, toplumsal seçim kuramının üzerine çöker; oylama paradoksu bunun özel bir örneğidir[16]. Fiiliyatta, oylama paradoksunu çözmede çoğunluk oyunun başarısızlığı bir örnektir. Açıkça, bireysel düzenlemelerin görünüşlerinden, alternatiflerin bir düzenlenişini yapılandırmanın koşulları aslında oldukça mantıklıdır ama ne yazık ki yeterli değildir. Toplumsal tercih ve bunun yansıması olarak sosyal sermaye düzenlemeleri imkânsızdır.

Bir kere daha, iktisatçıların bu gibi ölçme sorunlarına gösterdikleri tepki öğretici oldu. Eğer ölçme sorunları açıklanırsa, çoğu iktisatçı toplumsal tercihin etik olarak imkânsız olduğunu kabul eder; ancak omuz silker ve devam eder. Ne yazık ki, sadece literatüre katkı yapan iktisatçılar sorun hakkında detaylı bilgiye sahip oluyorlar. Bu bağlamda Arrow'un imkânsızlığı o kadar da uzakta görünmüyor. Mesela, farz edelim ki, kulüplerin sıralaması birbirlerine çok yakın olsun. Böyle olunca oylama paradoksu pek mümkün olmaz ve imkânsızlık kuramının sonuçları da verimsiz olur[17]. Daha genel söyleyecek olursak, sosyal sermayeyle ilişkilendirilen etmenler birbirleriyle bağıntılı olma eğilimindelerse, o zaman ölçme meselesinde bir tuzak bizi beklemiyor olabilir.

Kendi çalışmam açısından daha önemli olan şey, konu dışı al-

ternatiflerin bağımsızlığı aksiyomunun reddidir[18]. Oylama paradoksunda bu aksiyom ikili gruplar temelinde karşılaştırmaların yapılmasına izin verir; Z'nin yerine bakılmaksızın X ile Y karşılaştırılır, ardından X'in yerine bakılmaksızın Y ile Z karşılaştırılır. Bu, bizi oylama paradoksunun döngüsüne götürür. Ancak, tercihlerin düzenlenişinin bütünü üzerinde yapılacak nedensel bir inceleme; bireyler, kulüpler ve bunların etkileşimi arasında eksiksiz bir simetri olduğunu ortaya çıkarır. Kulüp ve bireylerin özgüllüğüyle ilgili başka bir kriterin yokluğunda, sosyal sermayenin ölçümünün her bir kulübü eşdeğer alması gerektiği aşikardır; aynı, toplumsal tercihi ya da sermayeyi eşdeğer olarak aldığı gibi.

Bu temel üzerinde, sadece Arrow'un imkânsızlığını çözmek değil, aynı zamanda başka türlü amaçlarını yitirecek olan diğer aksiyomları da kapsamak mümkündür (analize daha fazla kulüp ve/veya birey eklemenin, toplumsal tercih üzerindeki etkisiyle ilgilenen aksiyomlar mesela). Uzun bir hikâyeyi kısa kesersek, sosyal sermayenin özgüllükleriyle ilgilenmenin getirdiği bazı sezgisel değişikliklerle birlikte sonuç, bireylerin ederine (kimileri diğerlerinden daha değerli olabilir) ve bireylerin kulüp tercih sıralamasının değerine eşit olur. Sosyal sermaye, seçilen ağırlık sistemine yansıyan rakamların tümüne göre düzenlenir.

Ne ilginçtir ki, sosyal sermayeyi hesaplamanın bu biçimlerinin, zaman zaman fiiliyata da geçirildiği oldu, hem de ilgili literatüre hiç başvurulmadan. Bu uygulama hiç de şaşırtıcı değil. Zira bu, bir yandan eldeki unsurlar arasındaki ilişki türlerinin ve/veya birey türlerinin ağırlık derecelerinin değişmesine izin verirken, başka türlü eşitlenemeyecekler arasında bir orantı kurmanın da en doğal yoludur. Ancak, başka bir çalışmada, toplumsal tercih kuramının ampirik olarak uygulanışı, bu kuramın sosyal sermayenin ölçülmesi için çok uygun olduğu fikrini istemeden de olsa daha ileri götürdü[19]. Zira sosyal sermayenin unsurları sıklıkla ve/veya biçimini alır: Bir kulübe üyesinizdir ya da değilsinizdir; birine güvenirsiniz ya da (güven derecesine göre notlanabilse de) güvenmezsiniz[20]. Bu açıdan sosyal sermayeye sahip olmak, dayanıklı tüketim mallarına sahip olmaya benzetilebilir. Bunlardan

birine ya da bir kaçına sahipsinizdir ya da değilsinizdir. Dayanıklı tüketim mallarının, bu mallara sahip olan tikel hanelerin oranı gibi tekniklere göre toplumsal olarak düzenlenebildiği gibi, sosyal sermayenin farklı türleri de düzenlenebilir. İlke olarak, bireyler sosyal sermayenin bütün unsurlarını bir düzene veya sıralamaya koymuş olsalar bile, fiiliyatta sadece gerçek katılım afişe olacaktır. Mesela, iki kulüpten her birine üye olmayan ya da her ikisine birden üye olan hanelerin, bu kulüpleri nasıl sıraladıklarını bilmiyoruz. Ancak her ikisine birden üye olan ya da olmayanların sıralamasından bunu çıkarabiliriz. Böylece, sonucu farklı birey grupları ve farklı kulüp gruplarına ayırmak mümkün olacaktır.

Toplumsal normlar ve sosyal sermayenin ölümü

Kısaca, sosyal sermayeyi ölçmek mümkündür. Ancak, farklı ölçme sorunlarından derlenen yukarıdaki tartışma, önemli sonuçlar ve çekinceler getiriyor. En basitleştirilmiş koşullarda bile sosyal sermaye için seçilen ölçüler, sadece şans eseri en temel niteliklere sahip olabilir[21]. Dahası, yukarıdaki tartışmadan üç merkezi ders çıkarılabilir. Birincisi, sadece ölçümün kendisi bile bireylere ya da birey topluluklarına yüklenmiş ağırlıklara ve sosyal sermayenin ya da hepsi bir arada alındığında, etkileşimlerin farklı farklı bileşenlerine bağlıdır. İkincisi, herhangi bir nedensel analiz (kuramsal ya da ampirik) sosyal sermayeye (mesela ekonomiyle etkileşimi açısından) hem sebep hem de sonuç olarak değinmek zorundadır. Üç, bu muammaların her biri, elimizde farklı sosyoekonomik grupları (ki bu toplumsal seçim kuramı içerisinde kısıtlanmış bir alandır) kesen standart sosyal sermaye kalıpları varsa, gayet basitleştirilebilir.

Bu son nokta, toplumsal normların dünyasına girmemiz için bir kapı açar. Toplumsal norm düşüncesi, sosyal sermaye çalışmalarıyla yoğun bir şekilde ilişkilendirilir, zira bir norm sıklıkla sosyal sermayenin bir biçimi (ve kaba, yalıtık optimizasyon davranışını ihlal etmek için potansiyel bir kaynak) olarak anlaşılır. Bu bağlam içerisinde, sosyal sermaye ile dayanıklı tüketim

malları mülkiyeti arasındaki yakınlık oldukça öğreticidir, çünkü toplumsal seçim kuramı, dayanıklı tüketim malları mülkiyetine dair toplumsal normların ampirik incelemesini yapabilmek için genişletilmiştir. Daha sonra, yiyecek tüketiminde yer alan toplumsal normları (yeme alışkanlıklarımız sağlıklı mı, sorusu mesela) araştırmak için yeniden genişletildi[22]. Bu çalışmada (teknik tanımlar ve ampirik uygulamalarla desteklenen gayri biçimsel bir açıdan), toplumsal norm düşüncesini tanımlamak için iki unsur kullanılır. Bir taraftan toplumsal normlar aksiyomatik olarak türetilir. Toplumsal seçimde olduğu gibi, (gözüken) tercih edilen model olarak (dayanıklı mallar örneğinde mülkiyet modeli; sosyal sermaye örneğinde toplumsal etkileşim modeli) türetilir. Diğer taraftan, normun ne derece köklü ya da yaygın olduğuna değinmek önemlidir. Mesela, nüfus içerisinde norma uyma düzeni nedir?

Son noktanın önemi bir kaç yoldan gösterilebilir. İlk olarak yukarıda değindiğimiz oylama paradoksunu düşünelim. Aksiyomatik açıdan norm, esas itibarıyla, farklı kulüplerin eşit olduğudur; bu sonuca varılması gerekir. Ancak, hangi kulübe üye olduğunuza hiç mi hiç aldırmadığınızda da aynı sonuç doğru olacaktır. Ölçme konusunda normlar aynıdır, ama birbirleriyle uyumlu değillerdir. İkincisi, bu noktadan hareketle, bir normun yokluğunun farkına varmak ve paradoksal olarak, bu eksikliğin bir norm olduğunu anlamak önemlidir. Sosyal sermaye bağlamında güvensizlik, sivil katılım eksikliği ya da yüksek ama tesadüfi güven ve katılım kalıpları normal olabilir. Bunların, güçlü ve tek tip kalıplar kadar açıklanması gerekir. Üçüncüsü, literatürde kabul gördüğü gibi, sosyal sermayenin hem seviyesine hem de dağılımına dikkat edilmesi gerekir. Sosyal sermaye, ilişkilendirildiği kalıplardan bağımsız tanımlanamaz; aynı, bir ağ olarak sosyal sermayeye değinirken farkına vardığımız gibi.

Toplumsal normların tanımıyla ilgili bu kadar söz yeter. Peki, bu tanımları sebep-sonuç ilişkisi içerisine nasıl yerleştiririz? Bu konuda tüketimle ilgili daha genel çalışmalar öğretici olabilir. Toplum bilimleri içerisinde tüketimle ilgili literatür diğer bütün

konulardan çok daha hızlı büyüdü (küreselleşmenin son dönemdeki hortlayışı galiba bir istisna teşkil ediyor)[23]. Herkes, disiplinlerarası olunması gerektiğinde hemfikir. Her bir disiplinin içe dönük kendi geleneği var ve toplum bilimleri içerisinde bir sentez meydana getirme arzusu henüz gerçekleşmedi. Bu sebeplerden ötürü, tüketim literatürü sosyal sermaye çalışmalarına tavsiyelerde bulunabilir. Böyle bir bağın sadece ilkesel ve fazla dolaylı olduğu düşünülmesin diye kolayca gözden kaçan bir noktayı vurgulamamız gerekli: Tüketim normları, sosyal sermayenin aldığı, önde gelen bir biçimdir; bu tüketim normlarından biri de, kamusal ve özel davranış biçimlerini ve ulusal gelenekleri kısmen belirleyen tüketim kültürleridir[24].

Tüketim literatürünü gözden geçirerek[25], disiplinlerarasılığın bir görünüp bir kaybolduğunu savunmuştum. Bunun sebebi, disiplinler içerisindeki yatay yaklaşımlar dediğim şeyin, en basit şekilde söylersek, birbirlerinin tepesine yığılmış olmasıdır. Yatay diyerek, sıklıkla özgül vaka incelemelerinden çıkarılsa da, bir bütün olarak tüketime genellenen analizlerden bahsediyorum. Mesela iktisatta, faydanın maksimizasyonu olarak anlaşılan ve bütün malların tüketimini açıklama iddiasında bulunan bir tüketim kuramı vardır (ilginçtir ki kuram, malların ve bireylerin doğasından hiç bahsetmeden, en biçimsel şekilde yapar bunu). Sosyoloji, taklit ve farklılaşmaya ya da kimliklerin oluşumuna vurgu yaparken, psikoloji tüketimin altında yatan sebep çeşitliliğini ele alır. Sonuç itibarıyla, disiplinlerarası bir tüketim kuramı, birbirleriyle örtüşmeyen etmen ve kuramları birleştireceği bir gelecekle karşı karşıya kalır.

Dahası, tüketim literatürüne yüzeysel bir şekilde göz atmak bile, bu kuramın, neredeyse mevcut tüketim mallarının sayısı kadar tüketim için sebep üretmeye muktedir olduğunu gözler önüne sürer. Bu, yoruma açık bir tüketim anlayışının ve psikolojinin katkılarının tipik bir getirisidir; özellikle de bu getiriler pazarlama kuramı ya da eylemini beslediği zaman. Bu durum, insan eylemlerinin karmaşıklığının ve bu eylemlerin içinde meydana geldiği bağlamların çeşitliliğinin bir yansımasıdır. Ancak, tamı ta-

mına aynı şey, sosyal sermayenin ham analitik malzemeleri için de söylenebilir ya da söylenmelidir. Mesela güven, basitçe, diğerlerinin yapmak istedikleri hakkındaki kesinlik olarak görülür; bu yorum, bazen diğerlerinin senin çıkarına hareket ettiklerinden emin olmak olarak daha incelikli bir anlayışla tamamlanabilir[26]. Güven, aynı, birçok boyuta, bağlama ve söylemek lazım, çelişkiye sahip tüketim gibi, elbette fazlasıyla karmaşıktır. Bunun bir örneği, "hırsızlığın da bir onuru olduğu" düşüncesinde kolayca ortaya çıkıyor. Bütün ilişkilerde, güvenin oluşturulması ve kullanımı yayılma etkilerine sahip olabilir; ancak bu etkinin para mı, yoksa cinsel sadakat ya da buluşmaya zamanında gelmek üzerinde mi kendisini göstereceği konusunda yatay etkileşimler, sorguladığımız eylemi çevreleyen içsel koşullar ve aynı zamanda eylemin dışındaki durumlar tarafından kuşatılmış olabilir.

Tüketimi çevreleyen çoklu unsurların çevresindeki bu gibi muammaları çözmek için, yatay bir yaklaşımdan dikey bir yaklaşıma geçmek uygun olacaktır. Zira dikey yaklaşım tüketimin; tüketime bağlı maddi kültürle birlikte, üretimi tüketime bağlayan bir dizi toplumsal süreç, yapı ve ilişkiye bağlı olduğunu kabul eder. Dahası, böyle bir analizin belirli ürünler ve ürün grupları çevresinde düzenlenmesi gerekir. Bu durum tüketimin; giysiler için moda sistemi, emlak sistemi, yiyecek sistemi gibi özgül sistemler içerisinde ele alındığı tedarik sistemleri yaklaşımı olarak adlandırılan şeyi doğurur. Bu sistemler, yatay unsurların uygunluğunu reddetmek değildir; sadece ele aldığımız bu konular, tüketim modelleri ya da normlarını öğüten, dikey olarak birleşmiş kuruluşların içine katılmışlardır. Tüketim için tedarik sistemleri birbirlerinden oldukça farklıdır; sadece yapısal olarak ayrışık olmaları açısından değil ama aynı zamanda içsel yapılanmaları ve işlevleri açısından da.

Tıpatıp aynı bir analitik prosedür, sosyal sermayenin konularına da uygulanır. Birçoklarının önceden iddia ettikleri gibi sosyal sermaye literatürünün çoğu açıktan açığa ve boşu boşuna yatay bir niteliğe sahiptir; yatay unsurların bağlı olduğu dikey olarak düzenlenmiş etmelerin pahasına, sivil toplum ve toplum-

sal etkileşimlere odaklanırlar. Özetle, cenaze işleri toplulukları, emlak kurumları ve bowling kulüpleri; güvenin ortak unsurları yerine, farklı açılardan sırasıyla; ölüm, inşaat ve eğlenceyle daha fazla ilgili değiller midir? Ve liste böylece uzar gider. Sonuç şu: Sosyal sermaye, dikey olarak birleşmiş ve diğer özgül değişkenlerle, özgül biçimlerde kurduğu bağlantılara göre oldukça farklılaşır. Sosyal sermaye kuramının (yanlış bir şekilde) genellik iddiasında bulunmasının koşulu, özgül olanın; tarihsel ve toplumsal olanın sıyrılıp atılmasıdır.

Ancak sosyal sermaye, genel anlamıyla, tüketim değildir; ona tüketimmiş gibi de davranılamaz. Bu sebeple, tüketime dikey tedarik sistemleri yaklaşımı doğru olsa da[27] sosyal sermaye çalışmaları çok daha karmaşıktır. Zira yatayın dikeye üstün gelmesi, norm ve kurumların özgül olarak ortaya çıkışlarında mümkündür mesela; aynı, iş ortaklıklarında olduğu gibi[28]. Bunu takip eden şu: Sosyal sermaye, en iyi ihtimalle, halihazırda ve muhtemelen bildiğimiz kuram ve kanıtları, (yüksek bir genelleme seviyesinde) düzene sokmak için bize kavramsal bir araç sağlar. En kötü ihtimalle ise kuramsal ve tarihsel olarak özgül olan anlayışların, az ya da çok rasgele bir biçimde göz ardı edilmeleri ve aslında geçersiz olan genellemelerinin yapılması için bir reçete sunar (işte bu, tam da sosyal sermaye literatürünün evrim biçimidir).

Bitirirken

Sosyal sermaye eleştirilerine yönelik yaygın tepki şu şekilde gelişir: "Evet bu eleştirileriniz de haklısınız ama kalkınmada toplumsalın rolünün anlamına ya da bu role uygun politikalar oluşturulmasına katkısı olan yapıcı bir şey getiriyor musunuz acaba?" Eleştirilere verilen böylesi bir yanıt, bir yere kadar yanlıştır. Sosyal sermayenin zayıf taraflarını ve tutarsızlıklarını ifşa etmek, bir alternatif getirip getirmediğinde bakılmaksızın kendi başına yapıcı bir katkıdır. Ancak, bu bölümün sunduğu yorumların ışığında daha yapıcı olmak da mümkün tabii.

Mesela, sosyal sermayenin esas itibarıyla toplumsal ve ekono-

mik değişkenler boyunca ortak davranış kalıpları aradığını düşünelim. Bu ortak davranışlar, hane halkı anketlerinin geniş veri setlerinin kullanılmasında olduğu gibi, istatistiksel analizlerle betimsel olarak tanımlanabilirler. Geniş bakacak olursak, iki biçimsel işlem yöntemi var. İlk yöntem, açıkça ya da üstü kapalı olarak, birleştirilmiş bir neden-sonuç modeli tarafından desteklenen resesyon analizinin bir biçimini kullanmaktır. Bu analize göre ülkeler, daha fazla sosyal sermayeye sahip oldukları için daha hızlı büyürler ya da aynı nedenle kimi aileler daha zengindir. Bunun belirgin bir dezavantajı sosyal sermaye ve ekonomik hayatın yavaş yavaş belirlenimci (tahmini değilse de) bir şekilde açımlandığının farz edilmesidir. Aynı zamanda, bağlamsal içeriğin uygun bir şekilde düşünülmesine de engel olduğu düşünülür (Yahut bağlamsal içerik, sadece yedinci bölümde belirtilen zayıf anlamıyla [ve esas itibarıyla izlek bağımlılığı olarak] ya da göz ardı edilen değişkenlere başvurarak ele alınır). Her şeyden öte, eğer bu model geçerliyse, zaman ve mekân ayırmadan evrensel olarak uygulanmalıdır.

Diğer alternatif, faktör analizi yapmaktır. Bu, özellikle iktisatçılar açısından daha az bilinen bir yöntem; ancak sosyal sermaye literatüründe kullanıldığı olmuştur[29]. Bütün ampirik çalışmalarda olduğu gibi verilerin kendilerinin anlamlarıyla ilişkili sorunlar olmasına rağmen, faktör analizi ne evrensel ne de nedensel içeriği varsaydığı için belirgin bir avantaja sahiptir. Sonuçlar birçok açıdan anlamlı olsa da, ham haldeki verileri yeniden düzenleme dışında bir iddiası yoktur. Sonuçları, mesela, farklı öğrenciler ve konular açısından incelemek, bunun klasikleşmiş bir örneğidir. Faktör analizi, matematik yeteneğinin dil ile değil de müzik ve bilimlerdeki yetenekle ilintili olup olmadığını bulmak amacıyla, öğrencilerin konu gruplarında iyi mi kötü mü olduklarını tespit etmeye çalışır. Bu şekilde, konuların kilit bileşimlerinde gösterdikleri performanslara göre farklı öğrenci türleri tespit edilebilir. Benzer şekilde faktör analizi, sosyal sermaye açısından ağ ve kurum üyelikleri, değerler ve diğer sosyoekonomik nitelikler için tipolojiler tanımlayabilir.

Sınav sonuçlarının faktör analizinden, mesela, iyi öğrencilerin

kötü öğrencilerden ayrıştırılmasında neden matematik ve müziğin bir arada yer alma eğiliminde olduğuna dair hiçbir sonuç çıkarılamayacağı hemen anlaşılır. Ayrıca, faktör analizinin vardığı sonuçların ders içerikleri, eğitimleri ve kültürel geçmişleri tamamen farklı olan diğer öğrencilerin diğer sınavlarıyla da doğrudan hiçbir ilgisi yoktur. Neticede de, sosyal sermaye ve kalkınma için olduğu kadar, bir sınav sistemi için de faktör analizi yoluyla norm ve düzenliliklerin tespit edilmesi, nedensel ve bağlamsal soruların her ikisini birden yanıtsız bırakır. Bu, bir modeli sınama iddiasında bulunan resesyon analiziyle bir tezat oluşturur. Normların, faktör analizi yoluyla düzgün ve tam bir şekilde tespit edilebileceği varsayıldığında; analiz daha yeni, daha geniş bir toplumsal ve ekonomik bağlam içerisinde normların önemini keşfetmeye başlıyor demektir.

İsterseniz, sosyal sermaye analizinin alternatifleri sorusuna dönelim. Bu soru, uygun bir nedensel ve bağlamsal içerik içerisinde alternatif bir analiz bulma meselesidir. Bu bağlam açısından, bu kitabın sunduğu yapıcı eleştiri, hem sosyalden hem de sermayeden anlaşılanı hareket noktası olarak alır. Alternatif yaklaşımlar için eldeki hane halkı sosyal sermaye anket çalışmalarının ve ampirik analizlerin ne derece faydalı oldukları sorusu, tartışmaya açık bir sorudur (zira, anket çalışmaları ve ampirik analizler, her şey bir yana, güvenilmez analitik temellere ve yoruma açık bir çerçeveye sahiptir). Ancak bizi, sosyal sermaye çalışmalarının ampirik ve yorumsal yeniden inşasına götürecek bir potansiyelin sorgulanmasına burada girmiyoruz. Eğer girseydik, sosyal sermayenin hem sosyal hem de sermaye tarafından parçalandığı düşünüldüğünde, kavramın bu sorgulamadan gözle görülür ve iyi tanımlanmış bir şekilde sağ sağlim çıkacağına inanmamız için artık hiçbir sebep kalmazdı[30].

IV. KISIM

11

Sosyal Sermaye Ekonomi Politiğe Karşı

Neden sosyal sermaye?

Bu bölümün amacı, kısmen, daha önce çıkardığımız sonuçların özetini vermek. Ancak bölüm, girişte ortaya çıkardığımız bir dizi soruya değinerek bundan daha fazlasını da yapmaya çalışıyor. Neden sosyal sermayeye verilen eleştirel yanıtlar sınırlı derecede etkili oldu ve kavram bu kadar popüler hale geldi? Şu an toplum kuramının üretildiği yöntemi ve özel olarak, biri diğerini sömürgeleştirmeye çalışırken iktisat ve diğer toplum bilimleri arasındaki değişen ilişkiyi anlamamız açısından sosyal sermaye kavramının önemi nedir? Sosyal sermayeyle olan bağlarından arındıklarında bile bunlar nadiren sorulan büyük sorular; yanıtları ise çok daha nadiren veriliyor. Umuyorum, bu soruları (toplum kuramının en sonuncu harika çocuğu olan) sosyal sermaye bağlamına yerleştirerek, onlara biraz da olsa ışık tutmuş oluruz.

Birincisi, sosyal sermaye konusunda çarpıcı olan şey, sadece etkisinin büyüklüğü ve bu büyüklüğü elde etme hızı değil; bu kavramın analitik, ampirik ve siyasi bir ilaç olarak bu kadar kolayca kabul edilmesidir. Bu özellikleri, gayet de yerinde bir şekilde yakalayan, sırasıyla, tıka basa ağzına kadar dolu hane anketleriyle, "kayıp halka" ve "toplumu bir arada tutan tutkal" olarak Dünya Bankası'nın sosyal sermaye anlayışıdır. Böylece sosyal sermaye, açıklanmadan kalacak olan şeyleri açıklar ve toplumun başarıyla çalışabilmesinin arkasındaki etmen olur. Sınırlı açılardan da

olsa bu kavramla, iktisatçılar tarafından kullanıldığı haliyle fayda kavramı arasında benzerlikler kurulabilir. Zira fayda da her şeyi içine alır; her şeyi içine aldığı kabul edilerek hem neden böyle davrandığımızı açıklar hem de bize zenginlik sağlar. Ancak sosyal sermaye örneğinde, görüşlerimiz ve tutkularımız birey düzeyinden toplum düzeyine; piyasadan piyasa-olmayana ve dar bir biçimde tanımlanan bireysel güdülerden görenek, norm, kurum ve kurallar düzeyine yükseltiliyor. Kısaca, sosyal sermaye getirdiği uygulama kapsamı için olduğu kadar, uygulandığı alanlara eleştirel yaklaşma gereği hissetmeden kapsamını genişletebildiği için de oldukça caziptir. Kavram, toplumsal olguları hem genelleyebilir (kayıp halkanın eklenmesi ve tutkal işlevi gibi) hem de içine alabilir (mevcut literatüre, kavramın eski ve bilinçsizce kullanımı gözüyle bakılması gibi).

İkincisi, hakkındaki araştırma yazılarının daha şimdiden üst üste birikmesine rağmen, kavramı birçok kez kullananlar bile, onu tanımlamanın zor olduğunu kabul ediyorlar. İlk olarak, vaktinden önce olgunlaştığı kabul edilmesine rağmen, bu girişim içinde yer alan daha köklü sosyal sermayeciler, sosyal sermayenin genişleyen kapsamıyla uzlaşmaları için baskı gördüler. Yataydan dikeye, bağlamadan ve desteklemeye ve toplumsal değerlerden, ağ ve kurumlara kadar her yerde, sosyal sermaye giderek daha fazla değişken içeriyor. Alternatif olarak, içeriğin bu şekilde yaygınlaşması, içeriğin daha geniş kategoriler içerisinde yeniden derlenmesiyle idare edilebildi. Böylece sosyal sermayenin, "gerçek" sermayenin ve devletin yerine mi geçtiği, yoksa onları tamamladığı mı sorgulandı. Sonuç, daha önce orta-menzilli kuram (Merton 1957) olarak adlandırılan kuramlar için bir alan yaratmak oldu; analiz, basit bir betimlemeyle büyük sistematik kuramların arasında bir yerde askıya alındı. Neticede ne olur? Daha güncel ama daha dikkatsiz katkılar, sosyal sermayenin tanımının muğlaklığını kabul eder, bu muğlaklığın üstünden kolayca atlar ve kendi amaçlarına uyan bir tanım seçer ya da yeni bir tanım eklerler. Böylece, sosyal sermaye analitik bir çorbaya döner. Sadece bir metafor ya da sezgisel bir araç olduğu yönünde sıklıkla dile getirilen iddiaların

da gösterdiği gibi kavram, basitçe, kaotiktir. Kavramı ölçmenin zor olduğu da kabul edilir (kavramı ölçerek tanımlamaya çalışan Dünya Bankası projeleri bu durumu etkili bir şekilde ortaya serer). Sosyal sermayenin ne olduğu, ne iş gördüğüyle kolaylıkla karıştırılır; sanki bu ikisi kavramsal olarak farklı olmak zorundaymış gibi. Böyle düşünülmesinin bir sebebi, sosyal sermayenin ters, karanlık, olumsuz ya da başarısız ve böylece koşullara bağlı olarak iyi olabileceği kadar, kötü de olabileceğinin erken bir dönemde ve sağlam bir şekilde kabul edilmesidir. Bu özelliklerin sosyal sermayeyi kabul edilemez kıldığı ve kavramın kendi çelişkileri ve tutarsızlıklarının ağırlığı altında yıkılmaya mecbur olduğu düşünülse de aslında durum tam tersidir. Zira kavram, yeterli derecede ağırlıklı bir mevcudiyeti olduğu için kendini düzeltme biçiminde, mesela analizine bir başka değişken ekleyerek, bütün eleştirileri soğurma kapasitesine sahiptir.

Üçüncüsü, sosyal sermayenin devasa bir iştahı vardır. Bir taraftan konu ister hastalar, yoksullar, suç, yolsuzluk, kötü işleyen aile, eğitim, topluluk hayatı, çalışma ve örgütlenme, demokrasi ve yönetişim, ortak eylemlilik, geçiş aşamasındaki toplumlar, maddi olmayan varlıklar ve aslında isterse, zaman ve mekân boyunca toplumsal, ekonomik ve kültürel performansın bütün yönleri olsun; bireylerden toplumlara kadar her şeyi açıklayabilir (kültürel sosyal sermayeye nadiren yer verilmesine rağmen, dünyayı yöneten uluslararası ağ ve kültürlerle ilgilenebilmek için böyle bir kavramı tanımlamak da gereklidir bir yandan)[1]. Diğer taraftan, sosyal sermaye kavramsal, ampirik ve siyasi meselelerle haşır neşir olarak, postmodernist Marksizmden ana akım neoklasik iktisada kadar oldukça değişen kuram ve yöntemler tarafından kullanıldı. Bu açıdan sosyal sermaye, toplum bilimlerini (çoğunlukla da tek düze bir şekilde) silip süpüren; esneklik ve küreselleşme gibi kendine her şeyi dahil eden kavramlardan biridir. Kavrama her şey, kendi perspektifiyle katılabilir. Bu açıdan sosyal sermaye gerçekten demokratiktir; hem (orta menzilli kuram olarak) sadece bilim adamları topluluğu içerisinde de değil. Kavram aynı zamanda eylemciler, politikacılar ve medya bilirkişilerinin oluşturduğu daha

geniş topluluğun da ilgisini çekti. Bu ilgi özellikle; televizyonun rolü, ailevi ve ahlaki karakter, kayıp bir dünyaya duyulan özleme değinilmesi, başarıdan daha fazla ilgilenilmesi gereken başarısızlık ve yıkım gibi konulara dair yaygın önyargıları kullanma kapasitesi açısından geçerlidir.

Küreselleşmeye atıfta bulunarak sosyal sermayenin hızlıca şöhrete erişmesi, halihazırda ima edildiği gibi, akademik akım açısından tanıdık bir olgudur. Bu durum, bilimin popülerleşmesi ve yozlaşmasına doğru genel bir eğilimin kanıtı olarak okunduğunda son derece rahatsızlık verici. Yozlaşmanın bu tarzı, şu an itibarıyla bize tanıdık. Bir ya da iki vaka analizi, büyük kavramların oluşturulmasına ve genellemelerin yapılmasına götürüyor bizi hemen. Sonra bu genellemeler, ihmal edilen kuramsal değişkenler ve/veya karşı-örnek çalışmalarını işaret eden kuramsal ve ampirik eleştirilerin ışığında yeniden tanımlanıyor. Böylece, var olan bilgiyle yeni edinilen bilgi; gelişen, genişleyen bir çerçevenin içinden geçiyorlar. Nihayetinde, bütün yapı fazla karmaşık hale geliyor ve eleştirel aykırılıkları yahut sinik olan ya da sinik kalan diğerlerini alt ediyor. İşte bu, artık, yeni bir akımın başlamasının vaktidir.

Bu entelektüel döngüye rağmen sonuçlar önemli. Bu gibi akımların uzun dönemli etkisi azımsanmayacak derecede olabilir; bu etki, konular ve disiplinler açısından da eşit değildir. Sosyal sermayenin toplum bilimleri üzerindeki kimi kısa dönemli etkileri şimdiden fark ediliyorsa da, uzun dönemli etkilerini ileride göreceğiz. Dört, sosyal sermaye, içerisine alabileceği ve ilgilenebileceği konular ve bunları yapabileceği yöntemler açısından ilke olarak sınırsız olsa da, fiiliyatta literatürün evrimi içerik ve yönelim bakımından yansız olmaktan çok uzaktır. Çünkü literatür genel entelektüel eğilimleri, dışsal olayların dürtülerini ve hatta tikel katılımcıların mizaçlarını yansıtır. Geride bıraktığımız şeyler de aynı derecede önemli. Eleştirel literatürün çoğunun da tespit ettiği gibi, sosyal sermayeye yapılan katkılar sivil toplum ve sivil toplumun kurumsal biçimi ve kültürüne odaklanma eğilimindeler. Ancak bu odaklanma; ekonomi, resmi siyaset, ulus-devletin

rolü, iktidarın eylemleri ve kapitalist topluma özgü bölünme ve çatışmalara dair (tabii ki bunları isteğinize göre ekliyorsunuz) ciddi bir değerlendirmeden yalıtık (ve bu değerlendirmeyi uzak tutarak) yapılır[2].

Beş, daha özel olarak, bu entelektüel yörünge içerisinde Bourdieu'nün sosyal sermaye kuramının eleştirel yönleri, Coleman ve Putnam'la ilişkilendirilen daha uysal modeller dikkate alınarak çıkarılmıştır ki bu eleme, Bourdieu sosyal sermaye kuramının öncüsü olarak (giderek azalan bir oranda da olsa) kabul edilmesine rağmen yapıldı. Bourdieu, bilhassa, sosyal sermayenin içeriğinin toplumsal olarak yapılandırıldığı üzerinde durmuştu (sosyal sermayenin anlamı nedir ve bu anlamın işleviyle ilişkisi nasıl kurulur). Bourdieu bu içeriğin, sadeleştirilemez bir şekilde sınıfsal tabakalaşmaya bağlı olduğunu; karşılığında bu tabakalaşmanın ise ekonomik sömürü ve diğer sömürü biçimlerinin uygulanmasına ve bunlar arasındaki ilişkiye bağlı olduğunu belirtir. Önemli olan şu ki, Coleman ve Putnam'ın ampirik çalışmalarıyla ilişkilendirilen sosyal sermaye kavramına işlevsel yaklaşımların her ikisinin de sorunlu olduğu gösterildi; (sırasıyla, eğitimle ilgili sonuçlar üzerinde Katolik cemaatin olumlu etkisinin ve İtalya'da, farklılaşan bölgesel kalkınmada, kurumsal eylem olgusunun ve bunun etkisinin). Başka bir ifadeyle, yanlış ampirik bulgular öyle bir kurama sebebiyet verdi ki, akabinde kuram, kendi başına bir varlık sahibi oldu; sanki kuram ve veriler karşılıklı birbirlerini destekliyorlarmış gibi. İşte bu, sosyal sermayeyle ilişkilendirilen bilginin; o evrilen, o genişleyen bilginin, (boş laf girdabının) kaygan zeminidir. Bunların gösterdiği şu: Sosyal sermayenin cazibesi, kurucularının farkında olmadan hakaret ettikleri bilimsellikten daha ziyade, bin yılın eşiğinde toplum kuramının entelektüel *sinirlerine dokunmasından* kaynaklanır. Bu, ikili bir yöne sahip.

Altı, sosyal sermayenin içinde serpildiği entelektüel çevrenin bilhassa önemli bir özelliği, postmodernizmden geri çekiliştir. Bu çevre içinde, gerçeklikle yeniden yüzleşme arzusu var. Kavram kargaşasına rağmen isminin belirttiği gibi, sosyal sermaye hem toplumu hem de sermayeyi ciddi ciddi ele almış gibi görünüyor.

Gerçekten daha öte hiçbir şey olamaz; zira sosyal sermayenin kendi terminolojisi aynı zamanda zayıflıklarını da belirtiyor. Toplum fikrinin, ayrı bir kategori belirtecek şekilde sermayeyle ilişkilendirilmesi, sermayeyi sosyal bir olgu olarak ele almadaki başarısızlığın göstergesidir. Bunun yerine sermaye, toplum-dışı olduğu iddia edilen daha sıradan ekonomik biçimiyle anlaşılır. Ancak "sermaye" kavramını kullanarak (özellikle de ana akım iktisatla ilişkilendirilen fiziksel imalarla birlikte) şunu kabul etmiş oluyoruz: postmodernizmden, toplum kuramı açısından alınabilecek en önemli görüyü; yani, kavramların tarihsel ve toplumsal olarak (ve belki de her zaman öznel olarak) temellendiği düşüncesini içermede başarısızız. Başarılı olsaydık sosyal sermaye gibi evrensel kavramlar reddedilecek ve izlek bağımlılığı, diğer etmenlerin etkisi, başlangıç koşulları ve çoklu denge gibi tarihsel ve toplumsal bağlamlara başvurmak da bu evrensel kavramları kurtarmaya yetmeyecekti (bunlar ana akım iktisat tarafından tarihsel ve toplumsalla (en azından bu alanlarda bir sorun olduğu kabul edildiğinde) baş edebilmek için uzun zamandır tercih edilen yöntemlerdir). Sosyal sermayeciler, bağlamlara başvurma yöntemini kabullenmeye zorlandılar ya da sıklıkla kabul etmeye istekli oldular. Böyle olunca, bu yönteme yöneltilen ağır eleştirilerin etkisi ya az oldu ya da bu eleştiriler hiç etkili olmadılar. Ayrıca bu durum, diğer toplum bilimleri üzerinde iktisadın hal ve tavırlarının yayılan etkisinin unsurlarından birini gösterir ki bu konuya aşağıda döneceğim.

Bu açıdan sosyal sermayenin çekiciliği, postmodernizmle bir mutabakata varmadan, ondan uzak durma kapasitesindedir. Arada sırada, daha bilgili ve hadi açık konuşalım, daha dürüst bilim adamları ve sosyal sermaye savunucuları, güçlü dediğim anlamıyla bağlamsalı içermenin gerekliliğini kabul ediyorlar (sadece izlek bağımlılığı vs. değil; incelediğimiz toplumda köklenmiş kavramlar olarak). Ancak bağlamsal yaklaşımı içerenler bile bu içermeyi, bir diğer bilmem hangi değişkeni analizlerine ekleyerek yapıyorlar; bağlamın eklendiği diğer unsurların eleştirilerek reddedilmesi ya da bu değişkenlerin yeniden inşa edilmesi gerek-

tiği de reddediliyor. Bu hususu gündeme getiren iki gereksinim oldu. Biri, araştırmaları hazırlarken, mesela kurumların anlam ve içeriğinin özgüllüğünü görerek, bu özgüllüğe uygun bir şekilde ayarlanmış sorular oluşturma gereğidir. Diğeri, "sosyal sermaye katılımcının değil, gözlemcinin aklında yer alır" tarzındaki polemiğe yol açan tespittir.

Ancak sosyal sermaye çalışmaları, paradoksal olarak siyasetçilerin, hükümetin ya da çevrenin davranışlarını yansıtan kültürü temsil eden değişkenlerle ağzına kadar doludur. Bu durum, tekrar tekrar, bu değişkenlerin kullanımının (bu açıdan eleştirilmesine rağmen) farklı toplumlara serbestçe uyarlanabildiğini gösteriyor. İlginç bir şekilde, sosyal sermayeye dahil edilen Granovetter'in ağ kuramına eleştirel bir yaklaşımdan gelen DiMaggio (1994) tarafından vurgulandığı üzere kültür, özel olarak, kavramsaldır, dışavurumcudur ve değer biçmeye yarar ki bunların hiçbiri sosyal sermayecilerin yaklaşımındaki kültürel öğe olan güven kavramına dahil edilmez. Daha ziyade, güvenin sadece işlevsel yönlerine vurgu yapılır. Bunun en bilinen örneği, piyasada ve piyasa dışında; yani bireyler arasındaki etkileşim olarak anlaşılan toplumda, bilgiye erişmek ve onu kullanmakla alakadar olan ekonomik yaklaşımdır. Ancak DiMaggio önemli bir meseleyi de gündeme getirir. DiMaggio, ekonomik süreçlerin kültürel (ve dolayısıyla toplumsal) olduğunu, ancak kültürün ekonomik bir etkiye sahip olduğunu ispatlamanın zor olduğunu savunur.

Kültür fikrini ve bununla ilgili değişkenleri basite indirgedikleri için elbette sosyal sermayeciler böylesi zorluklarla karşılaşmazlar. Ya, az ya da çok soyut modeller içinde ya da istatistiksel çalışmalarda kültür ve benzerlerinin ekonomik etkiye sahip oldukları gösterilebilir; hem bu etki büyümenin ve eşitliğin geliştirilmesiyle sınırlı da değildir. O halde, DiMaggio'nun aklında başka bir şey, anlamın toplumsal inşasında kültürün rolü gibi bir şey var muhtemelen. Bu anlamıyla kültürün etkili olduğunun gösterilmesi çok başka bir şey ifade edebilir. Zira günlük hayatımızda kültürün içine gömülmüş bize bir şey satma girişimleri-

nin bombardımanına o kadar maruz kalıyoruz ki, kültürün bu ve çalışma kültürü gibi diğer unsurlar aracılığıyla ekonomi üzerinde etkili olması kesinlikle kaçınılmazdır[3]. Sonuç itibarıyla sorun, kültürün önemli olduğunu gösterme meselesi değil; toplum kuramcılarını kültürü ciddiye almaya ikna etme meselesidir, hiç olmazsa postmodernizmin kısmen süregelen etkisi dikkate alınarak. Ancak, toplum bilimleri içinde gelişen hizipçilik sebebiyle bu bir sorundur. Postmodernizm, sembolik işaretler ve öznellik lehine, maddi ve nesnel olanı geride bırakmışken, daha geleneksel toplum bilimlerindeki* postmodernizmin ikinci benliği, sorunsuz olduğu düşünülen bir betimleme ve istatistiksel gerçekliği ele almak için, evrensel analitik kategorileri daha da sert bir şekilde kullandı. Bunu yaparak, (ana akım) iktisat içerisinde uzun zamandır var olan yöntemsel zayıflıklara ne kadar yakın olduğunu gösterir ya da ana akımla aralarındaki bu benzerlikleri yakalamak, bizim için kolaylaşır.

Bu durum, sosyal sermayecilerin bağlamsal anlamda toplumu ihmal ettikleri yolunda, kitap boyunca tekrar tekrar belirttiğimiz eleştirel çekincemizi açıklar. Ama yukarıda kısaca değindiğimiz yorum açısından DiMaggio'dan farklı bir anlayışa sahip olduğumdan neredeyse eminim. Zira DiMaggio'da kültürel olmayanın, indirgenemez bir şekilde analitik olarak var olması gerektiği savunulmasına rağmen; kültürü, kültürel-olmayandan ayrı ve farklı bir şey olarak düşünme eğilimi var ne yazık ki. Şu aşamaya kadar açığa kavuşturmadım ama sermayenin ve kesinlikle kapitalizmin kendisini, kültürel olarak yorumluyorum ben. Sonuç itibarıyla, toplumsal ve tarihsel olmayan bir sermaye ve dolayısıyla bir kapitalizm anlayışına dayanan sosyal sermaye kavramına yöneltilen eleştiri; hem kültürel hem de ekonomik bir eleştiridir. Tam olarak kapitalizm ve ona yaslandığı sermaye, sistemli olarak özgül tarihsel koşullarda (yani sadece son birkaç yüzyılda değil) ekonomik ve (kültürü de içeren) toplumsal yeniden üretime dayandığı için, kültürün ekonomik bir etkiye sahip olduğunu ispatlamanın

* ki bu geleneksel toplum bilimleri, hızlıca sosyal sermayeye dahil olmaktadır.

zor olduğu düşüncesi anlamsız hale gelmiş olur. Feodal kültür, kapitalizme arka çıkabilir mi hiç?[4]

Ancak mesele, çalışması burada altını çizdiğimiz hususlara onay verdiği için DiMaggio üzerinden yapay ve tasarlanmış bir tartışma yapmak değil. Daha ziyade amaç, birbirinden ayrı gelişen iki eleştiriyi bir araya getirmek ve kitap boyunca bunları yan yana yahut ortakyaşar olarak değerlendirmektir. Bizim eleştirdiğimiz nokta, sosyal sermayenin tarih ve toplum dışı olduğu iddiası. Bu haliyle sosyal sermaye (kendisi üzerine söyleyeceğimiz yedinci husus olarak), yeni bilgi kuramsal mikro altyapıya sahip biçimiyle, ana akım iktisadın suçuna kökten ortak olur. İlk bölümde tartışıldığı gibi, bu temel üzerinde iktisat içerisinde ve çevresinde meydana gelen gelişmeler iktisadın, ekonomi ve ekonomi-dışını piyasa kusurlarının bir sonucu olarak görmesine müsaade etti. Sonuçta, iktisat diğer toplum bilimlerini hiç olmadığı kadar sömürgeleştirir. Dahası, piyasa kusurlarının dünyası karşısında, kusursuz piyasanın dünyasının var olduğu farz edilir ki daha önce kusursuz piyasanın (olmayan) dünyası (sınırlı etkiye sahip olsa da) önemli bir sömürgeleştirme aracı olarak kullanılmıştı. Sosyal sermayenin bu girişimlerinin, başını Gary Becker'in çektiği kimi ana akım iktisatçılarının gözüne oldukça çekici görünmesi hiç de şaşırtıcı değil. İktisatçılar açısından sosyal sermaye, basitçe, sermayenin geleneksel biçimleri* hesaba katıldıktan sonra geriye kalan her şeydir. Açıkça netice, piyasa kusurlarına rağmen karşı çıkılamayan iktisada, toplumsalı eklemektir. Böylesi gülünç bir tutum, ana akım iktisat örneğinde en uç noktasına ulaşır. Zira ana akım iktisat için sermaye, kâr üretimiyle ilişkili süreç ve yapılarla birlikte, belirgin ekonomik bir ilişki olarak değil de, evrensel; tarih ve toplum dışı bir şey olarak düşündüğü bireylere, son kertede bir dizi fayda sağlayan fiziksel ve diğer varlıklardır[5]. Bu, hem sosyalin hem de sermayenin (ve kapitalizmin) kökten yanlış anlaşıldığının bir yansıması. Tek bir kelimeyle, iktisatçıların şu an bireyi tamamlaması için sosyali

* Ana akım içerisinde sermayenin geleneksel biçimleri deyince anlaşılanlar fiziksel, doğal, mali ve beşeri sermayedir.

geri getirebilmelerinin sebebi, ilk başta onu dışarıda bırakmış olmalarıdır.

Aynı derecede önemli olan nokta, iktisatçı olmayanların sosyal sermayeye ve iktisadın sömürgeler kurma planına gösterdikleri tepkidir. Burada (sekizinci husus) sosyal sermayenin kritik bir yönü kendisini şöyle gösteriyor: Kavrama entelektüel kökenini ve güdüsünü sağlayan şey, toplum kuramı içerisinde rasyonel tercihi yerleştirme (ve kuramın yönünü, psikolojik indirgemeciliğe değil de, ekonomik indirgemeciliğe doğru çevirme) çabasının yeniden gündeme gelmesidir. Önemli olan şu ki, sosyal sermaye belirli bir literatür içerisinden (toplumsal mübadele kuramının literatürü) evrildi ve ilk başlarda, makro ve mikro arasındaki ilişkiyi, birey ve toplum arasındaki ilişki bağlamında ele almak amacıyla tasarlandı. Ancak görüyoruz ki, toplum kuramının bütün dertlerinin devası olarak kolayca kazandığı onayla birlikte sosyal sermayenin bu kökenlerinin (ve genelde, rasyonel tercih yöntemiyle kurduğu güçlü bağların) üstü örtüldü (eğer tamamen değilse bile büyük oranda). Böylece sömürgeci bir iktisattan etkilenmiş olsun ya da olmasın, toplum bilimleri içerisinde sosyal sermaye kavramının kullanılışı, toplumsal mübadele kuramıyla aynı derecede ekonomi eleştirisinden yoksundur. Aralarındaki (kısmen sinsice) tek fark şu: Sosyal sermaye kavramında aynı analitik içerik, daha gayri biçimsel tartışmalar tarafından ve toplum kuramının daha geleneksel değişkenleriyle bir araya getirilerek, az ya da çok gizlenmiş ve yumuşatılmıştır (böylece başarısızlık, iktidar ve çatışma kavramları, gerek duyulduğunda analize buyur edilebildiler).

Dokuz; şu işe bakın ki, iktisat disiplininden gelen sosyal sermayeciler, bu kavramın cazibesine kapılırlar; çünkü kavramı iktisada karşı bir saldırı olarak görürler. İktisatçıların, toplumu dikkate almaya zorlanarak uygarlaştıkları düşünülür. İlaveten sosyal sermaye, disiplinlerarası çalışmaları gündeme getirdiği için yaygın olarak ve gururla methedilir. Önemli olan ise, bu disiplinlerarasılığın sadece iddia edildiği ve asla kanıtlanmadığıdır. Ayrıca gündemdeki tek iktisat, hâlâ ana akım iktisattır. Uygarlaştıranlar ve sömürgeci ana akım iktisadın muhaliflerinin eleştirel bir tarz-

da esas itibarıyla karşı çıktıkları şey, yüzyıllık bir disiplin modelidir[6]. Bu kişiler, iktisat içerisinde ve çevresinde gerçekleşen, daha yakın dönemli ve değişikliğe uğramadan bırakılan iktisat ilkelerini (ya da Becker'in değişiyle ekonomik yaklaşımı) genişletmek yoluyla toplumsalı olumlu bir şekilde kucaklayan devrimin yankılarının farkında değillerdir. Bu açıdan, toplum kuramı içerisinde sosyal sermayenin sömürgeci bir iktisat karşısındaki rolü, tam anlamıyla netlik kazanır. Bir taraftan, benzetme yoluyla, bir çevresel sömürgecilik biçimi olarak anlaşılabilir; zira iktisat dışındaki bütün toplum kuramını içerir. Diğer açıdan, kendisini, sömürgeci iktisadın muhalifi olarak takdim eder. Ancak, kendine ait alternatif bir iktisada sahip olmadığı için getireceği muhalefetin en iyi ihtimalle kuvvetsiz olacağı söylenebilir. En kötü ihtimalle ise sosyal sermaye, ekonomik yaklaşım gelmeden önce toplum kuramını sömürgeleşmeye hazırlar.

Bilimsel "Üçüncü Yol"culuk

Şu ana kadar, bu dokuz nokta ile sosyal sermayenin akademik içeriğinin ve kavramı çevreleyen entelektüel atmosferin, kavramın önlenemez yükselişini açıklayan temel özelliklerine değindik. Ancak bunlar, daha geniş bir ideolojik ve akademik bağlam içerisine yerleştirilmelidir. İlk bağlam, akademik girişimciliğin kendisinin oynadığı roldür. Akademik girişimciliğin rolü, kendisini; "yayın yap ya da silin git" deyişinde, dışarıdan mali kaynak bulma, yazdığınız makale disiplinlerarasılığa adanmış olsa bile disipliner uzmanlaşmayı artırma özelliklerinde ve eğitim ve bilimin homojenliğinde gösterir (entelektüel nişler için yaratılan alanlar, bu homojenliğin dışında kalır ki sosyal sermaye alanı bunlardan biridir; özellikle de var olan nişlerden birine eklendiğinde)[7]. Elbette bunlardan hiçbiri sosyal sermayeye özgü değil. Ancak bunlar, kavramsal bir merakın tutunacak bir dal bulduğu zaman, neden değerlendirmeden geçmiş bilimsel bir çabayı harcayarak hızının arttığına açıklama getiriyorlar[8].

İkincisi; sosyal sermayenin hem sosyalizmin, hem de laissez-

faire'in ikili başarısızlığından bir çıkış yolu bulduğu düşünülür. Bowles (1999) sosyal sermayeyi belli belirsiz kabul ederken, bu noktayı bilhassa belirtir[9]:

> Yüzyılımızın ikiz yanılsamalarının (laissez faire ve sosyalizm) çöküşü, sosyal sermayenin girmesi için entelektüel ve söylemsel ortamı temizledi. Böylece, bir on sene kadar önce, şüpheci entelektüeller ve yorgun politikacılar, Tuscany'deki koro toplulukları ve etkin yönetişim arasında; aynı zamanda, tek başına bowling oynayan bir ulusun karşılaştığı tehlikeler ve katılımcıların oluşturduğu Alexis de Tocqueville'in Amerikan ulusu arasında kurdukları harikulade bağıntı sayesinde arkadaşlarını şaşırttı ve etkilediler. Böylece sosyal sermayenin patlaması, akademi ve siyaset çevrelerinde (*homo economicus*'un fayda fonksiyonlarının değil) gerçek insanların değerlerine; insanların gündelik hayatta etkileşim kurdukları biçimlere (sadece alıcı, satıcı ve yurttaş olarak değil, yerelde aileler ve çalışma grupları içerisinde) ve ideolojiyle doldurulmuş planlama *versus* piyasa tartışmasının iflasına karşı artan farkındalığın habercisi oldu.

Bowles sosyal sermayenin, devleti gündemden düşürdüğü ve yerel düzeyde de olsa, topluma hizmet getiren mekanizma olarak devlet yerine herhangi başka bir şeyi koyduğu için, muhafazakârlara cazip geldiğini kabul eder. Diğer taraftan ilericiler, kavramın ima ettiği ortak değer ve eylem kültürünü ve bunlara bağlılığı sıcak karşılarlar. Daha genel olarak ilericiler, sosyal sermayenin, aile ve topluluk gibi konular üzerinde geleneksel muhafazakârlığın kurduğu tekeli kırarak, bu konuları çaldığını savunmuştu. Sosyal sermayeyi kaygan bir kavram olarak tanımlamalarına rağmen Gamarnikow ve Green (1999a, ss. 58–9) iyi bir kavrayışla şunu belirtiyorlar[10]:

> Sosyal sermayede bir devamlılık tespit etmek mümkündür: ilerici uç; yurttaşlık, yetkilendirme, çoğulculuk ve demokratikleşme ile ilgilenir. Daha muhafazakâr uçta ise sosyal sermaye; geleneksel aile yapısı ve ilişkilere bağlılık ve geleneksel değer, görev ve sorumluluklar çevresindeki "normatif" uzlaşmanın ortak ahlaki düzeni içerisine yerleştirilir.

Ancak burada ilgilendiğim konu, 20. yüzyılda sosyalizmin sö-

zümona başarısızlığının toplum kuramı için doğurduğu etkileri ana hatlarıyla ortaya çıkarmak değil. Sosyal sermaye tartışması için daha verimli olan nokta, neoliberalizmi reddettiği ve onun ötesine geçtiği temeldir. Burada, yerleşik görüştekilerin de kabul edebileceği bir alternatif bulmak için neredeyse bir gözü dönmüşlük mevcut[11]. Analitik açıdan ve benzer şekilde siyaset açısından da açık olduğu üzere, sosyal sermaye esas itibarıyla ekonomik meseleleri arkasında bırakıyor. Ekonomik mühendisliği, toplum mühendisliğiyle tamamlama çabasında olduğu da biliniyor. Ayrıca sosyal sermaye olarak değil de, sosyalizm/kapitalizm olarak da pekâlâ anlaşılabilir. Dokuzuncu bölümde açıklandığı üzere, sosyal sermaye giderek daha fazla her şeyi kapsayan bir hal alıp katılımcı oldukça, uygulandığı her düzeyde sosyalizm modeline benzer. Ancak bu durumun kritik bir istisnası var: Bu sosyalist ruh, ekonominin ya da kapitalizmin yanına yaklaştığında tamamen kaybolur[12].

Bu, pek de şaşırtıcı değil. Zira doğru düzgün bir politik ekonominin yokluğu; ekonomik güçlerin, yapıların ve süreçlerin toplumsal mukabillerini nasıl etkilediğinin, sınırlandırdığının ve koşullandırdığının doğru düzgün bir şekilde değerlendirilmesine engel olur. Bu açıdan, hem akademik hem de politik olarak sosyal sermaye "Üçüncü Yol"culuk için önemli bir dayanaktır: (Piyasa kusurlarının bakış açısından) ekonomiyle uyumlu olduğu müddetçe, içine dilediğiniz her şeyi yerleştirebilirsiniz[13]. Dahası, N.Rose'un (1999) gösterdiği gibi, Üçüncü Yolculuk'a, ağırlıkla, varlıklı tabakanın etik kaygıları bulaşmıştır. Gayet açık olarak, sosyal sermayeyi ekonomik avantaj kazanmaları için diğer insanların hakları arasına yerleştirme ödevi, sizin kendi ekonomik refahınız güvencede olduğu (ve sizin bu hareketinizle korunduğu) müddetçe öncelik kazanabilir. Sosyal sermaye gerçekte, kendine faydası dokunamayan talihsizler karşısındaki bir duruş ve bireyden başlayıp toplum düzeyine yükselen bir hayır işidir.

Üç, Dünya Bankası'nın sosyal sermayeyi benimsemesi, önceki bütün bu gözlemlere nitel olarak daha üst bir seviyede güç kattı. Washington'dan post-Washington uzlaşmasına geçişi[14], daha halk

ve devlet dostu bir söylem edinmesini, keyfi müdahalenin kapsamını koruma ve genişletmesini, barındırdığı toplum kuramcılarının iktisat anlayışlarına dokunmadan iktisatçılar tarafından ciddiye alınma ve son olarak, bir bilgi bankası rolünü oynama niyetini ve bu sebeple kalkınma gündemini oluşturmak için araştırma, eğitim ve halkla ilişkilere dair geniş kaynaklarını kullanmasını hatırlayalım. Dünya Bankası'nın sosyal sermaye işine oldukça hız kazandırdığı ve böyle yapmak zorunluluğunun nedenleri konularında şüphemiz olmamalı.

Edwards'ı (1999) dikkatlice okursak bu hususların hepsinin bir çok farklı yoldan doğrulandığını görürüz. Ya da daha net olarak, bu hususlar Edwards'ın yorumunda boş kalan yerleri doldurur. Edwards, Ford'un Yönetişim ve Sivil Toplum Birim Yöneticisi ve Dünya Bankası Sivil Toplum Eski Baş Uzmanı olarak yazar yazılarını. Edwards sivil toplum ve sosyal sermayenin, sıklıkla birbirleri yerine kullanılan oldukça muğlak kavramlar olduklarını kabul eder. "Yükseliş ve sosyal sermayenin yükselişi" başlıklı bir bölümde, ekonominin ötesine, toplumsala doğru yönelmede Wolfensohn ve Stiglitz'in üstlendikleri role oldukça önem verir (elbette bu yönelim, ekonomiyi rakipsiz bırakmıştır). Ardından Edwards, sosyal sermayeye yöneltilen tepkileri üç ideal türe ayırır: kavramın coşkulu taraftarları, taktikçiler ve şüpheciler. Taraftarlar, hiç de uygun olmayan bir şekilde, Dünya Bankası içerisindeki iktisatçılarla ve toplumsalı esasen ekonomiye indirgeyen ve buna uygun bir şekilde, istatistiksel bir içeriğe sahip olan işlerle özdeşleştiriliyorlar. Şüpheciler, sadece terminolojisi ve amaçları itibarıyla sosyal sermayenin (mikro) ekonomik indirgemeciliğe müsaade ettiğini ve ileride toplumsal kalkınma çalışmalarının yerinden edilmesine yol açacağını düşünen insanlar olarak betimleniyor[15]. Diğer bir deyişle şüpheciler, toplum kuramının iktisattan bağımsız bir şekilde ilerleyebileceğine inanıyor.

Ancak en ilginç grup taktikçilerdir. Edwards, Bebbington ve Woolcock'dan bahseder ve onlardan alıntı yaparak şu sonuca varır: "Sosyal sermaye, işleri daha iyi halletmek için bir yol sunar ve birleştirici, disiplinlerarası bir söylem sağlar; öyle ki bu söy-

lem içerisinde başka türlü tamamen farklı olduğu düşünülen bir dizi meseleyi tartışabiliriz". Taktikçilerin, taraftarlardan daha gelişmiş oldukları düşünülür, çünkü taraftarlar oldukça hamdır ve tarih ve bağlama karşı ilgisizdirler. Yine de "durumu daha da karıştırarak iktisatçıları yabancılaştırmak istemezler ve bu sebeple anlaşmazlıklara, uzlaşma ruhuyla yaklaşırlar". Son olarak, ki önem açısından hiç de son sırada yer almaz, taraftarlarınca sosyal sermaye, hem bütün toplum kuramı için bir çatı hem de iktisada karşı bir silah olarak düşünülür: "Umut ettikleri şey, *tüm* toplum bilimlerinin sosyal sermayenin Truva Atı'na dönüşmesi ve iktisadın kalesine doğru ilerlemesidir".

Şaşırtıcı olan şey, özellikle de kişisel düzeyde, şu ki; Edwards, bağımsız olarak ve kasıtlı olmadan benimle aynı sonuca ulaşmış. Sosyal sermayenin yükselişi iktisatçıları alt etmek ve Dünya Bankası içerisinde toplum kuramının ve toplum kuramcılarının konumunu iyileştirmek için en iyi ikinci strateji olarak destekleniyor ve kavramın kendisi, iktisadın yanında ve muhtemelen onun gibi, toplum bilimini sömürgeleştiriyor. Ancak Edwards'ın atladığı şey, bu olayların içerisinde vuku bulduğu dış çevre, özellikle de entelektüel çevredir. Bu entelektüel çevrenin başında, Dünya Bankası'nın söylemsel ve ideolojik gereksinimlerini bir tarafa bırakırsak, devletçilik ve laissez-faire arasında bir yol çizme isteği ve iktisadın emperyalizminin güçlü itkisi gelir. Böyle bir bağlamda, taraftarların hem amaçlarının hem de onlardan beklenilenlerin, Edwards'ın uzlaşmacı "şüpheci taktikçiler" tavrından daha elverişsiz olduğu düşünülebilir ki bu tavra göre "sosyal sermaye kavramından anlaşılan, ortak amaçlar için birlikte çalışmanın birikmiş kapasitesi ve sivil toplumdan anlaşılan ise, bu amaçların biçimlendiği ve tartışıldığı alandır."[16]

Bu grupların hepsi, sosyal sermaye kutbunda, çıkış noktası sömürgeci iktisat olan analizler hariç herhangi ciddi bir ekonomik analizin olmadığı gerçeğini, bu konudan hiç bahsetmeyerek bir tarafa bırakırlar. En dikkat çekici ve sinir bozucu şey ise, Dünya Bankası içerisindeki taktikçilerin, dışarıda taklit edilme derecelerinin büyüklüğüdür. Elbete bunun bir sebebi Dünya Bankası'nın

bilgi bankası olarak tesiri ve yeni post-Washington uzlaşması rolünün gerektirdiği şeylerdir. Sosyal sermaye, daha önce değinilen tüm nedenlerle toplum kuramcıları için caziptir. Ama bunların yanında, dogmatizm ve gerçekçilikten yoksunluğun alaya alınan moda sembolleri haline gelmiş neoliberalizm, devletçilik, indirgemecilik, Marksizm, postmodernizm ve diğer tüm "izm"ve "çilik"lerden kendisini uzaklaştırabilmek için, hem gerçek bir bütünlükle hem de profesyonel ilerlemeyle uzlaşmaya hazırdır. Dahası, sivil toplumun (ya da piyasa ve devlet arasındaki boşluğu dolduran şeyin), ekonomik ve toplumsal kalkınmada oynayacağı role değinilerek, sosyal sermaye için daha olumlu bir çıkış yapmak da mümkün[17].

Alternatif bir alternatif mevcut

Kısaca, sosyal sermaye karşıtlığı sınırlandırıldı, görmezden gelindi, içselleştirildi ya da toplumu ve özellikle de kültürü ekonomi olmadan değerlendiren şüpheciliğin sığınaklarına çekildi[18]. Bilhassa çarpıcı ve rahatsız edici olan, önceki Washington uzlaşması içerisinden gelen Dünya Bankası muhaliflerinin şimdi müttefiklere dönüşmüş oluşudur. Bu kuralın önemli bir istisnası var; o da ekonomi politikçiler ve ilerici STK eylemcilerinin hepsi olmasa bile çoğudur. Zira STK örneğinde söz konusu eylemciler, post-Washington uzlaşması içerisinde ana akım iktisadın saldırgan etkisinin, genişleyen kapsamın keyfi müdahalelerin işine yaradığının, ancak sınırlı kalan politika değişikliklerinin ve harikulade yürütülen halka ilişkilerin farkına varmışlardır. Bu gibi etmenler, sosyal sermaye yanlılarının taktiklerinin yanlış olduğunu ve analiz açısından ve siyaseten gerçekten değerli olan hedeflerinin başarısızlıkla sonuçlanacağını mı söylüyor? Böyle olduğuna inanmak için gerçekten güçlü sebeplerimiz var.

Birincisi, esas olarak bir araştırma aracı işlevinin içine hapsedilmiş olması açısından sosyal sermayeye farklı bir gözle bakılabilir. Buna göre kavram, nasıl anlarsak anlayalım toplumun, analitik olarak içerilmesini garantilemeye çalışır. Bu durum (yedinci

bölümde tartışıldığı üzere) literatür içerisinde gizliden gizliye zaten kabul ediliyor; sosyal sermayenin bir anekdot, metafor ya da sezgisel bir araç olarak ele alınmasından da bunu görebiliriz. Ancak sosyal sermaye için böyle bir gerekçelendirmenin bir dizi zayıflığa sahip olduğu iddia ediliyor. Yıkıcı da olabilen bu zayıflık kısmen kuramsaldır, kısmen de kendisini kavramın en olası uygulamalarında gösterir. Mesele şu: Sosyal sermaye, konu özellikle iktidar, çatışma, ekonomi ve devletin rolüne geldiği zaman enteresan derecede yansız, etkisiz bir kavramdır. Ataerkillik ve ırkçılık gibi diğer kategorilerin tersine (ki sosyal sermaye değil, asıl bu kategoriler araştırma işlevi görür)[19], sosyal sermaye status quo'ya karşı gelmek ve dikkati; dezavantaj yaratan sistemsel iktidar kaynaklarına çekmek için çok az şey yapar. Halbuki Dünya Bankası'nın kullanmayı tercih ettiği ayrımcılık, cinsiyet ve etnik köken gibi beyin uyuşturan terimler bile, sosyal sermayenin tersine, sistemsel ve bütünsel eylemlere işaret eder.

İkincisi, bu sebeple, sosyal sermaye toplumsalı incelemeyi söylüyor olsa bile, önceden belirlenmiş analitik çerçevelerden birini ya da diğerini dayatmak dışında, bu çerçevelerin anlayışlarına hiçbir şey eklemez. Aynı şeyi ırkçılık ve ataerkillik de kendi konularında yaparlar. Üç, sosyal sermayeyi bir kalkınma politikası olarak inşa etme fikri neredeyse anlamsızdır. Sosyal sermaye, özellikle yaygın başarısızlıkları göz önüne alındığında şu aralar literatürde de kabul edildiği gibi, o kadar bağlama özgüdür ki, ne olduğu ve ne gibi etkilere sahip olduğu tarzındaki yargılar ya aptalcadır ya da özgül durumlarından çıkarılıp genelleştirilemez. Dahası, polemik yaratacak şekilde söyleyecek olursak, bir grup anekdot, metafor ve sezgisel araçtan kalkınma yaratamazsınız. Yaratılacak olursa, sonuçta ortaya çıkacak olan toplumsal mühendislik, yoksulları, güçsüzleri ve (sosyal sermayeye halihazırda iliştirilmiş analitik eğilimler düşünüldüğünde) ekonomiyi yeteri kadar dikkate alamaz. Zira entelektüel açıdan, bağlamsal içerik kesilip atılmış olur (ki bağlam ilk başta; ekonomik, sosyal, kültürel ve ideolojik alanlar boyunca sınıfsal tabakalaşma ve sömürünün sorgulanmasıyla ve Bourdieu'nün çalışmaları aracılığıyla içe-

rilmişti). Şimdi ise iktisat, sosyoloji ve siyaset bilimi içerisinde bu bağlamsal içerik yerini; Becker, Coleman ve Putnam aracılığıyla rasyonel tercihe bıraktı; toplum kuramından alınan geleneksel değişkenlerin kullanılmasıyla rasyonel tercihin üstü yoğunlukla örtülmüş ve yaklaşım yumuşatılmış olsa bile. Son olarak, üstü kapalı belirtildiği gibi, sosyal sermaye Birinci (ve zengin) Dünya'nın kavramsal icadıdır; ayrı fakat yakından alakalı iki yoldan diğer (ve yoksul) dünyalara aktarılmıştır. Sosyal sermaye bir taraftan insanların kendi kendilerine yardımcı olmalarının ve herhangi bir konuda bireyden başlayıp toplum seviyesine çıkan işbirliğinin adıdır. Diğer taraftan, yoksulların kendi ekonomik dezavantajlarının sebeplerini sorgulamadan kendi kendilerine yardım edecekleri yol ve düzenin önünü açarak refahtan aldıkları payın nasıl artırılacağı yönünde spekülasyon yapan güçlü ve zenginlerin sesidir.

Sosyal sermaye, kaçınılmaz olarak, katmanlaşmış, birbirinin zıddı eleştirilerden oluşur. Ona verilen isim, kavramın hem sosyal hem de sermaye olduğunu söyler. Ama ne sosyaldir, ne de sermayedir. Toplumdan değil, rasyonel tercihten kaynağını alan kökenlerinden kurtulamaz ve sermaye dediği şey, sermayenin bir kaynak olarak önceki fiziksel anlamının yarattığı her şeyi kapsayan bir artıktan ibarettir. İktisatçıları, toplumsalı dikkate almaya zorlayarak uygarlaştırdığını iddia eder. Ama toplumsalı, iktisadın kendisine önerdiği biçimde mal ederek, diğer toplum bilimlerini sömürgeleştirmesi için iktisada yol açar. Dahası, bunu yaparken oldukça rahattır da. Disiplinlerarası olduğu iddiasındadır, ama toplumsal ve tarihsel olarak özgül olduğunu söyleyerek bünyesinden bağlama dair her şeyi çıkarıp atar. Aynı zamanda eleştirel ekonomik bir içeriğe sahip olmamasıyla ünlüdür. Kendisinin daha demokratik ve katılımcı olduğunu hayal eder, ama kavrama esas katılım aşağıdan gelmez; yukarıdan dayatılır. Nihayet, taktik olarak kendisini neoliberalizm ve aşırı devletçiliğe gösterilen tepkinin ön saflarına yerleştirirken; bir parazit misali, bu uçları boşluğa düşüren süreçten beslenir. Bu sebeple kavramın, bir yandan daha radikal ve tutarlı alternatifleri soğurup etkisizleştirirken,

aynı zamanda yerleşik doktrinler ve ekonomik ve toplumsal mühendislikle hem analiz açısından hem de siyaseten uzlaştığı görülse daha iyi olur[20]. Bu sebeple sosyal sermaye (sosyal sermayeye meyilli olmaya müsait olanların söyleyeceği gibi), fikir değişimi ve gelişimini kolaylaştıran tarafsız bir platform gibi bir şeydir. Burada sunulan kanıtların ışığında sosyal sermaye, bir metafor kullanırsak, fikirlerin mübadele edildiği bir piyasada para biçimini üstlendiği müddetçe, Gresham yasasına tabidir! Değerini yitiren para gibi, daha uygun fikir ve kurumları dolaşım dışına atacaktır. Böylece kavram, toplum kuramının kendisi ve iktisat tarafından sömürgeleştirilmesi yolunda ilerlemeye devam edecektir. Böylesi bir sonuç kaçınılmaz değil; engellenebilir. Engellemek ise bilimsel bütünlüğe ve gerçek disiplinlerarasılığa dayanan alternatiflerin takip edilmesine ve toplum bilimleri içerisinde ve arasında ekonomi politiğin diriltilmesine bağlı.

NOTLAR

1 Giriş ve Genel Bir Bakış

1 Bilhassa Lee ve Harley'a (1998) ama aynı zamanda Hodgson ve Rothman'a (1999) bakınız.

2 Blaug'un (1998a, s. 12); bir dönem Ekonomi Dergisi'nin (*Economic Journal*) yönetici editörlüğünü yapan John Hey'den aktardığına göre ortada bir "dergi oyunu" var. Bu "oyun", dergilerde ilgisiz malzemelere yer verilmesine ve yazarlardan birinin kabul gören gözlemlerine dayanır. Dergi, önemli ekonomik sorunları tartışmaktansa yazarın zekâsının sergilenmesine yer verir. Blaug (1998b, s. 45) düşüncelerini şöyle ifade ediyor:

> Bundan kurtulabileceğimiz konusunda gerçekten çok umutsuzum. Sanırım bir lokomotif yaratmış durumdayız. Bu lokomotif, iktisat mesleğinin sosyolojisidir; kendi ellerimizle, durdurulması çok zor bir canavar yarattık.

Diğer taraftan, Krugman (1998) matematiksel iktisadın gerçek dünya ve politikalarla temas halinde olduğunu; ancak fikirlerin kitlesel gelişimi konusunda matematiksel iktisatçıların ilgisiz kaldığını savunmaktadır. Martin (1999, s. 75) şöyle diyor: "Kendine has özgüveniyle Krugman, sıradan zeki insanlar için yüksek kaliteli, teknik olmayan ve sevilen bilimsel çalışmalara öncülük ettiğini iddia ediyor". Ama bunun yanında, Rusya'da özelleştirme bağlamında ve politika alanında görüşlerin nasıl kitlesel hale getirildiği konusunda Ellerman'a (2000) bakmak gerekli:

> İktisat kuramı giderek daha fazla matematiksel oldukça, iktisatta *harika çocuk* olgusu ortaya çıktı (mesela Jeffrey Sachs, Larry Summers ve Andrei Shleifer, Harvard'ın dahi profesörleridir). Bunlar, (gençliğin, akademik yetkinliğin ve elit ilişkilerin artırdığı bir kibirle) telafi politikası "uzmanları" olarak gerçek dünyaya salınmışlardır.

Ancak dokuzuncu bölümde tartışıldığı üzere, eğer verilen tavsiyelere uymuyorlarsa (Joe Stiglitz vakasında olduğu gibi) böylesi harika çocuklara hiç de gerek duyulmaz.

4 Post-Keynesçiliğin, heterodoks iktisadın bir dalı olma ihtimalinin tartışıldığı King'e (2000) bakınız.

5 Elbette ekonomi politiğin, ana akım iktisat kadar suçlu olmasa da, bir yere kadar kendi indirgemeciliği ve dar kalıplılığının kurbanı olduğu söylenebilir. Buna göre toplum bilimleri içerisinde ekonomi politiğin yeniden canlanışı, kendi eksikliklerine ve entelektüel ve ideolojik atmosferdeki değişikliklere karşı duyarlı olmalı.

6 Mondak (1998, s. 433), sosyal sermaye literatürüne şunu tavsiye ediyor:

> Bilim adamları arasında çatışma beklenen bir şeydir; hatta karşıt görüşlerin dile getirilmesi oldukça verimli sonuçlar doğurabilir. Ancak, kimi çalışmalarda görülen iğneleyici dil, hepimizin ortak amacı olan bu alandaki araştırmaları geliştirmeye hizmet etmiyor elbette.

7 Katılığın aksiyomatikle aynı şey olmadığını savunan yakın tarihli bir çalışma için Weintraub'a (1998) bakınız.

8 Hobsbawm (1997) iktisat ve iktisatçılar konusunda çelişen yargılara sahip görünüyor. Bir yandan, tarihin iktisattan ayrıştırılmasının marjinalist devrimden kaynaklandığını düşünür; öyle ki "mağlup tarafın savundukları ve hatta varlığı bile büyük oranda unutuldu" (s.99) der ve özellikle Marx için, "tartışmalar (...) neoklasikçiliğin analitik biçiminde yürütülebildiği müddetçe (...) yaşamaya devam etti" diye belirtir (s.99). Toplum bilimlerinin iktisatçılar tarafından sömürgeleştirilmesi 1970'lerden başlatılır; öyle ki toplum bilimlerinin "suç, evlilik, eğitim, intihar ya da çevreyi ele alışı; iktisadın iyiden iyiye evrensel bir disiplin olarak görüldüğünü gösterir" (ss. 106–7). Dahası, "oldukça beyin gücü ya da en azından çabukluk gerektiren bir disiplinle; adını söyleyecek olursak iktisatla, Cambridge, Birleşik Krallık ve ABD'de yakın temasta bulundum. Benden daha zeki bir insan grubuna ayak uydurmanın yararlı ama moral bozucu deneyimini asla unutamam" (s.58) diyor. Ancak diğer taraftan 1980'deki Marshall konuşmalarında şöyle belirtiyor (s.95):

> İktisatçılar ya da konuları hakkında tekel olduklarını zaman zaman iddia eden bir kısım iktisatçı, her zaman tarihin kurbanı olmuştur. Uzun vadeler için, yani dünya ekonomisinin mutlu bir şekilde yuvarlanıp gittiğinin düşünüldüğü zamanlarda (...) uygun düşen iktisadın söz söyleme hakkı vardır; uygun olmayan sessizce dışlanır ya da geçmiş ve bugünün hetoroksisinin alacakaranlığına gönderilir ki bu gönderme, nefesi kuvvetli hocaların ya da akupunkturun tıptaki yerine eşittir (...) Ancak zaman zaman tarih, iktisatçıların kıvrak danslarına ve üzerlerinde montlarıyla yaptıkları yürüyüşe ayak uydurmayı başarır.

Son yirmi sene, böylesi pragmatik bir tarihçi örneğini bize gösterdi; en azından Brenner'de (1998). Brenner için Fine ve diğ. (1999) ve Tarihsel Materyalizm'in *(Historical Materialism)* sayı 4–6, 2000'deki özel bölümlerine bakınız.

9 Bu durumun tek değilse bile başlıca sorumlusu Dünya Bankası'dır. Toplumsal sermayeyle ilgili düzenli olarak gelen ya da internet aracılığıyla ulaşan çok sayıdaki malzemeyi bilgisayarıma indireyim ve okuyayım derken, gelişmeleri takip etme çabalarım sürekli erteleniyor. Bu kitapta bu çalışmalara ve bu çalışmaların adım adım evrimine yer vermek ise imkânsız.

10 Emek piyasası bağlamında daha detaylı bir yorum için Fine'e (1998a) bakınız. Modernleşme ya da gelişmiş ülkeleri taklit etme, Keynesçiliğin bu dönemde gelişmekte olan ülkelerdeki karşılığıdır.

11 Bu açıdan, giderek artan enflasyon pahasına hükümetin istihdam seviyesini etkilemesine müsaade ettiği için Friedman, fazla solcu görülebilir. Mesela, reflasyoncu politikaların gelecekte vergileri ya da ekonomik özneler üzerinde aynı derecede fakat zıt yönde deflasyon etkisi yapacak enflasyonu artırması beklenir.

12 Fine'e (1997a, 1998b, 1999a, 1999c, 1999e, 2000a–2000e) ve Fine ve Green'e (2000) bakınız.

13 Burada takındığımız tavır, gazeteciliğe özgü çarpıcı bir şekilde doğrulanıyor. Bunun için, *Economist*'de (1998) yer alan, iktisatçıların gelecek öngörülerine bakın: "1970'lerde geliştirilen yeni analitik aracın etkileri, iktisatçılık mesleğinin tam merkezinden, bir şok dalgası gibi yayıldı". Ekonomik emperyalizme yapılan açık gön-

dermelerle, şu iddia ediliyor: "1980'lerin yıldızlarından farklı olarak, günümüzün iz bırakan genç akademisyenleri, iktisadın araçlarını kendi disiplinlerinin geleneksel sınırları ötesindeki alanlarda kullanıyor" (s.143). Bilhassa, "bu iktisatçılar, sıradan insanların bildiği bir şeyi ciddiye alıyorlar; yani, insanların her zaman bencilce ve hatta rasyonel davranmadıklarını" (s.146). Bu gelişmelerin daha bilimsel, ama burada yer verdiğimizi de bir ölçüde tekrar eden bir yorumu için Lazear'a (2000) bakınız.

14 Geride bıraktığımız beş sene zarfında, üstün körü bir bakışla bile görüyoruz ki, araştırmaların yayımlandığı önde gelen iktisat dergisi *Journal of Economic Literature*; iktisat ve sanat, duygular, (iki kez) psikoloji, din, tercihlerin biçimlenmesi, siyaset bilimi, yolsuzluk, (iki kez) sosyoloji, aile ve fedakârlık ile ilgili makaleler basmıştır.

15 Yeni ekonomik sosyoloji ve yeni kurumsal iktisatla ilgili benzer şekilde sert değerlendirmeler için sırasıyla, Ingham (1996) ve Toye'e (1996) bakınız. Heilbroner ve Milberg (1995, s. 6), "ekonomik analizin, toplumsal gövdesinden ayrılmış bir çalışma olarak var olabileceği yaygın inancıyla (...) kibir ve saflığın olağandışı birleşiminden" bahseder.

16 Daha genel bir değerlendirme için Campbell'e (1993, s. 42) bakınız:

> Geçmiş ve günümüzdeki kurum ve insan eylemlerini anlambilimden etkilenerek analiz etme modası, analitik ilginin odağının davranışlardan anlama kayması gibi değerli bir işe yaradı. Ama ne yazık ki, bireylerin amaçsal davranışlarından bağımsız bir şekilde "anlamın", kendi başına bir araştırma nesnesi olabileceği fikrini güçlendirdi.

17 Harvey'den (1989) şu alıntıyı yapan Stanley'de (1996, s. 1) olduğu gibi, postmodernizmi değişen ekonomik koşullarla ilişkilendirmek gerçekten çok cazip görünüyor:

> Zaman ve mekânın, değişen boyutlarındaki eş zamanlılık, zorunlu ve nedensel bir bağ olduğunu ispatlamasa da; postmodern kültür biçimleri, daha esnek sermaye birikim biçimlerinin doğuşu ve kapitalizmin örgütlenişinde yeni bir "zaman-mekân sıkışması" dönemine giriş arasında, zorunlu bir ilişki olduğu önermesi için güçlü ve *a priori* bir temel ileri sürülebilir.

Ancak, maddi gelişmelerden entelektüel gelişmeleri türetirken dikkatli olmak gerekir. Sadece bu aşamada da değil. Geç kapitalizmde imgelerin ticarileşmesinin postmodernizmle ilişkilendirilen ideal soyutlamalara sebep olduğu fikri için, Jameson'da (1998) toplanan makalelere bakabilirsiniz. Jameson'ın, postmodernizmin önde gelen kuramcılarından biri olarak bilinmesine ve ekonomiyle özel olarak alakadar olmasına rağmen, ekonomi analizinin hem yüzeysel hem de bağlantısız olduğunu hatırlamak da gerekli.

18 Bu tartışmanın detayları için Fine ve Leopold'a (1993, dördüncü bölüm) bakınız.

19 Sembolik olarak, eşürünler ve üretimin teknik aygıtı, kayıtsızlık eğrileri ve tüketimin teknik aygıtıyla özdeştir.

20 Neoliberal iktisat ve postmodern kuram arasındaki ortakyaşar entelektüel iş bölümü, Avusturya devletinin piyasaya daha fazla bağımlı hale gelmesi bağlamında göz alıcı bir şekilde kabul edilmiştir. Bunun için Pusey'e (1991, ss. 20–21) bakınız:

> Koordinasyonu, kimlik ve kültürle harmanlamaya alttan alta öncelik veren modernleşme sürecinin daha dengeli bir modeli, işgalci ekonomik rasyonalizm uygulamalarının ve kimi toplum bilimleri disiplinlerimizin içindeki

postmodernizmin yüksek kuramının saldırısı altındadır. Her ikisi birden rasyonalizasyonu koordinasyonla özdeşleştirir. Her ikisi de, "kimlik ve kültürün artık pratik bir önemi olmadığı" tarzındaki, yetersiz ve hatta "ideolojik" bir varsayıma sahiptir.

21 Post-fordizmin eleştirel bir betimlemesi için Mavroudeas (1990), Brenner ve Glick (1991) ve Fine'e (1995a) bakınız. Post-fordist tüketimin ne kadar sınırlı olduğunu istemeden de olsa söyleyen yorumu için T. Smith'e (1998) başvurunuz.

22 Burada yer verdiğimiz temaların ışığında, tarihçilerin daha güncel bir değerlendirmesi için Fine ve Leopold (1993) ve Fine'e (2000b) bakınız.

2 Sermayenin Gizemi ve Akışkanlığı

1 Bu bölüm kısmen Fine'den (1999a) yararlanır.

2 İkinci kısmın açtığı yavan tartışmalara gösterilen ilgiyi muhafaza etmek için, böyle bir erdeme gerek duyulacak. Neoklasik iktisat için, özellikle de içsel büyümeyle ilgilenirken, sabır (normu) aslında pekâlâ bir (sosyal) sermaye olabilir; zira sabır, daha yüksek bir indirim, tasarruf ve üretim oranının önünü açar!

3 Bu düşünceleri dile getirmek hiç de radikal değildir; zira Douglass North ve Oliver Williamson'ın yeni kurumsal iktisadı farklı yollardan da olsa kurumların, mülkiyet haklarının ve bireysel optimizasyonun içine yerleştirileceği toplumsal bir şeyin var olduğu fikrine dayanır en nihayetinde. Williamson'un (1998, s. 26) yaklaşımı, ekonomi, yönetim ve "gömülü oluşu da (gayriresmi kurumlar, görenekler, gelenekler, normlar, din) içeren" mülkiyet hakları üzerindeki en yüksek seviyeli belirleyici olarak toplum kuramından yararlanır. Benzer şekilde North (1981, ss. 11–12) şunu savunur:

> Değişimi açıklamanın ikilemi, kısa ve özlü bir şekilde şöyle belirtilebilir (...) İnsanlar, kendi faydaları için toplum kurallarından kurtulabilecekleri yerde, neden bu kurallara uyarlar? (...) Değişim ve istikrarı anlayabilmemiz için bireysel kâr-zarar hesabından daha fazlası gerekir (...) Bireyler, aynı derecede derin bir inanç olan meşruiyet gerekçesiyle de bu gelenek, kural ve yasalara uyarlar. Tarihte değişim ve istikrar, neoklasik kuramın bireyci rasyonel hesaplamalarından bu gibi sapmaları anlayabileceğimiz bir ideoloji kuramını gerektirir.

Daha geniş bir tartışma için Fine'e (2000d) bakınız.

4 Mesela, 20. yüzyılın başlarında ABD'de ücretler ve çalışma koşullarıyla ilgili tüketici kampanyası hakkında bir tartışma için Sklar'a (1998) bakınız.

5 Bu terimi kullanmasalar bile, şirket sermayesi için Marchand (1998a ve 1998b), Clarke (1999) ve Leach'e (1993) bakınız. Ayrıca, bu ve bundan önceki dipnotta yer verilen konular Fine'de (2000c) ortak tüketim yahut kamu tüketimi bağlamında tartışılmıştır. Bu, en azından iktisatçılar için, sosyal sermayenin karşılığıdır. Eğer (kaynaklar olarak) sermayenin amacı tüketim aracılığıyla fayda sağlamaksa, o zaman "toplumsal tüketim", kendine tekabül eden bir sosyal sermaye belirlemeye mecburdur.

6 Kendi kendisini de pek ciddiye almaz. Alsaydı; yaşlar ve kurular arasındaki ayrıma uyan bir şekilde "*bizden* biri mi?" diye bir soruyu nadiren sorardı.

7 Marx'ın sermaye kuramının daha bütüncül ama basit bir yorumu için Fine'e (1989) bakınız.

8 (Bilgiyle ilgili) belirsizliklerin (bu sorunları ikame edeceği yerde) kaçınılmaz olarak iktidar ve çatışmayla ilgili sorunlara yol açacağı düşüncesi için, özellikle de Shackle'nin okunması aracılığıyla, Dixon'a (1986) bakınız. Slater ve Spencer'e (2000) de bakınız.

9 Yeni faaliyet alanlarının sermayesine el atmak, yaygın olarak bilinen, değişen ama sürtünmeye tabi karşılaştırmalı üstünlüğün durumunun tersine; çok yönlü ve çelişkili bir süreçtir. Kapitalizmle ilişkilendirilen ve alternatif üretim biçimlerini zayıflatan üretkenlik artışı, farklı gelir kaynaklarını ve daha ucuz girdileri erişime açarak, bu alternatifleri destekleyici yönde etki eder. Ev içi emek ve beslenme bağlamındaki bir tartışma için, sırasıyla Fine (1992) ve Fine ve diğ.'e (1996) bakınız. Ayrıca ev içi emek için, Fine'nin (1995b) Kotz (1994 ve 1995) ile tartışmasına bakınız.

10 Radim (1996), Marx'ın *1844 El Yazmaları*'ndan alıntılıyor: "Özel mülkiyet bizi o kadar aptal ve o kadar tek yanlı yaptı ki; bir şeye sadece sahip olduğumuzda, onun *bizim* olduğunu düşünüyoruz". Bu, sosyal sermayenin önemli bir özelliğidir ve bu özellik, sosyal sermayeyi toplumun mu, bireylerin mi elinde bulundurduğuyla ilgili literatürde açığa çıkmayan gerilimleri içerir.

11 İdeoloji ve kuramla ilgili yansımalarını da açığa çıkaran; sermaye çevrimlerinin daha bütüncül bir şekilde sergilendiği Fine'e (1975a, 1980 ve 1989) ve ayrıca Arthur'a (1998) bakınız.

12 Burada geliştirilmemiş olsa da Marx'ın, üretici olmayan emeğin (ücretli-olmayan emek de buna dahil edilebilir) dolaylı yoldan potansiyel üretici etkisi fikriyle sosyal sermaye arasındaki benzerlikleri görmek ilginç olacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki, Marx'ın yorumu, sermayeyle ilişkisi içerisinde farklı emek türleri arasındaki farklılıkların sistematik bir değerlendirmesine dayanır.

13 Ev eşyalarının analiziyle ilgili bu gibi bir tartışma için Bowden ve Offer (1994 ve 1999) ve Fine'e (1999d) bakınız.

14 Mesela ataerkilliğin, kadınların baskı görmesinin nedeni olarak görüldüğü bu tarz bir tartışma için Connell'i (1987) takiben Fine'e (1992) bakınız.

15 Takip eden konularla ilgili daha kapsamlı bir tartışma için, bu konuların değer kuramıyla ve kuramsal ve ampirik olarak daha somut çalışmalarla ilişkisi açısından ele alındığı Fine'e (1998c) bakabilirsiniz.

16 Fiyatın para biçimiyle temsil edilen metalarla birlikte, bu metaların toplumsal gerçekliğe bağlılığı da neredeyse tamamen yok olur.

3 Toplumsalın Geri Dönüşü

1 Bu bölüm Fine'den (1998b) yararlanır; ama farklı bir tema çevresinde yeniden yazılmıştır. Daha önceki bir yazıda, toplum bilimlerinin iktisat tarafından artan sömürgeleşme sürecinin bir parçası olarak Becker'in sosyal sermayeyi ele alışını incelemiştim. Ancak burada, sosyal sermayenin kendisinin durumu ve evrimine doğrudan vurgu yapılıyor. Eğer farklı bir şey belirtilmemişse göndermeler Becker'edir (1996).

2 Becker'in (1990, s. 39) kendisinin de kabul ettiği gibi " 'ekonomik emperyalizm', yaptığım şey için muhtemelen iyi bir adlandırmadır". Becker'e yapılan dalkavukça övgülere bakmak da faydalı olabilir (s.xvii):

> Occam'ın usturasını yardımcı varsayımları kesip atmak için kullanarak Becker, aksiyomlarını teke indirir: Toplumsal oyundaki bütün oyuncular *homines economici*'dir; yani, avantajlarını maksimize eden rasyonel özneler, ekonomik şahıslardır (...) Tümevarımcılar buna inanmayacak ama onların modellerini bu minimalist manivela üzerine yerleştirerek, diğer toplum bilimcilerin hareket etmez zannettikleri büyük problemleri yerlerinden oynatır.

3 Sayfa 4, 25 ve 49'a da bakın.

4 Kitap, Baumol ile birlikte yazılmıştır. Esas itibarıyla kitap, klasik bir dikotomiyi reddederek Patinkin'ın, eski yazarların da bunların farkında oldukları iddiasının yansımalarını, bilgilendirme amaçlı sergiler. Patinkin'in bulgularının sonuçları şunlar: Para her zaman tarafsız değildir; toplumun oluşumu açısından bireylerin kümelenmesi yanıltıcı olabilir. Becker için yenilir yutulur cinsten olmayan ve kaynağını ortodoksiden alan bu sonuçların bir daha incelenmemesi pek de şaşırtıcı değil. Gariptir ki, iktisadi düşünce tarihi alanında kayda değer bir bilimsellik taşıyan bu makale, kendisini takip eden diğer makalelerden biçim ve içerik açısından oldukça farklı. Ancak bunu, Baumol'a borçlu olabiliriz; zira kendi yaklaşımını doğrulamadıkça ya da bir şey katmadıkça Becker, bir konu hakkında eskilerin ne dediğine nadiren ilgi göstermiştir.

5 Ana akım iktisatçılar paranın doğasını, değiş tokuşun daha verimli bir yolu olarak anlama eğilimindedir (başka türlü söylersek değiş tokuş, parasal mübadelenin düzenlenişinin daha az verimli bir yoludur). Strathern'e (1992, s. 169) bakınız:

> Parasal olmayan işlemleri tanımlamak için gösterilen antropolojik çabanın, bu işlemlerin parasal yönüne yoğunlaşarak sonlanıp sonlanmayacağı bir merak konusu (...) Değiş tokuş, insanların ihtiyacı olan şeyleri elde ettikleri bir strateji addedildi; yani insanlar, paranın yokluğunda, parayla yaptıkları şeyi yapıyorlardı. Kısaca değiş tokuş, "parasal" açıdan anlaşılmıştı.

Paradoksal olarak, Humphrey ve Hugh-Jones'un (eds) (1992) derlemesi, bu tuzağa düşen iktisatçılar Anderlini ve Sabourian'ın (1992) katkılarını da içerir. Ayrıca Ingham'a (1999) da bakınız.

6 Altıncı bölümde "boş laf girdabı" ile ilgili tartışmaya bakınız. Para ve işsizliğin eksikliği, kapitalizmin önemli bir niteliğinin; yani emek piyasasının parasallaştığının farkına varılmasındaki başarısızlığın bilhassa uygun bir sembolüdür. Konuyla ilgili bir tartışma için Campbell'e (1998) bakınız.

7 Bir dipnot bu kuramı; bu nedenlere sahip olmasına rağmen hiçbir şirketin kâr edemediği iktisat kuramıyla karşılaştırır. Ayrıca, (siyasal) iktidarın nasıl gereksiz gösterildiğini de fark etmek lazım.

8 Becker de, ulusallaşmanın "özgür bir toplumda" gerekli olabileceğini önerdiği için, kendisini Herbert Simon'un karşısına yerleştirerek benzer bir başlangıç yapar. Daha genel olarak, Becker'in radikal muhafazakârlığına damgasını vuran, *Business Week*'de yayınlanmış makalelerin derlemesi olan Becker ve Becker'dir (1996); ki bu makalelerde asgari ücreti, hükümet harcamalarını, sanayi politikalarını, pozitif

ayrımcılığı ve kusura dayanmayan boşanmayı reddeden ve suçlar için daha yüksek cezaları ve özel eğitimi destekleyen bir tavır takınılır.

9 Müritlerinin birinin elinde bu tarz siyaset biliminin nereye kadar gidebileceğinin harika bir örneğini görmek için Matsusaka'ya (1995, s. 151) bakınız. Matsusaka, kaldırımda gördüğü parayı, "para gerçek olsaydı, şimdiye kadar çoktan alınmıştı" diyerek almadıkları söylenen iktisatçılar hakkında yapılan şakayı hatırlatır bir tarzda bu ilkeyi kullanır. Zira ekonomik yaklaşımın demokrasi konusundaki tutumuna dair şu sonuca varıyor:

> Ülkedeki her bir insanın durumunu iyileştirecek bir politika düşünelim. Açıktır ki, bu politika lehine bir baskı olacaktır; aleyhinde ise hiçbir baskı olmayacaktır ve bu politika kısa sürede yürürlüğe girecektir. Buna göre, bu tarz bir program varsa, halihazırda yürürlüktedir denebilir.

10 Ayrıca bakınız: "Tüketici talebi kuramı daha katı bir şekilde nüfuz ettikçe; ayrım, itibar ya da hayırseverlik gibi değişkenler, giderek daha fazla göz önünden uzaklaştırılır" (s.163).

11 Becker, şaşırtıcı olmayan bir şekilde, çoklu kişiliklere (s.12) ve algısal bozukluklara (s.22) dayandığı için psikoloji konusunda, onu hor görecek kadar serttir.

12 Becker'in atıfta bulunduğu daha detaylı bir yorum için Rogers'a (1994) bakınız. Rogers kitabını bitirirken, "çocuklar, ebeveynlerinin kusurlu genetik taklitleridir" (s.478) gibi temellere dayanarak, zamanlama tercihlerinin oranının evrimiyle ilgili sonuçlara varır!

13 Bu rasyonalitenin eleştirisi için Hargreaves-Heap'a (1992); daha geleneksel bir bakış açısı için ise Rabin'e (1998) bakınız. Rabin, davranış araştırmalarının bizi, iktisatçıların verili tercihlerle ilgili varsayımlarını reddetmeye götürdüğünü belirtir. Zira (inançlarımız sabit kaldığı için), hatalarımızdan yeteri kadar ders çıkarmayız, çoklu-öz modelleri mevcuttur ve bireyler (değişen durumlara uyum sağlarken), kendi zenginlikleri konusunda yanlış algıya sahip olabilirler; mesela piyango talihlilerinin, beklenildiği kadar mutlu olmadığı gözlenmiştir. Bu son nokta, uzun dönemli refah duygusunun gelirle birlikte yükselmediğine dair ampirik anomaliyi açıklama ihtiyacı doğrultusunda, iktisatçılar arasında yeni bir literatür yarattı. Dixon'un (1997) derlemesine bakınız.

14 Bunlar gereklidir; öyle ki, maddi sonuçlardaki çok büyük farklılıklar, kadın ve erkekler arasındaki en küçük bir biyolojik farklılık temelinde açıklanabilir (s.151):

> Cinsiyete dayalı işbölümüne ekonomik yaklaşım (...) biyoloji ve ayrımcılığın birbirlerine karşı görece önemlerini tartmaya çalışmaz. Temel katkısı, herhangi birindeki *ufak* bir farklılığa karşı işbölümünün ne kadar hassas olduğunu göstermektir. Bir beceriyi geliştirmek için harcanan zaman arttıkça, bu beceriye yapılan yatırımın getirisinin de artacağı gibi, evlilikte de işbölümü keskinleştikçe, çiftler daha kazançlı çıkacaklardır; çünkü erkek beşeri sermayenin bir türünde uzmanlaşırken, kadın diğer bir türünde uzmanlaşacaktır. Evlilikte uzmanlaşmanın bu büyük getirileri kabul edildikten sonra, kadına karşı *ufak* bir ayrımcılık ya da çocuk büyütme yeteneğindeki *küçük* biyolojik farklılıklar, evdeki ve piyasadaki görevler arasındaki işbölümünün güçlü ve sistematik bir şekilde cinsiyete bağlı olmasını getirir.

15 Solow (1990, s.276), Nobel ödülü kazanacağını tahmin ederek Becker'e hiçbir sempati göstermez. Becker'e karşı nefret duyan sadece iktisatçılar değildir. Becker şöyle diyor (Becker 1990, s. 33): "Nüfus üzerine çalışmamı sunarken, çocukları 'dayanıklı tüketim malı' olarak ele aldığımı söyledim. Dinleyicilerden gülüşmeler yükseldi (...) iktisatçılardan olduğu kadar, sosyologlar ve nüfusbilimcilerden de". 1970'lerin başında Chicago'da sosyoloji bölümünde, sosyologlar için bir mikro iktisat dersi açılmasını önerdiğinde "dinleyiciler beni yuhaladı" diye yazıyor (s.34). Becker, bir yere kadar kasten kışkırtır insanları. Febrero ve Schwartz'a göre; "Becker, sosyologları şoke etmek için aileyi, birden çok kişi içeren bir üretim fonksiyonu; bir 'fabrika' olarak modelledi" (1995, s. xix).

Şaşırtmak için olsun ya da olmasın yaptığı şey, iktisatçıların fabrika imgesi üzerinde çalışmaktır aslında. Granovetter'in (1990b) kendisi ve Becker arasında ilişkiler hakkında iki farklılık gördüğünü belirtmek lazım. Becker'e göre annenin faydası, çocuğun faydasına dahildir ve bütün; bir ağ misali, ikili mübadelelerin toplamından büyüktür. Granovetter, bu önerisinde Becker'in yeteri kadar özelleşmemiş olduğunu savunur. Ancak, bir tahminde bulunursak eğer, bunların hiçbiri Becker'in ileride takınacağı tavırla uyumsuz değildir.

16 En erken ve en ünlü katkısı "limon piyasası" oldu (Akerlof 1970); ikinci el araba piyasasında alıcı ve satıcılar arasındaki bilgi asimetrisini yakaladı ve bunun etkin işlemeyen bir piyasaya yol açacağını ve hatta piyasayı ortadan kaldıracağını iddia etti. 1966 tarihli makalenin, ilk olarak *American Economic Review* ardından da *Journal of Political Economy* tarafından reddedilmiş olması önemlidir (Akerlof 1990, s. 33). Daha fazlası için Akerlof'a (1984) bakınız.

17 Becker'in tersine Schelling (1990, s. 194) şunu önerir: "George Akerlof çok daha yaratıcıdır. İnanılmaz bir merakı var (...) neredeyse ekonomik emperyalizmin tam tersidir. İktisada ithal edebileceği kavramlar bulmak umuduyla sosyolojiyi inceler".

18 Düşünceli Elster (1990, s. 238), "rasyonel tercih kuramının düşüncesizce her şeye uygulanışı" çerçevesinde Becker'den bahseder.

19 "Karalamasana"* çok daha iyi. Becker'in indirgemeciliğine dair benim tercih ettiğim kıssa ise şu: "Oynadığı ilk oyuncak çekiç olan bir çocuk, dünyadaki her şeyi tırnak zanneder". Pusey (1991, ss. 203–04) bu söylediğimi daha bilimsel olarak açıklar:

> Durum basitçe, ekonomik indirgemecilik şeklinde yeniden görünen yeni bilimselciliğin yırtıcı doğasını işaret ediyor; belki biraz daha mutlakiyetçi, sibernetik açıdan dinamik ve kendi kendini referans veren bir biçimdedir, o kadar. İnsanların, düşünme sürecine uygulanacak ölçüt hakkında eleştirel düşünmeye başladıkları ilk dakikadan itibaren her zaman, bir kuramın iyi olup olmadığını sınamanın bir yolunun şu olduğu farz edilmiştir: Kuram, kendi sınırlarını bilmelidir. Bu ölçüte göre yargılarsak, neoklasik ekonomik rasyonalizm kesinlikle iyi bir kuram değildir.

20 Becker'e (1958) gönderme yapar. Bu, yukarıda bahsedilen, mezuniyet ödevinin kısaltılmış hali olan ve 1952-53'de *Journal of Political Economy*'nin reddettiği yazıdır. Bu hayal kırıklığı sebebiyle, yazının uzun halini başka bir yere göndermediği için pişman

---

* Yazarın metinde kullandığı sözcük "taramasalata"dır.

olduğunu belirtiyor: "Kimse fazla ilgilenmedi (...) iktisadı, herkesten daha önce siyasete uyguluyordum. Ama yine de reddedilmesi beni incitti" (Becker 1990, s. 33).

21 Daha kapsamlı bir yorum için Fine'e (1998a, üçüncü bölüm) ve ayrıca Fine ve Rose'e (2001) bakınız.

22 Becker'in dikkatini çekmeyen böylesi pek çok davranış, bilhassa spekülatif mali balonlara özgüdür.

23 Bu açıdan, Becker'in bağımlılıkla öncelikli meşguliyeti anlaşılabilir; zira bağımlılık, görünüşte irrasyonel ama ekonomik yaklaşım temelinde açıklanabilecek tercihlerin somut bir örneği olarak alır.

24 Bir kez daha, parayı hesaba katmadaki eksikliği göze çarpıyor.

25 Becker (1996), nihayetinde, sermaye(ler) bolluğu açısından verimli bir kaynaktır. Kitabının dizin bölümünde "sermaye" maddesi için "farklı türlerine bakınız" denmektedir. Aslında o tarihte sermaye türlerinin sayısı o kadar fazla değildi; ama kitabı, "bağımlılık yapan sermaye" ve "hayal etme sermayesi" gibi türleri içeriyordu. Hayal etme sermayesi için şunu diyor: "İnsanlar, daha iyi bir gelecek düşünmelerine yardımcı olan kişisel sermayelerini oluşturmak için daha fazla zaman, çaba ve mal harcadıkça, ileride elde edecekleri faydalara atfettikleri ağırlık da değişiyor" (ss.10-11).

Baron ve Hannan (1994, s. 1123) bu yorum sebebiyle Becker'i eleştirir. Zira Becker'in, beşeri sermayeyi kullanmakla başlayıp, her türlü eylem için bir sermaye kullanmaya doğru ilerlediğini belirtiyor ve aslında bu gibi icatların sosyologlar için yeni olmadığının altını çiziyorlar. Açıkça, Bourdieu'nün dilsel ve kültürel sermaye kavramlarına atıfta bulunuyorlar. Yazarlara göre bu kavramlar, Marx'ın sınıfın yeniden üretilmesi düşüncesiyle ekonomik bir kavram olan beşeri sermayeyi birleştirmiştir. Yani yazarlar Bourdieu'yü Beckerleştiriyor. Calhoun (1993, s. 84), "reddedenler olacaktır ama aslında Bourdieu'nün Gary Becker ve diğer rasyonel tercih kuramcılarıyla çok ortak noktası var " diyor; bu sebeple Calhoun'a bakılabilir. Ancak dördüncü bölümdeki tartışmayı da okuyunuz.

26 Ilımlı bir şekilde bunu kabul ediyor: "Parsons'u okuduktan sonra sosyolojinin benim için fazla zor olduğuna karar verdim". Velthuis'a (1999) göre Parsons, iktisat ve sosyolojinin bağdaşmadığını düşünür, zira birincisi birey kuramıyla, ikincisi ise toplum kuramıyla ilgilenir. Bu doğruysa Becker haksız sayılmaz.

4 Ayrışmadan Tükenişe: Bourdieu'de Sosyal Sermaye

1 Bu bölüm kısmen Fine'den (1999a) yararlanır.

2 Daha sonraki bir çalışmasında Bourdieu (1998b) *Ayrım*'ı, açıkça farklı sermaye biçimlerine erişimin içine yerleştirir ki sosyal sermaye bu biçimlerden biridir.

3 Alman yazarların elit olup olmadıklarını açıklamak için yazarların sosyal ve kültürel sermayelerini incelemek maksadıyla blok modellemeyi kullanan Anheier ve Gerhards'a (1995) bakabilirsiniz. Anheier ve Gerhards, tekniğin yorumdan üstün tutulduğu uç bir örnektir.

4 Longhurst ve Savage (1996), Birleşik Krallık ve ABD'nin akademik geleneklerinin Bourdieu'yü farklı şekilde anladıklarını savunur. Birincisi Bourdieu'den etkin tüketiciliği, ikincisi ise kültürel farklılıkların korunmasını anlar.

5 Bu yaklaşımın daha basit bir yorumu için Bourdieu'ye (1998b) bakınız. Bu yorum, toplumsal yapılara toplumsal ilişkilerden daha fazla vurgu yapıyor. Yorumun keyifli bir özetini McLennan (1998) veriyor.

6 Tarih ve tüketim bağlamında Baudrillard'ı histeriyle ilişkilendiren Porter'e (1993) de bakabilirsiniz.

7 Bilhassa Bourdieu'ye (1998a, ss. 54–55) bakınız:

> Neoliberal görüşün karşısına koyabileceğimiz hiçbir şey yok denildiğini (...) her yerde duyuyoruz. Çünkü neoliberalizm kendisini alternatifsiz göstermeyi başardı. Gazetecilerin ve sıradan yurttaşların pasif olarak; ama bundan ziyade belli bir sayıdaki entelektüelin aktif olarak katıldıkları bir sembolik telkin çalışması neticesinde (...) neoliberal görüş, veri alınıyor. Bu sinsi ve sürekli dayatma karşısında (...) araştırmaların üstlenecekleri bir görev var; o da (...) bu söylemin nasıl üretildiğini ve nasıl dolaştığını incelemek (...) ve bu görüşlerin yayınlandığı ve yavaş yavaş kendisini meşru olarak dayattığı metin ve gazeteleri; bu metinlerin yazarlarının temel niteliklerini, bunları üretmek için yaptıkları çalışmaları inceleyerek (...) bu dünya görüşünü üreten, yayan ve telkin eden üreticileri tam olarak betimlemek.

İdeal olan, sosyal sermaye için de aynı çalışmanın yapılmasıdır!

8 Ekonomik sermayenin "hemen ve doğrudan paraya çevrilebilir" (alıntı Calhoun 1993, s. 70) olduğunu görmek için Bourdieu'ye (1986b, s. 243) bakınız.

9 Ek olarak Bourdieu'ye (1994, ss. 111 ve 127 ve 1996b, s. 265) ve Bourdieu ve Wacquant'a (1992, s. 97) bakınız.

10 Beasley-Murray (1999), "sembolik kredinin merkez bankası" olarak devletten bahsederken Bourdieu'nün sermaye anlayışının akışkanlığının altını çizerler (Bourdieu 1996b, s. 376).

11 Lamont ve Lareau'a (1988, s. 159) bakınız.

12 Aynı, bekâr bir erkeğin dans pistinde sahip olduğu sembolik sermaye ve bunun yanında, giyinme, dans etme ve kendisini gösterme yeteneğinde olduğu gibi (Bourdieu ve Wacquant 1992, s. 165).

13 Becker'in (1990, s. 41), hegemonik dilin kaynağı sorununa gönderme yapmasıyla karşılaştırınız:

> Dün akşam, rasyonel tercih seminerindeki konuşmacı, çok-dilli bir toplumda neden belirli bir dilin resmi dil olarak seçildiği hakkında konuştu. Konuşmacı, araştırdığı davranışı en iyi şekilde rasyonellik varsayımıyla açıklayabileceği sonucuna varıncaya kadar, kendisinin rasyonel tercih yapan biri olmadığını söyledi. Bu açıklama bana kâfi geldi.

Ayrıca Lazear'a (2000) bakınız.

14 Bourdieu (1998b, s. 7): "Özneler; sahip oldukları farklı sermaye çeşitlerinin toplam hacmine (...) ve ekonomik ve kültürel gibi farklı sermaye çeşitlerinin görece ağırlıklarına göre (...) bölünürler".

15 Ek olarak Robbins'e (1991, s. 154) bakınız:

> Bourdieu, zamanında (1964) kullandığı "kültürel sermaye" kavramının, kendi konumunu, hem eğitim psikologlarının hem de "beşeri sermaye" iktisatçılarının konumundan ayrıştırmak için zaruri olduğunu iddia eder. Ancak

(1979'da) açıkça söylemese de, bu ayrıştırmayı yapmak için "kültürel sermayenin" yeterli olmadığı ortadadır; çünkü kültürel sermaye bireycidir.

Bu bireyci içeriğin ileriki çalışmalarında fark edildiği ve düzeltildiği noktası ise netlikten uzaktır.

16 Bourdieu'nün Güneş Kralı'nın maiyetindekilerin "oyunun kendisine verdiği olanaklar dahilinde kralın kontrol ettiği ve yönlendirdiği özgül sermayelerin somut dereceleri üzerinde güç" sahibi oldukları konumlarını yorumladığı Bourdieu'ye (1981, s. 308) bakabilirsiniz. Aynı tema, temanın 12. ve 13. yüzyıllara uygulandığı; ama en çok XIV. Louis'e uygulanışının beğenildiği Bourdieu'de (1998b, s. 47) de ortaya çıkıyor. Buna göre XIV. Louis'nin sembolik sermayeye sahip olması, "başkalarının, onun karşısında eğilmesine sebep oluyor...ve onun da başkalarına hakaret etmesine, başkalarını aşağılamasına ya da kutsamasına müsaade ediyor" (s.85).

17 Bunun yanında Wacquant'a (1996) da bakınız. Kapitalizmin kategorilerinin, kalkınmanın daha düşük bir biçimiyle bağdaştırılan kategorilerle açıklanması, Marksist bir bakış açısından yorumlayacak olursak inanılmaz bir ters çevirmedir. Kolankiewicz'in (1996) vaka analizi; böyle bir kuramın, kuramın nesnesinden daha önce kullanıldığı şahane bir örnektir. Kolankiewicz, Polonya'nın kapitalizme geçişinde kimlerin kapitalist olacağını öngörürken, sosyal sermaye kavramını (eğitim, bağlantılar vs.) kullanır. Sosyal sermaye "geleneksel sermayenin yokluğunda sahneye çıkan çeşitli ağlar olarak yorumlanır" (s.429)

18 Calhoun (1993, s. 65) ve Postone ve diğ.'e (1993, s. 5) de bakınız: "sembolik sermaye nihayetinde ekonomik sermayeye dönüşebilse bile, sembolik sermayenin (yani sosyal ve kültürel sermayenin) ekonomik sermayeye çevrilmesindense; ekonomik sermaye, sembolik sermayeye çok daha kolay ve etkin bir şekilde çevrilebilir."

19 Ryan (1992, s. 50) bu konuyu gayet iyi belirtir: "Kültürel nesnelerin metalaşması, bu nesneleri kültürel yapan, her şeyden önce kullanım değerleri gibi özellik ve nitelikleri ortadan siler". F.R. Leavis'in parayla benzerlik kurarak önerdiği gibi, kültürel beğeninin Gresham Yasası'na gönderme yapılarak kötünün çevrimde kalmasıyla iyinin çevrim dışına itildiği yorumu için Slater'a (1997, s. 71) bakınız. Ancak bu paradoks, estetik yanılgının ticari kazanca dönüştüğü Haug'un yorumunda görülebileceği gibi mesela, abartılabilir. Konuyla ilgili bir tartışma için Fine ve Leopold'a (1993, ikinci bölüm) bakınız.

20 Sonuçta, Bourdieu (1998b, ss. 106–07) bu iki mantığın karşı karşıya geldiklerini ve ekonominin mantığının; duyarlılık, ortaklaşma ve dayanışmanın mantığına zarar verdiğini görür. Netice olarak:

> Aile, iki karşıt güç sistemine maruz kalır: Bir tarafta ekonominin güçleri (...) ve diğer tarafta, bütünlüğün güçleri ki kısmen bütünlüğün bu güçleri, farklı biçimleri altında sermayenin yeniden üretiminin, büyük oranda aile biriminin yeniden üretimine bağlı olduğu gerçeğine iliştirilmiştir.

Ya da Cantwell'in (1999, s. 219) Bourdieu değerlendirmesine başladığı sözlerle belirtecek olursak, "*Money can't buy me love* [Para, aşk getirmez] —the Beatles".

21 Bu, neoklasik iktisat içerisinde bir din kuramının doğmasına engel olmadı. Bu konuyla ilgili bir araştırma için Iannacone'e (1998) bakınız.

22 Şirketlerin sanatla ilgili harcamalarının, kültürel sermaye biriktirmenin bir yolu olduğu fikriyle ilgili Wu'a (1998) bakılabilir.

23 Aşağıdaki alıntı (Bourdieu 1996b, s. 318), birçok açıdan Bourdieu'nün yaklaşımının içeriğinin çoğunu yakalayabilmiştir:

> Tanıma, inanç ve tek bir kelimeyle söylersek, meşruiyetten oluşan sembolik sermayenin, ekonomik sermayenin birikiminden farklı, kendi birikim yasaları vardır (...) Bu çeşit kalıcı sermaye (...) sanat eserleri ya da eğitim gibi sermayenin daha üstü kapalı biçimlerine çevrilerek, meşru sermaye olarak yanlış tanınır sıklıkla (...)

24 Bu sebeple, Lamont ve Lareau'nun (1988, s. 156) üzüldükleri gibi "Bourdieu'nün çizdiği küresel kuramsal çerçevede kültürel sermaye alternatif olarak, gayriresmi bir akademik standart, sınıfın bir özelliği, toplumsal seçilim için bir temel ve sınıfsal konumlanışın temeli/göstergesi olarak, belirgin olan iktidarın bir kaynağıdır". Calhoun'a (1993, s. 65) da bakınız.

25 Sosyal sermaye için en önemlisi Bourdieu'dedir (1986b, ss. 244–45). Bunun yanında, yiyecekler için farklılaşan beğeniler üreten gizli sermaye için Bourdieu (1994, s. 127) ve Bourdieu'ye (1986a, s. 177) bakabilirsiniz.

26 Febrero ve Schwartz (1995) gizliden gizliye Becker'in de görünmezi keşfettiğini iddia ederler. Becker örneğinde ise, Becker iktisatçıların en bayağısı olduğu ve hayatın tamamını ekonomik olarak tanımladığı için (anlaşılır bir şekilde, çoğu normal görüşün ötesinde bir anlayış), ekonomi politiğin bakış açısından bir ironi ortaya çıkıyor (s.xliii):

> Becker'in iktisadı, iki temel açıdan geleneksel iktisattan ayrılır: kapsam ve yaklaşım. Ekonomi kuramı, iktisatçı olmayanların ve hatta meslekten iktisatçıların düşündüklerinden çok daha güçlü bir araçtır; sadece belirgin piyasaların ve fiyatların bilimi değil, bir düşünce biçimidir. Piyasa dışı faaliyetlerin yeni dünyasının tümü, ekonomik araçlarla incelenmek için bekliyor. Ekonomik evlilik, doğurganlık ve cezai ve siyasi davranış kuramları, iktisadın emperyalist bakışının göze çarpan örnekleridir. Becker ise bu bakışın önde gelen şahsiyetlerinden biri olmuştur. Değişmeyen tercihler, maksimizasyon davranışı ve piyasa dengesi ilkeleriyle silahlanmış olan iktisatçılar, geleneksel olarak iktisadın kapsamı içinde görülmeyen alanlarda görüş beyan edebilirler. Sıklıkla da bu görüşler; nedensel gözlemler, sağduyu ya da diğer bilimlerin kabul ettikleri önermelerden sapma gösterir.

27 Ekonomik sosyolojiye genel bir bakış için Swedberg'e; ekonomik sosyolojinin eleştirisi için ise Ingham'a (1996) bakınız..

28 Ancak DiMaggio (1991, s. 153), buradaki yorumun sermaye kavramlarının önemli bir rol oynadığı postmodernizmin uç noktalarından uzaklaşma olduğuna dair kanıtlar sağlar. Kültürel üretimin bağlamında ancak daha genel bir uygulanabilirlik içerisinde şunu söylüyor:

> Argo ve akademik kültür eleştirisinin kabul görmüş terminolojisi (kitle toplumu, okumuş-cahil ve postmodernizm gibi ifadeler) bu gibi konuları ele almada bizi fazla ileriye götürmez. Halbuki geride bıraktığımız yirmi yıl içerisinde sosyoloji dağarcığına giren kültürel sermaye, kültür endüstrisi sistemi ve Pierre Bourdieu tarafından geliştirilen diğer terimler (...) daha fazla hareket gücü sağlayacaktır. Bu son dönemdeki gelişme bize analitik bir kültür sosyolojisi vaat ediyor; eleştiri ve metinsel yorumlardan farklı, sembolik ekonominin

pragmatik ve yapısal nitelikleri konusunda hassas, yöntem ve mizaç açısından kati bir biçimde ampirik ve böylece günümüz kültürel değişimini anlamaya yetkin bir sosyoloji.

29 Belirli bir sermaye türüne ait alanın tanımında olduğu kadar, bu sermayenin özne ve eylemlere dağılımı açısından da bu konunun bizi, tavuk-yumurta sorununa götüreceği belirtilir (Bourdieu ve Wacquant 1992, s. 108). Bourdieu'nün sermaye kategorileri, Bourdieu tarafından olduğu kadar, başkaları tarafından kullanıldıklarında da geçici olmadıklarını ispatlamışlardır; işte bu sebeple Bourdieu'nün elinde ne kadar geçici hale gelirlerse gelsinler, soy kütüklerinin ortaya çıkarılması esastır.

30 Buradaki Althusserci tonlamanın ve Bourdieu'nün sık sık ekonomik indirgemeciliğe düştüğünün farkına varmak lazım. Ekonomik indirgemeciliğe düşer; çünkü bu indirgemecilik kısmen, çeşitli sermaye türleri arasında dönüşebilirlik fikrine içkindir; öyle ki biri, diğerinin eşitidir (ister ekonomik-olmayan sermayenin kârında olduğu gibi biçim değiştirirken, isterse de bir biçimin diğerinin karşısına dikildiği çatışma dengesinde olsun).

31 Bourdieu'nün kültürel çalışmalarla öncelikli olarak meşguliyeti, bu yöntemsel bağlılığını daha da güvence altına alıyor. Sembolik sermaye, sermaye türlerinin en karmaşığı olarak düşünülüyor; "çalışmalarının bütünü, sembolik sermayenin farklı biçimlerini ve etkilerini yakalama çabası olarak okunabilir" (Bourdieu ve Wacquant 1992, s. 119).

32 Portes (1998), Bourdieu'nün dışlandığı noktasında hemfikirdir: "Görünürlükteki bu eksiklik üzüntü verici; çünkü Bourdieu'nün analizinin, kavramı sosyoloji söylemine tanıtan diğerleriyle karşılaştırıldığında, kuramsal açıdan en arı analiz olduğu söylenebilir". Ne yazık ki bu dışlanma için, Bourdieu'nün Fransızca yazdığı tarzında bir açıklama getirildi; çevirilerinin yapılmış olmasına ve Bourdieu'nün sembolik ve kültürel sermaye gibi diğer sermaye biçimlerinin kullanımında önemini koruyor olmasına rağmen. Dahası, Bourdieu'nün sermayeler arasında çevrilebilirliği kullanışı doğru bir şekilde teşhis edilirken, anlamın toplumsal yapılanışında Bourdieu'nün bağlamsal içeriğinin net olarak farkına varılmaz.

33 Yeni ekonomik coğrafyayı bir tarafa bırakıyoruz; zira yeni ekonomik coğrafya, piyasa kusurları kuramının (hiçbiri eleştiri süzgecinden geçirilmeden), basitçe ekonomik eylemler seviyesine ve lokasyona uygulanmasıdır. Mesela Venables'a (1998) ve onun içinde, yeni büyüme ve ticaret kuramlarının bir sentezi olarak yeni ekonomik coğrafyayı doğru bir şekilde özgülleştiren Krugman'a (1998) bakılabilir. Krugman artan getirileri, ölçek, birikimli nedensellikler ve diğer piyasa kusurlarıyla birleştirmiştir. Böylece daha önceki lokasyon kuramlarına oranla yeni ekonomik coğrafya (s.9);

> Tarif ettikleri mekânsal yapıların, kendi çıkarının peşinde koşan bireyin eylemleri tarafından nasıl üretildiğini ya da nasıl korunduğunu açıklayamaz. Yine tersine yeni ekonomik coğrafya (...) bireyler refahlarını maksimize etmek amacıyla mahal tercihinde bulunurken, hangi mekânsal dengelerin var olabileceğinden ibarettir.

Kısaca, iktisadın emperyalizmi coğrafyaya uygulanmıştır. Sosyal sermayenin mekânsal yapısının benzer bir yorumu için Sampson ve diğ.'e (1999); yeni ekonomik coğrafyanın eleştirisi için ise Martin'e (1999) bakınız.

34 Kearns ve Philo (1993, s. ix) " 'sermayenin' hem para hem de 'başkent' ve büyük şehirler demek olduğu yerlerde *kültürel sermayeye*" işaret ediyor.

35 Marksist ekonomi politiğin terminolojisinin kullanılmasına rağmen son nokta açıktır ki kentsel sermaye böyle bir şey değildir; en iyi ihtimalle, hayali sermayedir ve "değerlenmesinin" kaynağı (diğer bütün sermayelerden farklı olarak), bir gelir akışının günümüzdeki değeridir.

36 Aynı derecede ilgimizi çeken nokta, tahmin etmek gerekirse, toplum bilimleri içerisinde Castle'a cevabıdır. Salamon (1998) antropolojik bir bakış açısından bakarak durumu şöyle yorumluyor: Bütünlük ve birleşme fikirleri uzun zamandır varlıklarını koruyorlar. Bu sebeple sosyal sermayenin peşine takılmaya hiç de gerek yok, hem ekonomik indirgemecilikten de uzak durulmuş olur böylece. Mesela, toplumla güçlü dayanışma bağları gösteren, ancak yine de daha önce gelenler tarafından dışlanabilen tarımdaki göçmen işçiler, buna bir örnek sunabilirler. Sonuç itibarıyla, sosyal sermaye eşitsiz dağıtılmıştır ve kendisine yöneltilen itirazlarla maluldür. Topluluk kültürünün aşırı basitleştirilmesine karşı bir uyarı yapılır; ama sermayenin genişleyen anlamı, bir iktisatçı tarafından sıcak karşılanır. Summers ve Brown (1998), sosyal sermayenin son on beş yılda doğduğundan ama bireyleri birbirine bağlayan "tutkal" anlamında bir kavram olarak eski olduğundan bahsederler. "O kadar çok kişi tarafından, o kadar farklı anlamlara gelecek şekilde kullanıldı ki, kavramın düzgün bir tanımı konusunda hınca hınç bir tartışmanın yakında başlayacağını tahmin etmek hiç de zor değil" (s.642).

Dahası, çok sayıda potansiyel olarak ölçülebilir boyuta ve oldukça sezgisel bir değere sahip olan, genel bir soyutlama olarak algılandı; ama nedensel meseleler çözülmeden geride duruyor. Kavram, ayrık duran bir dizi kuramı bir araya getirme potansiyelinin avantajını taşıyor. Günümüzdeki şöhreti; ister "dini, siyasi, emekçi, ırkçı ya da cinsiyetçi" bir organizasyon isterse de devlet olsun, daha geleneksel ortak eylem biçimleri ve hizmetlerden duyulan tatminsizliğin neticesi büyük olasılıkla (s.642). Bu, kabaca, yedince bölümde anlatılanları öngörüyor.

37 Kültürel ve sembolik sermayeyi sadece anlam olarak değil, aynı zamanda çekişme ve çatışma olarak da anlamak yaygın hale geldi. Bu ikinci anlamlandırma gayet yerindedir; ancak Bourdieu'den koparıldığı için sosyal sermayeye uyum sağlamaz. Mesela ekonomik çevrilebilirliğine vurgu yapmaya devem etmesine rağmen Thornton'un (1995) gençlikle ilişkili alt-kültür sermayesinden anladığı, boyun eğme ve direniş diyalektiğinden daha karmaşık bir şeydir; *clubbing*'de olduğu gibi.

5 Rasyonel Tercihin Geri Dönüşü

1 Elbette sosyal sermayenin kökenini toplumsal mübadeleden daha da geriye götürmek mümkün; ama çizgiyi bir yerde çekmek zorundayız (ve görüleceği üzere bu çizgiyi Coleman'a yakın bir yerde çekeceğiz). Thibaut ve Kelley'in (1959) çalışmasına yapılan özel vurguyla birlikte, toplumsal mübadelenin kökeni ve etkisinin bir özeti için Chadwick-Jones'e (1976) bakınız. Ancak Chadwick-Jones, yazarların "mübadele kuramını, olduğu gibi tartışmadıklarını" da kabul eder (s.5). Bu durum, ileride sosyal sermayenin toplum kuramına yapılan her türlü katkıyı, bir rezonansa sahip olduğu her yerde, daha genel analitik uyumuna bakmaksızın içerme hevesi için bir standart oluşturur (yedinci bölüm).

2 Literatürün aynı zamanda mikro/makro ayrımı (ki bu benim ilk konumdu) ve indirgemecilik açısından da değerlendirilebileceğini hatırlamak lazım. Ancak indirgemecilik, burada ortaya serdiğimiz iki konu arasında kalır.

3 Lindenberg (1990), makro sosyolojinin davranış modellerinin 1960'lar itibarıyla tükendiğini ve böylece, biçimleri netlikten uzak olsa da, ekonomik modellere duyulan ilginin yeniden canlanmasına ön ayak olduğunu savunur.

4 Bu, Zelizer (2000) ile yapılan bir tartışmadır ve kişiselin, açıkça kişisel olmayan piyasa ilişkileri dünyasına nasıl gireceğini ele almak için uygun olan para ve meta anlayışlarıyla ilgilidir.

5 Bilimsel yazında Ekeh (1974), mübadele kuramıyla ilgilenen daha önceki yazarlar konusunda, ilgisizlikten ya da ihmalden kaynaklanan bir eksiklik tespit eder. Kuralı doğrulayan bir istisna için Mitchell'e (1978) bakınız. Mitchell, toplumsal mübadele kuramının çelişkilerini çözmek için Mauss'a geri dönme arayışındadır.

6 Sosyal psikoloji içerisinde toplumsal mübadele kuramının devam eden varlığını, Burgess ve Huston'ın (drl.) (1979) derlediği ve Homans'ın önsöz yazdığı bir sayıda görebilirsiniz. Bu sayıda, toplumsal mübadele kuramı ikili bir izdüşümü içerir: Davranışçılıktan kişisel gelişime ve kişisel gelişimden toplumsal kalkınmaya.

7 Homans'a göre insan ve diğer türler arasındaki fark; bilinçli tercih yapma gücüyle birlikte, dinamik ve öğrenilen sembolik davranışın varlığı ve büyüklüğüdür. Burada sembolik sermayeyi bir tarafa bırakırsak, iktisatçıların anladığı haliyle sosyal sermayeyle olan benzerlik dikkat çekici. Bu durum özellikle, psikolojik desteğe bağlılık şeklindeki Homans yorumu (aynı Chadwick-Jones'ta (1976) olduğu gibi) için geçerlidir; bu bağlılık, tekrarlanan etkileşimler yoluyla kazanılan saygınlık ve güvenle tam tamına örtüşür.

8 Dikkate değer bir şekilde, güvercinlerin, kendilerine tahıl atıldığında gösterdikleri gagalama hareketiyle ilgili bir önceki bölümü takiben, insan mübadelesi hakkındaki bölümün girişinde Homans şunu iddia eder (1961, s.30):

> Bu kitapta, bireysel davranışlardansa toplumsal davranışlarla ya da en az iki hayvan açısından, birinin hareketlerinin diğerlerinin hareketlerini pekiştirdiği (ya da caydırdığı) ve her bir hayvanın diğerlerini etkilediği gerçek mübadele ile ilgileniyoruz. Ancak, toplumsalı betimlemek ve açıklamak için hiçbir yeni önermeye ihtiyacımız olmadığını kabul ediyoruz. Zira toplumsal davranışta, kendi özgün açısından değerlendirilmesi gereken hiçbir şey ortaya çıkmaz. Daha ziyade, toplumsal davranışın yasaları, (son bölümde kabataslak değinildiği gibi) bireysel davranışın yasalarını takip eder; karşılıklı pekiştirmenin yaratacağı zorluklar hesaba katılarak tabii.

9 Mitchell (1978, s. 12), Homans'ın toplumsal mübadele kuramını geliştirmesinin tek nedeninin, kısmen, bireyci bir kurama sahip olma isteği olduğunu düşünür. Böylece psikolojik davranışçılık ve aşağıda göreceğiniz faydacı iktisat; tümevarımdan tümdengelim yönteminin, işlevselcilik ve ortaklaşmacılık karşıtlığının ve işlevselci antropolojiden hoşnutsuzluğunun diğer parçaları olur. Ancak bunların hepsinin, ilk parça içerisinde ortak bir kökü var gibi görünüyor.

10 Ekeh'e (1974, s. 191) göre Lévi-Strauss ve Homans birbirlerinin yansımasıdır. İlki, toplumsal yapıyı ele alır; basit ve bireyselleşmiş mübadele bu yapının karmaşık çık-

tısıdır. İkincisi ise toplumsal yapının, bireyselleşmiş mübadelenin karmaşık çıktısı olduğunu düşünür.

11 Homans (1961, s. 68) şunu kabul ediyor: "Söylediğimiz şeylerin başlangıç seviyesindeki bir iktisada çok şey borçlu olduğu şu an itibarıyla açık olmalı".

12 Daha genel olarak Ekeh (1974), toplumsal mübadele kuramının sosyoloji içerisindeki varsayılan öneminin; ekonomik ve toplumsal mübadeleyi, karşılıklılığın yapısını, sınırlandırılmış ve genel mübadeleyi, sömürü ve iktidarı ve son olarak, toplumsal dayanışmayı ele alma kabiliyetinde yattığını iddia eder.

13 Cook ve Emerson (1978), iktisatla özdeşleştirilen ikili mübadelenin ötesine, normlara geçerek; eşitlik ve iktidarla ilgilenmek isterler. Ancak bu çabalarının amacı yine, çıktıyı belirlemektir. Bu ise, Edgeworth sözleşme eğrisi (ya da Pareto-verimlilik noktaları) yanında ya da bu eğriyle ilişkili bir yerde, iktisatlarının ortodoks sınırlarını yansıtır.

14 Bu değer sistemi, umutsuz bir şekilde parçalı ve kaotiktir. Friedman (1987, s. 47), Emerson'un bitirilmemiş bir yazısı hakkında bir meslektaşının yorumunu aktarırken şöyle belirtiyor: "İlk iki sayfayı sevdim ama sonrasında, açık konuşmak gerekirse, okumayı bıraktım. Bir sorunu ortaya çıkarmak, onu çözmekten daha kolay". Homans'ın bu sayıya katkısını, "elinde olmayan sebeplerden ötürü" Emerson onuruna yaparken yaşadığı acizliğin kendisine sıkıntı verdiğini unutmamak lazım (Cook (drl.) 1987, s. 10). Bu sebeplerin ve Emerson'un zamansız ölümünün, yazıların tamamlanmasını engellediği aşikâr. Ancak, tamamlamadaki başarısızlık, aynı zamanda yapmaları gereken şeyin zorluğuyla da ilgiliydi. Zira bu noktada yapmaları gereken şey, bireyden başlayıp toplumsalı inşa etmek gibi zor bir şeydi. Durum böyle olunca başarısızlık, koşulların ya da ölümün kaçınılmaz olarak süreci engelleyeceği hipoteziyle uyum içerisindedir. Bu, Ricardo'nun emek değer kuramına bağlılığını hatırlatıyor. Kendi yaklaşımı bu kuramın yanlış olduğunu çoktan kanıtlamış olmasına rağmen, ölüm döşeğine kadar kuramı çözümsüz kaldı. Aynı zamanda Fermat'ın Son Teoremi da böyledir; tek bir istisnayla: Zor olsa da Fermat'ın teoreminin doğru olduğu ispatlanmıştır (Singh 1997).

15 Gergen ve diğ.'e (drl.) (1980) bakınız.

16 Burada, yeni kurumsal iktisatla bir benzerlik var; özellikle kurumsal iktisadın, kurumları ve ekonomik rasyonaliteyi son kertede toplumsal değerlere dayandıran Douglass North ve Oliver Williamson'la ilişkilendirilen, birbirlerinden çok az farklı düzenlemeleriyle. Eleştirel bir tartışma için Fine (2000d)'a bakınız. Hodgson'un (1994b) yöntembilimsel bireycilik eleştirisi, rasyonel tercihin, mevcudiyetini koruyan toplumsal sonuçlarla arasındaki ortakyaşar ilişki kabul edildiğinde, rasyonel tercih kuramına öncelik tanımanın hem tarihsel hem de yöntemsel olarak hiçbir sebebi olmadığının altını çizer.

17 Emerson'ın (1976, s. 359) fark ettiği şey şudur: "Toplumsal mübadele kuramı, tam da iktisat kuramının başının belada olduğu konularla, yani piyasa kusurlarıyla ilgilenmek için gerekli olan araçları geliştirir". Kendisini piyasa kusurlarını incelemeye adamış olan o zamanın ana akım iktisadının ihmalini bir tarafa bırakırsak, sadece ve sadece piyasa kusurlarıyla meşgul olan yeni mikro altyapı, kaçınılmaz olarak toplumsal mübadele kuramını gereksiz kılacaktı. Bu makalenin, yardımcı editörlüğünü Coleman'ın yaptığı *Annual Review of Sociology* dergisinde çıktığını da hatırlamakta fayda var.

18 Cook açıkça, gelecek bölümde tartışılacak olan Coleman'ın çalışmasına (1986) gönderme yapmaktadır.

19 Turner (1987) da Blau ile aynı fikirde değildir, ancak farklı bir gerekçeyle: Ağ kuramının yolunu açtığı için Emerson'un makro-yapısalı ele alışından memnundur; ama yararlanılan süreç setlerinin sınırlılıkları sebebiyle mikro'yu ele alışından o kadar da memnun değildir.

20 Bourdieu (1991) bu muhalefetin analitik ilerlemeyi esas itibarıyla engellediğini düşünür.

21 Coleman, sosyal sermaye için Loury'e (1977 ve 1987) borçlu olduğunu kabul eder. Ama aynı zamanda Bourdieu (1980) ve Flap ve de Graaf'a (1986) da atıfta bulunur; Flap ve de Graaf sosyal sermayeyi, kişisel bağlantılar (ağlar) ve meslek sahibi olma arasındaki ilişkiye uygular. Sosyal sermayenin bu iki yazarının 1990'larda Bourdieu ve Coleman'da (drl.) (1991) bir araya geldiğini belirtmek gerek. Bourdieu (1991, s. 373) giriş yazısında, sağırlar diyaloğu potansiyelini bozma konusunda bu çalışmanın başarılı olduğunu belirtir. Bu iddiaya rağmen, Coleman'ın takipçilerinin Bourdieu'yü duyduklarına dair fazla delil yoktur.

22 Coleman ve Hoffer'a (1987) bakınız.

23 Ramsay ve Clark'a (1990) bakınız.

24 Swedberg (1990, s.5) şöyle diyor:

> Günümüzde olanlar gerçekten çok önemli: *iki ana toplum bilim arasındaki sınır yeniden çiziliyor ve bu, hem ekonomi hem de geniş olarak toplum içerisindeki bir dizi çok önemli sorunlar dizisine yeni yaklaşımlar sağlıyor.*

Çok daha sonrasında bile Smelser ve Swedberg (1994) bu durumun, iktisadın emperyalizmine yol açıp açmayacağı konusunda kararsızlardı.

25 Coleman'ın (1995a) toplumsal mübadele kuramı değerlendirmesi ve sunumu sınırlıdır.

26 Smelser ve Swedberg (1994, s. 17), Coleman'ın 1989'dan itibaren *Rationality and Society* dergisinin başında bulunduğunu bildiriyorlar. Coleman'ın (1994, s. 172) kendisi durumu şöyle anlatıyor: Dergi "tamamen, rasyonel tercih sosyolojisi çalışmaya kanalize olmuştur". Ayrıca, *Rationality and Society'de* yer alan (cilt 7, sayı 3, 1995, ss. 253–54)

"In Memoriam"'a da bakınız.

27 Turner (1987, ss. 223–24), Emerson'ın, toplumsal mübadele kuramını Homans'ın davranışçılığı ve Coleman'ın faydacılığının dayattığı engellerden kurtardığını düşünür.

28 Ayrıca 363. sayfaya da bakınız:

> Tatmin edici bir *toplum* kuramı, sadece bireylerin değil; aynı zamanda toplumsal birimlerin davranışlarını da tanımlamaya çaba göstermelidir (...) gerçi toplumsal birimlerin davranışları yine de bireylerin davranışları üzerinde şekillenir (...) ana kuramsal sıkıntı, toplumsal bir sonuç üretecek şekilde, bireysel eylemlerin birbirleriyle nasıl birleştikleridir.

29 Coleman'ın neoklasik iktisadı bütünüyle göz ardı etmesinin bir diğer örneği için, kendisi ve neoklasik iktisat arasındaki büyük farkla ilgili garip yargıya bakınız. Buna göre neoklasik iktisat genel bir fonksiyonel biçimin fayda analizini bırakmalı

ve Cobb-Douglas fayda fonksiyonunu kullanmalıdır (Coleman 1990b, s.57). Ayrıca Coleman neoklasik iktisadı, kişiler arası karşılaştırma yapmak için yeterli olmadığı yönünde paylar.

30 Başka bir yol kullanarak, kitabının bir değerlendirmesinde Frank (1992, s. 148), özgünlükten ve/veya bilimsellikten yoksun olduğu için Coleman'a hafif yollu çıkışır; zira kendi çalışmasında "Schelling'in bir kopyası değilse, o zaman ikizidir" derken Schelling'den (1978) bahsetmemiştir hiç.

31 Sosyal sermayenin İtalya'da en az bir yüzyıl önce oluşmaya başladığını düşünen Putnam, kendi disiplini için neredeyse bir sorundur.

32 Coleman'ın, kadınların çalışmasının, aile hayatı ve çocukların sosyal sermayesi için oldukça zararlı olduğunu savunduğu çalışmasına bakabilirsiniz (1990a, ss. 590–95). Daha yaygın olarak, ampirik çalışma Coleman'ın şu sonuca varmasına yol açtı: Ebeveynlerin yokluğu, çok çocuk (ve dolayısıyla daha az ilgi), kişisel görüşmeler, çocuğun okul çağına gelmeden önce annenin çalışıyor olması ve son olarak, çocuğun devam ettiği okula ebeveynlerin ilgisi, sosyal ve entelektüel gelişmeye zarar verebilir. Ayrıca refah önlemlerinin, sosyal sermayeyle ilişkilendirilen bağımsızlığa ne derece zarar verdiğini üzüntüyle gözlemler (s.321).

33 Anne-babalık görevlerinin yerine getirilmesi için, sadece devletin belirlediği ücret teşviklerinin kullanılması konusunda piyasa sosyalizmi taraftarı bir tutumun istemeden doğurduğu gülünçlük, Coleman'ın çalışmasındaki bir diğer tezattır. Bu durumda ekonomik ve toplumsal yeniden üretimi içerebilmek adına, merkezi planlama kurulunun gölge fiyatlamasının kapsadığı piyasa için çok daha geniş bir alan kuramına ekleniverir!

34 Coleman'ın, "ilkel-kökensel bağlara dayanan ve artık işlevini yitirmiş kontrol biçimlerini, maddi teşvikler ve statü teşvikleriyle donatılmış rasyonellikle ikame edecek bir toplumsal mühendislik süreciyle" ilgilendiği iddiası için Portes'e (1998) bakınız.

35 Toplumsal mübadele kuramına adanmış bir çalışmaya katkısında Coleman (1987a), sosyal sermaye için gerekli şeylerin çoğuna halihazırda sahiptir. İktisadın egemenliğini zayıf bir şekilde vurgulayarak, aslında benzer olan organizasyon biçimleri içerisinde beleşçilerin ve fedakârların (ya da fanatiklerin) nasıl var olabildiğini araştırır. Fedakârlık konusunda, bireyin kendi refahı için diğerlerinin refahını düşündüğü tarzında bir yanıt verir.

36 Bunun tek istisnası, daha önce de gördüğümüz gibi, psikoloji olabilir; zira psikoloji "doğal bireyin davranışıyla" ilgilenir (Swedberg (drl.) 1990, s. 53). Yine de Coleman, "bireye içsel olarak da aynı yapının var olmasının ve belirli kaynak ve olayların sistem için değerlerinin; bireyin kendisi sistem olduğu için, bireyi ilgilendirmesinin" mümkün olduğunu düşünüyor gibi görünür. Başka bir yerde Coleman (1991) yapılandırılmış toplumsal organizasyonu, (nükleer fizyon ya da genetik mühendisliği gibi) fiziksel analoji yoluyla değerlendirir.

37 Ama üçüncü bölümde gördüğümüz gibi, Becker'in kuramı istisnasız bir biçimde, parasız çalışan mübadele ekonomisine dayanır.

38 Becker'in (1990, s.40) kendisi de, Coleman'la olan benzerliklerin, farklardan daha fazla olduğunu görür. Sabit tercihlerin "kesinlikle bir engel değil, büyük bir varlık" olduğu yolundaki uzlaşmaya vurgu yapılır. Dahası Becker (1990, s. 50) şunu öneriyor:

Sanırım (iktisat ve sosyolojinin) çeşitli okulları arasındaki fark, benzerliklerden çok daha küçük. Temel olarak rasyonel tercih insanlarının yaptıkları şey, rasyonel davrandığını düşündükleri bir kişi ya da rasyonel olduğunu düşündükleri bir davranıştan başlamaktır.

39 Bu konuda, rasyonel tercihin bakış açısından, rasyonel ve irrasyoneli ele alırken, sırasıyla iktisat ve sosyoloji arasındaki duvar, artık yıkılmıştır. Swedberg'e (1990, s. 13) bakınız.

40 Bu açıdan toplumsal, basitçe, tikel parçalarının sistemsel toplamıdır. Heilbroner ve Milberg (1995, s. 87) şöyle diyor:

> Bu mikro davranış içerisinde "mikro" ve "makro"; "mikro" ve "makro"nun toplumsal kökenlerinin farkına varılmadan anlaşılamaz. Dahası, bir ya da daha fazla bireyin amaçlarında somutlaşmadıkça toplumsal güçler de içi boş soyutlamalar olarak kalacaktır.

41 Ayrıca Coleman'a (1994, ss. 168–69) bakınız. Toplumsal dengenin toplumsal optimumdan; dolayısıyla rasyonel tercihin de işlevselcilikten farklı olabileceğini göstermek için mahkûm ikilemi kullanılır. Sosyal sermayenin ekonomik sorunları ele alma potansiyeli konusunda Coleman şu yargıya varıyor (s.177):

> Sermayenin sadece işletmelerin fizikselliğinde ve bireylerde değil; bireyler arasında meydana gelen toplumsal ilişkilerde de mevcut olduğunun kabul edilmesiyle, rasyonel tercih kuramı, ekonomik analize değerli bir kavramsal araç sağlamış olur: Sosyal sermaye

Teknik repertuvarında oyun kuramına giderek daha fazla yer veren bir iktisada, bunların hiçbiri yabancı ya da zenginleştirici gelmez. Swedberg (1990, s. 7), Granovetter'in ağ kuramı aracılığıyla, "İktisatçıların saçmalıklarını" reddeder. Sosyologlarla birlikte, iktisadın geleneksel sorunlarıyla iktisatçılardan çok daha iyi başa çıkabilecekleri iddiasıyla, iktisadı uygarlaştırdığını belirtir.

42 Portes (1998) içerisinde Coleman'a (1988, s. 99) atıfta bulunarak yer verdiği, (zaman zaman başka yerlerde de tekrarlanmış olmasına rağmen) mücevher tüccarları ve kalite konusunda bu tüccarların gereksinim duyduğu karşılıklı güven, bu duruma ilginç bir örnek oluşturabilir. Ancak kritik nokta şu ki, bu güveni hem mümkün hem de zorunlu kılan dış koşullara; yani mücevherlerin üretimi ve pazarlanması için *de Beers* tarafından kurulan, uzun bir geçmişe sahip ve eşi benzeri olmayan dünya karteline, hiçbir yerde hiçbir şekilde değinilmez.

43 Bu Colemancı açıdan sosyal sermaye için Sandefur ve Laumann'a (1998) bakınız. Portes ve Sensenbrenner'e (1993) değinen ve sosyal sermayeyi, "yönelimi, ekonomik alanı olmasa bile iş anlaşmalarının *per se* akıbetini ve üyelerinin genel ekonomik amaçlarını etkileyen, bir topluluk içerisindeki eylem beklentileri" olarak tanımlayan Pérez-Sáinz'e (1997, s. 151) de bakabilirsiniz.

44 Coleman toplum kuramının temellerini kapsamayı denemesine rağmen eşit(siz)lik ve (yeniden) bölüşüm gibi konular belirgin olarak çalışmasında eksiktir. Kaynaklardaki adaletsizlik, çıktıların adaletsiz olmasına ve yoksulların, zengin ve güçlülere yetersiz derecede karşı çıkmasına yol açabileceğinin (sadece kaynak eksikliğinden değil; karşı çıkmanın kendilerine getireceği maliyetin, faydadan daha fazla olacağından) kabul edilmesi meselenin özünü değiştirmez (s. 262). Ancak bu yargı neredeyse totolojiktir; zira çıktılardaki adaletsizliğin sebebi başlangıçta sahip

olunan kaynaklardaki adalesizliktir (bu ikisini birbirine bağlayan mekanizmaların karmaşıklığı da totolojiyi değiştirmez). Elbette, ekonomik ve toplumsal dengenin dünyasının dışında; bugünün çıktısı, yarının başlangıç donanımıdır. Coleman'ın (1990a) haklarla da oldukça ilgilendiğini hatırlamak gerekir, ancak haklar iktidarla ilişkilendirilmiştir; iktidar ise "sistem içerisinde değerli her şey, yani diğerlerini ilgilendiren her şey üzerindeki kontroldür (...) birinin, çıkarlarını gerçekleştirebilmek için yaptırım uygulama kapasitesidir" (ss. 815–16).

45 Burada üreticilerin tüccar, tüccarların da üretici olup olmadığı sorusuyla analoji kuruluyor. Analojiyi takip etmek için gerçek devrimci yol, tüccardan başlayıp üreticiye; ekonomiden başlayıp sosyolojiye giden yoldur.

46 Foley ve Edwards'da (1999) da yer verilir.

47 Sermaye fetişizminin büyüklüğü, Coleman'ın (1988, s. 100) beşeri sermaye üzerine yorumunda da ortaya çıkar:

> Son otuz yıldır eğitim iktisadındaki herhalde en önemli ve en özgün gelişme, fiziksel sermaye kavramının (...) beşeri sermayeyi içine alacak şekilde genişletilebileceği düşüncesidir. Fiziksel sermaye, üretimi kolaylaştıracak araçlar oluşturmak için materyalleri dönüştürerek üretildiği gibi, beşeri sermaye de, fiziksel sermayenin yeni şekillerde hareket etmesini sağlayacak yetenek ve beceriler geliştirmeleri için, kişileri dönüştürerek üretilir.

Ayrıca Coleman'a (1990a, s. 304) bakınız.

48 Sosyal sermayenin sanki bu amaçların altını oyuyormuş gibi görünüp, nasıl bu amaçlara hizmet ettiğinin bir örneği için Lyons'a (2000, s. 676) bakınız:

> Sosyal sermaye, geniş bir kapsama dağılan ve sayelerinde toplumsal ilişkilerin biçimlendiği ve diğer kurum ya da ilişkileri biçimlendiren süreçleri kapsayan bir çatı kavram gibi işler. Ancak kavram, iyi tanımlanmamaktan ve özensiz bir şekilde uygulamaya konulmaktan muzdariptir. Sosyal sermaye kavramı [sic], "yöntembilimsel bireycilik" kavramına karşı çıkan iktisat içerisindeki toplumsal yapı, normlar ve alışkanlıklar gibi konularda açık bir tartışmaya müsaade eder.

Halbuki kesinliğe kavuşturulduğunda sosyal sermaye, aslında yöntembilimsel bireyciliğin ta kendisidir.

6 Ve Toplum Kuramının Referans Çalışması Geliyor

1 Benjamin ve Kochin'e (1982) bakınız.

2 Bu durum bilhassa, işsizliğin artmayan enflasyon oranıyla ilintili (non-accelerating inflation rate of unemployment) (NAIRU) literatür için geçerlidir. NAIRU, faydaücret oranının, izlek bağımlı doğal işsizlik oranı çevresinde B&K etkisine sahip olmasına dayanır. Bu konularla ilgili eleştirel bir değerlendirme için Fine'e (1998a, ikinci bölüm) bakınız. Asgari ücretin yüksek olmasının, işsizliğin yüksek olmasına sebep olacağı şeklindeki düşünce ile benzerlikler vardır. Eleştirel bir değerlendirme için yine Fine'e (1998a, dokuzuncu bölüm) bakabilirsiniz. Ancak NAIRU ve makro iktisadın çoğunun türediği Phillips eğrisinin (yani enflasyon ve işsizlik arasındaki mübadele) kendisi, birazdan aşağıda tanımlayacağımız bir terim olan, bir "boş laf girdabıdır". Daha sonra yanıltıcı olduğu ortaya çıkacak olan verilerin temelin-

de ampirik olarak icat edilen kuram, (hatalı) gerçekleri açıklamak için tasarlandı. 1970'lerde stagflasyon sebebiyle Phillips eğrisinin iflas etmesiyle, ilk başlarda açıklaması için tasarlandığı (hatalı) bulgularla çelişen yeni bulguları açıklayabilmek için, kurama "beklentiler" eklenerek değiştirildi. İşte bu, iktisat (a)normal bilimine ilişik doğrulama ve yanlışlama pratiğinin doğasıdır. Lawson'un (1997) açıkça, iktisadın bütününün boş laf unsurları içerdiğini söylediğini hatırlamak lazım.

3 Billiet ve Cambré (1999, s. 259) *Distinction*'daki sosyal sermayeyi salt işlevsel açıdan ele alırlar; Jordana (1999, s. 67), Coleman'ın, hiç okumadığı belli olan Bourdieu'den (Fransızca) yaptığı alıntıya yer verir ve Newton (1999a, s. 18), Bourdieu'nün sosyal sermayeyi kullanış biçimine sadece laf arasında değinir.

4 Burada ya da başka bir yerde; bu fırsatı, eleştirileri yanıtlamak için kullanacakları yerde Gamm ve Putnam (1999) esas itibarıyla, ABD'deki kurumsal faaliyetin betimleyici ve istatistiksel bir yorumunu verir.

5 Alamazán (1999), 15. ve erken 16. yüzyılda Aztek toplumunda sosyal sermayeyi ele alır, ama gelin görün ki sosyal sermaye kavramını sadece yazısının başlığında kullanır!

6 Cilt 86, sayı 2, 1997'ye bakınız. Banfield'e yapılan nadir göndermeler için Guiso ve diğ.'e (2000) bakınız. Banfield da, Putnam'ı takiben, İtalya'da mali gelişmenin dağılımının, sosyal sermayenin seviyesine göre gerçekleştiği fikrini yerleştirmeye çalışmıştır.

7 Putnam'ın devam eden ve Carnegie, Ford ve Rockefeller kurumlarının desteğiyle idare ettiği araştırması, Amerikan Sanat ve Bilimler Akademisi'nin "Sosyal sermaye ve Kamu İşleri Projesi" içinde kendisine yer bulur.

8 Harriss ve de Renzio'nun (1997) sunduğu tartışma ve göndermelere de bakınız. Bayart'ın (1999, s. 32) nazikçe önerdiği gibi, "İtalyan yarımadasındaki yönetimi analiz etmek için Putnam tarafından kullanıldığı haliyle bu kavram, İtalya'yla ilgili meselelerde Harvard'daki meslektaşları dahil, uzmanların hepsini ikna edememiş olsa da, Dünya Bankası uzmanlarının dikkatini çekti"

9 Tarrow'un belirttiği gibi, Putnam'a göre "kurumsal yenilenmenin aynı tohumu, farklı sosyoekonomik ve kültürel topraklarda farklı gelişmiş ve farklı kurumsal bitki türleri üretmiştir". Peter Sellers'in *Being There* [Bir Yerde] filminde canlandırdığı karakteri hatırlatırcasına, hiç de öyle bir niyeti olmadığı halde ABD başkanının ekonomi danışmanı olan sıradan bir bahçıvan misali Tarrow, bir dipnotla şöyle devam ediyor: "Botanikle ilgili metafor, şans eseri yapılmış değildir; metaforun geçerliliği, İtalya'daki çalışmalarıyla ilgili bir diğer raporda çok daha açık görülebilir". Sosyal sermayenin metafor olarak süregiden kullanımını görmek için dokuzuncu bölüme bakınız. Dahası, Putnam'ın müzik topluluklarına, futbol kulüplerine, kuş gözlem toplulukları ve Rotary kulüplerine ve de uzlaşmaya hazır görece dürüst liderlere bel bağlamasıyla (s.392), bu metafordan Tarrow'un "ticaret odası hevesi" olarak adlandırdığı şeye atlamak çok kolaydır. Ayrıca Tarrow, kuzeyden güneye doğru yolculuk ederken, politikacıların giderek daha fazla yolsuzluğa batmış, sinik ve anti-demokratik olmasından ötürü; tekdüzeliği terk edip, hüzünlü bir duruma geçtiğimizi söyler.

10 Tarrow tarafından altı numaralı dipnotta detayları verilir.

11 Benzer koşullar ve daha fazla detay, Brucker (1999) ve Muir'de (1999) yer alır; Rotberg'in (1999, s. 344) belirttiği gibi:

Risorgimento öncesinde kuzey İtalya şehir devletlerinin neye benzedikleri konusunda açıkça Putnam'a karşı çıkarlar. Kuzey İtalya'nın nasıl olup da güney İtalya'dan daha fazla sosyal sermaye biriktirdiği konusunda Putnam'ın varsayımlarını dürüstçe eleştirirler.

12 Kalkınma yorumumuzda yolsuzluğun rolü üzerine, 1990'ların sonunda Güney Kore'de yaşanan mali kriz merkezinde yapılan açıklamaların ışığında görüş bildirmek ilginç olabilir (eski Batı Almanya'nın şimdilerde gözden düşmüş olan eski başbakanı Helmut Kohl'un etrafında dönen yolsuzlukları bir tarafa bırakırsak tabii).

13 Çok daha kapsamlı ve yıkıcı bir eleştiri için Jackman ve Miller'e (1998) bakınız. Jackman ve Miller, kurumsal performans ve sivil toplum ölçümleriyle ilgili Putnam'ın İtalya üzerine vardığı sonuçları yorumlarken, geniş bir literatürden yararlanır. Temel eleştirileri şudur: Putnam'ın kullandığı veriler, kendi iddialarını haklı çıkarmıyor. Ana bağımlı değişkeni olan kurumsal performansın bileşik ölçümü hatalıdır (...) kurumsal performansın tikel yönlerini yansıtması için parçalarına ayrılacak olduğunda, sosyal sermaye için verilen kanıtlar yok denecek kadar az bir etkiye sahip oluyorlar (...) sosyal sermayedeki farklılıkların izinin orta çağlara kadar sürülebileceği iddiasında bulunan daha niteliksel tarihsel kanıtlar, değişen bölgesel farklılıkların sebebinin yapısal olduğunu göz ardı ediyor.

14 Yedinci bölüme bakınız.

15 "Putnam'ın, Norman işgalinden bu yana güney İtalya analizinin tarih yazıcılığıyla ilgili yönleri ve bu yönlerin yönelttiği eleştirilere" yapılan kısa kısa göndermeler için Tarrow'a (1996, ss. 393–94) bakınız.

16 Hemingway'in (1999) genelleştirdiği ve düzelttiği tez şunu önerir: "Farklı boş zaman aktivitelerinin, sosyal sermayeye yaptıkları katkının ağırlığına bağlı olarak, demokrasi için farklı anlamları vardır".

17 Skocpol (1996) ile tartışmasını görmek için Putnam'a (1996b) bakınız. Putnam bütün eleştirileri geçerli olarak görür ve bu eleştirilerin, (başka türlü değişmeyecek olan) altta yatan yaklaşımına nitelik kattıklarını söyler.

18 Putnam (1996b), televizyona yaptığı aşırı vurgu nedeniyle alaya alınır.

19 Uslaner (1998), güvenin ortaya çıkmasında televizyonun reddinden daha önemli olan şeyin iyimserlik olduğunu savunur. Shah (1998) da doğal olarak televizyon programlarının içeriğinin önemli olduğunu iddia eder. Rahn ve Transue (1998) kaba materyalizmin yükselişinin bir neticesi olarak ABD'de güvenin düştüğünü söyler.

20 McBride (1998), televizyonda bireyciliğin yoğun bir biçimde yer bulduğunu ortaya çıkarıyor. Bu durum, içerik meselesinin ne derece medya mega-şirketler sisteminin sorumluluğu olduğu meselesini gündeme getiriyor. Aynı, toplulukların çözülüşünün, şirketlerin yerlerini değiştirmesine ya da kapanmalarına ne derece bağlı olduğu meselesi gibi. Bu konuyla ilgili aşağıya bakınız.

21 Rich'e (1999) bakabilirsiniz.

22 Doğu Timor'un sürgündeki hükümetinin İrlanda'daki web sitesi, internet erişimine aşırı yüklenilerek bir sabotaja uğradı.

23 Bunu, Stamps'in (1998), Harvard'da düzenlenen ve Putnam'ın çalışmalarından çıkarılan Saguaro Seminerlerinin yöneticisi olan Tom Sander için belgelediği netlikle karşılaştırınız. Stamps, geride kalan otuz yılda sosyal sermayenin bütün açılardan yüzde on beş ile yirmi beş arasında azaldığı şeklinde fikir yürütür. Yine, her şey bir

yana, kurumlara ve güvene dayanan ölçümleri birbirinden ayırmada oldukça dikkatli olan Paxton (1999), kuramda ve dolayısıyla ölçümdeki tanımsal muğlaklıklara dikkat çeker ve zaman içerisinde sosyal sermayede hiçbir azalma gözlemlemez.

24 Verba ve diğ.. (1997) da (Amerika'da azalan) sandık başına gitme ve siyasi katılım vakalarını; bir katılım biçimi olarak bunların yerini, yardımda bulunma davranışının almasına bağlar (ancak bu yeni katılımın yoksulları dışladığını unutmayalım). Diğer taraftan van Deth (2000) siyasi faaliyetleri, düşük mal olarak görür; buna göre siyasi faaliyete duyulan öznel merak artmış olmasına rağmen bu faaliyet, gelir arttıkça azalmaktadır.

25 Green ve Brock (1998) sosyal sermayenin yapay olabileceğini söyler.

26 Stolle ve Rochon'a (1998) bakınız.

27 Stolle (1998) güven için bir derneğe giriş yaşı ve üyeliğin uzunluğunun önemli olduğunu ve eski üyelerde güvenin, son kertede düşme eğiliminde olduğunu söylüyor.

28 La Due Lake ve Huckfeldt (1998), farklı sosyal sermaye türlerinin "siyasi açıdan önemli" olduğunu tespit ediyor.

29 Ek olarak Berman (1997), Minkoff (1997) ve Portney ve Berry'e (1997) bakınız.

30 Whittington'a (1998) bakınız.

31 Booth ve Richard (1998a), Ku Klux Klan'larda olduğu gibi, sosyal sermayenin uygar olmayabileceğini ekliyorlar.

32 Bu, olumsuz olarak anlaşılmadan önce (olumsuz) sosyal sermayenin İtalya'dan ABD'ye ihracıdır.

33 Sosyal sermayenin eleştirel bir kabulü için (yeter ki sosyal sermayeyi zayıflatacak kadar değiştirilmiş olsun) Putzel'e (1999) bakınız;

34 ABD'nin kimi kırsal topluluklarında yoksulluk devam ederken neden kimilerinde sonlandığını karşılaştırmalı bir çalışmayla açıklamaya çalışan Duncan'a (1999) da bakınız. Yatay olarak düzenlenmiş topluluk faaliyetlerinin mevcudiyeti açısından sosyal sermaye kavramının cazibesini kabul etse de (s.153), bu gibi faaliyetlerin temeli olarak sınıf ilişkilerinin tarihi ve yapısını göz ardı ettiği ve (ne kadar iş imkânının kime ve nasıl açıldığı konusunda mesela) bu yapıları dış unsurlara bağlı kıldığı için Putnam'ı eleştirir. Buna göre elitler, yerel yatay kurumların oluşmasını engelleyebilirler (ss. 198–200 ve ss. 206–07). Ayrıca, "kalıcı müttefiklere, kalıcı düşmanlara son" sloganıyla şirketlerin kapanmasına karşı çıkan Endüstri Bölgeleri Vakfı'nın tartışıldığı Warren'e (1998) bakabilirsiniz. Warner (1999, s. 387) ise, yerel yönetimlerin "kontrol eden, düzenleyen ve hizmet eden rollerinden; hızlandırıcı, kolaylaştırıcı ve çağırıcı rolleri" doğrultusunda değişerek, sosyal sermaye inşa edebileceklerini iddia eder. Bu, diğer devlet düzeylerinde bütünleşme yoluyla, küreselleşmeye verilen bir tepkidir. Burada, küreselleşme literatürünün çoğunun bir paradoksuyla karşılaşıyoruz: Ulus devletin güçsüzlüğüne; ama yerel yönetimin verimliliğine vurgu yapılır.

35 Helliwell ve Putnam (1995), İtalyan bölgelerinde büyüme oranı tahminlerinde Barro-tipi regresyon analizi kullanırlar. Buna göre 1960 ve 70'lerde yakınsamanın ters çevrilmesinden sorumlu tutulan sosyal sermaye, daha fazla bağımsızlık kazanınca 1980'lerde zincirlerini kopardı. Sosyal sermayenin etkilerinin uzun vadede büyüme oranlarını etkilemesine izin verilseydi, kişi başına gelir farklılıkları ina-

nılmaz olurdu. Neden ekonomik performanstaki uyuşmazlığın artmaya devam ettiğini açıklayacak kimi dışsal etkilere her zaman ihtiyaç olacaktır.

36 Gönderme ve eleştirel literatüre yapılacak eklemeler için Fine'e (1998a, dördüncü bölüm) bakınız. Ayrıca Fine'e (1995a) de bakabilirsiniz. Giyinme, ailevi dayanışma olarak da görülebilir; sömürü olarak da. Benzer şekilde taşeronlaştırma, arz ve talep arasındaki bağlantının etkinliği olarak da görülebilir; büyük müşterilere boyun eğme olarak da. Yani esnekleşme tartışmalarını sosyal sermaye açısından yorumlamak hiçbir yenilik getirmez.

37 Humphrey ve Schmitz (1997), esnek uzmanlaşmaya açıkça değinmeden, sosyal sermayenin hikâyesini yeniden anlatarak bu iltifatlara karşılık verirler. Öte yandan Schmitz ve Nadvi (1999), sosyal sermayeye bel bağlamaya gerek duymadan, endüstriyel kümelenme üzerine özel bir sayı hazırlar. Bu konuda derlemelerinde yer alan tek istisna, sosyal sermayenin dışsallıklar ve işlem maliyetlerinde sektörel düşüşler sağladığını düşünen Weijland'dır (1999).

38 Cohen ve Fields (1999), Putnam'ın sosyal sermayesiyle, esnek uzmanlaşma ve Alfred Marshall'ın endüstriyel bölgeleri arasındaki rezonansı fark ederler. Ancak genelleme yapılmaması yönünde uyarırlar bizi. Zira mesela Silikon Vadisi, askeri anlaşmaların sağladığı çok büyük destek için teslimat konusunda işbirliği, güven ve rahatlık düzeyinin kazanılmasında, hem İtalya'dan hem de Boston'un ileri teknoloji bölgelerinden ayrılır.

39 Ancak bu, (zayıf) ekonomik performansın daha kültürel açıklamalarının genel zayıflığıymış gibi duruyor. Bunun örnekleri, Britanyalıların sanayiye karşı duydukları hoşnutsuzlukla ilgili Wiener'in (1981) hipotezi ve doğru düzgün bir burjuva devrimi gerçekleştirmedeki başarısızlıkları açısından Britanya yönetici sınıfının özgünlüğü hipoteziyle Perry Anderson'dır (1964).

40 Fukuyama sosyal sermayenin bilimsel açıdan oldukça başarısız bir temsilcisidir. Fukuyama bir taraftan, bu başarısızlığın ilk yasasını gösterir: Analitik kavrayış, popülerleşmeyle ters orantılıdır. Hatalarla ve gerekçelendirilmemiş nicel ve nitel savlarla dolu şu metne burada yeniden yer vermekten utanıyorum (Fukuyama 1996, s. 13):

> Geçen kuşak boyunca ekonomik düşünce Milton Friedman, Gary Becker ve George Stigler ile birlikte anılan neoklasik iktisatçıların ve serbest piyasa iktisatçılarının egemenliği altındaydı. Neoklasik bakış açısının yükselişi, Marksistlerin ve Keynesçilerin egemen olduğu bu yüzyılın ilk yarısına nazaran büyük bir gelişme demektir. Neoklasik iktisadın, muhtemelen, yüzde seksen doğru olduğunu düşünebiliriz; zira paranın ve piyasaların doğasıyla ilgili önemli gerçekleri gün yüzüne çıkarmıştır. Çünkü kökeninde yatan rasyonel, çıkarının peşinde koşan insan davranışı modeli, yüz vakadan sekseni için doğru. Geriye insan davranışlarının yüzde yirmilik kısmı kalıyor ki neoklasik iktisadın bu kısım için getirdiği yorum oldukça zayıftır. Adam Smith'in çok iyi açıkladığı gibi, ekonomik hayat toplumsal hayat içine derinlemesine gömülmüştür ve içinde yer aldığı toplumun gelenekleri, değerleri ve adetlerinden ayrı anlaşılamaz. Kısaca, ekonomik hayat kültürden ayrılamaz.

41 Amerikan ekonomisinin son dönemdeki görülmemiş başarısından ayrı tutularak açıklanması gereken ve Putnam, ekonominin düşüşüyle ilgili yorumunu açıklarken fark edilen başka bir paradoks da var.

42 Sosyal ve beşerî sermayeye bilhassa uygun düşen bir örnekte Fevre ve diğ. (1999) şunu gözlemliyor: Eğitimin nedenleri oldukça bağlamsaldır ve bireysel nedenlerin bakış açısını kullandığımızda bile, oldukça "sosyolojiktir"; aynı, Gal işçi sınıfına iliştirilen ve sosyalist dayanışma ve bireysel kazanımların kaynağı olma arasında gidip gelen eğitim kültürünün ritminde olduğu gibi.

43 İçerilen şeylerin neler olduğu ve ne kadar sınırlı olduğuna dair net bir yargı için Knack ve Kropf'a (1998, s. 595) bakınız:

> Araştırma "sivil yardımlaşma normlarının" rasyonel tercih kuramı tarafından içerilmesi için daha fazla destek veriyor. Yöntembilimsel bireycilik, bir meseleye önemli derecede tümdengelim kuramı sağlasa da, kamu yayıncılığına katılım ya da seçimlerde oy kullanma gibi ampirik olarak gözlenen davranışları yorumlamayı başaramaz. Herhangi bir kâr-zarar muhasebesinde bireyin, dar kişisel çıkarından daha fazlasını hesaba katacağı açıktır. Birey, diğer kişilerin beklentilerini de düşünür ve bu beklentiler, bireyin katılımın maliyet ve fayda analizinin içkin bir parçası olurlar.

44 Bu büyük modeller arasındaki değişimin "bilimsel" değil, "sosyolojik" bir mesele olduğu düşünülür.

7 Sosyal Sermayenin Genişleyen Evreni

1 Sosyal sermaye ve Dünya Bankası'nın kapsamlı bir değerlendirmesi için III. kısma bakınız.

2 Wall ve diğ. (1998), O'Connor'ın (1973) başlattığı ve refah devletinin ekonomi politiği bağlamında Gough'un (1979) devraldığı devletin mali krizi kuramında sosyal sermaye kavramını oldukça nadir kullanır. Bu analizler (ki Fine'e (2000e) bakarsanız göreceğiniz gibi bu analizler yerlerini, Esping-Andersen refah rejimi analizine kaptırmışlardır) vasıfları ne olursa olsun, sosyal sermaye literatüründe hiçe sayılmış olmaları, ekonomi politiğe yakından bağlı sistemsel bir analizin yokluğunun göstergesidir.

3 Muhtemelen dünyadaki en uzun dipnot aracılığıyla bir kaynakça verir.

4 Aynı zamanda ki hiç şaşırtıcı değil, uygun ağları da (Burt 1999)

5 Aynı, en yüksek maaşlar konusunda Belliveau ve diğ.'in (1996), istihdam uygulamaları konusunda Leana ve van Buren'in (1999), şirketler arası ittifaklar konusunda Chung ve diğ.'un (2000) ve şirketlerin piyasada tutunabilmesi konusunda Pennings ve diğ.'in (1998) çalışmalarında olduğu gibi. Ayrıca, sosyal sermaye ve olumlu bir hava yaratan diğer unsurlara dayanan "yeni toplum önderliği modeli" için Falk'a (1999) ve "sivil toplum kaynak düzenlemesi " için Ashman ve diğ.'e (1998) bakınız. Wallis ve diğ. (1998) içerisinde Margaret Dugan sosyal sermayeyi, topluluk gelişimi için olumlu hava yönetimi bağlamında öne sürer; Putnam ise sosyal sermayeyi, toplum kalkınma pratisyenlerine atfederek şöyle diyor: "dokunmanın ve hissetmenin gücüne inanıyorum, ölçebileceğimiz önemli şeyler olduğunu anladım". Yönetim içerisinde çalışmaların çoğunun kavramsal ve ampirik açıdan özensiz olmasına rağmen, sosyal sermayeden eleştirel olarak faydalanırken bu çalışmalar yine de yol gösterici olabilir ve sözüm ona bilimsel bu alanın önüne geçmemize fırsat tanır. Mesela, şirket içi ağları incelemek için yapısal, ilişkisel ve algısal unsurları içerme-

nin gerekli olduğunu savunan Tsai ve Ghoshal'a (1998) bakabilirsiniz. Ayrıca, bu bölümü bitirirken ele alacağımız bir tema dahilinde Nahapiet ve Ghoshal (1998), kendi alanlarından ellerine geçen her şeyi sosyal sermaye içerisine katarlar; buna, örgütler içerisinde sosyal sermayenin nasıl entelektüel sermayeyi desteklediğini açıklamak için, büyük oranda Bourdieu de dahildir. Öte yandan, bütün bunları sosyal sermayeye atıfta bulunmaya gerek duymadan yapan Dacin ve diğ.'e (1999) bakabilirsiniz.

6 Özellikle Harriss ve de Renzio (1997, s. 921) ve Woolcock'a (1998) bakınız.

7 Daha genel bir değerlendirme için Mondak'a (1998, s. 433) bakınız:

> Coleman'ın çalışmasını, tabii ki, akademi, basın, hükümet ve daha birçok yerde inanılmaz büyüklükte bir söylem seli takip etti. Ancak Coleman'ın modelinden etkilenen ampirik toplumsal araştırmaların nicelik ve niteliği, ne yazık ki bu kadar inanılmaz olmadı.

8 Başarı, (çocukları liselere kaydettirme örneğinde) ebeveynler açısından çok yoğun duygusal efor gerektirir; ebeveynler, çok az saygı duydukları ama girmek zorunda hissettikleri bir yarış içindedir. Farklı bir yoldan bu yoruma varan Chin'e (2000) bakınız.

9 Metinde adı geçenler dışında seçilmiş çalışmalar için Meyerson (1994), Valenzuela ve Dornbusch (1994), Zhou ve Bankston (1994), Furstenberg ve Hughes (1995), Hagan ve diğ. (1995 ve 1996), Smith ve diğ. (1995), Lee ve Brinton (1996), Teachman ve diğ. (1996), Bianchi ve Robinson (1997), White ve Kaufman (1997), Runyan ve diğ. (1998), Gandara (1999),

McNeal (1999), Recchi (1999), Valenzuela (1999) ve son olarak Volker ve Flap'a (1999) bakınız. En azından çalışmaların başlıkları bir fikir verebilir. Beşeri sermaye üzerine yapılanlar gibi sosyal sermayenin ampirik çalışmalarının da önemi, diğer etmenler işin içine girdikçe azalma eğilimi gösterir (bu etmenlerin kendisi sosyal sermaye olarak yorumlanmazsa tabii). Joshi ve diğ. (1999) için sosyal sermaye, basitçe, çocuğun yetiştiği ailenin düzenindeki (giderek artan) farklılıktan kaynaklanır. Hendricks (1999) ise, yaşı büyük olanların daha fazla sosyal sermayeye sahip oldukça, beşeri sermayelerini daha iyi kullanabildiklerini söylüyor.

10 Coleman, Bourdieu ve diğ.'i toparlayacak olursak diyebiliriz ki hepsi, (Katolik) okulların, bireysel kazanımların ardından giderken toplumsal kültürü ihmal etmemesi gerektiğini ve bireysel kazanımlara zarar verdiği için devletten para almaması gerektiğini savunur.

11 Birçok parçaya bölünmüş Doğu Asyalılar'dan oluşan küçük bir örnek grubun ışığında, nedenselliği kurmanın zorluğunu görebiliriz. Sun'ın (1999) çalışması ise, sosyal sermayenin etkisinin araştırılmasının içine çevre unsurunu katma çabasıdır.

12 Loizos (1999, s. 260), zorunlu göçmenlerin "kendileri gibilerle evlenerek; sosyal sermaye kuramcılarını sevindirecek şekilde güven, ortak değerler ve karşılıklı yardımlaşmaya dayanan topluluklar yaratmayı tercih edeceklerini" kabul eder. Ancak bunları söylemeden hemen önce, bir dizi çalışma temelinde yazarın şu sözleri sarf ettiği de biliniyor:

> Şiddet sonucu yer değiştirme olayları ardından hayatta kalanlar, genelde çeşitli yardım biçimlerinden faydalanabiliyorlar; vatandaşlığa kabul edilme, ev yardımı, toprak verilmesi, iş ve iş kurmak için sermaye gibi. Duygusal ve algı-

sal bozuklukla ilgilenirken bunlar sempati, empati ve karşılıklı destek sağlayarak birbirlerine yardım ediyorlar.

13 Böyle yaparak, rasyonel tercihi gömülülükle birleştirme arayışında, bir dizi diğer değişkeni içermiş olur.

14 Sosyal sermayeyi ele alırken Granovetter (1985), Coleman (1988 ve 1990a) ve Bourdieu'nün (1993) çalışmalarına değinen Sanders ve Nee'e (1996) bakınız.

15 Kendi işini kurma konusundaki görece başarıyı açıklamaya çalışırlar. Sermayeyi doğru açıklayabilmek için, sömürücü emek piyasasına erişimi incelemeleri gerekir ki bu erişimin etnik ağlara ve aile üyeliğine aynı derecede bağlı olduğunu varsayarlar.

16 Bu açıdan Fountain'ın (1998a ve 1998b) çalışmaları, araştırma-geliştirme ve yenilenme bağlamında ağlara ve bilgi akışına vurgu yaparak sosyal sermayeyi ele aldıkları için dikkate değerdir. En azından sosyal sermayenin üretkenliği nasıl artırdığı konusuyla (ki bu nokta diğer çalışmalarda verilmiştir) açıkça ilgilenilmiştir. Ek olarak Gabbay ve Zuckerman'a (1998) bakınız. Barr (1998), esnek uzmanlaşma ve endüstriyel bölgeler literatürüne değinerek, sosyal sermayenin üretimi artırmak için kullanımıyla, gelir belirsizliklerini ortadan kaldırmak için kullanımı arasındaki farkı (ve ikisi arasındaki potansiyel takası) çizer. Ancak bu çalışmalar, ulusal yenilenme sistemleri literatürünün merkezi bir unsuru olan teknoloji ve yeniliklere erişim meselesindeki ihtilaf ve dışlamalara dahil olmaz. Bu yaklaşımın eleştirisi için Fine'e (1993b) ve daha yeni bir katkı için *Technology Analysis and Strategic Management* dergisinin özel sayısına bakınız (cilt 11, sayı 4, 1999).

17 Daha gayri biçimsel olarak Munn (2000), sosyal sermayenin değer yargılarından bağımsız olduğunu ve eğitim açısından kavramın "okul hayatının mikro süreçlerini makro ekonomik ve toplumsal yapılara bağladığını" düşünür.

18 Sosyal sermayenin başarısız olabileceğini kabul etmeye zorlandıktan sonra, Putnam'ın sosyal sermayeyi (olumlu ya da olumsuz) etkilerinden tamamen bağımsız bir şekilde (pratikte bu, bağlamdan bağımsız demektir) tanımlama isteği hâlâ devam eder. Gayriresmi bir şekilde, bir elektronik postada şöyle diyor:

> Sosyal sermayenin etkilerinin hepsinin evrensel düzeyde iyi olmadığına kesinlikle katılıyorum. Ancak, sosyal sermayenin değil; sosyal sermayenin *sonuçlarının* olumlu ya da olumsuz olduğunu belirttiğimizi (...) savunuyorum. Aynı ampirik sosyal sermaye parçası (mesela Hindistan'da etnik bağlar) olumlu *ve* olumsuz sonuçların *ikisine birden* sahip olabilir. Bu sebeple bunun, "gerçekte" bir parça "olumlu sosyal sermaye" mi, yoksa "olumsuz sosyal sermaye" mi olduğuna dair tanımsal tartışmalardan uzak durmalıyız diye düşünüyorum.

"Bir şey, iyi değilse kötüdür ve kendisi değil de sonuçları kötüyse, aslında kötü de değildir": Bu toplum kuramına ters yönden bakmak mıdır acaba?

19 Bu, yeni bir sosyal sermaye tanımı ortaya atmaya götürür onları:

> Sosyal sermaye, ortak amaçlar doğrultusunda bir araya gelmiş bir topluluğun sosyal, sivil ve ekonomik refahına katkı sağlama potansiyeli olan toplumsal etkileşimlerin ürünüdür. Etkileşimler, bilgi ve kimlik kaynaklarını beraberinde sürükler ve eş zamanlı olarak sosyal sermayeyi hem kullanır hem de sosyal sermaye depolarlar. Sosyal sermayenin doğası; iç-dış etkileşimlerin, tarihselliğinin, gelecek potansiyelinin, karşılıklılığın, güvenin ve ortak değer

ve normların niteliği gibi, içerisinde üretildiği etkileşimlerin farklı nitel boyutlarına bağlıdır.

Bu tanımın, Algie'nin Avusturya'da kırsallığın azalmasıyla birlikte sosyal sermayenin ortaya çıkardığı sorunlar olarak belirttiği işsizlik, altyapı yetersizliği ve hükümet desteğinin yitirilişi gibi sorunları ele almaya yetkin olup olmadığı tartışmalı bir konu.

20 Bu bölümde ampirik çalışmaların ele alınışına benzer şekilde, yazarların amacını da şöyle tanımlayabiliriz: "Biz, kuramsal sebeplerle bir değerlendirme yaptık; yani, sosyal sermaye kavramına kuramsal olarak bir netlik getirme umuduyla ampirik çalışmaları gözden geçirdik".

21 Psikolojinin sosyal sermaye ve demokrasiye katkısının bir özeti için Sullivan ve Transue'ye (1999) bakınız.

22 Sosyal sermaye gibi güvenin de anlamının, geniş bir düzleme ve farklı disiplinlere dağıldığı ve bu sebeple bağlama göre değiştiği görüşü için Furlong'a (1996) bakınız.

23 Sosyal sermayenin uygulama kapsamı konulu önceki tartışmayı tamamlayan şu örnekleri sıralayarak devam ederler: ikilikler ve gayriresmi ağlar (Burt 1997a ve Heying 1997); gönüllü kuruluşlar (Eastis 1998); dini kurumlar (Wood 1997); topluluklar (Bebbington 1997 ve Schulman ve Anderson 1999); kentler (Portney ve Berry 1997) ve ulusal (Minkoff 1997) ya da uluslararası (Smith 1997 ve Smith ve diğ. (drl.) 1997) toplumsal hareketler.

24 (1860-1900 arasında Yeni Güney Galler'de hukuk davalarının sayısındaki azalmanın temsil ettiği) toplumsal normların kalkınmanın ürünü olduğunu; ancak yenilenmeyle değişebileceklerini savunan Khan'a (1999) bakınız. Sonuç itibarıyla; "eğer tarih dışı yöntemler kullanılırsa sosyal sermayenin ve normların rolü hakkında sadece kısmi (ve muhtemelen hatalı) görüşler edinilebilir " (s. 173).

25 Bağlamın zayıf biçiminin kullanılışı için, (orta çağlardan, günümüzde Üçüncü Dünya'ya kadar farklı olumsallıklarda diğer insanların nasıl tepki vereceği konusunda beklentiler oluşturan bireyler dahilinde) izlek bağımlılığın kültürden nasıl etkilendiğini göstermek amacıyla oyun kuramı ve sosyolojik kavramları birleştiren Greif'e (1997) bakınız. En belirgin haliyle Williamson (2000, s. 104) için "izlek bağımlılığı, 'tarih önemlidir' demenin bir diğer yoludur ". Elbetteki tarih bundan çok daha fazlasını ifade eder. İş döngüsü tarihi bağlamında yapılan bir eleştiri için Fine'e (2000d); Paul David'in çalışması bağlamında yapılan bir eleştiri için Fine'e (2000e) bakınız. Ayrıca Slater ve Spencer'e (2000) de bakınız.

26 Rotberg'in (1999, s. 343) tarihçilerle ilgili gözlemi şu: "Kimileri sosyal sermaye ve siyasi kültürü kuramsal önermeler olarak değil; metafor olarak kullanmayı tercih ediyorlar ". Ayrıca Clemens şöyle diyor (1999, s. 613):

> *Sosyal sermaye* bir metafor olarak istisnai şekilde verimli oldu. Akıllarda mali imgeleri canlandırarak bu ifade, toplumsal bağların üretken gücünü; bu bağların ekonomik büyüme ve etkin yönetim gibi toplumsal faydaları üretme kapasitelerini gösterir. Ancak benzerliğin birçok boyutunu öne sürdüğü için metaforlar tehlikeli de olabilir; zira benzerliğin kimi boyutları uygun olmayabilir ya da bizi yanlış yönlendirebilir.

27 İleride, onuncu bölümde, metaforlarla ilgili daha fazla konuşacağız; ancak şu an için Morris'in (1998, s.8) Hindistan'da yoksulluğu nasıl tartıştığına bakalım.

Morris'in sosyal sermayeden anladığı, ağlardan güvene kadar biçimsel ve gayri biçimsel kavramların oluşturduğu bir pramittir.

> Pozitivizm, sosyal sermaye ve kimya arasında bir benzerlik kurabiliyor (...) aynı bir kimya deneyinde sıcaklığın yaptığı gibi, sosyal sermaye de reaksiyonun hızını artırır ve böylece sistemin pürüzsüz ve hızlı ilerlemesini sağlar.

Sosyal sermayenin, (etkileşimli) öğrenim olarak alındığı bir bağlamda Kilpatrick ve diğ. (1998), Cox'a (1998) atıfta bulunarak sosyal sermayeyi, yenildikçe artan sihirli bir pudinge benzetir. Schoen ve diğ. (1997, s. 350), iktisadın toplum bilimlerini sömürgeleştirmesinin çarpıcı bir yorumunu yapar; ancak çocukları ebeveynlerinin sosyal sermayesi olarak değil; ebeveynlerinin sosyal sermayesinin bir kaynağı olarak değerlendirir: "Çocuklar dayanıklı tüketim malı olarak değil; yaşam halısının dokunduğu iplikler olarak görülürler". Lewis (1999) toplum kuramında metaforların kaçınılmaz olarak kullanıldığını belirtir; ancak kullanıldıkları yerlerde daha başka görüler üretmeleri gerektiğini düşünür.

28 Sağlık ve sosyal sermaye arasında önceden kurulan bağ için Tijhuis ve diğ.'e (1995) ve aynı zamanda Baum (1997), Kawachi ve diğ. (1996, 1997a, 1997b, 1999a ve 1999b), Achat ve diğ. (1998), Kennedy ve diğ. (1998) ve Lomas'a (1998) bakınız. Kawachi ve diğ. (1997b), İtalya'nın küçük bir kırsal kasabasından 1880'lerde Pensilvanya'ya göç eden birbirine sıkıca bağlı topluluğun, bugün neden kalp krizi geçirme oranının düşük olması gerektiği sorusunu sorar. Buradan Putnam'a atlamaya ve eyaletler arası ölüm oranlarıyla bowling ligi üyeliği arasında bir korelasyon bulmaya ramak kalıyor. Mesela Marlon Brando ve Al Pacino'da muhakkak olgunluk yıllarını saygın Baba'lıklarında geçirmek için yaşamışlardır!

29 Rose ve Clear (1998, s. 454), Kawachi ve Wilkinson'la birlikte Kawachi ve diğ.'de (1999a) da kullanılan toplumsal düzensizlik kuramını değerlendirir ve şunu savunur: "Toplumsal düzensizlik kuramı, gizliden gizliye sosyal ve beşeri sermaye kavramlarında temellenir; bu kavramlara açıkça yer verilmemiş olsa bile". Kendileri sosyal sermayeyi "çevremizle olan yaşantımızı olumlu yönde değiştirmesi için etkisine ihtiyaç duyulan toplumsal beceri ve kaynaklar" olarak tanımlar. Özel olarak Kawachi'nin çalışmasında sosyal sermaye, ağlar ve düzensizlik arasında kesintisiz geçişler mevcut. Bu ise hem kuram arayışına hem de açıklayıcı bir çatı olarak sosyal sermayeye delil olabilir. Kawachi'nin Şubat 2000'de Dünya Bankası Sosyal Sermaye Elektronik Posta Tartışma Grubu'nun (dokuzuncu bölüme bakınız) misafir moderatörü olduğunu ve özellikle de sağlıkla ilgili ısrarla istenilen katkılarını hatırlamak lazım. Bu durumun kabul edildiği 25. Ciltteki notlara bakınız:

> Sosyal sermaye ve sağlık arasındaki bağın altında yatan mekanizmalar hâlâ keşfedilmeyi bekliyor; ancak epidemiyolojinin [salgın hastalık bilimi] sunduğu çok sayıda bulgu, toplumsal desteğin, hayat kalitesinin ve uzunluğunun belirlenmesinde önemli olduğunu söylüyor.

Birine özenerek sigaraya başlama durumunda olduğu gibi, sosyal sermayenin olumsuz tarafları olduğu da kabul ediliyor. 1 Mart 2000 tarihli 26. Ciltte Kawachi itiraf eder: "Sosyal sermaye kavramının Dünya Bankası'nın çalışmalarında nasıl işlevsel hale getirildiği sorusu bizi meşgul etmeye devam ediyor".

30 Bu, Kawachi ve Kennedy'nin (1999) önerdiği; eşitsizlikten sağlıksızlığa ve sağlıksızlığın ilişkilendirildiği beşeri ve sosyal sermayedeki düşüşe geçiş yollarından biridir (her iki sermaye türü de, tıbbi çözümlere giden doğrudan bir yol sağlamaz).

31 Benzer bir eleştiri için, çok yönlü ve detaylı epidemiyolojik çalışmalar yapılması gerektiğini savunan Leeder ve Dominello'a (1999) bakınız. Ancak, bireylerden alınan sağlık raporları temelinde, sosyal sermayenin pek de etkili olmadığını bulan Veenstra'a (2000) ve sosyal sermayenin yeni bir fikir değil, eski fikirlerin yeniden paketlenip sunulmuş hali olduğunu iddia eden Labonte'e (1999, s. 430) bakınız. Labonte'ye göre aslında sosyal sermaye diye bir şey yoktur; kavram, "kimi kuramcı ve araştırmacıların bu ad altında çalışmayı seçtikleri toplumsal ilişkilerin yönleri" tarafından oluşturulur. Dahası, alışılageldik ekonomik düşünceyi eleştirmediği için "sosyal sermaye (...) toplumsal bütünlüğe zarar veren ekonomi pratiklerinden faydalanan elitlerin, bu zararı dile getirmelerine müsaade eder; hem de bu zararın, kendilerini ayrıcalıklı kılan pratiklerle bağlantısını kurmadan".

32 Kimi tıbbi bulguların tartışması yanında, ilkel toplumlar ve hayvanlarla karşılaştırma yaparak sağlık kaybına götüren yolların tartışıldığı Wilkinson'a (1999a) bakınız.

33 Sonucunda, sosyal sermaye sağlık için bir açıklama sağlamakla kalmaz; Cooper ve diğ.'de (1999, s. 45) olduğu gibi onu önceleyen toplumsal unsurları da içerir:

> Toplumsal destek, sosyal sermaye, sağlık ve sağlık davranışıyla ilgili literatürün değerlendirmesi, kütüphane kataloglarının ve tıp, beslenme, hasta bakımı, diş sağlığı ve toplumsal ve davranışsal bilimler alanlarında son yirmi yıl içerisinde basılmış gazetelerin yaygın ve sistemli bir araştırmasını kapsar.

Daha yumuşak şekliyle bu, aşağıda tartıştığımız gibi, Dünya Bankası'nın toplum kuramını sosyal sermaye olarak bünyesine katmasına benzer. Ancak varılan şu sonucu hatırlamakta fayda var (s.145):

> Analizlerimizdeki en tutarlı bulgu, sağlık durumuyla sosyoekonomik konum arasındaki güçlü ilişkidir. En yaygın olarak belgelenen, maddi olarak en dezavantajlı koşullarda yaşayan; işsizler ve el emeği gerektiren işlerde çalışan kadınlar ve erkeklerin kronik bir hastalığa ya da kötü bir sağlığa sahip oldukları-dır (...) sağlık, stres ve sağlık davranışı üzerinde sosyal sermaye ve toplumsal desteğin etkisi, sosyoekonomik unsurların etkisinden çok daha zayıftır.

O halde politik vurguyu, (etkisi şüpheli) sosyal sermaye inşa etme aracılığıyla kendi sağlıklarının sorumluluğunu alan topluluklara kaydırmaktansa, neden bu daha önemli sosyoekonomik sorunlarla ilgilenmiyoruz?

34 Başka bir bağlamda, Svendsen ve Svendsen'e (2000) bakınız.

35 Ek olarak Kawachi'e (1999) bakınız. Sosyal sermaye ve suç, Doğu Avrupa çalışmaların en sevilen konularıdır. Mesela, Hagan ve Radoeva'a (1997–98) bakabilirsiniz.

36 Ancak muhafazakârlar, teşvikler açısından bunlardan ilkine katılmazlar ve Muntaner ve Lynch'in gözlemlediği gibi toplumsal bütünlük, Nazizm ve az sonra aşağıda tartışılacak olan ters sosyal sermayenin diğer örneklerinde olduğu gibi, toplumsal olarak oldukça sağlıksız olabilir.

37 Portes'e (1998) de bakınız. Portes sosyal sermayenin bireysel değil de toplumsal sonuçların açıklanmasında bir unsur olarak değerlendirilmesinden çok daha memnundur; özellikle de bireysel ve toplumsal arasındaki uçurum tam olarak dolayımlanmamışsa. Ampirik amaçlar doğrultusunda kavramların parçalara ayrılması ihtiyacı için Newton'a (1997) bakınız.

38 Konu açılmışken Putnam'ın görüşünü Wallis ve diğ.'den (1998) alıntılarsak iyi olur:

> Afro-Amerikan deneyimine değinmek için sosyal sermaye kavramını kullanmak isteseydim (...) kölelik kurumunun, sosyal sermayeyi yok etmek için tasarlandığını söylerdim. Bu kurumlar, insanlar arasındaki bağları kırmak için oluşturuldu (...) aralarındaki bağları kırarak (...) bir grup insanı bastırmak için. Elbette, insan ticaretinden kâr elde etmek amaçlanmıştır; insan ticareti ise pamuk toplamak için yapılmıştır.

39 Bu doğrultuda Wilkinson'ın (1999b) Muntaner ve Lynch'e cevabı önemlidir. Ya, meselenin, açıklamanın nedensel yapısı olduğunu anlayamamıştır, ki bu sebeple sağlık kaybının açıklanmasında yardımcı bir değişken olarak sınıfın içerilmesine memnuniyetle yaklaşır (ayrıca, gelirlerin sınıfı oluşturduğunu iddia eder; tersinin değil). Kısaca, "sonsuza kadar sürebilecek bir gidişatla, nedenlerin nedenlerine bir geri dönüşten sakınır". Ya da, gelirin sağlık üzerindeki etkisinin ve gelir dağılımının sebeplerinin ayrı ayrı incelenebileceğini savunuyor gibidir. Zira çalışmasının, gelir eşitsizliğinin azaltılması gerektiğini ima ettiğini kabul eder, ama "ayrı bir uzmanlık gerektiren bu işi" bir kenara bırakır ve "gelişmiş ülkelerde sağlık kaybının sosyoekonomik sebeplerine" odaklanır. Netice itibarıyla, daha fazla kesinlik ve daha fazla unsurun hesaba katılması çağrısında bulunan konuyla ilgili tartışmalar için Baum (1999 ve 2000), Lynch ve diğ. (2000), Popay (2000) ve Wilkinson'a (2000) bakınız (Popay muhtemelen postmodern koşullara da izin versin diye, bağlamsal içeriğe duyulan ihtiyacı da ekler bu çağrıya).

40 Edwards ve Foley (1998) ve Schuller (2000a), sosyal sermayenin "soru sormayı teşvik ettiğini; cevaplar bulmaktansa fikir ürettiğini" savunur; "bu sezgisel nitelik (...) kavramın öncelikli ve oldukça güçlü bir avantajıdır". Ancak bu, beşeri sermayeye uzun zamandır yöneltilen itirazlarla uzlaşılmasına götürür bizi. Buna göre, sosyal sermaye tarafından tamamlandığı sürece beşeri sermaye kabul edilebilir. Ayrıca Schuller'e (2000b) bakınız. Tamamlayıcı ve ayrı ayrı olarak beşeri sermaye ve sosyal sermaye kavramlarının bir eleştirisi için Fine ve Green'e (2000) bakınız.

41 Şans eseri başka bir bağlamda Frank Stilwell bana, sezgisel analize başvurmanın ve gerekçelendirilmemiş ve genelde meşruiyeti olmayan kavramları ithal etmenin sinsi bir yolu olduğunu söylemişti.

42 Campbell (2000) sosyal sermayeyi, bebeklik çağındaki bir sezgisel araç olarak görür. Schuller ve diğ. (2000) ise "sosyal sermayenin sezgisel potansiyeline; kesin cevaplar vermektense meseleleri tartışmaya açma kapasitesine üstünlük tanıyarak bir neticeye varıyor". Bu vaat, araştırmacı içeriğinin üzerinde ve ötesindeki dört kilit özellik açısından değerlendirilir: Bireyden toplumsal birimlere ve kurumlara kayma; makro, mezo ve mikro arasındaki bağlantılar; çok disiplinli ve disiplinlerarası çalışmaya yapılan vurgu ve son olarak, toplum bilimsel söyleme değerlerin yeniden enjekte edilmesi. Alternatif bir bakış açısından bakarsak, sosyal sermayenin altında yatan rasyonel tercih altyapısı tarafından dışarı atılan bu unsurların, yeniden geri getirildiğini görürüz (bu konu bir beşinci ve altıncı bölümlerde tartışıldı).

43 Mesela yeni suç iktisadı, yasalara uygun bir yere park etmek için para ödenip ödenmemesi konusunda Becker'in ikilemine dayanıyor gibi görünüyor. Becker'den etkilenen diğer kaynaklar için Tommasi ve Ierulli'e (drl.) (1995) bakınız.

44 Ostrom'a (1994) bakabilirsiniz.

45 Özellikle Narayan'a (1999a ve 1999b) bakınız.

46 Kadınların liderlik konusunda erkeklerden daha fazla işbirlikçi olduğu; ancak sosyal sermayedeki bu avantajın, iş profesyonelleşmeye geldiğinde kaybolacağı iddiası için Rosenthal'a (1998) bakınız.

47 Bu daha yaygın olarak sosyal sermaye için geçerlidir. Youniss ve diğ.'e (1997) bakınız.

48 Brown (1999), yeni ekonomik sosyoloji ve politika çevrelerinde hızlıca öne çıkmış olmasına rağmen, sosyal sermayenin net bir tanımı olmadığına dikkat çeker. Mikro, makro ve mezo'nun orta-menzilli kuramlarıyla sistemsel bütünleşmesinin yapılması istenir. Böylece, Zelizer ve DiMaggio'yla aynı tarzda, gömülülüğün ve içeriğin bağlamsal inşasının yolu açılacaktır.

49 İkinci bölümdeki tartışmaya bakınız.

50 (Toplumsal ve tarihsel olarak türetilen) bir öz-çıkar dışında değerlerin ve ahlakın hesaba katılmaması, sosyal sermaye kuramının yaygın olarak eleştirildiği bir noktadır. Uslaner'e (1999) bakınız. Becker'in, bireylerin, sadece kişisel faydalarına dayanan tercihlere karşın, ahlaki değerlere dayanan üst-tercihlere sahip olabileceği iddiasında bulunduğu için özel olarak Sen'i (1977) eleştirdiğini unutmamak lazım. Becker, böyle bir şeyin olmadığı yargısında (s.18):

> Etik ve kültür, diğer fayda ve tercih belirleyenleriyle aynı genel yoldan davranışları etkilediği için, üst seviye sıralamalar bu davranışları anlamada gerekli ya da yardımcı olabilir. Özgül olarak fiyat ve maliyet hesapları kişisel mal seçimlerini etkiledikleri gibi, etik ve ahlaki tercihleri de etkiler (dürüst davranıp davranmama tercihi mesela).

Yani, sahip olduğum tercihler ve etik kaygılar nedeniyle sahip olmak istediğim tercihler arasında bir ahlaki uçurum olduğu önermesi, Becker tarafından reddedilir. Daha ziyade, var olan ve arzu edilen tercihler arasındaki ayrılık, bize nükseden kişisel ve sosyal sermayeden tatminsizlik şeklinde yeniden yorumlanır. Bir benzetme yaparsak, mesela, tüketim malı konusunda farklı tercihlere sahip olmak zorunda değiliz; zira farklı gelir ve refah seviyelerinde, nicel ve nitel olarak farklı seçimler yapıyoruz. Ancak Hausman ve McPherson'ın (1996) rasyonalitenin ahlakı içerdiğini ve bu sebeple tercihlerin ve açıklamaların, ahlaki muhakemeleri kapsaması gerektiğini savunduklarını hatırlamakta fayda var. Dahası, toplumsal normların belirleyenleri ve kökenlerinin (tam anlamıyla neoklasik bir tarzda) mantıksal olarak bireysel çıkara indirgenebilecek olmasının; bu belirleyen ve kökenlerin gerçekten bireysel çıkardan türediğini göstermediğini söylüyorlar (ss. 56-57).

51 Jackman ve Miller (1998), Samuelsson'dan (1961, s. 25) alıntı yaparak, sosyal sermayenin aslen uyumsuz olanları yapıştırdığını (birleştirdiğini ya da bağladığını mı desek acaba?) savunur:

> [Birçok] yazar uzlaştırmaya meyillidir; hatalı kavramların her birinden birazcık alınıp, tamamen zıt kavramların marangozluğunda "ikisi-arasında" ya da "bunun-yanında" şeklinde birbirlerine yapıştırılabileceklerini ve böylece bunların anlamlı kavramlar haline getirilebileceğine inanırlar.

52 Daha soyut terimleri karşılayan sosyal sermaye anlayışı için Woolcock'a (1998, s. 168) bakınız:

> Sosyal sermayenin bu farklı seviyelerini, boyutlarını ve bileşimlerini keşfetmek için (...) birleşme ve özerklik olarak (...) eklem olarak (...) mikro sevi-

yede, gömülmüşlüğe atıfta bulunacağım. Gömülmüşlüğe (...) makro seviyede sinerji olarak; özerkliğe ise (...) örgütsel bütünlük olarak değinilecek.

53 Paraskevopoulos'a (1998a ve 1998b) bakınız.

54 Bunun neticesi, ortak üretimi analiz etmek için gerekli olan iki kritik unsuru bir tarafa bırakmaktır. Metalaşma (ya da meta özelliğinin yitimi) ve kurumların oluşumu. Bunlar için ise, öncelikle kamu-özel ayrımı eş ürünlerini inşa etmek maksadıyla sonuçları varsaymak gerekir. Heath ve diğ. (1998), istemeden de olsa Coleman ile uyum içerisinde, metalaşmayı ailevi sosyal sermayeye zarar veren temel unsur olarak görür. Daha yaygın olarak, metalaşma gönüllü çalışma kültürü (Nowland-Foreman 1998) ve kamu hizmeti için (Gregory 1999) potansiyel bir tehlikedir. Kamu hizmeti için Fine'e (1997c) bakınız. Fine, özelleştirme bağlamındaki tartışmada özel olarak Haque'den (1996) faydalanır.

55 Sosyal sermayeye daha canlı bir yaklaşım için Renzio ve Kavanamur'a (1999) bakınız.

56 İnsanların neden vergi ödedikleri ya da ödemedikleriyle ilgili dâhiyane bir tartışma için Slemrod'a (1998) bakınız. Slemrod'da ekonomi; zenginlik, yüksek güven, yüksek devlet harcamaları ve gönüllü yüksek vergi ödemeleri (ya da bunların tam tersi) etrafında bir kısır döngüye kapılmıştır. Vergilendirme konusunda Konrad'ın (1995) tutumuna; mesela altyapının sosyal sermaye oluşuna bakabilirsiniz. Buna göre bir önceki nesil vergileriyle, bir sonraki nesil için altyapıyı sağlar. Ancak bunun sebebi fedakârlık değil, bir sonraki kuşağın yüksek gelirlerinden alınarak kendilerine yapılacak sosyal güvenlik transferinde kullanılabilecek yüksek vergileri akılda tutan, iki zaman arası optimizasyon eylemidir.

57 Netice itibarıyla Wang (1999), sosyal sermayeyi dikey kullanarak Evans'ın sivil toplumu yeniden getirdiğini düşünür. Zira Evans ve diğ., (eds) (1985) daha önce devleti analize yeniden dahil ederken, devlete gereksiz yere yatay olarak vurgu yaptığı için sivil toplumu dışarıda bırakmıştı.

58 Wilson'a (1997) göre sosyal sermaye özgür ve görünmezdir; ancak gerçektir; pay sahiplerinin katılımını içerir; mesleki bir protokol, toplumsal öğrenme, işbirliği, güvendir; ortak malların trajedisinin çözümüdür; ortak sorumluluktur vs. (...) Diğer taraftan Walker ve diğ.'a (1997, s. 111) göre "sosyal sermaye davranış normlarını güçlendirmenin bir aracıdır ve bu sebeple bir engel olduğu kadar, bir kaynak olarak da iş görür"

59 Daha önce Dünya Bankası Sivil Toplum Eski Baş Uzmanı olarak görev yapmış, ardından Ford'un Yönetişim ve Sivil Toplum Birim Yöneticiliği'ne atanmıştır. Sosyal sermayeciler ve onların muhaliflerini teşvik eden sebeplere değineceği için Edwards'ın katkılarına kitabın son bölümünde yeniden döneceğim.

60 Lehning (1998, ss. 241–42), "sosyal sermaye etkin bir kamu politikasının yerine geçemez (...) ancak, etkin bir kamu politikasının neticesi ve önkoşuludur" demektedir. Ancak böyle yaparak, devlet ve sivil toplum arasındaki dikotomiyi reddetmiş olur.

61 van Deth ve diğ.'de (drl.) (1999) toplanan çalışmalara bakınız. Ayrıca, Almanya ve Avustralya'nın Putnamcı birer çalışması için, sırasıyla Cusack (1999) ve Papadakis'e (1999) bakınız. Birleşik Krallık için Hall (1999), açıkça Putnam'ı taklit etmeye çalışır; ancak sosyal sermayenin azalışını gösteren bütünsel bir kanıt bulamaz ve bunu, artan eğitime, değişen sınıf bileşimine ve hükümetin gönüllü kuruluşları destek-

lemesine mal eder. Ayrıca sosyal sermayenin devleti geliştirmesindense, devletin sosyal sermayeyi geliştirebileceğini savunur.

62 Altıncı bölüm, 40. notta tekrarlanmıştır. Önemli olanın gelenek değil, hukukun üstünlüğü olduğu şeklindeki bir Fukuyama eleştirisi için Fellmeth'e (1996, s. 169) bakınız. Fellmeth, siyasal kültürün ekonomik davranış için önemli olduğunun "keşfi" konusunda şunu söyler: "Fukuyama'nın yaptığı tekerleği yeniden bulmaktan başka bir şey değildir; tekerleği bir taşımacılık biçimi olarak değil de bir engel olarak kullanmış olması bir şey değiştirmez".

63 Sistemsel bir değerlendirme için Fine'e (2000a) bakınız.

64 Neoklasik büyüme kuramının ilintili olduğu kuramsal hataların daha genel bağlamında yapılan bir yorum için Harcourt'a (1972 ve 1976) ve Fine'e (1980, beşinci bölüm) bakınız.

65 Böylece yakın bir zamanda Young'ın (1994 ve 1996) başlattığı gibi, Doğu Asya'nın üretim mucizesini reddetme girişimleri oldu. Çıktıdaki artışın, temel olarak beşeri ve fiziksel sermayenin artışından kaynaklandığı savunuldu.

66 En kapsamlı ve yakın dönemli ana akım temsilciler için Barro ve Sala-i-Martin (1995) ve Aghion ve Howitt'e (1998) bakınız.

67 İlginçtir ki, Temple'dan açıkça bahsederek Putnam gayriresmi olarak (e-posta tartışmasında) şunu kabul eder: "Sosyal sermayenin ekonomi-dışı etkileri için şu an elimizde bulunan bulguların; makro iktisadi etkiler için sahip olduğumuz bulgulardan daha geniş ve daha güçlü bir büyüklük sırası taşıdığı izlenimindeyim".

68 Woolcock'a (1998, s. 191) bakınız:

> Güncel araştırmalarda beşeri sermaye ve teknoloji gibi iç kaynaklı etmenlere (...) sosyal sermaye yaklaşımıyla ilginç ve önemli tamamlayıcılıklara sahip olan Yeni Büyüme İktisadı tarafından vurgu yapılıyor.

69 Mevcut veriler temelinde matematiksel ve istatistiksel sorunlar çözülüyor olsa bile, genel bir büyüme kuramı ve sosyal sermayenin mi; yoksa çeşitli unsurların birbirleriyle nasıl etkileşime girdiklerinin ülke özelinde araştırılmasının mı daha uygun olduğu tartışmalı bir noktadır.

70 Knack (1999), çalışmasında, ekonomik büyümeye etkilerini araştırdığı ve sosyal sermaye olarak yorumlanabilecek unsurların harikulade bir özetini verir.

71 Aşağıdaki şekilde toplumsal ve tarihsel özgüllüğü arayarak kapatırlar (Jackmanc ve Miller 1996b, s. 713):

> Ancak daha verimli bir strateji, iki temel soruya denk gelen kurumsal bir analizi içerir. Sorulardan ilki şu: Prosedür ve kurallar, farklı siyasi öznelerin yaptığı tercihleri nasıl yapılandırır? İkincisi, siyasi çatışma bu prosedür ve kuralları nasıl üretir? Bu sempozyumda yapılan analizler, bu temel siyasi meselelerden ayrılmak için hiçbir sebep olmadığını gösterdi.

Ayrıca, Latin Amerika'da devletin performansının sosyal sermaye yerine siyasi faaliyet, norm ve kurumlara dayandığını savunan Jackman ve Miller (1998) ve Booth ve Richard'a (1998a ve 1998b) bakabilirsiniz.

72 Eleştiriler, Inglehart'ın (1997) çalışması için de geçerlidir ancak Inglehart, kitabında nadiren sosyal sermayeden açıkça bahseder.

73 Grootaert'e (1997, s. 78) bakınız: "Kavramın çeşitli unsurları uzun zamandır fark-

lı isimler altında mevcut olmasına rağmen, ancak son dönemlerde sosyal sermaye ekonomik analizlerde bir yer edinebildi". Bu da gösteriyor ki, yeni sosyal sermaye kavramı sadece iktisada değil, bütün toplum bilimlerine sonradan dayatılmıştır.

74 İktisatçıların bakış açısından sosyal sermayenin bilhassa bilinçsiz ama ne yazık ki göz önündeki bir yorumunu Spagnolo (1999) bize sunuyor. Bu bilinçsizliğin sebebi, basitçe, kıt varsayımlar temelinde matematiksel modelleme işine dalınmasıdır. Buna göre, toplumsal ilişkiler üretim olmayan her şey; sosyal sermaye ise güvenilirlik tehlikelerinin piyasa-dışı yansımaları ve aynı zamanda, tekrar eden oyunlarda kontroldür. Müşterek itibar olarak sosyal sermaye için Giusta'a (1999) ve evrimsel karşılıklılık olarak sosyal sermaye için Guttman'a (2000) bakınız. Daha çok bilgi vererek ve daha özgül olarak Szreter şöyle toparlıyor:

> Sosyal sermaye daha üstün bir piyasa iktisadı ve rekabet anlayışına sahip olma ve de yurttaşlarının iletişimsel yetkinliklerini artırmak suretiyle ulusların dünya piyasalarındaki etkinliklerini nasıl artıracakları konusunda ümit vaat ediyor.

Glaeser ve diğ.'i (1999) takiben Maskell (2000) güveni "sonucun, diğerlerinin işbirlikçi davranışına bağlı olduğu bir yerde, kaynakların belli bir faaliyete ayrılması" olarak tanımlar. Böylece:

> Sosyal sermayenin temel olarak, şirketler arası işlem maliyetlerinin; araştırma ve bilgi edinme, pazarlık ve karar verme, kontrol ve tatbikat maliyetlerinin azalmasıyla, ekonomik performansa katkı yaptığı düşünülür.

75 Belli bir mahalleden taşınmanın sosyal sermayeyi azalttığını savunan Coleman (1990a, s. 316), bu durumu daha önceden tahmin eder.

76 Bunu en azından, erken bir sapma olarak görebiliriz; serbest ticaretten elde edilen bir kazanç, emek göçü sebebiyle, serbest ticareti dengeleyen dolaylı ticaretteki bir azalmadır; neticenin de sosyal sermayedeki bir kayıp olduğu düşüncesi için Schiff'e (1999a) bakınız. Amazon örneği, "Brezilya'daki Mato Grosso do Sul eyaletinde tarım ticaretinin yaygınlaşması, kabilesel toplumsal yapının çöküşüne yol açmış; yerli gençleri alkolizme, şiddete, intihara itmiş ve gençlerin 'Tanrı'yla bağlarını kaybetmelerine' sebep olmuştur" yorumu eklenerek tekrarlanır. Ek olarak Schiff'e (1999b) bakınız.

77 Robison ve diğ. (1999) aynı yaklaşımı benimser ve komşu mülklerdeki çiftlik tarımının, birbirlerini tanıyan kişiler arasında daha yaygın ve daha verimli olup olmadığını sınar. Birleşik Krallık kömür işletmeleri telif hakkının özel mülkiyetin elinde olması bağlamında, üretimdeki verimliliğin, uzun zamandır var olan yakınlık ve anlaşmaya rağmen komşu mülkler arasındaki ilişkiler tarafından nasıl engellenebileceğini göstermiştim (Fine 1990a).

78 Dünya Bankası'nın önde gelen sosyal sermayecilerinden olan İsmail Serageldin önermiştir. Dasgupta'a (1988) bakınız.

79 Gelecek bölümdeki tartışmanın ışığında, hiyerarşide Paul Collier'in Dünya Bankası Kalkınma Araştırmaları Grubu Yöneticisi olarak, Baş İktisatçı Joe Stiglitz'in bir altına düştüğünü söylemek faydalı olacaktır.

80 İnanılmaz parlak bir görüyle Collier, toplumsal etkileşimin etkisinin kalıcı olmadığı yerler için *toplumsal emek* fikrini bulur. Bunun ima ettiği şey, emeğin büyük çoğunluğunun toplumsal olmadığıdır. Ancak Marksist kapitalizm kuramının özsel

bir bileşeni, bütün üretici (meta üreten) emeğin, özgül bir yoldan toplumsal olduğudur; Cuma'sını kaybetmiş Robinson Crusoe dışında tabii.

81 Devam eder:

> Yoksul yandaşı kamu politikalarının yansımaları nelerdir? Farklı içselleştirme mekanizmalarının bölüşüme dair farklı sonuçları gösteriyor ki, kamu politikası hem bölüşüm açısından en ileri mekanizmaları ağırlıklı olarak desteklemeli hem de diğer mekanizmaların geriletici yönlerini telafi etmeye çalışmalıdır.

Böyle bir derinliğe kim hayır diyebilir?

82 Fine'e (1998a, üçüncü bölüm) bakınız.

83 Ayrımcılığın, sosyal sermayeye erişimin farklılaşmasıyla açıklandığı Friedman ve Krackhardt'ın (1997) eserine bakınız.

84 Diğer taraftan Arnold ve Kay'a (1995) göre, büyük hukuk firmaları bünyelerinde sosyal sermaye barındırırlar; zira hukuksal ve etik standartların oluşturulmasında kendilerini daha fazla denetledikleri düşünülür.

85 Gold (1995), ABD'ye giden İsrailli kadın göçmenlerin, kaybedilen sosyal sermayeyi aileleri için oluşturmalarının beklendiğini ve bu sebeple bu kadınların emek piyasasına girişlerinin pek muhtemel olmadığını düşünür.

86 Stone (1995), Almanya'da sağlık hizmetlerinde eşitsizlik ve yeniden bölüşüm üzerine Hinrich'in (1995) düşüncelerini yorumlarken, sosyal sermayenin tanımı ve nedensellik sorunlarıyla ilgili benzer sonuçlara varır. İktidar, çatışma ve STK'ların rolü bağlamında bir sosyal sermaye tartışması için Brown ve Ashman (1996), Fox (1997), Brown (1998) ve Buckland'a (1998) bakınız. Her zamanki gibi, STK'ların pozitif-toplam sonuçları verdikleri ve bu sonuçlara aracılık ettikleri; çatışma yerine işbirliği sağladıkları ve ek olarak, buna tekabül eden sosyal sermayeyi ürettikleri varsayılır.

87 Smith (1997), insanlardan kaçma (*misanthropy*) vakasını ampirik olarak çalışarak, ilginç bir şekilde, sosyal sermayenin baş aşağı duran bir yorumunu yapar ve ABD'de sosyal sermayenin azalma eğiliminde uzun dönemli bir artışa rastlamaz. Ancak bu azalışın özellikle düşük eğitimlilerde yüksek olduğunu; ama bunun yanında düşük gelirlilerde, mali krizlerde, ırksal ve etnik azınlıklarda, güneylilerde, göçmenlerde, beyazlarla sınırlı ilişkiye sahip zencilerde, bir suçun, şiddetin ya da kötü sağlık koşullarının mağdurlarında, aşırı tutucular dışında kiliseye katılmayanlarda ve gençlerde de (ki bu, mevcut arkadaşların değiştirilmesini ima eder) görüldüğünü söyler. Kentliler, boşanmış çiftler ya da anne-babaları boşanmış çocuklar, bekârlar, coğrafi hareketlilik, cinsiyet, ölüm travması, işsizlik ve hastane deneyiminde ise yaygın değildir. Yani, yaşadığımız olumsuzlukların hepsi, insanlara hoşgörüsüz davranmamıza neden olmaz.

88 Kuperman'a (1996) bakınız

89 Waldinger (1995) inşaat sektöründen "özü itibarıyla etnik bir niş" olarak bahseder ve (günübirlik çalışan işçiler ve ürün piyasası yanında) sektörün doğasıyla ilgili maddi unsurların neticesi olarak, sosyal sermayenin nasıl olup da kapanmayı kapsadığını gösterir.

90 Zulfacar (1998), Kyle (1999) ve Rogers'e (1999) bakınız. Sosyal sermayenin ne olduğunun ve ne kadar Bourdieuvari olduğunun anlaşılması meselesi her birine sirayet

etmiştir. Bayart (1999, s.32), " 'sosyal sermaye' terimini, Sahra-Altı Afrika'nın uzun tarihsel geçmişinin sonuçları olan ilişkilerin dokusunun ve düzeninin bütünlüğünü ya da birbirlerinden ayrı ve uzun dönemler boyunca birbirlerine tesir eden, bütün bir kıta-altının tarihsel patikalar kümesini ifade etmek için" kullanıyor. Ancak, "farklı ve zaman zaman da çelişen kültürel repertuvarın genişliğine vurgu yapacağız" denmesine rağmen Bourdieu'ye hiçbir yerde gönderme yapılmaz. Shetler'e (1995) göre, Kiroba gibi sınırlı bir konuda, popüler tarih metni, Tanzanya'da sosyal sermaye oluşturur; zira ağlar ve toplumsal ilişkilerden bir küme betimler; bu betimleme, bu ağ ve ilişkilerden faydalananlara bilgi sağlar ve onları muhafaza eder. Yine Tanzanya'yla ilgilenen Putterman (1995), kültür olarak gördüğü sosyal sermayeyi, bir dizi bireysel bağın ötesine geçerek "bütün maddi kültürün repertuvarını içine alacak şekilde" genelleştirme arayışındadır (s.15). Aslında, "sahip olduğu sosyal sermaye stokunun tümüyle karşılaştırıldığında bir toplumdaki işbölümü, ortak hafızanın bir çeşit işlemsel süreci olarak düşünülebilir".

91 Sosyal sermaye ve sağlıkla ilgili vaka incelemelerinde Campbell ve diğ. (1999) kavramsal ve ampirik arılaşma arayışındadır-tam yedi boyut üzerinden! Bunlar; güven ve sivil katılımın çok çeşitliliği; topluluk sınırları içinde sosyal sermayenin gözenekliliği; ağların adaletsiz etkisi, gayriresmi ağların önemi; imkânlara ve bir o kadar da bu imkânların sunumuyla ilintili süreçlere dikkat edilmesi; topluluk bütünlüğü, güveni ve kimliğinin karmaşıklığı; sosyal sermayeye erişimin ayrışık oluşu. Peki bu sayılanlar, bu özgün kavramı nereye götürür?

92 Genelde, sosyal sermaye literatürünü alaşağı etme konusunda takıntılı olduğum düşünülmesine rağmen, yaptığım ilk baskının ardından tekrar veri tabanına dönüp, iyiyi kötüden ayırmak için yeni eklenenleri gözden geçirmeye gücümün yetmediğini itiraf etmem lazım.

93 Simmel ve Parsons'u da içine katan; Portes ve Sensenbrenner (1993), Portes (1998), Woolcock (1998, s. 160), Bruni ve Sugden (2000) ve Woolcock'un takip eden çok daha gözü dönmüş tartışma şu:

> Klasik sosyoloji içerisindeki Durkheimcı, Weberci ve Marksist gelenekler, o dönemin ekonomi tartışmaları ve meselelerinden ve bu gün "sosyal sermaye" dediğimiz şeyin çoğundan çok fazla etkilenmişlerdir.

Sosyal sermayenin henüz bilinmediği alanlara onu dayattığı için Putnam da suçludur. Yerel pratisyenlerle ilgilenirken, onlar açısından sosyal sermayenin yabancı bir kavram olduğunu kabul eder. Ancak Putnam için ortak değerler ve karşılıklı mesuliyetler ağı oluşturan bir düşüncenin adının ne olduğu hiç önemli değildir: "Aslında bu pratisyenler terimin kendisini olmasa da işlevini kabul ettiklerini gösteren kavram ve standartları çalışmalarında kullanıyorlar". Aslında, "nasıl adlandırılırsa adlandırılsın, onu kullanıyorlar" (Wallis et. al 1998).

94 Şu an itibarıyla tanıma ayrılan web sayfası "inşa halindedir".

95 Bir itiraf geliyor:

> Sosyal sermaye tanımımızın, tek doğru tanımı sağladığını iddia etmiyoruz. Tanımı ileride yine değiştirebiliriz. Yaptığımız sosyal sermaye tanımının, kendimize dayattığımız tüm tanımsal gereklilikleri karşıladığını da iddia etmiyoruz. Yine de, farklı disiplinleri temsil ediyor olmamıza rağmen grubumuz içerisinde, üzerinde neredeyse görüş birliği sağladığımız bir tanıma

ulaştık. Ek olarak, tanımı kullanarak, sosyal sermayenin etkisinin ölçümünü elde ettik; görüş alışverişinde bulunduk ve birbirimizin takdirini topladık ki bu, yeni bir bakış açısıyla kendi disiplinlerimizi yeniden incelememize yardımcı olacaktır.

8 Post-Washington Uzlaşması Yapılıyor

1 Ağırlıklı olarak bu bölüm, kalkınma iktisadı üzerine Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu'nda uzaktan eğitim programı için oluşturulmuş bir birimden faydalanmaktadır. Bunun yanında, Fine'e (1999b, 2001a ve 2001c) bakınız.

2 Mosley ve diğ.'e (1995) bakınız.

3 Carrier ve Miller'e (drl.) (1998) bakınız.

4 Harcourt'a (1997, s. 3) göre Stiglitz, piyasa kusurları bağlamında "ana akım iktisadın en köklü içten eleştirisini" (s.3) bize verirken, kendi çalışmasına (ya da ortak çalışmalarına) yüz civarında göndermede bunuyor.

5 Bu nokta Agénor ve Montiel (1996) tarafından bilhassa belirgin bir şekilde ortaya çıkarılıyor.

6 1970'lerdeki monetarist karşı devrimin Avustralya'da politikaları nasıl etkilediğinin bir yorumu için Pusey'e (1991) bakınız. Pusey, savaş sonrası dönemde Avustralya'da Keynesçi eğitim almış "eli bol" iktisatçıların egemen olduğuna dikkat çekiyor. Ancak 1970 sonrasında "Avustralya'daki üniversitelerde iktisat bölümlerinde fırtına koparan neoklasik müfredata bağlı olarak, yeni nesil" iktisatçılarca yerlerinden edildiklerini söylüyor. Halbuki "iktisat müfredatı aracılığıyla 1920'lerde yaşanan geçiş, ulus inşa etme aşamasındaki devletin kırk yaşın üzerindeki yaşlı kaptanlarının, tarihsel görevleriyle karşı karşıya gelmelerine" neden olmuştu (s.5-6).

7 Ayrıca, Dünya Bankası'nın bir milyon kitap ve makale dağıttığını, beş yüz başlığa sahip bir katoloğu olduğunu ve on ile otuz bin dolar arasında bir satış hacmine denk yayın düzeyine sahip olduğunu bildiren Vries'e (1996, s. 238) bakınız. Önemli olan, halkla ilişkiler bütçesinin araştırmalara ayrılan kaynaktan iki-üç kat fazla oluşudur; bu durum, hangisinin baş, hangisinin ayak olduğu konusunda kafa karışıklığı yaratıyor.

8 Mwanza (1992, ss. 4–5) 1980'lerin ilk yarısında şunu gözlemliyor: Özellikle politika oluşturulurken IMF personeline yoğun görevler verilmesine rağmen:

> Genelde IMF, Dünya Bankası'ndan daha katı bir tutum takınır. Personelini, programlarını uygulayan ülkelerde nadiren görevlendirir (...) Bu sebeple IMF'nin programlamaya yaklaşımı, yerel atmosferin detaylı bir değerlendirmesinin eksik olduğu şeklindeki eleştirilere açıktır (...) IMF'nin düzenlediği tek bir politika çerçevesi, Malawi, Tanzanya, Zambiya ve Zimbabwe için yeterli olabilir (...) yerel uzmanlar, program düzenlemelerine katılmazlar. IMF'nin sıklıkla yaptığı şey, yapısal uyum programlarını uygulamaları ya da denetlemeleri amacıyla, kilit bakanlık ve kurumlarda görevlendirilmek üzere sadık IMF teknokratlarının bir listesini hazırlamaktır. Çoğunluğu yabancı olan bu teknokratlara ödemeleri sıklıkla Dünya Bankası kredilerinden yapılır. Bu durum neredeyse her zaman, yerel uzman çalıştırmada kesintiye gidilmesinin ardından gelir ve sivil hizmetleri daha etkin yapabilme etiketi altında kendi-

sine yer bulur.

9 Washington uzlaşmasını kabullenmeyi nasıl öğrendiğimiz ve uzlaşmaya uygun olmayan kuram ve yanıltıcı, çarpıtılmış gerçekleri nasıl geride bıraktığımız açısından ticaret politikasında serbestliğin desteklenmesinde Dünya Bankası'nın rolü hakkında güçlü ancak imalarla dolu bir yorum için Krueger'a (1997) bakınız. Yeni ticaret politikası ve yeni ticaret kuramı arasındaki gerilimler için Deraniyagala ve Fine'e (2000) bakınız ve Kapur ve diğ.'in (1997, s. 22) aynı hikâyeyi farklı bir şekilde anlattığını unutmayınız. McNamara'nın Dünya Bankası başkanlığından ayrılışını, Hollis Chenery'nin Baş İktisatçılık görevinden ayrılışı takip etti. Chenery'nin yerine; "kendisiyle uyumlu bir kadro yakalayana kadar Banka'nın merkez iktisat bölümünün büyük kısmını değiştiren" Anne Krueger geldi.

10 Eleştirel bir değerlendirme için Fine ve Rose'e (2001) bakınız.

11 Ancak Stern ve Ferreira (1997) Dünya Bankası'nın eğitim iktisadına yaptığı katkıdan hiç bahsetmezler ve sadece yeni büyüme kuramına atıfta bulunurken beşeri sermayeden bahsederler.

12 Ayrıca s.234'e de bakınız.

13 Fine (1990a ve 1990b) buna özelleştirme üzerine yeni sentez demektedir. Fine'e (1997c) bakınız.

14 Son dönem Dünya Bankası düşünüşü için Bayliss'e (1999) bakınız. Ayrıca Bayliss ve Fine'e (1998) ve bu iki çalışmada adı geçen diğer eserlere bakınız.

15 Dünya Bankası araştırmalarının tekil ülkeler üzerine ne dediğinin tartışması bir tarafa bırakılıyor. Burada, borç alan devlet personelinin içerilmesi ve koşulların dayatılmasında, Dünya Bankası araştırmalarının etkisi görülüyor. Bu kitabın yazarının çok iyi bildiği Güney Afrika'da bir değişim yaratmaya ayrılan kaynaklar, bize keskin bir örnek veriyor. Yeni hükümet tarafından Dünya Bankası politikalarının nasıl benimsendiğiyle ilgili Banka'nın kurum içi bir raporuna göre:

> 1990'lar civarında Banka Güney Afrika'yla resmi ilişkilerini yeniden kurmaya başladığı zamanlarda, Banka'nın ülkedeki imajı oldukça olumsuzdu. Siyasetçiler, akademisyenler ve hatta kimi iş çevreleri için Dünya Bankası başarısız ekonomik politikaların katı, otoriter sponsoruydu. Tersine, Nelson Mandela'nın başkanlık ettiği hükümet 1994'de görevine başladığında Banka, ülkenin özgün ekonomik ve toplumsal sorunlarını etkin bir şekilde ele almaya yetkin esnek bir kurum olarak algılandı.

Dış bir unsur olarak STK'lar ve Dünya Bankası arasındaki ilişkiye dair Fox ve Brown'a (drl.) (1998) bakınız.

16 Coats'a (drl.) (1996) bakınız. Özellikle rahatsız edici olan şey, çalışmalarına burada devam eden yabancı öğrencilerin sayısı artmaya devam ederken, iktisat doktorası yapan Amerikalı öğrencilerin sayısındaki azalmadır (Coats 1996). Ayrıca, başı çeken otuz ekonomi dergisinin editörlerinin yüzde 70'inden fazlasının ABD'de bulunduğunu ve yüzde 40'ının sadece on iki kurum içerisinde yer aldığını bildiren Hodgson ve Rothman'a (1999, s. F165) bakınız. Dergilerdeki makalelerin üçte ikisi Amerikalı yazarlara ait; başı çeken on iki kuruluş yüzde 20'nin üzerinde bir paya sahip. Yazarların vardığı netiçeye göre, "editör ve yazarların kurumsal ve coğrafi yoğunlaşması, yenilikçi araştırmalar için sağlıksız olabilir".

17 Aksi iddialar bulunmasına rağmen karşılaştırma yoluyla (Polak 1996) şunu söyle-

yebiliriz: İstikrarın sağlanmasındaki rolüne rağmen IMF, makro iktisadi araştırmaların ön saflarında bulunma konusunda başarısız oldu, şeklinde yargılanabilir. Bu, mali programlamayla (hem analitik açıdan hem de politik bir hedef olarak) takıntı derecesinde ilgilenmenin yahut kurumsal olarak bu doğrultuda direnmenin bir sonucu. Fine ve Hailu'a (1999) bakınız.

18 Bana bu noktayı hatırlatan Jonathan Pincus'a teşekkürlerimi sunuyorum.

19 Tartışma, Cernea'nın bir dizi çalışmasıyla sınırlıdır. Ancak Cernea (1994) tarafından sıklıkla atıfta bulunulan Kardam'a (1993) da bakınız. Kardam, Dünya Bankası içerisinde toplumsalın kabul edilmesine sebep olan değişimin, içsel ve dışsal unsurların neticesi olduğunu savunur. İçsel unsur, Dünya Bankası Sosyoloji grubunun kilit kabul edildiği başarılı bir savunmaya önemli bir rol atfeder. Görüşmelerde ortaya çıkan muhalif bir görüş şu (s.1784):

> Sosyoloji grubu, kaynaklar üzerindeki bir kene; özel ilgilenenlerin işine yarayan ama bunun dışında rahatsızlık veren bir sinek olarak görüldü. Sosyoloji grubu ise köle mantığını takındı ve kendisini, ekonomik kalkınmadaki insani niteliklerin koruyucusu olarak görerek masada kendisine bir yer ayrılmasını istedi. Zira kendisi olmasa insani nitelikler büyük ihtimalle ihmal edilecekti. Bana kalırsa tanınmak için bu şekilde yalvarmak, yanlış bir yöntem. Yerlerinden edilmiş halklar ya da kabile toplulukları gibi marjinal grupların olup olmadığı konusunda antropolojiyi işin içine karıştırmak da yanlış. Sosyolojinin, ana akım kalkınma analizlerine katkıda bulunması lazım.

Dünya Bankası'nın ne kadar karmaşık olduğunu ve politik tutumlarının ne kadar hızlı değiştiğini bilen ve meseleyi özel girişimcilik, yönetişim ve katılım gibi vaka çalışmalarında inceleyen Miller-Adams'a (1999) bakınız.

Dünya Bankası'nın toplumsala farklı yaklaşımlarının eleştirel bir değerlendirmesi için Francis'e (1999) bakınız.

20 Ayrıca, s. 19'a ve Cernea'a (1993, s. 15) bakınız:

> Büyük bir kalkınma ajansında kazandığım deneyimlere dayanarak inancım o dur ki, araştırma bulguları eğer *yeni ve gelişmiş politika önerilerinin oluşturulmasıyla* sonuçlanırsa ve bu politikalar da *uygulanabilirse*, gelecekteki faaliyetler için verimli bir rehber olacaklardır. Toplum bilimlerinin bilgisi sadece program sonuçlarını değerlendirmek için değil; politikalar inşa etmek için kullanılmalıdır. Sadece yeni politikaların *planlama* üzerinde zorlayıcı *otoritesi* vardır.

21 Cernea'a (1991a, s. 22) bakınız.

22 Cernea'a (1994, s. 3) bakınız:

> Son sekiz-on sene içerisinde Dünya Bankası'nın ekonomi-dışı toplum bilimciler grubu (temel olarak antropologlar, sosyologlar ve siyaset bilimciler) *muhtemelen dünyadaki bu tarz en geniş grup oldular; aynı yerde çalışan ve aslında kalkınma sosyolojisi ve antropolojisiyle meşgul bir grup.* Bu süreçte yeni patikalar açıyor, gidilmemiş yerleri belirliyor ve bu disiplinlerin sınırlarını genişletiyorlar.

Ancak, (hadi yerliyi bir tarafa bırakalım) yabancı akademisyenlerin oranında Dünya Bankası iktisatçılarının nasıl taklit edildiğini hatırlamak lazım.

23 Cernea'a (1991a, ss. 22–23) bakınız.

9 Dünya Çapında Sosyal Sermaye Bankacılığı

1 Üçüncü tema coğrafi bölgeye göre düzenlenir (Afrika, Doğu Asya ve Pasifik Çemberi, Latin Amerika ve Karayipler, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Avrupa ve Orta Asya, Güney Asya, OECD Ülkeleri, Küresel). Bu düzenleme bizi özetlerin veri tabanına yönlendiriyor ama bu bölgelere ayrılan web sayfalarını içermiyor. Yine de yarattığı hava, sosyal sermayenin coğrafi, tarihsel ve bir o kadar da kavramsal olarak sınırsız bir uygulama alanı olduğudur.

2 Bates'in (1999) Sosyal Sermaye Başlangıç Çalışma Yazıları dizisine etnik köken üzerine yaptığı katkılarda sosyal sermayeden sadece girişte bahsedilir ve daha sonra, etnik kökenin bağlama özgü ve sosyal sermayeciler için gizli, iki ucu keskin bir bıçak olduğu şeklinde devam edilir. Bates (1981) ve özellikle de Bates'de (1988) görüldüğü üzere, yazarın rasyonel tercih ekonomi politiğinin önde gelen temsilcilerinden biri olduğu düşünüldüğünde bu konu daha önem kazanır.

3 Bireysel nedenler konusunda Woolcock'un (1998, s. 156) belirttiği gibi:

> Sosyal sermaye de rasyonel, rasyonel-öncesi ve hatta rasyonalite-dışı olabiliyorsa, geriye ne kalıyor ki? Bu farklı kavramsallaştırmalar, en azından, sosyal sermayenin birçok biçimi ve boyutu olabileceğini söyler bize.

4 Bu, Sosyal Sermaye Başlangıç Çalışma Yazıları'ndan alınmıştır.

5 Toplumsal kalkınmaya odaklanan yirmi dokuz cilt boyunca Dünya Bankası Sosyal Sermaye E-posta Tartışma Grubunun moderatörü Cornelia ve Jan Flora idi. Otuzuncu ciltte, "dört sosyal sermaye biçimini (beşeri, sosyal, doğal ve mali/mamul)" açıklamaya devam ettiler ve "köprü kuran ve tutunumu sağlayan sosyal sermayeler arasındaki bir dengenin, her seviyede sağlanması gerektiğini" savundular.

6 Woolcock'un (1998, s. 196) gözlemlediği gibi, "eğer bütün davranışlarımız tanım itibarıyla fayda maksimizasyonuna dayanıyorsa, o zaman varsayım yanlışlanamaz (...) Aynı şekilde, sosyal sermayenin ayrım gözetmeden her şeye uygulanışının getirdiği açıklama da ortak eylemi açıklamaya bol gelir".

7 Woolcock (1998, s. 196) doğru bir şekilde şunu belirtir:

> Ortaya söyleyecek olursak, bir kuramın cimri oluşu (en azla en çoğu açıklama kapasitesi) arzu edilen bir niteliktir. Ancak burada tek bir terim, ayrım gözetmeden, eleştirilmeden ve özensiz kullanılıyor.

8 Radikal ve yenilikçi düşünceleri ayırt etmek için her zaman *The Economist*'in (1995) muhafazakârlığına güvenebiliriz. *The Economist*, sosyal sermayenin de bir parçası olduğu maddi koşullar karşısında, milli muhasebenin toplumsaldaki değişiklikleri içerecek şekilde yeniden yapılandırılması gerektiği düşüncesine şiddetle karşı çıkar.

9 Ayrıca Narayan'a (1997) da bakınız. Bu doğrultudaki bir diğer kilit okuma Moser ve Holland'dır (1997). Bu, şiddet ve yoksulluk üzerine bir çalışma. Bir çalışma alarak vasıfları bir tarafa, burada sosyal sermaye açıkça sonradan akla gelen analitik bir düşünce olarak, bilahare eklenir. Bu eleştirinin büyük kısmı Narayan ve Pritchett'in (1996) çalışması için de geçerli; sosyal sermayeye ve kavramın ampirik etkilerinin değerlendirilmesine ayrılan özel bölüm dışında. Benzer şekilde sosyal sermaye, Wann'ın (1995) kendi kendine destek verme konusundaki çalışmasına da

sonradan eklenmiştir. Burada sosyal sermaye sadece başlıkta yer alır ya da literatürden örnekler verilirken bir ya da iki cümlede geçer.

10 Narayan'a (1997, s. viii) da bakınız. Karşılaştırma yaparak Putnam gayri biçimsel ve kibirli bir şekilde şöyle söyler:

> ABD veri setlerinin bağıntısal değerlendirmesine göre evlenmek, gelirinizi dörde katlamakla aynı mutluluğu verir ve ayda bir, bir kulüp toplantısına gitmek, gelirinizi ikiye katlamak kadar mutluluk verir.

11 Esas itibarıyla burada bir mahkûm ikilemiyle (daha doğrusu tecrit paradoksuyla) karşı karşıyayız. Diğer köylerin ne yaptığına bakmaksızın her bir köy, kendi sosyal sermaye düzeyini yükseltme isteği taşır. Bu ise sosyal sermaye fazlalığına sebep olur. Benzer şekilde, hükümetin, verili bir genel vergi seviyesini artırmayı düşündüğünü varsayalım. Vergi kaçırma çabalarının hepsi (muhasebeciliğin sağladığı sosyal sermaye sayesinde!) vergi yükünün yeniden bölüşülmesine sebep olur. Literatürde tartışıldığı üzere (mesela Woolcock 1998, s. 157), sosyal sermaye gerçekten sıfır-toplam mıdır? Ortak eylemliliğe Olsoncu (Olson 1965) ve Putnamcı yaklaşımları ayrıştırırken benzer bir noktaya Knack da (1999) dikkat çeker. Sosyal sermayeye oyun kuramcı yaklaşımlar için Ostrom (2000) ve Dasgupta'a (2000) bakınız. Bunlar, oyunun kurallarının belirleyici içeriğini kaçınılmaz olarak dayatır ve başka türlü de bağlamsal olamazlar. Oyun kuramcı yaklaşım, Barr'da (1999) olduğu gibi, saçmalık sınırlarına kadar götürülebilir. Barr, Zimbabwe'de yerleşik ve yeniden yerleştirilen köylülere, hangi grubun daha fazla güvene sahip olduğunu görmek için oyun oynatır. Sosyal sermayenin doğasından tamamen farklı olarak bu durum, oyunların doğası ve oyun-dışı için anlamları konusunu gündeme getirir. İlginçtir ki Wittgenstein, kategorilerin doğasını öğrenmek için oyun kavramını kullanır. Onun için oyunlar, tek bir nitelikler toplamını paylaşmazlar, ancak "aile bağlarına" sahiptir, yani birçok farklı şekilde birbirlerine benzerler. Sonuç itibarıyla de, Barr'nin oyununun sonuçları, başka koşullara genelleştirilemez. Detaylar için Lakoff'a (1987) bakınız. Ayrıca tüketim bağlamında Fine'e (1997b) bakınız.

12 Bu bağlamda sorun, sosyal sermayenin nasıl ölçüleceği ya da etkilerini modellemek için hangi fonksiyonel biçimi kullanmamız gerektiği sorununa denktir. Daha bütüncül bir tartışma için onuncu bölüme bakınız.

13 Sosyal sermayenin üretimi, sayılardan kaynaklanan fayda içerildiğinde U şeklinde olabilir, fikri için Molinas'a (1998) bakınız. Ancak bu standart bir sonuçtur, zira bir ağ örgütlemenin maliyetiyle, sayı arttıkça bu ağdan alınacak fayda arasında bir mübadele yapılır. Bu bölümü kabataslak tamamladıktan sonra gördüğüm bir yazısında Dasgupta'nın (2000) dediği gibi: "Bu konuyla ilgili, ülkeler arası lineer regresyon araştırmaları yapıldı. Ancak bu girişim, yöntemsel açıdan sorugulanabilir; zira sivil ve siyasal özgürlük endeksleri kardinal öneme sahip değildir". Dasgupta bu sorunların Narayan ve Pritchett'e (1996) özgü yerel-seviye endeks ölçümlerinde görülmediğini savunur. Ama yine de hesaplama sorununun kendisi varlığını sürdürür.

14 Yine de Moser (1998), diğer varlıkların yanı sıra sosyal sermayenin de şoklara karşı bizi daha korunaklı kıldığını iddia eder.

15 DiPasquale ve Glaeser (1999), ev sahiplerinin daha yerleşik olduklarını ve bu sebeple daha fazla yerel yurttaşlık ve yerel imkânlara daha fazla yatırım biçimlerinde bir dışsallık olarak sosyal sermaye sağladıklarını savunur. Elbette, Tanzanya bağlamında bu durum göçü ve göçün ne derece sosyal sermayeye zarar verdiği konusunu

gündeme getirir. Göçün, yardımlara dayanan karışık etkileriyle birlikte, düşük yerel gelir imkânlarının neticesi olduğunu düşünmek mantıklı değil midir?

16 Grootaert (1998a ve 1998b), Narayan (1998), Grootaert ve Narayan (1999), Krishna ve Shrader (1999), Rillera (1999) ve çok sayıdaki ülkeyi kapsamına alan Szabo'a (1999) bakınız.

17 Fine ve Rustomjee'e (1997) bakınız.

18 Kimi açılardan apartheid sonrası dönemde eşitsizlik arttı; (anti-apartheid hissesi olarak adlandırılabilecek şeyin nakde çevrilmesi nedeniyle) bundan faydalanan iyi konumda siyah bir azınlık olduğu için. Bu yorum, sosyal sermayenin ancak daha sonraki dönemde ve burada verilen daha geniş bağlam içerisinde işlerlik kazandığı düşüncesiyle uyumludur. Dahası, birçoklarının söylediği gibi, artan eşitsizliğin yarattığı istikrarsızlık sebebiyle sosyal sermayenin yok olma ihtimali var. Ayrıca, KwaZulu-Natal'a odaklanmaları, Inkatha ve ANC arasındaki ilişkiyle ilgili birçok bağlam meselesini gündeme taşıyor.

19 Bu sebeple, değerlendirmesine sık sık gönderme yapılıyor burada.

20 Dünya Bankası sosyal sermaye haber bülteninde, *Nexus* (cilt 1, sayı 1), Woolcock'un Dünya Bankası Kalkınma Araştırmaları Grubu'nda sosyal sermayeci olduğu söyleniyor. E-posta tartışma grubunun sonraki dört konusunun Woolcock'tan önceki moderatörleri Deepa Narayan, Chris Grootaert, Thierry van Bastalaer ve Phil Keefer'dir. Bin yılın başlarında bültenin tirajının dokuz yüz olduğu bildiriliyor.

21 Tartışılanların dışında, sosyal sermaye bülteni *Nexus* da var. Maryland Üniversitesi'ndeki IRIS Merkezi için http://www.inform.umd.edu/iris/soccap.html adresine bakınız. Bu merkez, sosyal sermaye üzerine Dünya Bankası ile birlikte çalışıyor. Daha önce, 1998'de vefat eden ve Sosyal sermaye Başlangıç Çalışma yazılarının adandığı Mancur Olson tarafından yürütülüyordu. İktisatçı ve hatta iktisat profesörü olan Olson'un (Olson 1990, s. 177) amacı şuydu: "ekonomik ve toplumsal hayatın en ilkel birimine, *bireye* kadar gitmek istiyorum". Merkezin eğilimine dair bir yargıya, Clague (1997) tarafından derlenen 1994 tarihli bir konferansa ait metinlerin toplamından varılabilir. Açılış metninin başlığı "fiziksel sermayeden beşeri sermayeye; sosyal sermayeye"dir ve metin, yeni kurumsal iktisat ve bu yeni iktisadın sosyal sermayeyle yarattığı sinerji aracılığıyla, toplum bilimlerinin iktisat tarafından sömürgeleştirilmesi yolunda ilerler. Ayrıca Olson ve Kähkönen'in (drl.) (2000) Hindistan hakkındaki kitabına bakınız. Girişte Olson ve Kähkönen (2000), iktisadın, diğer toplum bilimlerine nüfuz eden bir emperyalizm olduğunu reddederler, zira ortada silah zoru ya da özgür iradenin ihlali yoktur. Emperyalizm yerine, aynı derecede ön planda olan; etkisi, toplum biliminin banliyölerine yayılan "metropolis" metaforunu tercih ederler.

22 Grootaert ve van Bastelaer'e (1998b) göre:

> Sosyal sermaye girişimi, sosyal sermayenin kavramsal anlamının ve kavramın ölçümünün her ikisine birden katkı sağlamayı amaçlar. Sosyal sermaye ve sosyal sermayenin etkileriyle ilgili önemli ve hızla artan bir literatür olmasına rağmen (...) bütünleşik ve genel kabul gören kavramsal ve analitik bir çerçeve sağlanmış değil.

Dünya Bankası'na (1998c, s. 2) göre ise: "net olmayan şey, bu kavramın kullanılabilirliği olan terimlerle nasıl ifade edilebileceği ve kalkınma bağlamında nasıl geliştirileceğidir".

23 Geç dönem bir tartışma yazısı (Rose 1999) sosyal sermayenin etkisini; sağlık, gelir ve beslenme düzeyindeki farklılıkları ele alacak şekilde genişletir. Bir kez daha, herkesin ama özellikle de en zayıf azınlıkların standartlarındaki mutlak bir düşüş, sosyal sermayenin doğurduğu görece standartlar için endişelenmekten elbette daha önemli görülür ve mantıken de bu görece standartları önceler. Ayrıca, Rusya (ve diğer Avrupa devletlerinin) tartışıldığı Rose ve diğ.'e (1997) bakınız. Buna göre Rusya kum saati toplumudur; siyasi sistemde orta kurumlar eksiktir; doğrudan toplumsal ağlarda yüksek güven tespit edilebilir ve devlet kurumlarının yeterliliği düşüktür. Doğu Avrupa'nın dönüşümü konusundaki literatürde güvene olduğu kadar sadakate de vurgu yapılır; buna tekabül edecek şekilde, yatay ilişkilere olduğu kadar, dikey ilişkilere de ilgi gösterilir (ki aslında yatay ilişkilerin, dikey olarak bağlantılarını kopardıklarında daha zengin oldukları düşünülür). Bu, mülkiyet ilişkileri ve yasal bir çerçeve kurma isteğinin sonucudur. Sosyal sermaye ve sosyalizmden kapitalizme geçişle iligili kimi katkılar için Nichols (1996), Pahl (1996), Raiser (1997), Hagan ve Radoeva (1997–98), King ve Barnowe (1998), Holland (1998), Mondak ve Gearing (1998), Stubbs (1998), Wong (1998), Neace (1999) ve Volker ve Flap'a (1999) bakınız.

24 Ayrıca, eski SSCB'deki nüfus krizi ile ilgili *World Development*'e (cilt 26, sayı 11, 1998) bakınız. Bu sayıya, pek tutulmayan Sahra-Altı Afrika'sıyla yaptığı karşılaştırmayı hazırlarken Sender (1999) gönderme yapıyor.

25 Tartışma, sosyal sermayenin nasıl hem sosyal hem de sermaye olduğu gibi geniş bir alana yayılır. Ama Homans'ın oynadığı role ve toplumsal mübadele kuramına pek nadir değinilir (beşinci bölüme bakınız). Ancak sosyal sermayenin neden hem sosyal ve hem de sermaye olduğu sıklıkla; bilhassa diğerlerinin taklit etmeyi alışkanlık haline getirdikleri iktisatçılar tarafından; muhtemelen kaçınılmaz olarak tekdüze ve yüzeysel bir şekilde ele alınır. Bu sebeple Narayan ve Pritchett'e (1996, s. 1) göre; "moda olması dışında, 'sermaye'ciliğin popüler oluşunun nedeni, kısmen altta yatan metaforun getirdiği faydadır: Sosyal sermaye, gelirleri artıran ancak kullandıkça tamamen tükenmeyen bir şeydir" (burada sosyal, kurumsal etkileşim anlamındadır).

26 Yedinci bölümde tartışılan Bebbington ve daha az olsa da, Woolcock ve Narayan için böyledir. Ayrıca Krishna'a (2000) bakınız. Ek olarak, sosyal sermayenin her şeyi kapsadığını fark eden Turner'e (2000, s. 94) bakınız. Turner, Coleman'ı açıkça eleştirerek, "sosyolojik değişkenleri, sosyal sermayenin yanında, diğer sermaye biçimleri olarak tanımlama çabası (...) 'sosyolojinin eskimiş şarabını', iktisadın 'yeni ve küçük şişelerine' doldurmaya benzer" (s.94) demektedir. Elbette, sosyal sermayeyi süresiz olarak arılaştırmayı isteyenlerle, eleştirmeyi ve hatta kavramı reddetmeyi isteyenler de vardır.

27 Kenya ve Zimbabwe'de etnik köken, cinsiyet, sosyal sermaye (ağlar) ve imalat şirketlerinde kredi kolaylıkları konularında karşılaştırmalı bir çalışma için Fafchamps'a (2000) bakınız.

28 Rillera (1999) ve Dasgupta'a (2000) bakınız. Serageldin ve Grootaert (2000, s. 55) tarafından yapılan sosyal sermayenin özet tartışmasının ve sosyal sermayenin diğer ekonomik ve toplumsal değişkenlerle etkileşiminin, sosyal sermayenin çeşitliliği ve karmaşıklığını üretim fonksiyonunun teknik nitelikleri açısından nasıl ele aldığına bakınız.

29 Krishna ve Shrader (1999), yapısal sosyal sermaye için yirmi dokuz madde sıralar.

Bu maddeler, yoğunluk, ağ ve yardım organizasyonlarının niteliklerini, dışlamayı, ortak eylemliliği ve çatışma önlemlerini içerir. Ayrıca, "algısal" sosyal sermaye için yirmi bir madde önerirler; bunlara dayanışma, güven, karşılıklılık ve işbirliği dahildir. Reid ve Salmen (1999) sosyal sermayeye toplumsal birlik açısından bakarlar; köy arılığı (istenmeyen öğelerin temizlenmesi) camiye ve ibadete katılım durumu, altyapının bölüşümü, kamu altyapı bakımını düzenleme kapasitesi, kurumların sayısı ve liderliği araştırılır. Dünya Bankası'na karşı çıkan bir araştırma için Pena ve Lindo-Fuentes'e (1998) bakınız. Buna göre, Panamalılar yoksul oldukları için sosyal sermayeleri vardır. İhtiyaçları olan şey devletin sağlayacağı kaynaklardır.

30 Tereddüt edilen nokta şu olmalı: Bir önceki Woolcock notundaki "gelecek zaman", Dünya Bankası'nda (cephanelik olarak sosyal sermaye ile hedeflenen) (iktisatçılar) hiyerarşisi içerisinde yükselmesini ifade eder. 31 Metaforların çoğu, gelişmekte olan ülkelere dayatılmadan önce, Batı deneyiminden türetilmişlerdir. Bu ise, kalkınma çalışmalarında sosyal sermayenin sırtında taşıdığı bir diğer analitik sorundur.

32 İstikrar ve yapısal uyum programlarının kayıtlarına göre, Washington uzlaşmasına dayanan kalkınma başarısızlıklarının teşhisi, "iatrogenic" politikalar (asli bir sorunun çözümü esnasında, bu çözüme bağlı olarak ortaya çıkan ikincil sorunlar) olabilir. Yani bu başarısızlıklar bizim eserimiz!

33 Dünya Bankası'nın çalışmaları ve düşünüşü içerisinde sosyal sermayenin bütünsel ağırlığını değerlendirecek bir durumda değilim. Ancak bu değerlendirme, Putnam (1993a), Narayan ve Pritchett'in (1996) çalışmalarına atıfla, 1997 Dünya Kalkınma Raporu'nda yer alır. Varılan sonuç şu:

> Sosyal sermayenin ekonomik ve toplumsal kalkınmaya katkısı hakkındaki tartışma daha yeni başlıyor ve dahası, öncedenelde edilen bulgular, hiç de şüpheye yer bırakmayacak cinsten değil. Ancak kimi çalışmalar yerel ekonomik kalkınma üzerindeki potansiyel etkisini; yerel kamu mallarının sunumunda ve kamu görevlilerinin performanslarında daha şimdiden gösteriyor.

1998-1999 raporunda *(Knowledge for Development)*, sosyal sermayenin adı üç yerde geçiyor; bunlardan ikisi Narayan'ın (1997) çalışması içinde. Ancak 1999–2000 *(Development Policy)* için önerilen çalışma programında sosyal sermayeden hiç bahsedilmez; ancak metinde birkaç kez geçer. 2000–01 *(Poverty and Development)* programında, tek bir kez; "sosyal sermaye, eşitsizlik ve topluluk" başlığını taşıyan 8.4. bölümde; yani on üç bölüm ve seksen üç alt-bölüm içerisinde sadece bir tanesinde adı geçer. Sekizinci bölüm ise bir bütün olarak "Eşitsizlik, toplumsal birlik ve yoksulluk" başlığını taşır. 2000'lerin başlarında, tartışma maksadıyla çıkarılan Rapor'un ilk taslağında, sosyal sermaye on bölümden biri olarak raporda önemli bir yere sahiptir. Kendinden sonra gelen diğer bölüm, etnik köken ve cinsiyete dayalı ayrımcılıkla ilgilidir ve bu bölüm, sosyal sermayenin kendisini önceleğini unutmuş gibidir. Taslağın daha detaylı tartışıldığı on birinci bölüme bakınız.

34 Arrow (2000) ve Solow (2000) gibi önde gelen ve daha ihtiyatlı neoklasik iktisatçılar, sosyal sermayeyle ilgili ciddi şüphelerini açıkça beyan etmişlerdir.

35 Narayan (1999a ve 1999b) sosyal sermayenin yükselişini, Stiglitz'in verdiği ilhamla, kalkınmanın toplumsal yönlerine artan ilgi içerisine yerleştirir. Kenya'nın post-

Washington uzlaşması ve sosyal sermaye aracılığıyla anlaşılması gerektiği düşüncesi için Chege'e

(1998) bakınız.

36 Dünya Bankası'nda geçirdiği zaman boyunca Stiglitz, iktisat içerisinde ana akım yazılar üretmeye devam etti. Ancak bunların hiçbiri sosyal sermayeyi içermiyordu. Stiglitz (2000a), yazarın bu konuya ayrıcalıklı olarak odaklandığı en ciddi çalışmasıdır. Bu çalışması; normal ve daha düşünerek yapılmış çalışmalarına kıyasla, biçimsel bir içeriğe sahip olmamasıyla öne çıkar. Eş zamanlı olarak, bir yandan post-Washington uzlaşmasının toplumsala yaklaşımını, diğer yandan da toplumsalın, piyasa kusurları içerisinden kusursuzluğa nasıl erişebileceği tarzındaki Colemancı fikirleri yansıtıyor olsa da, aslında inanılmaz derecede içi boştur. Varılan sonuçlar şöyle (ss. 67-68):

a) Sosyal sermaye oldukça faydalı bir kavramdır, ancak bir o kadar da karmaşıktır, farklı görüşlerin sunacağı çok şey var. Bilhassa organizasyon yaklaşımının faydalı bir çerçeve sağlayacağına inanıyorum.

b) Bir toplumun sosyal sermayesinin bileşiminin, nitelik ve niceliğinin optimal olması gerekmediğine inanmamız için sebepler var.

c) Sosyal sermaye kalkınma sürecini etkiler ve ondan etkilenir.

d) Sosyal sermayenin genişletilmesinin, önemli kamusal bir rolü bulunuyor. Ancak bu kamu rolünü kimin nasıl üstleneceği, üzerinde daha fazla düşünülmesi gereken sorular.

Kişisel olarak, sosyal sermayeyi dokunulur kılmanın, teknik açıdan bu kadar marifetli ve kavrayışı yüksek olan bir şeyi nasıl anlamsız hale getirdiğini görmekten oldukça üzüntü duydum. Yukarıdaki bütün X değişkenlerini, sosyal sermaye ile değiştirdiğinizi düşünün, anlayacaksınız.

37 Mehta'a (1999) bakınız.

38 Hildyard (1998) ve diğ.'in önerdikleri gibi, Washington kurumları için görüşmeleri başlatmak, başka türlü değişmeyecek olan politikalar açısından müdahale için çok daha güçlü bir kumanda koludur. Geçmişte sosyal sermayenin ihmal edilişi sebebiyle kendisini savunmak için bir öz eleştiri yaptığının ipuçları bile var. Grootaert ve van Bastelaer (1998a) "Banka'nın programları, (zaman zaman geçmişte yaptıkları gibi) mevcut olumlu sosyal sermayenin zayıflatılmasından kaçınıldığını garantileme" arayışındadır. Neticede de, Dünya Bankası Sosyal sermaye Girişimi altındaki araştırma projeleri, iki merkezi hipotezi sınama yeteneklerine göre seçilirler. Bu hipotezler:

1) Sosyal sermayenin mevcudiyeti, kalkınma projelerinin verimliliğini artırır

2) Bağışçıların desteklediği seçilmiş müdahalelerle, sosyal sermaye birikimini tetiklemek mümkündür.

Eğer her iki hipotez de doğruysa, bu, sivil topluma müdahale ederek projelerin verimliliğini artırmak demektir!

39 Unger (1998), Thai kalkınmacı devletini, sosyal sermaye açısından yorumlamaya çalışır.

40 Bu alıntıyı, bir dipnot takip eder. Bu dipnotta yapılan tek gönderme Dünya Bankası'na ve (zamanında benim de katıldığım) şu yargıyadır: "Dünya Bankası'nın kalkınmayı bu terimlere tercüme etmeye başladığının kati göstergesidir" (s.208). Serageldin'e (1996) gönderme yapılır. Bu çalışma, ilk etapta, sosyal sermayenin çok

daha geniş olan ekonomik kapsamını, Dünya Bankası'nın kullandığından daha fazla sınırlandırır.

41 Şu an sosyal sermayenin Dünya Bankası içerisinde tematik bir grup olduğunu ve başkanlığını Narayan, Bebbington ve Woolcock'un yaptığını öğrendim.

42 Bu durum Grootaert ve van Bastelaer (1998b) için de geçerli:

> Sosyal sermayenin diğer yönleri (sosyal sermayenin kamu sektöründe performansı geliştirmedeki potansiyel rolü ve sosyal sermayenin refahı azaltan yönleriyle ilgili konular gibi ki örgütlü suç bunun uç bir örneğidir), Girişim tarafından görece olarak keşfedilmeden bırakılacak.

43 Woolcock'un (1999) mikro finans ve mikro finansın başarısızlıklarından ve bir o kadar da başarılarından çıkarılabilecek derslerle ilgili tartışması (ki muhtemelen yayınlanmadan çok önce kaleme alınmıştır), esas itibarıyla sosyal sermayeyle ilgili her türlü tartışmayı dışlar. Mikro finansla ilgili ek olarak Schrieder ve Sharma'a (1999) bakınız.

44 Merton (1957) tarafından bulunmuştur. Emek piyasasının katmanlaşması bağlamında eleştirel bir tartışma için Fine'e (1998a) bakınız.

45 STK'ların kendilerine geçici sosyal sermaye oluşturmaktansa, kalıcı etkilere sahip olmadaki rolleri bağlamında Gugerty ve diğ.'e (1999) bakabilirsiniz. Ayrıca birleştiren, köprü kuran ve tutunum sağlayan sosyal sermayelere (ve ters sosyal sermayeye), sosyal sermayenin genel bir türü olarak eklenmiştir.

46 En son yayınlanan Narayan ve diğ.'e (1999) özellikle bakınız; sosyal sermayenin metinde nasıl uçuştuğu görülecektir.

47 Bu konuyla ilgili tartışmayı görmek için on birinci bölüme bakınız.

48 Dünya Bankası içerisinde kuramın nasıl geliştiğine dair bir yorumu, iktisatçılara karşı toplum bilimcilerin bir dayanak noktası kazanma çabalarını ve toplum mühendisleri olarak oynadıkları rolü görmek için Francis'e (1999) bakınız.

49 Bu, Dünya Bankası başkanı Wolfensohn tarafından kurulan Kapsamlı Kalkınma Çerçevesi'nin halk ve toplum yanlısı vurgusunun daha genişletilmiş haliyle; yani ekonomik konularda gözle görülür derecede sessiz kalmasıyla uyumludur. Bu noktayı Edstrom (1999) farkında olmadan kabul eder:

> Dünya Bankası'nın, kalkınmanın toplumsal, siyasal, çevresel ve kültürel yönlerini yeterince anlamadan, büyüme iktisadına gereğinden fazla vurgu yaptığını geçmişte sıklıkla belirttik. Dünya Bankası kalkınmanın halk odaklı olması gerektiğini; yani, kalkınma gündeminin odağında halkın olması gerektiğini Birleşmiş Milletler'deki diğer kardeş kurumlardan daha geç olsa da, yine de kabul etmiştir.

50 İstifasından hemen sonra Amerikan Ekonomi Derneği'nde yaptığı bir konuşmada Stiglitz (2000b), "öyle çok da ayrıntılarda gizli olmayan alt metnin, ücretlerin düşürülmesi ve işçilerin işten çıkarılması" ve yapısal uyum politikalarının belirlenmesi sürecinde işçilerin karar alma mekanizmalarından dışlanması olduğu sözleriyle emek piyasası esnekliğine karşı çıkarak, daha fazla eleştiri özgürlüğüne kavuştuğunu gösteriyor. Ek olarak, Stiglitz'in (1999) serbest ticaret hakkındaki ve serbest ticaretin gelişmekte olan ülkelere nasıl dezavantaj getirdiği konusundaki görüşlerine de bakınız ki bu görüşleri üzerine Jordan (1999) şöyle diyor:

Dünya Bankası yapısı içerisinde ne yazık ki Stiglitz borçlanma işlemlerinin biçimini ve hatta politikaların oluşumunu etkileyecek güçte değildi. Aslında görüşlerini sık sık, Dünya Bankası halkla ilişkiler ofisinden yayınlanan tekzipler takip etmiştir.

Sonuçta Stiglitz, Nisan 2000'de Dünya Bankası başkanı Wolfensohn'un özel danışmanı olarak dahi kabul edilmedi. Bundan daha kötü olan, Dünya Bankası'nın on yılda bir yayınladığı Yoksulluk Dünya Kalkınma Raporu'nun önde gelen yazarı Ravi Kanbur'un Haziran 2000'de istifasıydı. Söylenildiğine göre bu istifa, ABD Hazine sekreteri Larry Summers'ın editöryal müdahalesi neticesinde gelmişti. Dünya Bankası baş iktisatçısıyken Summers, gelişmekte olan ülkelerin sanayi atıkları için boşaltım alanı olarak kullanılmasının ekonomik açıdan uygun olduğu önerisinde bulunmasıyla ün salmıştı. Summers'ın, Yoksulluk Raporunda küreselleşmenin ele alınışını düzelttiği ve yumuşattığı söyleniyor.

51 IMF açısından bunun ne kadar geçerli olduğunun açık bir işareti için Crockett'e (1999) bakınız. Crockett, piyasa mekanizmasını bir mimar olarak görür ve bu mekanizmanın kusurlarına tamircilerin (muhtemelen gizliden gizliye Joe Stiglitz'e gönderme yapıyor) gereksiz yere müdahale etmemeleri gerektiğini söyler. Crockett, uluslararası anlaşmalar konusunda Dünya Bankası'nın genel yöneticisidir ve genel ama hatalı olarak, zamanın IMF yönetim müdürü Michel Camdessus'un muhtemel selefi olarak gösterilmektedir. Post-Washington uzlaşmasının görüşlerini eksiksiz içeren IMF etkisine sahip bir makro iktisat metni için Agénor ve Montiel'e (1996); bir eleştiri için ise Fine ve Hailu'a (1999) bakınız. Bin yılın eşiğinde IMF'nin, daha insan yanlısı olduğunu ve politikalarında yoksullukla mücadeleye daha fazla öncelik verdiğini iddia ettiğini hatırlamak lazım.

52 Daha Dünya Bankası'na girmeden önceki zamanlarına ait "döneklikleriyle" bütün halindeki bir Stiglitz yorumu için Chait'e (1999) bakınız.

10 Kayıp Halkanın Uzunluğu: Sosyal Sermayeyi Ölçebilir miyiz?

1 Bu konuları tartışan Fedderke ve diğ.'e (1998) bakınız.

2 Dasgupta ve Serageldin'de (drl.) (2000) yer alan katkıların; fiziksel sermayeden beşeri sermayeye geçişle, beşeri sermayenin de ötesine nasıl ilerleneceğiyle ve sanki bir girdiymiş (ya da bağışmış) gibi beşeri sermayenin etkisinin nasıl ölçüleceğiyle ilgili olduğu kadar, sosyal sermaye kavramıyla iktisatçıların nasıl tatmin edileceği üzerine olduğuna da dikkat ediniz. Onlar açısından: "toplum söyleminin ortak lügatine sosyal sermaye düşüncesinden daha hızlı giren bir akademik kavram düşünmek zordur" (s.x). Dahası, "sosyal sermaye daha başka her ne olursa olsun, kesinlikle ekonomik bir maldır. Ancak kavram geniş bir geçerliliğe sahip olsa da, iktisatçılar arasında fazla tutulmamıştır".

3 Alternatif olarak, bireyler denk olsa bile, birbirinin dengi olmayan farklı etkileşimlere sahip olabiliriz. $krs=ksr$ olması hiç de zaruri değildir. $krr=0$ olduğunu varsayarsak, toplumsal etkileşimlerin dönüşlü olması imkânsızdır.

4 Benzetme yaparsak "a", sözlükte, her zaman "baaaaa..."dan daha önce yer alır. Buna göre elit bir grupla *a* üzerinden kurulan güçlü bir bağ, ona sahip olmayan

birinin sosyal sermayesine her zaman baskın olacaktır; bu sosyal sermaye başka bağlantılar aracılığıyla ne kadar güçlü olursa olsun.

5 Dünya Bankası sosyal sermaye tartışma grubu için Kawachi'e bakınız (cilt 27); "topluluğa dair bir parça sosyal sermaye elde edebilmek için, bireysel tepkileri yığmak gerekecektir muhtemelen".

6 İkinci konu, Sen (1970a, 1970b, ve 1979) ve Fine (1974 ve 1975b) tarafından; birinci konu Fine (1974) tarafından ve ikisi birden, Fine (1996) tarafından ele alınmıştır. Fine (1996), ikisi arasında bir denklik olduğunu gösterir (bireyin farklılaşan sayısal ölçümü ya da yoğunluğu, kişiler arası ağırlığın az ya da çok oluşuna denktir). Tam olarak aynı meseleler, eşitsizliğin ölçümü bağlamında da ortaya çıkar (Fine 1985).

7 Deaton ve Muellbauer (1980), Blundell (1988) ve Deaton'a (1997) bakınız. Bu gibi teknik gelişmelere ayak uydurmadaki başarısızlık, Birleşik Krallık Tarım, Gıda ve Balıkçılık Bakanlığı'nın (MAFF) gıda için talep esnekliği ölçümlerini bırakmasına yol açtı. Bu bağlamda, bu gibi çalışmaların bir eleştirisi ve yorumu için Fine ve diğ.'e (1996) bakınız.

8 Bu, en iyi ihtimalle kısmen doğru bir anı. Ancak, Robinson'un doğru olduğu nokta dışında bir özü de yakalıyor ve muhalifleri tarafından (ama özellkle de Solow'un yerine geçen ve aynı zamanda Nobel ödülü sahibi de olan Paul Samuelson tarafından) bu şekilde kabul görüyor.

9 Kapsamlı bir yorum için Harcourt'a (1972 ve 1976) ve daha basit bir sunum için Fine'e (1980, beşinci ölüm) bakınız.

10 Takip eden yorum, ana akım yaklaşıma oldukça uygundur, zira değerlendirme, ücretler ve kâr üzerine emek ve sermaye arasındaki bölüşüm ilişkilerinin sonucuyla değil de, tüketim akışındaki bir indirimle ilişkilendirilmiştir.

11 En basit anlamıyla, sermayenin ölçütü kv'dir. Burada k sermayenin fiziksel niceliği, v ise görece fiyatıdır. Cambridge eleştirisini yorumlamanın bir yolu şu: Tek sektöre dayanan standart neoklasik model kv'yi sadece k imiş gibi ele alır. Sonuçta da, kuramsal ya da ampirik olsun, v'deki herhangi bir değişiklik, k'daki bir değişiklikmiş gibi düşünülür.

12 Ekonomik sonuçların, ölçülür derecede sosyal sermayeden farklı olduğu sürece, sosyal sermayenin kaynaklara gereksinim duyduğu ve bunun ikisi arasında görece bir değer sorunu yarattığını varsaymak zorunda da değiliz.

13 Hodgson'a (1997) bakınız.

14 Yedinci bölüme de bakınız.

15 Bu bölüm, Michigan Devlet Üniversitesi'ndeki Sosyal sermaye Konferansı'na dair. Harikulade bir rapor Dünya Bankası Sosyal sermaye E-Posta Tartışma Grubunda (sayı 13) yer almadan önce yazıldı. Robison ve Siles şunu öneriyor:

> Toplumsal ilişkilerin ürünleriyle ilişkilendirilen sosyal sermaye metaforunu herkes kabul etmiyor. Dünya Bankası tarafından desteklenen bir atölyede sosyal sermaye üzerine görüşlerini bildiren Nobel sahibi Kenneth Arrow, sermaye metaforunun ve "sosyal sermaye" kavramının terk edilmesinde ısrar eder. Arrow, "sermaye" teriminin, gelecekte elde edilecek bir fayda adına bugün yapılan bilinçli bir fedakârlığı ima ettiği üzerinde durur ve ekonomik değer dışındaki sebeplerle oluşturulan toplumsal ağların katılımcıların zararına olduğunu savunur. Arrow'un sermaye metaforu ve sosyal sermaye kavramıyla

ilgili çekincelerine katılalım ya da katılmayalım, Arrow'un sosyal sermayenin terk edilmesi tavsiyesi için çok geç kalınmış durumda. Tren çoktan kaçtı ve yakın bir zamanda geri gelecek gibi de değil. Sosyal sermaye kavramı toplum bilimcilerin diline köklü bir şekilde yerleşmiş durumda. Bu sebeple, şu an ve önümüzdeki oldukça uzun bir müddet için, "sosyal sermaye" kavramı iktisatçılar arasında değilse bile, toplum bilimciler arasında yaygın bir şekilde kullanılacak.

Arrow'un Nobel ödülünü, kısmen de olsa, toplumsal tercih kuramına öncülük eden çalışmasıyla kazandığını hatırlamak lazım. Ayrıca sosyal sermaye burada, iktisatçılar tarafından bir tehlike kaynağı olarak gösteriliyor. Son olarak (metaforların yoğun dünyasına dalarak) sormak lazım; bizler yolda kalmadan önce treni geri getirecek olan sopalar, havuçlar ya da kucaklaşmalar mıdır acaba (yedinci bölüme bakınız)? Arrow (2000) itirazlarını yazıya döker. Bu itirazları, sosyal sermayeyle ilişkilendirilen stokların, akışların ve getiri oranlarının ölçümü sorunuyla daha fazla ilgilenen Solow'unkiler (2000) tamamlar. Stamps'ın (1998), "sosyal sermaye gibi bulanık bir kavramın ölçülüp ölçülemeyeceğini merak eden şüpheci iktisatçılarla uyum içerisinde...'ben de ölçülebileceğini sanmıyorum. Sosyal sermaye hava gibidir; günü iyi ya da kötü yapanın ne olduğuna dair tek bir ölçüt yok' " demesinde olduğu gibi, yaygın olarak, özgün bir sosyal sermaye kaynağı olduğu düşünülen Loury'a atıfta bulunduğunu hatırlamak lazım.

16 Konuyla ilgili klasik gönderme Arrow'a (1951) yapılır; ama ek olarak Sen'e (1970a, 1975 ve 1995) bakınız. İmkânsızlık kuramı, bir karara varılmasıyla ilgili hiçbir oylama kuralının, görünürde mantıklı olan bir dizi aksiyomu karşılamaya yeterli olmadığını savunur.

17 Bu, sınırlanmamış alan aksiyomunu reddetmektir. Mesela siyasi partilere oy verirken tercihler bir uçtan bir uca ya da ortadan dışa doğru yapılma eğilimi gösterir. Bu yön, sosyal sermayenin hiyerarşik olarak düzenlenmiş çeşitli unsurları için de doğrudur.

18 Fine ve Fine (1974a ve 1974b) ve Fine'e (1974) bakınız.

19 Fine (1983), Fine ve diğ. (1992a–e ve 1993) ve Fine ve Simister'e (1995) bakınız.

20 Güven derecelerinin kullanılmasıyla bu durum, bireysel düzenlemelerin alanına kimi sınırlılıkların getirileceğini ima eder. Mesela, birinci dereceye sahip olmadan, güvenin ikinci derecesine sahip olmak mümkün değildir; aynı, birincisine sahip olmadan ikinci dayanıklı mala sahip olamayacağımız gibi.

21 Dayanıklı tüketim mallarına sahip olma sırasının belirlenmesindeki standart ölçütün, monotonluk aksiyomunu ihlal ettiği gösterildi. Sosyal sermaye diliyle söyleyecek olursak, yığılma ölçüsünün, tikel ölçümlerle doğru orantılı olması gerekir (Fine 1983).

22 Dayanıklı mallarla ilgili bir önceki dipnota; gıda ile ilgili ise Fine ve diğ.'e (1996) ve Fine'e (1998d) bakınız.

23 Geçmiş tarihlere ait değerlendirmeler için Fine ve Leopold (1993) ve Miller'e (ed) (1995) bakınız.

24 Yemeği paylaşmanın keyfini ve yiyeceğin toplumsal önemi gören Hirschman (1998) bu durumun, belki de istemeden, harika bir örneğini verir. Ancak bu paylaşım iyi olduğu kadar kötü sonuçlara da gebedir (s.27):

Bir taraftan, Atina'nın klasik zamanlarında ortak yemekler ve ziyafetlerin de-

mokrasinin "icadına" katkısı olmuştur; diğer taraftan ise, Heinrich Mann'ın Emperyal Almanyası'nda birlikte yemek yemek, insan ilişkileri ve siyasi hayatı yıkıma götürebilirdi.

Kısaca, sosyal sermayenin bir kaynağı olarak yemeğin kültürel içeriği, gıdanın doğası ve etkileriyle ilgili genel önermeleri yıkacak kadar yeteri çeşitliliğe sahiptir.

25 Tüketimle ilgili göndermelere bakınız.

26 Güvenle ilgili Dasgupta'a (2000) bakınız:

> Güven, sosyal sermaye fikri ve daha genel olarak, tüm işlemler için merkezidir (...) bir kişinin eylem tercihi, başkalarının eylemlerinden etkileniyorsa; ancak bu kişi, başkalarının eylemlerini gözlemlemeden önce tercihte bulunmak zorundaysa, bu kişinin, diğer insanların eylemleriyle ilgili doğru beklentilere sahip olması durumuna "güven" diyorum.

Yeni (post-Washington) bilgi kuramsal iktisadın araçlarına indirgemeyi, Dasgupta'da daha önceden de (1988 ve 1993) görebileceğimizi belirtelim.

27 Bunun yanında, yatayın rolünü gerilettiği için eleştirilmiştir. Glennie ve Thrift (1992 ve 1993) ve Fine (1993a) arasındaki tartışmaya bakınız. Ayrıca, Fine ve diğ. (1996) ve Fine'e (1998d) bakınız.

28 Farklı bir benzerlik burada uygun olur: Hem yatay (sektörler arasında mesleki özelleşme, mesela) hem de dikey unsurları (meslekler arasında sektörel özelleşme) içeren emek piyasası. Fine'a (1998a) bakınız.

29 Onyx ve Bullen'e (2000) bakınız. Beş topluluğu karşılaştırarak, esas itibarıyla sosyal sermayenin hem kavramsal hem de ampirik olarak kaygan olduğu sonucuna varıyorlar.

30 Bu paragrafta sunulan alternatifin zayıf olduğu düşünülüyorsa eğer, o zaman sempatik bir sosyal sermaye yorumcusunun vardığı sonuca bakalım (Temple 2000):

> Dünya Değerler Araştırmasına bakarak güven ölçüsü düşük bir toplumu yönettiklerini öğrenen Meksika'daki ya da Türkiye'deki bir siyasetçi ne yapabilir? Yolsuzluğun önlenmesi ve hukuk sisteminin geliştirilmesi çabaları gibi standart tavsiyeler yeni değil ve sosyal sermayeye yapılan herhangi bir vurgudan bağımsız olarak da bir şey ifade ediyorlar.

Yine de Temple sosyal sermayenin, daha bir on sene önce benzer şekilde zayıf olan ve embriyo durumunda bulunan beşeri sermayenin başarısını tekrarlayacağı umudunu taşıyor. Zıt yöndeki görüşleri, yani, beşeri sermayenin günümüzde başarılı bir şekilde "eğitim politikaları için acil bir mesaj" verdiği ise netlikten uzaktır. Eğitim politikasındaki değişimlerin rasyonelleştirildiği ve beşeri sermaye kuramı tarafından belirlenmediğini Fine ve Rose'de (2001) görebiliriz.

11 Sosyal Sermaye, Ekonomi Politiğe Karşı

1 Öncelikli olarak ulusal ya da daha alt seviyelerde düşünülmüş olsa da, Maskell (2000) yaptığı katkıya şöyle başlıyor:

> Çağdaş küreselleşme süreci, farklı bilim adamı gruplarının (Bourdieu, Coleman, Burt, Putnam, Fukuyama ve Woolcock) *sosyal sermaye* dediği şeyin ekonomik önemini büyük oranda genişletmiştir.

2 Üçüncü Yol'culuk bağlamında benzer düşünceler için Gamarnikow ve Green'e (1999b, s. 111) bakınız:

> Sosyal sermaye ile ilgili meseleler, klasik sosyolojinin toplumsal dayanışma ve bütünlüğün temeli olarak cemiyetle öncelikli uğraşısına bir geri dönüşü temsil ediyor. Ancak sosyolojiden sosyal sermayeye uzanan yolculuk, söylemsel yörüngedeki bir kaymayı işaret ediyor. Sosyolojik açıklamalar ekonomik kaygıların toplumsal yapı ve ilişkilerle değişen derecelerde eklemlenmesini içerme eğilimindedir. Tersine, günümüz sosyal sermaye kuramları toplumun varlığının, ekonomiyi önceledeğini ve ekonominin üretilmesine nedensel olarak dahil olduğunu düşünür. Ekonomik, maddi ve yapısal etkilerin ya da belirlenimlerin bir kenara bırakılması, toplumsalın, siyasalın ve kültürün alanlarına politik müdahaleler için zemin hazırlamaktadır ki bu, Üçüncü Yol politikaları için oldukça kritiktir.

3 Piyasaların belirlenmesinde kültürün önemi ve bu sebeple, kültürün ekonominin indirgenemez bir parçası oluşu için Slater'e (2000) bakınız. Slater, bu bölümün ilerleyen kısımlarında ele alınacak olan temalara dokunaklı bir şekilde değinerek yazısına başlar.

Ekonomik ve sosyokültürel analizler arasındaki ayrım, modern Batı düşüncesinin derin yapısının bir parçasını oluşturur. Erken moderniteden beri bu ayrım, iktisat kuramının biçimselliğine saldırmak için eleştirel düşüncenin en sevdiği meşgalesi olmuşken, eleştirel ve kültürel analizin kendisinin bu karşıtlık tarafından yapılandırıldığını inceleme konusunda bu kadar iyi olamadık. Esasen eleştirel düşünce, iktisatla genelde aynı yükümlülük koşullarını kabul eder. Buna göre kültür ve ekonomi, birbirleri üzerinde dışsallıklar olarak faaliyet gösteren makro-yapılar olarak iş görürler; her biri ötekini küresel bir güç ya da kendisine dışarıdan baskı yapan potansiyel bir bozukluk olarak görür.

4 Ekonomi ve kültür arasındaki karmaşık ve farklı nedensel ilişkileri çözümlemeye burada girişmeyeceğim. Ancak Fine'e (1998d ve 2000b) bakabilirsiniz.

5 Ancak Arrow ve Solow gibi önde gelen ana akım iktisatçıların, sermayeyi neyin oluşturduğuna dair sınırlı kıstasları dahi karşılamadığı gerekçesiyle sosyal sermayeyi hor gördüklerini hatırlamak lazım.

6 Eleştirilerin, bütün iktisat sanki sadece laissez faire'in nimetlerine dayanıyormuş gibi ele almalarının bir nedeni, geride bıraktığımız birkaç on yılda neoliberalizmin yükselmiş olmasıdır. Bu durum iktisadı, aslında neoliberalizmin yükselişini tarihsel olarak önceleyen genel denge kuramıyla bağdaştırılan değişmeyen ilkelerle ilişkiliymiş gibi ele almaları yönünde iktisatçı olmayanları cesaretlendirdi.

7 Bir Dünya Bankası taktikçisinin aşağıda belirttiği gibi, x.000 sayıdaki toplum bilimci yanlış olabilir.

8 Toplum biliminin aksine bilimin bağlamında farklı; doğrudan ticari baskılar işlemektedir ve iddia odur ki, bu baskılar daha fazla ve daha kötüdür. David (1998) tarafından incelenen açık bilimin tehlikeleriyle ilgili gazeteci gözüyle yapılan bir değerlendirme için Press ve Washburn'e (2000) bakınız.

9 Bowles'in çekinceleri daha ortodoks olamazdı:

> Kesinlikle iyi bir *kavram* değil. Sermaye bireyler tarafından sahip olunan bir şeyi ifade eder; Robinson Crusoe gibi toplumdan yalıtık birinin bile baltası ve

> balık ağı vardır (...) piyasa başarısızlıklarının bir istisna değil de kural olduğu; hükümetlerin ise ne zeki ne de her şeyi tamamen düzeltecek kadar iyi oldukları herkes tarafından kabul edildiğinde, sosyal sermayenin saldırısı başlamak üzeredir artık.

Bu, Amerikan radikalizminin kayboluşunun ve sömürgeleştiren ana akım tarafından içselleştirilmesinin mükemmel bir örneğidir. Daha yakın döneme ait ve güçlü kanıtlar için Bowles ve Gintis'e (2000) bakınız. Bu ikilinin beşeri sermaye kuramını dize getirdiğini hatırlamakta fayda var (Bowles ve Gintis 1976). Şimdi ise beşeri sermayeden sosyal sermayeye sıçramış görünüyorlar. Emek piyasası bağlamında Fine ve Rose (2000) ve ayrıca Fine (1998a) ve Spencer'e (1998) bakınız. Ek olarak, Bowles'e cevap verirken Durlauf'un (1999) ne kadar kuvvetli bir sezgiye sahip olduğuna bakınız: "sosyal sermayenin, toplum bilimleri ve özellikle de iktisat içerisinde bireysel davranış analizlerinin yeniden toplumsallaşması açısından faydalı olduğu ortaya çıktı ".

10 Ayrıca şunu öneriyorlar (s.9):

> En temel eleştiri (...) yapısal eşitsizlikleri özellikle de geleneksel olarak toplumsal sınıf eşitsizlikleri olarak kavramsallaştırılanları, ihmal ettiği yönündedir. Eleştiri aslında doğru olsa da, sosyal sermaye gerektiği durumlarda bunu da içine alacak kadar kaypak bir yapıdadır.

Ayrıca Gamarnikow ve Green'e (1999b, s. 111 ve 1999c, s. 10) bakınız.

11 Newton (1999b), neoliberalizmden ve neoliberalizmin "güven ve işbirliği için kapasite yaratan altta yatan değerler, normlar, davranışlar ve toplumsal koşullar" karşısında (ekonomik) serbestleşme tutkusundan kopuş noktası olarak geç 1990'ları gösterir (s.169). Evans ve diğ.'de (drl.) (1985) olduğu gibi 1980'lerin devleti geri getirmesinin ardından 1990'lar, yine Evans'ta (1996a ve 1996b) değinildiği gibi, sosyal sermayenin sırayı almasının yolunu açtı. Newton ayrıca, toplumsal güven ile kurumsal faaliyetler arasında güçlü bir sistematik ilişki olmadığını ve toplumsal ile siyasi güven arasında ise çok az ilişki olduğunu Dünya Değerler verilerinden görmüş; bunların her zaman birbirlerinden ayrıştırılmaları gerektiği ve birbirleri ve başka etmenlerle çok yönlü bir ilişki kurdukları sonucuna varmıştır.

12 İktisadın yeni mikro temelleri tarafından (Lange) piyasa sosyalizmi tartışmalarının nasıl dönüştürüldüğünü ve böylece rasyonel tercih bakış açısından sosyalizmin, eşitlikçilikle birleştirilen kişisel isteklerle nasıl uyumlu hale geldiğini görmek için Milonakis'e (2000) bakınız.

13 Sosyal sermayenin açıkça Üçüncü Yol'a bağlandığı Szreter'e (1998) bakınız. Brown ve Lauder (2000) Tony Blair'den (1998, s. 3 ve s. 20) alıntı yapar:

> Güçlü aileleri ve akıllıca bir yönetim ile desteklenen sivil kurumları içeren gelişen bir sivil toplum içerisinde ancak kendimizi birey olarak görebiliriz. Üçüncü Yol bu zenginliğini (...) beşeri ve sosyal sermaye üzerinde kuracaktır.

King ve Wickham-Jones (1999), Crosland'ın Keynesçi-refah devletçiliğini sosyal sermaye açısından yorumlarlar ve Keynesçi-refah devletçiliğinin uzlaşma sağlama noktasında başarısız bir girişim olduğunu söyler. İlginçtir ki, Blair'in Yeni İşçi'si, partinin eylemleri açısından değil; sadece amaçları ve söylemi açısından dikkate değer görülür. Bunun sebebi, "resmi müdahaleler, sözleşmeye dayanan mübadeleler ve potansiyel olarak baskıcı düzenlemelere yapılan vurgudur" (s.209). Üçüncü

Yol'un ne kadar zor olduğu hakkında Gamarnikow ve Green'e (1999b) ve özellikle de Gamarnikow ve Green'e (1999c) bakınız.

14 Standing (1999) tarafından Üçüncü Yol'culuk olarak anlaşılır.

15 Edwards, "toplumsal kalkınma öldü (...) yaşasın sosyal sermaye" sloganını uyarı amaçlı kullanır.

16 Romantik bir şekilde, "kalplerimizde yaşattığımız umutların peşinden koşmak için başka bir yol yok" diyerek sözlerine devam ediyor.

17 Burada belirtilen sebepler doğrultusunda sosyal sermaye lehine oldukça başarılı ve iyi motive edilmiş erken bir çaba için Cox'a (1995) bakınız.

18 Tüketim çalışmaları bağlamında kültüre doğru geri çekilişin bir eleştirisi için Fine'e (2000b) ve ayrıca Slater'e (2000) bakınız.

19 Ataerkilliğin bir araştırma kategorisi olarak alındığı Fine'e (1992) bakınız.

20 Kimi değişikliklerle, Scott'un (1998) devlete, halkın düşmanı diyerek yönelttiği eleştirisi sosyal sermayeye de uygulanabilir. Mesela toplumsal alanın basite alınması ve bu alanın düzenlenişinde yüksek modernist ideolojinin kullanılması yollarıyla sosyal sermayenin toplumu "okunur" kıldığı söylenebilir. Sosyal sermayeyle az da olsa ilişkili olarak şöyle söylüyor (s.5):

> Özet olarak, büyük ölçekli mühendislik için toplumun okunurluğu bir kapasite; yüksek modernist ideoloji bir arzu; otoriter devlet, bu arzu doğrultusunda harekete geçme kararlılığı ve yetkinleştirilmiş sivil toplum ise yüzeyi temizlenmiş bir zemin sağlar.

Bu şüphesiz, postmodernizmin süzgecinden geçerek eleştirel bir şekilde yeniden yapılandırılmış post-Washington uzlaşmasıdır. Zaten Scott, yerel bilgi ve eylemle birleştirildiği takdirde durumun yüksek modernizm için bu olduğunu kabul eder ve neoliberalizmle ilişkilendirilen "okunamazlığı" ve buna tekabül eden müdahale karşıtlığını reddeder.

Dizin

A

ABD 46, 143, 144, 145, 146, 152, 173, 180, 182, 199, 202, 219, 239, 327, 329, 334, 346, 347, 348, 361, 364, 366, 373
ahlak 156
aile 44, 45, 101, 106, 109, 110, 132, 172, 173, 174, 189, 251, 256, 279, 281, 309, 318, 328, 336, 343, 352, 367
Almanya 156, 158, 170, 346, 358, 361
antropoloji 80, 84, 248
apartheid 266, 368
Avustralya 176, 358, 363
ayrımcılık 207, 323, 332

B

bağımlılık 67, 266, 334
beşeri sermaye 37, 42, 56, 70, 77, 79, 89, 91, 108, 110, 128, 173, 188, 196, 204, 211, 244, 245, 251, 260, 335, 345, 354, 356, 359, 376, 377
beyaz ırk 266
bilgi kuramsal 38, 89, 217, 231, 237, 238, 239, 277, 315, 376
bilgi kuramsal iktisat 376
Birleşik Krallık 9, 19, 141, 182, 327, 334, 358, 360, 374
biyoloji 80, 332
Brezilya 201, 360

C

Cambridge eleştirisi 196
cinsiyet 30, 47, 62, 75, 141, 186, 202, 206, 207, 256, 277, 281, 323, 361, 369
coğrafya 113, 114, 338
çatışma 12, 21, 38, 105, 163, 207, 208, 209, 210, 211, 229, 256, 257, 272, 280, 282, 316, 323, 326, 338, 339, 359, 361, 369

D

Değiş tokuş 331
Demokrasi 267
Devlet 28, 102, 223, 224, 227, 230, 267, 374
devlet müdahaleleri 221, 223
Doğu Asya 224, 226, 227, 228, 229, 261, 284, 285, 351, 359, 365
Doğu Avrupa 60, 209, 355, 369
Doğu Timor 347
Dünya Bankası 12, 13, 48, 49, 167, 211, 217-220, 222, 223, 229, 238-260, 262, 263, 267-272, 274, 277, 278, 280, 282-285, 287, 292, 307, 309, 319-323, 327, 346, 350, 354, 355, 358, 360, 363, 364-366, 368, 370-374, 377

E

Eğitim 220, 245, 246, 376
eğitim iktisadı 89, 244, 253, 345, 364
ekonomik büyüme 159, 225, 259, 353
ekonomik emperyalizm 331, 327
ekonomik mühendislik 250, 283, 319
ekonomik yaklaşım 41, 79, 80, 82, 84, 94, 96, 198, 260, 317, 332, 334
Ekonomik yaklaşım 79, 87, 260
ekonomi politik 17, 19, 20, 31, 50, 66
emek değer 61, 341
Endonezya 162
esnek uzmanlaşma 36, 159, 160, 349, 352
eşitsizlik 47, 68, 75, 158, 181, 197, 207, 209, 214, 218, 361, 368, 370
etnik köken 24, 47, 209, 256, 257, 277, 281, 323, 366, 369, 370

F

faşizm 158, 162
feodalizm 60, 61
fetişizm 75, 76, 108

Filipinler 162
Finlandiya 156

G

genişletilmiş fayda fonksiyonu 86, 90, 92, 93
görenek 12, 123, 233, 238, 308, 329
Güney Afrika 266, 267, 364
Güney Kore 226, 346

H

hane halkı 91, 274, 303, 304
heterodoks 233, 326
Hindistan 270, 352, 353, 368
hiyerarşi 104, 204
Hollanda 155

I

IMF 48, 218-220, 222, 223, 252, 267, 284, 285, 363, 364, 373
ideoloji 329, 379
ideolojik 17, 19, 26, 46, 69, 108, 123, 191, 192, 317, 321, 323, 326, 329
İspanya 156
İsveç 156
işlem maliyeti 29, 62, 64
İtalya 46, 143-153, 15-160, 162, 169, 199, 311, 342, 346-349, 354

J

Japonya 239

K

kadın 92, 332, 361
kadınların emek piyasasına katılımı 84
kalkınma 12, 31, 48, 49, 146, 149-151, 168, 210, 217, 220, 221, 223, 224, 226, 227, 230-232, 234-236, 241-244, 248-250, 253, 256, 261, 277, 278, 281, 283, 285, 286, 304, 320, 323, 350, 362, 365, 368, 370-378
kalkınmacı devlet 224, 225, 226, 229, 278
kalkınma çalışmaları 12, 217, 231, 243, 277, 283, 320, 370
kamu malları 115, 130, 131, 136, 370
kamu politikası 153, 242, 358, 360
kamu sektörü 246, 256, 258
kapitalizm 41, 60, 61, 72, 73, 75, 76, 100, 104, 105, 118, 259, 314, 315, 319, 360
kapitalizmin 12, 43, 50, 53, 59, 60, 61, 62, 65, 68, 198, 314, 315, 319, 328, 331
Kenya 369, 370
kırsal 114, 176, 210, 235, 348, 354
Kolombiya 209
kölelik 183, 355
Ku Klux Klan 158, 348
kullanım değeri 35, 36, 107, 177
kültür 43, 44, 99, 113, 152, 161, 189, 194, 199, 203, 209, 211, 313, 315, 328, 337, 339, 357, 362, 377
küreselleşme 152, 238, 309, 348, 376

L

laissez-faire 110, 252, 317, 321
Laissez-faire 68
Latin Amerika 219, 227, 228, 359, 365

M

mafya 150, 157, 261, 289
makro iktisat 25, 26, 116, 229, 373
Makro iktisat 26, 220
mali sermaye 11, 57, 128
Marksizm 18, 61, 99, 322
medya 309, 347
Meksika 376
metalar 34, 35, 36, 64, 76, 330
mikro iktisat 25, 26, 28, 116, 125, 220, 233, 333
modernleşme 233, 234, 235, 253, 327, 328
monetarizm 17, 27
mübadele 45, 62, 64, 70, 95, 115-131, 133, 134, 137-140, 163, 169, 205, 316, 325, 339-343, 345, 367, 369

N

Nazizm 158, 355
neoklasik iktisat 32, 74, 77, 78, 81, 113, 120, 121, 232, 246, 329, 336, 342, 370
neoliberalizm 28, 99, 117, 217, 224, 322, 324, 335

Neoliberalizm 218
Norveç 156

O

ortak eylem 147, 339, 366
orta menzilli kuram 309
oyun kuramı 38, 164, 203, 344, 353
önderlik 168
özelleştirme 190, 222, 246, 284, 326, 358, 364
özerklik 228, 357

P

Panama 370
piyasa 8, 11, 25-31, 33, 37, 38, 42, 43, 48, 59, 62-66, 68, 78, 81-83, 87, 89, 91, 92, 94, 96, 106, 115, 118, 120, 123, 131-135, 137, 140, 165-167, 182, 185, 190, 195, 197, 198, 200, 201, 203, 204, 207, 217, 219-227, 229-238, 252-254, 257, 260, 276, 279, 282, 285, 286, 308, 313, 315, 318, 322, 337, 338, 340, 341, 343, 349, 359, 360, 363, 371, 373, 377, 378
piyasa sosyalizmi 343, 378
Polonya 212, 336
postmodernizm 34, 35, 36, 311, 312, 314, 322, 337
post-Washington uzlaşması 48, 217, 218, 231, 233-239, 253, 255, 283, 284, 285, 322, 370
psikoloji 45, 128, 176, 300, 328, 332, 340, 343

R

rasyonel tercih 31, 38, 39, 44, 45, 47, 80, 82, 95, 117, 130, 133-135, 137, 138, 140, 163, 170, 192, 199, 237, 238, 316, 333-335, 341-344, 349, 356, 366, 378
refah devleti 67, 142, 160, 221, 350
Rusya 261, 269, 284, 326, 368

S

sanayi bölgeleri 159
sanayileşme 221, 224, 226, 235, 277
sanayi politikası 226, 230
sermayenin akışkanlığı 54, 69, 70, 71, 74, 107, 112, 113
sınıf 21, 34, 38, 61, 62, 65, 72-74, 99, 103, 163, 183, 206, 208, 210, 212, 229, 238, 245, 348, 358, 378
Singapur 180
sivil toplum 24, 42, 145, 146, 148, 161, 169, 192-194, 210, 251, 256, 258, 270, 279, 302, 310, 320, 347, 350, 358, 378, 379
sivil toplum 146, 191, 206, 281
siyasal sistemler 83
siyaset 17, 47, 80, 89, 143, 152, 157, 159, 161, 162, 176, 253, 258, 261, 310, 318, 319, 324, 328, 332, 365
siyaset bilimi 80, 89, 143, 159, 192, 198, 324, 328
Somali 261
sosyoekonomik yapı 221, 234
sosyoloji 127, 135, 248, 300, 365
sömürgeleştirme 31, 32, 34, 36, 40, 91, 166, 307, 315, 324, 354
sömürü 61, 62, 63, 121, 123, 147, 311, 340, 348
sözleşme 204, 213, 273, 341

T

Tanzanya 262, 264, 266, 361, 362, 363, 367
toplum bilimleri 21, 31, 34, 36, 37, 38, 39, 41, 43, 47, 66, 75, 116, 128, 145, 168, 217, 218, 247, 249, 250, 254, 282, 300, 307, 310, 312, 314, 316, 325, 326, 329, 339, 378
toplumsal ilişkiler 40, 96, 120, 124, 212, 280, 359
toplumsal mühendislik 133, 250, 283, 323, 343
Toplumsal normlar 8, 129, 298
toplumsal seçim kuramı 298, 299
Türkiye 11, 376

U

Uluslararası Para Fonu 219
Üçüncü Yol 50, 317, 319, 376, 377, 378

üretim fonksiyonu 237, 289, 333
üretkenlik 196, 197, 220, 226, 259, 330

V

Vietnam 157

W

Washington uzlaşması 8, 48, 217-225, 227, 229, 231, 233-239, 252, 253, 255, 283, 284, 285, 322, 370

Y

yeniden üretim 65, 66, 67, 109, 165
yeni toplumsal hareketler 34, 62
yoksulluk 182, 206, 207, 256, 262, 265, 277, 348, 366, 370
yöntembilimsel bireycilik 33, 117, 135, 139, 146, 237, 341, 345

Z

Zimbabwe 363, 367, 369

Sosyal sermaye kavramı, ilk başlarda, ailenin eğitim hayatını nasıl etkilediğini ortaya çıkarmak maksadıyla kullanıldı. Ancak zaman içinde bu kavram; ulusların, toplumların ve bireylerin neden zengin ya da yoksul olduklarını açıklamaya muktedir bir araca dönüştü. Dünya Bankası'nın "kalkınmanın kayıp halkası" olarak tanımladığı sosyal sermaye, Rusya'dan Üçüncü Dünya'ya ve oradan da Kuzey Amerika'nın varoşlarına kadar sosyoekonomik analiz ve politikaların her alanına nüfuz etti; öyle ki, elinin değmediği konu kalmadı.

Ben Fine, öncelikle sosyal sermaye kavramının kökenini Becker, Bourdieu, Coleman ve Putnam'ın çalışmaları boyunca takip eder ve sosyal bilimler literatürünün kapsamlı bir değerlendirmesini sunar. Sosyal sermaye kavramının, ekonomi politikle doğrudan yüzleşmekten bir kaçış olduğunu ve kökenleri ve evrimi sonucunda nasıl kaotik bir hal aldığını açıklar. Kitabın ele aldığı ana konular arasında şunlar yer alıyor: İktisat ve diğer sosyal bilimler arasındaki ilişkinin değişimi; "ya yayın yaparsın, ya da silinip gidersin" düşüncesi ve uzmanlaşma ile birlikte bilimsel bütünlüğün nasıl zarar gördüğü; ekonomi politiği, iktidarı ve çatışmayı görmezden gelirken, sosyal sermayenin nasıl olup da neoliberalizm ve devletçilik arasında hassas bir dengede yol alıyormuş gibi göründüğü; sosyal bilimler arasında gerçek anlamda bir disiplinler arasılığın sağlanması için, kültür ve toplum kuramına sığınmak yerine, kültür ve toplum kuramı yanında ekonomi politiğe de bir yer ayrılması gerektiği... Bu oldukça güncel metin, öğrenciler, araştırmacılar ve akademisyenlerin yanı sıra kamu politikalarıyla ilgilenen farklı mesleklerden insanların ilgisini de çekecektir.

18 TL. KDV DAHİL

ISBN 978-605-5541-25-5

9 786055 541255

Yordam Kitap